

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

141527

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE HİCİV

DOKTORA TEZİ

63017

Takdimi uygundur
27 Ekim 1997

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Abdulkerim ABDULKADİROĞLU

Hazırlayan

Hikmet Feridun Güven

Ankara - 1997

ÖZET

Kişi, kurum ve olayları gülünç hâle sokmak, alaya almak, iğnelemek veya hakaret etmek suretiyle küçük düşürmeyi ve rezil etmeyi amaçlayan ve genellikle manzum olan türe hiciv diyoruz.

Hiciv türü Batı Edebiyatlarında "satire", Arap Edebiyatında "hicâ" diye isimlendirilmiştir.

Hicâ, Eski Arap Şiirinin temel türlerinden biridir. O, Arap kabîleleri savaşa başlamadan önce, kabîle şâirlerinin rakip kabîleyi kötüleyen kendi kabîlesini öven şiirlerine verilen isimdir. Barış zamanlarında yapılan şiir yarışmalarında, bir şâirin diğer şâirler hakkında söylediği onlarla alay eden ve onları küçümseyen şiirlerine de "hicâ" denilirmiş. Bu tür şiirler İslâmiyette hoş görülmez. Buna rağmen İslâmiyetin ilk dönemlerinde Müslüman olmayan şâirlerin İslâm dinine ve bu dinin Peygamberine yönelik hicivlerine Müslüman şâirler de hicivle karşılık vermişlerdir. Hicâ türünü Araplardan alan İranlılar "hicâ" kelimesini "hecv" şeklinde telâffuz etmişlerdir. Türk Edebiyatına da "hecv" şeklinde İran Edebiyatından girmiş, halk dilinde "hicv" ve "hiciv" şeklinde telâffuz edilmiştir. Türk Edebiyatında hiciv kelimesiyle birlikte, hicvin söyleniş amacına ve tarzına göre *latife, hezl, tehzil, mütâyebe, mülâtafa, ta'riz, zemm, şetm* gibi isimler de kullanılmıştır. Türk Edebiyatında ilk hiciv örnekleri XIV. yüzyılın sonlarında görülür. Bunlar İran Edebiyatı örnek alınarak söylenmiştir.

Hiciv türünde en çok kıt'a ve beyit gibi kısa nazım şekilleri tercih edilmiştir. Kasîde, gazel nazım şekilleri başta olmak üzere diğer nazım şekilleriyle de hicivler söylenmiştir.

Hicivlerde mananın nükteli olmasına önem verilmiştir. Bunun için edebî san'atlar ve özellikle cinas, tevriye ve kinâye san'atları çok kullanılmıştır. Hicivlerde kullanılan dil, şâire bağlı olarak değişik özellikler gösterir; fakat genellikle hicvin yazıldığı dönemde konuşulan Türkçedir. Çok anlamlı kelimeler fazlaca kullanılarak mananın değişik şekillerde anlaşılmasına imkân hazırlanmıştır. Argo kelimeler bakımından hicivler zengin bir kaynaktır. Müstehcen ifâdelerde Farsça ve Arapça kelimere daha çok yer verilmiştir.

Hicivler doğrudan hicvedilen kişiye hitâben şaka veya hakaret edici bir üslûpla söylendiği gibi, dolaylı olarak da söylenebilir. Dolaylı hicivde üstü kapalı (îmâlı) bir anlatım vardır. Hicvedilen kişinin veya başka bir kişinin ağzından söylenmiş hicivler de bulunmaktadır. Bir diğer tarz da başka şâirlerin şiirlerini değiştirerek veya onlara ilâveler yaparak hiciv söylemektir.

Klâsik Türk Şiirinde şahıslar hakkında söylenmiş hicivler çoktur, Şahıslar, fizikî yapıları, kılık kıyâfetleri, mizaçları ve davranışları yönünden hicvedilmişlerdir. Makam ve meslek sahipleri görevlerini hakkıyla yapmadıkları için; toplum ve zaman ise ahlâkî, siyâsî ve iktisâdî bozulma yönünden hicvedilmiştir.

Hiciv türü Türk Şiirinin gelişmesine paralel bir seyir takip etmiştir. XV. yüzyılda hiciv sayısı azdır. XVI. yüzyılda hiciv sayısında artış görülür. Bu yüzyıldaki hicivler genellikle latîfe tarzındaki şahsî hicivlerdir. XVII. ve XVIII. yüzyıllar en çok hiciv söylenen dönemlerdir. Hakaret ve küfür yoluyla söylenmiş hicivler çoğunluktadır. Sosyal hicivler bu dönemde artmaya başlar. XIX. yüzyılda hiciv, şekil ve muhtevâ bakımından değişmeye başlar. Sosyal hicivler artmış, hiciv dili daha seviyeli bir hâle gelmiştir.

Hicivleri ile tanınan şâirler; XVI. yüzyılda Nihâlî Câfer Çelebi, Zâtî; XVII. yüzyılda Nefî, Bahâyî, Hevâyî; XVIII. yüzyılda Osmanzâde Tâib, Haşmet, Kânî, Sürûrî; XIX. yüzyılda Aynî, Kâzım Paşa, Ziyâ Paşa ve Eşref'tir. XV. yüzyılda Şeyhî bir hicivle meşhur olmuştur.

behind something else used so that it becomes hidden) and kinâye (hint, indirect remark, an innuendo).

A language which is used in hijvs shows some difference according to poet. But usually it used Turkish language in the some age with hijv word which have more than one meaning are used frequently in hicv so they can be understood differently. Also hijvs are rich sources about slung words. Beside that in pornographic subjects usually Arabic or Persion language is used in hijvs.

Hijvs can be said in two different kind one of them is that as a joke or unsulting to a person, second kind is that indirect hijvs which called irony. There are some hijv which had said by someone else's mouth. Also another kind of hijv is mentioned as to about some other poets' poems change as making funny or extending. This is called as tehzîl and tezyîf.

In Classical Turkish Poems there are some hijvs which had said about persons, physichal types, dresses, charecters, and behaviars; if a person does not do his or her duty truely they also get hijv. Society and time get hijv about economic, moral end politic perspectives.

Hijv kind poems got a parallel improving as Turkish poems does. In XVth century, hijv as rare. In XVIth century hijvs get raised. in this century hijvs are usually personal jest kind of poems. XVIIth and XVIIIth centuries hijv get the higest points of its class. Insult and cursed types of hijvs usually seen plenty. Social hijvs get raised in this period. In XIXth century hiciv got changed as from and contents. Social hijvs are much and hijv language gets better from.

Some famous poems: XVIth century Nihâlî Câfer Çelebi, Zâtî; XVIIth century Nefî, Bahâyî, Hevâyî; XVIIIth century Osman-zâde Tâib, Haşmet, Kânî, Surûrî; XIXth century Aynî, Kâzım Paşa, Ziyâ Paşa and Eşref. In XVth century Şeyhî becomes famous with only one hijv

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
HİCVE GENEL BİR BAKIŞ	6
A. HİCIV	6
B. EDEBİYATLARDA HİCIV TÜRÜ	9
1. Batı Edebiyatlarında Hiciv	9
2. Arap Edebiyatında Hiciv	10
a. Hiciv Türü ve Câhiliye Döneminde Araplarda Hiciv	10
aa) İmriu'l Kays	13
ab) Âbid b. el-Ebras	13
ac) Tarafa b. el- 'Abd	13
aç) Hirnik	13
ad) el-Mütellemis	13
ae) Amrî b. Gûlsüm	13
af) en-Nâbigatü'z-Zübyanî	13
b. İslâm'ın Hicve Bakışı ve Hazreti Muhammed Döneminde Hiciv	13
ba) Hassan b. Sâbit	16
bb) Kâ'b b. Züheyr	16
c. Hülefâ-yi Râsidîn Döneminde Hiciv	16
ca) el-Hutâye	17
ç. Emevîler Devrinde Hiciv	18
ça) Ahtal	19
çb) Carir	20
çc) Ferazdak	21
d. Abbâsîler Devrinde Hiciv	22
da) Ebû Dülâme	23
db) Başsar b. Burd	23
3. İran Edebiyatında Hiciv	25
a. İran Edebiyatında Hiciv Türü	25
b. İran Edebiyatında Hiciv Söyleyen Şâirler	26
ba) Rûdegî	26
bb) Firdevsî	26
bc) Hakim Sanâî	27
bç) Sûzanî-i Semerkandî	27
bd) Hâkânî-i Şîrvânî	27

be) Mücirüddin Beylekânî.....	28
bf) Ubayd-i Zâkânî.....	28
4. Türk Edebiyatında Hiciv.....	29
a. Türk Edebiyatında Hiciv Türü	29
b. Türk Edebiyatında Hiciv Terminolojisi	30
ba) Latîfe, Şaka, Mizah	31
bb) Hezl, Tehzîl, Tezyîf.....	35
bc) Mülâtafa, Mutâyebe	38
bç) Zemm, Kadh, Şetm.....	38
bd) Ta'riz	38
be) Hevâiyyât	40

II. BÖLÜM

HİCVİN PSİŞİK VE SOSYAL YÖNÜ	45
A. HİCVİN MAHİMLİLİKLERİ	45
1. Düşmanlık, Kin, Nefret	45
2. Umduğunu Bulamama, İncinme, Hayal Kırıklığı ve Hoşnutsuzluk	47
3. Kıskançlık, Menfaat ve Kendini Beğenme (ucb)	51
4. Şakalaşmak, Gülmek, Eğlenmek	54
B. HİCVİN ETKİSİ	55
C. HİCVE KARŞI GÖSTERİLEN TEPKİ	59
1. Hiciv Söyleyeni Muhatap Almamak	59
2. Hicve Hicivle Karışılık Vermek	59
3. Hiciv Söyleyen Kişiyi Azletmek veya Azlettirmek	60
4. Sürgüne Göndermek	62
5. Öldürtmek	64
6. Şahsî Cezalandırma Şekilleri	71
a. Dükkân Taşlamak	71
b. Hamam Yıkınılması	72

III BÖLÜM

HİCVİN ŞEKLİ YÖNÜ.....	74
A. HİCIV SÖYLEME TARZLARI	74
1. Hakaret ve Küfür Ederek, Doğrudan Hiciv Söyleme.....	74
2. Üstü Kapalı Olarak Hiciv Söyleme (İmâ ve Ta'riz)	75
3. Mutâyebe ve Mülâtafa Şeklinde Hiciv Söyleme	76
4. Hicvedilen Kişinin veya Başkasının Ağzından Hiciv Söyleme	77
5. Tehzîl, Tezyîf ve Tazmîn Yoluyla Hiciv Söyleme	83
B. HİCIVDE KULLANILAN NAZİM ŞEKİLLERİ.....	85
1. Kıt'a	85
2. Beyit.....	87
3. Kasîde.....	89
4. Gazel.....	92

5. Mesnevî.....	94
6. Terkilb-i bend ve Terci-i bend.....	97
7. Müseddes ve Tesdîs.....	103
8. Muhammes ve Tahmîs.....	105
9. Müstezad.....	108
10. Murabbâ' ve Terbî.....	111
11. Muâşşer.....	113
C. VEZİN, KAFİYE ve REDİF, DİL.....	115
Ç. EDEBÎ SAN'ATLAR ve MAZMÜN.....	116
1. Edebî Sanatlar.....	117
a. Teşbih ve İstiare.....	117
b. Cinâs.....	121
c. Kinâye.....	122
ç. Tevriye, Mânevi Mugâlata, Tevcih, İstihdam.....	123
d. İrsâl-i mesel.....	126
e. Hüsn-i ta'lîl.....	127
f. Telmih.....	128
g. Tezad.....	129
1. İştikak.....	129
2. Mazmun.....	129

IV. BÖLÜM

HİCVİN MUHTEVÂ YÖNÜ.....	134
A. KİŞİ HİCVİ.....	134
1. Fizikî Yapıları ve Anatomik Bozuklukları Yönünden Kişilerin Hicvedilmesi.....	134
a. Sakal Hicvi.....	134
b. Bıyık Hicvi.....	137
c. Göz ve Kaş Hicvi.....	137
ç. Burun Hicvi.....	140
d. Ağız, Konuşma ve Ses Çirkinliğinin Hicvi.....	143
e. Sağırılık, Ağır İşitme Hicvi.....	144
f. Kellik Hicvi.....	145
g. Çehre, Çehrenin Genel Görünüşü, Çirkinlik Hicvi.....	145
h. Kanburluk ve Bodurluk Hicvi.....	148
1. Topallık, Yürüyüş, Ayak Kokusu Hicvi.....	150
2. Kılık, Kıyâfet, Giyiniş Şekli Yönünden Kişilerin Hicvi.....	152
3. Mizac ve Davranışları Yönünden Kişilerin Hicvi.....	154
a. Pıntilik, (Hasislik, Cimrilik).....	154
b. Ahlak Düşkünlüğü, Namussuzluk.....	155
c. Nankörlük.....	157
ç. Gurur, Kendini Büyük Görme.....	158

d. Hâinlik, İsyankârlık, Fitne Çıkarma.....	159
e. Hilekârlık.....	160
f. Acelecilik.....	160
g. İçki İçmek.....	161
h. Hırsızlık Yapmak.....	161
ı. Ukelâlık.....	162
i. Yellenme.....	163
B. MAKAM, MEVKÎ VE MESLEK SAHİPLERİNİN HİCVİ.....	164
1. Pâdişah.....	164
2. Sadrâzam ve Vezir.....	167
3. Kazasker, Kadı, Nâib.....	171
4. Defterdar, Mâliye Nâzırı, Muhâsebeci ve Eminler (Surre, mutfak vb.).....	174
5. Vali, Sekban başı, Zaptiye, Devlet Erkâmı, Âyan.....	176
6. Şeyhülislam, İmam, Vâiz.....	179
7. Kâtip, Hattat.....	181
8. Şeyh, Dede, Sûfî, Zâhid, Çelebi.....	182
9. Doktorlar.....	185
10. Esnaflar.....	186
11. Şâirler.....	187
C. SOSYAL HİCVİ.....	192
1. Rüşvet Yeme ve Yedirme.....	194
2. İlme ve Alimlere Kıymet Verilmemesi, Zamandan Şikâyet.....	196
3. Yönetimin, Devlet Düzeninin Bozulması.....	198
4. Adaletsizlik, Zâlimlik.....	204
5. Yabancılar İtibâr Gösterilmesi.....	205
6. Yönetimin Bazı Uygulamaları.....	208
a. İçki Yasağı.....	208
b. Köprü Parası Alınması.....	208
c. Dilencilerin İstanbul'dan Sürülmesi.....	209
ç. Sansür.....	209
d. Askerlik Süresinin Uzun Olması.....	209
f. İmâret Yemeklerinin Kötü Olması.....	210
Ç. ŞEHİR, KASABA VE MEMLEKET HİCVİ.....	210
1. Sivrihisar.....	210
2. Manastır, Kırk Kilise.....	211
3. İzmir.....	212
4. Edirne.....	212
5. Bergama.....	213
6. İzmit.....	214
7. Rûm eli.....	214
8. Mısır.....	215
9. Dârende, Hasan Abdal.....	216

10. Antep.....	216
11. Çorum.....	216
12. Aydın.....	217
13. Ruscuk.....	217
14. Mihaliç, Kepsud, Fırt.....	217
15. Bursa.....	217

V. BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA HİCVİN TARİHİ SEYRİ.....	218
--	-----

A. YÜZYILLARA GÖRE TÜRK HİCVİ.....	219
------------------------------------	-----

1. XIII-XV. Yüzyıllarda Hiciv.....	219
2. XVI. Yüzyılda Hiciv.....	221
3. XVII. Yüzyılda Hiciv.....	222
4. XVIII Yüzyılda Hiciv.....	223
5. XIX ve XX Yüzyılda Hiciv.....	224

B. HECCAVALAR VE HİCİVLERİNDEN ÖRNEKLER.....	226
--	-----

1. Ahmedî.....	228
2. Ahmed-i Dâî.....	230
3. Şeyhî.....	232
4. Hayâtî.....	233
5. Çakşırçı Şeyhî.....	235
6. Mesîhî.....	238
7. Sâgarî.....	241
8. Lâmi'î Çelebi.....	244
9. Basîrî.....	247
10. İlkrî.....	249
11. Germî.....	250
12. Gazâlî.....	254
13. Meâlî.....	258
14. 'Abdî.....	260
15. Nihâlî.....	264
16. Tırâşî.....	265
17. Andelîbî.....	266
18. Zâtî.....	273
19. Gubârî.....	275
20. Yahyâ Bey.....	281
21. Cemâlî.....	282
22. Sâ'atî.....	285
21. Atâ.....	287
24. Sâni.....	289
25. Şâni.....	290
26. Sâ'î.....	292
27. Bâkî.....	297
28. Fâizî.....	297
29. Gani-zâde Nâdirî.....	301

30. Veysî	304
31. Nev'i-zâde 'Atâyî.....	308
32. Nef'î	312
33. Mantukî	320
34. Vahdetî	325
35. Riyâzî	330
36. Fehîm	333
37. Cevrî	335
38. Bahâyî	338
39. Tarzî	343
40. Tıflî	344
41. Güftî	348
42. Feyzî	351
43. Sükûnî	353
44. Sırrî	354
45. Nâbî	355
46. Rahmî (Hevâyî)	363
47. Osman-zâde Tâ'ib	367
48. Haşmet	375
49. Kânî	380
50. Sünbül-zâde Vehbî	387
51. Sürûrî	394
52. Refî'-i Kâlâyî	401
53. İzzet Mollâ	404
54. Aynî	406
55. Fâtî	409
56. Ziyâ Paşa	414
57. Fâzıl Paşa	421
58. Nâmık Kemâl	423
59. Kâzım Paşa	426
60. Eşref	429

VI. BÖLÜM

IIİCİV MECMUALARINDAN SEÇME METİNLER.....	437
A. SİHÂM-I KAZÂ.....	437
B. DÎVÂN-I KÜTRÎ BAHÂYÎ.....	440
C. DÎVÂN-I HEVÂYÎ.....	447
Ç. OSMAN-ZÂDE TÂ'İB.....	450
D. İETÂİF-I KÂNÎ.....	459
E. HEZLİYYÂT-I SÜRÛRÎ.....	462
F. FÂZİL PAŞA MECMÛ'ASI.....	466
SONUÇ.....	482
KAYNAKÇA	484
ŞAHİS VE YER ADLARI DİZİNİ	499

KISALTMALAR

A.Ü.:	Ankara Üniversitesi
Ank.:	Ankara
Ans.:	Ansiklopedi
Bkz.:	Bakınız
Blm.:	Bölüm
Bsm.:	Basım
c.:	Cilt
Çev.:	Çeviren
D.:	Dîvân
Der.:	Derleyen
DTCF.:	Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
Edb.:	Edebiyat
Fak.:	Fakülte
Haz.:	(Yayına) Hazırlayan
İ.A.:	İslam Ansiklopedisi
İst.:	İstanbul
K.:	Köprülü Kütüphânesi
Ktp.:	Kütüphâne
K.B.:	Kültür Bakanlığı Yayınları
M.:	Millet Kütüphânesi
M.L.B.:	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
Mec.:	Mecmûa
Mil.:	Ankara Millî Kütüphâne
N.:	Nuruosmaniye Kütüphânesi
S.:	Süleymâniye Kütüphânesi
T. Ans.:	Türk Ansiklopedisi
T.D.K.:	Türk Dil Kurumu Yayınları
T.Y.D.K.:	Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu
Ü.:	İstanbul Üniversite Kütüphânesi
Üniv:	Üniversite
TY.:	Türkçe yazma
vr.:	Varak
Yay.:	Yayınları

ÖNSÖZ

Eski Türk Edebiyatıyla ilgili çalışmalarla, kültürümüzün önemli bir dönemini yeni nesillere tanıtmaya yolunda belli bir mesâfe alınmıştır. Ancak yapılan çalışmaların bir çoğu belirli şahsiyetleri ve eserlerini inceleyen şahıs merkezli çalışmalardır. Bu çalışmaları birleştirecek, edebiyatın tarihî seyrini takip etmemizi kolaylaştıracak olan edebî şekilleri ve türleri inceleyen çalışmalara da ihtiyaç vardır.

Son yıllarda Mîraç-nâmeler, sur-nâmeler, mersiyeler, tevhidler, münâcâtlar, nâtlar hakkında yapılmış veya yapılmakta olan çalışmalar böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Biz de tür sahasında yapılan çalışmalara bir yönüyle katkıda bulunmak düşüncesiyle hiciv türünü incelemeye karar verdik.

Doktora çalışmamızı, konunun genişliğini dikkate alarak; Nefî, Bahâyî, Hevâyî, Tâ'ib, Sürûrî gibi hiciv türünde tanınmış bazı şâirlerle veya bir yüzyılla sınırlandırmayı düşünürken, ön araştırmamız sırasında, bu tür hakkında bir iki küçük makâle ve çoğu metinleri XX. yüzyıldan seçilmiş üç dört antolojiden başka bir çalışma yapılmadığını görünce sınırlarımızı Dîvân Edebiyatı veya diğer bir isimle Klâsik Türk Edebiyatı'nın tamamını kapsayacak şekilde genişlettik. Hicvi bir nazım türü olarak inceleyeceğimizden mensur olan hicivleri araştırmamızın dışında tutarak çalışmamıza **Klâsik Türk Şiirinde Hiciv** ismini verdik. Yaygın kullanımla Dîvân Şiirinde Hiciv ismini verebilecekken bu ismi tercih etmemiz, hicivlerden bir çoğunun şâirleri tarafından dîvânlara alınmayıp mecmûalar halinde düzenlenmesi sebebiyledir.

Hicivler, şâirler arasındaki ilişkileri göstermesi ve bir çok şâirin hayatı ile ilgili ip uçları vermesi bakımından, edebiyat tarihlerinin hazırlanmasında göz ardı edilmemesi gereken önemli bir kaynaktır. Ayrıca, söyleniş sebepleri dikkate alındığında diğer türlere göre sosyal hayata daha yakın bir tür olması bakımından tarih ve sosyoloji alanında çalışanlar için de incelenmeğe değer bir bilgi kaynağıdır.

Çoğunlukla edep dışı kabul edildiği ve biraz da toplumun tepkisinden çekinildiği için incelenmeyen bu türü, mümkün olduğu kadar çok metinden hareket ederek incelemeye çalıştık. Hicviyyât,

hezliyyât ve lâîfe mecmûalarının belirleyebildiğimiz ve ulaşabildiğimiz hemen hepsini, şiir mecmûalarından bir çoğunu inceyerek derlediğimiz malzemeye; tezkireler ile çevriyazı olarak yayımlanmış divânlardaki hicivleri de ekleyince elde ettiğimiz metinlerin çok fazla olması sebebiyle birbirine benzer örnekler arasında bir seçme ve eleme yapmak zorunda kaldık. Elbette ki göremediğimiz hiciv örnekleri vardır. Hicivlerin müstakil hiciv mecmûaları dışında genellikle çeşitli mecmûaların ve divânların sayfa kenarlarına yazıldığı dikkate alınırsa, "*bütün hicivleri inceledim*" şeklinde bir iddiada bulunmamız zaten gülünç olur. Çalışmamızda örnek olarak kullandığımız metinlerin, derlediklerimizin onda birisi kadar olduğunu söylersek bu türün yaygınlığı hakkında bir fikir verebiliriz. Burada kullanmadığımız malzemeyi başka araştırmacıların faydalanabilmesi için en kısa sürüde antoloji olarak yayınlamayı düşünüyoruz.

Elimizden gelen gayret ve titizliği göstermemize rağmen bazı eksikler ve gözden kaçan hatalar bulunabilir. Konunun geniş, sürenin kısa olduğu dikkate alınarak yapılacak iyi niyetli tenkidlerin, çalışmamıza olumlu katkılar yapacağını bilincindeyiz.

Çalışmalarım sırasında bana rehberlik eden hocam Sayın, Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu'na, Rusça bir eseri incelememde yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Turcer Mutlu'ya, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin birçok konuda yardımını gördüğüm kıymetli Öğretim Üyeleri ile diğer emegi geçenlere teşekkür ederim.

GİRİŞ

Edebiyatın aşkı, sevinçleri, güzellikleri, iyilikleri anlatması ne kadar tabii ise öfkeleri, nefretleri, çirkinlik ve kötülükleri gözler önüne sermesi de o derece tabiidir. Her ne kadar dinin ve sosyal hayatın edebiyata yüklediği ahlâkî vazîfe, edebiyatın bu yönüne set çekmeye çalışmışsa da hiciv, taşlama yergi gibi kelimelerle vasıflandırdığımız eserlerin varlığı bu tabiiliğin bir neticesidir. Madem ki böyle bir edebî tür vardır, incelenmeli ve edebiyatın genel çerçevesi içerisindeki yerine oturtulmalıdır. Çünkü bir edebiyatın tarihini yazmak isteyenler, edebiyatın teorisini ortaya koymaya çalışanlar, o edebiyatı her yönüyle incelemelidirler.

Hiciv; alaya almak, sataşmak, çekiştirmek, kötölemek hatta küfretmek demektir. Bütün bunlar duyguların bir şekilde açığa vurulmasıdır. Duygular kimi zaman hareketle (taklit, öykünme), kimi zaman çizgiyle (resim, karikatür), kimi zaman da sözle ifâde edilir ki, sözlü ifâdelen-dirme edebiyatın konusudur.

Hiciv, kaynak ve amaç bakımından benzerlik göstermesine rağmen her milletin kültürel yapısı ve dolayısıyla edebî gelenekleri onu belirli formlara sokar. Edebî geleneğin değişmesiyle hiciv türünün formlarında da değişiklikler meydana gelir. İslâm Kültürü'nün etkisinde gelişen ve bu sebeble İslâmî Türk Edebiyatı olarak da adlandırdığımız Eski Türk Edebiyatında hiciv; şekil, tema ve motiflerini ortak İslâm Kültüründen almıştır. İslâmî Edebiyatlardaki hiciv türü Eski Arap şiirinden kaynaklandığı için genellikle manzumdur. Hiciv, Arap Edebiyatındaki ismiyle hicâ, Câhiliye dönemi Arap Şiirinin temel türlerinden biridir¹. Eski Arap Şiiri, İslâmiyetten sonra bu dini benimseyen milletlerin de katkılarıyla gelişerek İslâmî bir şiir tipi haline gelmiştir. Bu şiir tipini İran Edebiyatındaki şekliyle benimseyen ve kendisine örnek alan Türk Şiirinde, Arap ve İran hicvine benzer bir hiciv tarzı gelişti. Türk Hiciv Edebiyatı konusunda bir çalışma yapan Elena Maştakova, Türk hicvi ile İran hicvi arasındaki benzerliğe dikkati çekerek "*Hayyam'ın yetenekli humouristik (mizâhî, alaycı) eserlerindeki pek çok motif ve sanatsal örnekler*

¹ ÇİLLİN, Nihat M. Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973, s.79

Fars Edebiyatında ve Türk Edebiyatında korkunç bir benzerlik gösterir."² değerlendirmesini yapmaktadır. Bunun yanında A. Crimski³ ve A. P. Kanjdan'ın⁴ eserlerine dayandırarak, "*Türkler Bizanslılarla temasla onlardan etkilenmişlerdir. Bizans satiriklerinin (hicivci), dini temsil edenlerin tembellikleri, dünya nimetlerine düşkünlükleri, para severlilikleri ile iki yüzlülük ve sosyal eşitsizlikleri kendisine hedef alan eserleri, mizaha düşkün Türkler arasında şakalaşma şeklinde bir söz oyununa dönüşmüştür.*"⁵ hükmünü de vermektedir. Bu ikincisini mesnetsiz buluyoruz. Yeri gelmişken hemen belirtelim ki bu çalışma Türk hicvine Marksist-Leninist açıdan bakmaktadır. Mesela; Har-nâme, sosyal eşitsizliğe karşı işçi sınıfının isyanı olarak değerlendirilir⁶.

Eski Türk Edebiyatında; şâirlerin, manzûmelerinin bir bölümünde, birkaç beyitle *kıymetinin anlaşılmadığı, sanatının takdir edilmediği yolundaki ferdî şikâyetleri ve rakiplerine üstünlük sağlamak için birbirleri aleyhinde söz söylemeleri* şeklinde başlayan hiciv, XV. yüzyıldan itibaren müstakil bir tür hâlinde ilk örneklerini verir. Yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyılda saray, konak ve köşklerdeki sohbetlerde şâirlerin birbiriyle şakalaşmaları şeklinde, daha çok şahıslara yönelik hicivler söylenmiştir. Bu dönemde, kendine saray çevresinde iyi bir yer edinme gayretleri ve daha iyi mevkiye ulaşmış olanlara karşı duyulan kıskançlık, hiciv söylemenin en önemli sebepleridir. XVII. yüzyılda hiciv bir söz düellosu halini alır. Bir önceki yüzyılın latifeleri hezle, kaba şakalaşmaları küfre dönüşür. Şahsî hicivler yanında sosyal hicivler ve devletin önemli mevkilerindeki kişilere yönelik hicivler de söylenmeye başlanmıştır. XVIII yüzyılda -bir nevî nazîrecilik olan- başka şâirlerin şiirlerini hezle çevirmek suretiyle yazılan hicivler çoğunluktadır. Kaba şakalaşmalar ve küfür yine revaçtadır. XIX, yüzyılda sosyal konulu hicivler çoğalır. Pâdişâhtan başlayarak hemen her kademedeki yöneticiler aleyhinde hicivler söylenmiştir. Ancak bu yüzyılda hiciv dili önceki yüzyıllara göre daha edeplidir. Tanzimatla birlikte Batı etkisiyle hiciv şekil değiştirmeye başlar. Artık klâsik hicvin yanında -adabte veya te'lif-

² MAŞTAKOVA, Elena I.: *Iz, Istarii Satiri i Yumora v Turckoy Literatury (XIV-XVII vv)* Moskva, 1972, s. 39

³ CRIMSKI, A.: *Türk Edebiyatı ve Tarihi*, Moskova, 1916, Mir Yayınları.

⁴ KANJDAN, A. P.: *Bizans Kültürü*, Moskova, 1968, Mir Yayınları.

⁵ Maştakova, 1972: 32.

⁶ Maştakova, 1972: 70.

komediler ve karikatür de vardır. Ancak yüzyıl sonlarına kadar klâsik hiciv tarzını benimseyen şâirler de bulunmaktadır.

Hiciv türüne karşı hemen her dönemde olumsuz bakılmıştır. Tezkirelerde ya hiciv örnekleri verilmemiş, ya da *bu tarz şiirden kaçınmak gerektiği* hususunda fikir beyan edilerek kısa bir örnek ile yetinilmiştir. Son yıllardaki araştırmacılar da hiciv konusunda bir iki cümle söyleyip konuyu kapatmıştır. Mehmed Celâl, *Osmanlı Edebiyat Nümüneleri*'nde hiciv örneği vermekten kaçınarak,

"Manzum olduktan sonra aksâm-ı eş'ârdan olsalar bile bunlar ile iştigal -edebiyat nâmına- her şâ'ir için bâ'is-i şân olmasa gerektir. Çünkü ötekiyle berikiyle eğlenmek, yahud lisân-ı nezâket olan şiirden kaba saba tâbirler isti'mâl etmek muvâfık olamaz. İtikadımca şi'r-i hakimâne, şâirâne, 'âşıkâne tasavvurât-ı âliyyeye haşr etmek daha muvâfık olur. Onun içün burada misâl îrâdından teeddüb itdük.⁷

demektedir ki, genel tutum da böyledir. İtalyan Türkoloğu Alesno Bombaçi,

"Satir bir edebiyat türü olarak hiciv adı ile biliniyor. Bunda fazladan bulunan kabaca bir çarpıtmadır. Böylece gerçeklerin zıt yönleri ele alınarak ifâdeleme yapılmıştır. Bu arada bir bayağılık da vardır. Hicivde şiire karşı bir eğilim vardır. Biz bu biçime *satiristik biçim* dedik; fakat tam olarak hâlâ tanımının yapılması gerekmektedir⁸.

diyerek Türk hicvinin henüz araştırılmadığına dikkati çekmektedir. Bizde, Fuad Köprülü'den başlayarak, hiciv hakkında söylenenler hemen hemen birbirinin aynıdır.

"Bizde ve İran'da asıl nâdir olan, tesâdüf edilemeyen şey hicivde zerâfet ve nezâfettir. Har-nâme'yi bir tarafa bırakacak olursak hiciv nâmına göstereceğimiz diğer mahsüller, yine Şeh-nâme sâhibinin Mahmud Gaznevî hakkındaki meşhur hicviyyesinden Neff'nin Sihâm-ı Kazâ'sına ve Eşref'in

⁷ MEHMET CELÂL: *Osmanlı Edebiyat Numüneleri*, İstanbul, 1312, s. 285

⁸ Maştakova, 1972: 19. Naklen, BOMBAÇI, Alesno: *The Turkic Literatures - Introductory notes on the history and style "Philologiae Turcicae Fundamenta" t II*, Wiesbaden, 1965, s. IX

Külliyâtına kadar baştan başa galiz ve yobaz bir takım söğüntülerden ibârettir"⁹.

Bu bakış tarzı Tanzimat ve Servet-i Fünûn Edebiyatçılarının Eski Türk Edebiyatı hakkındaki düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Nâmîk Kemâl ve Hamid'e göre Zafer-nâme ile Şark hicvinin çenberinden çıkmıştır.

"Şurasını söyleyeyim ki paşa bu üçüzlü hicivde ne kadar zalim olursa olsun eski hicviyelerin müstehcen geleneğinden hemen hemen tamamıyla uzak kalmıştır. Bunu iyice gören Nâmîk Kemâl ve Hâmid, Ziyâ Paşa'dan bahsederken "Zafer-nâme"yi bilhassa över ve onun şark hicvinin çenberinden çıktığını söylerler. Hakikatte paşa, bu eseriyle ve öbür hicivle-riyle garpli "satyr"i edebiyatımıza getirmiştir."¹⁰

Batı hicvini dâima örnek gösterenler galiba; dolaylı yoldan yapılan, baştanbaşa entrikalarla dolu, karakterlerinin hareketleri ve konuşmalarıyla kendi kendilerini gülünç hale düşürdüğü, ince alay, taklit ve ciddi bir konuyu gülünç hale getirmeye dayanan, söz, hareket ve allegorik muamele (İnsanı hayvan yerine koyma) metotlarını kullanan *Horace tipi* satiri kastetmektedirler. Bu tarzın yanbaşındaki, doğrudan doğruya, en basit şekliyle dobra dobra ve tahkir edici bir üslupla, ferde veya olaya, sakıncalı bir takım bazı hakikatleri aniden ve merhametsizce ifşâ etmek sûretiyle yöneltlen, hicvedilen kimsenin iyi vasıflarını geçiştirerek kötü yönlerini belirtmek ve vurgulamak yoluyla mübâlağalı bir şekilde yapılan ve *Juvenal tarzı* diye isimlendirilen¹¹ bir tarzın varlığını görmezlikten geliyorlar. Unutulmamalıdır ki, irâdemize karşı gelindiği, hiddetlendiğimiz, düşmanlık beslediğimiz, kışkandığımız için hicvederiz. Şekli ve tarzı ne olursa olsun hiciv, hicvi söyleyenin benliğini taşır. Subjektif ve şahsîdir. "Tezkirelerde; latîfe, hezl ve hiciv söyleyen şâirlerin bu konudaki yeteneklerinden önce, yaratılışça, mizaç itibariyle bu faaliyete yatkın ve hevesli olduklarının belirtilmesi, yani her şâirin değil, mizaç bakımından buna yatkın, hattâ düşkün olan

⁹ KOPRULU, M. Fuad: "Harnâme" *Yeni Mecmau*, 13, İstanbul 1917, s. 256.

¹⁰ TANPINAR, Ahmed Hamdi: *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul 1976, s. 327.

¹¹ *Encyclopedia Americana*, c. XXIV, s. 294-295.

şâirlerin bu işi yaptığının¹² söylenmesi hicvin subyektif ve şahsi yönünü göstermektedir.

Hicvin en büyük özelliği iğneleyici, alay edici, aşağılayıcı hatta küfür edici olmasıdır. Kusurları, kötü âdet ve alışkanlıkları, ortaya çıkardığı için de tenkidî bir analiz hüviyetini taşır. Amacı ifşâ yoluyla dile düşürmek ve rezil etmektir. Onun için konulan *ders vermek ve bir şeyleri düzelmek için söylenmesi* amacı, hicvin asıl söylenme amacı değil, hicvin teşhirciliği sonucunda musîbetlerden ders alma yoluyla ortaya çıkan bir neticedir. Hicvin amacı insanları güldürmek de değildir. Ancak o amacına ulaşmak için mizahı çoğu zaman vasıta olarak kullanmıştır. Hicivde hakaret unsuru daima bulunmuştur. Ondaki hakaretin dozu, hicvin söylenme sebebiyle, yani hiciv söyleyenin içinde bulunduğu ruh hâliyle yakından alakalıdır. Bunu dikkate almadan bütün hicivlerin küfürden ibaret olduğunu söylemek toptancı ve peşin bir hüküm olur.

Klasik Türk Şiirindeki hiciv türünü incelediğimiz bu çalışma da şimdiye kadar hiciv hakkında söylenmiş olanları da dikkate alarak ve daha çok örnek metinlerden hareket ederek Türk hicvinin psikik ve sosyal yönünü, şekli özelliklerini, muhtevâsını, tarihî seyrini ve hiciv söyleyen şâirlerden bazılarını ortaya koymaya ve tanıtmaya çalıştık. Asıl konumuza dahil olmamasına rağmen Türk hicvine örneklik etmeleri bakımından Arap ve İran hicvi hakkında da bilgi verdik. Örnek metinler verilirken fonetik özelliklere dikkat edilmeye çalışılmış ancak, hemze ve ayının ('), nazal nun'un (ñ) şeklinde gösterilmesi ve uzatma işaretlerin konulmasından başka transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Yazma kaynaklar kütüphâne isimleri dikkate alınarak kısaltılmış yazmanın künyesi ilk geçtiği yerde ve Kaynakça'da verilmiştir. Diğer kaynaklar için, yazar soyadları (soyadı olmayanların ismi) ve saydalanılan kaynağın yayın yılı kısaltma olarak kullanılmış, kısaltmalarda cilt numaraları Roma rakamları ile, varak ve sayfa numaraları Arap rakamları ile herhangi bir harf kısaltması olmaksızın verilmiştir. Kaynakça ve dipnotlar, Enstitünün 1993 yılındaki konuyla ilgili yönergesi doğrultusunda düzenlenmiştir.

¹² TOLASA, Harun: *Şehî, Latîfî ve Âşık Çekici Tezkiyelerine Göre, 16. YY.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir 1983, s. 347.

I. BÖLÜM

HİCİVE GENEL BİR BAKIŞ

A. HİCİV

Hiciv veya *hiciv* kelimesi, köpekleri ürkütüp kaçırmak anlamına gelen *hec* (هج) kelimesinden türemiş olup küfür anlamına gelir ve şiirdeki methiyenin mukâbilidir.¹

Türk Edebiyatına *hiciv* şeklinde girmiş olan *hicâ* kelimesi Batı dillerindeki *satire* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aristo'nun *Poetika*'sındaki *komedía* kelimesini İbnü Sinâ'nın *el-hicâ* şeklinde tercüme etmiş olması.² Arap dilinde *hicâ*'nın, *homour* (mizah) kelimesinin anlamını da içine alan geniş bir kullanım sahasına sahip olduğu gösterir.

Edebî bir terim olarak *hiciv* kelimesinin, ansiklopedilerde, edebiyat tarihlerinde, sözlüklerde birbirine benzer birçok tanımına rastlamak mümkündür. Batıda ve bizde *hiciv* hakkında söylenenlerden bir kaç tanesine bir göz atalım. Wiggins'e göre *hiciv*:

"Şiir veya nesir yoluyla insanların düşüncesizliklerini kusur ve eksikliklerini ortaya koyan bir edebî çalışmadır. Hicvin amacı insanların davranışlarını düzeltmektir, fakat *hiciv* öğretici değildir. Bir yergi faaliyeti olarak nükteyi, mizahı, taklidi, parodiyi, hakareti, istihzâyı, îmâyı kullanmalıdır."³

Hiciv, kişilere, kurumlara, âdet ve geleneklere yöneliktir. Bunların menfî yönlerini teşhir etmek suretiyle aksaklıkların düzeltilmesini sağlamaya çalışır.

"En yaygın anlamıyla *hiciv*, ferdin, insanlığın (insan tabiatının), kurumların, yerleşmiş âdet ve geleneklerin; akla

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 1307/1889, s. 20

² FARIS, Bîchr: "Hicâ," *İslam Ansiklopedisi*, (M.E.B) İst. 1993, c.V/I, s. 495

³ WIGGINS, Robert A.: "Satire", *Encyclopedia Enternasional*, Newyork, 1970, c.XVI, s.213

aykırı gelen yönlerini, kötü alışkanlıklarını, suç teşkil eden davranışlarını sergileyerek bu menfi yönlerini düzeltmek niyetiyle bunlarla alay eden edebî bir tarzdır. Bu tarz kusurları, kötü âdet ve alışkanlıkları ortaya çıkardığı için tenkidi bir analiz hüviyetini taşır."⁴

Batı kaynakları hicvin ilk örneklerinin, kişisel kusurlar üzerinde yapılan konuşmalar, insanların kötülüğünü isteyen bedduâlar, düşmanlara yönelik küfür ve hakaretler, olduğunu ve bunların zamanla edebî bir çehre kazanarak hiciv türünü ortaya çıkardığını belirtirler. Bu edebî türün en eski örneği olarak II. yüzyılda yaşamış olan Romalı hiciv yazarı Lucilius'un bir nazmı gösterilir. Lucilius'un halefleri olan Juvenal ve Horace hiciv türünde eserler vermişler, hicivlerinde nazik, yumuşak nükteli olan Horace'nin tarzına *Horation*, sert, öfekli ve merhametsiz olan Juvenal'in tarzına da *Juvenalian* adı verilmiştir.⁵

Arap Edebiyatındaki hiciv türünü "*zemmi ve kadhi ifade eder nazım şekli*" diye tanımlayan Bichr Fares,

"...hicâ'nın gâyesi muhatabını alçaltmaktır; bizzat küfrün şiddetli iledir ki düşman tehzil edilmiş olur ve bu amel ve aksü'l'amel imtizâcında, muhakkak sihrî bir şeyler vardır. Velhasıl bu yapılan ve sonra tesir eden bir büyüdür."⁶

diyerek *hic*anın menşeyini sihir ve büyüye bağlamaktadır.

Müstakim-zâde Süleyman Sadettin *Istilahâtü's-Şi'riyye* isimli risâlesinde hiciv hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"*Hicv*: Bir kimseyi nazımla zemme dirler. Nesr olursa da hiciv dinür. Nisbet olunan emrin vukû'ı var ise gıybet; ve eğer gayr-ı vâki' ise iftirâ'dur. "*Asamena'llâhü ve iyyâküm an misli zâlik*."* *Ühcü'l-müşrikîn* hadisi ziyâdatla mesturdur. Hassan'a

⁴ HOLMAN G. Hugh, "Satire", *Ancyclopedia Americana*, c. XXIV, s.294-295

⁵ *Ancyclopedia Americana*, XXIV, 294-295 ; *La Grande Encyclopedie*, XXIX, 543-547; *Ancyclopedia Britannica*, XX, 6 7; *Ancyclopedia Internacional*, XVI, 213

⁶ FARES, 1993, 473-474

* Allah bizi ve sizi böyle bir şey yapmaktan korusun.

hitâben vârid oldu. Mefhûmu bu ki "Ey Hassân sen ehl-i şirki hicv ü zemm eyle, Rûhu'l-kuds senin mâiyyetindedir."⁷

Edebiyat Lügati'nde hicvin edeb dairesinde olması gerektiği söylenir.

"Teşrîh-i rezâil ve teşhîr-i erâzil için yazılan yazılardır. Mamafih bunlarda nezâhat-i beyâna ri'âyet zarûridir. Çünkü tarz-ı ifâde dâire-i edebi tecâvüz ederse âdetâ nazmen sövülmüş ve terzîl yerine rezâlet edilmiş olur."⁸

Hiciv hem manzum hem de mensur olarak yapılabilir. Fakat daha çok şiir türü olarak gelişmiştir.

"Kusur ve aybın teşrîh ve teşhîri için yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bu türlü nesir yazılara da o ad verilir. Birinin kusurunu ve aybını meydana koymak manasına gelen Arapça *heciv*'den meydana gelmedir."⁹

"Adı mevzundan alınmıştır. Bunların mevzûu birini, bir devri zemmetmek; onunla alay etmektir ki, hicvin manası da budur."¹⁰

Hicivde bazan açık ve kaba, bazan da kapalı ve zarîf bir alay, istihza, aşağılama ve hakaret vardır.

"Hiciv ve ondan türemiş olan hicviye terimleri, bir şahsı, bir topluluğu, bir fikri veya bir memleketteki kötü halleri, gülünç durumları, içinde istihza, tezyif ve tahkir bulunan bir eda içinde ortaya koyan edebî tür manasına gelir."¹¹

Hicvi, mizahın bir dalı olarak görenler de bulunmaktadır. Bu düşüncede olanlar, kin ve nefretten kaynaklanan, muhatabını rezil etmek ve ondan intikam almak için söylenmiş olan hicivlerin de bulunduğunu ya dikkate almıyorlar ya da bunları hiciv olarak kabul etmiyorlar.

⁷ Müstakimzâde S. Sâdettin: "İstilahâtü's Şi'rîyye. (Haz.) Harun Tolasa, İst. Ün., Fen Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Dergisi. 1980-86 c. XXIV-XXV, s.379.

⁸ OLGUN, Tahir: (Tahirü'l-Mevlevî) Edebiyat. Lügati; (Haz.) Kemal Edib Kürkçüoğlu, İst. 1973, 53.

⁹ PAKALIN, O. Zeki: Osmanlı Tarih Decimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1983, c. 1. s 214.

¹⁰ Rıza Nur; "Türk Şiiri Hakkında Mütâlâlar VIII." Tanınmış Mec., Sayı 15, s. 3.

¹¹ TURAL, Sadık Kemal: Zamanın elinden tutmak, İst. 1982, s. 150.

"Mizahın kolu olan bir edebî türün adı; bir kimseyi, bir fikri, bir âdeti, toplum memleket meselelerini idarede ve devlet işlerini yürütmekte görülen kusur ve beceriksizlikleri, açık veya kapalı bir şekilde, yermek, alaya almak maksadıyla söylenmiş söz ve yazılara edebiyatta verilen ad."¹²

Bu tanımlarda görüldüğü gibi şahıs, kurum veya olayları konu olarak olan, şaka alay veya hakaret yoluyla bu konuyu teşhir eden bir edebî tür vardır. Bu türe Batı dillerinde *satire* Arapça'da *hicâ* veya *hecâ*, Türkçe'de *hiciv* denilmektedir.

İnsan tabiatındaki düşmanlık, kıskançlık, nefret, hoşnutsuzluk, kırgınlık, kibir, istihza ve mizah duygularından kaynaklanan hiciv, ifade imkanı bulduğu dilin her türlü imkanını kullanarak, diğer edebî türlerle birlikte gelişmiştir.

B. EDEBİYATLARDA HİCİV TÜRÜ

1. Batı Edebiyatlarında Hiciv

Batı'da ilk hiciv örnekleri olarak, Yunanlı Archilochus'un ve Hipponax'ın eserlerindeki şahıslara yönelik sözler gösterilmektedir. Bir edebî tür halini alması ise Lucilius, Persius Horace, Juvenal gibi Romalı yazarların manzumeleri ile olmuştur.

"Bu manzum hiciv tarzı, hiciv yazarı ile muhalifi arasında geçen bir diyalog şeklinde dramatize edilir. Latin edebiyatının vezni altı bölüme ayrılmış mısralarıyla yazılır."¹³

Horace ve Juvenal'in birbirinden farklı olan tarzları daha sonra hiciv söyleyenler için örnek olmuştur. İnsanların zaaflarını nazikçe öfkelenmeden alay ederek dile getiren Horace tarzı hicve *Horation*, sert, merhametsiz, öfkeli ve ahlakçı tavrıyla kötü alışkanlıkların ve toplumdaki çürümenin karşısına dikilen Juvenal tarzı hicve de *Juvenalian* denilmiştir.

¹² Türk Ansiklopedisi, c. XIX, MEB. Ank. 1971.

¹³ Holman, 1993: 294.

Batı Edebiyatlarında Aesop'un hayvan masalları, Theophrastus'un skeçleri, Cervantes'in, Don Quixote'u, Molière'nin komedileri hiciv ile mizahı birleştiren eserlerdir.¹⁴

Hiciv türünün Arap ve İran Edebiyatlarındaki gelişimini Türk Edebiyatındaki hiciv türünü yakından ilgilendikleri için detaylı olarak inceliyoruz.

2. Arap Edebiyatında Hiciv*

a. Hiciv Türü ve Cahiliye Döneminde Araplarda Hiciv

Hiciv Arap Edebiyatında ilk ortaya çıkan şiir türlerinden birisidir. Arap şiiri hakkında bilgi veren çeşitli kaynakların şiir türleri hakkındaki tasnifleri incelendiğinde görülür ki *hicâ* (hiciv), *methiye* ve *mersiye* türleriyle birlikte daima ilk şiir türleri olarak zikredilmektedir.

Arapların kabîleler halinde yaşadığı dönemlerde Arabistan'ın büyük bir bölümünde müşterek bir şiir dili teşekkül etmişti. Bu şiir dili her sene mera bulmak için göç eden ve hacc mevsiminde Mekke'ye ve Ukaz Panayırı'na gelen kabîlelerin sayesinde tedricen teşekkül etmiş ve kelime hazinesini de müteaddit lehçelerden almıştır.

Araplar şâirlere büyük bir kıymet verirlerdi. Onun sanatına yalnız hayatın bir ziyneti gibi bakılmaz, ondan öldürücü bir silah olarak korkulurdu da; bu öyle bir silahtır ki bir hasma tevcih edildiği zaman sert hicivler ile onu yalnız utandırmakla kalmaz doğrudan doğruya onun iş görme kabiliyetini de felce uğrattır.¹⁵

"Hicâ, tezlil ettiği için düşmana karşı, bir silah gibi tevcih edilmekte idi. Aynı zamanda şâire, *midrah al-harbi al-avâni* (mükerrer harpler kahramanı) deniliyordu. Şâir düşman kabîleyi, onun şerefsizlik ve bilhassa hezîmet unsurları ile utandırıp, tezlil ederdi."¹⁶

¹⁴ Holman, 1993:294.; R. G. "Satire", *Encyclopedia Britannica*, c. XX, s.6-7.

* Arap Edebiyatında Hiciv ve İran Edebiyatında Hiciv bölümlerinde, Arapça ve Farsça eserleri inceleme imkanı bulamadık. Arapça ve Farsça eserleri kaynak göstererek verdiğimiz bilgi ve örnekler için 1. İslam Ansiklopedisi (Konuyla ilgili maddeler) 2. Hicâ (A. Zekeriyâ, İst. Ün. Edb. Fak. Bitirme Tezi, Tez No: 153, tarihsiz) 3. İran Şiirinde Hiciv (Nevin Bahadır; Ank. Ün. Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora tezi, 1986) 4. Eski Arap Şiiri (Nihat Çetin, İst. 1973.) isimli eserlerden faydalandık.

¹⁵ BROCKELMAN, "Arap Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, 1993, c.1, s.524.

¹⁶ Fares, 1993: 474.

Arap kabîleleri arasında çıkan savaşlarda kabîle şâirleri, kendi kabîlesini öven, düşman kabîleyi hicveden şiirler okuyarak savaşın neticesine etki etmeye çalışmışlardır.

"*al-Hicâ va'l-Hicâ'ûn fi'l-Cahiliyye*"¹⁷ isimli eserde cahiliye devri hicvi özetle şu şekilde anlatılmaktadır.

Bilinen en eski hiciv *el-munâfere*dir. *Munâfere* kelimesi mahkeme anlamında kullanılmaktadır. O devirde, insanlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarını çözümlemek amacıyla bir araya geldiklerinde kimin daha dürüst olduğu ve doğru söylediği muhâkeme edilir. Hatta bu durum bazan aynı kabîleye mensup kişiler arasında da vuku' bulur ve bunu genellikle kabîle reisi olabilmek amacıyla yaparlardı. Buna örnek olarak Âmir b. Tufayl (öl. I./VII. yy.) Alkamâ b. el-Aşâri (öl. I./VII. yy.), Has b. 'Abd Manaf (öl. ?) ve 'Umayya b. 'Abd Şems (öl. ?) arasındaki munâfereleri verebiliriz. Munâferede bulunan kişiler bazen de farklı kabîlelere mensup olabiliyorlardı. Munâfere için önceden belli bir gün tayin edilir ve kabîleler arasından en yaşlı, en bilgili ve saygı değer olanı hakem olarak seçilirdi. Munâfere günü geldiğinde aralarında munâfere olacak kişiler en gözde giysilerini giyerler, at ve silahlarını getirirler, develer keserler ve genellikle yanların şâir bulundurmaya ihmal etmezlerdi. Böylelikle munâfereler bir bayram, bir şölen havası içinde geçerdi. Munâferelerde hakem seçilen kişi de kendisine ayrılan özel bir yere oturur ve gelişmeleri oradan izlerdi.

Munâfereye katılan kişiler sırasıyla söz alarak kendi kabîlelerini överler, bir yandan olaylardan örnekler verirken, bir yandan da karşı-sındakilerin hatalarını bulmaya çalışırlardı. Arapların pazarlarından biri olan Ukaz, munâfereleriyle ünlü bir yer olarak tanınır, kabîleler her yıl şâirleri de yanlarında olduğu halde burada toplanırlar ve şâirler en güzel şiirlerini burada söylerdi.¹⁸

Câhilliye devrinde ve bu devrin şiir an'anesinin devam ettiği hicretin ilk yarım asrında birbirinden açıkça ayrılan iki nazım nev'i vardı: *Recez ve kasîd*.

Arap şiirinin en eski şekli kabul edilen *recez*, *hidâ'*, *hakaret*, savaşçıların birbirlerine meydan okumaları kadınların serzenişleri,

¹⁷ Muhammed Muhammed Husayn: *al- Hicâ va'l-Hicâ'ûn fi'l-Câhilliyye*, Kahire 1947

¹⁸ Bahadır, 1986: 10 vd. Naklen, (*el-Hicâ va'l- Hicâ'ûn- fi'l Câhilliyye*, 1947:102-103)

ninnileri gibi ani ilhamların irticâlen ifadesinde kullanılan umumiyetle kısa olan şiirlerdir. Zamanla kasîde tipine dönüşen recezlere *urcuza* denilmiştir. "*Urcuza, mesnevî* (masnavi) gibi bazı ehemmiyetli nazım şekillerinin doğmasına ve gelişmesine yol açtı. Buna Arap şiirinde *muzdavic* şiir veya *muzdavica* denmiştir.

Hicvin ilk şeklinin *recez* olduğu belirtilmesine rağmen recez edebî hicâda insanı şaşırtacak kadar az kullanılmıştır. belki de bir şekil olarak hiciv yazmaya müsait değildi. Kasîde şeklindeki hicivlerin dâhilî planı, *nesip-hiciv* veya *nesip-hiciv-fahr* şeklindedir. Hicvedilen şahısta sayılan sıfatlar *medh* ve *fahrdakilerin* zıddıdır. Hiciv, muhatabın şeref ve ırzını hedef alan bir silah olarak kullanılmıştır.¹⁹

"*Irz*, ferdi veya zümreyi dış alemin tecavüzlerinden koruyan bir çeşit mâniadır. Bu mânia yarılınca şerefsizliği doğuran şeylere yol açılır. Araplar "*ırzı bütündür*" dedikleri zaman bununla her türlü tezyîften mâsun kaldığını kastederler. *Irz* kelimesi çok sonraki devirlerde anlam bakımından fakirleşmiş ve kadınla alakalı bir anlamı kalmıştır."²⁰

İlk devirlerde Araplar hicivlerinde mâkuliyet ve nezâhat hududunu tecavüz etmemeye çalışırlardı. Câhiliye şâirlerinde en şiddetli hiciv en hafif, nezih ve muvakaâ mutabık olanı idi.²¹ *Halfü'l-Ahmer* bundan dolayı "*Eşcddü'l hicâ caffühü ve esdakühu*" derdi.²² Araplar hicivde *kefâet* (lâyıklık, yeterlilik) ararlardı. Hiciv için nesep itibariyle küfüv olmak şart olduğu gibi seviye ve mevki itibâriyle de küfüv olmak lâzımdı. Aksi takdirde yapılan hicvin hiçbir kıymeti ve hükmü olmazdı ve de cevap vermeye lâyık görülmezdi. (yani soy ve mevki itibâriyle denk ve lâyık olanların hiciv söylemesi gerekirdi.)

Câhiliye döneminin meşhur heccavları olarak :

İmriü'l-Kays, Abid b. el-Ebras, Tarafa b. el-'Abd, el-Mütelemmis, Hirnik, en-Nâbigatü'z-Zübyânî, Amrî binî Gûlsüm zikredilebilir.²³

¹⁹ Çetin, 1973, 65-68,89. (el-Beyan ve'l-Tabyîn I.5-, eş-Şî'r ve's-Şu'arâ ,595, el-Umde, I., 65-121, el-Muzhîr II.,242 kaynak gösterilmektedir.)

²⁰ Fares, 1993b :V/2: 680

²¹ Zekerîyya, 11,Naklen (Corci Zeydan: Tarih-i Adâbü'l Lugatü'l Arabîyye, I, 81)

²² Zekerîyya, 12, Naklen (İbn-i Râşık: el-Umde Sanatü's-Şî'ri ve Nakdihi c. II s 139)

²³ Zekerîyya, 12-15. (Câhiliye devri heccavları ve hicivleri için el-Ağânî, eş- Şî'r ve's-Şu'arâ, el Cemhere, eş-Şu'arâ'u'n-Nisrâniye, kaynak gösterilmiştir.)

aa) İmriu'l Kays(öl. M. 565) : Şahsî hicivleri yanında mücerred mefhumlar ve umûmî fikirler etrafında söylenmiş hicviyeleri vardır. Harp aleyhine söylenmiş bir hicviyesi meşhurdur. Muallakat sâhibidir.

ab) Abid b. el-Ebras (öl. M. 555) : İmriu'l Kays hakkında hicivleri vardır. Muallakat sâhiplerine denk bir şâir olarak kabul edilir.

ac) Tarafa b. el- 'Abd(öl. M. 562) : Muallakat sahiplerindendir. bir çok hicvi vardır. En başta babasından kalan mirası anasına vermeyen amcalarını hicvetmiştir. Hicivleri sebebiyle öldürülmüştür.

aç) Hirnik(öl. M. 570) : Tarafa'nın hemşehrisidir. daha çok şahsî hicivler söylemiştir. Tarafa'yı öldürten Amri binî el-Hind hakkında hicivleri çoktur.

ad) el-Mütellemis(öl. M. 580) : Tarafa onun yeğenidir. Tarafa'nın ölümü üzerine Amrî b. el- Hind'e ve etrafındakilere hicivler yağdırmıştı.

ae) Amrî b. Gülsüm(öl. M. 600) : Muallakat sâhibidir. Hicviyeleri meşhurdur. Hükümdar Noman b. el-Munzîr hakkında hicivleri vardır.

af) en-Nâbigatü'z-Zübyanî(öl. M. 604) : Nâbiğa hükümdara yakın olduğu için diğer şâirler tarafından kiskanılmış. Şâirler onun ağzından hükümdarı hicvedince korkmuş Gassam'a sığınmıştır. Bazı şâirlerle muhâcâtları vardır.

Cahiliye döneminde daha çok şahıslara ve kabîleler arasında rakibe üstünlük sağlamak amacıyla yazılan hicivler, yeni bir dinin ortaya çıkmasıyla dinî bir hüviyet kazanmıştır.

b. İslam'ın Hicve Bakışı ve

Hazreti Muhammed Döneminde Hiciv

Şâirlerin el üstünde tutulduğu, şiirin bilhassa *medh* ve *hicvin* rağbette olduğu bir dönemde toplumun inançlarının, gelenek ve göreneklerinin, yaşayışının ilâhî kurallara aykırı olduğunu belirterek, bunları değiştirmek isteyen yeni kurallar ve düzenlemeler getiren İslâmiyete fiilî olduğu kadar sözlü saldırılarında olması tabiidir. Neticede de öyle olmuştur. Daha önce kişiler ve kabîleler arasında bir silah olarak kullanılan hiciv, İslâm'a yöneltmiştir.

Müşriklerin hicivlerine karşılık verilmesi hususunda Hz. Muhammed'den izin isteyen müslüman şâirler, O'nun izin vermesiyle müşrikleri hicvetmişlerdir.

Hz. Muhammed, Kâb- İbn-i Mâlik'in "*kafirlerin hicvedilmesinin câiz olup olmadığı*" hakkındaki bir sualine "*Resullullah'a silahları ile yardım edenlerin lisanları ile de yardım etmekten kimse men etmez.*" cevabını vermiştir.²⁴

"Peygamberin müslüman akâidinin aleyhinde bulunduğu hicâ'yı tasvip etmemesine rağmen şâirlerini Kureyş'lilere cevap vermeye teşvik edecek dereceye gelmesi"²⁵

Arabistan'da hicvin ne kadar tesirli olduğunu gösterir. Bu tesiri Peygamber, "*Kureyşlileri hicv ediniz. Hiciv bunlara ok yağmurundan daha şiddetli tesir eder.*"²⁶ sözleriyle belirtmektedir.

Abdullah b. el- Za'har ve Zırar b. el-Hattap, Peygamber'i hicveden şâirlerdir. Bunlara Hassan b. Sabit cevap vermiştir.

Peygamber'in Hassan b Sabit'i hicve teşvik eden birçok hadîs-i şerîfi bulunmaktadır.

Müşrikleri hicvet yâ Hassan"²⁷

"*Kureyş'i hicvet, yemin ederim ki hicvin gecenin karanlığı yaran kılıç gibi keskindir.*"²⁸

Onları hicvet Cibril seninle beraberdir.)"²⁹

Bu hadîs-i şerifler gösteriyor ki hiciv, İslâmiyetin ilk dönemlerinde İslâm'a yönelen bu korkunç silahın tesirini azaltmak için, düşmana onun kullandığı silahla karşılık vermenin gereği olarak kullanılmıştır.

Tebbet sûresi nazil olunca Ebû Lehebin karısı Peygamber'e müracât ederek "*Beni niye hicv ediyorsun*" diyor. Hz. Peygamber de şu cevabı veriyor. "*Vallahî mâ heccavtüki mâ hecâki illallâh*"³⁰ (*Vallahî ben seni hicvetmedim. Allah hicvetti*).

²⁴ Zekerîyya: 16. (Târîh üdâbü'l-lugat'l-arabiye, 1914, c.1, s. 197)

²⁵ Fares, 1993a, V/1: 474

²⁶ Zekerîyya :17. ; (el- Umde, I:12)

²⁷ Zekerîyya :17.

²⁸ Bahadır, 1986:10 (el-Umde, 1954, I: 12)

²⁹ Sahih-i Buhari Tercümesi, IV, 396.; Zekerîyya s.17

³⁰ M. 439, Külliyyât-ı İlmî'î Mukaddimesi, Millet Ktp. Ali Emîri (Manzum) No: 439, s.11-12)

Hiciv müşriklere karşı câiz görülürken, bir müslümanın hicvedilmesine pek sıcak bakılmıyordu. Gazap, gaybet sebb ü şetm; ihtivâ eden hicviyeler şer'an câiz değildi. Eğer hiciv hüsn-i niyetle teşrih ve kendisini îkaz ve irşad maksadı ile yapılırsa câiz görülebilirdi.

Kurân-ı Kerim, başkalarıyla alay etmeyi, onları ayıplamayı ve insanların birbirlerini kötü lakaplarla çağırmalarını yasaklıyordu.³¹

Hz. Peygamber "İslâmda mukazza hiciv söyleyenin lisanı heder olur." demiştir. Bu hadîs-i şerifteki "**mukazza**" kelimesine Hz. Ömer açıklık getirmiştir.

"Halîfeliği zamanında bir aralık hicivlerinden dolayı hapsedtiği Hutâye'yi hapisten çıkardığı vakit "*ıyyâke ve'l-hicâü'l mukazza*" demişti. Hutâye "**mukazza**"nın kendisine izahını isteyince şöyle cevap verdi.

*Kabileler arasında birini diğerine tafdil ve tercih eden ve diğerini berikinden dün gösteren ve bu suretle cahiliye zamanında olduğu gibi kabileler arasında yeniden kin ve husûmet nifak ve iftirak tohumları ekecek mahiyette olan hicâyâ mukazza denir.*³²

İslâmiyetin ilk yıllarında hiciv, Kureyş şâirlerinin İslâmiyete yönelik hicivlerine Müslüman şâirlerin karşılık vermesi şeklinde kendini gösterir.

İslâm şâirlerinin en meşhurları: Hassan b. Sâbit, Kâb b. Mâlik, Abdullah b. Revaha, Sâbit b. Kays, Zebrekan b. Bedir'dir.

Kureyş şâirleri: Abdullah b. Zibârâ, Kâb b. Züheyr, el-Akra İbn-i Habis, Ebû Süfyan b. el-Hâris'dir.

Kureyş şâirlerinin ve bilhassa Abdullah b. Zibârâ'nın hicivleri karşısında müslümanlardan bazıları Hz. Ali'ye *bizi hicvedenleri sen de hicvet* demişler. Hz. Ali "*Peygamber izin verirse hicv ederim*" cevabını vermişti. Bunun üzerine içlerinden biri Peygamber'e müracâtla "*yâ Resulullah bizi hicvedenleri hicv etmesi için Ali'ye izin ver*" diye mücade istemiş, Hz. Muhammed cevâben "*O buna muktedir değildir fakat Allah'ın resulüne silahları ile yardım edenleri lisanları ile de yardım etmekten kimse*

³¹ el-Hücrât, XLIX /11.

³² Zekerıyya, 18 (el-Umde II, 139.)

men etmez"³³ demişti. Müşrikleri hicv etmeye de Hassan bin Sabit, Kâb b. Mâlik ve Abdullah b. Revaha'yı memur etmişti.

Peygamber aleyhinde hiciv yazan ve bu sebeple kanı müslümanlara helal kılınan. Kâb İbn-i Zühayr'ın müslüman olması Kureyş şâirlerini çok müteessir etmişti.

Kureyş şâirlerinden İbni- Hatal, İbn-i Dabbâbe ve Kâb İbn-i Eşref, müslümanları ve Hz. Muhammed'i hicvettikleri için katledilmişlerdir.³⁴

ba) Hassan b. Sâbit (öl. H. 54) : İslam şâirlerinin en meşhurdur. Şa'irü'l-İslam diye lakaplandırılmıştır. Câhiliye döneminde Nâbigâ hakemliğinde cereyan eden şiir müsâbakasında üçüncü olunca Nâbigâ hakkında hiciv söylemiştir. Müslüman olduktan sonra müslümanları hicvedenlere cevap verme görevini üstlenmiştir. Bazen Peygamber Hassan'ı minbere davet eder ve hicivlerini minberden irşad ettirmiştir. Hz. Ömer döneminde gözden düşmüştür. İlk hâdisesine karışması ve aleyhinde âyet bulunması sebebiyle bazıları onu lânetli saymıştır. Hz. Ali'ye biat etmemiş Muaviye'nin yanına Şam'a gitmiş, Yüzyirmi yaşlarında orada ölmüştür.³⁵

bb) Kâ'b b. Zühayr (öl. H. 24) Muallaka sâhibidir. Şâir bir aileden gelmektedir. Önce Peygamber aleyhinde hicivler yazdı. Kanının müslümanlar için helal olduğu ilan edildi. Hicretin dokuzuncu senesinde Peygamber'in bulunduğu câmie gidip Bânat Su'ad (*Suad uzaklaştı*) diye başlayan meşhur kasîdeyi okudu. Peygamber memnun olarak burde denilen cübbeyi onun omuzlarına koyarak hediye etti.³⁶

c. Hülefâ-yi Râşidîn Döneminde Hiciv

İslâmiyetin Arabistan'da yayılması ve kabîlelerin bir çoğunun İslâmı kabul etmesinden, özellikle de Mekke'nin fethedilmesi ve müslümanların Hicaz bölgesinde en büyük güç olduğunun ortaya çıkmasından sonra şâirlerin bir çoğunun müslüman olması, müslüman olmayanların da cezalandırılma korkusu sebebiyle artık Hz. Muhammed ve İslâmiyeti hicveden şiirler yazılmaz olmuştur.

³³ Zekeriyya;20 (İbnü'l-Esir; Usdül-gâbe fi-marifeti's-sehâbe, II, 5.)

³⁴ Zekeriyya;20 (el-Umde, I, 7 ; el-Ağânî, XIX, 116)

³⁵ ATEŞ, Ahmet:"Hassan b. Sabit b. Munzir" I.A.,1993, c. V/1, s.343-347 ; Zekeriyya: 21.

³⁶ BLSET, Rene: "Kâ'b b. Zühayr", I.A., 1993, c.VI. s. 5., ; Zekeriyya: 22.

İslâmiyetin kabîleler arasındaki çekişmelere son vermesi, onları bir inanç etrafında birleştirmesi de cahiliye döneminde sıkça karşılaşılan kabîle, soy, nesep hicivlerinin azalmasını sağlamıştır.

Halîfeler devrinde hiciv sınırlandırılmış, bazı kayıtlar altına alınmıştır. Şâirler müslümanları hicvetmekten kat'î olarak men edilmişlerdir.

Hız. Ömer bu hususta çok daha katıdır. Hicivleriyle halkı yıldırان el-Hutâye'yi hapsedtirmiş, ancak ondan müslümanları hicvetmeyeceğine dâir taahhüt aldıktan sonra tahliyesini emretmiştir. *Bir daha halka dil uzatırsa ihtar etmeden dilini keserek cezalandıracağını* söylemiş, Hutâye'nin *"O halde çoluk çocuğum açlıktan ölürlər, bu benim yegâne sanatım ve maişetimidir"* demesi üzerine ona üç bin dirhem vererek bir daha hiciv söylememesini temin etmiştir.

O, şiir namına yalnız böyle hicviyelerle vakit geçireceklerse tercihan Kur'an-ı Kerim'i hıfz ve onu tilâvetle iktifâ etmelerini şâirlere tavsiye ediyordu.³⁷

Eski hicivlerin tekrar edilmesi de hoş görülmemiştir. Çünkü evvelce hicvedilenlerin çoğu müslüman olmuş, müslümanlığı kabul etmemiş olanların da evlatları İslâmiyeti kabul etmiş bulunuyorlardı. Eski hicivlerin tekrarı, yeni yeni hicviyelerin de söylenmesine yol açıyor, müslümanlar arasına nifak tohumları saçıyordu. Nitekim Muhâcirin ile Ensârın; Kureyşlilerle Yemenlilerin birbirlerine yazdığı hicviyeler siyasî ve ictimai bir buhrana sebebiyet verebilecek kadar tesir icrâ etmeye başlamıştı³⁸.

ca) el-Hutâye (öl. ?): Şunu bunu hicv ile tehdid ederdi. Anasını, zevcesini, çocuklarını, akrabalarını ve hatta kendini bile hicvetmiştir. Bir hiciv mezvu' arardı. Hicvedecek adam bulamadığı bir gün bir havuzun suyunda aksini görünce kendini hicvetmiştir.

Fiziki olarak da ahlâken de kötüydü.

Ölümü de tuhaf olmuştur. Kendini rahat dölşeginde ölmeye layık bulmamış ve bir eşeğe binidirilip ölünceye kadar kendi haline

³⁷ Zekerîyya, 23, (İevâtü'l-vefiyyât I, 99 ; el-Ağânî, II, 55.)

³⁸ Zekerîyya, 24, (el Beyân ve't-tebyin, I, 97.).

bırakılmasını istemişti. Bu isteği yerine getirilmiş ve eşek üzerinde can vermiştir. Son hicvi de kendisinedir³⁹.

ç. Emevîler Devrinde Hiciv

Emevî halîfeleri şâirlere fevkalade ikram ve ihsanlarda bulunmuşlar, şiire ve şâire büyük ehemmiyet vermişlerdir. Şâirleri siyasî rakipleri olan Peygamber sülâlesine karşı bir silah olarak kullanmak istemişlerdir.

Yalnız halîfeler değil, vezirler de şâirlere fazla ihsan bulunurlar ve iltifat ederlerdi. bilhassa Mervan bin Abdülhakîm ile Haccac bu hususta ifrat göstermişlerdir.

"Mervan b. Abdülhakîm, Medine'de Vâli bulunduğu sıralarda Ferazdak'ın Haşimîleri methettiğini işitir. Ferazdak'ı aratır. Ferazdak yakayı ele vermemek için Basra'ya firar eder. Halk Mervan'a *"bu hareketinde hata ettin, çünkü bu suretle kendini muktedir bir şâirin hiciv ve hücumuna hedef etmiş oldun"* derler. Bunun üzerine Mervan hicv olunmamak için Ferazdak'ın arkasından bir adam gönderir, yüz dinar ile bir binek deve hediye yollayarak Ferazdak'ı hoşnut etmek sureti ile kendilerine olan zahiri mensubiyetini muhafaza etmeği bir lazime-i siyaset add eder."⁴⁰

Emevîlerin bütün gayretlerine rağmen ilk devirlerde şâirlerin çoğu Hâşimîlere taraftar kalmışlardır.

Hülefâ-i Râşidîn devrini tâkiben siyasî ihtilaf ve iftiraklar yeniden canlanmaya başladı. Muaviye ve oğlu Yezid'in el altından teşvikleriyle şâirler hicve başladılar. Neticede *"halk içinde şüphesiz hiç bir vakit ölmemiş olmakla beraber hiciv ancak Emevîler devrinde tam bir sanat şekli olarak inkişaf etmiştir."*⁴¹

Emevîler devrinde hiciv yüzünden Mekke halkı *Şübeybiyye* ve *Südeyfiyye* diye iki gruba ayrılmıştır. Bu olay Arap kaynaklarında şöyle anlatılmaktadır.

³⁹ Zekerîyya, 24, (el-Cemhere, 153 ; eş Şî'r ve's Şu'arâ, 180)

⁴⁰ Coriel Zeydan, Târihu'l-temeddünî'l-İslâmî, (Çev) Zeki Megadîş, Medeniyet-i İslamiyye, Tarihî, İst. 1328, c. III, s.200.

⁴¹ Brockelmann, 1993, I, 524.

Hassan b. Sâbit'in oğlu Abdurrahman, Muaviye'nin kızı Remle hakkında âşıkâne bir şiir yazınca, bunu haber alan Yezid, şâiri cezalandırmak istemiş, Muaviye izin vermeyince Şâir Kâ'b b. Cuayl'e haber göndederek Ensarı hicv etmesini istemiştir. Buna imtinâ eden Kâ'b, ona Hristiyan şâirlerden Ahtal'ı tavsiye etti. Ahtal, Ensarı hicvetti. Ensardan Noman b. Beşircevap verdi. Ensar ile Muhâcirîn arasındaki bu muhâcât Beni Haşim ile Beni Ümeyye arasında müthiş bir müşâtemeye tahavvül etti. Öyle ki Mekkeli şâir Südeyf, Beni Haşim mevâlilerinden bir cemaatle vakit vakit çıkıp müfâhere ve müşâereye başlıyorlar. Bir defasında müşâreleri pek çabuk muhâcât ve müşâtemeye dönüveriyor. İki taraf kılıçlarını çekip birbirlerinin üzerine atılıyorlar. Kanlı bir düello vuku'a geliyordu. Südeyfiyye ve Şubeybiyye ünvanları ile meşhur olan bu iki taraf neticede Mekke halkının da aynı nâm altında ikiye ayrılmasına sebep olmuştur.⁴²

Emevîler döneminin meşhur heccavları :

ça) Ahtal (d. M.640- öl. M.710)* : Taglep kabilesine mensup bir Hristiyan'dır. Asıl adı Giyas b. Sa'it b. Târikâ'dır. Çocuk yaşlarda hiciv söylemeye başlamış,

"hatta dokuz, on yaşlarında iken kabîlesi efradından birini hicvedince o da onu *Yâ gulam inneke la ahtal* diye tevbih etmişti. O tarihten itibâren "*şerir*" ve *şefih*" manasına gelen Ahtal lakabı ile telkip edilmeye başlanmışdı."⁴³

Ancak, H. Lammens bu konuda "*Ahtal mahlasını kendisi seçtiğine göre kötü bir manaya gelmemesi gerekir*"⁴⁴ demektedir. Hasımları ona, domuz yavrusu anlamına gelen *daşbal* lakabını takmışlardı.

Hassan b. Sabit'in oğlu Abdurrahman'ın Muaviye'nin kızı Remle hakkında âşıkane bir şiir yazması üzerine Yezid bu şâiri ve Ensarîleri hicvetmesini Kâ'b b. Cuayl'den istedi. o bundan çekinerek Yezid'e Ahtal'ı tavsiye etti. Ahtal ensarı hicvetti. 'Ahtal'ın şiddetli hicvi Yezid'in müdâhelesi olmasa idi hayatına mal olacaktı. Ondan sonra Ahtal, Yezid'in nedîmi olarak kaldı ve refâkatinde Mekke'ye gitti. Emevî

⁴² Zekerîyya, 27.(el-Ağânî, XIV, 162, Tarih adabü'l-lügati'l-arabîyye, I, 24.).

* Doğum ve ölüm tarihleri Arap kaynaklarında H.20-95 veya 20-96 olarak verilmiştir.

⁴³ Zekerîyya, 27-28 (Tarih-âdabü'l-lügati'l-arabîyye, I,244 ; el-Ağânî, XIII, 148, XIV,126.)

⁴⁴ LAMMENS, H: "Ahtal". *İslam Ansiklopedisi* M.E.B., 1993, c. I, s. 227.

halîfelerine ve vâlilerine methiyeler yazdı. Abdü'l-Mâlik tarafından hanedanın resmî şâiri intihap edilmiştir.

Ahtal kendi Hristiyan olduğu için dinini değiştiren hasımlarının, *kanaatleri ile değil açlığın sevki ile Müslüman olduklarını* söyleyerek hırpaladı.

Kuvvetli bir heccav olan Ahtal'in şiirleri emsâline nisbetle nâzik bulunur. Kendisi de bununla iftihar ederdi.

"Edebiyat târihinde Ahtal ile Carir'in rekâbeti meşhurdur.

Al- Ahtal daha az mütecâviz ve daha ziyâde mübtezel olan rakîbi üzerinde umûmiyetle tefevvukunu muhafaza ederdi."⁴⁵

Carire Ahtal hakkında düşüncesini sorduklarında -İhtiyarlığında tanıdığı Ahtal'ın kendi hakkında yazdığı hicviyelere telmihan- şu cevabı vermişti: *"Ben Ahtal'la tanıştığım zaman ağzında tek dişi kalmış bulunuyordu, ya iki dişi olsaydı beni mutlaka yerdi."*⁴⁶ Carir ile olan mühâcâtı "Nakaiz-i Carir ve Ahtal" ismiyle Ebû Tammam tarafından toplanmış olup, yegâne nüshası İstanbul'da bulunmaktadır⁴⁷

Ferazdakla dost olmasına rağmen onu da mükerreren hicvetmiştir.

çb) Carir(öl. M. 732-33): Carir b. 'Atiya b. Al-Hatafâ Tamim kabilesinin bir kolu olan Beni Kulayb b. Yarbûce aşiretine mensuptur.⁴⁸ Emevîler devrinin en büyük şâir ve heccavlarından biridir. Muaviye zamanında şöhret kazanmıştır.

Beni Zuhayl ile Mucâşiler arasındaki nizâ yüzünden Mucâşî'lerin en ileri gelen şâiri Ferazdak ile mühâcâtları oldu.

Haccac Irak vâlisi olduğu zaman onun vâsıtasıyla Halîfe Abdü'l-Mâlik'in sarayına intisab etti. Ahtal ve el-Rika ile edebî rekabete girişti.

Carir'in hiciv ile iştigal ve iştihâsında ilk âmil, aşireti efrâdından Gassan b. Züheyl b. Süleyt ismindeki şâirin kendi hakkında yazdığı hicviyedir. Bu hicviyeye Carir şiddetle mukabele edince Gassan mukabelede acze düşerek el-Buays isminde bir şâirden yardım istedi. el-Buays de Carir'i hicvetti. Carir ona da aynı vezin ve kâfiye ile mukabele etti; derken hiciv kızıştı. Öteden beri Carir'i kıskanan Ferazdak işe

⁴⁵ Lemmens, 1993, I: 227.

⁴⁶ Zekerîyya, 28. (el-Ağani XIII, 148, XIV, 126 ; Tarih adabü'l-lügati'l- arabiyye,I, 243.)

⁴⁷ Lemmens, 1993, I: 227. (İstanbul Umûmî Kütüphâne, No:5471)

⁴⁸ SCHAADE, A: "Carir", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), c. III, s.109.

karışarak Carir'e muhasım olan grubun başına geçti. Bu surette şâirler iki büyük gruba ayrıldı. *Ferazdakiyyin* ve *Caririyyin*.

"Carir'in Ferazdak ile olan müşâaresine ait şiirler 1905-1909 Bevan tarafından neşredilen (Münâkazât, 1905-1909) Nakâid (Nakâiz) isimli eserdedir."⁴⁹

çc) *Ferazdak* (öl. M. 732-33 ?)* : Adı Hammar B. Gâlib B. Şa'sa'a'dır. Tamimlerin Macâşi b. Darim boyundandır. Zahiren beni Ümeyye'ye mensup olmakla beraber Haşimîlere taraftardı. Emevîlerle münasebeti ilk önce oldukça kötü idi .

"Emevî hükümdarı H. b. Abdü'l- Mâlik'e karşı kin ile dolu tahkirler savurmuştur. Onun hasisliği ve maddî noksanları (şası olması) ile alay ediyordu."⁵⁰

Emevîlere taraftar olan Medîne için, ta'rizkâr bir kasîde yazmış ve o kasîdeyi yazması üzerine Medîne ahalisi tarafından Vâli Mervan b. el-Hakem'e şikâyet edilmişti. Mervan önce Ferazdak'ın nefyini emr etmişse de hicvinden çekinerek onu câize ile susturmayı tercih etmiştir.

Carir bahsinde verildiği gibi onun hakkında bir çok hicvi vardır. Carir ile Ferazdak birbirlerine en ağır hicivleri yöneltmelerine rağmen halîfelerin huzurunda çok iyi anlaşılan iki dosttu. Hattâ aynı deve üzerinde seyahat edebilecek kadar yakın arkadaşlıklar.⁵¹

Carir ile Ferazdak'ın hicivleri yayınlanmıştır.⁵²

Ferazdak'ın göze çarpan vasıfları; son derece şehvete düşkünlük, korkaklık, zalimlik ve kendini övmedir. Kays kabîleleri Carir'in, Tamimler Ferazdak'ın şiirlerini beğenirlerdi. Filologlar Ferazdak'ın kelime zenginliğini takdir etmişlerdir. Genellikle kısa şiiri tercih etmiştir.⁵³

⁴⁹ Schaade, 1993a, III, 109.

* Schaade, "Ferezdek", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), 1993, c. IV, s. 556-558.; Bahadır, 1986: 11 ; Zekerîyya: 30. (el-Ağani XIX, 244, VIII, 186, IX, 46; eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, 48, 225, 259, 306, 314; el- Cemhere, 163; el-Mustatraf, I, 53; el-Akdü'l-ferid, I, 146.)

⁵⁰ Schaade, 1993b, IV, 556.

⁵¹ Bahadır, 1985, 11 (Muhammad Muhammad Husayn, 40)

⁵² Nakâiz-i Carir va'l Ferazdak, Leiden, 1905-1912.

⁵³ Schaade, 1993b, IV, 558

d. Abbâsîler Devrinde Hiciv

Emevîler döneminde daha çok kişisel olan hiciv, Abbasîler döneminde siyasî hicve dönüşmüştür.

Araplarla Arap olmayan müslümanlar arasında milliyet, Şiiilerle Sünnîler arasında mezhep tartışmaları ortaya çıkmaya başlayınca hiciv de bu yöne kaymıştır.

Abbâsî halifeleri de Emevî halifeleri gibi şâirleri himaye etmişler, onların kendi fikirlerinin, yönetimlerinin, ihtiraslarının tercümanı olmalarını sağlamaya çalışmışlardır.

Halîfelerden El Me'mûn şâirlere ikram ve iltifatta o kadar ileri gitmiş ki, kendisini zemm ve hicv etseler bile onlara mûsâmaha ile muâmele edermiş. İbn-i Hâlikan'ın naklettiği bir olay, onun bu yönünü çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

"Beni Hazan'dan şâir Dabel, Abbâsîlerin üçüncü halîfesi El Mehdi'nin oğlu İbrahim'i hicv etmişti. İbrahim de şâiri Me'mun'e şikâyetle tecziyesini istemişti. Me'mun İbrahim'e *"Benim yaptığım gibi sen de mûsamaha ile mukabele et. Bu adam beni de hicv etti, bak benim hakkımda neler söylüyor"* demiş. Sonra onun kendisi hakkındaki hicviyyesini okumuş. Bunun üzerine İbrahim susmak mecburiyetinde kalmıştı."⁵⁴

Abbâsîler zamanında sosyal hayat mihverinin Irak'a intikali, Acemlerle olan temaslar, sosyal hayatı olduğu kadar edebiyatı da etkilemeye ve Acem zevkinin tesirleri her nev'i edebî mahsüllerde, mısralar arasında sezilmeye başlamıştı.

el-Saffah(kan dökücü) lakabını alan Ebû Abbas, Emevî hânedânını insafsızca katletti. Hicvin bu dönemdeki tesirin göstermesi bakımından. **Medeniyet-i İslamiyye Tarihi'**nde anlatılan olay önemlidir.

Emevîlerin bazıları Saffah'a tâbî' olarak hayatlarını kurtarmışlar ve Bağdat'ta ikamet ederek Saffah'ın meclislerine müdâvemete başlamışlardır. Bunlardan Süleyman b. Hüşşâm, Saffah'ın meclisinde iken şâir Südeyf b. Meymûn huzura girer ve iki beyit söyler. Bu beyitlerin tesiriyle Süleyman huzurdan kaldırılarak idam olunur.⁵⁵

⁵⁴ Zekerîyya: 32, (İbn-i Hâlikan, I: 179.)

⁵⁵ Zekerîyya: 33; Zeydan, 1328, III: 201.

Abbâsîler döneminde heccav olarak Ebû Dülâme, Beşşar b. Burd, Ebû Nüvvas, Ebâ Vâlibe, Ahmet İbnü Nâim, el-Buhturî, İbnü Rûmi, Dalel, el-Müfeccâ ve Mütenebbî zikredilebilir.

da) Ebû Dülâme (öl. M. 786-87) : Asıl adı Ebû Dülâme İbn al Cavn'dır. Zenci olan Ebû Dülâme Beni Esed kabîlesindendi. Son Emevî halîfesi zamanında ismi duyulmaya başlamakla beraber Abbâsîler döneminde meşhur olmuştur. Abbâsî halîfeleri Saffah'ın bilhassa Mansur ve Mehdî'nin saraylarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Kıyafetiyle ve tavırlarıyla gülünç ve garip bir adam olan Ebû Dülâme'nin; bile bile kaba tâbirler kullanan müstehcen şeyleri uzun uzadıya anlatmaktan zevk duyan, usta ve dokunaklı bir şâir olduğunu gösteren eserleri vardır.

"Herkesin nazarında deli geçindiği için büyük bir serbestlikle cezadan korkmaksızın, dinin emirlerine aldırış etmez, hatta onları alay etmekten bile çekinmezdi. Halkı methedenler ile istihzâ eder herkes de onun dilinden korkardı. Kendi kendini hicvettiği de olurdu."⁵⁶

Şu fıkrası meşhurdur :

"Birgün El-Mehdî'nin huzuruna girdi. Mehdî'nin meclisinde Beni Haşim'den ve hânedân mensuplarından başı güzîde zevat bulunuyordu. Ebû Dülâmeyi görünce halîfe neşelendi ve şâire, huzurundan birini mutlaka hicvetmesi emretti. *"Ahd ediyorum, şu mecliste hazır bulunanlardan birini hicvetmezsen boynunu vururum"* dedi. Ebû Dülâme müşkil vaziyete girmişti. Mecliste bulunan seçkin kimseleri ayrı ayrı süzdü. Hiç birisini hicvetmeye cesâret edemedi. *"Bu mecliste ben kendimden başka hicve lâıyk kimse göremiyorum ve bundan başka da çare-i selâmet bulamıyorum"* dedi ve kendi kendisini hicvetti ve yakasını kurtardı."⁵⁷

İbnü Halikan'da ve Egânî'de fıkraları ve latîf hikâyeleri vardır.

db) Başşar B. Burd (öl. M. 783) : Lakabı "El mura'as" (küpeli, ibikli)tır. Köle olarak doğmuş , doğuştan iki gözü de kör olduğu için

⁵⁶ HOROVITZ, J.: "Ebû Dülâme", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), 1993, c. IV, s. 16.

⁵⁷ Zekeriyâ, 34.

azad edilmişti. Küçük yaşta şiir söylemeye başlayan Başsar, körlüğün verdiği keder ile kabîle halkını hicvederek hedef olduğu istihzâlara mukâbele ederdi. Basra'da hicvi ile herkesi korkutan bir şâir olarak tanındı.⁵⁸ "Çocukluğundan itibaren herkesi hicvetmeye başlayan bu şâir, ahlaksız, çirkin, insanlardan nefret eden bir zındık idi. Muasırlarından hiçbirisi onun hicvinden kurtulamamıştır."⁵⁹

Başsar Arapça yazmasına rağmen, ırken olduğu gibi ruh ve itikad bakımından da bir İranlı olarak kalmıştır. Methettiği kişilerden karşılık göremeyince onları şiddetle hicvetmiştir. Başsar'dan bîzâr olan halk Halîfe Mehdî'den çekindikleri için ona dokunamamışlar, ağzını kapatmak için kesenin ağzını açmaktan başka çare bulamamışlardır.

Vezir Yakub b. Davud'u bile hicvetmekten çekinmeyen Başsar, bir kasîdesinde câize alamayında Halîfe Mehdî'yi hicvetmiş ve kasîdesini bir mecliste okutmuştu. (Başsar, bu hicvinde halîfeyi zevk ve safâya dalıp idâreyi vezirine bırakmış biri olarak göstermiş.) Bunu haber alan Vezir, Mehdî'ye haber vererek onu gazaba getirmiş. Sopa cezâsıyla tecziye edilen Başsar, yaşlı olduğu için onüçüncü sopaya kadar dayanabilmiştir. Ölüm haberi üzerine halk sevinçle birbirini tebrik etmiş, cenazesinde de zenci câriyesinden başka kimse katılmamıştır.

Halkı dâima hicveden Başsar hicvedilmekten çekinmiş, hatta kendisini hicvetmemesi için Abu'l Şamakmak'a senede 200 dinar maaş bağlamıştı.

Yenilikçi şâirlerin öncüsü olarak kabul edilir. Edebî sanatlara ehemmiyet veren bir mektebin gelişmesine ve edebî çeşninin değişmesine vesile olmuştur. Halka hitap ederken başka, münevverlere hitap ederken başka dil kullanmıştır.⁶⁰

dc) Mütenebbî (öl. H. 354): Kufelidir. Kufe'nin Karmati'ler tarafından işgali üzerine buradan ayrılmış, bir müddet bedevîler arasında yaşamıştır. Lâzikiya de başlayan dinî ve siyasî isyana katılmış. Taraftarı olan Bedeviler yenilince yakalanıp hapse atılmış ve iki yıl hapiste kalmıştır. Küçük yaştan beri şiir yazan Mütenebbî bundan sonra kendisini şiire vermiş ve şiirleriyle ismini duyurmaya başlamıştır.

⁵⁸ KUFRAH, Kasım: "Beşşâr", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), 1993, c. II, s. 574-575

⁵⁹ Zekerîyya, 35, (el-Ağânî, III, 74-86.)

⁶⁰ Kufrah, 1993, II: 574-576, Zekerîyya, 35, (el-Akdu'l-fetid, II, 69.)

Hicivleri sebebiyle vâlîlerle arası sık sık açılmış. Öldürülmek korkusu ile Şam, Halep, Mısır, Kufe, Bağdat, Ahvaz, Arracan, Şiraz şehirlerinde fazla kalamayarak yer değiştirmiş. Şiraz'dan Bağdat'a dönerken bedevilerin hücumu sonunda çarpışmada ölmüştür.⁶¹

"Mütenebbî hicivlerini mühataplarının mevkiine göre yazardı. Bu cihetden Ebû Murasa benzerdi. Bundan dolayıdır ki hicviyeleri takım takımdır. İbni'r- Raşık'a göre Ebû Nuvvas hamriyâtta, Ebû Tammam sanatkârlıkta. Buhturî tayf u hayal tasvirinde, İbni'l Mu'tez teşbihâtta, Dikü'l-Cinnî mersiye-gûlukta alem olduğu gibi Mütenebbî hicivde zaman ve ebnâyı zamanı zemde mâhir ve emsâline fâiktir."⁶²

Hicviyeleri pek sert ve merhametsiz olan Mütenebbî, heccavlığından dolayı çok düşman kazanmıştır. Lehdârları kadar aleyhdârları da çoktur.⁶³

Abbâsilerden sonra Arap Edebiyatında hiciv türü eskisi kadar rağbette değildir. Ancak Endülüste ve Arap ülkelerinde hiciv söyleyen bir çok şâir vardır.

3. İran Edebiyatında Hiciv

a. İran Edebiyatında Hiciv Türü

İran Edebiyatında *hiciv* kelimesi yerine *mizah*, *mutâyebe zemm*, *tanz* gibi aslı Arapça olan kelimeler yanından ikisi de aynı manaya gelen *nekuhiş* ve *serzeniş* (kınama) gibi Farsça kelimeler de kullanılır.

İslâmî İran edebiyatında Arap şâirlerinden etkilenerek hiciv söyleyen ilk şâir olarak Rûdegi'yi gösterebiliriz. Önceleri şikâyetle başlayan Rûdegi daha sonra bunu hicve dönüştürmüştür.⁶⁴

Nevin Bahadır, "İran Şiirinde Hiciv isimli doktora çalışmasında İran Edebiyatındaki hicvi konu ve ifade bakımından ikiye ayırır.

1. Toplumsal konulu, ahlakî mizah ve hiciv.

⁶¹ BLACHIERE, R.: "Mütenebbî", *İslam Ansiklopadisi* (M.E.B.), 1993, c. VI, s. 858-862.

⁶² Zekerîyya :38 (el Umde, I, 194, II :140)

⁶³ Zekerîyya :32 (Yetimetü'd-dehr, I :156.)

⁶⁴ Bahadır, 1986 :43 (Zayna'l-Abidin, Mutaman, Şî'r ü Adâb ı Farsî, Tahron 1953, s. 198.)

2. Toplumsal konuların dışında kalan çirkin mizah ve hiciv.

Bu hiciv türlerinden ikinci grupta olanların çoğunlukta olduğu tespiti de yapmıştır.⁶⁵

İran hicivinin Arap Edebiyatına bağlanarak incelendiği bu çalışmada hiciv türü ile ilgili olarak varılan sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Arap ve İran hicvinde büyük benzerlikler vardır İran Şiirinde hiciv İranlıların Araplarla târihî ve edebî temaslar kurmasından sonra başlamış, gelişmiş ve önemli bir edebî tür hâline dönüşmüştür.

İran Edebiyatında İslâmiyetten önce hiciv söylenmiştir, ancak hiciv türü, İslâmiyetten sonra Arap şiirinin etkisinde kalarak ve daha çok kişisel hiciv olarak başlamış bulunmaktadır.

Abbâsiler döneminde hemen hemen bütün Arap şâirlerin hiciv yazdıkları görülmekle birlikte İran Edebiyatında hiciv ve hiciv yazan şâirlerin Selçuklu döneminde çoğaldığını görmekteyiz.

Arap şâirlerinde olduğu gibi İran şâirleri de para karşılığı hiciv söylemişlerdir.

Şiirle hiciv kolay ezberlendiği için tercih edilmiştir.

Siyasi ve sosyal dengesizlikler, ahlakî çöküntü ve sapıklıklar, şâirler arasındaki ihtilaflar şâiri hiciv söylemeye teşvik eder.⁶⁶

b. İran Edebiyatında Hiciv Söyleyen Şâirler

ba) Rûdegî (öl. M. 940): Ebû Abdullah b. Mehmed Rûdegî Semerkant'ın Rudeg nâhiyesinde doğmuştur. İran'ın büyük şâirlerindendir. Aynı zamanda musikî-şinas olan Rûdegî Samânî şahlarının sarayında şiir söyleyerek yaşardı. Şiirlerini güzel bir sesle, nağmeli olarak okurdu. Onun zamandan şikâyet eden hakîmâne beyitleri ilk hiciv örnekleri olarak kabul edilebilir.⁶⁷

bb) Firdevsi (d. M. 931- öl. M. 1020): İsmi Ebû'l-Kasımdır. Hasan, Ahmed, Mansur olduğu da zikredilir. Rivâyete göre Tus vâlisinden

⁶⁵ Bahadır, 1986 : 40-48.

⁶⁶ Bahadır, 1986 : 162-164.

⁶⁷ TARIAN, Ali Nihad : *İran Edebiyatı*, İstanbul, 1944, s. 27-30;
MASSE, Henri: "Rûdaki", *İslam Ansiklopedisi*, (M.I.B.), 1993, c. IX, s. 761- 763

gördüğü zulme dayanamayarak memleketinden çıkıp Gazne'ye gitmiştir. Meşhur eserine 1010 tarihinde son şeklini vererek Sultan'a takdim etmesi için Hüseyin b. Ahmed'e vermiştir. Sultan Mahmud esere ehemmiyet vermeyince Sultan Mahmud hakkında bir hiciv yazarak Herat'tan kaçmıştır. Yazdığı hiciv yüz beyit imiş ve epey etkili olmuş. Şeh-nâme türünde eser yazanlar Sultan Mahmud aleyinde yazılar ilave etmeyi adet edinmişler.

Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Tus'a dönen Firdevsi'nin H. 411-416, (M. 1020-1025) senelerinde vefat ettiği tahmin ediliyor.⁶⁸

Firdevsi'nin Sultan Mahmud hakkındaki hicvinden:

Ly ülkeler fetheden Sultan Mahmud
Kimseden korkmazsan Allah'tan kork
Senden önce de çok sayıda pâdişah vardı
Hepsi de bu dünyada tac sahibi kimselerdi
Makam hazine taht baht ve ordu
Bakımından senden büyükleri vardı⁶⁹

bc) **Hakîm Sanâî** (öl. M. 1150): Ebü'l-Mecid Mecdud b. Âdem Senâî gençliğinde Gazne Sarayına intisab etmiştir. Hacca gittikten sonra tasavvufa meyletmiştir. İran'ın ilk mutasavvıf şâiri kabul edilir.⁷⁰

Eğer Şahâbî beni yüz bin defa hicvetmişse bile
Benden hicvine cevap alamayacak
Çünkü benim isim çok yoksa her köpeğe
Her hırladığında bir taş mı atayım⁷¹

bç) **Sûzanî-i Semerkandî** (öl. M. 1166): Selman-ı Fârisî soyundan olduğu söylenir. Çağının birçok şâirini hicvetmiştir. Hicvinde çok çirkin kelimeleri kullanmaktan çekinmemiştir. Kendi hicvi için şöyle der:

Ben Hakîm Sûzanî hiciv söyleyen şâirlerin
Gözüyüm çünkü açık gözü çelik iğneyle dikerim.⁷²

bd) **Hâkânî-i Şîrvânî** (öl. M. 1193): İsmi Bedîl, lakabı Efdalüddîn, mahlası ise Hakânîdir. Zamanının birinci derecede gelen kasıdecî-

⁶⁸ Tarlan, 1944a : 44-50.

⁶⁹ Bahadır, 1986 : 54

⁷⁰ Tarlan, 1944a : 60.

⁷¹ Bahadır, 1986 : 67

⁷² Bahadır, 1986 : 94.

lerindendir. Methiyeleriyle kendine iyi bir hayat temin etmiş olan Hâkânî, kafi derecede iltifat görmediği yerlerde durmaz, derhal memdûhundan yüz çevirir ve başkalarının yanına giderdi.

Devlet adamlarını ve çağdaşı şâirleri hicvetmiştir. Hacca gittiğinde çektiği sıkıntılar sebebiyle Araplar hakkında da hicviyeler yazmıştır.⁷³

Şâir Râşit Vatvat hakkındaki hicvinden :

Bu namerd benim baykuşumdur
O humâ kuşu gibi soylu ve büyük değildir
Karga gibi leş yiyen kışkanç bir adam
Horoz gibi zinâ yapan bir alçaktır.⁷⁴

be) Mücirüddin Beylekânî (öl. M. 1203): Hâkânî'nin talebesidir. Kasîdeleri güzeldir. Şiiri daha ziyâde şöhret ve menfaat uğruna bir alet olarak kullanmıştır.

Azerbaycan Atabeklerine intisab etmiş ve çeşitli görevlerde bulunmuştur. Muâsır şâirleri hatta ustası Hâkânî'yi hicvetmiştir. Hâkânî'nin de onun hakkında hicivleri vardır.

O bir gün Atabek yönetimi tarafından İsfahan'a vergi toplamaya gönderilmiş. İsfahanlılardan gerekli ilgiyi göremeyince onları şu rubâî ile hicvetmiştir:

İsfahandan cana imdâd yetişir dedim
Mürüvved madenden çıkan kıymetli bir taştır.
İsfahan ahâlisinin kör olduğunu nereden bileyim
Bu kadar sürmenin İsfahandan çıkmasına rağmen

Mucir'in bu hicvine başta Cemâlü'd-din-i İsfahânî olmak üzere bir çok İsfahanlı şâir hicivle cevap vermiştir. Hâkânî meşhur İsfahan kasîdesini ona cevap olarak yazmıştır⁷⁵.

bf) Ubayd-i Zâkânî (öl. M. 1370): Kazvin'in ünlü Zâkâniyân ailesindendir. Bu yüzden şâir Zâkânî mahlasını almış ve bu adla ün kazanmıştır. Ömrünün büyük bir kısmını devlet hizmetinde geçirmiş bir müddet de seyahat etmiştir.

⁷³ Tarlan, 1944a : 70-73.

⁷⁴ Bahadır, 1986 : 119.

⁷⁵ Tarlan, 1944a : 77-78; Bahadır, 1986 : 118; (Zabih Allah Safa : Tarih-i Adabîyyat der Iran, Tahran 1960-1980, c. II, s. 722.)

Ubayd'ın özelliği toplumdaki çarpıklıkları tatlı bir dille mensur ve manzum olarak hicvetmesidir. Ubayd yaşadığı toplumun bozulmuş olan ahlâkını ve toplumsal yapısını çok iyi gözlemlemiş bunları sâde ve akıcı bir üslupla anlatmıştır.

Pâdişâhlara yakınlık sağlamak için maskaralık yolunu tutar ve onlara yaklaşır, onların eğlence meclislerinden müstehcen sözler ve güzel latîfeler söyleyerek karşılığında ihsan ve bağışlar almış.

Eserlerinde mizah ve hiciv konusunda hiç kimsenin kendi seviyesine ulaşamayacağını söyler.

Hicivci olması yanında cinas sanatını da çok iyi kullanan kıvrak zekalı biriydi. Onun hakkında Salman-ı Savecî şöyle demiştir:

Ubayd-i Zâkânî hiciv söyleyen bir cehennemliktir.
Onun dinsizliği ve devletsizliği bilinmektedir.
Her ne kadar Kazvinli değil köylü ise de
Hiç bir zaman Kazvinlilerin ağzından düşmez.⁷⁶

4. Türk Edebiyatında Hiciv

a) Türk Edebiyatında Hiciv Türü

Türk Ebediyatının en eski kaynakları incelendiğinde görülecektir ki diğer milletlerde olduğu gibi Türkler de inançlarına, âdet ve geleneklerine, ictimâî kabullerine uymayan her türlü davranış, alışkanlık, zayıflık ve eksikliğin karşısında olmuşlar ve bunu sözle veya yazı ile dile getirmekten uzak kalmamışlardır.

Kişî alası içtin
Yılki alası taşın⁷⁷

gibi insanın tabiatının sinsiliğini ifade eden sav'da ve Göktürk Kitâbelerinin,

"Çin milletinin sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş. Tatlı sözü, yumuşak ipeğiyle kandırıp uzak milleti anca yaklaştırmış. Yakına doğru kondurduktan sonra da fitne bilgisini ortaya

⁷⁶ Bahadır, 1986 : 138-141

⁷⁷ Dîvân-ı Lügati'l- Türk, c.I, s. 91

yayar imiş. İyi bilge kişiyi; iyi kahraman kişiyi yürütmez imiş. Bir kişi yanılrsa, soyu milleti beşiğine dek koymaz imiş. Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş. Kötü kağanlar tahta oturmuş. Buyukları yine bilgisiz imiş. Kötü imiş..."⁷⁸

sözleriyle Çinlilerin fitneciliğini, Türk kağanlarından bazılarının iyi ve bilgili olmadıkları için ülkeyi kötü yönettiklerini dile getiren bölümlerinde bir hiciv karakteri bulmak mümkündür. Ancak bunlara bakarak, *Türk Edebiyatının çok eski dönemlerinde -şu veya bu isimle- bir hiciv türü vardır*, demek yanlış olur.

Hicvin bir edebî tür olarak tarihî seyri, Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra kendisine yeni bir mecra bulan Türk Edebiyatının, dinî bir hüviyet taşıdığı için İslâmî Türk Edebiyatı diye de isimlendirildiğimiz dönemde ve etkisinde kaldığı İran, dolayısıyla Arap Edebiyatındaki örneklerini taklitle başlar. XIV. hatta XV. yüzyıla kadar şâirlerin bazı şeylerden ve bilhassa kötü talihinden şikâyet etmesi şeklinde gelişen hiciv XV. yüzyıldan itibaren zengin bir terminolojisi olan müstakil bir edebî tür haline gelir.

"Klâsik Türk Şiirinde Hiciv" ismini verdiğimiz bu çalışmamızda önce hiciv örneklerinden yola çıkarak Türk Hicvinin terminolojisini belirleyeceğiz. Hicvin psişik ve sosyal yönü ile şekli ve muhteva yönünü tespit etmeye, hicvin tarihî seyrini göstererek hiciv söyleyen şâirleri ve hicivlerini tanıtmaya çalışacağız.

b. Türk Edebiyatında Hiciv Terminolojisi

Türk Edebiyatında *hiciv* kelimesi yanında *latîfe*, *hezl*, *tehzil*, *tezyîf*, *mutâyebe*, *mülâtafa*, *zemm*, *şetm*, *kadh* gibi birbirine yakın anlamlı birçok terim bulunmaktadır. Bu terimlerin anlamlarının sınırlarını çizmek, hangi tür eserler için kullanıldıklarını anlamak çok güçtür. Bu terimlere Farsça gibilik, benzerlik ve ifade eden *gûn*, *gûne*, *âmiz*. gibi kelimelerle birlikte kullanılan *hicv-âmiz*, *hezl-âmiz*, *hezl-gûn*, *hezl-gûne*, *latîfe-gûn* *latîfe-gûne* ve benzeri, manası kesinlik ifade etmeyen birleşik kelimeleri de eklersek kavram kargaşası iyice içinden çıkılmaz bir hal alır.

⁷⁸ BANARLI, Nihad Sami: *Resmî Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, c. I, s. 61-62

Hiciv, bütün bu terimleri içerisine alan bir anlam genişliğine sahip midir? Hangi eserler hiciv olarak kabul edilmelidir? Hicvin söylenmesi veya yazılması bir sebebe bağlı mıdır? Hicvin belli bir amacı var mıdır? Bütün bu sorulara cevap verebilmek için önce hicivle birlikte kullanılan kelimelerin anlamlarını ve bu kelimelerle isimlendirilen örnekleri inceleyelim.

ba) Latîfe, Şaka, Mizah

Güldürecek tuhaf, güzel söz ve hikâye, şaka, mizah⁷⁹ anlamlarında kullanılan latîfe, batı dillerinde *humour* kelimesinin karşılığıdır. *Humour* kelimesi için *La Grande Encyclopedie*'de şu açıklama vardır:

"Modern mizah anlayışının tam karşılığı *humour* kelimesidir. Hector France bu kelimenin ihtivâ ettiği manayı incelerken şöyle diyor: "Bu İngilizce kelime İngilizcede husûsî bir mana ifade eder. Buna *şaka* isminin haksız olarak verildiğini kâniim, *Letâfet-i hicviye* yakut *iğneli söz* denmeliydi. Bu hususta İngiliz zevkini alâkadar eden bir cümle pek orijinaldir. *İngilizler memleketlerinde icap ettirdiği tarzda pek kederli eğlenirler.*"⁸⁰

Bu tanımda görüldüğü gibi *mizah*'ın içerisinde iğneleyici, alay edici, bir yön bulunmaktadır. Buna bakarak hicvi mizahın bir alt dalı olarak değerlendirenler olmuştur.⁸¹

Hiciv ile mizah arasında kuvvetli bir bağ bulunduğu muhakkaktır. İkisini birbirinden ayırmak güç olduğu için yapılan çalışmalar ve yayınlanan antolojilerde her ikisi birlikte ele alınmıştır. Bu konuda Türkçe'ye "Türk Edebiyatının Mizah ve Hiciv Tarihçesinden (XIV-XVII. yüzyıl)"⁸² şeklinde tercüme edebileceğimiz bir çalışma yapan Elene Maştakova:

⁷⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1st. 1902: 1240: Şu not düşülmüştür. (Latife ile hezl arasında fark vardır: Latife güzel ve zarif söz olmakla beraber terbiye dahilindedir. Hezl ise açık ve bi-edebâne olur.)

⁸⁰ FRANCE, Hector: "Humour", *La Grande Encyclopedie*, 1902, c. XX, s. 402.

⁸¹ *Türk Ansiklopedisi*, c. XIX, s.221-222 ; KABAKLI, Ahmet: *Türk Edebiyatı*, 4. Bsk. 1st. 1973, c. I, s. 161-191 ; BAYDAR, Mustafa: *Edebiyatçılarımız Ne Diyor?* 1st.1960, s.152.

⁸² Elene Maştakova: *İz, İstarih Satiri i yumora v turckoy literature (XIV-XVII vv)* Moskva, 1972

"Daha da güç olan hiciv (satiri) ve mizah (yumora) terimlerinin gizlediği anlamları çözebilmektir. Bu konularda Türkiye'de yazılmış olan yazılarda edebiyat tarihçileri de bu zorluklardan şikâyet etmektedir."⁸³

diyerek hiciv ve mizah kavramlarının tam olarak açıklanmadığını belirttikten sonra:

"Türk Edebiyat tarihinde hiciv ve mizahın tarihî gelişimi farklılıklar göstermektedir. bunların toplumsal hayattaki rol ve görevleri çeşitli sosyal çevreler tarafından her zaman farklı algılanmıştır."⁸⁴

değerlendirmesini yapmaktadır. Onun bu değerlendirmeleri, Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi (Zahir Güvemli, İst. 1955) Yeni Mizah Hikâyeleri Antolojisi (Ferit Öngören, İst. 1959), Türk Hiciv Edebiyatı Antolojisi (Hilmi Yücebaş, İst. 1955), Türk Mizahçıları Nüktedanlar ve Şâirler (Hilmi Yücebaş, İst. 1958), Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi (Sunullah Arısoy, İst. 1967), Eski Şâirlerimiz Dîvân Edb. Antolojisi (Fuad Köprülü, İst. 1931), Dîvân Şiiri Antoloji (Vasfi Mâhir Kocatürk, Ank, 1963) gibi antolojilere dayanmaktadır.

Türk Edebiyatı ve edebiyatçıları hakkında önemli bir kaynak olan Şuarâ Tezkireleri aslında birer biyografi kitapları olmanın yanında; -özellikle XVI. yüzyılda yazılanları- şâirin eserlerinden örnek verirken şiirin yazılış sebebi, konusu, türü, şekli, edebî değeri gibi konularda bilgi veren bir teori kitabı olma özelliğini de taşır. Yapılan bir çalışmayla tezkirelerin bu yönü ortaya konulmuştur⁸⁵. Tezkirelerden hareket ederek Eski Türk Edebiyatında *hiciv*, *latîfe*, *hezl* kelimeleriyle isimlendirilen türleri tespit etmek mümkündür.

Tezkirelerde *latîfe* kelimesi *hezl* ve *hiciv*den biraz farklı olarak kullanılmaktadır. Sehî Tezkiresinde Nihâlî (Câfer Çelebi)'nin şiiri hakkında şu tanıtmaya ve değerlendirme yapılmıştır:

"Ekser eşârı ehl-i hiref hakkında vâki olmuş latîfelerdür.
Vilâyet-i Rûmda değül, belki Arabda ve Acemde ve Pehlûy

⁸³ Maştakova, 1972: 6.

⁸⁴ Maştakova, 1972: 7-16.

⁸⁵ Harun Tolasa, "Sehl, Latîf, Aşk Çelebi Tezkirelerine göre 16. y.y.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi", Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir. 1983.

dilde bu üslûba şi'r demiş kimse yok. Bu vâdide, letâif kısmında söz söylemek bu kadar olur... Cümle-i letâifinden biri bu gazeldür:

Hammâma girdi gördüm o nâzik beden güzel
 Şu şöyle diycek yeri yok cümleten güzel
 Soyundu gonca gibi çıkıp sebz câmeden
 Bir sûsenî futayla o gül-pîrehen güzel
 Meh külçesine futası ebr-i hicâb idi
 Ol gün yunarken açıla düşdi igen güzel
 Kimisi sa'îdin kimi sâkin güzel didi
 Ben bildüğüm o bir peridür cümleden güzel
 Koçmaz güzel koçaldı dimişsün Nihâli'yi
 İgen güzelsün ay iki gözüm igen güzel"⁸⁶

Latîfî Tezkiresinde Meâlî'nin şu kıtası latîfelerinden biri olarak tanıtılır.

Denedi tâli'-i nahsın Me'âlî
 Dahî mansıb diyu agzını açmaz
 Ne yüz ile dilesün mansıbı ol
 Ki seyrekdür sakalı sözü geçmez⁸⁷

Âşık Çelebi Tezkiresinde bir gazelin beyitleri için "*latife-gûne gazel ebyatı*" vasıflandırılması yapılmıştır.

Gönlümün âşinâsı dil-bercük
 Gözlerüm rûşenâsı dil-bercük
 Bir iki üç olur cefâ nice bir
 T.ş.ğı dört olası dil-bercük⁸⁸

Bu gazel için Hasan Çelebi *şi'r-i hezl-gûne* demektedir.⁸⁹

Bu örneklerde *latife* kelimesinin mizah yerine kullanıldığını görüyoruz. Lâtîfe mecmûâlarından mensur olanların hemen hepsi

⁸⁶ SEHİ, *Tezkire-i Sehî* İst. 1325, s. 86.

⁸⁷ LATİFİ, *Tezkire-i Latîfî*, İst. 1314, s. 305.

⁸⁸ ÂŞIK Çelebi, *Meşâ'irü's- şu'arâ*, (Haz. Filiz Kılıç, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniv. Ankara, 1994, s. 907.

⁸⁹ HASAN Çelebi, *Tezîretü's- şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk) 2. Bsk. TTK, Ankara, 1989, c. 1, s. 579

mizâhî hikâyeleri, gülünecek tuhaf olayları anlatır. *Letâif-i Zâtî*, *Letâif-i Kânî* gibi manzum mensur veya yalnızca manzum olanlarda ise hem mizah olarak, hem de hezl ve hiciv olarak vasıflandırılabilen örnekler bulunmaktadır. Zâtî'nin şu latîfesine bakalım:

"Lâtîfe: Bir zemânlar Sarmâşık dirler bir zarîf harîf var idi, ziyâde nazûk yâr idi, ben fakir ü hakîre üleşür tolaşur idi. Bir gün ayıtdı: *Be Mevlânâ Zâtî, senünle latife itmeyüp saña tolaşmamaga ihtiyârum yok, bilmezüz hikmet nedür*, didi. Hemân bu beyti didüm. Beyt:

Bize tolaşdıguñ bu sarmâşıksın
Ağaçsızduñ ağaca tolaşursın"⁹⁰

Batıda hiciv ve mizahın farkları hususunda bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

"Hiciv, tehlikeli oluşu ile mizahtan ayrılır. İkisini birbirinden ayıran sınır çizgisi budur. Hicivde egoizm, hodgam unsurlar hakimdir. Bir adam yahut hususî ve muayyen birşey kastedilir. Halbuki mizahta bu unsurları göremeyiz."⁹¹

"Mizahla hiciv aynı şey değildir. Meselâ Rabelis'in tathî ifadesiyle Cervantes'in neşeli mizahı, Swift'in yakıcı hicvinden farklıdır. Her nevi hicivde hem hissî hem de zihnî bir taraf vardır. Hissî taraf yazarın fitrî güldürebilme kabîliyetine, zihnî cephe de mevcut hayatla, ideal hayat arasındaki tenâkuzu, görüşüne tabiidir."⁹²

Bu örnekler ve değerlendirmelerden sonra diyebiliriz ki, her latîfe hiciv olmadığı gibi her hiciv de latîfe değildir. Bunları, çakışan bölümü büyük olan iki daire şeklinde düşünebiliriz. Lâtîfe bir şahıs kurum, olay veya davranışa yönelik olarak iğneleyici alay edici bir üslupla yapıldığı sürece hiciv dairesine, hiciv de küfürden, hakarettten uzaklaşıp gücünü nükteden, imâdan aldığı sürece latîfe dairesine girmiştir.

⁹⁰ ÇAVUŞOĞLU Mehmed, "Zâtî'nin Letâif-i Zâtî", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVIII, Ist., 1970, s. 14

⁹¹ BRUNETIERE, F. "Satire" *La Grande Encyclopedie*, Paris 1902, c. XXIX, s. 547

⁹² TAŞKIRANL, Senth: "George Bernard Shaw ve Hiciv Dramı", Ist. Üniv. (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), Tez No: 1510, s. 9.

bb) Hezl, Tehzîl, Tezyîf

Hezl kelimesine sözlüklerde eğlence, şaka, alay, latîfe gibi karşılıklar verilmiştir.

"Hezl: Meşhur bir nazmın vezni ve kâfiyesi taklid edilmek süretiyle latîfe yollu şiir yazmak demektir. Buna "tehzil"de denir. (bk. Tehzil) O yoldaki yazılara hezliye tabir olunur."⁹³

"Hezl: 1. Şaka, alay, mizah. 2. Ed. Bir şiiri veya bir parçasını şakalı bir anlatıma çevirme."⁹⁴

"Hezl: 1 Eğlence, şaka, alay, latîfe 2. Şaka ve latîfe tarzında yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna tehzîl de denir. Cem'i hezliyyâtdır."⁹⁵

"Hezl: 1. Latîfe, şaka, latîfe tarîkiyle söylenilen söz, mizah 2. Latîfe tarîkiyle söylenen hikâye veya şiir. (Latîfe kapalı ve zarîfâne, hezl ise ekseriya açık ve az çok bî-edebâne olur.)"⁹⁶

Görüldüğü gibi *hezl* kelimesine şaka, latîfe gibi karşılıklar verilmektedir. Son tanım da latîfe karşılığı verilirken aralarındaki nüans belirtilerek, *hezl*'in müstehcen ve edeb dışı olduğu vurgulanmıştır.

Tehzîl için yapılan açıklamalar da hemen hemen aynıdır.

"Tehzîl: *Hezl* kelimesinden türeyen bu kelimeyi, şakaya dönüştürme, alaya alma, hezilleştirme şeklinde tanımlayabiliriz. Edebiyatta bedî' tabirlerindendir. Ciddi bir esere latîfe tarzında nazîre yazmaktır."⁹⁷

"Tehzîl: 1. Alaya alma 2. Ed. Ciddi bir esere alay tarzında nazîre yazma, şakalı bir anlatıma çevirme."⁹⁸

"Tehzîl, ünlü bir şâire aynı ölçü ve uyakta şaka ve alay yollu yazılmış nazîredir. Buna hezl de denir. Şâir bununla ya bir konuya mizahî bir nitelik verir ya da ciddi şiirleri mizahî

⁹³ Olgun, 1973: 53.

⁹⁴ Türkçe Sözlük, TDK., 1988, c. 1, s.639.

⁹⁵ Pakalın, 1983, I: 802.

⁹⁶ Şemseddin Sami, 1902: 1508.

⁹⁷ Olgun, 1973: 154.

⁹⁸ Türkçe Sözlük, 1988, II: 1439.

bir duruma sokar. Ancak bunun bayağılıktan uzak, zarif olması gerekir."⁹⁹

Tezyîf kelimesi, *tehzîl* kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Kalp, sahte ve değersiz olarak gösterme anlamına gelen bu kelime daha çok "başka birinin fikrini, mütâlağasını çürütme, onunla eğlenme, maskaraya alma."¹⁰⁰ anlamındadır. Ancak *tezyîf* kelimesinin ciddî bir esere aynı kafiye ve vezinde mizâhî nazîre yazma anlamında *tehzîl* kelimesi yerine kullanıldığını görüyoruz. *Tezyîf-i gazel-i Sürûri li-Nâmıkîhî Refî'-i Kâlâyî* (R. Dîvânı: 130) *Matla-ı Gazel-i Nâbî, tezyîf-i Hevâyî Pertev* (M. 558: 8b) gibi başlıklara genellikle XVIII. yüzyıl sonu ile XIX yüzyılda yazılmış mecmûalarda karşılaştığımızı da belirtelim.

Tezkirelerde ve mecmûalardaki kullanımlarına bakarak *hicv* ve *hezl* kelimelerinin birbirleriyle olan ilgisini ortaya koyabiliriz.

Latîfî Tezkiresinde Gazâlî için "*Ammâ hicv ü hezle tab'-ı şûhî gâyetde mâyil*" (s. 255) Âşık Çelebi Tezkiresinde Peykî için "*Hicv ü hezl'de hod Allah saklasın, yanına yöresine uğramalı değüldür.*" (s. 207), Saatî için "*Heccâv-ı âlem hezl'de âlem-i kallâş ü evbâş...*" (s. 501), Ahdî Tezkiresinde Atâyî için "*Evzâ' u etvâr-ı 'acîbe ile zürefâ içre makbûl ve üslûb-ı hicv ü hezl'de bir tarîkla hezzal ü heccâv idi ki...*" (s. 503) değerlendirmeleri yapılmıştır. Açıkça görüldüğü gibi *hezl* ve *hicv* birbirine çok yakındır. Acaba Âşık Çelebi'nin, Gelibolulu Aşçı-zâde Hasan Çelebi'nin bir kıtasına *hicv*, bir matla'ına ise *hezl-gûne* demesi bu ikisi arasında, hicvin şahsa yönelik olması gibi bir fark olduğunu mu gösteriyor? Örneklere bakalım.

"Levendlügi zemânında Memi nâm bir dil-bere müptelâ olup Edhem nâm bir rakîbi dahi olup Memi'nün aña meylin ziyâde görüp bu hicvi dimişdür.

Kıt'a : Bu imiş 'âlem içre maksûdum
 Seni Edhem Memi sever diyeler

 Geñ gelürse eger g.t.n s.k.ne
 Nesne yok giyse Edhem diyeler

Bu hezl-gûne matla' dahi anuñdur:

⁹⁹ DİLÇİN, Cem: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK. Ank. 1983. s. 273.

¹⁰⁰ Şemseddin Sami, 1902: 402.

Divâneler ki âteş-i 'ıskuña düşdiler
Kömür çuvalı gibi g.t.nden tokuşdılar¹⁰¹

Sürûrî'nin Aynî hakkında söylediği bir kıt'ada *hezl* ile *hicv* aynı fonksiyonları gösterir.

Zor-ı tab'ımla hezli rabt iderüm
'Aynî-i yâve-gûyî habt iderüm
Boynuzına kemend-i hicvi takup
Gergedan olsa dahî zabt iderüm¹⁰²

Haşmet'in aşağıdaki beyitlerinde *hezl* ve *hicv* için kullanılan sözleri telef olmuş olarak değerlendirdiğini görüyoruz.

Harf-i hicve dilimüz olmuş iken bî-gâne
Nutkumuz itmiş iken ülfet-i istigfân
Bâ'is olduñ bu kadar güft-i şenîd hicve
Eyledün hezl ile zinde vird-i dilvârı
Hak Te'âlâ seni kahr eylesün ey kâfir puşt
Sebeb olduñ telef itdüm bu kadar güftân¹⁰³

Örneklere bakarak hezlin bir hiciv şekli olduğu düşünülebilir. Ancak hiciv olmayan hezl örneklerinin de bulunması böyle düşünmemizi engelliyor.

Atâyî'nin bir hezl beyti şöyledir:

'Aceb mi söyleşirken bûse-i vasl istersem cânâ
Meseldür söz söz açar söz g.t açar ey büt-i ra'nâ¹⁰⁴

Krotovalı Zaîfî'nin hezl kıt'ası :

Bağ arasında görüp dilberi
Kulunum didüm eyâ serv-i revân
Sîm ile sulh idüben yalvarıcak
Kodı serkeşliği vü yatdı hemân¹⁰⁵

Hezl mecmûalarında hiciv olmayan birçok hezl bulunmaktadır.

101 Aşık Ç., 1994: 308-309.

102 Ü. 3005: 85a ; Hezliyyât-ı Bahâyi-i Küfrî, İstanbul Üniversite Ktp., Ty. 3005

103 M. 558: 3a; Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmûası, Millet Ktp. Ali Emîri (Manzum) No:558

104 Ü. 3004: 47b ; Sihâm-ı Kazâ ve Hiciv Mecmûası, İstanbul Üniversite Ktp, Ty. 3004

105 Hasan Ç., 1989, I: 587.

Hezliyyât-ı Sürûri'nin Üniversite Kütüphanesi, T. 3005 nolu mecmûa içindeki nüshasında **hezliyyât** başlığı ile verilen bir bölümden sonra **hicviyyât** başlığı altında başka bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde yer alan manzûmeler arasında gözleyebildiğimiz fark, **hicviyye** bölümünde yer alan manzûmelerde şahıs isimlerinin zikredilmiş olmasıdır. **Hezliyyât** bölümünde bulununan manzûmelerde ise çoğunlukla isim verilmeden yapılmış cinsellikle ilgili hicivlerle edep dışı sözlerin kullanıldığı latîfeler bulunmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında diyebilir ki, **hezl**, **tehzîl** ve **tezyîf**; yani kaba şakalar, edepsiz latîfeler; çirkin îmâlar, dalga geçme ve alaya almalar hiciv için bir vâsıta olarak kullanılmıştır.

bc) Mülâtafa, Mutâyebe :

Her iki kelime de şakalaşma, karşılıklı latîfe söyleşme anlamındadır. Karşılıklı latîfe söylemede daima karşıdaki kişiyi iğneleme, onu gülünç duruma düşürme, onunla eğlenme söz konusu olduğu için hiciv dairesinde düşünmek gerekir. Sürûri ile Vehbî'nin, Sürûri ile Refî' Kâlâyî'nin, Zâtî ile Keşfî'nin **mülâtafa** ve **mutâyebeleri** meşhurdur.

bç) Zemm, Kadh, Şetm :

Zemm, kınama ve ayıplama demektir. **Kadh** ve **şetm** ise kötü söz söylemek ve sövmek kelimeleriyle karşılanabilir. Kınama, ayıplama ve sövme hicvetmenin bir yoludur. Gelibolulu Âlî'nin Gazâlî'yi anlatırken kullandığı cümlede bunu görebiliriz.

Şûh lâ'übâli evâ'il-i cevânîde bâde-i nâb meclisinûn
meyyâli mahbûb-dostların müşkil-küşâ-yı lâzımü'l-iclâli zen-
perestlerin zemm ü kadhla heccâv u hezzâli bir zarîf u rind-i
şahid-bâz harîf olup..."¹⁰⁶

bd) Ta'riz:

Ta'riz : Takılma, sataşma kelimeleriyle karşılanabilir. Ta'rizde bir kelime veya sözle yapılan bir îmâ söz konusudur. Hiciv söylemenin bir yolu olarak kullanılmıştır.

¹⁰⁶ Âlî, 1994: 249 : Künhü'l- ahbar'ın Tezkire Kısmı, (Haz. Mustafa İsen) Ank. 1994, s.249

"Buna **arz** da denir. Kelime, lûgat mânâsı husûsî tasarrufa uğratarak edebiyat terimi olmuştur. Edebiyatta ifâdeyi zarîf bir tarzda, medlûlünden başka bir yöne çevirmeye ta'riz denir."¹⁰⁷

Osman-zâde Tâib Efendi, hatt-ı hümayunla "reîs-i şâirân" ilan edildikten sonra yazdığı bir kasîdede zamanın şâirlerinden bahsetmiştir. Bu kasîdenin

Belâ bunda biraz etfâl-i ekdeksâl vardır kim
Dahi üstâddan görmüş degillerken Gülistân'ı
Önüne geçmek için dâ'imâ merdân-ı meydânun
Kemâl-i şevk ile teşmîr iderler sâk u dâmânı
Sudâ îrâs ider nakli sayılmaz mahlas erbâbı
Kimi şehîrî kimi Mâzenderânî kimi dihkânî¹⁰⁸

beyitlerini, kendisine ta'riz olduğunu düşünen Sa'dî bir kasîde yazarak cevap verir. Sa'dî'nin kasîdesi Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi bölümünde 763 numara ile kayıtlı mecmûada **Cevap-nâme-i Sa'dî Berâ-yi Ta'riz-i Tâ'ib Efendi Der- Sitâyiş-i Hazret-i İbrâhim Paşa** başlığı ile kayıtlıdır. Bu kasîdede yukarıdaki beyitlere cevap olan beyitler şunlardır:

Olursa çok değil şî'r-âşînâ her tıfl-ı ebced-hVânı
Katı çokdan felek göstermemişdir böyle devrânı
Velîkin bî-mürüvvetlik idüp bazı sühân-fehmân
Dimişler Sa'dî dahi görmedi bilmez Gülistân'ı
Bilür ammâ murâdı imtihân olmak gerek belki
Nice bilmez o kim Mâzenderânî ola yâ Vânî¹⁰⁹

Seyyid Vehbî de Vekâlet-nâme'sinde :

Kimi hem-çeşm-i 'Urfî add ider kendin velî bilmez
Koroğlu türkisiyle ne'ydügin Sa'dî Gülistân'ı¹¹⁰

beytiyle hem Sa'dî'ye hem de onun kardeşi olan Dürri'ye ta'rizde bulunmaktadır. Bir sözü kör olduğu için **Yek-Çeşm Dürri** diye

¹⁰⁷ BİLGEÇİL, M. Kaya: Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Ank. 1980, s. 178

¹⁰⁸ YATMAN, Mustafa : *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*. Ank. 1989, s. 36.

¹⁰⁹ S. 763:224b. Mecmuâ, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, No: 763

¹¹⁰ YÖNTEM, Ali Canlıp: "Dürri", *Hayat Dergisi*, 1928, sayı 69, s. 323.

isimlendirilen Vanlı Ahmed Dürrî Efendi'ye hem-çeşm-i 'Urfî terkihiyle ve **Köroğlu** kelimesiyle ta'riz yapılmıştır. Sa'dî ve **Gülistan** kelimeleriyle de kardeşi Sa'dî'nin kastedildiği anlaşıyor.

be) Hevâiyyât

Bulduğumuz örnekler XVIII. yüzyıldan itibaren **Hevâyî** mahlasıyla birlikte *hevâyî söz*, *hevâyî manzûme* veya *hevâyî tarz* diye isimlendirebileceğimiz bir tür hezliyyâtın ortaya çıktığını göstermektedir.

Hevâyî kelimesinin gereksiz, lüzumsuz ciddî şeylerle ilgisi olmayan söz anlamında kullanıldığı açıktır. **Hevâ-yî meşreb** sıfatı da nefsine, şehvetine düşkün, ciddî şeylerle uğraşmayan, manasız, esassız, gelişi güzel konuşan, hafif mizaçlı kimseler için kullanılmaktadır. Bu kişiler hevâ ve hevesinin peşinde koşan uçarı kimselerdir.

Hevâyî mahlasını kullanan XVI. yüzyılda yaşamış Bursalı bir şâir için Hasan Çelebi, tezkiresinde:

"Acebdür ki mahlası gibi hevâyî olmayup tarîk-i sivâyı elden komamıştır ve tahsil-i 'ilm ü kemâle iştigalden gayri hâle kuvâyı sarf kilmamışdur."¹¹¹

derken mahlasının mizâcına uymadığını vurgular.

Hevâyî mahlasıyla tanınan şâir, **Kubûrî-zâde Abudurrahman Rahmî'dir**. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Rahmî, hezliyyâtını **Hevâyî** mahlasıyla yazmış, dostları da ona uyunca ortaya **Hevâyî Dîvânı** diye anılan dîvân çıkmıştır. **Hevâyî** mahlası bu dönemden sonra Behcetî, Tırsî, Sürûrî, Refî'-i Kâlâyî, Pertev, Fatin ve Fâzıl tarafından da kullanılmıştır. Bayburtlu Zihnî'nin **Hicviyyât**'ı sonunda **Gazel-i Tarz-ı Hevâyî**¹¹² başlığı ile bir gazelin bulunması ve bu gazelde **Hevâyî** mahlasının kullanılması gösteriyor ki, başka şâirler de bu tarzda yazdıkları manzumelerde **Hevâyî** mahlasını kullanmış olabilir. Tokatlı Ebubekir Kânî hezliyyâtını **Bâdî** ve **Dâdî** adlı iki ahab çavuş ağzından, bunların birbirlerine nazîre söylemeleri şeklinde düzenlediği için **Hevâyî** mahlasını kullanmamıştır. Ancak **Bâdî** ve **Dâdî** mahlasıyla **Hevâyî**'nin takipçisi olduğunu sık sık dile getirmiştir.

¹¹¹ Hasan Ç., 1989, II: 1069.

¹¹² Bayburtlu Zihnî, **Hicviyyât**, Ankara Millî Kütüphâne, No: Yz. A, 1878

Hevâyî söz veya Hevâyî manzumenin ne olduğunu, bu mahlası kullanan şâirlerin eserlerinden hareket ederek belirlemeye çalışalım.

Millet Kütüphanesindeki bir mecmûada Ba'z-ı Hevâyî Gazeller başlığı ile yer alan bölümde

Ey Hevâyî saçma güftârını 'arz it Behçete

Eylesün nazîre heman gayri sen dizgini çek¹¹³

beytinden sonra bir beyit ve üç gazel ile bunlara yazılan nazîreler bulunmaktadır. Bunlardan 11 beyitlik bir gazel ile buna nazîre olarak söylenmiş 8 beyitlik gazelin maktâ' beyitleri *saçma güftar* sözüyle neyin kastedildiğini açıklamaya kâfidir.

Gazel (11 beyit)

Ey Hevâyî el mi yamân beg mi yamân diyerek

Çok efendi çok aga pek çok da mîrân s.kd.ler

Nazîre (8 beyit)

Ey Hevâyî dersini belletdi muglim suhteler

Zor ile dün hücrede bir koca Türkmân s.kd.ler¹¹⁴

Belîğ Tezkiresinin Rahmî bahsinde "*Mezbûrun latîfe-gûne Hevâyî Divanından*" diye sunulan beyitlerden biri, hevâyî sözde temiz mazmun bulunmadığını söylüyor.

Bulunmazsa 'aceb mi güftesinde pâk mazmûnı

Hevâyî ekseriyyâ sözlerin işkenbeden söyler.¹¹⁵

Hezliyyâtında 'Hevâyî mahlasını kullanan Sürûrî, Kânî'nin ölümü üzerine bir tarih kıtası söylemiştir. Bu kitada *hevâyî* kelimesi açıkça teleffuz edilmiştir. Altıncı beyitteki *Merhum Hevâyî* de Kubûrî-zâde olmalıdır.

Dahki koysun zurefâ giryeden ursun demi kim

Oldi hem-bezm-i hamûşân o letâif-i Kânî

Şehri devr itmiş idi def çalarak rosbu gibi

Raksı kılmışdı güzer dâ'ire-i imkânı

¹¹³ M. 768: 103b. (s. 202) Bu mecmuada sayfalara numara verilmiş, her 10 sayfada bir de varak numaraları verilmiştir.

¹¹⁴ M. 768: 104b. (s. 204).

¹¹⁵ Belîğ. Nuhbetü'l- Âşâr Li-Zeylî Zübde'l- Eş'âr, (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu) Ankara 1985, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 142.

Çok hevâyîleri var idi ki yazılsa bütün
 Boş kalur bunca mürekkebcilerün dükkânı
 İbnü Sinânı idinmiş idi şamar oğlanı
 Ekserî şaşkın olurken Tokâduñ Türkânı
 Ursa kûy-ı kürre-i 'arza n'ola olmuş idi
 Kadd-i ham-geştesi dest-i ecelün çevgânı
 Didi merhûm Hevâyî iki mu'cem târîh
 Fevtini gûş idicek dâr-ı bekâ sükkânı
 Hâke düşdi cesedi kalkdı hevâya cânı
 Tîşe-i mevtle zîr ü zeber oldı Kânî¹¹⁶

Sürûrî, *hevâyî gazel* yazdığını söylediği bir gazelinde, *hevâyî gazel* yazarken çıkan sesin kalem gıcirtısı değil, kaleminin yellenmesinin sesi olduğunu belirtiyor.

Tutdı koku meclisi itdi bir âdem hades
 Sessiz idi bilmedük kimden o mübhem hades
 İtme edeb-hânede kimseyi ta'cil kim
 Dübrini yurken ider avcına âdem hades
 Hoş alıverdi vuzû kıldı sonunda velî
 Yâ yıkar iken ayağın şeyh mülhem hades
 Savtını teslim idüp zarta-keşân didiler
 İtmedi bizden hadûs öyle müsellemler hades
 Gûş iden ehl-i kalem sañmasın anı sarîr
 Yazdı Hevâyî gazel eyledi hâmem hades¹¹⁷

Sürûrî'nin Hezliyyâtının Köprülü Kütüphanesinde II. K. 422/1 numarayla kayıtlı nüshası da *Hevâiyyât* ve *Hezliyyât* ismini taşımaktadır.

Kânî'nin *hevâyî* şiir söylemeyi *herze-gûluk* (boş, saçma sapan söz söylemek) olarak nitelendirdiğini görüyoruz.

Degildür kimseye sıklet garaz kırlarda konmaktan
 Hevâyî-meşreb olan bâd-ı serlerle konuşmaktır

¹¹⁶ Ü. 3005 : 60a

¹¹⁷ Ü. 3005 : 43b

Degildür herze-gûlukdan murâdı başka Dâdî'nün
Kıyâmetde Hevâyî-i kadîm ile buluşmakdur.¹¹⁸

Kânî "Hevâyî-i kadîm" dediğine göre başka Hevâyî'lerin de olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Kânî'nin aşağıdaki beyitleri saçma söz söylemenin Hevâyî'den yâdigar kaldığını göstermektedir:

Esbâba ihtiyac üdebâyâ nakîsedür
Şi'rimde vezn ü kâfiye hic hâcetim değil
Bâdî Hevâyî'den bana bu kaldı yâd-gâr
Âyin-i herze-gûyî benim bid'atim değil¹¹⁹

Sürûrî ile mülâtafaları bulanan Refî'-i Kâlâyî de Hevâyî mahlasını kullananlardandır. Refî' Sürûrî hakkında söylediği gazel şeklindeki bir hicvinde ona 'iydiyye (Bayram münâsebetiyle sunulan şiir) olarak hevâyî câme dokuduğunu söyler. 'iydiyye olarak sunulan bu nazmın hevâyî nazm olduğu anlaşılmaktadır.

Bir hevâyî-câme nesc itdüm sana 'iydiyye kim
Nakd-i eskânın virürdün eylesem anı harâc
Şâ'ir-i rûşen-dil eş'ânın saña 'arz eylemek
Gûyiyâ virmek gibidür dest-i a'mâya sirâc
Hep kabâ-yı Şâm işidür giceler nesc itdigün
Sanma kim kâlâ-yı nazmım gibi var onda revâc¹²⁰

Hevâyî şiir XVII. yüzyıldan sonra Hevâyî mahlasıyla birlikte bir tarz olarak zikredilmeye başlanmış olmasına rağmen, Kanunî zamanında da hevâyî şiirden bahsedildiğini görüyoruz. Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, **Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı** isimli eserinde Ebussuud Efendi'nin şiir hakkındaki görüşünü bir beytinden hareketle açıklıyor:

"Terket hevâyî şi'ri ki sevdâ-yı hâmdır
Sihri halâl olursa da dime harâmdır.

¹¹⁸ Ü. 3027: 36a. Letâif ü Hezliyyât-ı Kânî, İstanbul Üniversite Ktp., Ty. 3027

¹¹⁹ Ü. 3027: 49b.

¹²⁰ Refî'-i Kâlâyî Divânı, Ist.1284, s. 129.

Kendisinin de şâir olması hasebiyle Ebussuud Efendi'nin şiir hakkındaki fetvâsı, dolayısıyla şiir hakkındaki görüşü anlaşılmaktadır. Ona göre hevâyî, mâlâyânî şiir ham bir sevda, boş bir arzudur. Ancak güzel, veciz bir mânâ ifâde ederse şiir haram değildir."¹²¹

Hevâyî şiirler, genellikle ciddi bir esere şaka yollu yazılmış nazîre, yani tehzîl olduğu için bu tarz şiirlerin hezlin bir çeşidi olduğu düşünülebilir.

Sürûri'nin güzel bir hevâyî gazeliyle bu bahse son verelim.

Sokılırken işe ırgad 'abâsın çıkarur
Eski dîvârı söker yerden esâsın çıkarur
Yataganuñ çıkarup ortaya atılsa yobaz
Kolına urmaga kolluk da sopâsın çıkarur
Komşunuñ karısına bakmak için zen-pâre
Ser-i dîvârdan ugrınca kafâsın çıkarur
Müft alır vişneyi kıymetli satar çünkü manav
Gelmeden ay başı dükkânçe kirâsın çıkarur
Müşterinüñ çamaşurcu alaca 'antârisin
Urmasun külli suya belki boyâsın çıkarur
İncetin o geline aldirayum kaftânı
Kapamacı gidiler bana kabâsın çıkarur
Ey Hevâyî iki boynuz ile haccâm-ı zemân
Serden âvâreliğin sanma hevâsın çıkarur.¹²²

¹²¹ Âmil Çelebioğlu *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1994, s. 58.

¹²² Ü. 3005: 47a.

II. BÖLÜM

HİCVİN PSİŞİK VE SOSYAL YÖNÜ

Bu bölümde kişileri hiciv söylemeye yönelten duyguları, Hicvin kişiler ve toplum üzerindeki etkilerini ve hicve karşı gösterilen tepkileri örneklerden hareket ederek inceleyeceğiz.

A. HİCVİN MAHİYETİ VE AMACI

Hiciv söylemek için sebep çoktur. Nefî, Hevâyî, Sürûrî, Eşref gibi şâirlerin hiciv söylemesi için sebep de gerekmez. Hiciv söylemek istedikten sonra hicvedilecek bir şey ve hiciv sebebi bulmak bu gibi kişiler için çok kolaydır. Biri sakal bırakır hicvederler, keser yine hicvederler. Sarışın kimseleri sarışın diye pisliğe, esmerleri esmer diye çingeneye benzetir hicvederler. Evlenmeyen birini iktidarsız diye, evlenmeye kalkanı veya evli olanı pezevenk diye hicvederler. İdarecileri, mülâyim davranırsa pısrılık ve korkaklıkla, sert davranırsa zalimlikle itham edip hicvederler.

Heccav için hiciv söyleme sebebi daha doğrusu hiciv yönü bu kadar çok olduğuna göre bu bölümde; nelerin, niçin hicvedildiğinden ziyâde, *heccavı hangi duyguları ve hangi amaçları hicve sevkeder* sorusuna cevap aramaya çalışacağız.

1. Düşmanlık, Kin, Nefret

Bir kişiye karşı -her ne sebeple ve nasıl başlarsa başlasın- hissedilen düşmanlık duygusu hiciv söylemenin ana sebeplerinden biridir. "Arap Edebiyatında Hiciv" bölümünde de görüleceği gibi hiciv türünün ilk örnekleri düşman kabîlelerin birbirleri hakkında söyledikleri şiirlerdir. Bu kabîleler savaşa başlamadan önce, kabîle şâirleri düşman kabileyi aşağılayan, onlara hakaret eden şiirler okuyarak düşmanın moralini bozmaya, kendi kabîlesinin askerlerini de coşturmaya çalışırlarmış.

Heccavın düşman olarak gördüğü kişiler hakkında söylediği hicivler genellikle çok kaba ve çirkin küfürlerle doludur. Düşmanını rezil etmek ve aşağılamak için hiçbir fırsatı kaçırmayan şâir, gerekirse iftirâ eder, yalan söyler. Rakibi muktedirse aynı şekilde cevap verir veya elinde imkan varsa hapseder, sürgüne gönderir, hatta öldürtür.

Edebiyatımızda düşmanlıktan kaynaklanan hicivler çoktur. Yahyâ Bey ile Hayâlî; Nefî ile Nev'î-zâde Atâyî, Gani-zâde Nâdirî, Riyâzî; Haşmet ile Tatar Rahmî arasındaki muhâcât (hicivleşme) bu türdendir. Yahyâ Bey'in Rüstem Paşa; Nefî'nin Gürcü Mehmet Paşa, Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa, Recep Paşa; Haşmet'in Madrûbî-zâde; Fatîn'in, Rauf Bey; Ziyâ Paşa'nın Ali Paşa hakkında söyledikleri hicviyeler de düşmanlık ve kin duygularının eseridir.

Şâir hicvi içerisinde, o kişiye karşı niçin böyle bir düşmanlık duyduğunu genellikle belirtir. Meselâ Nefî, Gürcü Mehmed Paşa'yı hicvetmesinin sebebini, onun kendini hiç suçu olmadığı halde görevden azletmesi olarak gösterir,

Üçüncü def'adur bu Hak belâsın vire mel'ûnuñ
Ki yok yire beni 'azl itdi olmuşken senâ-h'vânı¹

Nefî her ne kadar daha önce övgüler söylediği Paşa'nın kendisini suçsuz yere azlettiğini söylüyorsa da büyük-küçük, dost-düşman demeden birçok kişiyi hicvetmesinin bu işte bir rolü olduğu muhakkaktır.

Bu tür hicivlerde şâir düşmanına küfür ve hakaret ederek hem rahatlamış, hem de düşmanını rezil ederek intikam olmuş olur. Düşmanını mağlup etmekten, kötü duruma düşürmekten başka bir amacı da yoktur.

Fatîn Dâvud Efendi, Sadâret Kalemi Kalfası Şeref Bey-zâde Rauf Bey'i hicvetmesinin sebebi olarak, onun kendisine pervâsızca sitem etmesini gösteriyor. Bu sözlerin hiç birisine kulak asmamıştır ama arkadaşları arasında gururu kırılmıştır. İntikam almak ister;

Neyledüm bilmem o har tab'a ki bir cürm ü hatâ
Dünki gün itdi baña biñ sitem-i bî-pervâ
Vâkı'a hiç birini itmedüm isga ammâ

¹ Ü. 511: 62a. Sihâm-ı Kazâ, İstanbul Üniversite Ktp. Ty. 511, vr. 62a

N'ola şemşîr-i zebânumla idersem da'vâ
İtdi nâmûsumı akrân arasında meksûr

Şöyle kim tîg-ı zebânı ideyüm amâde
Vireyüm hırmên-i nâmûsını cümle yâda
Haddini bildireyüm hâsılı ol berbâda
Añlasun himmet-i şâ'ir ne imiş dünyâda
O dahî itmesün erbâb-ı kemâli menfûr?

İkinci bentte görüldüğü gibi hicvini Rauf Bey'e haddini bildirmek, bir daha böyle davranışlarda bulunmaya tövbe ettirmek için söylemiştir. Fatîn'in Rauf Bey için söylenmiş başka hicvilerinin de bulunması aralarında bir husûmet olduğunu gösterir. Fatîn, Ziyâ Paşa'nın Rauf Bey'i methetmek için söylediği bir kasîdeyi beyit beyit tazmin ederek hicve çevirmiştir. (Bkz. blm. VI)

2. Umduğunu Bulamama, İncinme, Hayal Kırıklığı ve Hoşnutsuzluk

Her insan gibi şâirin de bazı beklentileri vardır. Beklentileri maddî veya manevî olabilir. Özellikle iyi ve sağlam bir geliri olmayan şâirlerin önemli bir gelir kaynağı, zamanın ileri gelenlerine sundukları şiirlerine karşılık onların verdikleri câizelerdir. Câize o anda verilen para veya maddî bir hediye olabildiği gibi, şâire belirli bir gelir kaynağının bağışlanması bir makam verilmesi, şâirin işinde terfî ettirilmesi hatta cezalı ise cezasının kaldırılması şeklinde de olabilir.

Câize umuduyla medhiyeler dizen, eserler yazan şâir, umduğu gibi bir karşılık bulamayınca, yani câize alamayınca, câize beklediğinden az olunca veya arzuladığı makam ve mevkiye getirilmeyince methettiği kişiyi hicvetmekten çekinmez. Üstelik bunu bir hak olarak görür.

Müstakim-zâde, *Istilahâtü's-şî'riyye*'sinde câize kelimesini açık-larken câize vermenin sünnet olduğunu, vermeyenin ise sünnete uymadığı için hicvedileceğini söylüyor:

"Câize: Şâ'ire medîhası mukâbilinde 'atâ olunan 'atıy-yedür. Sebeb-i tesmiyesi böyle musarrahdur ki, İbn Züheyr'e 'ata-yı Bürde-i şerîfe buyrulduğu sünnet-i seniyyesine ittibâ' ile eğer şâ'ir-i kasîde-gûy'a bir hediye bahş eylemezse sünnete ri'âyet, eylemediği için memdûhı hicvin cevazı iktizâ eylediği sebeb-i tesmiyedür ki şâ'ir demiş:

Hest câiz ber ü hecâ güften"³.

Hekim Emirek, câize, alamayınca yazdığı bir gazelde Peygamber'in Kâ'b b. Züheyr'e, kasîdesinden dolayı bürde bağışlamasını hatırlatır :

Şâ'ire 'atâ idüp virdi peyamber câ'ize

Niçün olmadı bana bilsem musahhar câ'ize⁴

Arap Edebiyatında ve İran Edebiyatında câize alamadıkları ve takdir edilmedikleri için memdûhunu hicveden şâir çoktur. Bunlardan biri bizde de birçok yönden benzer bir örneğinin görülmesi bakımında ilginçtir. Şeh-nâme şâiri Şeh-nâme'sini sunduğu Gazneli Mahmud'dan beklediği ilgiyi göremeyince onu hicvetmiştir⁵.

II. Bayezid dönemi şâirlerinden Bursalı Uzun Firdevsî, pâdişâh emriyle Şeh-nâme benzeri bir Süleymân-nâme yazmış. Her gece biri okunsun diye 360 cilt (cüz) olarak düzenlediği bu eserini pâdişâha sununca, pâdişâh içinden 80 cildini seçtirmiş kalan kısmı yaktırmış. Bunun üzerine Firdevsî pâdişâh hakkında İranlı Firdevsî'nin Gazneli Mahmud hakkında söylediği hicve benzer yakışsız beyitler söylemiş ve sonra da öldürülmek korkusuyla İran'a kaçmıştır.

XV. yüzyıl şâirlerinden Bursalı Resmî'nin, sunduğu bir kasîdeye câize alamayınca, isim vermeden hiciv söylediğini ve bu surette bütün hasisleri hicvettiğini Gelibolulu Âlî naklediyor:

"Asrındaki ekâbirün birine 'arz-ı hâl idüp cevâ'iz-i seniyye ricâsın eyleyüp bir kırı tahsinle savduklarında bu gazeli nazm eylemiş. Hâlâ ki ism ü resmi ile beyân itmeyüp cümle-i ehassâya şümûlini irâde kılmış.

³ Mustakim-zâde, 1986: 374 (Ona hiciv söylemek caizdir)

⁴ Aşık Ç. 1994: 167.

⁵ Bu hiciv için İran Edebiyatında Hiciv bahsine bakınız.

Nazm: Rûzgâruñ bize bu zulm-i firâvânına yûf
 Vârimuz virmez ise dâver-i devrânına yûf
 Her denînüñ dileğince döner itmez bize meyl
 Be yûri bu felegûñ gerdiş-i gerdânına yûf
 Dahi bu 'asr ekâbirlerinüñ ehl-i dile
 Kırı tahsînler ile va'de-i ihsânına yûf"⁶

Aynî'nin aşağıdaki beyti de bu beyitlerin benzeridir.

Olıcak bî-sile târîh ü kasîde Aynî
 Şâirin şî'rine vasf ettiği mevsûfuna yûf⁷

Kastamonulu Hâkî'nin câize alamadığı bir vezir için söylediği hiciv meşhurdur.

Kerem ehli makâmıdur bu sadr
 Bu ululuk yâ bî-sehâ nic'olur
 Gel begüm sen vezâretin baña vir
 Beni medh eyle gör sehâ nic'olur⁸

Câizenin verilmemesi veya az verilmesi sebebiyle yazılmış hicviye çoktur. Bizce bunlardan en güzeli Zâtî'nin câize vermekte gayet hasis davranan Balıkesir Sancak Beyi için söylediği şu kıtadır:

Geldi bir server-i kerem kânı
 Kereminden cihânı itdi gani
 Lutfı şöyle latîfdür kim anuñ
 Kimse görmez letâfetinden anı⁹

Örneklerde görüldüğü gibi câize vermeyen kişiler cimrilik yönüyle hicvedilmektedir. Şâir hicviyesiyle câize vermeyen kişiye bir îkazda bulunarak onun câize vermesini sağlamaya çalışır. Bu sebeple hicvinin dili fazla kaba değildir. Şâirin bu tarz hicivlerde biraz da "*methiyye yazdığım gibi hiciv yazmaya da muktedirim. Câize vermekte hasis davranmaktan vazgeçmezsen seni hicivlerimle rezil ederim.*" şeklinde üstü kapalı bir tehditte bulunduğu da düşünülebilir.

⁶ Âli, 1994: 136.

⁷ ONAY, Ahmed Talat: Türk Halk Şiirinin Şekil ve Nev'ileri, (Haz. Cemal Kurnaz) Ankara, 1996a, s. 313.

⁸ Âli, 1994: 119.

⁹ Çavuşoğlu, 1970: 10.

Verilen bir sözün tutulmaması veya bir isteğin yerine getirilmemesi de şâir için bir hiciv sebebidir.

Zâtî'nin **ekâbir-zâdeden** biri ile muhabbeti ve latîfeleri olur. Bundan haşlanan o kişi giydiği duman rengi kaftanı Zâtî'ye vermeye söz verir. Ertesi günü Zâtî'yi atlatır. Aradan bir ay geçip ses soluk çıkmayınca Zâtî şu beyti gönderir.

Bize ol hil'atı virmekte n'îçün deprenürsin süst
Eger bir kîr-i har olaydı kalkar geydürürdün çüst.¹⁰

Gazâlî'nin kendisine bayram münasebiyle bağışlanan kaftanın eski olmasından dolayı hoşnutuzluğunu bir beyitle dile getirdiğini Gelibolulu Âlî naklediyor:

"Bu dahi meşhûrdur ki bir mübârek bayramda şu'arâ ve nüdemâya fâhir hil'atlar bağışlanmış. Amma ki Monlaya cefâ'en bir eski sûf kaftân virilmiş. Ol dahi bedîhe bu beyti söylemiş. Bir a'lâ girân-mâye câme hâsıl eylemiş.

Ele garrâ frengîler bize bir eski suf fistân
Revâ mîdur gel insâf eyle andan hey filân fistân"¹¹.

Me'âlî, hezilleri yüzünden ilminin ve faziletinin gerektirdiği derecedeki bir kadılığa getirilmemiş. Başka çaresi kalmayınca bir kasaba kadılığına razı olmuş. Bir ara boş bulunan bir medresinin müderrisliğine tâlip olduğunda zamanın kazaskerleri Tâci-zâde Câfer Çelebi ile Zeyrekoğlu ona bu görevi vermekte tereddüt edince bir gazelle bu durumu hicvetmiş.

"Menkûldür ki 'ilm ü fazlı muktezâsınca mevâli-i 'izâmdan olması mukarrer iken hezliyyâta râğbeti yüzünden vicâheti mâni' olmuş. Ol dahi görmüş olmaz kasaba kâdîliğine kânî' olmuş. Hattâ bir kere medreseye dek tâlib olur. Kazî-'askerler tereddüd itmegin bu mâkule bir hicve râgıb olur:

Nazm: Kime aglayum bu zulm-ı nâ-hak u bi-dâddan
Kazî-'askerler degül mahzûz 'adl ü dâddan

¹⁰ Çavuşoğlu, 1970: 8.

¹¹ Âlî, 1994: 250.

Her kaziyye lâıyıkınca 'arz olınsa dir idüm
Hükm-i sultândur siyâset aqlama cellâddan
Medrese virdüklerinüñ ekserinden yeg idüm
Ben dahi bir togrı harf öğrenmedin üstâddan
Tâci-zâde şefkat itmez Zeyrekoğlu n'eylesün
Âşinâdan hayr gelmez ne umarsun yâddan
Zulm-i devrândan Me'âli nice inlersün nice
Kimse işitmeyicek assı ne bu feryâddan¹²

3. Kıskançlık, Menfaat ve Kendini Beğenme (ucb)

Şâirler başta pâdişâh olmak üzere devlet ricâline, zamanın ileri gelenlerine yakın olabilmek, onların meclislerine katılabilmek ve dostluklarına kazanabilmek için gayret göstermişlerdir. Bunu başarabilen şâirler imrenilecek rahat bir hayat sürmüşler güzel ve başarılı eserler vermek için uygun bir ortam bulmuşlardır.

Saraya yakın olmak tabii ki büyük ve güzel eserler verebilmenin şartı değildir. Ancak ilgi ve iltifat görmenin, takdir edilmenin şâir için bir teşvik unsuru olduğu da gerçektir. En azından şâirlerin gözünde durum böyledir. Edebiyat târihi içerisinde -Fuzûlî'nin istisnâ olduğunu belirterek- diyebiliriz ki, büyük şâir olarak niteleyebileceğimiz şâirlerin hemen hepsi kendi zamanının en kudretli kişisine yakın olabilmiş, onun tarafından himaye edilmiş, iltifatına nâil olmuştur. Bunu söylerken şâirdeki fitrî şâirlik yeteneğinin ona bu ayrıcalıkları kazandırdığını peşin olarak kabul ediyoruz.

Şâirler, zamanın gözde şâirlerine gıpta ile bakmışlar, ona gösterilen ilgi ve iltifatı kıskanmışlar ve buldukları ilk fırsatta onu gözden düşürmeye çalışmışlardır. Şâirin amacı, boşalacak olan o sosyal konuma yükselebilmektir.

Kıskançlık daha çok kendini beğenen, menfaat-perest kişilerde görülür. Kendini beğenen (hod-gam) kişi, kendinden daha aşağıda gördüğü kişinin kendisinin sahip olamadığı şeylere sahip olmasını bir haksızlık olarak değerlendirir. Onu kıskanır ve onunla bir çıkar

¹² Âli, 1994: 270.

kavgasına girişir. Bu kişiler şâir olunca kavga şiirle olur. Söz meydana çıkılır. Dil kılıcı çekilip, hiciv okları fırlatılır.

Kimdür benümle fenn-i ma'ânîde bahs iden
Bilsün aña ki hamle-i tab'um belâ yiter
Ol Rüstem-i keman-keş-i nazmum ki tab'uma
Terkeş mukattaât-ı Sihâm-ı Kazâ yiter.¹³

Kıskançlık sebebiyle hakkında en çok hiciv söylenen şâir Hayâlî Bey'dir. Kanunî Sultan Süleyman'a ve Sadrazam İbrâhim Paşa'ya çok yakın olan Hayâlî Bey başta Yahyâ Bey olmak üzere bir çok şâir tarafından kıskanılmıştır. Bu şâirler kendilerini Hayâlî Bey ile kıyaslamışlar, kendilerinin daha üstün şâir olduklarını ileri sürmüşlerdir.

"Yahyâ Bey bir kasîdesinde Hayâlî'den hem şâirlik hem de cengâverlik bakımından üstün olduğunu söyler :

Baňa olaydı Hayâlî'ye olan hürmetler
Hak bilür sihr-i halâl eyler idüm şi'r-i teri
Ne belâdur bu ki sâyem gibi altumda iken
Gün gibi ışığın üstü yanum ola yeri
Ben şece'at kılıcıyam ol ışıklar pulucu
Ben savaş günü çeriyem o hemen cerde ceri¹⁴

Yetim mahlasını kullanan İstanbullu şâir Ali de Hayâlî'yi kıskanarlardandır. Bir gazelinin her beytinde kendisini Hayâlî ile mukayese eder :

Hayâlî bahr-i fikret de nehengâsâ şinâverdür
Yetim ol bahr ka'rında yüzer gavvas-ı gevherdür.
Hayâlî bâr-ı bâzû-yı belâgatdür şikâr almış
Yetim anuñ gibi kuşlar uçurmuş bâd-ı sarsardur.
Hayâlî tîg-i elfâzı salarsa rub'-ı meskûna
Yetim elfâzınuñ zîr-i nigîni(?) heft-kışverdür
Hayâlî şâh-ı pûr-ezhâr-ı bâg-ı hüsn ü behcetdür
Yetim esmâr-ı hikmetle dıraht-ı sâye-güsterdür

¹³ Ü. 1653: 54a. Sihâm-ı Kazâ-yı Nefî Efendi, İstanbul Üniversitesi Ktp. Ty. 1653, vr. 54a

¹⁴ Yahyâ Bey, 1977: 44. Yahyâ Bey Divânı, (Haz. Mehmed Çavuşoğlu), İst. 1977, s. 44

Hayâlî vâdi-i şî'rûñ olup güm-geşte hayrânı
Yetîm ol vâdiye düşmüşlere sâlâr u rehberdür¹⁵

Rumeli defterdarı İskender Çelebi'nin Hayâlî'nin bulunduğu konuma gelmesindeki rolünü belirten Hekim Emirek'in Hayâlî'yi kıskandığı açıkça görülür.

Şol Skender Çelebi Rûmili defterdânı
Terbiyet itdi Hayâlî denen ol murdân¹⁶

Zâtî ve Kandî'nin de Hayâlî hakkında bunlara benzer hicivleri vardır. Aşık Çelebi, Hayâlî'nin hicve meyyal olmadığı için kendisine yönetilen hicivlere pek karşılık vermediğini söylemektedir.¹⁷

Fâtih Sultan Mehmet dönemi şâirlerinden Aşkî, pâdişâh muhâsibi olup yüz akçe ulûfeye layık görülünce, muasırlarından Fenâyî şu beyti söylemiş.

'Aşkî yüz yir Sa'dî otuz bu Fenâyî'nün dahi
Ayda otuz günü vardur tonlug u tîmarda¹⁸

Gelibolulu Âlî, Kastamonulu Dâ'î hakkında bilgi verirken bir beytinin yazılış sebebini kıskançlığa bağlamaktadır:

"Mezbûruñ zamânında da'vet-i cinnî eden define tâlib-
lerinden bir Magribî Kastamonu'ya gelmiş. Kendinüñ nam-
zedi olan Zühre-nâm bir zen-i bî-hemtâyı nikah idüp almış.
Dermend Dâ'î hased ü gayz yüzünden bu beyti diyüp
Magribînün ehl-i beytine göndermiş

Magribî imiş inanduk erüñe Zühre kadın
Ele bir genc getürdi yine bir kân deldi."¹⁹

Kıskançlık duygusundan kaynaklanan, bir çıkar kavgasına dönüşen ve sonunda şâirler arasında husûmet doğmasına sebep olan bir çok hiciv vardır. Muhatabın şâirlik kâbiliyetine ve şiirine yönelik hicivlerin çoğu kendini beğenme ve kıskançlık duygularının eseridir diyebiliriz.

¹⁵ Aşık Ç., 1994: 334.

¹⁶ Aşık Ç., 1994: 168.

¹⁷ Aşık Ç., 1994: 879.

¹⁸ Âlî, 1994: 140.

¹⁹ Âlî, 1994: 136.

4. Şakalaşmak, Gülmek, Eğlenmek

Duruma, ortama, olayların gelişimine, sohbetin gereğine göre genellikle anında söylenmiş nükteli hicivlere gülmek, güldürmek, eğlenmek ihtiyacından kaynaklanan hicivler diyebiliriz.

Gülünç olması bakımından mizah; iğnelemesi, alay etmesi, gülünç duruma düşürerek mahcup etmesi bakımından da hiciv olarak değerlendirilebileceğimiz bu tür manzûmelerin söyleniş sebebi de, amacı da çok çeşitlidir.

Saray, konak, meyhâne gibi yerlerde genellikle bir sohbet sırasında söylendikleri veya okundukları için bu hicivlerin en büyük özelliği beyit veya kıta şeklinde düzenlenmiş olmalarıdır. Kısallıkları bu hicivlerin meclistikler tarafından ezberlenmesini kolaylaştırdığından başka zaman ve ortamlarda da tekrar edilerek meşhur olmalarına imkan hazırlamıştır. Latîfe ve hiciv mecmûalarında birçok örneğini gördüğümüz bu tür hicviyelerin "*kıt'a-yı nâzımı nâ-ma'lum, lâ, lâ edrî, şâirin biri söylemiştir, onun için denilmiştir.*" gibi takdimlerle kaydedilmiş olması onlardan bazılarının şâirlerinden ziyâde şöhret kazandığının bir göstergesidir. Bazan da bir kıtanın çok ufak değişikliklerle başka başka şâirler adına kaydedildiklerine şahit oluruz. Bu durum, mecmûa sahiblerinin beğenerek mecmûalarına aldıkları hicvi, farklı zamanlarda değişik kimselerden duymuş olmalarının bir neticesidir.

Şaka olarak söylenilen hicivler, bunlara karşılık verilmesiyle mülâtafa ve mutâyebelere dönüşmüştür. Şâirin hicvettiği kişiyle olan yakınlığına, samimiyet derecesine göre hicvin dili çok zarif ve ölçülü olabildiği gibi çok kaba ve çirkin de olabilmektedir.

Basîrî ile Revânî; Zâtî ile Mesîhî, Ferîdî, Keşfî; Hevâyî ile Nâbî; Sürûrî ile Sünbül-zâde Vehbî, Aynî, Refî'-i Kâlâyî arasındaki mühâcât meşhurdur. Bu tarz hicvin en güzel örneği ise hiç şüphesiz Şeyhülislam Yahyâ ile Nefî arasındaki şu hicivleşmedir.

Şeyhülislam Yahyâ, Nefî'yi Câhiliye döneminin meşhur şâiri İmriü'l-Kays'a benzetip kâfirlikle itham etmiştir:

Şimdi hayl-i suhan-verân içre
 Yok durur Nefî gibi bir şâ'ir
 Sözleri Seb'a-i Mu'allakadur
 Imri'ül-Kays kendidür kâfir²⁰

Nefî güzel bir nükte ile ithamı sâhibine iade eder.

Bize kâfir demiş Müftî Efendi
 Biz aña diyelüm şimdi müsülmân
 Huzûr-ı 'izzete varduk da yârın
 İkimüz de çıkaruz belki yalan²¹

B- HİCVİN ETKİSİ

Her zaman, her şeyde çekiştirecek bir yön bulmak insanoğlu'nun tabiatında vardır. Çoğu zaman beğendiğimiz, hakkında olumlu düşündüğümüz bir konuda dahi duygularımızı dile getirirken sıraladığımız bütün övgü dolu sözlerden sonra "ama", "fakat", "ancak", "yalnız" gibi bağlaçlarla başlayan tenkid cümleleri söylemeden edemeyiz. Sözün en çok akılda kalan ve ilgi çeken kısmı da burasıdır. Mimar olduğu cami'nin minâresinin eğri olduğunu bir çocuğun söylemesi üzerine Mimar Sinan, minâreye urgan bağlatıp, çocuk düzeldi deyinceye kadar çekirmiştir. "Minâre eğri değil, olsa da urganla çekerek minâre düzelir mi?" diyerek hareketine bir mana veremeyenlere ise bu davranışıyla minârenin "eğri minare" diye anılmasını önlediğini söylemiştir. Bu rivayet gösterir ki gerçekte alâkası olmasa dahi söylenen olumsuz bir söz halk arasında çabucak yayılır, onların bakış açılarını değiştirir.

Hiciv bir bakıma şahıs veya toplum hakkında dedikodu yapmaktır. Heccav, bir konunun en can alıcı yönlerini bulup dikkatleri oraya çeker. Onun söyledikleri diğer insanların söylediklerine benzemez, çünkü o dedikoduyu, alayı, hakareti, hatta küfrü kendi sanat gücüyle yoğurup, bazı edebî kalıplara döker, paketler ve öyle sunar. Bu sebeple onun sözleri daha etkili ve kalıcıdır.

²⁰ Ü. 3004: 92a. Der kenâr. (Bu kıt'aların farklı şekilleri bulunmaktadır.)
²¹ Ü. 3004: 92a. Der-kenâr.

Hicvin önemli bir özelliği teşhirci olmasıdır. Tâbir yerindeyse, hicivle, hicvedilen kişi veya toplumun bütün kirli çamaşırları ortaya dökülür. Böylece hicvedilen gülünç duruma düşürülür, aşağılanır veya rezil edilir. Hicvin korkunç bir silah olarak görülmesi ve ondan korkulması bu fonksiyonu sebebiyledir.

Hicvin etkisini göstermesi bakımından şâir Hasbî ile ilgili olarak anlatılan şu olay ilginçtir. 'Âşık Çelebi nakline göre Hasbî, bir suç isnâdıyla habsedilir. Bir süre sonra onun suçsuz olduğuna hükmeden İbrâhim Paşa, serbest bırakmak için onun huzuruna getirilmesini emreder. Hasbî saraya getirilirken bir ağaç dalı gözünü yaralamıştır. İbrâhim Paşa, "gözüne ne oldu" diye sorunca Hasbî, "yerini beğenmedi çıkmak ister sultanım" diye cevap verir. Onun bu durumdayken bile latife etmesi ve gözünü vesile ederek kendisinin hapisteki yerini beğenmediğini îmâ etmesi Paşa'yı kızdırır. "Senin gözüne görünecek var." diyerek, onu tekrar hapse gönderir. Keşfi'nin kardeşi olan Hasbî'yi kurtarmak için zamanın şâirlerinden Basîrî, Zâtî, Keşfî ve Kandî; İbrâhim Paşa'ya ricâcı giderler. Onların ısrarı üzerine yumuşayan Paşa Hasbî'yi serbest bırakacakken bazı kimseler "Şuarâ sultanımızı hicv ile korkudurlar ola mı" diyerek Paşa'nın vazgeçmesine sebep olurlar. Hasbî on yıl süreyle hapiste kalmış, mahlasını da Habsî'ye çevirmiştir. Habsî haptisten ancak Paşa'nın katledildiği gün kurtulur.²²

Zatî'nin Letâyifinde de hicvin etkisini gösteren bir latife yer almaktadır. Zâtî, olayı ve söylediği hicvi şöyle naklediyor :

"Bir zemânda ekâbir-zâdelerden biri bir nice Çelebiler devlet-hânesine da'vet eyledi ki ol gice bunları 'âlî ziyâfet eyleye. Bu du'â-gûy-ı bî-riyâyı dahi gice bize gelsün diyü haber göndermiş. Ahşam olıcek vardum devlet-hâneleri kapusına, içerüden bir bî-devlet çıktı. aytdı: *Hoş geldüñüz ammâ sohbet yarın giceye kaldı yarın gice gelesiz.* Gerçek sandum döndüm gıtdüm. meger fakirden müte'essir olmuş bir kimse var imiş, *ol gelürse ben giderüm* dimiş, fakiri savmışlar. İrtesi kaziyye ma'lûm oldu bir kıt'a didüm gönderdüm. Korkularından ellişer akça cem' itmişler, sekiz yüz akçe olmuş,

²² Âşık Ç., 1994: 304.

göndermişler *bunun ötesin dimesün ,kerem eylesün*, demişler. Ol kıt'a budur.

Kıt'a; Bilmezin hikmet nedür sohbetlerinden Zâtiyâ
Savdılar bir lu'b ile dün gice bir kaç bed-fi'âl
Döne döne dürlü sûretlerle oynarlar meger
G.ıl.r.ne mum sokup mânend-i fânus-ı hayâl²³

Karaferyeli Mustafa Çelebi 'Âşık Çelebi'ye göre, ilmiyle zamanının müderrisleri içerisinde seçkin bir yere sahiptir. Ancak hiciv ve hezl söylemede pervasızdır. Müderrislerin hepsini hicivleriyle rahatsız etmiş, onların ırzlarına dil uzatıp hatırlarını yıkmış. Müderrisler toplanıp Merhâbâ Efendi'ye gitmişler ve ondan Mustafa Çelebi'yi uyarmasını istemişler. Merhabâ Efendi, *Mustafa Çelebi'nin kendisini dahi hicvettiğini, eğer üzerine giderlerse intikam almaya kalkışabileceğini* söylemiş²⁴. 'Âşık Çelebi'nin uzun uzadıya anlattığı bu hikâye, heccav'ın dilinden herkesin çekindiğini göstermektedir.

Hakkında söylenilen hicivler sebebiyle gözden düşen, rezil olan, halk içinde çıkamayacak duruma gelen, görevinden azledilen kişiler vardır. Sûzî Çelebi, rüşvet yiyen bir kadı hakkında yazdığı bir hicviye ile onun durumunu Yavuz Sultan Selim'e duyurarak kadılıktan azledilmesini sağlamıştır. Sûzî Çelebi'nin hicvi şöyledir.

Mahşer 'arasatında ki dîvân olacakdur
Ey kâdî sana da'vici Yezdân olacakdur
Haşr içre sicillât-ı 'amel çün ola imzâ
Rüşvet râkamı nâmene 'ünvân olacakdur
Devründe yetimün ki gözi yaşı revandur
Bir gün seni gark itmege tûfân olacakdur
Bu sâzı ki sen perdeler altında çalarsın
Sanma ki anuñ nağmesi pinhân olacakdur.²⁵

Kanunî döneminde yapılan Irak seferinde defterdar olan İskender Çelebi, ordunun ihtiyaçlarını karşılayamamış ve ordu sefer sırasında çok sıkıntı çekmiştir. Taşlıcalı Yahya:

²³ Çavuşoğlu, 1970: 9

²⁴ Aşık Ç., 1994: 495-496.

²⁵ Ali, 1994: 179.

Bir matbaha irişdi yolum eyledüm nazar
Ni'met yirine halkı sefer gussasını yer

matla'lı kasîdesindeki,

Ey Yûsuf-ı zamân bize kızlıkda kıl meded
Mâhî gibi cihan biri birin yemek umar
Açlık çerisi tîr ü kemân ile yürüdi
Bir bazlamac olaydı iderdüm aña siper
Bugda yirine gönümi ben neyle egleyem
Dâne pirincdür tutalum karlu tağlar
Güc ile çıkdı subha ilenc aldı var ise
Hırsından etmegini yalnız yidi kamer
Kor giresi bogazı için çalışur müdâm
Döndi deve kuşına bu cem'iyet-i beşer²⁶

beyitlerinde görüldüğü gibi orijinal teşbihlerle ordunun halini ve çekilen sıkıntıları dile getirmiştir. Yahyâ Bey'e göre orduyu bu sıkıntılardan kurtarması gereken kişi İskender Çelebi'dir. Çünkü bu zulmet diyârında *âb-ı hayat*'ı bulmak, defterdar ve *zamânın İskenderi* olarak ona düşer :

İskender-i zemâne vü makbûl-i pâdişâh
Ser-defter-i mevâlî-i sultân-ı bahr u ber
İrdük diyâr-ı zulmete nâz u na'im ile
'Ab-ı hayâtdan biz ana soralum haber²⁷

Yahyâ Bey'in bu kasîdesinin bir etkisi olmuş mudur bilemiyoruz; ancak İskender Çelebi, İbrâhim Paşa'nın telkiniyle Kanunî tarafından Bağdat'ta astırlmak suretiyle idam ettirilmiştir.

Ziyâ Paşa'nın da Zafer-nâme, Zafer-nâme Tahmisi ve Zafer-nâme Şerhi ile Ali Paşa'yı epey üzüp hırpaladığı, hatta vereme yakalanıp ölmesine sebep olduğu söylenir.²⁸

²⁶ Yahya Bey, 1977: 106-110.

²⁷ Yahya Bey, 1977: 108.

²⁸ HİSAR, Abdülhak Şinâsi: *Geçmiş Zaman Fıkraları*, Hilmi Kitabevi, İst. 1958: 104-105.

C. HİCVE KARŞI GÖSTERİLEN TEPKİ

Hicvidilen kişilerin, haklarında söylenilenlere bir şekilde tepki göstermeleri tabiidir. Bu tepki hicvi söyleyen kişiyi muhatap almamak, söylediklerine aldırmamak ve buğz etmek şeklinde gösterilebileceği gibi; hicve hicivle karşılık vermek, azletmek, sürgüne göndermek, öldürtmek şeklinde de gösterilebilir.

1. Hiciv Söyleyeni Muhatap Almamak

Hiciv söyleyen kişiye verilecek en güzel ceza belki de onun hicvine rağbet etmemek ve onu adam yurduna koymamaktır. Ortada görünen bir tepki olmadığı için, bu çeşit tepkiyi örneklendirmek mümkün değildir; ancak haklarında hiciv söylenmiş bazı şâirlerin karşılık olarak söylenmiş hicivlerinin bulunmaması, hicvi ve hiciv söyleyen kişiyi önemsemediklerinin delili sayılabilir.

2. Hicve Hicivle Karşılık Vermek

Şâirlerin gösterdikleri bir tepki şeklidir. Daha çok karşılıklı şakalaşma ve birbirlerine üstünlük sağlama yarışı şeklinde başlayan hicivleşmeler zaman zaman çok ağır hakaretlere ve küfürleşmeye kadar varmıştır.

Ziyâ Paşa; Sadâret Kalemi Kahyası olan Rauf Bey'e sunduğu bir kasidede onun hakkındaki hicivlere, hicivle karşılık vereceğini söyler:

Berk-veş tîg-i zebânla anı çâk iderdüm
Zât-i pâkine eger olsa felek hasm-ı şürûr
Ben kuluñ var iken saña hasm olamaz
Seyf-i seffâke tayanmaz bu meseldür Timûr
Tutalum Nef'i-i heccâv ise hasmuñ eger
Dizerüm aña dahi ceyş-i suhandan tabûr²⁹

²⁹ M. 558: 17a.

Bu beyitler söz ile yapılan saldırılara söz ile karşılık vermenin bir gelenek halini aldığını göstermektedir. Hicvedilen kişi bu işi yapmıyorsa şâir dostları onun yerine hicve karşılık vermişlerdir. Nefî bir kıt'asında bu durumdan şikâyetçidir.

Kahbe hicvine tenezzül mi iderdüm ammâ
Bir kazâ ile bu da tab'uma yeksân düşdi
İktizâ eyledi bir kahbeye kıt'a didük
Bir alay fâhişeye gayret-i akrân düşdi.³⁰

Nefî, bir kıt'a dediği için şâirlerin kendisini hicvettiğini söylüyorsa da onun hicvinden bîzâr olan şâirlerin, ona karşı güçlerini birleştirdikleri ve onun saldırılarına bu şekilde karşı durmaya çalıştıkları bir gerçektir. Nefî'nin hicivlerine karşılık olarak söylenen hicivlerin etkisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Şâirler bir karşı cephe oluşturmalarına rağmen âciz kalmışlardır.

'Ârif olan Nefî-i bî-'arî hicv eyler mi hic
P.şt dirsün .bn. dirsün kendi inkâr eylemez
'Âciz oldu hâsılı şemşîr-i tab'-ı ehl-i dil
Güyyâ bir canavardur tîgler kâr eylemez.³¹

XVIII. yüzyılın meşhur heccavlarından Sürûrî, kendisi hakkında söylenen hicivlere karşılık vermek için hiciv söylediğini, yoksa sebepsiz yere hicve başlamanın müslüman geleneği olmadığını ve müslümana yakışmayacağını belirterek hicivlerine mazaret bulmaya çalışır:

Başlamaz hicve Sürûrî-i suhan-ver hod-be-hod
Kılmayınca kıt'a evvel tab'-ı Vehbîden sudûr
Müslimânlar eylemez meydanda âgâz-ı gazâ
İtmeyince tob sesi tâbûr-ı düşmenden zuhûr.³²

3. Hiciv Söyleyen Kişiyi Azletmek veya Azlettirmek

Makam sâhibi kişileri hicveden bir şâirin karşılaşabileceği en hafif cezâlardan biri görevinden azledilmesidir. Doğrudan doğruya hiciv

³⁰ Ü. 3005: 32a.

³¹ Ü. 3004: 49a.

³² Ü. 3005: 81a.

söyledi diye azledilmese dahi başka bir bahâne ile görevinden azledilmiş şâir çoktur. Hicvedilen kişi görevden azledecek yetkili bir mevkide değilse o mevkide bulunan kişiye şikâyetle bulunarak şâirin azledimesini veya başka bir şekilde cezalandırılmasını sağlayabilir.

‘Âşık Çelebi Galata'da katiplik ve kadı vekilliği yapmış olan Mahremî'nin azledilmesini şöyle anlatır:

“Sahn müderrislerinden Pîrî Paşa-zâde Mehemed Çelebi vü Aşçı-zâde Hasan Çelebi kâfirün Kızıl Yumurta Bayramı günü tebdil-i sûret idüp Galata'ya bir sûretle kilisaya girdüklerinde Mahremî de düşüp :

Beyt : Galataya sanem seyrine gelmiş
Stanbuldan bir iki dîn ulûsı

kıt'asın didükde Paşa-zâde kadıya haber gönderüp ‘azl itdürdi”.³³

Nihâlî Câfer Çelebi, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Nefî, Haşmet gibi şâirler hicivleri yüzünden görevlerinden azledilmişlerdir. Nefî, Gürcü Mehmet Paşa tarafından üç defa görevden azledilmiştir. Nefî suçsuz yere azledildim dese de hicivleri sebebiyle azledildiği açıktır.

Üçüncü def’adur bu Hak belâsın vire mel’ûnuñ
Ki yok yire beni ‘azl itdi olmuşken senâ-hvânı³⁴

Nihâlî Câfer Çelebi'nin birçok kişiyi hicvettiği için çok çektiğini söyleyen Hasan Çelebi, onun müderrislikten azledilişini şöyle anlatıyor:

“... tir-i hicâsına nişan olmıyan bakiye-i a’yânun in’am ü ihsânı ile İstanbulda otuz akça ile Murad Paşa medresesine müderris oldukdan sonra tab’ında olan mey-perestlik ve şâh-bâzlık tekâzi itmekle yüz elli akça ile Galata'ya kadı olmuş idi. Ol zemandan hicv itdüğü a’yân-ı benâmun ba’zısı Sadr-ı ‘âli-mâkâm oldukda kasd-ı intikâm ile mezbûr ma’zûl itmiş idi.”³⁵

Pâdişâh muhâsibi olsun diye Mısır’a gönderilen Nihâlî Câfer Çelebi ile İskender Çelebi'nin Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıktıklarında,

³³ Âşık Ç., 1994: 407.

³⁴ U. 1653: 47a

³⁵ Hasan Ç. 1989, II: 1012-1013.

pâdişâhı eğlendirmek için birbirleri hakkında söyledikleri hicivleri okumaları üzerine musâhibliğe layık görülmeyp tekrar eski görev yerlerine gönderilmelerini de bir nev'i azl sayabiliriz.

4. Sürgüne Göndermek

Hicivleri sebebiyle sürgüne gönderilen şâirlerin başında Haşmet'i zikretmek gerekir. Haşmet, hicvi sebebiyle sürgüne gönderilen ve onbeş yıla yakın bir zaman Bursa, İzmir ve Rodos'ta ikâmete mecbur edilen bir şâirdir. Sürgünde iken vefât etmiştir. Onun sürgüne gönderilişi hakkında bilgi veren kaynaklar hemen hemen aynı şeyi söylerler.

"Tab'ı hezl ü mütâyebeye meyyal olduğundan bir aralık zebân-dırâzlık töhmetiyle....."³⁶

"...hicivleri 'âkıbet kendüye bâ'is-i gurbet ü giryet olmuş idi"³⁷.

"... haklarında zebân-dırâzlık töhmeti isnâd ve Kerkükî Nevres Efendi merhum ile berâber mahruse-i Burusa'ya nefy ü ib'âd olunup...."³⁸

Haşmet'in sürgüne gönderilişi ile ilgili geniş bilgi veren Şemdânî-zâde Süleyman Efendi, onun hicivleri sebebiyle Dürri-zâde'nin düşmanlığını kazandığını ve Dürri-zâde'nin pâdişâha durumu anlatması üzerine sürgüne gönderildiğini söyler:

"Şeyhü'l-islamıktan ma'zul Dürri-zâde Mustafa Efendi, Karabekir-zâde Ahmet Efendi azl olunduktan sonra ikinci defa şeyhü'l-islamlığa getirilmiştir. Dürri-zâde ma'zul bulunduğu sırada bazı şâirlerin kendilerine iyi davranmayan, câize vermeyen devlet büyüklerini kasîdelerle zemmetttilerini ve bu yolla onları teşhir ettiklerini tespit etmiş ve bundan da büyük rahatsızlık duymuştur. Belki Dürri-zâde de bu teşhir edilen kişiler arasındadır. Tekrar eline fırsat geçip Şeyhü'l-islam olunca gücünü kullanarak bu tip şâirlerden Nevres Abdürrezzak Efendi'yi Bursa'ya sürmüştür. Dürri-zade, bazı

³⁶ Mehmed Tâhîr, *Osmanlı Müellifleri*, Ist. 1333, II: 141.

³⁷ Riyâzî, *Riyâzu'ş-şu'arâ*, Nuruosmâniye Kütüphanesi, Ty. No: 3724, vr. 79b.

³⁸ Latîf, *Tezkire-i Hâtîmetü'l-Eş'âr*, Ist. 1271, s. 21.

hareketerinden ve hicivlerinden dolayı müderrisinden Abbas Efendi-zâde Haşmet Efendi'ye de dış biliyor, fakat Haşmet'in Koca Râgıb Paşa'nın enîsi ve musâhibi olması sebebiyle ona pek dış geçiremiyordu. Haşmet ise mahlasının da tesiriyle bazı devlet büyüklerine hicviyeler söylüyor, mesela "*onların kürklerinin yakası avratların yakasından vâsi*" şeklinde sözler sarfediyordu. Hatta Dürri-zâde'ye göre kabahatı gizlemek gerekirken Haşmet bunu yapmıyor; yaptıkları ahlaksızlıkları, eğlencelerini övünerek anlatıyor, kendi ayıplarını zarâfet sayıyor, kendisine hürmette kusur edenleri şâirane zemmde mübâлага ediyordu. Dürri-zâde, Haşmet hakkındaki bütün söylentileri bire bin katarak pâdişâha anlatmış, bu arada dostluklarından dolayı Ragıb Paşa'nın Haşmet'e şefaati olabileceğini de pâdişâhın kulağına sokmuştur. Pâdişâh bütün bu dinlediklerinden sonra Haşmet'i Bursa'ya sürgüne yollamıştır. Râgıb Paşa ise bunun üzerine pâdişâha, Haşmet'in kendi meclisinden olduğunu affedilmesini niyaz etmiş. Pâdişâh ise Paşa'ya, *kişi yakınlarından sorulur, onlardan sorumludur, devletimi idare edenlerin böyle müfsid musâhibi olması ayıptır*, diyerek Paşa'yı azarlamıştır. Râgıb Paşa bundan böyle bu konuda pâdişâha Haşmet'in affı için aracılık etmemiş ve Haşmet, ölene kadar hayatını sürgünlerde geçirmiştir."³⁹

Haşmet hicivleri sebebiyle sürgüne gönderilmeyi hak etmiş midir? Bu konuda hüküm vermek bize düşmez. Ancak tespit edebildiğimiz hicivlere bakarak onun çok ağır küfürleri rahat bir şekilde sarfettiğini, lafını esirgemediğini ve "zeban-dırâz" vasfını hak ettiğini söyleyebiliriz.

Haşmet tarafından hicvedilmiş olan Tatar Rahmî (Bkz. Haşmet) Haşmet hakkında söylediği ondört bendlik bir terhib-i bendde, onun sürgüne gönderilişinin herkesi memnun ettiğini belirtir.

Mektûb hıdmetiyle idüp hayli perveriş
Zann eylemiş ki kâbil-i islâh o bed-menîş
Himmet kılup efendilik idüp o kâfire
Mahzâ 'inâyetiyle müderris de eylemiş

³⁹ AKTEPE, Münir: *Şem'danî-zâde Süleyman Efendi Tarihi*, İst. 1978, c. II, s.47-48.

Cürm ü hiyâneti idicek lâ-cerem zuhûr
 Müsteşkil olmuş ol geñez (ü) puşt-ı bed-reviş
 Nedmân u tâ'ib oldu sanup 'afv ü lutf idüp
 Etbâ'ı dahî olmuş anuñla emiş karış
 Lâyık midur ihânet idüp ol efendiye
 Teşhîr idüp tevâbi'in itdi emiş karış
 Buldı belâsın oldu hele cümlesi halâs
 Mel'ûn kovuldu itdi safâ kalb-i 'âm u has⁴⁰

Bu terhib-i bendin tamamından anlaşıldığına göre Haşmet'in sürgüne gönderilişi sadece bir hicvi sebebiyle değil, tekrarlanan hatâlı davranışları ve uyarılara rağmen söylemeye devam ettiği hicivleri sebebiyledir.

Keçeci-zâde İzzet Molla da söylediği bir beyit ve sadrazam aleyhindeki bazı sözleri sebebiyle sürgüne gönderilmiştir. Molla'nın hâmisi olan Hâlet Efendi öldürülünce ondan gördüğü iyilikleri unutmayan İzzet Molla, Hâlet Efendi'nin düşmanlarını hicvetmiş ve

Hâlet'in canın Hâk aldı mâlını mîri
 Kaldı ehl-i hasede hâyeleriyle kîri⁴¹

beytini söylemiş. Bu hicvine sadrazam aleyhinde söylenmiş sözleri de eklenip dedikodular pâdişâh kulağına varınca Keşan'a sürgüne gönderilmiştir. İzzet Molla, ismi **Mihnet-keşan** veya **Mihnet-i Keşan** şeklinde okunmaya müsâit eserini bir yıla yakın bir süre kaldığı Keşan'da yazmıştır. Eser, bu sürgünün hikâyesidir.

5. Öldürtmek

Hiciv söyleyen bir şâirin ölüm dahil her türlü cezâyı göze alması gerekir. Hicvedilen kişinin makam ve mevkisi yükseldikçe hicve gösterilen tepki sertleşmiştir. Pâdişâh ve sadrazam hakkında hiciv söyleyen bir şâirin ölüm cezasına çarptırılması muhakkak gibidir. Şeyhülislamlık, kazaskerlik gibi yüksek makamlarda bulunan kişiler

⁴⁰ Ü. 3004: 110b.

⁴¹ BÜLBÜL, İbrahim: *Keçeci-zâde İzzet Molla*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1988, s. 11.

hicvedildiğinde ise bu kişilerin pâdişâha ve sadrazama yakınlıkları ve etkileri, hicvi için şâire ağır bir ceza verilmesine sebep olabileceği gibi, şâirin güçlü dostlarının ve hâmisinin bulunması da şâire verilecek cezanın yumuşamasını sağlayabilir.

Hicvi sebebiyle ölüm cezasına çarptırılan şâirlerden biri **Hayatî**'dir. Sehî Bey'in verdiği bilgiye göre tabiatı hezle yatkın olan bu şâir, Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşa'yla görüşürmüş. Mahmud Paşa'nın bu şâirden, bazı kimseler hakkında latîfe kasdıyla beyitler söylemesini istediği de olurmuş. *Tevârih-i Âl-i Osman* yazarı Yazıcı Dursun hakkında söylediği

Kuşuñuñ kılıdur Yazıcı Tursun
Gerek tursun gerek ise otursun

beytinden doğan düşmanlık onun katledilmesine sebep olmuş⁴².

XVI. yüzyıl tekzirelerinin "*Genç yaşta öldürülmeseydi büyük şâir olurdu*" diye övdükleri **Figânî**, İbrâhim Paşa hakkında söylenmiş Farsça bir beyit yüzünden idam edilmiştir. Söz konusu beyit, İbrâhim Paşa'nın Macaristan'ın Osmanlı topraklarına katıldığı sefer sırasında ele geçen bazı tunç heykelleri İstanbul'a getirtip At meydanına diktirmesi üzerine söylenmiştir. Hasan Çelebî olayı biraz farklı anlatır.

"İttifak ol esnâda erbâb-ı sanayi' ü hırfetden biri tılsım deyü tuncdan manend-i 'avuc bir şekil düzüp getirdükde vezîr-i mezbûr, şekl-i mesfûr-ı fi'l-hakîka tılsım zann idüp Atmeydanı'nda kapısı karşusunda diktirmişidi. Vezîr-i mezbûruñ a'dâsı *İbrâhim Paşa dahi müsûlmân olmayup büt-perestlikten ferâgat itmemiş* deyü mesâvî vü gıybet itdüklerinde nâ-gehânî a'dâ-yi Figânî, fırsat zamanıdur deyü vezîr-i mezbûra "*seni bu beytle hic v itdi*" deyü gamz iderler."⁴³

Latîfi ise Figânî'nin şâirlik kabiliyetiyle gurura kapıldığını ve ileri gelenler hakkında söz söylemeye başladığını belirtip. İbrâhim Paşa hakkında söylenen "*Bu dünyâya iki İbrâhim geldi; biri put kırdı, diğeri put dikti*" manasındaki Farsça beytin dilden dile dolaşmaya başlamasıyla "*insanın belası dili yüzündendir* sözünü gereği hicvi yüzünden asıldığını

⁴² Sehî, 1325: 70..

⁴³ Hasan Ç., 1989, II: 763.

söyler.⁴⁴ Latîfî açıkça söylemese de beytin Figânî tarafından söylendiği kanaatindedir. Diğer tezkire sahipleri ise beytin Figânî'ye ait olmayıp ona mâl edildiğini belirtirler. 'Aşık Çelebi bu konuda şöyle bir açıklama yapar:

دو ابراهيم آمد بدار جهان
یکی بت شکن شد یکی بت نشان

Bu beyt selâtîn-i 'Acemden Sultan İbrâhîm nâmına dinmiş eski beyt imiş bir meclisde münâsebetle okundukda Figânî "*be-dâr-ı cihan yirine, be deyr-i cihân "bût" lafzına çesbândur*" demişdür yogsa beyt anuñ degüldür."⁴⁵

Yahyâ Bey Kitâb-ı usul isimli eserinde Figânî'nin katli hâdisesini şu şekilde anlatır:

Figânî kemâline itdi gurûr
Vezîrin birin eyledi bî-huzûr
Cefâsına incindi hicv eyledi
Bu beyti anuñ adına söyledi
Dü İbrâhîm âmed be-deyr-i cihân
Yeki bût-şiken şud diger bût-nişân
Aman vermeyüp hânesin basdılar
Tutup anı Mansûrveş asdılar
Refik oldı rûhına mihr-i cemâl
Su'ûd itdi bâlâya şebnem misâl
Fenâdan bakâ gözle Mansûrvar
Bu dârü'l-firâr u o dârü'l-karâr
Dilâ ne Figânî kalur ne vezîr
Yatur toprag altında hâr u hakîr
Zeber-dest olanlar ecelden zebûn
Zemîn altıdur câyı mânend-i nûn
Giderdi ikisin dahi rûzgâr
Bu beyt eyledi il dilinde karâr

⁴⁴ Latîfî, 1314: 267

⁴⁵ Aşık Ç., 1994: 661.

Ne fazl ile olsun zebânuñ tavîl
Ne fazl ehlini eyle hor u zelîl⁴⁶

Figânî'nin bir seher vakti Tahtakale'de yakalanıp teşhîr için şehirde gezdirildiğini sonra da Balıkpazarı'nda asıldığını, başta İskender Çelebi olmak üzere Figânî'nin dostlarının hadiseyi duyup onu kurtarmaya fırsat bulamadıklarını anlatan Gelibolulu Âlî, Figânî'nin o hafta söylediği gazelin makta'ı olan,

Zülfi kemendin aldı ele cellâd-ı gamzesi
Sakın Figânî zulm ile ber-dâr ider seni

beytine dikkati çekerek, şâirin sanki asılacağını hissettiğini belirtir⁴⁷.

XVII. yüzyılın meşhur heccavı Nef'î de bir hicvi sebebiyle öldürülmüştür. Hiciv söylediği için Gürcü Mehmet Paşa tarafından üç defâ görevinden azledilen Nef'î hiciv söylemekten hiçbir zaman vazgeçmemiş; hatta kendisini azlettiği için Mehmet Paşa'dan intikamını yine hiciv yoluyla almıştır.

IV. Murad, Beşiktaş'ta I. Ahmed köşkünde Nef'î'nin Sihâm-ı Kazâ'sını okurken yanına yıldırım düşünce mecmûayı yırtıp atmış ve Nef'î'yi görevinden uzaklaştırmış, ayrıca bir daha hicivle uğraşmayacağına dair ondan söz almıştır. Bir müddet sonra affedilen Nef'î Edirne Murâdiye mütevelliliğine ta'yin olunmuştur. Edirne'den gönderdiği bir kasîdedeki

Bu günden 'ahdum olsun kimseyi hicv itmeyüm illâ
Vireydüñ ger icâzet hicv iderdüm baht-ı nâ-sâzı
Beni dûr itdi zîrâ dergeh-i devlet-penâhuñdan
Nice hicv itmeyüm bir böyle gaddâr ü çeb-endâzı⁴⁸

beyitlerinde, artık hiç kimseyi hicvetmeyeceğini, ancak izin verilmiş olsa kendisini pâdişâh kapısından uzaklaştırdığı için gaddar ve sahtekâr olan uygunsuz tâlihini hicvedeceğini söyleyen Nef'î'nin, söz vermesine rağmen bu sözünde durmayıp daha sonra da hicv söylemeye devam ettiğini görüyoruz.

⁴⁶ ÇAVUŞOĞLU, Mehmed: "Dukagın-zâde Yahyâ Bey", *Diriş*, Sayı: 13, 1975, s. 56.

⁴⁷ Âlî, 1994: 257.

⁴⁸ OCAK, İ. Tulga: "Nef'î ve Edebiyatımızdaki Yeri", *Ölümünün Üçyüzüncü Yılında Nef'î*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1987, s. 9.

Nef'î yine hicve devam etmiş ve hicvettiği kişiler onun katlinin vacip olduğunu söylemeye başlamışlardır. Fâizî bu hususta meşhur;

آن شاعر هجا کو کاواست نام نفعی
قتلش بچار مذهب واجب چو قتل افعی⁴⁹

beytini söylemiştir. Düşmanlarının arzusu nihayet gerçekleşmiş ve Nef'î hicvi sebebiyle öldürülmüştür.

Nef'î'nin ölümü hakkındaki rivayetler çeşitlidir. Yaygın olanı, Bayram Paşa'yı hicveden Nef'î'nin bu hicvini padişâhın isteği üzerine huzurda okuduğu ve hicivden haberdar olan Bayram Paşa'nın ısrarı neticesinde pâdişâhtan alınan izinle boğdurulup denize atıldığıdır.

Pâdişâhın özel meclisinde şâiri zorlayarak Bayram Paşa'yı hicvet-tirdiği, bunu haber alan Bayram Paşa'nın halk arasında itibarının kalmadığını belirterek pâdişâhtan Nef'î'nin katline izin istediği şeklin-deki rivayeti Nâimâ "hicv-i vüzerâya rızâ vermek mülûka şâyeste ma'nâ degüldür" diye reddeder⁵⁰.

Ali Cânîp'in bildirdiğine göre yukarıdaki rivâyeti yazan şârih-i Mennar-zâde,

"Müverrih Nâ'imâ resmî bir vak'a-nüvis olduğu için "Hicv-i vüzerâya rızâ vermek mülûka şâyeste ma'nâ degüldür." mütâlâsını yürüterek bunu ilzam etmektedir. Halbuki müstebid bir hükümdar için -bâhusus IV. Murad gibi binlerce adam katlettiren bir hûn-rîz nazarında- bir Nef'î'yi hevesine kurban idivermek çekinilecek bir mes'ele değildir."

şeklinde bir yorumla rivâyetin gerçek olabileceğini savunmaktadır⁵¹.

Süleymâniye Kütüphânesi M. 'Arif- M. Murad Kitaplığı 246 numara-da kayıtlı Nef'î divanı nüshasının başında "Hicv-i Nef'î bâ-İbrâm-ı Sultan Murad Sebeb-i Katleş" başlıklı şu kıt'a bulunmaktadır :

Yençer agası ahz u 'atâsı
Bir hoş du'âsı anlar da bunda

⁴⁹ Ocak, 1987: 12. (Hiciv söyleyen Nef'î isimli o şâirin katli, engerek yılanının katlinin vacip olması gibi dört mezhepçe vaciptir.)

⁵⁰ Ocak, 1987: 12.

⁵¹ YÖNTEM, Ali Cânîp: "Nef'î'nin Gazelleri, (Haz. A. Sevgi ve M. Özcan) Prof. Ali Cânîp Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri, İst. 1996. s. 83

Kızlar agası yüzler karası
 Cenk belâsı anlar da bunda
 Nâkî Efendi setvâ menendi
 G.t derdmendi anlar da bunda
 Sâhib- hilâfet oldı dü âfet
 Kuzgun kıyâfet anlar da bunda
 Nef'î vü kâdir şî'riyle nâdir
 Ol puşt kâfir anlar da bunda⁵²

Bu kıt'anın ifâde bozuklukları sebebiyle Nef'î'ye ait olması ihtimâlinin zayıf olduğunu belirten Prof. Dr. Ocak, daha önce Prof. Fuad Köprülü'nün⁵³ ve Prof. Dr. A. Karahan'ın⁵⁴ bahsettiği Nef'î'ye ait olduğu söylenen IV. Murad aleyhinde yazılmış başka kıt'ayı bir kaynaktan ele geçirdiğini, bu kıt'anın ifâde ve üslûp bakımından Nef'î'nin hicivlerine çok benzediğini söylemektedir⁵⁵. Yer aldığı mecmûa veya mecmûalar hakkında bilgi verilmediği için göremediğimiz bu kıt'âyı inceleyen her üç araştırmacı da Nef'î'nin Bayram Paşa'yı hicvettiği için öldürüldüğü rivâyetinin zayıf olduğu, Nef'î'ye ait olan veya düşmanları tarafından ona isnad edilen söz konusu kıt'a yüzünden öldürülmüş olmasının daha kuvvetli bir ihtimal olduğu kanaatindedirler. Zaten Nef'î'nin Bayram Paşa hakkındaki hicvine de rastlanmamıştır.

Nef'î'nin öldürülmesi görevini üstlenen Bayram Paşa, Çavuşbaşı Boynu Eğri Mehmet Ağa vasıtasıyla onu sarayın odunluğunda boğdurtup cesedini denize attırmıştır.

"Katline aldı sebep hicvi hele Nef'î'nün"⁵⁶

tarihi onun hicvi sebebiyle 1044/1635 yılında öldürüldüğünü gösterir.

Osman-zâde Tâib de hicvi yüzünden zehirletilmek suretiyle öldürülmüştür. Önceleri "**Hamdî**" mahlasını kullanan Tâib çevresindeki birçok kişiyi hicvettiği için, zaman zaman azledilmiş veya müderrislikte terfi etmesi engellenmiş hatta tenzil edilmiştir. Hicvi

⁵² S. 246: 1a. Nef'î Divânı, Suleymâniye Ktp. M. Arif- M. Murad, No: 246, vr.1a

⁵³ KÖPRÜLÜ, M. Fuat : *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi* İst. 1934 s. 392.

⁵⁴ KARAHAN, Abdulkadir: "Nef'î", *İslam Ansiklopedisi* 4. Baskı, 1993., IX, s. 177.

⁵⁵ Ocak, 1987: 13.

⁵⁶ Ocak, 1987: 14.

yüzünden çok çektiği için hiciv söylemekten vazgeçip "Tâib" mahlasını almıştır.

Osman-zâde Tâib 1135/1722 tarihinde Mısır kadısı olur. Mısır'da 1136/1723 Ramazanında zehirlenmek sûretiyle ölür. Osman-zâde'nin "Hadîkatü'l-Vüzerâ"sına "Ravzatü'l-Kübrâ" isimli bir zeyl yazan Mümin-zâde Ahmed Hasîb Efendi, eserinin mukaddimesinde,

"Şu'arâ-yı Rûm'un Sâ'ib'i ve tühem-i hezl ü mizâhın tâ'ibi
olup Kâhire kadısı iken sümûm-ı gayz-ı nefsâni ile mesmûnen vefat
eden Osman-zâde Ahmed Efendi"⁵⁷

ifâdesiyle zehirlenme hâdisesini te'yid etmiştir. Ali Cânîp bununla birlikte 'Asım Târihi ile Mürî't-tevârih'deki Osman-zâde'nin zehir verilmek suretiyle öldürüldüğünü gösteren ifadeleri de nakletmektedir.⁵⁸

Râmiz de *Adâb-ı Zürefâ*'sında, Tâib'in vefatı hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Menkûldür ki Kâhire-i Mısra teşriflerinde vâlî-i Mısır
istifsâr ve Kayseriyyeli olduğunu ihbâr itdüklerinde li-
mürettibihi:

Ayâ emîr midir 'acabâ Ermeni midir
me'âlinde buyurdıkları kelâmları vesîle-i bürûdet ve ol vezir-i
bî-mürüvvet öyle bir şâ'ir-i mâhir-i huçeste hasletin i'dâmına
teşmîr-i sâk-ı hıyânet-himmet idüp mesmûmen rihlet itmiş-
lerdür."⁵⁹

Râmiz'in bu ifâdesinden, Osman-zâde Tâib'in, vâli hakkında bir hiciv söylediği ve aralarında bu sebeble bir soğukluk girdiği için vâli tarafından zehirletildiği anlaşılıyor. Tâib'in vâli hakkında söylediği nakledilen "*emir midir acabâ Ermeni midir.*" me'âlindeki söz bize, Sürûrî'nin Seyyid Vehbî ile Sünbül-zâde Vehbî'yi kastederek söylediği şu kıt'ayı hatırlatmaktadır :

Şimdiki Vehbî ile evvelinün şî'rin baña
Sordı yârân kim mümeyyiz eyledük didi seni

⁵⁷ S. 1414: 1b *Ravzatü'l-Kübrâ*, Süleymânîye Ktp, M. Murad, No: 1414, vr. 1b

⁵⁸ YÖNTEM, Ali Canîp, Re'is-i Şâirân Osmanzâde Tâ'ib, *Türkîyat Mecmuası*, II. 1929: 103-129.

⁵⁹ RÂMİZ, *Adâb-ı Zürefâ*, (Haz. Sadık Ertem) Râmiz ve *Adâb-ı Zürefâ*, Ank. 1994, s. 51

Ben didüm anlar gazelde yek-nesakdur kaldı kim
Vehbî-i merhûm emîr imiş bu dinsiz Ermeni⁶⁰.

Fatîn Tezkiresi'nin bildirdiğine göre Adanalı Ahmed Nâim Efendi de hicvi sebebiyle idam edilen şâirlerdendir. Hakkında başka bilgi bulamadığımız Ahmed Nâim'in idam edilmesi hâdisesi, tezkirede şu şekilde nakledilmektedir.

"Adana mütesellimi bulunanların kitâbet hizmetinde bulunarak ta'yiş itmekde iken bin ikiyüz kırk yedi târihinde medîne-i mezbûra hazîne kâtibi bulunan Yusuf Efendi nâm şahsı ba'zı sebebe mebni hicv eylemiş olduğundan merkûmun igvâ vü ifsâdıyla Adana mütesellimi Hasan Paşa oğlu Hacı Ali Beg nâm kimesne kendüsini i'dâm ve ol vechile dârü's-selâma i'zâm eylemişdür."⁶¹

XVI. yüzyıl şâirlerinden Deli Lütî ve XVII. yüzyıl şâirlerinden Mantikî de öldürülen divan şâirleridir. Her ikisi de doğrudan hicivleri sebebiyle öldürülmemiştir; ancak düşmanlarının "*Devlet erkânı hakkında yakışksız sözler söylüyor ve makamına uygun olmayan davranışlarda bulunuyor.*" meâlindeki şikâyetleri öldürülmelerinde etkili olmuştur.

6. Şahsî Cezalandırma Şekilleri

Hicve karşı gösterilen bazı tepkiler vardır ki, bunları diğer gruplara dahil etmek mümkün değildir. Bu tepkiler münferid cezalandırma şekilleri olduğundan "*Şahsî Cezalandırma Şekilleri*" başlığı altında veriyoruz.

a. Dükkân Taşlamak

Bayezid Çarşısında şekerçi dükkânı bulunan Kandî, Hayâlî Bey İbrâhim Paşa'nın iltifatına nâil olduğunda.

Geçmez oldu Hayâliyâ hulkuñ(?)
Ey Hayâlî halka geçmez oldu âh

⁶⁰ Ü. 3005: 79b.

⁶¹ Fatîn, 1271: 418.

târihini söylemiş. Bu târih Hayâlî'nin kulağına gidince Kandî'nin şekerçi dükkânını taşta tutmuş. Dükkânı taşlarken bir yandan da

'Âşık-ı dîvâne oldur 'ışk pazarında kim
Bu tokuz minâyı sır bir seng-i istignâ ile

beytini okuyormuş. Kandî kaçarak canını zor kurtarmış. Ertesi gün sadrazama şikâyete gitmiş, ancak Hayâlî'ye bir şey denilmediği gibi Kandî birkaç akça bahşişle baştan savulmuş. Dükkânı harap olan Kandî bir daha şekerçi dükkânı açamamış.⁶²

b. Hamam Yıktırılması

Deli Birâder lakabıyla ma'ruf Gazâlî, Beşiktaş'ta güzel bir hamam yaptırmış. Devrin ileri gelenleri hep onun hamamına gelmeye başlayınca müşterisini kaybeden başta Pîrî Paşa-zâde olmak üzere diğer hamamcılar Gazâlî'ye düşman olmuşlar. Gazâlî'nin bir kıt'asındaki

Ne mahkûm orada bellü ne hâkim
Dügündür kim, çalan kim oynayan kim⁶³

beytini İbrâhim Paşa'nın meclisinde okuyup, "garazı sizinle Çeste Bâlî'ye ta'rizdir" diye Paşa'nın aklını çelmişler. Gazâlî'den yüz çeviren sadrazam ve devlet erkânı Pîrî Paşa-zâde Mehmet Bey'in hamamına gitmeye başlayınca Gazâlî'nin hamamı müşteri bulamaz olmuş. O da bazı beyitlerinde galiz küfürler etmiş. Hicivleri İbrâhim Paşa'ya yetiştirilince Paşa, yüz tane acemi oğlanı gönderip Gazâlî'nin hamamını yıktırmış⁶⁴.

Gelibolulu Âlî hamamın yıkılmasından sonraki durumu şöyle anlatıyor:

"Birâderüñ bunca yıllık zahmeti anuñ içinde hebâ olup fenâ bulur. Ya'ni ki hammâmı mecma'-ı ehl-i fisk u fücûr oldı diyu yıkdırılır. Zurefâ ise 'acâ'ib ü garâ'ib târihler dirler. Monlâyı dibelik rencide vü remîde eylerler. Kendüsi dahi bu güne bir kıt'a söyler. Bir kaç gün terânesi ile gönlin egler.

Nazm: Âh kim ehl-i şevk hammâmı
Bulmadın müddet ile encâmı

⁶² Aşık Ç., 1994: 741-743 ; Âlî, 1994: 260 262.

⁶³ Âlî, 1994: 251.

⁶⁴ Aşık Ç., 1994: 933.

Nâ-gehân toldı ehremenlerle
 Deve âhırnı oldı yâ tamı
 Aslan ağızına kazmalar tokunup
 Dermendün bozıldı endâmı
 Göreyin çıka gözü ufadanuñ
 Ki görür gözüm idi her câmı
 Şimdi ağlamak ile fark olmaz
 Seherinden Gazâlinüñ şâmı
 Koyayın gayri nice ödeyeyin
 Bunı yapdukda itdügüm vâmı⁶⁵

Gazâlî bu olaydan bir müddet sonra İstanbul'dan ayrılmış ve Mekke'ye yerleşmiştir.

Hicve karşı gösterilmiş olan tepkiler, muhakkak ki, bizim zikrettiklerimizden ibâret değildir. Hicvedilen kişi, duyduğu kin ve nefret sebebiyle ele geçirdiği her fırsatta ve her hangi bir şekilde kendisini hicveden kişiden intikam almaya çalışabilir.

⁶⁵ Âî, 1995: 252.

III BÖLÜM

HİCVİN ŞEKLİ YÖNÜ

A. HİCİV SÖYLEME TARZLARI

Hicivler, hicvin söylenme sebebi, hicvin amacı, hicvin konusu ve hicvin söylenme ortamına uygun bir tarzda söylenir. Düşmanlık, kin ve nefretten kaynaklanan hicivlerin söylenme tarzıyla, mülâtafa için söylenen hicivlerin tarzının bir olmayacağı açıktır. Hiciv söylenen kişinin makam ve mevkisi de hicvin söylenme tarzının değişmesinde etkili olabilir. Şâir, cezâlandırılma korkusu ile bazı kişiler için söylediği hicivlerde daha temkinli olur. Kendi mahlasını sakladığı gibi hicvini başka birinin ağzından da söyleyebilir.

Şâirin hiciv söylerken, hicvin söylenme sebebi, amacı, konusu, kapsamı ve muhatabına göre tercih ettiği yola *tarz* diyoruz. Hiciv söyleme tarzlarını, hicvin derecesine ve şâirin hicvi söyleme şekline göre beş grupta inceleyebiliriz.

1. Hakaret ve Küfür Ederek Doğrudan Hiciv Söyleme

Hicvedilen kişiyi rezil etmek maksadıyla söylenen, kin ve nefretten kaynaklanan, en ağır küfürlerin kullanıldığı hicivlerdir. Hicvin en çirkin olanıdır.

Fatîn, Rauf Bey için söylediği bir hicvinde

Bu seferlik bu kadarla ideyüm kasr-ı kelâm
Cürmine nâdim olur belki ol şahs-ı kem-nâm
Bir dahî böyle hatâ eyler ise bî-ârâm
Eylerüm tarz-ı digerde dahi hicve kıyâm
Zürefâ söyleye geldükçe sinîn ile şühûr¹

¹ M. 558: 16a-16b

sözleriyle bu hicvinde söyledikleri yeterli gelmezse diğer bir tarzda hicvedeceğini belirtmektedir ki, kastettiği tarz herhalde zürefânın aylarca ve yıllarca dilinden düşürmeyeceği kadar ağır ve unutulmaz olacaktır.

Şebinkarahisarlı Abdî Efendi'nin Hayreddin Paşa hakkında söylediği gazel doğrudan hakaret yoluyla söylenmiş bir hiciv örneğidir:

Ey ki Hayrû'd-dîn ile meşhûr olan şerrü'l-enâm
 Hayf kim şimdi nasılsa vâlî-yi Yozgadsuñ
 Gerçi zâhirde vezîr olmuşsun ammâ ma'nîde
 Taş taşır toprak eler çamur yapar ırgadsuñ
 İtse teklîf-i riyâset kâruñ eylersin kabûl
 Yâ niçün bir kahbeye bu rütbede menkâdsuñ
 Kangı zânînün aceb mezniyyesidür vâlidin
 Hükm-i şer'-î Ahmed üzre bî- eb ü ecdâdsuñ
 Buldı şöhrat ol kadar hemşîren imiş 'avretün
 Dayısı evlâdına hem anaña dâmad-suñ
 Ey ki sefih-i rûzgâr vey rezil-i nâ-bekâr
 Zannım oldur şu aralık tâlib-i Bagdâdsuñ
 Kangı kabihayyâtını ta'dâd kılsûn bu kalem
 Zümre-i nâdân içre cümleden berbâdsuñ²

2. Üstü Kapalı Olarak Hiciv Söyleme (İmâ ve Tariz)

Hicvedilen kişi açıkça belirtilmeden yapılan hicivdir. Bu tarz hicivlerde tariz yani bir sataşma söz konusudur. Hiciv doğrudan hicvedilen kişiye hitap etmez. Kimin hicvedildiğine ait bazı işaretler bulunur.

Nef'î'nin Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye sunduğu bir kasîdesinde îmâ yoluyla Kaf-zâde Faizî'yi hicvettiğini görüyoruz:

Dahl iden de sözüme bâri bir üstâd olsa
 Söyledükce beni ma'kûl ile kılsa ilzâm

² M. 558: 10b-11a

Nev-heves bir müteşâ'ir ki dahî biñ yıl eger
 Fikr-i şî'r itse görünür yine endîşesi hâm
 Ne bilür zevk-i suhân neydügin olursa Mesîh
 Tıfl-ı nev-rüste-i nâ-şüste leb-i şîr-âşâm
 Eb û ceddiyle tefâhür iden ebced-hânun
 Ehl olan redd ü kabûline virür mi ahkâm
 Kûh-ı Kâf olsa gelür nokta-i fâ deñlü hafîf
 Merd-i Rûyinten'e tıfl-ı müteharrik-endâm³

3. Mütâyebe ve Mülâtafa Şeklinde Hiciv Söyleme

Şaka olsun, eğlenilsin, meclis şenlensin düşüncesiyle söylenilmiş, hicivlerdir. Hazır cevaplık ve nüktedanlık isteyen bu tarz hicivlerde şâir çeşitli söz oyunları ile bütün ustalığını sergiler. Bazan şakanın dozunu iyi ayarlayamayan veya cevap vermekte âciz kalan şâirlerin kabalaştıkları ve küfre kadar varan ağır sözler kullandıkları görülmektedir. Zâtî, Basîrî, Keşfî, Revânî, Sürûrî, Refî'-i Kâlâyî, Aynî, Sünbül-zâde Vehbî Hevâyî ve Kânî'nin çoğu hicivleri şakalaşmak için söylenilmiş hicivlerdir.

Zâtî'nin Revânî attan düşüp ayağını kıldığı vakit söylediği şu beyit güzeldir⁴

Kazâ gelmezdi nâ-ehle Revânî
 Saña geldi sıdı iblis ayagın⁴

Zâtî bir başka beytinde haraç toplamaya gidecek olan Revânî'ye şöyle takılır:

Haraca gitmek isterseñ yarar yoldaşlarla git
 Revânî b.k yedi çokdur sakın yolda seni yirler⁵

Zâtî ile Keşfî arasında çok kaba şakalaşmalar olmuştur. Özellikle Zâtî, Keşfî'nin karısına yönelik hicivler söylemiş. Keşfî onun bu tutumu

³ ÜNVER, İsmâil: "Övgü ve Yerel Şâiri Nefî", Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nefî, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ank. 1987, s. 72

⁴ Çavuşoğlu, 1970: 7

⁵ Çavuşoğlu, 1970: 6

karşısında *hüneri varsa san'atım yönünden hicvetsin* deyince Zâtî mâcunculuk yapan Keşfi için şu beyti söylemiş:

Macuncı Keşfi'ye ne var ol hokkada didüm
Kalmadı nesne satdum anı ben g idi didi⁶

Bahâyî, Süleyman isimli birisinin evlendiğini duyunca bir tarih kıtası söylüyor. Bu kıtanın şaka olarak söylendiğini de belirtiyor.

Körüñ yine evlendiğini gûş idüp
Şitâbân şakâ peyki girdi yola

O sûruñ bu târîhi düşdi hemân
Süleymân kodoşluk mubârek ola⁷

Nâbî, lülesini yakarken eli yanan bir derviş hakkında şu kıtayı söylemiştir.

Lülesin yakdugı dem yandı eli dervîşün
Bu cezâ turfe cezâdur saña el yak didiler

Tütün gerçi güzel lülecigi müsta'mel
Çakmağın seyridicek âhını alçak didiler⁸

4.Hicvedilen Kişinin veya

Başkasının Ağzından Hiciv Söyleme

Hiciv bazan hicvedilen kişinin veya başka birinin ağzından söylenir. Bu tarz hiciv söylemek heccavın kimliğini gizleme isteğinden ziyâde hicvinin etkisini artırma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Hicvedilen kişinin ağzından söylenen hicivler genellikle bir fahriyye görünümündedir. Ancak övündüğü hususlar hiç de övünülecek şeyler değildir.

Kaf-zâde, Veysî hakkında düzendiği bir hicvi onun ağzından yazıya dökerken hem onun ağıdalı dilini kullanarak terkipli diliyle alay etmiş, hem de ona övgü şeklinde kendisini teşhir ettirmiştir.

⁶ Çavuşoğlu, 1970: 5

⁷ Ü.3004: 46a

⁸ Nâbî, Nâbî Dîvânı, (Haz. Ali Fuat Bilkan) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ank. 1993, s. 1034

Benem o merd-i nebert-âzma-yı tantana-sâz
Kühen-suhanver-i ma'nâ tırâz-ı nutk-endâz

beytiyle başlayan kırk beyitlik bu kasîdenin bazı beyitleri şöyledir:

Yegâne Veysi-i hoş -lehçe-i sebuk-terkîb
Edîb-i bî-edeb ü şâ'ir-i galat-perdâz

Kalem çegâne vü dîvânum elde dâ'iredür
Mecâlis içre benem Kör oğluna dem-sâz

Kanı benüm gibi kavvâl-ı har-harî-na'me
Kanı benüm gibi tebbâl ü hançerî âver

Görün görün hele etrâk içinde hiç var mı
Bu lehçe bu azîmet bu edâ bu nâz u niyâz

Bu turfa tal'at-ı mevzûn bu reng-i bûkalemûn
Bu baht u çehre-i şebgûn bu kâmet-i nâ-sâz

...

Mısırdâ eyledigüm dest-i berd-i gaddârî
Hisâl-i Hazret-i Haccâc-ı zâlim enbâz

Diyâr-ı Rûma geçüp itdügüm mezâlimi gör
Celâliyân-ı cihân-sâza oldu reşk-endâz

...

Niteki zâtum ola mazhar-ı şetûm-ı gazâb
Niteki dâ'im ola bende halk-ı kelb ü kerâz

Hezâr nefret ü nefrîn bî-nihâye 'alak
Ola resîde-i Veysî-i cîlf ü mahza tırâz⁹

Seyyid Vehbî'nin Darendeli Şeyhî ağzından söylediği mesnevî, onun kendi hâlini arzı şeklinde düzenlenmiştir. "Arz-hâli Seyyid Vehbî ez-zebân-ı hod" başlığıyla kaydedilmiş olan bu mesnevîde Şeyhî kıymetinin bilinmediğinden yakınmaktadır.

Dinle imdi saded-i ferzâne
Başladum arz-hâli dîvâne

İtmesünler beni deyü tahfîf
Evvelâ kendüm eyledüm ta'rif

⁹ Ü.3004: 87b-88b

....

Kâdîlıkta baña bulunmaz denk
Neyleyüm anlamaz biraz pezevenk

Bir benüm gibi kanı söz aňlar
Bir benüm gibi Türkîde baňlar

Ah kim kadrümi bilür yokdur
Böyle kalur ise işüm b.kdur

Sözde mazmûn degil benüm harcum
Vezn ü ma'nâyâ ne benüm borcum

Kırçıl oldum kıraldı riş ü bıyık
Hele hayduda benzer oldu kılık

....

Beni Toklı Dede saňur süfehâ
Gâh kâdî delisi dir ammâ

İtdiler soňra Kâdî-ı Develi
Sarban başı sanur idi velî

Amavud har dilini pek severüm
Üç yalağın bir akçaya içerüm

....

Ayu gibi güreşmeye kâdir
Bir benüm gibi gürbüz er nâdir

Neyleyüm kimse kadrümi bilmez
Hünerüm bir akçaya almaz

Beni saňsunlara sal ayu gibi
Türki yırlat baña Hevâyî gibi

Tırsî ile müşâ'ere ideyüm
Gidiyi malamat idüp gideyüm

Müşteri yok hünerlerüm satayum
İktizâ eyler ise takla da atayum

Beste höykürmede olup üstâd
Eylerüm har gibi hemân feryâd

İderüm kâdî-'askeri bî-zâr
 Mansıb almakda bilmem istimrâr
 Sözde bakmam nikât ü mazmûna
 Hükmüm uymaz kitâb ü kânûna
 Gelse da'vâcî ibtidâ sögerüm
 Sözümü aňlamaz ise dögerüm
 Ne köpekdür Şikârî havlamada
 Ben zâgarlanırum söz avlamada
 Tatmışum nice tatlıyı telhî
 Baňa dirler Derendeli Şeyhî
 Gerçi cildüm sakıldür gâyet
 Lîk 'aklumda var biraz hiffet
 Hayli toncıkdi fakrden cânım
 Merhamet eyle baňa sultânım
 Beni yâd eyle lutfuñ ile gehî
 Dikenüñ olsun meded çıkarma tehî¹⁰

Kânî Efendi, Allâme'yi kendi ağzından şöyle hicveder:

'Allâmeyüm eşekteki hâşâyâ beñzerüm
 Kizb ü dürûg içindeki hâşâyâ beñzerüm
 İncili Çavuşun bogazına tıkup sözün
 Türkün didiği gibi tag âşâyâ beñzerüm
 Çak çak öter papazlaruñ başın agrıdur
 Tak tak öter çanı çü kilisâyâ beñzerüm
 Eşek Hasan masalları heb ezberümdedür
 Küçük sıpayâ belki de hırtâyâ(?) beñzerüm¹¹

Tamamı otuz iki beyit olan bu kasîdenin bir benzeri, yedi beyit olarak başka bir mecmûada bulunmaktadır.

'Allâmeyüm Derendeli pâşâyâ beñzerüm
 Kör mehterüñ elindeki surnâyâ beñzerüm

¹⁰ Ü.3004: 74b- 75b

¹¹ Ü.3027: 3a-3b

Gâhî Keşiş Tagındaki sıklet çöker baña
 Gâhice de Zülâli-i şeydâya beñzerüm
 Ardum önüm harâret-i gamdan varur gelür
 Yangın yerinde köhne tulumbâya beñzerüm
 Birkaç kasîde söyledüm ammâ kırk sınık
 Mahlas yerinde şâ'ir-i yektâya beñzerüm
 Çirkin deyü seyis başı bakmazsa rûyıma
 Düzgün sürer de tâze yumurtâya beñzerüm
 Girdün bu şekle katl olunan fermason ile
 Ol eski şehre ben yeñi dünyâyâ beñzerüm
 'Allâme ben hülâsa müsülmâna beñzemem
 Bâdiye beñzerüm Deli Kostâyâ beñzerüm¹²

Heccav hicvini bazan da başka birinin ağzından söyler. Böylece hem hakkında hiciv söylenen kişiyi hem de hicvi söylettiği kişiyi zor duruma düşürür. İki kişi arasında bir hicivleşmenin başlamasını sağlayarak her ikisinden de intikam almış olur.

'Alâka Kâtibi Mehmet Zühdi Efendi'nin Çavuşbaşı Süleyman 'Izzî ağzından Sıdkî hakkında söylediği bir hiciv, 'Izzî ile Sıdkî'nin arasında bir hicivleşmenin başlamasına sebep olmuştur. Hiciv gazel şeklindedir.

Cevherî cevher-şinâsdan anılamakdur kesb ü kâr
 Dâ'imâ süflîdür işüñ itdüñ anı iftihâr
 'Azm-i râh itdi huzûra lâ'l-i cevherden sözüm
 Tanzir itmişdür gazelüm Sıdkı gibi bir bi-'âr
 Ta'n olunmaz pür-kemâlsüñ alduñ ele yek kalem
 Hicv iderseñ Rûhi gibi hicv iderler âşikâr
 Vasfına başladum ammâ kilke ruhsat virmedüm
 Bahs olunmaz fazlıñı virmiş Cenâb-ı kirdgâr
 İş bu evrâk-ı gazelden 'Izzî'nüñ âmâline
 Hicve dâ'ir söyle bir söz herkes itsün yâdgâr¹³

¹² Ü. 3004: 86b-87a

¹³ M. 768: 108a

Bu gazel üzerine Sıdkî, 'İzzî'ye cevap verir. Gazeli İzzî'nin sözüne benzetememiştir. Çünkü vezni de manâsı da yoktur. *Lafzı yok derken de (y)harfinin bir noktası dikkate alınmadan (b) şeklinde okunmalıdır.*

Geldi şi'rin 'İzzî'ye hem eyledüm çok i'tibâr
Ya'ni şak-şaka ile itdüm aña renc hezâr
Benzemez elfâzuña çok saçma gördüm şi'rini
Eylemişsün gâlibâ bir kelbün agzından şikâr
Vezni yok mevzûnı yok ma'nâsı yok lafzı sakîl
Lafzı yok bir nokta ile okunursa vechi var
Sordılar bunu yazan şâ'ir mi ben virdüm cevâb
Eyler âvâze makam ile Sivas'da her hımâr
Hâsılî şi'rin okuyanlar kapatdı bumını
Sanki çıkmış bir bevâsırlı dübürden rûzgâr¹⁴

'İzzî, Sıdkî'ye çok sert bir cevap verir. Birbiriyle çekişen iki kişi için söylenen "*it dişi domuz derisine*" sözünü hatırlatarak "*beni kavganıza kaşıtırmayın*" der.

Bî'z-zarûred-i sitem hâmeyle itdüm istişâr
Sıdkî'nun hicvinde bir söz eyledim rey'- ictisâr
Ağızumdaki söylemişler hakkına b.kdan şi'ir
Ya'ni sokmuşlar katır dübrine bir keskince hâr
Ol sebebdan hicvine yeñden gazel tanzîrini
Söylemiş kelb-i mu'allim Yagcı-zâde bî-'ayâr
Dâmenüm terk eylesün şu söyle hâmem sen aña
It dişi toñuz derisi böyle bir meşhûri var
Söylemek iş bu gazelden nush u pend maksûdımız
Ba'd-ez-în müstagfer olup dâ'im olsun tövbekâr¹⁵

Bu hicivleşme karşılıklı küfürleşmeye kadar varır. Sıdkî'nin cevabından iki beyit vererek bitiriyoruz.

¹⁴ M. 768: 108a

¹⁵ M. 768: 109b

'İzzi'yâ hicvün görüp evvel emirde bî-şumâr
Söyledüm ki bir it ürmüş kârbân itmiş güzâr
Bir kuduz kelb bu gice t.ş.g.ma urmuşdı diş
İşte ta'bîri bu rü'yânun sen oldun âşikâr¹⁶

Tarzî Vasîyet-nâme'sini Tıflî'nin ağzından, Ziyâ Paşa Zafer-nâme'sini İzmit Mutasarrıfı Fâzıl Paşa ağzından söylemiştir. Katip Hayrî Efendi ağzından da Zafer-nâme'yi tahmîs etmiştir

5. Tehzîl, Tezyîf ve Tazmîn Yoluyla Hiciv Söyleme

Hiciv söylemenin bir başka şekli de bir manzûmenin sözlerini değiştirerek veya manzûmeye ilâveler yaparak onu hezl ve hiciv hâline getirmektir. Bu yolla şiiri tahrif edilen şâir gülünç duruma düşürülür, alaya alınır.

XVIII. yüzyıl şâirlerinden, "Deli" lakabıyla tanınan Safvet'in bir müstezadını muâsırlarından Hâlis tezyîf eder.

Beylik ayaga düşdi kazâ ile bir âfet
Pek yosma kıyâfet
Ağzın kapanası o nuhûsetli musîbet
Bed sözlü beşâret¹⁷

beytiyle başlayan bu tezyîf üzerine Safvet Efendi Hâlis Efendiye şu beyti gönderir.

Müstezâd-ı Safvet-i âteş-zebânı hicv için
Gayrı pek çok b.k yedün hâlis teres hâlis katır¹⁸

Hâlis Efendi'nin cevâbı bir kıtadır.

Şi'rine Safvet nazîre çıkdı g.t.md.n benim
Bak helâda yapıdım mazmûnuñ aña fendini

¹⁶ M. 768: 109b

¹⁷ M. 768, 96b

¹⁸ M. 768, 96b

Öyle hâlis gevherüm mir'ât-ı sâfidür içüm
Safvet-i ishâlûme baksan görürsün kendini¹⁹

Bir manzûmeye bazı ilâveler yapmak sûretiyle yani tazmîn yoluyla da hicivler söylenmiştir. Tazmîn yoluyla hiciv söylendiğinde hazır bir mazmun kullanılmış olur. Sürûrî bir kıtasında bunu dile getirmiştir.

Surhla tahrîr olunmuş şi'r-i rengîn ister
Tâze mazmûn olmayınca bari tazmîn ister

Bizlere câ'iz degildür arzû-yı câ'ize
"Arz-ı eş'âr itsek ehl-i câha tahsîn ister²⁰

Başka bir kıtasında ise Vehbî'nin her mısra'ı hezlle tazmîn ettiğini söylemektedir.

Tuhfe yapmış da yemiş her şeyi şişman Vehbî
Çokdur öyle yedigi kim şu'arânun tokudur

Ya'ni her mısra'ını hezl ile tazmîn ideyor
Pek mülevvesdür anun şi'ri de b.kd.n b.k.dur²¹

Bir gazelin her mısra'ına ziyâde (kısâ mısra) mısra ekleyerek müstezad hâline getirilmesi, tazmîn yoluyla hiciv söylemede sıkça kullanılmıştır. Osman-zâde Tâ'ib aralarında husûmet bulunan Adlî'nin bir çok gazelin müstezad şeklinde hicve çevirmiştir. Sürûrî Sünbül-zâde Vehbî'nin kendisi hakkında söylediği bir kıt'ayı müstezad şeklinde tazmîn ederek cevap vermiştir.(Bkz. Müstezad)

Bir manzûmenin her beyti üzerine mısralar ilâve etmek sûretiyle meydana getirilmiş hicivler de bulunmaktadır. Eklenen mısra sayısına göre terbî, tahmîs ,tesdis diye isimlendirilen bu hicivlerde başka bir hicvin tazmîn edilmesi de söz konusudur. Hayâlî'nin hiç sevmediği Selîkî'nin şiirlerini bulup onun mahlasındaki sin harflerini üç nokta ilâvesiyle Şîlikî'ye çevirmesi de tazmîn yoluyla hicvin ilginç bir şeklidir denilebilir.

¹⁹ M. 768: 97a

²⁰ Ü. 3005: 48b

²¹ Ü. 3005: 83b

B. HİCİVDE KULLANILAN NAZIM ŞEKİLLERİ

Hicviyeler dîvân şiirinin bütün nazım şekilleriyle yazılmıştır. Ancak nazım şekillerinden bazılarının diğerlerine göre daha çok kullanıldığını görüyoruz. Çok kullanılma sırasına göre bu nazım şekillerini ve bu nazım şekilleriyle söylenmiş örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Kıt'a

Hicviyelerde en çok kullanılan nazım şeklidir. Hicviyeler çoğu zaman bir nükteye, bir mazmuna bağlı olarak çarpıcı ve etkili olma amacını taşıdıklarından iki beyitten oluşan ve bir manâ bütünlüğü bulunan kıt'a nazım şekli tercih edilmiştir. Akılda kalıcı olması ve kâfiye bulma kolaylığı da başka bir tercih sebebidir. Kıt'alarda mahlas kullanılmadığı için, şâire mahlasını saklayarak, hicvi yüzünden kendisine yönelebilecek hücumlardan korunma imkanı vermesini de bu sebeplere ekleyebiliriz. Ayrıca kıt'a karşılıklı olarak hicivleşme için en uygun şekildir. Klâsik şiirde karşılıklı olarak kıt'a söylenmesi halk şiirindeki âşıkların atışmalarına veya kadınların karşılıklı mâni söylemelerine benzemektedir.

18. yüzyıl şâirlerinden Müverrih Sürûrî ile Refî'-i Kâlâyî'nin birbirleri için söyledikleri otuzar kıt'a bulunmaktadır. Bir tânesi şöyledir.

Sürûrî:

Begenmez kendinüñ hicvinden özge hîç bir mazmûn
Refî'-i herze-h^vâre söylenilse hezl gûn-a-gûn

O tiryâkî yimezse kendi necsin aña virmez keyf
Sıçan p.hı gibi afyon kedi p.hı gibi ma'cun

Kâlâyî:

O Sürûrî b.hun agza alamaz her yerim(?)
Bulsa meclisde meddâhın aña hicvin tuyurur

Yüzine zarta-keşâne bulsa turur aç acına
Rûzgâr ile köpek karnını dâ'im toyurur²²

Birinci beyti musarra olduğu için **nazm** ismi de verilen kıt'alarla söylenmiş hiciv örnekleri de vardır. Ancak bunların sayısı diğer kıt'alar kadar değildir.

Nefî'nin "Telli Dede" diye anılan birisi için söylediği kıt'a:

Kutb-ı âşüfte vü şûrîde bizüm Telli Dede
Bâl-i sîmurgıla 'ankâ gibi besbelli dede
Görmedüm buncılayın bü'l-'aceb-i her dü cihân
Kendi bir rind-i Hüdâ tekyesi engelli dede²³

Nefî'nin bir başka kıt'ası:

Ey Fânî'-i har yine haylî hüner itdün
Bî-çâre Mehemed 'Ali'yi der-be-der itdün
Bir g.t haberin virdün o callâk fakîre
Anı arayup bulmağı bir derd-i ser itdün²⁴

Beyit sayısı ikiden fazla olan kıt'a (kıt'a-yı kebîre) nazım şekliyle yazılmış hiciv örneklerinin daha az olduğunu görüyoruz. Bu tür kıt'aların beyit sayısı, çeşitli mecmûalarda farklı sayılarda olabilmektedir. Bu durum beğenilen bir kıtaya zamanla benzer kıt'aların ilave edilmesinden dolayı meydana gelebileceği gibi, bazı beyitlerin unutulmuş olmasından dolayı da meydana gelebilir. Aşağıdaki kıt'anın beyit sayısı üç ayrı mecmûada birbirinden farklı olduğu gibi, kime ait olduğu konusunda da farklı kayıtlar bulunmaktadır.²⁵

Manzum Letâyif-i 'Osman-zâde Tâ'ib Efendi

Sekbân-ı sefer-dîde-i pejmürde kıyâfet
Kâdîlaruñ ardındaki oğlânına beñzer
Hânendeleruñ sahte-i nâmûs u vekân
Çingâneleruñ şüpheli îmânına beñzer

²² Refî', 1284: 136.

²³ Ü.3004: 15a

²⁴ Ü.3004: 15a

²⁵ M. 558: 10a (Osman-zâde Taib adına 7 beyit), Ü. 3240: 176a. (Tarzi adına, 11 beyit), Ahmet Talat Onay'ın nakline göre, Maarif Vekâleti yazma mecmualarının birinde 18 beyit ve kime ait olduğu belli değil.

Bahrî ki binâ eylediği çeşme-i bî-âb
 Pintî Hamid'ün itdiği ihsânına beñzer
 Şehr oğlanının yolda sefhâne edâsı
 Serhoşların edâ ile erkânına beñzer
 Görmek dileyen mâh-ı hilâl-i ramazânı
 Devletlülerün sofra(da)ki nânına beñzer
 Küttâbların mahfazası ekseri şimdi
 Kassâbların yağlıca cüzdânına beñzer
 Hemşehrilerün tâ o kadar kesreti var kim
 Nâbî'nün evi şimdi katır hânına beñzer²⁶

2. Beyit

Hiciv ve hezl mecmûalarında bir beyitten meydana gelen hicivler çoktur. Bunlar Bahâyî Divânı, Hevâyî Divânı, Hezliyyât-ı Sürûrî, Letâyîf ü Hezliyyât-ı Kânî, Hezliyyât-ı Atâyî gibi eserlerde, "*ebyât, müfredât, metâli*" gibi başlıklar altında eserin sonunda yer alırlar. Mecmûaların sayfa kenarlarına yazılmış olan beyitlerle, Şu'arâ tezkirelerinde zikredilen beyitler de bulunmaktadır.

Hiciv beyitleri müfred (kâfiyesiz beyit) veya matla' (kâfiyeli beyit) şeklinde olabilir. Matla' şeklinde olanlar daha çoktur. Meselâ: Bahâyî Divânında "*Müfredât ve Metâli* " başlığı ile yer alan ondört beyitten onbir tânesi *matla'*; Sürûrî'nin Hezliyyâtında "*Ebyât*" başlığı ile yer alan otuz dokuz beyitten otuz sekizi *matla'*dir. Yalnız şunu unutmamalıyız ki, kâfiyeli olan beyitlere de "*müfred*" denildiği olmaktadır. Sürûrî'nin beyitlerinin hepsi kâfiyeli olduğu halde yazma nüshalarda "*Müfredât veya Ebyât*" başlıkları kullanılmaktadır.

Mecmûalarda çoğunlukla sayfa kenarlarına yazılmış olan beyitler, gerçekte başka bir manzûmenin beyti olabilir. Hoşa giden beyitlerin uygun zaman ve zeminlerde tekrarlanması, onlara bir müddet sonra müstakil beyit hüviyeti kazandırabilmektedir. Latîfî Tezkiresinde, Revânî'nin Mısır seferinde Sultan Selim'e "*Berf*" (kar) redifli kasîde

²⁶ M. 558: 10a.

sunması üzerine pâdişâhın "*kar övülecek nesne midir ki, bunun gibi soğuk sözleri övgü vesilesi yapıp bana kasîde sunarsın*" diye surat astığı ve bunun üzerine orada bulunan Sücûdî'nin şu beyti söylediği nakledilmektedir.

Soguk sözlerle doldurdun cihânı
Başına dolular yagsın Revânî ²⁷

Bu beytin, bir kıt'anın ilk beyti olduğunu, Âşık Çelebi Tezkiresinde, şu kıt'ayı görünce anlıyoruz.

Sovuk sözlerle toldurdun cihânı
Başına karlar yagsun Revânî
Umarken çarhdan sehâb-ı ebri
Dürdi postun gel gör zemânı ²⁸

Bir beyit halinde söylenmiş hicivler genellikle nüktedan, hazır cevap kişilerin ortama uygun olarak anında söyledikleri sözlerdir. Söylenmek istenenler iki mısraya sığdırıldığı için anlam bakımından güçlüdür.

II. Bayezid dönemi şâirlerinden Seyfî, Dursun isimli birini şehirden sürdürmek için, şeh-zâdeliğinden tanıdığı pâdişâha bir mektup yazar. Mektuptaki beyti şöyledir.

Şehirlü bir müzevverdür bu Tursun
Şehirde biz turalum yâ bu tursun ²⁹

Sâgarî'nin şu beyti meşhurdur.

Bâyezid iken adın hurmetini saklamaduñ
Çekeyin aralığından elifi kal be Yezîd ³⁰

Nef'î'nin Sihâm-ı Kazâ'sını okurken pâdişâhın yakınına yıldırım düşünce pâdişâh mecmûayı yırtmış ve Nef'î'yi de görevinden azletmiş. Bu olay üzerine bir şâir şu beyti söylemiş:

Gökden nazîre indi Sihâm-ı Kazâ'sına
Nef'î diliyle ugradı Hakkın belâsına ³¹

²⁷ Latîfî, 1314: 184.

²⁸ Âşık Ç., 1994: 508.

²⁹ Âlî, 1994: 15

³⁰ M. 768: 118b.

³¹ Ü. 1653: 46b.

3. Kasîde

Kasîde nazım şekliyle yazılmış olan hicivler muhâtabının fizikî ve ruhî bütün yönlerine saldıran, onu her şeyiyle yerin dibine geçirmeyi amaçlayan hicivlerdir. Bu sebeple kasîde şeklinde söylenmiş hicivler, "büyük bir düşmanlığın eseridir." diyebiliriz.

Hiciv kasîdeleri, bütün bölümleri bulunan kasîdeden ziyade, doğrudan doğruya hicve başlayan, genellikle taç beyti bulunmayan ve bedduâ ile biten kasîdelerdir. Medhin yerini hiciv alınca, duanın yerini beddua alır. Medhiyede memdûha yakıştırılan bütün vasıflar, hicivde tersine çevrilmiş, cesâretin yerini korkaklık, cömertliğin yerini pintilik, güzelliğin yerini çirkinlik almıştır.

İlhâmî mahlaslı bir şâirin kasîde şeklindeki şu hicvi **nesib, girizgah, hicviye, beddua** bölümlerinden meydana gelmektedir:

Cihânda nâm-ı huşkı kaldı sâhib-lutf u ihsânun

'Aceb hâşâ ki döndi ülfeti 'âşıkla cânânun

Düketmiş ehl-i 'irfân-ı selef mazmûn-ı ebkân

Kun da'vâya kaldı şimdi mefhûmı sühandânun

Felek dil-teşne kıldı mevsiminde 'âlemi bî-âb

Tahavvül mi 'aceb itdi usûli çarh-ı devrânun

Bütün incû olurken âb-ı nisân düşmedi katre

Gözin açdurmaz oldu bî-vakit- bârânı dünyânun

Sepîd oldu zemîni 'âlemün sayf içre kar yağdı

Felek pek yâbis itdi vaktini temmûz-ı sûzânun

Sebât u istikâmet kalmadı a'lâ vü ednâda

Değişdi mi 'aceb 'anâsırdaki tahmîri insânun

Semâvâta mı uçdı halkun eltâf ü ihsânı

Açıldı kevkeb-i ikbâli ekser ehl-i nâdânun

Cihân- âlûde oldu fîsk ile fahr itdiginden mi

Du'âlarda dahî te'sîr yok vâ'izle şencânun

Firâş-ı h'âbe yaturken sakın itme dilek gâfil

Şeb ü rûz tevbe-i 'isyân ola evrâd-ı burhânun

Dil-i şâ'ir tutulmaz bend-i zencir olmaz 'âlemde
 Girelüm bahs ü fasl-ı matlebe ey hâme imlânun
 Zuhûr itdi bir ibn-i 'alkamî erkân-ı devletden
 Hülâgûsuz magolsuz yıkdı tahtın Âl-i 'Osmânun
 Mühîni devletün küfrün mu'îni bir bed-hilkat
 İki deyyûs mümtâz oldu devrinde bu sultânun
 Mezâhib-i şûmla tursun mülk-i İslâmı harâb itdi
 Cihân düşdi yed-i magzûbına düşnâm -ı düşmânun
 Yetürdi şâmı dîn-i bâtıla gayretle ol kâfir.
 Añılsun haşre dek nâmı Yezîd-âsâ o hüsrânun
 Egerçi Yûsuf-ı Haccâc cellâd idi 'âlemde
 Degildi kâfir-i îmân dökdiyse nice kânun
 İdüp ol müsteşâr-ı bed-fi'âli kendüye yâr eş
 Şeb u rûzî çeker gayretlerin heb 'İsevîânun
 Ma'âza'llâh erkân-ı kibâr oldu aña tâbi'
 Cihânı yıkdı nâm-ı bed-enâmı heb müderânun
 Sefâhetle mezâlim bâbı meftûh nâm-ı 'adl ile
 Mogoldan bedter oldu zulmi bu 'asr içre erkânun
 Der-i insâf ü 'iffet sedd olundu mülk-i devlette
 Bir ismi kaldı şer'-i enverün her yerde ülkânun
 Hakâretten diger bir nesne görmez kendiden İslâm
 Revâdur olsa patrîki o hıncır Ermenistân'un
 Düz oğlu Tanzer oğlu hem Mısırlı oğlanı birden
 İdüp ümerâda mahrem müsteşâr ehl-i küfrânun
 Nice küffârı itdürdi takaddüm rûtbe vü câha
 Şikeste itdi kalbin millet-i Mahmûd-ı Rahmânun
 Cihâna münteşîr olmuşdur ahvâl-i bed a'mâli
 Biter mi hiç sadâ-yı kabhi ol nâkûsı çalanun
 Hiyyelle sıhr ü kizb ü şeytanât tervîcile bî-'âr
 Sadâkat tavrile aldurdı 'aklın şâh-ı devrânun

Sovutdı şâh-ı dehri müfsidetle bendegânından
 Çürütdi hüsn-i sayt u şöreti hayr-h'âhânun
 Hüdâ-yı lem-yazel îkâz itsün şâh-ı devrânı
 Her ân u dem budur vird ü du'âsı ihvânun
 Hakîm-i kâdir-i Hak merhametle cümleye gâlib
 İtdi bî-şek kulûbin hurrem ehl-i dîn ü îmânun
 Yezîdî fârig ol bu 'asrda var müstahik-ı diger
 Oku la'ni henüz mevcûd olan deyyûs-ı bed-şânun
 Kebâb u kül idüp yakdı bu mülki nâr-ı bid'atle
 Anı barh-ı dübûre mazhar itsün kahrı Yezdânun
 İlâhî merhamet kıl dîn ü mülk-i ehl-i islâma
 Senün dergâhınadur âh u zân 'âl ü ednânun
 Havâle eyle seyf-i zül-celâle ânı İlhamî
 Budur re'yi saña bil-cümle eşrâf ile a'yânun³²

Bazan kasîdenin tamamı hiciv olmayabilir. Şâir kasîdesi içerisinde kasîde sunduğu kişiye şikâyet etmek için sözü hasımlarına getirip onlar için hiciv söyleyebilir. Bir veya birkaç beyitten ibaret olan bu hicivlerde şâir edep sınırlarını pek aşamaz ve çoğunlukla îmâ yoluyla düşmanını hicveder.

Nefî'nin Türkçe Dîvân'ındaki kasîdelerinde rakiplerini hicveden beyitler bulunmaktadır.

"IV. Murad'a sunduğu bir kasîdede kendisini çekemeyenleri:

Belâ budur ki ne denlü ferîd-i 'asr olsan
 Yine inanduramazsın husûd-ı hod-kâmı
 Hasûd degme belâyile söz kabul itmez
 Olursa tîg-i zebân ile olur ilzâmı
 Hasûda kâfir-i mutlak dinür hakîkatde
 Olursa zühd ile ger Bâyezid-i Bistâmi
 O nâ-bekâr-ı siyeh-bahtı var kıyâs eyle
 Ki hem hasûd ola zât-ı habîsi hem âmi

³² M. 558: 35a-36a

Buña tahammül olur mı yâ neylesün ârif
Ölince eylemesün rüzgâra düşnâmı
beyitleri ile hicvetmektedir."³³

Halil Paşa'ya sunduğu bir kasîdesindeki aşağıdaki beyitler de hicivdir.

Telek didükleri o nâ-bekâr-ı kec-revden
Nedür bu ehl-i dilûn çekdüğü azâb u elem
Bir iki mültezimi eyledi havâle baña
Ki iştirâk ile itmişler iltizâm-ı sitem
Biri müdebbir-i mülk ü biri muhassıl-ı mâl
Biri birinden ehass u müzevvir ü azlem³⁴

4. Gazel

Hicvin gazel nazım şekliyle söylenmesi XV. ve XVI. yüzyıllarda pek yaygın değildir. XVII. yüzyıl ortalarında Küfrî Bahâyî, yüzyılın sonlarında ise Kubûrî-zâde Rahmî, çoğu gazel nazım şekliyle yazılmış, hevâiyyât, hezliyyât ve hicviyyâtını bir divân halinde düzenleyerek hem yeni bir yol açmışlar hem de gazel nazım şeklinin kullanılmasını yaygınlaştırmışlardır.³⁵ Özellikle Hevâyî mahlasını kullanan Rahmî o kadar etkili olmuş ki, gazel şeklinde söylenmiş hicivlere **Gazel-i hevâyî** başlığı konmuş ve mahlas olarak da Hevâyî mahlası kullanılmıştır. Bu tür gazellerin genellikle başka gazelleri tehzîl ve tezyîf etmek suretiyle yazıldığını görüyoruz.

Sürûrî'nin bir hevâyî gazeli:

Tütünci herkese keyfince bir duhan mı virür
Arı gibi bizi ürkütmeye tuman mı virür
Eger kirâcınuñ âdem binerse bâr-gîrine
Kirâsın almayıcak destüne o yân mı virür

³³ Ünver, 1987: 71

³⁴ Ünver, 1987: 73.

³⁵ XVI. Yüzyıl şairlerinden Sâgarî'nin hezl ve hicivlerini bir divân haline getirdiği tezkireler-
de kayıtlı ise de böyle bir divâna henüz rastlanmamıştır.

Tatar şitâb ile me'mur iken konak yerine
 Ulaşmayınca turup atına kuşan mı virür
 Sokakta kendüyi dîvâne gibi taşlarlar
 Şu piç uşaklara 'aklı olan sapan mı virür
 Tutarsa fâre kaçan kendüsi tenâvül ider
 Bizim bu aç kedi yavrusına sıçan mı virür
 Etin soyup yağın alup çıkarmadan iligin
 Köpek du'âcıya işçiler üstühân mı virür
 Bilürse yahni kapanlar bilür Hevâyî-veş
 Aşa nohud mı virür çaşni sogan mı virür³⁶

Şebinkarahisarlı Abdî Efendi(öl.1881) ile İstanbullu Ali'nin (öl.1856) biri birine nazîre olarak yazılmış gazelleri, zamandan ve XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun genel durumuyla Freng hayranlığından şikâyetçi olan güzel hiciv örnekleridir.

Abdî'nin gazeli:

Dü-düşmân-ı kavînün infi'âli artar eksilmez
 Fransızla Purusyânun cîdâli artar eksilmez
 Rekâbetdür iden âsâyîşi düçâr-ı izmihlâl
 Rakîb-i nâ-sezânun ihtiyâli artar eksilmez
 Tarafdârân-ı sulh oldu şimdi dem-beste
 Cîdâlgâh-ı cihânun ihtilâli artar eksilmez
 Nakîsâ-bahş olan her devlete vakt-i kemâlidür
 Zuhurdan sonra hurşîdün zevâli artar eksilmez
 Gedâ-çeşmân-ı servet olamazlar bir zemân dil-sîr
 Harîsün inhimâk-ı meyl-i mâli artar eksilmez
 Şenâverler müheyyâyemler oldukça sadef-perver
 Cihânda meyl-i ihrâc-ı lü'î artar eksilmez
 Mücîz olmaz egerçi merd-i dâna 'Abdiyâ ammâ
 Zemânun arzû-yı bâl ü yâli artar eksilmez³⁷

³⁶ U. 3005: 47a.

³⁷ M. 558 : 36a.

Ali'nin nazîresi:

Cihânun hâl-i nâ-hemvârı elbet artar eksilmez
 Reh-i nâ-refte-i fisk u rezâlet artar eksilmez
 Dalâletde çoğı olmuş bekâ-yı 'âleme zâhid
 E'âlî vü edânîde cehâlet artar eksilmez
 Miyân-ı halkda devrân iden lafz-ı temeddün kim
 Bu 'asr içre 'âlâmât-ı kıyâmet artar eksilmez
 Zenân içre şerî'at üzre ehl-i perde yok ammâ
 Frengâne telebbüsle sefâhat artar eksilmez
 Kibâr eyler tefâhür tavr u hâl-i Frengiyân ile
 Ekâbirde bu şehir içre riyâset artar eksilmez
 Kitâb-ı Hakkı kânun u nizâma itdiler tebdil
 Şerî'at oldu ilgâ kim dalâlet artar eksilmez
 Muşîr ü rütbe vü bâlâ vü ûlâ Ermeni toldı
 David Franko Pavlakide haşmet artar eksilmez
 Lisân-ı Fransevîyi bilmeyen âdem degül şimdi
 Buna vâkıf olanlarda dirâyet artar eksilmez
 Ayak altında kaldı ehl-i küfrün millet-i islâm
 Mesîhîlerde artık şân u şöhet artar eksilmez
 Masonlukdur bu devr-i nâ-be-câda mu'teber 'Âlî
 Kimin dîn ü kitâbı yoksa devlet artar eksilmez
 Cenâb-ı Hak mu'îni olsun ehl-i dîn ü îmânun
 Bu 'âlî-ümmete cevri ü ihânet artar eksilmez³⁸

5. Mesnevî

Mesnevî nazım şekliyle söylenen hicviyeler, bir şahıs hicvinden ziyâde sosyal bir durumun veya bir olayın hicvi için söylenilmiştir diyebiliriz. Söyleme kolaylığı sebebiyle tercih edilen mesnevî nazım şekliyle yazılmış, şehrengiz, târifât-nâme, hûbân-nâme, hammam-

³⁸ M. 558 : 36b.

nâme, bah-nâme, zenân-nâme, hırre-nâme, har-nâme, berber-nâme, pend-nâme, narh-nâme, niğar-nâme, vasiyyet-nâme gibi isimlerle anılan eserler ve Mihnet-keşân, Hayriyye, Lutfiyye, gibi özel isimlerle anılan eserler içerisinde hiciv olarak niteleyebileceğimiz beyitler veya bölümler bulunmaktadır. Şeyhî'nin meşhur hicviyesi Har-nâme, Güftî'nin tercüme-i halini verdiği şâirlerin çoğunu hicvettiği Teşrifatü's-şuarâ da mesnevî namız şekliyle yazılmışlardır. Bunlardan başka mesnevî şeklinde yazılmış kısa hicviyelerle de karşılaşırız.

Bahâyî'nin kısa bir mesnevîsi:

Râviyân-ı rivâyet-i kehle
 Nâki'lân-ı hikâyet-i kehle
 İtdiler kehleler hikâyetini
 Kıldılar bitlerüñ rivâyetini
 Vâr idi bir harîf kehle- nisâr
 Halkı itmişdi kehlesi bî-zâr
 Yürise yolda kehleden her an
 Kehkeşân resmin eylerdi 'ıyan
 Sînesi âsmân idi gûyâ
 Bitleri ahterân idi gûyâ
 Kendi bahr-i muhît herzeğeri
 Rîk-i bahr-i muhît kehleleri³⁹

Celîlî'nin Mehek-nâme'sinde "altın" ve "gümüş", mehek (taşı) ten şikâyetçi olurlar. Altın, şikâyetlerini şu şekilde dile getirir:

Bir siyeh-pûş var katı gammâz
 İşî ifşâ-yı ayb ü keşf-i râz
 Hem siyeh-rûy hem siyeh dildür
 Nakd-i kalbi tolî gış u gıldür
 Gerçi dervîşdür velî kallâş
 Kîme ugrasa 'aybın eyler fâş

³⁹ Ü. 3004: 33b.

Merd-i hâsîd bigi dÛrÛşt ü haşin
 DÛşmemiş çehresine pertev-i dîn
 Bir kara yüzlÛdür Mehek nâmı
 Zîşt zakkuma beñzer endâmı
 Bunca fazl u fezâyilim görmez
 'Aybumı yüzüme urur turmaz

Gümüşün şikâyetlerini dile getirdiği beyitler de şunlardır:

Bir siyeh-pûş vardur adı Mehek
 Adı levh-i vücûddan ola hak
 Bunca fazl u kemâlümü görmez
 İzz ü câh u celâlü mi görmez
 Zerrece 'aybum olsa eyler fâş
 Gün bigi rûşen eyler ol kallâş
 Yüz kemâlim görüp ider pinhân
 Zâhir eyler bulursa bir noksan

Altın ve gümüş'ü dinleyen pâdişân Mehek'i huzuruna getirtir. Ona şikâyetlerin hesabını sorar:

Didi ol pâdişâh rûşen-rây
 K'ey siyeh-pûş merd-i tîre-likây

Mehek'i dinleyen pâdişâh ona hak verir. Altın ve Gümüş'ün çamur atmaktan başka bir şey yapmadıklarını anlar ve her ikisini de teşhir için damgalattırır.

Sîm ü zer ger ola temâm-ayâr
 Ki irür mi mehekten aña gubâr
 Bildi kim sîm ü zer ider tezvîr
 Emr kıldı ki ideler teşhîr
 İksin şehirde idüp rüsvâ
 Basdılar her birine tamga ⁴⁰

⁴⁰ AYAN, Hüseyin: "Celîlî'nin Mehek-nâmesi", *Türk Dili Araştırmaları Dergisi* II. İzmir 1983. (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı), s. 5-13.

6. Terkib-i bend ve Terci-i bend

Bu nazım şekilleriyle söylenmiş hicviyeler çok fazla değildir. Terkib veya terci-i bendin tamamı hiciv olabildiği gibi bir veya birkaç bendi hicve ayrılmış olabilir.

Yahyâ Bey divânındaki bir terkib-i bend, Süleymaniye Kütüphânesi, Tarlan Kitaplığı 76 numaralı mecmûada "Hicv-i Yahyâ Bey Berâ-yi Rüstem Paşa" başlığı ile kayıtlıdır.

I

Yâ İlâhî ne 'aceb lutf-ı firâvân itdün
 Kerem itdün bize in'âm ile ihsân itdün
 Yine bir gerçek eri mürşid-i erkân itdün
 Hâkim-i mahkeme-i taht-ı Süleymân itdün
 Niçe cânîleri tahkîr ile bî-cân itdün
 Niçe dermândelerün derdine dermân itdün
 Niçe ifrîtlerün 'aynını giryân itdün
 Niçe dîvân-ı şeyâtîni perîşân itdün
 Bir harâmî başını hâk ile yeksân itdün
 Yirini hâr gibi âteş-i sûzân itdün
 Sitem ü zulmi ile adı çıkan ehl-i cefâ
 Sarsar-ı kahrûn ile buldı fenâ oldu hebâ

II

Tama'-ı 'aynını açdı yedi iklimi yidi
 Kurudı kaldı nihâl-i bedeni ya'nî yedi
 Elem-i lem-yezelî bid'atinün kârı idi
 Cânının kârı idi derd ü belâ-yı ebedî
 Sevmedi hırlı degüldür diye ehl-i hıredî
 Gelmeye yolına seyl-i sitemi kala didi
 Yetmiş yetmiş idi devr-i zamânun 'âdedi
 Salınur yürür idi sanmañuz ol bî-mededi

Niçe yıl zelzele-i mihnet ile senderedi
Koca şeytân gibi bir kimseye âdem dimedi

*La'netu'llâhi 'aleyhi ve 'alâ ihvetihi
Ve 'alâ men zaleme'n-nâse bi-tab'iyetihi*

III

Al-i 'Osmânı kırân itdi ol îmânı yaman
Biri birisine girdi nitekim âb-ı revân
Ehl-i îmândan akan kan ile toldı Karaman
Bir dem içinde dem-i âdeme gark oldu cihân
Rüşvet altunını cem' itmek idi işi hemân
Dermend eyler idi encüm-i nahs ile kırân
Kanı ol mâla tapan mezheb-i Kârûna uyan
Enbiyâ sevmedüğünü seven âşûb-ı zamân
Haber-i mevti melûl itdi beni haylî zamân
Korkar idüm ki bu şâdî haberi ola yalan
Yıkılup gitdi ol evkâf-ı selâtini yıkan
Mâl-i eytâmı alup mescidi meyhâne yapan
Her ne denlû yaramazlık var ise anda idi
İki ayagı çukurda bir eli kanda idi

IV

Umaruz 'âdil ola zulme uzatmaya eli
Rahmetinün sebebi olmaya ni'me'l-bedeli
Sûretâ 'âkil ü dâna idi ma'nîde deli
'Ulemâ ile idi ceng ü cidâl ü cedeli
Süm'a vü 'ucb u riyâ ile iderdi 'ameli
Kestî-i bahr-i belâsı beden-i mübtezeli
Yelkene beñzer idi 'aynı ile ak sakalı
Alavand eyledi mazlûmlaruñ âhı yeli
Beli bükülmiş idi bâr-ı günâh ile belî
Yumrugı altına almışdı vücûdın eceli

Gördi sahrâ-yı cihânda bulamaz oldu şikâr
Gömdi ugursuzı sayyâd-ı felek âhir-i kâr

V

Oldı agzında zebânı 'alev-i nâr-ı cahîm
Yüzi kutsuz sözi tatsuz ne halîm ü ne selîm
Hâtır-ı mühmeline gelmez idi rey-i Kerîm
Kulzüm-i muzlimeye talmış idi niteki mîm
Zâlimüñ öte uci işi güci zulm-i 'azîm
Arkasın yire getürdi eceli oldu garîm
Rûzgâr ile duhân gibi sürüldi o racîm
Olmaya meskeni Firdevs ile cennât-ı Na'îm
Ol ugursuz olalı sadr-ı vezâretde mukîm
Hiç bir ugurlı gazâ idemedi şâh-ı kerîm
Râhibân-ı taraf-ı Rûm ile Patrike-i Rîm
Kara geydi ölüsün agladı mâmend-i yetîm
Câyiz idi ola bir akçanuñ üstine şehîd
Bir sahî kimse idi aña göre Pinti Hamîd

VI

Bu gurûr ile enâniyyete niyyet ne idi
'Acabâ san'at-i şeytâna mahabbet ne idi
Yâ Rab erbâb-ı mahabbetdeki mihnet ne idi
Mühmelâtına mühimmâtına himmet ne idi
Halkı incitmek için çekdügi zahmet ne idi
İlleri başına üşürmege hikmet ne idi
Yalñuz rüşveti bâbındaki kesret ne idi
Bu sefâhet bu kabâhat bu şekâvet ne idi
Kulle-i Kâf-ı ekâlime bu zulmet ne idi
Kadem-i şûmı ile gallede killet ne idi
Olduğı yirde katı kıtlık olurdu 'âlem
Yir idi ulu kiçi lahm-i gânem yirine gam

VII

Şâhumuz Şâh Süleymân-ı zamân sag olsun
 Hazret-i Hızr-ı Nebî gibi hemân sag olsun
 Ölmesün nitekim ol ehl-i cinân sag olsun
 Kulı kurbânı olan pîr ü cuvân sag olsun
 Adını zinde iden ruh-ı revân sag olsun
 Kâmilüñ rûh-ı kelâmını tuyan sag olsun
 Mantıku't-tayrî bilen âdemiyân sag olsun
 N'ola ol gitdi ise bâkî kalan sag olsun
 Yirde yatdukça babam oğlu fülân sag olsun
 Çok yaşasun bunı yazan okuyan sag olsun
 Gülmez idi yüzi mahşerde dahi gülmeyesi
 Çog iş itdi bize ol saglıg ile olmayası⁴¹

Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sının bazı nüshalarında⁴² yer alan Etmekçi-zâde Ahmed Paşa'yı hicvetmek için söylenmiş her bendi 11 beyitten meydana gelen 6 bendlik bir Terkîb-i bend bulunmaktadır. Bir ve ikinci bendinde Etmekçi-zâde, üçüncü bendinde Aşçı ve Etmekçi-zâde; dört, beş ve altıncı bendlerde Davud Efendi'nin hicvedildiği, matbu bir hiciv mecmûasında⁴³ bentler üzerine konulan açıklayıcı başlıklardan anlaşılmaktadır. Bu terkîb-i bendin I. bendi şöyledir:

Bu ne gerdîş bu ne cünbîş bu ne devrân olsun
 Böyle kalursa felek hâk ile yeksân olsun
 Hâtır-ı ehl-i dili ol nice eylerse harâb
 Temelinden yıkılup ol dahi vîrân olsun
 Gelmesün ikisi bir yere Benâtü'n-na'şuñ
 Belki cem'iyet-i Pervîni perîşân olsun

⁴¹ Yahya Beg, 1977: 169-172.

⁴² Ü. 3005 :2a. (Bu mecmuada 1. bend yoktur. Mecmuanın en az bir varağı eksiktir. Çünkü varak numaraları birbirini takip etmesine rağmen 1b ile 2a. birbirinin devamı değildir. 1b de Gürcü Recep Paşa hakkında söylenmiş olan kasıde bitmediği gibi ikinci varağın başlayacağı kelimeyi gösteren çoban da ikinci varakla uyumamaktadır.

⁴³ Rumi 1256 yılında toplanmış, 1288 yılında basılmış bu mecmuayı (M. 769) kısaltması ile gösteriyoruz.

Birbiri ile kırân eylesün encüm birbir
 Mihr ile mâh-ı nevi dest ü girîbân olsun
 Pây-mâl eylesün ehl-i dili tek gecdük
 Pâyesi her kölenün pâye-i Keyvân olsun
 'Âdil ü zâlimi bir görmek iken cürm-i 'azîm
 Yek görür zâlimi ol bu nice iz'ân olsun
 Cümleden biri o ser-defter-i erbâb-ı sitem
 'Adl için halka vekîl-i şeh-i devrân olsun
 O sitem-pîşe ki yanında berâber görünür
 Nîk ü bed cümle gerek küfr ile îmân olsun
 Yalnız baña olan zulmüni Hakdan dilerüm
 'Ömrine devletine bâ'is-i noksân olsun
 İntikâm almaz isem hicv ile ben de ondan
 Şâ'iriyet baña her vechile bühtân olsun
 Zehresin tîg-i zebânumla çalup çâk ideyüm
 Düşmenin şâd u ahibbâsını gamnâk ideyüm⁴⁴

XVIII yüzyıl şâirlerinden Haşmet'in bir hicvine maruz kalan Tatar Rahmi, ona bir terkeb-i bend ile karşılık verir. Çok galiz küfürleri muhtevî alan ondört bendlik terkeb-i bendin bir kaç bendi şöyledir:

VI

Ol kâfirü'n-ne'âm ki habâsetde ser-firâz
 Fart-ı denâ'etiyle temâm bulmuş imtiyâz
 Müstagra-k-ı sînûf-ı yem-i ni'metî iken
 İtmez veliyy-i ni'metini zemmden ihtirâz
 Mey-hâne kahve-hâne vü bir bir dükânları
 Yer yer gezüp oldur şagab fasla bezm-sâz
 Ashâb-ı kîn ü hakd ü hased da'vet eyleyüp
 Dil-h'vâhlarınca zemme virüp ruhsat-ı cevâz
 Ol har-nihâd-ı apşut-ı bû-cehl-i bî-şu'ûr
 Ecnâs-ı herze-h'vâriye eyler dehânı bâz

⁴⁴ Ü. 3004:2a.

Düşmen olan bile ne kadar olsa bî-herâs
Nefret kılur sözinden o hîzin var it kıyâs

XIII

Babañ didükleri teres ol kâfir-i la'în
Yestehlemiş senün gibi b.k pöh pöh âferîn
Mirzâ Efendinün okı rûhına la'neti
Tedrîse himmeti babaña eylemiş karîn
Ol olmasaydı sen Samakoda kürek çeküp
Şimdi demircilerle yaparduñ demür işin
Bil kendüni ki böyle fûrû-mâyesin köpek
Çingâne hiç olur mı muhâdîme câ-nişîn
Her kim ru'ûs virdi ise sen gibi hara
Dürsün bu rûzgâr anuñ ömri defterin
Cismün ki çâk dehânuña dek b.kla toptolu
Eski kenîfden çıkarılmış kırık sebû

XIV

Rahmî'yi bir dahî sakın olma lisânuña
Çerken tutuşdırup kıyarum tatlı cânuña
Bir ehl-i 'ilm şâ'ir-i pâkîze-gûydur
Murdâr kılın bile meded alma dehânuña
İnkâr kılmaz aslını ol sen köpek gibi
Tâtârdur sakın okını kor kemânuña
Dîvân-ı Nef'î'ye dahi yok ihtiyâcı hic
Haddin degüldür ânı gevermek zebânuña
Sen şâ'ir olmadın niçün ey hîz-i mî-dehed
Düşdüñ hecâya uydun o yahnî kapânuña
Tenbîyedür saña ki bilüp haddüñi beni
Sad-bâr tövbe kıl s.k.rüm sonra ben seni⁴⁵

⁴⁵ Ü 3004: 109b-112b.

7. Müseddes ve Tesdîs

Müseddes nazım şekliyle söylenmiş hicviyeleri daha çok XVII. yüzyıldan sonra görüyoruz. Küfrî Bahâyî dîvânında yedi tâne müseddes vardır. Daha sonraki yüzyıllarda da müseddes nazım şekliyle söylenmiş hicviyeler bulunmaktadır. Müseddesler, çoğunlukla beşinci ve altıncı mısraları her bendin sonunda tekrarlanan mütekerrir müseddes şeklidir. Çok çarpıcı olan ve bendler arasındaki mana birliğini sağlayan bu beyit yalnız başına ele alındığında beyt-i berceste denilebilecek özelliklere sahiptir. Bilinen güzel bir beytin üzerine 4 mısra eklemek suretiyle meydana getirilen müseddesler (tesdis) de vardır.

Bahâyî'nin mütekerrir bir müseddesinde tekrar edilen beyit çok meşhurdur:

Bize mülhid diyenün kendi de îmân olsa
Dahl iden dînümüze bâri müsülmân olsa"⁴⁶

Başka bir müseddesinde ise şu beyit tekrar edilmektedir:

Hâsılı ehl-i dile cevri-i felek eksik degül
Kanda gitsek bir dede bir dünbelek eksik degül"⁴⁷

Bahâyî'nin "Makbûlî" hakkında söylediği belirtilen bir müseddesinde ise:

Dahlimüz yok kimsenün 'irfânına
B.k zarîfün lâ'net olsun cânına"⁴⁸

beyti her bendin sonunda tekrar edilmektedir.

Sürûrî'nin "**hezlin müseddesi**" diye sunduğu müseddes, Süleyman isimli birisi için söylenmiş hicivdir:

Erbâb-ı hırfet içre zuhûr eyledi fiten
Şâkird usta birbirine oldu dil-şiken
Bâ'isdür aña bir kişi kim çolpa cümleden
Biñ dürlü ma'rifetden ider bahs açup dehen

⁴⁶ Ü. 3004: 30b

⁴⁷ Ü. 3004: 29a. (M. 769 da bu müseddesin "Kesirî" isimli birini hicvettiği belirtilmiştir.)

⁴⁸ M. 769 : 36.

Kundakçılarda Hâcî Süleymân-ı lâf-zen
Bilmez ne yabdığın geçinürken hezâr-fen

Her demde lâf-gürenlik ile bulmuş iştihâr
Yelpâze yapsa kağıdı yırtar o nâ-bekâr
Bir yelkovan da yapmış idi çekmedi nacâr
Kendin kıyâs ider yine üstâd-ı rûzgâr
Kundakçılarda Hâcî Süleymân-ı lâf-zen
Bilmez ne yabdığın geçinürken hezâr-fen

Kân idi o b.k gibi bustânda bekçilik
Karpuz taşırdı şehre, iderdi eşekçilik
Dirmiş ki itdüm Aydın ilinde köçekçilik
Vâlîlerüñ yanında da itmiş tüfekçilik
Kundakçılarda Hâcî Süleymân-ı lâf-zen
Bilmez ne yabdığın geçinürken hezâr-fen

Kâzib degilse gitmiş idüm Hacca ben dimiş
Yüklerden ib kırılma yapardum resen dimiş
Taht-ı revân bozulsa ben idim düzen dimiş
Katırları topal idici na'l-bend imiş
Kundakçılarda Hâcî Süleymân-ı lâf-zen
Bilmez ne yabdığın geçinürken hezâr-fen

Mefhûm-ı el-cünûn fûnûnuñ mükemmeli(?)
Zâtında dir ki kendüye mâlik degül deli
Zu'munca ehl-i 'akluñ o ser semdür a'kılı
Ma'tûhdur ne yapsa kırar ditreyüp eli
Kundakçılarda Hâcî Süleymân-ı lâf-zen
Bilmez ne yabdığın geçinürken hezâr-fen

Gâhîce nazma verziş ider de gazel yapar
Her beyt-i nâ-be-câya müşevveş temel yapar

Elbette mükemmel yapamaz pür-halel yapar
 Hezlin müseddesinde Hevâyî güzel yapar
 Kundakçılarda Hâcî Süleymân-ı lâf-zen
 Bilmez ne yabdığın geçinürken hezâr-fen⁴⁹

8. Muhammes ve Tahmîs

Muhammes nazım şeklinde söylenmiş hicivlerle de daha çok XVII. yüzyıldan sonra karşılaşırız. Daha önceki yüzyıllarda yazılmış olan Muhammeslerde hiciv olarak vasıflandırılabilir bendler elbette ki bulunabilir. Bizim kastettiğimiz bir kimseyi hicvetmek için söylenmiş tamamı hiciv olan muhammeslerdir.

Muhammes şeklinde yazılmış hicivler, beşinci mısra' her beytin sonunda tekrar edilen mütekerrir muhammes veya her bendin beşinci mısra ilk bend ile kafiyeli olan müzdevic muhammes şeklindedir.

Fatîn Efendi'nin, Sadâret Mektûbî odasının kalfası olan Şerif Beg-zâde Rauf Bey için söylediği hicviyye müzdevic bir muhammesdir.

Şerîf Beg-zâde Ra'uf Bey
 Mektûbî Sadr Kalfası İken Fatîn'ün Hicviyyesidür

Neyledi n'ışledi gördün mi bu çarh-ı gayûr
 İtdi bir şahs-ı denî tab'a 'atâ-yı mevfûr
 Vâr iken cild-i sakîlinde nice 'ayb u kusûr
 Kalfalık nâmı ile otaya oldu me'mûr
 Kibri var himmeti yok dîv-meniş bir kanbûr

Bilürüz zâti şerîf olduğunı gerçi anuñ
 Şerefi nesl ü neseb ile degül insânun
 Beñzemez aslına hiç bir yeri ol nâdânuñ
 Lutf idüp alsa n'olur Hazret-i mevlâ cânun
 Olur idi hülefâ müfsidetinden mehcûr

⁴⁹Ü. 3005: 41b-42a. (Matbû Hezliyyât-ı Sürûri, s.2, 3.)

Yogıken zerre kadar ma'rifet ü iz'ânı
 Rütbe-i sâniyeden itme düşer mi ânı
 Arkasında turuyor subh u mesâ pâlânı
 Yeridür olsa eger meskeni kâtır hânı
 Eşek âhurda gerek çünkü meseldür meşhûr

Yogıken tab'-ı sakîminde kemâlûn eseri
 Ne revâdur sergâh getüreler o harı(?)
 Nâ-bedid itdi kaleminden hele 'ilm ü hüneri
 Ne 'aceb zümre-i küttâba olursa zararı
 Bu meseldür ısırur gördigini kelb-i 'akûr

Yogıken nâsiyesinde eser-i lutf-ı ilah
 Nice bu mertebeye irdi o şahs-ı kûtâh
 Dâ'im ehl-i hünerûn kadrini itmekde tebâh
 Dilerüm kanbur ile yere geçsün nâ-gâh
 Görmesün câh-ı mezârında dahî hvâb u huzûr

Bundan akdem yıkılup gitmiş idi bu otadan
 Nekbetinden hülefâ olmuş idi müste'men
 Nice telbislik idüp 'âkıbet ol dîv-beden
 Bûmveş oldu yine şe'âmet-efken(?)
 Ba'd-ez-în ota-i mektûbî olur mı ma'mûr

Selefî küttâb idi ammâ bu har
 Kademiyle hülefâya gelicek virdi keder
 Bu sefihâne revişle nice zâbitlik ider
 Bir iki mâha kadar 'azl olup elbette gider
 Kurtulur şûr-ı şerinden yine ashâb-ı şu'ûr

Kurulup köşeye Fir'avn gibi ahkâm eyler
 Hezeyândan diline her ne gelürse söyler
 Curcuna tepmek için kendüye hem-pâ peyler
 Bulunur anda niçe buña mümâsil şeyler
 Nice gelmez hülefâya 'acebâ ye's ü fütûr

Neyledüm bilmem o har tab'a ki bir cürm ü hatâ
 Düñki gün itdi baña biñ sitem-i bî-pervâ
 Vâkı'â hiç birini itmedüm isgâ ammâ
 N'ola şemşîr-i zebânumla idersem da'vâ
 İtdi nâmûsumı akrân arasında meksûr

Şöyle kim tîg-i zebânı ideyüm âmâde
 Vireyüm hirmen-i nâmûsını cümle yâda
 Haddini bildireyüm hâsılı ol berbâda
 Añlasun himmet-i şâ'ir ne imiş dünyâda
 O dahî itmesün erbâb-ı kemâli menfûr

Öyle bir şahs-ı denî hilkat ü sîret(dür) kim
 Cism-i nâ-pâki ile mâtem ider nâr-ı cahîm
 Gelmedi 'âleme anuñ gibi bir merd-i sakîm
 Dûn perverligin isbât içün ol çarh-ı le'im
 Virdi ol har menişe bu derece 'izz ü gurûr

Nesl-i âdem mi sanur kendüsin âyâ o öküz
 Saldırur gördiği ehl-i dile mânend-i doñuz
 Bilürüm irmez anuñ sem'ine bir vechile söz
 Berkveş cânını yakmaz mı bu hicv-i dil-suz
 Hâver-i tab'-ı belîgümden aña itdi zuhûr

Bu seferlik bu kadarla ideyüm kasr-ı kelâm
 Cürmine nâdim olur belki ol şahs-ı kem-nâm
 Bir dahî böyle hatâ eyler ise bî-ârâm
 Eyerüm tarz-ı digerde dahî hicve kıyâm
 Zürefâ söyleye geldükçe sinîn ile şühûr⁵⁰

Bir beytin, gazelin veya kasîdenin beyitleri üzerine üç mısra eklemek suretiyle onu muhammes haline getirmeye tahmîs denilmektedir. Tahmîs şeklinde yazılmış en meşhur hicviye Ziya Paşa'nın İzmit Mutasarrıfı Fâzıl Paşa'nın ağzından yazdığı Zafer-nâme kasîdesine

⁵⁰ M. 558: 15b-16b.

Hayri Bey ağzından yazdığı tahmîstir. Tamamı 66 bend olan bu kasîdenin 66 bendlik tahmîsinden bazı bendleri veriyoruz:

Gerçi her fende müsellemdür o sadrın zâtı
 'İlm-i inşâda husûsî ile ma'lûmâtı
 Başka da'vâda bulunmaz diyelim isbâtı
 Ya o takrîr ki tafsîl eder icrâatı
 Hüsn-i ta'bîr ü belâgatde bulunmaz emsâl

Etdi teshîr dirâyetle Şeh-i Devrânî
 Yaradı kendisine Saltanat-ı Osmânî
 Zâtına dense sezâ şâh-ı cihân-ı Sâni
 Kendi sultân degil ammâ ki nice Sultânı
 Maksadı üzre eder bende gibi isti'mâl

Konferansda diyelim kendi cebânet etmiş
 Şâm işin âhara sehv ile emânet etmiş
 Ne hamîyyet ne sadâkat ne metânet etmiş
 Turalım cümle 'umûrunda hıyânet etmiş
 Şu Girid hizmetini var mıdur inkâra mecâl⁵¹

9. Müstezad

Müstezad nazım şekliyle söylenmiş hiciv çok azdır. Bahâyî Dîvânında iki, Kânî'nin Letâyîfî'nde iki tâne müstezad bulunmaktadır. Bahâyî'nin hiciv sayılamayacak müstehcen bir müstezad-ı çok tanınmış olmalıdır ki çeşitli mecmûalarda "*meşhur müstezad*" diye yerini almıştır. Tokatlı Ebûbekir Kânî'nin bir müstezadı, Allâme isimli birisinin müstezadına nazîre olarak söylenmiştir.

"Allâme câ-be-câ bî-ma'nâ vü bî-düzen şî'r inşâdına
 mecbûr olup kendüyi zu'mınca şî'r-i fasîhül-beyândan 'add
 itdüğinden bir gün dahî zîrde tahrîr olunan müstezâdı nazm
 idüp Kânhi Efendi'ye irâ'e itmekle onlar dahi der-'ukab inşâd
 itdükleri nazîredür:

⁵¹ GÖÇKÜN, Önder: "Zilyâ Paşa'nın Zafer-nâmesi" *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Konya, 1991, s.189-190.

Hiç görme misin âşıkını vakt-i visâlde

Ey gül-i ra'nâ

Va'd itdün idi vuslatuñı mâh-ı şevvâlde

Eyle baña ifâ

Fursatları fevt itme yetiş fûrkat deminde

Âh mâh-ı münevver

Allâmeyi memnûn ide gör vakt-i meyyâlde

Ey kadd-i bâlâ

Meyli var iken vaslını bahş eyleye gör sen

Sonra bulamazsun

Her bâr bu gönül sencileyin dilbere düşmez

Ey dürr-i yektâ

Kânî'nin nazîresi:

Hiç görme misin âdem ile iti çuvalda

Ey tobrâ-i gavgâ

Yok mı ya düdüklerdeki te'sîr kavalda

Ey nagme-i surnâ

Ceybiñde tutuşdurmaga zahmet mi çeker halk

Âteş de bulursa

Sen yangını seyr it hele bir kerre kav alda

Ey tende muharrâ(?)

Ey zübbe ziyâfetüñde sürdi fâlığı

اردی سکی مانند

İsterse Haleb-i zebbîde(?) olsun sen ev alda

Ey zübbe-i rüsvâ

Vir borcını dirlerse sakın sen kulak asma

Heb asma karâr it

Lâf ile yalanlar ile borçluyu sav alda

Aldanma sakın hâ

'Allâme'nüñ ardunca gidilmez hezeyânda

Halt olsa da cümle

Olsun mı nazîre aña şâvalde kavalda
Gel eyleme da'vâ⁵²

Başka nazım şekilleriyle söylenmiş mısra'ları tazmin etmek suretiyle onu müstezad nazım şekline ve hicviyeye çevirmek mümkündür. Nitekim Osman-zâde Tâ'ib'in Adlî isimli şâirin sözlerini müstezad şeklinde hicivlere çevirdiğini Râmiz Tezkiresi nakletmektedir.

"Osman-zâde Tâ'ib Efendi ile miyânelerinde şeker-âblık vaki' olmagla ekser güftârların hicv ile müstezâd ve tabâyî'-i hevâ-perestâne vesîle-i ziyâd-ı safâ olmagın beyne'l-enâm şâyi' ve sâ'ir güftârları şuyû'ına mâni' olmagın...."⁵³

Osman-zâde Adlî'nin şu gazelini müstezad şekline getirerek onun kendi kendisini hicvetmesini sağlamıştır.

O dem ki mültefit-i yâr-ı dil-firîb olurum
Dürüst söyleyemem
Fenâ resîde-i sermâye-i rakîb olurum
Fenâ-resân diyemem
Ümîd-i zirve-i dil-h'vâh ile bu vâdide
Hemîşe zırvalarum
O reh-revîm ki zebûn-ı firâz u şeyb olurum
Yine pilav yiyemem
Gelû-girifte-i kuhl-i gam olur isem de
Mi'sâl-i kelb-i 'akur
Yine o gül-rûhı gördükde andelîb olurum
Velîk havlayamam
Hemân birine erişür elim o güncişk-veş
O kim üçün biridür
O bûm-hâne-harâbım ki kem- nasîb olurum
İkisin avlayamam
Nabız-girift dil-i Adlî helâka teşne iken
Aceb murâd nedür

⁵² Ü.3027: 19a-b

⁵³ Râmiz, 1994: 220

Yine firîfte-i ülfet-i tabîb olurum

Bu haltı anılayamam."⁵⁴

10. Murabbâ' ve Terbî

Murabbâ nâzım şekli hicivde çok nadir kullanılmıştır. Âşık Çelebi tezkiresinde İstanbullu Fehmî'nin Edime şehri için murabbâ şeklinde bir hiciv söylediğinden bahsedilirse de diğer tezkirelerde bu hicvin Refîkî tarafından söylendiği nakledilir ve nazım şekli de belirtilmez.⁵⁵

Murabbâ şeklinde yazılmış hicivleri XIX. yüzyılda görüyoruz. "Fatî'nin Virâniyeli Hüseyin Paşa-zâde Süleyman Begi iz'ac içün söylediği, *Ebânet-nâme*" isimli manzûme murabbâ' şeklinde Hevâyî mahlasıyla yazılmıştır.

Müstekardur tab'-ı erbâb-ı safâda .bn.lik
Ehline eyler teveccüh bî-irâde .bn.lik
Cânıma canlar katar geldikçe yâda .bn.lik
Başka bir şeydir kabûl itmez ifâde .bn.lik⁵⁶

bendiyle başlayan yirmi altı bendlik bu murabbâ'n yalnızca Nefî'den bahseden şu bendini de vermekle yetiniyoruz:

Dahl ü zillet görse de ashâbı fâ'izdür anuñ
Mesleginde h'var u medhûl olma câ'izdür anuñ
Nefî-yi mu'cîz beyân vasfında 'âcizdür anuñ
Başka şeydür kabul itmez ifâde .bn.lik⁵⁷

Fatî'nin bu Ebânet-nâmesine Manastırlı Nâ'ilî bir takrîz söylemiştir:

Bir ebânet-nâme tanzîm eylemiş miskîn Fatîn
Halka me'bûn olduğunu i'lan itmiş âferîn
Ol dahî bu yüzden itdi dehrde ibkâ-yı nâm
Yâd olunsun haşre dek mânend-i şeytân-ı la'în⁵⁸

⁵⁴ Yöntem, 1996c, II: 129.

⁵⁵ Âşık Ç., 1994: 696.

⁵⁶ M. 558: 18a.

⁵⁷ M. 558: 19b.

⁵⁸ M. 558: 20a.

Şâir Eşref'in Tasvîr-i ahvâl manzûmesi de murabbâ şeklindedir.

Agarmış saçlarum bir dağ başında kara dönmüşdür
O dağın dâmenüñde gözlerüm enhâra dönmüşdür
Bütün mû-yı siyâhum bembeyaz ezhâra dönmüşdür
Tenümde cevher-i can bir çekilmez bâra dönmüşdür

diyerek kendi halini tasvirle başlayan Eşref daha sonra felekten şikâyetçi olur. Son bendlerde ise Osmanlı ülkesini ve zamanının insanlarını tasvir eder.

Ne olmuş olsa âdem kalmamışdur zevki dünyânun
Hele me'mûr olursa râhatı olmaz bir insânun
Hükûmetlerde feryâdı çekilmez lâle-gîrânun
Felek Haccâc-ı zâlimden daha gaddâra dönmüşdür

Duyan yok, söyleme başunda biñ türlü belâ olsa
Emîn olma sakın bir şahsa hattâ evliyâ olsa
Sokar akreb gibi fırsat bulunca akrabâ olsa
Bütün ebnâ-yı âdem bir zehirli mâra dönmüşdür

Görüp de sûretâ bir zâhidi zannetme bî-çâre
Açar isterse tîg-i cevri ile sînende biñ yâre
Virür evvel nasîhat sonra âdemden alur pâre
Büyük gümrükde vâ'iz sanki bir simsâra dönmüşdür

Büyüklerce cihânda âciz aldatmak dirâyetdür
Yalan söz söylemek onlarca gûyâ bir zarâfetdür
Küçüklerden sudûr itse fakat bunlar cinâyetdür
Büyüklük seyyi'âtı setr içün astâra dönmüşdür

Kuşatmış mülk-i islâmı ser-â-pâ düşmen-i devlet
Küsûfa uğramış hurşîde dönmüş âdetâ millet
Mezâlim kaplamış etrâfını fânûs-ı hürriyyet
Zalâm-ı leyl içinde parlayan envâre dönmüşdür⁵⁹

⁵⁹ Eşref, Deccal II. Kitap, Mısır, 1907, s. 8-12.

Eşrefin memur maaşlarının merkezden ödenmesiyle ilgili olarak söylediği bir hicvi şarkı olarak düzenlenmiştir.

Usûl-i Merkeziyyet Şarkısı

Zügürtlükden kül olduk, gayri yanduk
Usûl-i merkeziyyetden usanduk
Bu hâli biz yine evvelki sanduk
Usûl-i merkeziyyetden usanduk

Kabûl eyler miyüm ben nush u pendî
Tahammül kalmadı sabrum tükendi
Yetiş imdâda defterdâr efendi
Usûl-i merkeziyyetden usanduk

Bir gün bir parasız kalduk süzüldük
Dolanmaz oldu bakkallar, üzüldük
Zügürtlükden büzüldükçe büzüldük
Usûl-i merkeziyyetden usanduk⁶⁰

11. Muaşşer

Bir tâne muaşşer örneği ile karşılaştık. Üzerinde herhangi bir açıklama bulunmayan bu muaşşer, Seyyid soyundan olduğunu söyleyen biri hakkında, Kâlâyî mahlaslı biri tarafından yazılmıştır. 18. yüzyıl şâirlerinden Refî'-i Kâlâyî ile Sürûrî'nin hayatları hakkında edindiğimiz bilgilerden hareketle (Bkz. V. Bölüm Sürûrî, Refî'-i Kalâyî) bu hicvin Refî'-i Kalâyî tarafından Sürûrî hakkında söylendiğini tahmin ediyoruz:

I

Merhabâ ey kıbtıyân âlâyınuñ ser-mihteri
Âferîn ey zümre-i çâr û beyânun ekberi
Sen bu lâfuñ ile eslâfuñda bağlarsın yeri
Kim usûliyle çevirdün tabıl-ı çarh-ı çenberi

⁶⁰ YÜCEBAŞ, Hilmi: *Şâir Eşref*, İstanbul, 1958, s.141.

Şimdi sâhib- dâ'ire bî-perdesün açuk deri
İtmesün 'arz-ı secâ'at saña gayrı ser-çeri
İşte meydân var ise kâm almıyan gelsün beri
Şöyle hırslı pehlevânsun görmemiş arkan yeri
Habbezâ Ayvânsaray ikliminüñ gürbüz eri
Saña hem- denk olamaz her çerkenüñ âhengeri

II

Cizyedâra çerkeden idüp ferâgat bir direk
Kanda tohmın Lonca meydânına her ruz şeb ek
Gitmesün dirsene eger zımpa çekiç ma'sa kürek
Tâli'-i meymûnuna aldanma sen 'âlemde pek
Kim temûr kazık da kaksañ sâyene olmaz felek
Oynadur soñra seni olsanda mâr-ı engerek
Kaç şerârından ki zîrâ âteşîdür ol köpek
Dâmen-i cânun yakarsa yetmez ol su serpecek
Habbezâ Ayvânsaray ikliminüñ gürbüz eri
Saña hem- denk olamaz her çerkenüñ âhengeri

III

Sanma anı bir siyeh çerde o zât-ı mashara
Nâr-ı kimyâ ile itmiş rûyını heb is kara
Bir devâ bulmak içündür 'illet-i celb-zere besmere(?)
Giceler ekser keser gündüz elinde destere
Bilemezse kör di baltaya ister kestere
Böyle 'âlemde çekerken lâf-ı kürek kurı yire
Destine anuñ eger kim bir kara düzen gire
Ciz(ye)dâre bile çıkmaz çerkeden birden bire
Habbezâ Ayvânsaray ikliminüñ gürbüz eri
Saña hem denk olamaz her çerkenüñ âhengeri

IV

N'ola fende pâyına gelse o lanca başıdur
Kulalıda gördigüñ ma'hûd anuñ oynaşıdur
Gözlerin kapdı dime 'ayniyle ol fal taşıdur
Maskat-ı re'sini sinup sanma teymûr taşıdur

Var dimiş seyyid soyumda belki sd kardaşıdur
 Kâr-ı nakş-ı klbe-i ma'nânun ol nakkâşdur
 Mehterânun pek yrk bir koç gibi yoldâşdur
 H'ân-ı nazmum karışık olduysa çengân aşdur
 Habbezâ Ayvânsaray iklîminn gürbüz eri
 Saña hem-denک olamaz her çerkenn âhengeri

V

Oltayı yutmuş anuñla genç iken bir kantemr
 Çingene pâlâmudı avlardı zîrâ mestemr
 Hâliyâ âhen 'umûda çatlasa kaynak virür
 İtse çingân iskelesinde n'ola kanda demr
 Fırtınâ savmış ş şyken pek yel oğlı gösterür
 Dekne-i كيندلى olsa da çok mı nedür
 N'ola evsâfın anuñ Kâlâyı aytsa biñde bir
 Kabl- Barâkdan sanma anı sd-be-sd çingânedr
 Habbezâ Ayvânsaray iklîminn gürbüz eri
 Saña hem- denk olamaz her çerkenn âhengeri⁶¹

C. VEZİN, KAFİYE ve REDİF, DİL

Hiciv türünün belirli aruz kalıplarıyla yazılıp yazılmadığı konusunu belirlemek için 100 kıta, 50 beyit, 15 kasîde, 15 gazel ve 20 diğerk nazım şekillerinden olmak üzere toplam 200 hiciv metni ile yaptığımız inceleme sonucu tr- vezin ilişkisinin dolaylı olduğu neticesini çıkardık. Kıta ve beyitlerde Remel bahrinin tartışmasız bir kullanım üstünlüğü görülmektedir. En çok tercih edilen kalıp bu bahir den "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'iln" kalıbıdır. Kullanım yüzdesi % 28 olan bu kalıbı % 21, % 14 ve % 13 lk oranlarla Remel bahrinden "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbı, Muzârî bahrinden "Mef'l fâ'ilât mefâ'il fâ'ilün" kalıbı ile Hezec bahrinden "Mef'l mefâ'il mefâ'il fe'ln" kalıbı izlemektedir. Remel bahrinden "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'iln" ve "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'iln" kalıpları hesaba

⁶¹ M. 558: 13b-14b.

katıldığında bu bahirin kullanım oranı % 63 bulmaktadır. Kıta ve beyitler haricindeki nazım şekilleri dikkate alınırsa Remel bahrinden "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbı ile Hezec bahrinden "Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün" kalıpları öne çıkmaktadır. Geniş çaplı bir araştırma yapılırsa aruz kalıplarının seçiminde, şâirlerin özel tercihlerinin ve kullandıkları dilin de bir rol oynadığının görüleceğini zannediyoruz.

Klâsik Türk Şiirinin kâfiye ve redif konusundaki genel çizgisini hiciv metinlerinde de gözlemek mümkündür. Ancak hicivlerde kâfiye konusunda dikkati çeken bir özellik cinaslı kelimelerle yapılan kâfiyelerin çok fazla olmasıdır. Edebî sanatlar bölümündeki örneklerde görüleceği gibi, hicivdeki nükte çoğu zaman cinasa dayanır. Kıtalarda redife pek yer verilmez, ancak diğer nazım şekillerinde redifin çokça kullanıldığını görürüz.

Hicivlerde kullanılan dil; hiciv şâirine, hicvin muhatap aldığı kişiye, hiciv söyleme tarzına göre değişik özellikler göstermektedir. Nazım şeklinin dahi hiciv dili üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Genellikle irticâlen söylenen beyit ve kıtalarda dil diğer nazım şekilleriyle söylenmiş hicivlere göre daha yalındır. Söylendiği dönemin konuşma dilini yansıtır. Şâir, hiciv söylediği kişiyi dikkate alarak bazan özellikle dilini ağırlaştırır. Başkasının ağzından söylediği hicivlerde ise o kişinin dilini taklit etmeye çalışır. Meselâ Veysî hakkında söylenen hicivlerde onun ağıdalı diline benzer bir dil kullanılmıştır. (Bkz. V. Blm. Veysî) Hicivlerde çok anlamlı kelimeler sıkça kullanılmış böylece hicvin değişik anlamlar kazanmasına imkan hazırlanmıştır. Bazı kelimelerin ağızlardaki farklı teleffuzlarının mizah unsuru olarak kullanıldığı olmuştur. Söylendiği dönemin argo kelimeleri bakımından da hicivler zengin bir kaynaktır. Müstehçen ifâdelerde Farsça ve Arapça kelimelere daha çok yer verilmiştir.

Ç. EDEBÎ SAN'ATLAR ve MAZMÜN

Hicivde ma'nânın çarpıcı olmasına çok büyük önem verilmiştir. Bunu sağlamak için de edebî sanatlar çokca kullanılmış ve edebî san'atlara bağlı olarak güzel, ilginç ve orijinal mazmunlar ortaya

konmaya çalışılmıştır. Heccav, söyleyeceklerini öyle bir kalıba sokmalıdır ki şakası, alayı ve küfrü sanat gücüyle birleşince duyanların hoşuna gitsin. Söyleyiş güzelliği, küfrün çirkinliğini örttüğü sürece hiciv bağenilmiştir. Şâirin ne söylediğinden ziyâde nasıl söylediği, yani şa'irin hâle münasip bir mazmunu kıvrak bir zekayla ifâde ediş kabiliyeti hicvin değerini artırmıştır. Bu özellikleri taşımayan hicivler manzum bir sövgü olmaktan öteye gidememiş ve toplum hafazası bunları unutmayı tercih etmiştir.

1. Edebî Sanatlar

Dîvân şiirinin diğer türlerinde olduğu gibi hiciv türünde de edebî sanatlar bolca kullanılmıştır. Ancak hicivlerde cinas, tevriye, kinâye, tariz, mübâlağa gibi sanatlar diğer sanatlara göre daha fazla kullanılmış, şâir kelimelerin lafız ve manâlarıyla ustaca oynayarak amacına ulaşmaya çalışmıştır. Hicivlerde bütün edebî sanatlara örnekler bulmak mümkündür. Ancak biz edebî sanatları değil, edebî sanatların hicivdeki güzel kullanımlarını göstermek istediğimiz için, çok kullanılan ve hicivdeki nüktenin üzerine binâ edildiği edebî sanatlardan bir veya birkaç örnek vermekle yetiniyoruz.

a. Teşbih ve İstiare

Şahıslar hakkında söylenilen hicivlerde , it, eşek ayı ve domuz gibi hayvanlar, hicvedilen kişi için müşebbehün-bih (kendisine benzetilen) olarak kullanılır. Hicvedilen ite benzetildiğinde, havlaması, sağa sola saldırması, kuduz olması, vech-i şebah (benzetme yönü) olur. Nef'î'nin Gürcü Mehmet Paşa için söylediği "a köpek" redifli kasîde meşhurdur.

Ki ferâmûş idüp ol mertebe zalımın acısın
Kudurup yine ısırduñ beni muhkem a köpek
Soñra duydum seni ol fâhişe kişkirdiğini
Hak belâsın vire ol fâhişeye hem a köpek⁶²

⁶² U. 511: 63b.

beyitlerinde görüldüğü gibi "köpek" kelimesi istiare yoluyla Gürcü Mehmet Paşa yerine kullanılırken aşağıdaki beyitlerde Mehmet Paşa aynı zamanda eşeğe de benzetilmiştir.

Saňa nisbetle har-ender-har iken Veysîye
Yaraşur dinse har-ı İsî-i Meryem a köpek
Sen kadar har da olur mı 'acebâ dünyada
Harsun ammâ hâr-ı Deccâl ile tev'em a köpek⁶³

Fatîn'in Nihad Bey hakkındaki bir kıt'ası:

Nev'-i insâna salar idi kuduz kelb gibi
'Av 'av-ı hicvin idüp piş-nihad .bn. Nihad
Cevâb-ı desti-i hecâ ile döküp dişlerini
Aña mikdârını bildürdi Ziyâ (vü) Es'ad⁶⁴

Hicve verilen cevaplarda hasım köpeğe benzetilince hicvi de köpeğin ürmesi diye nitelenir. Sürûrî'nin Vehbî hakkındaki kıt'alarından iki beyit şöyledir:

Varmañuz Vehbi-i kelbün yanına
Yañşak olmuş kimi görse ürüyor
....
Sözüm aña köpek gibi Vehbî
Ürmüş ardımca her ne dirse dimiş⁶⁵

Osman-zâde Ta'ib'in Arabacı-zâde için söylediği kıt'a diğerlerinden biraz farklıdır.

Dirler ise Arabacı-zâde
Kâmrân oldu yine mey süzeyor
Aslı yokdur fakîri dün gördüm
İgne yutmuş köpek gibi gezeyor⁶⁶

Hicvedilen kişi, hareketleri, uyuzluğu, yük çekmesi, cahilliği yönleriyle eşeğe teşbih edilir. Fuhuş suçu işleyenlerin eşeğe bindirilerek

⁶³ Ü. 511: 64a.

⁶⁴ M. 558: 21b.

⁶⁵ Ü. 3005: 82a.

⁶⁶ Ü. 3004: 98a Der-kenar.

teşhir edilmesi ve Deccalin eşek sırtında çıkacağı inancı da bu teşbihin kurulmasında rol oynar.

Kahbe teftişine me'mûr olalı Bahsi-i har
Kâ'il olduk yine biñ cân ile vaz'-ı felege
Har dimezdi aña bir kimse dahî 'âlemde
Tutsa bindirse eger Kîrli Nigân eşege⁶⁷

Domuz da hicvedilen kişinin benzetildiği hayvanlardandır. İslam dininde murdar hayvan olması, derisinin kalınlığı ve etrafa saldırması sebebiyle müşebbehün-bih olur. Birbiriyle geçinemeyen iki kişinin durumunu anlatmak için "it dişi domuz derisine" ifâdesi kullanılmıştır. Yahyâ Bey ile Hayâlî Bey'in kavgasını anlatan aşağıdaki kıt'ada her ikisi de hicvedilmiştir.

Yahyâ ile Hayâlî düşüp birbirisine
Birbirinüñ düşüp ötesine berisine
Gördükde bir zarîf bularuñ hınıldısın
Didi (ki) hır hır it dişi toñuz derisine⁶⁸

Sürûrî'nin Vehbî hakkında söylediği kıt'ada bir darb-ı mesel naklediliyor:

N'ola kaçdumsa Vehbî yâ senden
Diñle darbü'l-mesel ne dir ey seg
Çalıcı toñuza talanmakdan
Çalnuñ ardını tolanmak yeg⁶⁹

Beyitlerde yaban domuzundan bahsedildiği açıktır.

Hicvedilen kişi ayıya benzetildiği zaman "kıbtî, çingen" gibi kelimelerin de kullanıldığını görürüz. Böylece hicvedilen kişi burnuna halka takılan, def çalınıp oynatılan br ayıya benzetilmiş olur. Safâyî'nin Nâbî hakkındaki bir hicvinde iki beyit şöyledir:

Olmayalı Nâbiyâ hengame-gîr-i kıbtiyân
Lu'bden kalmış koca ayuya dönmüşsün hemân

⁶⁷ Ü. 3004: 48b.

⁶⁸ S. 76: 76a. Mecmuâ-i eş'âr ve fevâid, Süleymânîye Ktp. Ali Nihad Tarlan, Ty. 76, vr. 76a

⁶⁹ Ü. 3005: 75b.

Seni oynatmak diler Hayrına ebnâ-yı zemân
N'ola olsa ibn-i Aydın nagme ile def-zenân⁷⁰

Sürûrî'nin Refî'-i Kâlâyî'yi çingeneye, iri yarı olan Refî'i Amedî'yi ayıya benzettği kıt'aları bulunmaktadır.

Bu hayvanlardan başka; karalığı bakımından karga, leş yemesi bakımından kuzgun ve akbaba, bölüğü bakımından öküz müşebbe-hü'n-bih olarak kullanılmışlardır. Har-nâme, Hırre-nâme gibi eserlerde ise temsilî istiâre yoluyla hiciv söylenmiştir. Nâmık Kemâl'in Mahmud Nedim Paşa'yı hicvetmek için söyledi Hırre-nâme meşhurdur.

Hicvedilen kişinin, kâfirliğini belirtmek için İmri'ül-Kays'a cahillik ve inadını belirtmek için Ebû Cehil'e, zâlimliğini belirtmek için Haccac'a, hırsını ve ehl-i beyt düşmanlığını belirtmek için Yezid'e benzetildiğini görmekteyiz.

Şeyhülislam Yahyâ'nın Nefî için söylediği meşhur kıt'aya benzer bir kıt'ayı Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa için söyler:

Bunca lutf u ni'âm-ı pâdişehi mazhar iken
Mültecî oldu kim Efrence Ziyâ-yı bed-kâr
İmri'ül-Kaysa bedel 'asrda bir şâ'ir idi
Bu sefer Avrûpaya itdi firâr ol bî-'âr⁷¹

Verdiğimiz örneklerdeki teşbihler birçok hicivde kullanılan alışılmış teşbihlerdir. Orijinal bazı teşbihlerle de karşılaşırız.

Eşref'in yüzü çiçek bozuğu olan doktor Abdullah Cevdet için söylediği kıt'adaki teşbih orijinaldir.

Yere bir dâne düşmez biñ nohud serpilse vechinden
O ruhsâr-ı mübârek sanki makkabla oyulmuşdur
Yüzi işkenbenüñ tersinden olsa besbeter çok mı
O sûretten hayâyı dest-i Hak tırmakla yolmuşdur⁷²

⁷⁰ Yöntem, 1944:12 (Ali Canip, Aydınzâde'nin divan çovuşlarından olduğunu belirtmektedir.)

⁷¹ M. 558: 31a.

⁷² Yücebaş, 1958: 70

Fehîm'in bir terkeb-i bendindeki

Ben murg-ı zîrekem dir iken âhir esfelûn
 Şalvâr-ı bendi dâmi olup pâ-y-best olur
 Câm-ı bilûr-ı nâzüki sîm-ab ile tolup
 Bezm-i cihânda kâse-i 'ırz şikest olur⁷³

beyitlerinde "*cam-ı bilûr-ı nâzûk*" ter kibinin açık istiare yoluyla neyin yerine kullanıldığı açıktır.

Fatîn'in Rauf Bey hakkında söylediği hicvin:

Fitne-perdâz u hiyel-bâz u füsûn-sâz kim odur
 Reviş-i iskaline hande sipihr-i kanbûr⁷⁴

beytindeki gökyüzünün kanbur bir kişiye benzetilmesi orijinal olmakla birlikte hicvedilen kişinin kanbur olması sebebiyle güzeldir.

b. Cinas

Söylenişleri ve yazılışları aynı anlamları farklı olan kelimelerin bir arada kullanılmasına cinas denir. Hiciv şâirleri hicvedecekleri kişinin ismi, mahlası veya lakabını sık sık cinaslı olarak kullanırlar.

XVI. yüzyıl şâirlerinden Zeynî, Sûvârî, mahlaslı şâir için şu beyti söylemiştir.

Şaka meydânınınû çâbuk sÛvân
 Midilli beygiri ya'nî SÛvârî⁷⁵

Fâtih Sultan Mehmed'in Karamanoğulları için söylediği şu beyitte cinas-ı mürekkeb vardır.

Bizümle saltanat lâfın idermiş ol Karamânî
 Hüdâ fırsat virürse ger kara yire karam anı⁷⁶

⁷³ Fehîm, *Fehîm Kadim, Hayatı, Sanatı, Dîvânı, Metn'in Bugünkü Türkçesi*, (Haz. Tahir Üzgör, Ank. 1991, s. 246. ("*kâse-i arz*" yerine "*kase-i 'ırz*" daha uygun. Çünkü, önceki beyitte şalvar başından bahsedilmesi ve bu beyitteki kadehe dolan gümüş renkli su yani "*meni*" kırılan kâsenin ırz kasesi olduğunu gösterir.)

⁷⁴ M. 558: 16b.

⁷⁵ Aşık Ç. 1994: 294.

⁷⁶ Latîfî, 1314: 64.

Nef'î hakkında söylenmiş olan bir kıt'a:

Zarar itmez eger osursa Şa'ban
Mukarrerdür anuñ zımında nef'î
Tefevvüf eylemiş anı ol ebter
Sakalından hicâb itmez mi Nef'î⁷⁷

Sürûrî'nin Diyarbakırlı olan Refi'-i Âmedî hakkında söylediği kıt'ada mürekkebe cinas vardır. Mürekkebe cinaslarda cinaslı sözlerden biri iki kelimeden meydana gelir. Kıt'ada mürekkebe olan söz Farsçadır.

Aslımuzdan idelüm bahsi Refi'â beri gel
Men u tu her dü ne-şehrest ki men Türk u tu Kürd
Likin ey Kürd saña kim didi kim Türk deyü
Hicv idüp böyle beni rûyına yârânı tükürd⁷⁸

Yine Sürûrî'ye ait şu kıt'adaki tam cinas güzeldir.

Vehbiyâ kendine aylıkla sebu-keş bulduñ
Eskidür sende bu âyîn degül üç beş günlük
Mey içer fitne s.ç.rsın kokusın basmak içün
Bezmgâhuñda gavur gibi yakarsın günlük⁷⁹

Sinoplu Seyfî, 'Abdü'l-hayy denilen biri, Hamid ilinde Ağlasun kazasına kadı olduğu zaman şu beyti söylemiş:

Çünkü 'Abdü'l-hayy'a virildi kazâ-yı Ağlasun
Ol yir ehli ölüsün kosun dirisin ağlasun⁸⁰

c. Kinâye

Şâirler hiciv söylerken kinâye sanatını çokça kullanmışlardır. Sözün gerçek anlamında kullanılmasına bir engel bulunmadığı için hiciv söyleyen için zor durumlarda bir çıkış kapısının bulunması ve anlatılmak istenenin dolaylı anlatılması kinâyenin çok kullanılmasını sağlamıştır.

⁷⁷ Ü. 3004: 87b.

⁷⁸ Ü. 3005: 86b

⁷⁹ Ü. 3005: 79a

⁸⁰ Aşık Ç., 1994: 555.

Keşfî'nin *dünyayı terk itdüm sûfî oldum* diye malını dağıtması üzerine Zâtî şu kıt'ayı söyler:

Keşfî didükleri kişi dünyâyı terk idüp
Bahş itdi cümle 'âleme mecmû'-ı mâlini
Kimi halâl ü kimi harâm idi anlaruñ
Baña tekellüf eyledi ol dem halâlini⁸¹

Sürûrî aşağıdaki kıt'ada görünüşe göre Abdî isimli şâirin sayılamayacak kadar çok tarih yaptığını söylemektedir. Kastettiği mânâ ise tarihlerini doğru dürüst söyleyemediği ve hesabı tutturamadığıdır.

'Abdi-i bon kim anuñ tabl-veş
Sayt-ı nâmın gûş kılmış şeyh ü şâb
Şi'r ü inşâsı sayılmaz bâ-husus
Yaptığı târîh çokdur bî-hisâb⁸²

Kanbur olan Rauf Bey'in mektup odasında baş halîfe iken mektupçu vekili olması üzerine Fatîn'in söylediği kıt'ada "*kanbur*" kelimesinin "*yük*" anlamı kastedilmiştir.

Ser halîfeydi çıkup ota-i mektûbîden
Oldı mektubcı vekîli de Ra'uf-i menfur
'Akıl irmez zihin almaz bu ne keyfiyyetdür
Ref olundı hülefânun üzerinde kanbur⁸³

ç. Tevriye, Mânevi Mugâlata, Tevcih, İstihdam

Tevriye lügatte birşeyi arkaya atmak, örtmek demektir. Buna "*iham*" denildiği gibi bedi' ile ilgili Arapça kitaplarda "*tevcih*" ve "*tahyil*" adları da verilmiştir. Fakat Mutavvel müellifine göre müsemâyâ kurb-i mutâbakatından dolayı *tevriye* tesmiyesi cümlesinden evlâdır.

Edebîyatta ise iki mânâsı bulunan bir sözün, bir nükteden dolayı uzak mânâsı kasd edilerek kullanılmasıdır. Kasd edilen mânâyâ gizli bir karîne ile intikal edilir. Bu,

⁸¹ Çavuşoğlu, 1970: 5.

⁸² Ü. 3005 : 89a.

⁸³ M..558: 21b

mânânın ilk anda okuyucu veya dinleyici tarafından kavranamamasındadır."⁸⁴

Tevriye hakkında verilen bu bilgiden anlaşılacağı üzere, tevriyede kastedilen mana, uzak manadır ve üstü kapalı olarak verilmektedir.

Tevriye ile zihni yanıltıcı söz söyleme demek olan "*mânevî mugâlata*", bir sözün iki taraflı, yani hem medhe hem zemme şümullü olabilecek şekilde kullanılması anlamına gelen "*tevcih*", söze birden fazla mananın yüklenmesi demek olan "*istihdâm*" *Telvihât* diye isimlendirilen san'atlardandır. Telvihât, maksadı, işaret yoluyla ve parlak bir surette göstermeye yarayan sanatlara verilen genel isimdir.⁸⁵

Telvih san'atlarından "*tevriye*" son zamanlarda diğer söz konusu sanatlarını da ifâde edecek bir manada kullanılmaktadır.

Rakîbe sadr gösterdün didün ol fitneye ulu
Benüm bir it kadar vah vah kapunda i'tibârum yok

beytindeki "it" kelimesiyle rakîbin kastedilmesini Latîfi şöyle açıklıyor:

"Sanayi-i bedi'yyeden bu gûne san'ata ehl-i aruz, kelâm-ı zü'l-vecheyn ve müştemîlü'z-zıddeyn dirler. Şâir-i nükte-güzâr bu makûle zemmi meş'ar olan yerde ve nükte ve iham kasd olunan mahallerde îrâd iderler. Mahall-i medihde memdûh degildür"⁸⁶.

Zâtî'nin "*Bu dehrün vefâsın yok dirler, illa dinümçün ben gördüm*" diyen Ferîdî hakkında söylediği aşağıdaki beyitte hem "Ferîdî'nin dini yok", hem de "dünyanın vefâsı yok" anlamı kastedilerek mânevî mügâlata yapılmıştır.

Dînüm için görmişem dehrün vefâsın dir imiş
Zâtî'yâ aydun Ferîdî yok yire and içmesün"⁸⁷

Nefî'nin, osurmasıyla dile düşmüş olan Vahdetî'ye timar olarak yel değirmeni verildiğini söylediği bir kıt'asında "*mübârek bad*" sözüne üç anlam istihdam ettiği görülüyor.

⁸⁴ Bilgegil, 1990: 192.

⁸⁵ Olgun, 1973: 159.

⁸⁶ Latîfi, 1314: 86.

⁸⁷ Çavuşoğlu, 1970: 8.

Vahdetî tâlî'in küşâde imiş
 Kavvarenle açıldı bâb-ı murâd
 Virdiler yel değirmenini timâr
 Eyü dirlik begüm mübârek bâd⁸⁸

Kıt'ada "bad" kelimesine, Farsça "bûden" (olmak, imek) mastarından gelen "olsun" manası, "yel değirmeni"nden bahsedilerek "yel" manası, murad kapasını açan "kavvare" den bahsedilerek yellenme manası istihdam edilmiştir.

Nef'inin, İstikâmet isimli defterdarın ölmesinden sonra defterdar olan Bâkî Paşa hakkında söylediği kıt'ada "istikâmet" kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bâkî Paşa'ya, doğru yola girmesi söylenirken, kastedilen mana İstikâmet Efendi gibi ölmesidir.

Yok mı insâfuñ eyâ Bâki-i apşut niçe bir
 Koya hırsızlığı bir pâre kanâ'at eyle
 İşte olduñ yine hâlâ sefere defterdâr
 İstikâmet yoluna varmaga himmet eyle⁸⁹

Fatîn'in Rızâ isimli biri hakkında söylediği şu kıt'ada "rıza" kelimesi hem "razı olmamak" hem de Rıza isimli kişi kastedilerek kullanılmıştır.

Koymadı anbar-ı sebz-i huşkda bir dâne ot
 Cümlesin ekl eyledi aç gözli çâpar kâtibi
 Beşyüz okka ot bırakmışdı aña döşek yeri
 Anı da yutdı Rıza virmem dir iken sâhibi⁹⁰

Kim tarafından söylendiği bilinmeyen aşağıdaki kıt'ada da "eşek" kelimesi, sahip olunmak istenen eşeği ve ağayı kastetmektedir.

Vakt-i bostân erişüp bir hara muhtâc olduk
 Mâlik olursam eger minnetüm olmaz felege
 Taleb-i harla bugün hazret-i âgâya varup
 Hamdüli'llâh sözümüz geçdi hele bir eşege⁹¹

⁸⁸ Ü. 3004: 13a.

⁸⁹ Ü. 3004: 5a.

⁹⁰ M. 558: 21b.

⁹¹ Onay, 1996a: 315.

Osman-zâde Tâ'ib'in Tırsî hakkında söylediği kıt'ada "*Tırsî*" kelimesi "*yazısı silinip sonra yazılan kâğıt ve sahife* manasında kullanılarak tevriye yapılmıştır.

Eyleyüp âb-ı rûyını rîzân
Der-be-der gezme meşrebin kurusun
Dün yazıldıñ dilenci defterine
Hele Tırsî mürekkebin kurusun⁹²

d. İrsâl-i Mesel

Hicivlerde Türkçe, Farsça veya Arapça olarak atasözü ya da atasözü gibi meşhur olmuş bazı sözlerin örnek gösterildiğini sık sık görürüz. Şâir, hicvini inandırıcı kılmak ve pekiştirmek için bu sözleri zikreder.

Fatîn'in Şerif Bey-zâde Ra'uf Bey'i hicvettiği muhammeste iki mesel naklettiğini görüyoruz.

Yogiken zerre kadar ma'rîfet ü iz'ânı
Rûtbe-i sâniyeden itme düşer mi ânı
Arkasında turuyor subh u mesâ pâlânı
Yeridür olsa eger meskeni kâtır hânı
Eşek ahurda gerek çünkü meseldür meşhûr

Yogiken tab'-ı sakîminde kemâlûn eseri
Ne revâdur sergâh getüreler o hanı
Nâ-bedîd itdi kaleminden hele 'ilm ü hüneri
Ne 'aceb zümre-i küttâba olursa zaranı
Bu meseldür *ısrur gördigini kelb-i 'akur*⁹³

Nâbî sele kapılıp ölen biri şöyle der:

İtdi garkâl rakîbi seyl-âb
Lâşesinden götürüp gitdi yine

⁹² Ü. 3004: 98a.

⁹³ M. 558: 15b.

Kim ki gördüyse ta'accüble didi
Süridürler köpegi öldürene⁹⁴

Nef'i'nin hicivlerinde pek çok Farsça meselle karşılaşmak mümkündür. Gürcü Mehmet Paşa'yı hicvetmek için söylediği bir hicviyede daha önce onu methettiği için pişman olup "*akıllı kişi pişmanlık duyacağı işi yapmaz*" manasındaki Farsça sözü naklederek kendisinin de bu sebeple hicvi hak ettiğini söyler.

Cezâsı bu günâhuñ kendümi hicv itmedür zîrâ
چرا کاری کند عاقل که باز ارد پشیمانی⁹⁵

Sürûrî, Sünbül-zâde Vehbî hakkında söylediği bir kıt'ada "çocuk babasına çeker" manasındaki Arapça bir sözü kullanmıştır.

Oğlunuñ fevtini Vehbî kim añarsa dirsın
Gitdi kurtuldum efendüm hele ol fâcirden
Tutalum fâcir idi "*el-veledü sırru ebîhi*"
Ya müsûlmân mı gelür sencileyin kâfirden⁹⁶

Sürûrî'nin irsâl-i mesel sanatı bulunan iki kıt'ası da şöyledir.

Aynî'yâ saña dimiş çünki Refî'-i meczub
Başlama hicv-i Sürûrîye virür sonra keder
Akluñ olsaydı alurduñ bu suhanden 'ibret
Ki dimişler '*ukalâ al deliden uslı haber*⁹⁷

.....
Zarta-i şişmân imam kubbeyi gümlletdi kim
Eylememiş secdede mak'adına ihtimam
Gülđi mü'ezzin didi kayyûma târîhini
S.çsa cemâ'at n'ola pekce .s.rdı imam⁹⁸

⁹⁴ Nabî, 1993: 1051.

⁹⁵ Ocak, 1987: 29

⁹⁶ Ü. 3005: 78b.

⁹⁷ Ü. 3005: 85b.

⁹⁸ Ü. 3005: 69a.

e. Hüsn-i ta'lîl

Bir olayın sebebini gerçek sebebinden başka bir sebebe bağlayarak anlatma manasına gelen hüsn-i ta'lîl, hicivdeki nüktayı sağlayıcı unsur olarak karşımıza çıkıyor. Nef'inin Vahdetî hakkında şu kıt'asına bakalım:

Âsmândan bir sadâ-yı saht irişdi nâ-gehân
İşidenler sâ'ikâ sandılar ammâ ol değil
Vahdetî bir zarta çekmişdi geçen yıl sehville
Künbed-i çarh-ı felekden geldi âvâzı bu yıl⁹⁹

Eşref, Namık Kemâl'e II. Abdülhamid tarafından mermer bir mezar yaptırılmasını şöyle bir sebebe bağlamaktadır.

Ebü'l-ahrâr Kemâl'ün rihletinde Hazret-i Hayder
Şerâb-ı kevseri merhûma arturdukça arturdu
Kızıl Sultan anuñcün türbe inşâ eyledi sanma
Gelür havfıyle tekrar üstüne mermer kapatdurdı¹⁰⁰

Dürri hakkında söylemiş olduğu bir kıt'ada, onun İran'a elçi olarak gönderilmesini kendince bir sebebe bağlayan Mehmet isimli bir şâir söylediği sebebini kesinliğini "meger" ve "galibâ" kelimeleriyle şüpheli duruma sokarak şibh-i hüsn-i ta'lîl yapmıştır.

Zerreye kıymet olmaz ammâ olmuş idi 'illeti
Öyle bir 'illetde kim bir pul itmez kıymeti
Mülk-i 'Osmânîde âdem kalmamış mı ki 'aceb
Şâha irsâl itmege bâ'is nedür bu nekbeti
Bî-dîn bî-dîne gerek deyü meger fikr itdiler
Anuñcün eylediler gâlibâ bu niyyeti¹⁰¹

f. Telmih

Hicivlerde herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye bir inanç veya geleneğe işaret edilmek suretiyle telmih sanatı yapılmıştır.

⁹⁹ Ü. 3005: 35a.

¹⁰⁰ Yücebaş, 1958: 101.

¹⁰¹ M. 768: 98a.

Hicivlerde genellikle kötü olarak tanınan kişi ve olaylara telmih yapıldığı görülür.

Fatî'nin Nâilî hakkındaki kıt'asında Nemrud'un beynine giren bir sivrisinek tarafından rahatsız edilmesi hadisesine telmih vardır.

Âteş-i hicv ile halkuñ cânını yakmaktadur
Öyle bir Nemrûd kim sivrisinek bilmez nedür¹⁰²

Bursalı Ahmed Çelebi, aralarında düşmanlık bulunan Hacı Hasan-zâde'yi hicvetmek için söylediği bir kıt'ada Hz. Muhammed'e muâriz olmasından dolayı Ebû Cehl'e telmihte bulunur.

İbn-i Hasan ol kabîh sûret
Şer mazharı mazhar-ı cehâlet
Baña n'ola ger mu'ânz olsa
Hurşîd-i kemâle 'ânz olsa
Nâ-ehl olur mu'ânz-ı ehl
Her Ahmede bulınur Ebû Cehl¹⁰³

g. Tezad

Nefî'nin Vahdetî hakkındaki bir kıt'ası tezat sanatı üzerine binâ edilmiştir. Şâir *vahdet* (birlik), *kesret* (çokluk) zıtlığından istifâde ederek Vahdetî'yi hicvetmiştir.

Vahdetî uydurur agzın g.t.ne
Garazun itmek ise 'arz-ı hüner
Sen nice Vahdetî olursun kim
Kavvaren kesretî tahallüs ider¹⁰⁴

1. İştikak

Aynı kökten türemiş en az iki kelimeyi bir beyitte kullanmak suretiyle yapılan iştikak sanatı için Gani-zâde Nâdirî'nin Yemişçi Hasan'ın azledilmesi ve katledilmesi üzerine söylediği şu beyit güzel bir örnektir.

¹⁰² M. 558: 20b.

¹⁰³ Hasan Ç. 1989, I: 128.

¹⁰⁴ Ü. 3004: 13a.

Hasan'ın 'azli hasen katli dahî müstahsen
Düşse târîhi n'ola katl-i yemişci ahsen¹⁰⁵

Edebî sanatlardan "tariz"i gerçekte bir ifâde şekli olduğu ve daha önce bahsettiğimiz için, "mübâlağa"yı hemen hemen her hicivde bulunduğu için, bu bölümde örneklendirmedik.

2. Mazmun

Mazmun, lügatte mana, mefhum ve nükteli, cinaslı güzel söz anlamlarına gelmektedir. Hicivde **mazmun** kelimesinin daha çok nükteli ve cinaslı söz anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz.

Şâir Eşrefin bir kıt'asında "mazmun" doğrudan doğruya nükte karşılığında kullanılmıştır.

Eylemem hicv-i edânî eylemekden içtinâb
Doğruyı söyler gezer bir şâ'irim
Hoşça bir mazmûn bulunca Eşrefâ
Kendimi hicv eylemezsem kâfirim¹⁰⁶

Sürûrî ile Vehbî arasındaki mülâtafada Vehbî'nin söylediği bir kıt'adaki mazmunun ne olduğunu Sürûrî'nin verdiği cevaptan anlıyoruz. Vehbî'nin kıt'ası şöyledir:

Ser- zarta-keşân oldı gürûh-ı şu'arâdan
Şa'ir g.t.ne döndirüp agzın o Sürûrî
Dirmiş ki 'aceb gördi mi agzım gibi yâran
Her bir nefesinde iki târîh osurûrî¹⁰⁷

Kıt'adaki nükte "o Sürûrî" ile "osururî" kelimelerinin cinaslı şekilde kullanılmasıyla sağlanmıştır. Bu mazmunı beğenmiş olacak ki Refî'i Kâlâyî de sık sık kullanmıştır. (Bkz. V. bölüm, Refî')

Sürûrî, Vehbî'nin bu kıt'asına karşılık olarak söylediği iki kıt'ada Vehbî'nin mazmunu hakkında şunları söyler:

¹⁰⁵ KÜLEKÇİ, Numan, Gani-zâde Nâdirî ve Divânından Seçmeler, Ank. 1989, s. 274.

¹⁰⁶ Yücebaş: 1958: 7.

¹⁰⁷ Ü. 3005: 81a 81b.

Zarta-keşdür didi Vehbî baña hicvünde anı
 Ben de ber-bâd ideyüm belki cevâbın özler
 Gâlibâ agzına gelmiş g.t.nün bâsûnı
 Her nefesde bulur oldu .s.r.kdan sözler¹⁰⁸

....

O Sürûrî osurûrî deyü bulduñsa cinas
 Vehbiyâ sanma kim ol fende senün yokdur işün
 İtdün işkenbeden ihdâs .s.r.k mazmûnı
 Şimden soñra s.ç.rsuñ tonuña b.kdur işün¹⁰⁹

İkinci kıt'ada da görüldüğü gibi Vehbî'nin kıt'asının mazmunı cinasa bağlıdır.

Nef'î, Sihâm-ı Kazâ'sının mukatta'at bölümüne şu kıt'a ile başlamaktadır.

Gör ne mazmûnlar kopar yârân eline sunmaga
 Kışt-zâr-ı ma'niye tohm-ı şakâ ekdüm yine
 Reh-güzârumdan savulsun rind olan erbâb-ı dil
 Kim saf-ı a'dâya şemşîr-i zebân çekdüm yine¹¹⁰

Nef'î mana tarlasına şaka tohumları ektiğini söylediğine göre yârân eline sunulacak mazmunlar şaka olsun diye söylenmiş nükteli sözler olmalıdır. Düşmana karşı çekilen dil (söz) kılıcı ise yaralayıcıdır. Bunlar ağır hakaretler ve küfürlerdir. Nef'î bir başka kıt'asında küfür şeklinde söylenmiş, edeb dışı mazmunlarının olduğunu söylemektedir.

N'ola Çeşmî vü Riyâzî itse nazmumdan hazer
 Deşne-i hicv olmasun yalın y.r.g. kimsenün
 Anlaruñ hakkında peydâ ittigüm mazmunları
 Görmesün işitmesün gözi kulağı kimsenün¹¹¹

Hiciv nükteli olduğu yani münâsip bir mazmunu bulunduğu zaman takdir edilmiştir. **Münâsip mazmun** sözüyle "taşı gediğine koymak" deyiminde ifâdesini bulan, hicvin söylenme sebebine, amacına

¹⁰⁸ Ü. 3005: 81b.

¹⁰⁹ Ü. 3005: 81b.

¹¹⁰ Ü. 3004: 3b.

¹¹¹ Ü. 3004: 11a.

ve ortamına uygun bir manası bulunan sözü kastediyoruz. Nef'i, hakkında bir çok kıt'a söylediği Fırsatî'nin kendisine cevap vermeye kalkışması üzerine hicivde mazmunun gerekli olduğunu söyler.

Fursatî sen bu semti bilmezsin
Eyleme gel bizümle yok yire cenk
Saña kaç kerre didüm anlamaduñ
Sözde mazmûn gerekdür a püzevenk¹¹²

Sürûrî'nin şu kıt'asında "mazmun" doğrudan hiciv karşılığı olarak kullanılmıştır.

Begenmez kendinüñ hicvinden özge hîç bir mazmûn
Refi'-i herze-h^vare söylense hezl gûn-a-gûn
O tiryâkî yimesün kendi necsin aña virmez keyf
Sıçan b.k. gibi afyon kedi b.k. gibi ma'cun¹¹³

Sürûrî bu kıtayı, kendisinin söylediği bir kıtadaki mazmunun uydurma olduğunu söyleyen Refi'-i Kâlâyî'nin kıt'asına karşılık olarak söylemiştir. Sürûrî'nin kıt'ası ve Kâlâyî'nin cevabı şöyledir.

Çiçekçilikde dü renge virüp direng Refi'
İki şükûfeyi yek digere bitişdirmiş
Babası üstüne fışkı döküp sogan gömerek
O zır deli bir eşek lâlesi yetişdirmiş¹¹⁴

Sürûrî, Refi'nin çiçekçilik yaptığı sırada iki çiçeği birleştirerek iki renkli bir çiçek elde ettiğini ve bu hâlin fışkı ile soganın birleşmesinden yetişmiş bir eşek lâlesi olan Refi'nin tabiatına uygun düştüğünü söylemektedir. Kıt'adaki mazmun, çiçekçilikle ilgili kelimelerin tenâ-sübü, ve özellikle "dü reng" ve "direng" kelimeleri arasındaki cinasla ortaya konulmuştur. Refi' bu kıt'adaki **sogan** (lale soganı) kelimesini **piyaza** (sebze) çevirerek, **şimdiye kadar piyaz ile mazmun sofrasını güzelleştirip olgunlaştırmaya çalışan Sürûrî'den başka kimsenin çıkmadığını** söyler. **Eşek lâlesi** sözünü de Sürûrî'ye iade eder.

¹¹² Ü. 3004: 14b.

¹¹³ Ü. 3005: 88b.

¹¹⁴ Refi', 1284: 133. Birinci mısradaki **دورنك** ve **دورنك** şeklinde yazılan kelimelerden ikincisi **direng**, **dirnek**, **dereng** şekillerinde okunabilir. **Dirnek** okunuşu "düzen" anlamıyla daha uygun görünüyorsa da **vezin** ve **cinas** sanatını dikkate alarak **direng** şeklinde okuduk.

H^Vân-ı mazmûnı pişürdüm bir piyâz ile sanup
Var mı böyle bir direng ile frengî p.h yemiş

Bag-ı nazm içre açılmış ol eşek lâlesi kim
Ben tasîh(?) itdüm Sürûrî babanuñ tohmı imiş¹¹⁵

Refi'-i Kâlâyî'nin mazmunla ilgili olarak Sürûrî'ye yönelik bir başka hicvi de, onun Küfrî Bahâyî'nin mazmununu çaldığı şeklindedir. *Mazmun çalmak*, farklı sözlerle de olsa aynı mânâyı ifâde etmektir.

Sürûrî sen Bahâyî hicvine bakup tıraş itme
Saña körlük virüp dirler anuñ mazmûnını çalmış
Bu ka'r-ı kulzüm-i dilde neler vardır ki bilmezsin
Hayâlünde senüñ ancak Bahâyî körfezi kalmış¹¹⁶

Bu örneklerden hareketle diyebiliriz ki, "mazmun" kelimesi hicivde, nükteli, güzel ve mana inceliği olan söz anlamında kullanılmıştır.

Edebî Sanatlar ve Mazmun bahsi daha çok muhtevâ ile ilgili olmasına rağmen, **Hicvin Muhtevâ Yönü** isimli bölümde hiciv konularını inceleyeceğimiz için söz konusu bahis bu bölüme alınmıştır.

¹¹⁵ Refi', 1284: 133. تصحيح şeklinde yazılan kelime araştırma, inceleme, doğrulama, yanlışı düzeltme, iyileştirme, sağlığına kavuşturma anlamlarına gelen *tashih* kelimesi olabilir.

¹¹⁶ Refi', 1284: 138.

IV. BÖLÜM

HİCVİN MUHTEVÂ YÖNÜ

Hicivlere hicve konu olan unsur açısından baktığımız zaman hicivlerin genellikle kişilere yönelik olduğunu görüyoruz. Bazı hicivlerde ise hicvedilen doğrudan doğruya bir kişi değildir. Toplumun örf ve âdetlerine veya genel ahlak kurallarına uymayan bir davranış biçiminin, hoşa gitmeyen bir oluşumun, bazı meslek erbâbının, bir şehrin veya ahâlisinin hicvedildiği de görülmektedir.

Konusu bakımından hicivleri dört grupta inceliyoruz.

A. KİŞİ HİCVİ

Hiciv şâ'iri hicvedeceği kişiye saldırırken onun en zayıf gördüğü yönüne saldırır. Bu zayıf yön o kişinin ya kellik, körlük, köselik, çirkinlik, kanburluk gibi fizikî bir eksikliği ya da, cimrilik, ahlaksızlık, hırsızlık gibi bir karakter zayıflığıdır. Kişinin yapmış olduğu bir kabahat dahi onun hicvedilmesi için yeterlidir. Hicve niyetli olan şâ'ir için hicvedeceği kişide muhakkak bir eksikliğin, bir kusurun olması da gerekmez. O hicvedecek bir yön bulur, eger yoksa uydurur, iftirâ eder.

1. Fizikî Yapıları ve Anatomik Bozuklukları

Yönünden Kişilerin Hicvedilmesi

Kişilerin fizikî yapıları ve anatomik bozuklukluklarına yönelik hicivler şu yönlerden yapılmaktadır:

a. Sakal Hicvi

Kişi hicvinde en çok sözü geçen uzuv, insanın yüzü ve dolayısıyla kişinin yüz görünümünde önemli bir yeri olan sakal ve burundur. Sakalın *sıklığı- seyrekliliği, aklı- siyahlığı, uzunluğu-kısalığı, temizliği-pisliği* gibi hemen her yönü hicve konu olmuştur.

Zatî'nin Letâyifindeki bir latîfeden anlaşıldığına göre XV ve XVI. yüzyıllarda sakalı parlasın diye yağlayanlar bulunmaktaymış. Çakşırcı Şeyhî bir başcıda paça yedikten sonra elinin yağını sakalına sürer. Şeyhî'nin parlayan sakalını gören Zatî şu beyti söylemiştir:

Sakalına yine yağ degmiş ancak
Sakın bi'llâhi ey Şeyhî sıçandan ¹

Sakalın sıklığı, kabalığı gibi hususlar sıkça hicvedilmiştir. İri yarı, esmer tenli ve siyah, sık sakallı biri olduğu için Kara Seydi lakabıyla anılan biri evlendiği zaman Nihâli Cafer Çelebi şu beyti söylemiştir.

'Acebdür gerdege girdükde Seydî
Umardum -zâdeyi korkutmasaydı²

Sakalın uzunluğu ve kabalığı sık sık t.ş.kla mukâyese edilmesine sebep olmuştur. "*Sakalım*" veya *t.ş.ğ.m* redifli gazeller yazılmış, bu gazelerde uzunluk, ağırlık ve sarkmak yönünden bu ikisi karşılaştırılmıştır.

Küfrî Bahayî'nin böyle uzun bir hezline Sürûrî'nin yazdığı nazîre-nin matlâ' ve makta' beyitlerini veriyoruz.

Sakalım vâsfına kıldım t.ş.gum âgâz
T.ş.gumdur sakalum bahsin iden tûl u dırâz
....
Sakalumla t.ş.gumdur t.ş.gumla sakalum
Beni tanzîr-i Bahâyîde kılan herze-tırâz³

Âşık Çelebi'nin "*Kaba sakal bırakup, Karaman bâzârında sahhafe dükkânı açup sâhib-i ser ü sâ mân oldu*" diye hakkında bilgi verdiği Zeynî mahlaslı şâ'ir ile şâ'ir Sübûtî hamamda karşılaştığında Zeynî'nin sakalının kabalığına ta'rizen Sübûtî şu kıt'ayı söylemiş:

Seher hammâma girdüm Zeynî geldi
Cihânûn zîveri vü zeyni geldi
T.ş.gumla sakalın vezne urdum
Sakaluñdan t.ş.gum yeyni geldi⁴

¹ Çavuşoğlu, 1970: 31

² Aşık Ç. 1994: 553

³ Ü. 3005: 54b-55b.

⁴ Aşık Ç. 1994: 294-295.

Çopur bir suratta çıkan ak sakal ve benler Sürûrî'ye tarlada yetişen keten tohumunu hatırlatır:

Ak çıkar ol koca puşt salıvirse sakal
Tarla gibi çehrede tohm-ı ketandur o hâl⁵

Sakalın sıklığı kadar seyrekliği veya çıkmaması(köselik) da hiciv konusudur. Yeni çıkan sakalın seyrek olması ve sakal kılının yumuşak olması sebebiyle tüy denilmesi Sürûrî'nin bir tarih kıtasında gayet güzel dile getirilmiştir:

Kahveci Sâlih-i fâsık salıvirdi sakalın
Oldı ahbâb arasında sebab-i tûl-ı makâl
Tükrük-efşân olarak söylediler târihin
Sâlihûn tü yüzine geldi perâkende sakâl⁶

Köse olduğu için "cavlak" lakabı verilmiş kişinin oğlu sakal bırakınca herkes oğlu baba, babayı oğul zannetmiştir. Sürûrî hemen her şey için târih söylediği gibi bunun da târihini söyler:

Cavlak Ahmed Paşanın ferzendi
Lihye koyvirdi kırnı oldı kumral
Babası oğlu ve oğlın babası
Sanur âdem ki bu ondan hantal
Noktalı harf ile yazdum târih
Salıvirdi kösenün oğlu sakal⁷

Arzu ettiği gibi bir göreve getirilmeyen ve bu sebeple talihine küsen Me'âlî "sakalım yok ki sözüm dinlensin" sözünü şiir diliyle ifâde ederken kendi köseliğiyle eğlenmektedir.

Denedi tâli'-i nahsin Me'âlî
Dahî mansıb diyu ol agzın açmaz
Ne yüzle istesün ol mansıbı kim
Ki seyrekdür sakalı sözi geçmez⁸

⁵ Ü. 3005:50a.

⁶ Ü. 3005: 69a.

⁷ Ü. 3005: 69a.

⁸ Âli, 1994:271.

Yeni yetişen gençlerin yüzüne tüy gelmesi bir çirkinlik unsuru olarak görülmüştür. Otlıçı-zâde isimli genç sakallanmaya başladığı zaman XVI. yüzyıl şâ'irlerinden Hüsrev, yüzüne tüy geldiği için onun çekiciliğini kaybettiğini söyler.

Kaşların yasdı kemânın geleli tüy yüzüne
Mûjen oklarını şimden girü al sok gözüne⁹

Rakkas Ali namındaki genç oyuna tövbe edip sakal bırakınca oyun meydanı boş kalmıştır. Sûrûrî bunu "oyunun sakalı bitmesi" olarak ifâde eder.

İtdi rakkâs 'Ali tövbe salıvirdi sakal
Kaldı meydânı bu hengâmda hâlî oyunun
Tağılurken didi erbâb-ı temâşâ târîh
Lihye koyvirdi köçek bitdi sakalı oyunun¹⁰

b. Bıyık Hicvi

Bıyıkla ilgili hiciv pek görülmez. Bunun sebebi *bıyığın sakalla birlikte bir bütün halinde düşünülmüş olmasıdır* diyebiliriz. Bıyık hakkında tespit edebildiğimiz bir beyit, karayağız, sakalı ve bıyığı gür bir kimse olduğu için "Güre Kedi" diye lakaplandırılan biri için söylenmiştir.

Güre Kedi'nün kara bıyığı
Ağzında heman sıçana benzer¹¹

c. Göz ve Kaş Hicvi

Göz, görememe, şaşılık, küçüklük, kirlilik ve bakımsızlık gibi yönleriyle hicve konu olmuştur.

Gözün kör olması, hicvedilen kişinin şeytana benzetilmesi için bir benzetme yönü olarak kullanılmıştır.

Sûrûrî, bakar kör olan bir hâfız için, şeytanın bir gözü bunun ise iki gözü kör demektedir.

⁹ Âşık Ç. 1994: 862.

¹⁰ Ü. 3005: 69a.

¹¹ Sehi, 1325:

Der-hakk-ı K r Hâfız

O rlunu  k rin idüp elde 'as  k r Hâfız

S rin r r h-ı ebânetde yaya k r Hâfız

Bunun iki gözi k r bir gözi k r iblisin

Y ni  eyt ndan e edd dinse sezâ k r Hâfız

Ba'z-ı hikmetden urup dem nice b.k yir ki bulur

Kavl-i Dâvûd-ı Bas r de hatâ k r Hâfız

Ben bakar k r p zeveng m dey  k rl kler ider

G zl ler zümresine subh u mesâ k r Hâfız

N'ola görmezse g z   b ri kulagu la   it

Şöyle vasf itdi seni ehl-i  ak  k r Hâfız

Dergeh-i Hakda kabul olmadı ın bilse dahî

Ider akça viren a b ba du'  k r H fız¹²

Sürûrî'nin "*Kal yi sen ki k sec-i  eytan-s fatsın*" diye seslendi i Refi' onun bu benzetmesini yanlış bularak bir gözü iyi görmeyen Sürûrî'ye  u cevabı verir.

Ey Sürûrî söyle  eytan k r midür k sec midür

Bil de hâlin 'âlemi aldatma gel bir yana tur

Sen gibi ya  ak a ız h f n  bir   'ir iken

Zango  olmuş şimdi gördüm Ermeni K r Asv dur¹³

K rl  u sebebiyle hicvedilen kişilerin sayısı epey fazladır. Dürri (yek- e m), Sünbül-zâde Vehbî, Sürûrî gibi   'irler bunlardan bir kaçıdır. K r Hafız, K r M ft , K r Kad , K r Kâtip gibi lakaplarla anılan kişiler hakkında da söylenmiş hicivler çoktur. Bu hicivlerde "*eline as  yerine erkeklik organını vermek, bir delik açarak gözlü yapmak*" gibi çok çirkin tasavvurlarla kar ıla ıyoruz.

Refi' Antekli Ayn  ile yakınlığı bulunan Sürûrî'yi hicvederken, Ayn  kelimesinin "*gözle ilgili olan, gözlü*" anlamını dikkate alarak Sürûrî'nin k rl   n  bir karşılaştırma ile ortaya koyar, "*kel ölürse sırma saçlı, k r ölürse badem gözlü olur*" sözünü hatırlatarak ona ancak öldükten sonra badem gözlü denilebilece ini söyler.

¹²  . 3005: 57b. (Matbu Sürûrî hezliyatında 1 beyit fazladır.)

¹³ Refi', 1284: 134.

Şimdi kâr-hâne-i 'âlemde var iken 'Aynî

Nice disün o Sürûrî köre âdem gözli

Lik nâdîde teresdür yaşasın çok dem kim

Kör ölürse olur 'âlemde o bâdem gözli¹⁴

Refînin bu ve benzeri hicivlerine Sürûrî de başka bir meşhur sözle cevap vermiştir.

Köse Kâlâyî kör didiyse bana

Bak o hod-bîn için neler dirler

Göz yumup hicvi saldum aña

Çünkü kör buldığın s.k.r dirler¹⁵

Gözün şaşı olması da hiciv konusudur. Bazan yalnız şaşılık hicvedilirken bazan da şaşılıkla göz ve kaş eğriliği birlikte hicvedilmiştir.

Sâhib-i ziyâfet ortaya koydukda baklava

Vâ'iz tıkdı ağına hem dirdi bak levâ

Ey şaşı göz o şûh bir iken iki olur

Karşuñda görme turduğunu ineklik revâ¹⁶

Nefî, şâ'ir Ankâ'nın gözü şaşı olduğu gibi kaşının da eğri olduğunu ve onun bu murdar çehre ile bir Acem çingenesi olduğunu söyler.

'Ayn-ı ibretle bakuñ çehresine 'Ankâ'nuñ

Gidinüñ kaşı da eğri yalıñuz şaşı degül

Dir gören çehre-i murdârın anuñ velhâsıl

Acem'üñ çingenesidür bu Kızılbaş degül¹⁷

Başka bir kıt'asında yine kaşının eğriliğini dile getirir. Bir beyti şöyledir:

Kınlmış boynuzu altında anuñ yeridür yâre

Anuñçün gidi 'Ankânuñ kec olmuş kaşnuñ biri¹⁸

Ziyâ Paşa Zafer-nâmesinde Ali Paşa'nın kısa boyunu, küçük, siyah gözlerini mübâlağalı bir şekilde över.

¹⁴ Refî, 1284: 134.

¹⁵ Ü. 3005: 64b.

¹⁶ Ü. 3005: 42b.

¹⁷ Onay, 1996a: 315 ; Ü. 3004: 14b. İkinci mısra "Gidinüñ gözi de eğri yalıñuz kaşı degül "

¹⁸ Ü. 3004 yk. 14b.

Kad degül kâmet-i matbu'âsı bir serv-i sehî
Göz degül çeşm-i dil-ârâsı yenâbî'-i zülâl¹⁹

Terkib-i bendinde "*Rencide olur dide-i huffâş Ziyâdan*" diyerek yarasa gözüne benzettiği Ali Paşa'nın gözleri için bu övgü tariz yoluyla onun hicvedilmesidir.

Gözün çapaklı ve hastalıklı olması da hicivlerde dile getirilmiştir. Ömer isminde birinin evlenmesine Sürûrî şu tarih kıtasını söylemiştir.

Gerçi evlendi kız iğrenmese andan bâri
Gözlerinün çapagın silse şibil gözli 'Ömer
Alkan gördi döşekde didi nisvân târîh
Kırmızı yüzli kıza saldı kızıl gözli 'Ömer²⁰

ç. Burun Hicvi

Burun ile ilgili hicivlerde burnun büyüklüğü, kemerli olması, sarkık olması, konuşmayı olumsuz yönde etkilemesi gibi hususlar hicvedilmiştir.

Burun hakkında herhangi bir kimseyle alâkası olmayan müstakil hicivler bulunmaktadır. Küfrî Bahâyî'nin divânında "*Mesnevî der vâsf-ı enf 'anîf hem çü kenîf*" başlığı ile yer alan manzumenin kim için söylendiği belli değildir.

Başlayup bir garîb destâna
Söyleyüm nice yüzden efsâne
Bir burun vâsfın eyleyüp takrîr
B.k bulaş ideyüm anı tahrîr
Çehresi üzre burnına dir çok
Birbiri üstüne s.ç.lmış b.k
B.kdur ammâ ki özge hey'etdür
Gûyiyâ mahzen-i necâsetdür
Burnı kalyon u pâriçeye hokka
Hem kayalık olur hem asma halâ

¹⁹ M. 558: 27a.

²⁰ D. 3004: 65a.

Âbrîz olsa çehresi meselâ
 Burn: bir b.kl. kulb olurdu aña
 Çehresi n'ola olmazsa temîz
 Agzı âb-hâne burnıdur kârîz
 Burn: her demde fışkırırsa n'ola
 Taşmak ister necâseti zîrâ
 N'ola meşhûr olursa ol hûn-rîz
 Lylemiş şâhne-i kazâ teşhîr
 Çehresine eşek s.k. asmış
 Kalıb-ı cismîni b.ka.basmış²¹

Bahâyî'nin benzer bir hicvi de Fedâî hakkında söylediği gazeldir.

Küfrî Bahâyî'nin burun hakkında söylediği bu hicivler çok meşhur olmuş ve Bahâyî'den sonra benzer burun hicivleri yazılmıştır.

XVII. yüzyıl şâ'irlerinden Bahşî'nin 14 beyitlik burun hicvinde burun çeşitli şekillerde tasvir edilir.

Oldı peydâ bu şehirde yine bir dâne burun
 Burun ammâ ki 'aceb 'ucbe vü cihâne burun
 Yukarı baksa eger kûşe-i destâra çıkar
 Aşağı baksa irişürdi giribâne burun
 Kahve içmek dilese her kaçan ol agzından
 Bir karış evvel iner kûşe-i fincâna burun
 Nâr-ı Nemrûd dahî olsa iderdi ber-bâd
 Biricik yellese ger âteş-i sûzâna burun
 Cânı mı var açâ fi'l-cümlece önünde iken
 Geçer ol demde hemân pâçe-i tûmâne burun
 Şol burun hakkınadur bu suhanum işidicek
 İncinüp sarkıda şâ'ir geçen ihvâne burun²²

Tokatlı Ebubekir Kanî'nin Eflak Voyvodasının Portar Başısı Yakomi ismindeki şahıs için söylediği hiciv Bahâyî'ye naziredir. İki beytini veriyoruz.

²¹ U. 3004: 32b-33a.

²² U. 3004: 88b.

Bir burun vasfın eyleyüm tahrîr

B.k bulaş ideyüm anı takrîr

Burun olursa işte böyle gerek

Sanasın oturur yokuşta köpek²³

Tarzî, Zelle-nâmesinde hicvettiği kişinin burnunu Ferhâd'ın deldiği Bî-sütûn dağından daha büyük ve sert olarak tanımlıyor.

Nice burun kesemez Bîsütûn gibi anı

Hezâr tîşe-i sertîz urursa biñ Ferhâd²⁴

Burun büyüklüğü "*burnu büyük olmak*" deyiimiyle birleştirilip kinâyeli olarak kullanılmıştır. Me'alî burnunun büyüklüğünü de imâ ederek kendisi hakkında şöyle der:

Şöyle gönüllidür Me'âlî kim

Kâf Tagındadur anuñ burnı²⁵

Güftî, Teşrifatu'ş-şuarâ'sında biyografisini verdiği kişilerden bazı-
larının fizikî özelliklerini de zikreder. Midillili Şeyhî'nin sesinin
çirkinliğini burnunun büyüklüğüne bağlamıştır. Şeyhî'nin burnu o
kadar büyüktür ki Kaf Dağı onun burnunun gölgesinde görünmez olur.
Burnunun köşesi gölge salsa dünya bir âsâyiş yeri olur.

Şî'rin eylerdi dil-nişîn ta'bir

Burnı olmasa ma'nî-i tahrîr

Kûh-ı Kaf olsa da ider nâ-bûd

Burnı itdükce sâyesin memdûd

Bed sadâdur o enf-i nâ-ehli

Hemçü sumây-ı sûr-ı bû Cehli

Cây-ı âsâyiş ola dehre kaçan

Kûşe-i enfin itse sâye-figen²⁶

Likâyî sümkürdüğü vakit çok nazik olan burnu hemen şişermiş,
Katip Şevki, bunun bir hastalık olduğunu latîfe yoluyla dile getirir.
Hekimlere göre bu hastalık ancak ölünce geçermiş. Enfiye çeken

²³ Ü. 3027: 22a.

²⁴ N. 4967: 47a.

²⁵ Aşık Ç. 1994: 394.

²⁶ Güftî, 1946: 38.

kişilerin burunlarının kızardığı ve şişdiği düşünülünce Likâyî'nin enfiye çeken bir kişi olduğu söylenebilir.

Likâyî kim zarîfidür cihânuñ
Şîşirdür burnını sümkükdüğünce
Görüp bir tıbb ehli anı didi
Marazdur bu kesilür varduğunca ²⁷

d. Ağız, Konuşma ve Ses Çirkinliğinin Hicvi

Ağızla ilgili hicivler, genellikle kişinin konuşmasıyla ve konuş-
tukları ile ilgilidir. Kötü şeyler söyleyen, küfreden kişinin ağız, içi pislik
dolu bir kaba benzetilir. Kulaklar ise bu kabın kulpudur.

Jajhây-ı yâve-gû 'Ankâ-yı süflî kim anuñ
Her kelâmı şahsâr-ı 'ömr içün bir dörpidür
Şî'r-i bî-ma'nâ diyüp b.klar yedikçe sanasın
Ağız bir havrûz delikli gûşî anuñ kulpıdur²⁸

Ağız eğri olduğu için Kec-dehân Abdi diye tanınan şâ'ir, Ferhâdiye
Medresesi müderrisliğine tayin edilince İznikli Fahrî Çelebi onun bu
göreve lâyık olmadığını ağzının eğriliğini belirterek ifâde etmiştir.

Keç-dehân 'Abdiye Ferhâd Aga Medresesi
Gerçi togruldı velî ağızına düşmez anuñ²⁹

Kekeme olan bir kadının konuşmasının anlaşılmadığını söyleyen
Bahâyî (Küfrî) Onun konuşmasını kurbağa vaklamasına benzetir.

Bir mücevved pepegi mashara karı gördüm
Añlanılmaz gidinüñ avkurdığı dagdagadan
Levs irişmez yine kîrân-ı'azîmü'ş-şâne
Âb-ı pâke ne zarar vakvaka-i kurbagadan³⁰

Kâsım isimli tanbûrî'nin sesi, dinleyenleri ya kabız ya da ishal eder.

Köhne puşt-ı mübtezel tanbûrî Kâsım kim anuñ
Şîve-i hîzânesi muglimleri inzâl ider

²⁷ Schi, 1325: 99.

²⁸ Ü. 3004: 14b.

²⁹ Aşık Ç., 1994: 627.

³⁰ Ü. 3004: 45b.

Nagme itse her kaçan ol zu'm-ı bî-ma'nâ ile
Âdemi âvâzesi geh kabz u geh ishâl ider³¹

e. Sağırılık, Ağır İşitme

Ağır işitme hususunda, XVI. yüzyılda Zâtî, XVII. yüzyılda Riyazî çok hicvedilmişlerdir.

Haraccı Hüsam diye tanınan Üsküplü Ferîdî, Zâtî'nin okur yazar olmadığını ve ağır işittiğini söyleyerek ona Sırpça küfretmiş.

Ne okur ne yazar ne hod işidür
Vây anuñ şâ'ir agzını yabâtî³²

Bu beyte Zâtî bir gazelle karşılık vermiş. Bu gazelin son iki beyti şöyledir:

Yebâtî diyü sövmişdür dilince
Müsülmanlar ne bilsün ol zebânı
Nice hoş yaraşur bi'llâhi Zâtî
Anuñ agzında ol kâfir lisânı³³

Zâtî'nin ağır işitmesiyle ilgili olarak Andelibî söylemiştir:

Biñ kezin söyleseler gûşına girmez birisi
Der gören anuñ için Zâtî kulağın dögeyim³⁴

Sünbül-zâde Vehbî'nin kadılığı sırasındaki bir mahkeme için Sürûrî darüş-şifâya döndü demektedir. Buna sebep de kadının hem sağır hem deli olmasıdır.

Lofçalı savruk delidür pekçe söyler gerçi kim
Añlamaz Vehbî kelâmı hem asam hem zır deli
Döndi hây u huyla dârü'-ş-şifâya mahkeme
Şaşdı da'vâcı görüp kâdî deli muhzır deli³⁵

³¹ Ü. 3004: 44 b.

³² Âşık Ç. 1994: 648.

³³ Âşık Ç. 1994: 648.

³⁴ Ü. 3005: 73a.

³⁵ Latîfî, 1314:115.

f. Kellik

Çok nadir olarak kellikten bahsedildiğini görüyoruz. Sarık, kavuk, fes gibi giysilerle kelliğin gizlenmiş olması ile bunu açıklamak mümkündür. Zaten **kellikten** maksat saçın belli kısımlarının dökülmesi değil, hiç saç çıkmaması veya saç kıran hastalığı gibi bir hastalık sebebiyle oluşan kelliştir.

Nâbî'nin kim hakkında söylediğini bilmediğimiz bir kıtası ayna gibi parlayan bir kelden bahsediyor.

Didiler kel köpeğün yârânı
Başına gördiler urmuş saykal
Çeşm-i bedden seni hıfz etmek için
Saña lâzımdur asılmış heykel³⁶

Kulağı ağrıyan Zâtî için, "ona *hükne eyüdü*" diye latife eden Keşfi'nin bu latifesini işitince Zâtî, Keşfi'nin kelliğini tarizle:

Keşfi fakîre hukne eyüdü aña dimiş
Kel nesne bilse başına olurdu çâresi³⁷

beytini söylemiştir.

Tırsî, Hacı Veli isimli şahsın kel başını kurşunu soyulmuş bir türbeye benzetir:

Kurşunu soyulmuş bir türbe gibi
Hacı Veli'nin başı da keldür.³⁸

g. Çehre, Çehrenin Genel Görünüşü, Çirkinlik

Yüzdeki göz, burun, ağız, kulak gibi organlar ile saç, sakal, bıyık, kaş gibi unsurlar ayrı ayrı hicvedildikleri gibi bunların hepsinin birden ele alındığı genel görünümle ilgili hicivler de söylenmiştir.

Nefî bir terci-i bendinde muhâtabını şöyle tanıtır:

O yoluk kaşlar ile ol semeri egri burun
Ol 'acem mâ'isi gözlerle o zemîhi sakal

³⁶ Nâbî, 1993:1043.

³⁷ Çavuşoğlu, 1970: 6.

³⁸ Onay, 1996a: 315

Dir gören çehre-i zerd ile o b.kl. agzı
Bir bakır havruza beñzer ki urulmuş saykal³⁹

Haşmet, Tatar Rahmi hakkında söylediği bir müseddesde onun ağız ve kaşlarının şeklini, konumunu hela ve helâ taşına benzetir. Çehresinin bu çirkin görünüşüyle o iblisin kardeşi gibidir:

Her gören başını bustânda eşek başı sanur
Agzını köhne halâ kaşını b.k taşı sanur
Dışını kâmetle mezbele firâşı sanur
Görse bu şeklile İblis karındâşı sanur⁴⁰

Şâ'ir Zâtî'nin yüzü çiçek bozuğu ve burnu büyükmüş. Yahyâ Bey onun bu görünüşü hakkında söylemiştir:

Resm eylese b.kum önine gelse vechi var
Şimdi anuñla bogazın otarur ol hımâr
Bozmuş çiçek yüzini gören burnını sanur
B.kl.kda bitdi çiçegi burnında bir hıyar⁴¹

Müverrih Sürûrî, muhâbatının genel görünümü, cüzzamlı parmağındaki elmaslı yüzüğe varıncaya kadar detaylı bir şekilde tasvir ediyor:

Envâ'-ı mu'âyible bak ol kahbe fuzûluñ
Engüş-t-i cüzâmındaki elmaslı yüzükdür
Başı kel imiş kaşı dökülmüş gözi şaşı
Yüzler buruşuk burnı yarık agzı büzükdür⁴²

Şâ'ir Nabî'nin de çirkin olduğu, hakkında söylenen hicivlerden anlaşılmaktadır. Osman-zâde Tâib, onun gibi acaib sûretli bir kişinin daha görülemeyeceğini söylerken kabus resmetmek isteyen ressamların önce Nabî'yi görmeleri gerektiğini ileri sürer.

Eger resm itmek isterse musavver şekl-i kâbûsı
Gelüp görsün mukaddem hey'et-i Nâbî-i menhûsı
Bu gûne 'ucbe sûret görmedük dir deyr-i 'âlemde
Gezenler ülke-i efrenc ü Rûm u Moskov u Rûsı⁴³

³⁹ Ü. 3004: 3a.

⁴⁰ Ü. 3004: 107b.

⁴¹ Aşık Ç. 1994: 341.

⁴² Ü. 3005: 90a.

⁴³ Ü. 3004: 98 b.

Nefî hakkında hiciv söyleyenler onun esmerliğini daima ön plana çıkarmışlardır. Nev'i-zâde Atâyî de onun yüzünü kömür sıçanına benzetir:

Nefî yâven aňlamazsın söyledigin yâvenüñ
Ma'rifetden okumakdan yazmadan bî-gânesin
Ol kömür sıçanı çehreñle görenler dir seni
Râfizî yâ çînisin yâ 'uzbet-i çingânesin⁴⁴

Sarışın olan kişiler hakkında söylenmiş hicivlerde, sarı yüz, rengi itibâriyle insan dışkısı ile münasebetlendirilir. XVII. yüzyılda Fursatî ve Pendî sarışın oldukları için daima bu yönleriyle hicvedilmişlerdir. Nefî Fursatî'nin ağız kokusunu da tamamlayıcı bir unsur olarak işin içine katar.

Kanda bulduñ Fursatî bu zerde-câvi çehreyi
Gösterür bû-yı dehânun anı halka b.k gibi
B.k saña nisbetle gerçi nâfe-i Tâtârdur
B.kdan ammâ reng-i rû sende biraz artuk gibi⁴⁵

Nefî'nin devamlı benzer şekilde kendini hicvetmesine, Fursatî'nin "*Başka mazmun kalmadı, senin ağızına ancak bu mazmun yakışır.*" mana-sındaki cevabı üzerine Nefî, onun hicvini biraz daha sanatlı bir şekle getiriyor:

Fursatî kalmadı mazmûn deyü bahs itmeyi ko
Hicvini nisbet için dâhî musanna' iderüm
Oğlını hûn-ı bevâsırla s.ç.rdup yüzine
Çehre-i zerdini la'l ile murassâ iderüm⁴⁶

Sarışın, kırmızı suratlı ve çilli olan Pendî için, Feyzî "*çehre zügürdü*" tanımlamasını yapıyor.

Pendiyâ şimdi kesâdı var imiş san'atınun
Olmaduñ bunca çalışduñ yürüdün çekdün emek
Kahbenün çehre zügürdi gidinün nekbeti
Pûzevenk olmaga bir pâre vicâhet de gerek⁴⁷

⁴⁴ Ü. 511: 88a.

⁴⁵ Ü. 3004: 50a.

⁴⁶ Ü. 3004: 49b.

⁴⁷ Ü. 511: 87a.

Aynı Pendî için Tıflî'nin hicvi daha mufassal ve daha ağırdır. O, yüzünü yestehe (dışkı), üzerindeki çilleri de sineğe benzetir.

Pendî nola çehre-i asferle bilinse
Ol rîş-i zer endûd ile zîrâ b.ka düşmüş
Çillerle gören didi ten-i zerd ü nizârın
Bir yestehe benzer k'aña yer yer sinek üşmüş⁴⁸

Yüzünde yer yer lekeler olan Basîrî için söylenen hicivlerde bu durum dile getirilmiştir. Kendisini hasislikle itham eden Basîrî'ye, Revanî'nin cevabı şöyledir.

Ey Basîrî katı gönli karadur şûhunuñ
Gel a insaf idelüm sen de biraz alacasın
Ben didüm bu ikisinden acebâ kangısı yeg
Dedi biri domuzun alacasın karacasın⁴⁹

Revânî'nin başka bir kıtası da aynı mazmunı hâvîdir.

Germ ile şi'rini bezm içre Basîrî okuyup
'Arz iderdi bize ma'nâlarını ikide bir
Câ-be-câ ma'nîlerin 'arz idicek mecliste
Ehl-i diller yüzün ak ola dediler yir yir⁵⁰

h. Kanburluk ve Bodurluk

Kanbur ve kısa boylu kişiler için söylenen hicivlerde onların bu yaratılışları daima dile getirilmiştir. Kanbur olan kişinin sırt üstü yatamayacağı, giydiği elbisenin şeklini bozacağı, kanburunun bohçaya veya yüke benzediği, çeşitli tasavvurlarla hicivlerde yer alır.

XIX. yüzyılda Sadâret Mektubî Kahyası olan Şerif Bey-zâde Rauf Bey kısa boylu ve kanbur bir kimse imiş. Fatîn Efendi onu hicvetmek için söylediği bir muhammeste Allah'ın lutfını esirgediği bu kısa boylu şahsın yükselişine şaşmaktadır. Onun ölmesini ve kanburu yüzünden mezarda dahi rahat yüzü görmemesini diler.

⁴⁸ Ü. 3004: 88b.

⁴⁹ Latîfî, 1314: 130-131.

⁵⁰ Latîfî, 1314: 131.

Yogiken nâsiyesinde eser-i lutf-ı Allah
 Nice bir mertebeye irdi o şahs-ı kütâh
 Dâ'im ehl-i hünerün kadrini itmekde tebâh
 Dilerüm kanbur ile yere geçsün nâ-gâh
 Görmesün câh-ı mezârda dahî h^vâb u huzûr⁵¹

Hem sırtında hem döşünde kanburu olan ve bu sebeple Kanbur Ahmed diye tanınan biri hakkında Sürûrî, *uzun boylu bir sevgiliye çarpıldığı için bu duruma düşmüştür* der:

Çarpulup yâr-ı seh-i kâmete kanbûr Ahmed
 Girmiş ol derdile bu hey'ete kanbûr Ahmed
 Fazladur yumrusı sırtında tercîh olunur
 Veli Paşa gibi biñ nekbete kanbûr Ahmed
 Bildigi bilmediği âdemi görse girişür
 Arkadaşum diyerek sohbeta kanbûr Ahmed
 Seyr iden curcunaya çıkdı sanur masharayı
 Çıksa bu şekl ile cem'iyete kanbûr Ahmed
 O sakalsız yüz ile rû-be-kafa olsa döner
 Karnı burnında gebe 'avrata kanbûr Ahmed
 Bohcayı virmiş anuñ döşüne cellâd-ı kazâ
 Vakt-i hilkatde düşüp sirkate kanbûr Ahmed
 Ey Hevâî varamaz lahd-i mezârında dahi
 Arkası üzre yatup râhata kanbûr Ahmed⁵²

Sürûrî bir gazelinde de kanbur biri ile bodur biri arasındaki yakınlığı dile getirmiştir. Bodur kişinin zamanla uzayıp kanburdan daha uzun olduğunu söylediğine göre **bodur** diye nitelenen kişi cüce değil, kısa boylu birisidir.

İtdi kanburla güreş zorlı gelüp yıkdı bodur
 Kanburuñ üstüne çalkalayarak çıkdı bodur
 Kanbur arkam yire gelmez dimiş idi bodura
 Kanburı tor tob idüp bir çukura tıkdı bodur

⁵¹ M. 558: 15b.

⁵² Ü. 3005: 44b.; *Matbû Hezliyyât-ı Sürûrî*, s.5. Üçüncü beytin birinci mısra'ı matbû nüshadan alınmıştır. Bu mısra' yazmada "Bildik mi bilmedik mi edeli görse görür" şeklindedir.

Arkasından boduruñ vaz'ına patlar kanbur
Kanburuñ yumrusını böyle niçün sıkdı bodur

Çünki kanbur bodurı yükleneyormuş her bâr
İtmesün kanbura böyle hased u hıkıdı bodur

Ey Hevâyî uzadı şimdi bodur kanburdan
Kanburuñ sohbetin itmezse n'ola bıkdı bodur⁵³

Ebûbekir Kanî almış olduğu bir kontuşun sırtında düz durmaması üzerine, onun önceki sâhibinin kanbur olduğuna hükmeder.

Üti kâr eylemez yusyumrı komkof turur arkamda
Şu kontuşun mukaddem sâhibi kanbûrdur elbet⁵⁴

1. Topallık, Yürüyüş Şekli, Ayak Kokusu

Topallıkla ilgili hicivlerde **aksamak** kelimesiyle benzerliği sebebiyle Mescid-i Aksâ, Sûre-i akser gibi terkiplerle ilgiler kurulmuş, **ayak** kelimesinin kadeh mânâsının da kastedildiği olmuştur.

Gelibolulu Sun'î Topal Hâfız diye anılan birini Mescid-i Aksa'nın imamlığına lâayık görür. Haremeyn (Mekke ve Medîne) imamlığından sonra gelen Mescid-i Aksâ imamlığına lâayık görülmesi onun fizikî durumuna uygun düşmesi sebebiyledir.

Hâfız-ı lengüñ imâmetde kusûn yokdur
Pâyesi olma durur Mescid-i Aksâya îmâm⁵⁵

Bir kıt'asında ise onun devamlı olarak kısa sûreler okuduğunu söyleyerek topallığına ta'rizde bulunur.

Hâfız-ı Leng imâmetin her gâh
Halk tatvîl ider yürür dirler

Bir iki kerre mescîde vardum
Gördüm okur o sûre-i akser⁵⁶

Yek kelimesi *bir tane*, *tek* anlamında kullanılırken, *topallayarak yürümek* anlamına gelen *yekmek* fiili de hatırlatılmaktadır. Kadeh yerine ayak kelimesinin kullanılması da aynı maksatlardır:

⁵³ Ü. 3005: 45a-b.

⁵⁴ Ü. 3027: 33b.

⁵⁵ Aşık Ç. 1994: 720.

⁵⁶ Aşık Ç. 1994: 720.

Hâfız-ı Lenge bir ayağ içdüm

Umar idüm ki ola râzı yeke

Çifteyi sun elime ey sâkî

Nideyüm kâ'il olmadı o teke⁵⁷

Meyhâne merdiveninden düşdüğü için ayağını kırmış olan Kastamonulu Şavur ayağını düz basamazmış. Kastamonu'nun Araç kazasına kadı olunca, Tâlîî, Araç kelimesinin a'rec kelimesiyle yakınlığından faydalanarak Mîrac'ın Mescid-i Aksa'da gerçekleşmesini telmihen, *bin yıl dahi tahsil eylese Araç onun miracıdır* der:

Şâvur-ı a'rec kim bu gün akzâ'l-kuzât olmak diler

Biñ yıl ki tahsil eyleye Araç anuñ mi'râcıdur⁵⁸

Şavur da ona şu şekilde cevap vermiştir.

Ta'n eyler imiş bana ayaksuz diyu câhil

N'ola ayagum yog ise her fende elüm var⁵⁹

Topal olan Edirneli Fazlî hakkında Emri'nin bir gazeli vardır. Bu gazel Fazlî'nin ağzından söylenmiştir.

Timûr mihnetüm gam ili atum oynagı

Âhum duhânı kursa n'ola baña otağı

Dest-i belâda bî-ser ü bî-pâ fütâdeyüm

Çıkdum ayakdan arayı lâle yañağı

'Allâme-i gamum kanı bir ayagum çeker

Müfti-i ışka göstereyüm mollalanmağı

Ayagum üstine turamazsam 'aceb midür

Mestüm şarâb-ı ışk ile añma ayılmağı

Ferzâne gibi gerçi bir kec-revem şehâ

Nât'-ı zemînde gözedürüm niçe paydağı

Gördüm ki bezm-i gamda beni aksadur rakîb

Bir 'özü-i leng eyleyü götürdüm ayağı

Devrân ayagum aldı meded eyle sâkiyâ

Sun destüme şu kan olası meyle bardağı

⁵⁷ Âşık Ç. 1994: 721.

⁵⁸ Latîfî, 1314: 433.

⁵⁹ Latîfî, 1314: 433

Fazlî-i leng pâyuña düşe 'aceb degül
Âhû görincedür güzelüm itün aksağı⁶⁰

Hicivlerinin çoğunu Allâme isimli biri hakkında söyleyen Ebubekir Kanî, onun yan yan yürüyüşünü akrebin ve yengecin yürüyüşüne benzetir.

'Allâmenün eş'âr-ı teri kendüye mahsus
Reftân da hem çün eseri kendüye mahsus
'Allâmeye bir'ucbe yakışmış kalafatı
Bir hardur o gûyâ semeri kendüye mahsus
Sûr-sâl idişi dâg-ı dil-i'akreb ü yengeç
Yân yân gezişi kerrü ferî kendüye mahsus⁶¹

Kanî, Allâme hakkında söyledi bir kasîdesinde ise onun ayak kokusunun tahammül edilmez derecede olduğunu söyler.

Kimseler itmez tahammül ayagı kokusına
Eylese yaz günlerinde ca-be-câ cevâlângerî⁶²

2. Kılık, Kıyâfet, Giyiniş Şekli Yönünden Kişilerin Hicvi

Kılık, kıyâfet hakkında söylenen hicivler çoğunlukla müslüman kıyâfetine benzemeyen, alafranga kıyâfetleri giyenler hakkındadır.

Osman-zâde Tâib, Ruslarla yaptığı savaşta yenilerek Osmanlı ülkesine sığınan İsveç Kralının yanında bulunan Sâkıb için söylediği bir hicvinde onu, giydiği kıyâfetlerden dolayı Bec puthanesindeki resimlere benzetiyor.

Senün ahvâlini Sâkıb gelenlerden su'âl itdüm
Didiler mashara-i bezm-i kral-ı mülk-i İsveçdür
Başında âftâbe arkasında câme-i rûmî
Hemân gûyâ mücessem-sûret-i büthâne-i Becdür⁶³

⁶⁰ Aşık Ç. 1994: 654.

⁶¹ Ü. 3027: 14a.

⁶² Ü. 3027: 3a.

⁶³ Ü. 3004: 85b.

Yahyâ Bey ile Hayâlî Bey arasındaki düşmanlık o dereceye gelmiştir ki Yahyâ Bey her fırsatta Hayâlî Bey'i hicvetmiştir. Hayâlî Bey'in Rumeli takyesi giymesi de onun için bir fırsattır.

Sol Hayâlî Beg ki beñzi sarı gözi aladur
Başda yelken takyesi b.klukda bitmiş lâledür⁶⁴

Bir gazelinde de Hayâlî'nin başındaki takye ile halkın gözünde gülünç duruma düştüğünü belirtiyor.

Çok sevdiğüm Hayâlî eglencesin cihâna
Takyen başuñda beñzer çemrenmiş âşiyâna
Kuşlarda ey Hayâlî sen bir baba kuşısın
Arduñdagı perûduñ beñzer ağaçkakana
Koyun celeplerine döndürme kendüzüñi
Rûmili takyesiyle ey ebleh-i zemâne
Takyen hayâllerile gün togsa sâyesinden
Turmaz urur yürürsin atuña tâziyâne
Yahyâ sözini esle halkuñ gülünci olma
Maymûn gibi başuñdan at takyeñi yabana⁶⁵

Yahyâ Bey'in hicivlerine karşılık Hayâlî de onun şapka giymesini hicvetmiştir.

Giydüñ revâce başuña bulduñ revâcuñı
İncinme şabkalı s.k.y.m egri hâcuñı⁶⁶

Hayâlî'nin Yahya'nın şapka giymesi ile ilgili söylediği bu hiciv revac bulmuş olma ki Nefî'nin Şeyhülislam Yahyâ hakkında söylediği bir kıt'ada "şapkala Yahyâ" sözüyle Taşlıcalı Yahyâ kastedilmiştir.

Nefî der-hakk-ı Yahyâ Efendi

Kısmet deyu etmekçi gibi zâlim u dûnuñ
Çalduñ yine biñ altunını ey deli Yahyâ
İslâma düşer mi bu tama' böyle vebâli
Sag olsa kabûl itmezdi şapkalı Yahyâ⁶⁷

⁶⁴ Yahyâ, 1977: 601.

⁶⁵ Yahyâ, 1977: 543.

⁶⁶ Aşık Ç., 1994: 878.

⁶⁷ M. 769: 19.

3. Mizac ve Davranışları Yönünden Kişilerin Hicvi

Şahıslara yönelik hicivlerde, hicvedilen şahsın mizacının ve mizacından kaynaklanan bazı davranışlarının hicve konu olduğunu görüyoruz. Muhatabını rezil etmek düşüncesinde olan heccav, onun namussuz, inançsız, yalancı, nankör, hâin olduğuna dair, aslı olsun olmasın bir çok suçlamalarda bulunur. Mizaç ve davranışlarla ilgili hicivleri şu başlıklar altında inceliyoruz.

a. Pintilik, (Hasislik, Cimrilik)

Pinti olduğu söylenen kişiler **Pinti Hamid** diye şöhret kazanmış birine benzetilir. Pinti Hamid, Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'da yaşamış ve pintiliğiyle tanınmış bir tüccardır. Basîrî kendisine sunduğu kasîde için beş bakır, beş kurşun akçe gönderen Revânî'yi hicvederken Pinti Hamid'le aynı mayadan yaratıldığını söyler.

Revâniyle meger Pinti Hamîdüñ
Bir aradan yaradılmış revânı
Birinüñ vasf-ı nânı lâ-yezûkûn
Birinüñ na't-ı âbı len terâni
Velî Pinti Hamid'üñ nânı yine
İki ol deñlidür âb-ı Revânî⁶⁸

Mutfak emîni olan Revânî'nin cimriliğini başka bir beyitle şöyle ifâde etmiştir.

Vardum Revâni matbahına tu'me isteyü
Gördüm harâbesini acından köpek kuser⁶⁹

Zâhirî cimri bir bey için şu hicviyeyi söylemiştir:

Açlığından aşçı âh itmiş meğer
Matbahından il tütün tütüdi sanur
Sûretinüñ ekşisin gören kişi
İatmadan dahî ta'âmuñ usanır

⁶⁸ Hasan Ç. 1989, I: 217.

⁶⁹ Latîfî, 1314: 102.

Çok imaretden içerdi şurbayı
Suhtelerden iken igen utanır⁷⁰

Sürûrî de Ali Bey'in cimriliğini, onun, mutfağının boş olduğunu ve kilerine düşen farenin başının yarılacağını söyleyerek anlatır:

'Ali Beg matbahında yaptı bir tolâb kim aşçı
Aña hem târ hem boşdur deyince tanlur elbet
Çıkardum noktadan hâlî hurûfı cem' idüp târîh
Bu kilâre düşerse fâre başı yarılır elbet⁷¹

Şâ'ir Eşref, Doktor Abdullah Cevdet'in çok cimri biri olduğunu şu kıt'ada dile getiriyor.

Ne yaman pinti köpekdür hele doktor Cevdet
Bir milim verse eger secde eder Melhameye
Bir sinek konsa kazârâ b.kuna şekve-künân
Hakkımı ekl ideyor der de koşar mahkemeye⁷²

b. Ahlak Düşkünlüğü, Namussuzluk

Hicvedilen kişinin kendisinin veya âile efrâdının ırzına yönelik saldırılara çokça rastlanmaktadır. Özellikle XVII. yüzyılda Nef'î ile onun karşısında olan şâ'irler birbirleri aleyhinde olmadık iddialarda bulunmuşlardır.

Nef'î, Gani-zâde Nâdirî için "**Kirgi Nigâr**" lakabını kullanır. Onun mektupçusu olan İran asıllı İtrî ve öğrencisi olan Bahsî ile ahlaksız ilişkide bulunduğunu söyler. Çok çirkin olan bu hicivlerin en hafifi şu kıt'adır.

Ne keder virse gerek Kirli Nigârün hicvi
Gerçi deryâ gibi tab'um bulunup cûş itdi
Ben de hicv eyledüm ol forkı nihâyet diyeler
Gevher-i nazmını bir kahbeye mengûş itdi⁷³

Nef'î'nin İtrî hakkında söylediği hicivde isnadı çok ağırdır:

⁷⁰ Latîfî, 1314: 234-235.

⁷¹ Hezliyyât-ı Sürûrî (Matbû) s. 43. (Ü. 3005 numaralı yazma nüshada bu kıta yok.)

⁷² ULUNAY, Refî'i Cevad: "Hicivler ve Küfürler", *Milliyet Gazetesi*, 22.7.1957

⁷³ Ü. 3004: 6b.

Tîg-i hicvümden kaçup 'İtrî-i mülhid cin gibi
Girdi gitdi fercine Kirli Nigârûn yok yire

Kurd olan yerde cin ârâm eylemezken seyri gör
Korkusundan kaçdı gitdi öyle kurdı çok yire⁷⁴

Nef'î'nin hicivlerine muâsırları da aynı şekilde ağır hicivlerle karşılık vermişlerdir. Nev'i-zâde 'Atâyî bir kıtasında Nef'îyi şöyle hicvediyor.

Bu denlü p.şt olurmuymuş kişi 'âlemde ey Nef'î
Meger senden sirâyet eyledi heb .bn. hizâne

Ol 'âlî kubbede germiyyetinden sanı oğlanuñ
Çıkar her şeb t.ş.k şakırdısı çak burc-ı Keyvâne⁷⁵

Fatîn, Halim Bey'in ahlaksızlığı sonucu düştüğü durumu teşhir eder:

Dün gice bir zen-i murdâra gidüp .bn. Halim
Havf-i ücretle firâr eylemiş andan nâgâh

İrtesi fâhişe-i fâcire rüsvâlık ile
Yüz kuruş mâhiyesin almış elinden eyvâh⁷⁶

Karamanlı Nizâmî'nin aralarına soğukluk girmesi üzerine bir Şeyh oğlu hakkında söylediği hicvi Âşık Çelebi *hicv-i nâ-mubârek*, Gelibolulu Âlî, *hicv-i kabih* olarak niteler. Âşık Çelebi hicvin söyleniş sebebini şöyle naklediyor:

"Vefatına dahı sebeb budur dirler ki, bir şeyh-zâde karîni var imiş hüsn ü cemâlde hem-saller ve 'ışkbâzlukda hem-haller imiş. Mâbeynlerine şeker-âb düşüp Nizâmî anı hicv eylemiş. Anuñ babası dahı Nizâmîye bed-du'â kılmışdur dirîgâ ki dönme yokdur ol ok ki atılmışdur. Ol hicv-i nâ-mübârek budur:

Seyr eyledügi ol sanemüñ her levend ile
Maksûdı adı gülmek imiş vâvelend ile

Şimdi toñuz t.ş.g.na yâ Rab ne hoş döyer
Ol şîre âhû sayd olup âh ol kemend ile

⁷⁴ Ü. 3004: 6b.

⁷⁵ Ü. 511: 87b.

⁷⁶ M. 558: 22b.

Biz kurı tahta bulmazuz agyâr hoş geçer
 Arkanda 'ac ayaklı gümüş tahta bend ile
 Anı çanakda kanlara aş vormeli degül
 Besler dehân u gamzesi bâdâm u kand ile
 Kapdurmazidi halka gümüş halka rumh ile
 Şenlük nişânı olmasa ol ercümend ile
 Tâli' gerek ki kaddini bedruñ hilâl ide
 Kim yâr olur sitâresi yok derdmend ile
 Agac-ı mîle hayf gümüş sürmedân veli
 Kör olsa çeşm-i dil ne revâ kuhl-i bend ile⁷⁷

Nâmusa yönelik hicivlerde hicvedilen kişinin karısına da saldırılır. Keşfî'nin karısı için Zâtî ve Mahremî'nin; Emrî'nin karısı için, Bâkî'nin söylediği çok çirkin hicivler bulunmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin kadınlar hakkında ileri geri konuşması üzerine Sürûrî de onun karısını hicveder:

Togrî hâtuna da tarılsan orusbı dirsün
 Vehbiyâ biz de senün karına kulpı takalum
 Didügün olsa 'ıyâl-i diyerân farzâ kim
 'Avretün kahbe kadar olabilür mi bakalum⁷⁸

c. Nankörlük

Bazı kimselerin kendilerine yapılan iyilikleri unutması ya da iyiliğe kötülükle mukâbele etmesi hicivlerde *tuz, ekmek hakkı bilmemek* diye ifâde edilir.

Nâbî kahyalık görevinden azledildikten sonra hizmetinde bulunan ve lutfundan istifâde etmiş olan kişilerin kendisinden yüz çevirdiğini söyler.

Terbiyet kerde-i nân ü nemek-i lutfuñ iken
 l'tibâr itmez olur hânen içinde hüddâm
 Mezhebinde saña eyler sitem ü cevri helal
 Şevk-i hidmetle iden dîdesine h^vabı harâm

⁷⁷ Âşık Ç. 1994: 468.

⁷⁸ U. 3005: 27b.

Hidmete çâpük ü çâlak iden şedd-i nitâk
 Kâmina eylemez âmîhte yek zerre hırâm
 Kani birbirisine hizmet için sebkât iden
 Şimdi ikrâh ile birbirine eyler ibrâm⁷⁹

Fatîn, Kâtip Nâilî'nin kendisini koruyan Kıbtî Hüsâm hakkında hiciv söylediği için nankör bir ayı olduğunu söyler.

Saymayup nan u nemek hakkın edebsiz Nâ'îli
 Sâhibin Kıbtî Hüsâmı zemm idermiş rû-be-rû
 Böyle nankör olduğın derk itmiş ecdâdı gibi
 Kulalıya gönder(ir)di eski ayudur deyü⁸⁰

Diğer bir kıt'ası da şudur:

Nâilî-i sûhte hakk-ı nemek bilmez nedür
 Söylemiş Kıbtî Hüsâmı ismine hicviyyeler
 Vâkıf olsa kabhate mülkünden efrâz eyleyüp
 Azgun ayudur deyü Ayvansarây'a vakf ider⁸¹

Kânî Efendi, nankörlüğün insan tabiatında olduğunu düşünür.

Meheldür çâk çâk itsen dil-i mecrûhımı zîrâ
 En evvel destûne şemşîr-i istignâyı ben virdüm
 Meheldür yanuña vardukça atsan çifteler zîrâ
 Saña subh u mesâ yemle tolı torbâyı ben virdüm⁸²

ç. Gurur, Kendini Büyük Görme

Izmit mutasarrıfı olan Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa'nın Avrupa'ya kaçması üzerine onun gurur ve kibrinin İslâm memleketine sığmadığını söyler.

Nazm ü inşâsına yokdur dinecek söz katırın
 Vardı meclisde re'îsü's-süfehâ bir a'zâ
 Sığmadı hıttâ-i islâma gurûr u kibri
 Yürüdü Avrupa'ya oldu def' şer ü belâ⁸³

⁷⁹ Nâilî, 1993: 67.

⁸⁰ M. 558: 20a.

⁸¹ M. 558: 20a.

⁸² Ü. 3027: 24a.

⁸³ M. 558: 29b.

Eskici-zâde diye tanınan İsâ isimli biri yeniçeri zümresine katılıp Tırâşî'ye yeniçerilik sattığında Tırâşî onun hakkında şu kıt'ayı söyler:

Niye büyüklenür Bodur 'İsâ
Bilirüz Meryem idüğün ânesin
Yeniçeri bölükli satma bize
Eskici-zâde sonradan nicesin⁸⁴

Nef'î, Kaf-zâde'nin üstünlük taslamasını hicvederken, "*kendini Kaf dağında görmek*" deyimini kullanmış ve Kaf-zâde ile Kaf dağı arasında ilişki kurmuştur.

Sözde bizden yeg tutarmış Kâf-zâde kendüsin
İ'tikâdı hem budur bir nice bî-ma'nâ haruñ
Cin gibi ol Kûh-ı mevrûsı anuñçün bekler ol
Kûh-i Kâf olur yeri zîrâ ki serden-beglerüñ⁸⁵

d. Hâinlik, İsyankârlık, Fitne Çıkarma

Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa hakkında söylediği hicivlerde onun Devlete ihânet eden, halk arasında fitne, fesat yayan Patrona gibi isyankâr bir kişi olduğunu söyler.

Stanbulda zuhûr itmiş idi Patrona tavrında
Ziyâ nâmında mechûlü'n-neseb bir şahs-ı bî-pervâ
'Acebdür ol denî bir fâcir (ü) kâzib habîs iken
Nice yoldâş u haldâş oldu ba'z-ı 'âkilân aña⁸⁶

Önce halk arasında fesat çıkarmış sonra da ülkeden firâr etmiştir.

Bir takım halka Ziyâ semm-i fesâdı içürüp
Mâr-ı ef'î gibidür cism-i habâset-âlûdı
İlticâ eyledi efrence firâr itdi Yezîd
Devlet ü milletüñ oldu idi merdûdı⁸⁷

Onun tavırlarından hâin olduğu zaten bellidir. Sâdık görünmesine rağmen mayasındaki hâinlik, firâr etmesi ile sâbit olmuştur.

⁸⁴ Âlî, 1994: 296.

⁸⁵ M: 769: 20.

⁸⁶ M. 558: 29b.

⁸⁷ M. 558: 33b.

Ziyâ-yı bed fi'âlin rûşen idi fitrat-ı zâtı
 Sefihâne iderdi tavrı her meclisde bî-pervâ
 İçî bâtil müzâhirde sadâkat gösterür iken
 Firân ile sâbit oldu hâ'in olduğu hâlâ⁸⁸

e. Hilekârlık

Nâbî isim vermeden hilekâr birisini hicvediyor:

Olmuşuz bir hile- perdâzuñ esîr-i mekri kim
 Sufre-i eflâkden nân-ı nücûmı çaldırur
 Tîşe-i mekri havâle itse hâk-i hîleye
 Mısır ile Bagdâddan Şât ile Nîl'i kaldırur
 Itse bad-ı mekr ile tahrîk deryâyı fiten
 Şâşkın ördek gibi şeytânı g.t.ñden daldırur⁸⁹

Fatin, Ziyâ Paşa'nın Rauf Bey için söylediği

Sâhib-i lutf deyü elsinede darb-ı mesel
 Müteveffik deyü efvâh-ı cihânda meşhûr

beytini:

Altı kulaç deyü elsinede darb-ı mesel
 Hile-perdâr deyü beyne'l-ehâlî meşhûr⁹⁰

beytiyle hicve çevirmiştir.

f. Acelecilik

Aceleci, arsız bir kişi olan Tırsî hakkında Osman-zâde Tâ'ib şu hicvi söylemiştir:

Eyleyüp âb-ı rûyuñı rîzân
 Der-be-der gezme meşrebüñ kursun
 Dün yazıldıñ dilenci defterine
 Hele Tırsî mürekkebüñ kursun⁹¹

⁸⁸ M. 558: 29a.

⁸⁹ GÜLEÇ, "Seyit" Nâbî Divânında Hiciv ve Mizah" (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi, 1949-1950, s. 48.

⁹⁰ M. 558: 17a.

⁹¹ Ü. 3004: 98a. Der-kenâr

Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa'nın aheste gitmediği için isteklerine kavuşmadığını söylemektedir.

Ziyâ Beg gitmedi âheste kim matlûbına irsün
Dimişler tîz- reftârân reh-i maksûdına irmez
Tevevül kıl tevekkül bâbına varsa 'akıl sende
Kişi tedbîr ider bir umrı çâre ne Hudâ virmez⁹²

g. İçki İçmek

İçkiye düşkün biri olan Sünbül-zâde hakkında söylenen hicivlerde onun kâfirlerle birlikte içki içmesi sık sık dile getirilmiştir.

Hastayum baña yarar su-yı kalender diyerek
Tutdı yolu gidüp ol cânibe Vehbî cânsız
Yeniköyde keferıyla içerek köhne şarab
Lski küfrin yine tecdîd ider ol îmânsız
...
İdüp Yeniköye ahebâbı Vehbîyâ terkîb
Berâber eyleyelüm nûş-ı mey didûn kâfir
Senûnle hacca gidilmez degül ki kû-yi mugan
Senûnle zemzem içilmez behey deli kâfir⁹³

Sultan Bâyezid döneminde özellikle ilim ehlinde içki içenler şiddetle cezalandırılmış. 'Abdulaziz Çelebi ile İshak Çelebi'nin gece gündüz şarap içmeleri hakkında bir şâ'ir şu beyti söylemiş.

Cihetsüz müderris mülâzım İsak
İçerler şarabı tutulmaz yasak⁹⁴

h. Hırsızlık Yapmak

Şâ'irlerin şiir çalmaları, makam sahiplerinin devlet malını zimmetlerine geçirmeleri çokça hicvedilmiştir. Ancak bir şahsın malını çalma şeklindeki bir hırsızlığın hicviyle pek karşılaşılmaz. Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî, bir ziyâfet sırasında meydana gelen bir hırsızlığı ve

⁹² M. 558 : 31b.

⁹³ Ö. 3005: 79a.

⁹⁴ Âlî, 1994:

bunun açığa çıkması üzerine hazır-cevaplılığıyla meşhur Divâne Hüsrev diye tanınan bir şâirin söylediği kıtayı şöyle naklederler:

Ekâbirden biri eşraf-ı Etrakdan niçeleri ziyâfet idüp ve kendüsi dahi anlardan peydâ olmakla olanca tuhfelerin tertibi zib ü zinet itdükde Türkün biri yalduzlu sa'atlerün birini görür. Zer-endüd bir hokka kıyas idüp postun içinde güm kılır... Sâhib-meclis çalar sa'atini yerinde bulamaz. Bu meclisten kimse gitmemişdür lâ-büd bulunur ola diyü âzurve olmaz. Vakta ki bir sa'at temâm olur. Türkün cebindeki sa'at velvele itmege başlar. Mezbûr Hüsrev o mecliste hazır olmanın bedîhe bu kıt'ayı nazmla edâ kılır.

Bir sadâ çıkdı içinden kürkün
Bire ne şu didi biri Türkün
Bildiler anı ki sâ'at çaldı
Sâ'atı geldüğü sâ'at çaldı⁹⁵

Nefî, Şeyhülislam Yahyâ'nın Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'nın altınını çaldığını iddiâ eder.

Kismet deyü Ekmekçi gibi zâlim ü dünü
Çaldın nice biñ altınını ey deli Yahyâ
İslâma düşer mi bu tama' böyle vebâli
Sag olsa kabûl itmez idi şabkalı Yahyâ⁹⁶

1. Ukelâlık

Herkesin işine müdâhele eden, çevresindekilere rahatsızlık veren ukelâ kişiler hakkında söylenilen hicivlerden en meşhuru Visâlî hakkında söylenendir. Aydınî Visâlî'nin, adı İsâ olması sebebiyle hıristiyan ve sünnetsiz olduğu söylenirmiş. Herkesin şiiirine müdâhele etmesiyle tanınan Visâlî için Katip Şevkî şu hicvi söylemiş.

Nâsih-i fenn-i beyân ya'ni Visâlî hazreti
San'at-ı şi'r içre öte ucıdur devletsüzün
Şi'rin istemiş Necâtî'nün ki her yüzden boza
Himmet-i 'alîsini gör billâhi himmetsüzün

⁹⁵ Âli, 1994: 304-305.

⁹⁶ M. 769: 19.

Şi'r içinde gayr-ı farziyyâtı 'arz idüp bize
Nidelüm bu söylenür sözdür ki söz sünnetsüzün⁹⁷

Turâbî, ona buna sataşan, ukelâ kimseler için şöyle der:

İrdügin sokma dilünle yüri zenbûr gibi
Hâk-i râh ol ki yüzün yirde ola mûr gibi⁹⁸

i. Yellenme

XVII. Yüzyıl şâ'irlerinden Vahdetî bir mecliste sesli olarak yellenmesi üzerine dile düşmüştür. Onu hicvetmek için söylenmiş kıt'aların hepsinde bu olay dile getirilmiştir. Sadece Nef'înin otuza yakın kıt'asında onu bu sebeple hicvettiğini söylersek olayın ne kadar abartıldığı ortaya çıkar. Bu hicivlerden bir kaç şöyledir:

Ey Vahdeti noksânıla sen nâzır olayduñ
'Âlemde 'acib nâdire-gû şâ'ir olayduñ

Hakkâ ki neler sâdır olaydı dehenünden
Bir pâre g.t.n tutmaga kâdir olayduñ⁹⁹

...

Ey Vahdeti zartan ele darbü'l-mesel oldu
Hakkında düşen darb-ı meseller gazel oldu

Şimden gerü söz söylemege kâdir olursun
Tab'ında olan 'ukde çözüldi güzel oldu¹⁰⁰

...

Ey Vahdeti dünyâya 'acib velvele virdün
Bir zarta ile nüh felege zelzele virdün

Dîvânuñı tertîbe mecâl olmadı âhir

Evrâk-ı perîşânı osurdun yele virdün¹⁰¹

Dib oğlu diye tanınan birinin de bir mecliste böyle bir kabahat işlediği Sürûî'nin şu kıt'asından anlaşılıyor:

⁹⁷ Aşık Ç. 1994: 816.

⁹⁸ Lotîfî, 1314: 109.

⁹⁹ S. 1660: 81b.

¹⁰⁰ Ü. 3004: 13a.

¹⁰¹ Ü. 3004 :12a.

Otururken Dib oğlu meclisde
 Osurup bakmış ardına o denî
 Hacletın def için dimiş zürafâ
 Kalk a kâfir baban çağırdı seni¹⁰²

B. MAKAM, MEVKÎ VE MESLEK SAHİPLERİNİN HİCVİ

Makam ve meslek sâhipleriyle ilgili hicivlerin bazıları doğrudan doğruya mesleğin kendisine yöneliktir. İsim zikretmeden bir genelleme yapılır. Ancak çoğunluğunda o mesleğe mensup bir şahıs hicvedilir. Şahsın mesleğe layık olmadığı veya mesleğini çıkarları doğrultusunda icrâ ettiği dile getirilir.

1. Pâdişâh Hicvi

İmparatorluğun güçlü, pâdişâhların kudretli olduğu dönemlerde pâdişâh hakkında değil hiciv söylemek, en ufak bir îmâda bulunmak dahi kolay bir iş değildir. Şâ'irin ölümü göze alması gerekir. Nitekim bazı şâ'irler bu sebeple cezalandırılmışlardır. (Bkz. Hicve Tepki)

Pâdişâh hakkında hiciv söylediği tezkirelerde zikredilen Uzun Firdevsî öldürülmek korkusuyla İran'a kaçmış ve orada ölmüştür. Tezkireler bu hususda, *Firdevsi-i Tûsî'nin Gazneli Mahmud hakkında söylediğine benzer yakışsız bazı beyitler söyleyip öldürülmek korkusuyla İran'a kaçtı* demekle yetinip bu beyitleri tezkirelerine almamışlardır. Bu hicviyeyi okuyarak veya yazarak yaygınlaştırmanın da cezâlandırılacağı açıktır. Firdevsi 360 ciltlik Süleymân-nâmesinin 80. cildini seçip kalan kısmını yaktıran II. Bayezid'i hicvetmiştir.¹⁰³

Cem Sultan II. Bâyezid'le taht kavgasına girişip ülkeden kaçmak zorunda kaldıktan sonra çektiği sıkıntıları dile getirdiği bir gazelinde II. Bâyezid'e ta'rizde bulunur.

¹⁰² Ü. 3005 :90b.

¹⁰³ XVI. yüzyıl tezkireleri, Firdevsî Maddesi.

Sen bister-i gülde yatasın şevk ile handân
Ben kül döşenem külhan-ı mihnetde sebep ne

II. Bâyezid'in buna cevabı şöyledir:

Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş baña devlet
Takdire rızâ vermeyesin buña sebep ne
Haccu'l-Harameynüm diyüben da'vî kıalarsın
Bu saltanat-ı dünyevîye bunca talep ne¹⁰⁴

Yavuz Sultan Selim dönemi şâ'irlerinden Âhî, Pâdişahın verdiği görevi, daha fazlasını umarak reddedince, Yavuz Sultan Selim hiddetlenerek "*bir daha onun adını yanımda anmayın.*" der. Bu sırada Âhî Ahmed Paşa ve Necâtî'nin "*egri*" redifli gazeline bir nazîre söylemiştir. Bu gazeldeki

O kad bâlâ vü zülf egri diyâr-ı hüsn pür-âşûb
Memâlik fitne şeh zâlim 'âlem serkeş sipâh egri

beyti pâdişâhın kulağına varınca Âhî'nin idâmını emretmiş fakat sonra affetmiştir.¹⁰⁵

XIX. yüzyıldan itibâren pâdişâhlar hakkında söylenen hicivler çoktur. Tanzimat Fermânı'yla pâdişâhın yetkilerinin kısıtlanmış olması, Fransız devrimiyle Avrupa'ya yayılan *hak, hukuk, hürriyet* gibi yeni kavramların Osmanlı şâ'irlerince de telaffuz edilmeye başlanması, ülkenin geri kalmasına ve ülkedeki karışıklıklara pâdişâh ve onun kötü yönetiminin sebep olduğunun düşünülmesi, şâ'irleri yurtdışında destekleyecek merkezlerin olması, şâ'irin sıkışınca yurtdışına kaçma imkanının çoğalması ve en önemlisi pâdişâhın "*zıll-ı Hüdâ*" yani Allâh'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu inancının yıkılması pâdişâhların hicvedilmesinde etkili olmuştur.

Şinâsî, Reşid Paşa'nın medhinde yazdığı kasîdede Tanzimat Ferma-nının sultana haddini bildiren bir kânun olduğunu söylemektedir.

Bir ıtık-nâmedür insana senüñ kânûnuñ
Bildirür haddini Sultân'a senüñ kânûnuñ¹⁰⁶

¹⁰⁴ İZEN, Mustafa: *Latîfî İczkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 1990, s. 74.

¹⁰⁵ Âhî, *Âhî Dîvân'ı*, (Haz. Necatî Sungur), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 1994, s. 16.

¹⁰⁶ Öztürk, 1995: 107

II. Abdulhamid hakkında bir çok hiciv söylenmiştir. Özellikle şâ'ir Eşref'in her eseri II. Abdulhamid'i hicveden manzûmelerle doludur. II. Abdulhamid; meclisi kapatması, ülkeyi istediği gibi yönetmesi, onun yönetiminde ülkenin devamlı toprak kaybetmesi, bakımlarından hicvedilir.

Eşref, vatanı bütün dalları budanan bir ağaca benzetirken, bu *mülk elden giderse sen kime zulmedeceksin* diye pâdişâha seslenir.

Pâdişahım bir dırahta döndü kim gûyâ vatan
Dâimâ bir baltadan bir şâhı hâlî kalmıyor
Gam degül ammâ bu mülkün böyle elden çıkması
Git gide zulmetmege elde ahâlî kalmıyor¹⁰⁷

Başka bir kıt'asında ülkenin küçülmesini alaylı bir dille anlatır:

Mülkü nısfından ziyâde hasma verdiyse n'ola
Patlasın ehl-i hased bu pâdişâh ihsânıdır
Eskiden hâkan idi berreyn ü bahreyne fakat
Şimdi bir ırmakla bir kaç çiftliğin hâkanıdır¹⁰⁸

II. Abdulhamid döneminde jurnalcilerin çoğalması, her sözde ve hâreketde, saraya yönelik bir tenkid aranır olması, halkı tedirgin etmektedir. Eşref pâdişâha, *herkesi susturdun, ülkeyi harâbeye çevirdin, bundan sonra senin kapını açacak, senin dostluğuna güvenecek kimseyi bulamazsın* demektedir.

Halk asrında teneffüs eylemekten havf eder
Her ne mümkünse yapup dünyâyı etdirdin sükût
Bûmlar ötsün scrîr-i şevketinde an-karîb
Pâdişahım perdedâr olsun kapında ankebût¹⁰⁹

Bir kıt'asında ise Abdulhamid'i kendi ağzından hicveder:

Rûh-ı Midhatle Ziyâ böyle hitâb etmededir
Madik etdin bize ey Pinti Hamîd-i Sâni
Seni berbâd ederiz mahkeme-i kübrâda
Açmadan gelme sakın Meclis-i Meb'ûsânı¹¹⁰

¹⁰⁷ Yücebaş, 1958: 52

¹⁰⁸ Yücebaş, 1958: 19

¹⁰⁹ Yücebaş, 1958: 19

¹¹⁰ UZUN, Fahri: *Bütün Eşref*, İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Ştr. İstanbul. 1964, s. 57

2. Sadrâzam ve Vezir Hicvi

Pâdişahlardan sonra ülkenin en kudretli kişileri olan sadrâzamlar hakkında da hiciv söylemek her şâ'irin harcı değildir. Sadrâzam hakkında söylenen hicivler ya sadrâzam azledilip gözden düştükten sonra ya da öldükten sonra söylenmiştir. Ancak Nefî gibi pervasız, sırtını pâdişâha dayamış bir şâ'ir sadrâzamları hicvetmekten çekinmemiştir.

Kânunî dönemi şâ'irlerinden Figânî, Avusturya seferinden sonra hoşuna giden bazı heykelleri getirip İstanbul'a diktiren sadrâzam İbrâhim Paşa hakkında söylenmiş bir beytin ona mal edilmesi sonucu öldürülmüştür. Farsça olan bu beyitte İbrâhim Paşa, putları kıran Hz. İbrâhim'in karşısına put diken bir putperest olarak çıkarılmış.

دو ابراهيم آمد به دیری جهان

یکی بت شکن شد دگر بت نشان¹¹¹

Yahyâ Bey sadrâzam Rüstem Paşa'yı öldükten sonra hicvetmiştir. Yahyâ Bey'in Şeh-zâde Mustafa'nın katledilişinde Rüstem Paşa'nın parmağının olduğunu düşünmesi sebebiyle paşa ile onun arasına soğukluk girmiştir. Paşa bir sebeple Yahyâ Bey'i teftiş ettirip görevinden azleder. Yahyâ Bey Rüstem Paşa'dan o öldüğü zaman söylediği bir hicviye ile intikam alır. Terkîb-i bend şeklinde olan hicviyenin son beyti şudur.(Bkz. Terkîb-i bend)

Çölmez idi yüzi mahşerde dahî gülmeyesi

Çog iş itdi bize ol sağlıg ile olmayası¹¹²

Nefî Sadrâzamlar ve vezirler hakkında hiç çekinmeden hiciv söylemiştir. Gürcü Mehmet Paşa, Recep Paşa, Etmekçi-zâde Ahmed Paşa hakkında hicivleri vardır. Hatta Nefî'nin Bayram Paşa'yı hicvettiği için öldürüldüğü rivâyeti yaygındır. (Bkz. Hicve Tepki)

Nefî'nin **Sihâm-ı Kazâ** isimli hiciv Mecmûasında kaside ve terkib-i bend nazım şekilleriyle yazılmış sadrâzam hicviyyeleri bulunmaktadır. Bu hicviyyelerden bazılarının matla' beyitlerini ve bir kaç kıt'asını alıyoruz.

¹¹¹ Âşık Ç., 1994: 661. (Cihan kilisesine iki İbrâhîm geldi, Biri put kırdı, diğeri put dikti.)

¹¹² Yahya, 1977: 172.

Gürcü Mehmed Paşa için 57-60 beyitlik bir kasîdesinin matla'ında Paşa'yı Süleyman'ın mühür yüzüğünü çalan cinsiyeti belirsiz div'e benzetir.

Zihî hüsrân-ı dîn ü devlet ü neng-i müsülmânî
K'ola bir div-i hüsnâ mâlik-i mühri Süleymânî¹¹³

Bu kasîdede çok çirkin isnatlar yer almaktadır. Kasîdenin bir beytinde onun vezârete lâayık olmadığını söyler.

Vezir-i mülk-i Islâm olmaga lâayık mıdur andan
Toñuz çobânı Gürci Ermenisi gezgi çengâmı¹¹⁴

Gürcü Mehmed Paşa'dan sonra sadrâzam olan Recep Paşa için söylediği kıt'alarda daha çok onun sarışın olmasını diline dolamıştır.

Olsa başında eger sarı külâhı Receb'ün
Halka dirdüm ki felek gerçi bu vaz'ı itdi
Sadr-ı a'lâda görüp ol harî âdem sanmañ
Gürcinün yestehidür yerine s.çd. gitdi¹¹⁵

Başka bir kıtasında onun cömert olmadığını söyler.

Mansıb ümmîdi Receb Pâşadan
Lutf-ı Hakdan gözi yummak gibidür
Öyle bâtil hara isnâd-ı kerem
İt s.k.nden ilik ummak gibidür¹¹⁶

Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa için terkeb-i bendinde ,

Anası aşçı geñezün babası etmekçi
Kendinün devlet umûrunda şu'ûrı ne idi¹¹⁷

beytiyle onun devlet işlerinden bir şey anlamayacağını söylerken bir kıt'asında da temiz bir mücevher olan sadâretin onun vezir olmasıyla b.ka düştüğünü ileri sürer.

Bir etmegin eksik satıcı öldüreceksin
Sen kanda eyâ san köpek kanda vezâret

113 Ü. 511: 61b.

114 Ü. 511: 61b.

115 Ü. 3004: 4a.

116 Ü. 3004: 4a.

117 Ü. 3004: 2b.

Kim görse o sûretle vezîr olduğunu dir
Bir gevher-i pâk idi b.ka düşdi sadâret¹¹⁸

Sadrâzam ve vezir hicivlerinin de XIX. yüzyılda arttığını söyleyebiliriz. Abdulmecid ve Abdulaziz devrinde sadrâzamlık yapmış olan Ali Paşa ve Keçeci-zâde Fuad Paşa başta Ziyâ Paşa olmak üzere birçok şâ'ir tarafından hicvedilmişlerdir. Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme, Tahmisi ve Şerhi Ali Paşa'yı hicvetmek için yazılmıştır. (Bkz. Ziyâ Paşa) Nâmık Kemâl'in Mahmud Nedim Paşa'yı hicvetmek için yazdığı "Hırre-nâme" o dönemde çok meşhur olmuştur.

Eşref'in Yusuf Kâmil Paşa'nın *Yahudi* olduğunu söylediği latife ve hicivleri bulunmaktadır. Yusuf Kâmil Paşa'dan sonra Agop Paşa'nın sadrâzam olma ihtimâli belirince Eşref hemen hicvi yapıştırır:

Agop Pâşâyı lutfet pâdişâhum sadr-ı â'zâm yap
Denînüñ üstüne varsın gelen bir denî olsun
Sadâret mührünü memnu' ise vermek müsûlmâna
Yahûdîden usanduk bir zaman da Ermeni olsun¹¹⁹

Yüksek makamlardaki kişiler için söylenen hicivlerde genellikle isim zikredilmediğinden hicvedilen kişinin bir vezir olduğunu belirten bir işâret görmeden o hicvin bir vezir hakkında söylendiğini tespit etmek güçtür. Çünkü bu hicivler çoğunlukla îmâ yoluyla yapılmaktadır.

Vezirler daha çok beceriksizlikleri ve makamlarını kötüye kullanmaları ve o makama lâayık olmamaları yönünden hicvedilirler.

Nâbî, Kalâyıkız Ahmet Paşa'nın vezir olması üzerine şu hicviyeyi söyler:

Nâ-gehân bir gün Kalaylıkoz gelüp oldı vezîr
Her gören didi vezâret 'ırzını eyler şikest
Ben didüm uslandı zîrâ çerh te'dib eyleyüp
Terbiyet kılmak gerekdür anı bunca ser-güdaht
Didi bir dânâ-yı kâr-âgâh ü sâhib-tecribe
Terbiyet nâ-ehl-râ çün kirdgâr ber-gün bedest¹²⁰

¹¹⁸ Ü. 3004: 4a.

¹¹⁹ Yücebaş, 1958: 81.

¹²⁰ Nâbî, 1993: 1028.

Kim için söylendiği belli olmayan şu kıta IV. Murad dönemi vezirlerinden ikisini hicvetmektedir:

Görün iki sadrını dîvân-ı hümâyûnuñ
Kim mahleb ü minkân birbirine sunmuşlar
Dünyâya döşenmişler bir mertebe gûyâ kim
Bir ak baba bir kuzgun bir lâşeye konmuşlar¹²¹

Şâ'ir Eşref Mısır'da Mehmet Ali ve İbrâhim Paşa'ların heykellerini görünce bizdeki vekillerin daha hayatta iken birer heykele benzediklerini düşünür.

Vükelâ kabrine heykel dikelüm şöyle yazup
Ki "Bunun hâl-i hayâtında yeri münhal idi
Sanmayun yevm-i vefâtında bilindi kadri
Sağlığında yine bu böylece bir heykel idi¹²²

Eşref "gibidir" redifli kasîdesinde:

Vükelâyı sıraya çeksen eger zâhir olur
Kimisi hırsız, uğursuz kimi nâdân gibidür
beytinden sonra vekilleri tek tek hicvetmeye başlar.
İşte ez-cümle sadâretdeki Rifat Pâşâ
Bir manastırda olan a'zâm-ı ruhbân gibidir
...
Hele ol nâzır-ı bahriyye Hasan Pâşânuñ
Devlet ü millet için varlığı tûfân gibidür
...
Dâhiliyye işinüñ nâzır-ı müstesnâsı
Ya'ni Memdûh-ı zaman sâhib-i irfân gibidür
...
Her işüñ ârifidür bilmediği varsa eger
Zevk-i nâmûs u hamîyyet ile ihsân gibidür
...
Zühti Pâşâ ki ma'ârifde bugün nâzırdur
Cümle düşvâr olan işler aña âsân gibidür
...

121 Ü.,3004: 91a.

122 Yücebaş, 1958: 131.

Bu ne kudret ki Elifbâ'yı okur ezberden
 Tûti-nâme onun indinde Gülistân gibidir
 ...
 Hâriciyye düzelüp mahzar-ı tevfiğ oldu
 Diyen âdemlere âkil deme bühtân gibidür
 ...
 Öyle bilgiç ki, Tesalyâ'yı sanur Afrika'da
 Zanneder kim Atina merkez-i Afgân gibidür¹²³

3. Kazasker, Kadı, Nâib Hicvi

Kazasker, kadı ve nâibler ya rüşvetle iş yaptıkları için ya da hak hukuk gözetmeyip adaletsiz davrandıkları için hicvedilirler.

Ahmed-i Dâî kadılık yaptığı sırada, Emir Süleyman tarafından kendisine bağışlanmış olan, bir köyün vakıf gelirini almasına engel olan Kazaskeri hicveder. Kazaskerin yetim malı yiyen, rüşvet alan biri olduğunu belirtmiştir.

Vakf-ı kûyûn hâsılâtın va'de kılduñ bendene
 Muntezirven ol vefâya tâ ilâ yevmi'l-vefât
 Gerçi her mennâ'-ı hayr ol hayrı benden men'ider
 Bu 'aceb sırdur ki niçün yir anı her Türk-i tâb(?)
 Bir Beg'üñ hayrın baña virmek revâ görmez dahi
 Her yetimün mâli birle 'iş ider kâzî'l-kuzât'
 Ger baña câm-ı meyile ta'n iderse Hak bilür
 Ol yidügi zehrdür ben içdügüm âb-ı hayât
 Şükür kim rişvet yimezven yâ degül mâl-i yetim
 Pâdişâh hayrından ol bir sadakâdur yâ hod zekât¹²⁴

Hâtemî mahlasını kullanan Müeyyed-zâde nice yıl mülâzemet ettikten sonra müderris olmak için mürâcât eder. Kazasker, medrese isteyen kişi şu özelliklere sâhip olmalı diye birçok şart sıralayınca cevap olarak "ol makûle kimesne nâdir ve buyurduğunuz ef'âle kim kâdir olur Meger

¹²³ Eşref, 1907: 12-21.

¹²⁴ KORTANTAMER, Tunca: "Ahmed Dâî ile İlgili Yeni Bilgiler", *Türkoloji Dergisi*, VII, Ank. 1977 s. 11. Son beyitte "şükür" kelimesi "şükür", "sadka" kelimesi "sadaka" şeklinde hareketli imiş.

sultânım gibi mü'eyyed-i min-andi'llah ola" cevabını verir. Onun bu cevabından hoşlanan kazasker onu talep ettiğinden daha iyi bir göreve getirir. Bu olayı anlatan Hasan Çelebi, *Eger böyle cevap vermese de hünerini arz etseydi herkes ona düşman olurdu. Devlet erkânı dalkavukluktan hoşlanır* diyerek Kazaskeri ve diğerlerini hicveder.

Lutfa cüz'î bahâne isterimiş
Ol zemanda olan sudûr-ı kibâr
Şimdi 'arz eylese kişi hünerin
Olur aña 'adû kibâr u sığâr
Kâdı-'asker dahî olup düşmen
Aña cevır itmege bahâne arar¹²⁵

Meâlî hezle râğbeti yüzünden tâlip olduğu bir medrese, hak ettiği halde kendisine verilmeyince, adalet işlerinden sorumlu olan kazaskerlerin (Rumeli ve Anadolu kazaskeri) kendilerinin adaletsizlik yaptığını söyler.

Kime aglayum bu zulm-i nâ-hak u bî-dâddan
Kâdı'askerler degül mahzûz 'adl ü dâddan¹²⁶

Kadılık kurumu XVII. yüzyıldan itibaren diğer birçok kurum gibi bozulmaya başlamıştır. Nâbî Hayriyye'sinde ogluna kadılık mesleğine tavsiye etmez. Çünkü kadıların çoğu cahil ve dinsizdir. Rüşvet, adam kayırma adâlet mekanizmasını bozmuştur. Kadı, adetâ bir tüccar gibi davranıp, davaları açık artırmayla pazarlamakta ve en çok rüşvet veren istediği hükmü almaktadır. Hâsılı kelâm böyle bir asırda kadılık zor meslektir.

'Asrda lîk kazâ müşkildür
Hükm-i Hak olmayıcak bâtıldur
Siyyemâ ekser-i erbâb-ı kazâ
İtmez ahkâm-ı Hüdâ'yı icrâ
Hükmden evvel ider hükmi mezâd
Ol alur kangısı eyleyse ziyâd

¹²⁵ Hasan. Ç. 1989, I: 323.

¹²⁶ Âli, 1994: 270.

O tehî-dest ki rüşvet virmez
 Kadı da'vâciya fırsat virmez
 İlmi yek ekseri bî-mezheb ü dîn
 Çeşmi mahsûlde vü rişvetde hemîn
 Elde endâze-i keyl ü mîzân
 Eylemiş mahkeme-i şer'i dükân
 İstese dâyini medyûn çıkarur
 İstese müflisi Kârun çıkarur
 Hâdim-i şer iken ammâ ki kuzât
 İtmez itdükleri zulmi haşerât
 Rişvetin adını koymış mahsûl
 Kim ola itmeye mahsûlî kabul¹²⁷

Sürûrî, Sünbül-zâde Vehbî'nin Eskizagra kadılığı sırasında onun kethüdâsıdır. Sünbül-zâde'nin kadılığı sırasında yaptığı haksızlıklar ve zamparalıklar halkı ayaklandırmış. Kadıyı adamlarıyla birlikte yakalayıp hapse atmışlar. Kısa süre sonra serbest bırakılan Sürûrî, Sünbül-zâde'nin hakka hukûka riayet etmeyen, şehvet düşkün, dinsiz, imansız bir kadı olduğu için bu muameleye lâyık olduğunu söyler:

Şimdi Eskizagra kâdîsı(?)
 Yakayı virdi ele oldu zelîl

beytiyle başlayan 84 beyitlik bir kıtasında halkın ayaklanma sebebini şu beyitlerle açıklamaktadır.

Diñle kâfirliğini icmâlen
 Kılâyum saña müsûlmân tafsîl
 ...
 Bunda almaz diline Kur'ânı
 Okumuş anda o pâpas İncîl
 İki hasmuñ birisi kâfir ise
 Mü'minüñ hakkın iderdi tebdîl
 ...
 Böyle kâd'ı mı olur farzâ kim
 Olsa râzî mı olur Rabb-i Celîl

¹²⁷ KAPLAN, Mahmud: *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ank. 1995, s. 121.

Bî-edeb hâkim idi bilmedi hiç
 Mesned-i hükm-i makâm-ı tebcîl
 ...
 Avreti kollar idi hükminde
 Gelse da'vâya Halîle ile Halîl
 ...
 Ben halas oldum o zâlim hâlâ
 Genc-i mahbesde olundu tenkîl¹²⁸

4 Defterdar, Mâliye Nâzırı, Muhâsebeci ve Eminlerin (Surre, mutfak vb.) Hicvi

Ülkenin mâlî işleriyle uğraşan kişiler veya kendisine para ve mal emanet edilmiş kişiler hakkında söylenen hicviyelerde genellikle bu kişilerin cimriliğinden, zimmetine para geçirdiğinden (hırsızlığından) bahsedilir.

Nefî İstikâmet Efendi vefât edince onun yerine tayin olunan Bâkî Paşa'nın hırsız olduğunu söylüyor. "*İstikâmet yoluna var*" sözüyle, dürüst davranmasını ve hırsızlığı bırakmasını isterken, aynı zamanda İstikâmet Efendi gibi ölmesini temenni ediyor.

Yok mı insâfuñ eyâ Bâki-i apşut nice bir
 Koya hırsızlığı bir pâre kanâ'at eyle
 İşte olduñ yine hâlâ sefere defterdâr
 İstikâmet yolına varmaga himmet eyle¹²⁹

Fâzıl Paşa, Baltacı ölünce onun yerine mâliye nâzırı olan Zarîfî'nin ondan da rezil olduğu düşüncesindedir.

Baltacı hâ'ini gitdiyse de câ-yı sakıra
 Yerine geldi Zarîfî teresi pek erzel
 Var mı imkân bula mâliye vüs'at-i hâl
 Kâfirün biri gider biri gelür aña bedel¹³⁰

¹²⁸ Ü. 3005: 61b-63b.

¹²⁹ Ü. 3004: 5a.

¹³⁰ M. 558 : 4b. Der-kenâr

Revânî **surre emîni** olarak Kâbe'ye gönderildiğinde kendisine emânet edilen florileri dağıtmayıp zimmetine geçirdiği dedikodusu yayılmış. Revânî gözünden rahatsızlanınca bir şâir Kâbe hakkını yediği için bu belâlara mübtela olduğunu dile getirmiş.

Müsülmânlık mıdur bu ki Revânî
Unutduñ Ka'be'ye varalı Hakkı
Ne gam ger dinüñe noksân gelürse
İlele dünyâña itdirdün terakkî
İçine kân olup turdı göziñe
Seni âhir onarmaz Ka'be hakkı¹³¹

Revânî'nin buna cevâbı şöyledir:

Be Revânî göre neler didiler
Bal tutan parmağın yalar didiler
Ka'beyi böylece ziyâret iden
Dîn ü dünyâsını yapar didiler¹³²

Ticâret muhâsebecisi olan Nâsır Efendi'nin hesap bilmeyen bir kişi iken muhâsebeci olması feleğin sıra ve liyâkat gözetmeyen, âdaletsizliğin bir neticesi olarak görülmüştür.

Telek begendi(gi) har-tab'ı ser-firâz eyler
Merâtib ile menâsibde yok münâvebeci
Bu sınıfdan birisi işte Nâsır-ı nâdân
Hesâb bilmez iken oldı bir muhâsebeci¹³³

XIX. yüzyılda Mâliye nâzırı olan İzmirli Sâlih Paşa hakkında söylenmiş kıtalarda onun döneminde mâliyenin iflas ettiği dile getirilir.

Devletün mâliyyesin iflâsa çekdi atdı tob
Şimdi evkâfa perende eyler ol kâfir hemîn
Taklak atdı dâhiliyye nâzırıyle yek-vücûd
Mülk-i İslâmı harâbezâr itdi dü la'în¹³⁴

¹³¹ Latîfî 1314: 171.

¹³² Latîfî 1314: 172.

¹³³ M. 558: 22a.

¹³⁴ M. 558: 12b. Der-kenar

Sâlih Paşa mâliye nâzırlığından sonra evkaf nâzırı olunca bir şâir şu kıt'ayı söylemiş:

Devletün gencînesin tahrîb itmişken Yezîd
Nâzır-ı evkâf oldu şimdi ol kâfir 'anîd
Hâ'in-i dîn ü şerî'at olduğın 'âlem bilür
Şimdi vakfu'llâhı târ ü mâr ider bî-şek mezîd¹³⁵

5. Vali, Sekbanbaşı, Zaptiye, Devlet Erkânı, Âyân Hicvi

Ihmalkârlık, görevini yerine getirmeme, zâlimlik yönleriyle hicvedilmişlerdir.

1127/1715'de İstanbul'da büyük bir yangın çıkar. Sekbanbaşı Nemçe Hasan Ağa yangını söndürmek hususunda ihmalkâr davranınca Osman-zâde Tâib Pâdişah'a İstanbul'u vâlilerin ihmâlinin yaktığını belirten manzum bir arzuhal sunuyor.

Pâdişâhum meded âteşlere yandırdı bizi
Nemçe Sekbanbaşı'nun şâ'imet-i ef'âli

Dâd ol hâin-i bed-kış-i sitem-perverden
Ki ta'addîsi ile yandı cihânuñ mâli

Vak'a-i Bec'de meğer yanmış imiş Vâroş'da
Bir doñuz dâmi içinde bir iki partâli

İntikâm aldı henüz âteşi teskîn oldı
Mehd-i nâr içre görüp girye iden etfâli

Böyle virâneyi sad-hayf ki vîrân itdi
Ola vîrâne habâset-gede-i a'mâli

Nice câmi', nice mekteb, nice mescid yandı
Görmedük da'iresinde bir eli kancâli

Lîk kurtardı kilîsâyı yedi kîse alup
Öyle çalışdı ki 'aşk eyledi Dülger Bâli

Dir gören şimdi Stanbul belî böyle olur
Zâbiti Nemçe olan memleketin ahvâli

Gerçi takdîr-i Hudâ böyle imiş lik gerek
Def'e imkânı kadar sa'y ide zâbit vâlî

Yanarak yoksa revâ mı diyeler târîhin
Yakdı İstanbul'ı vâlîlerinüñ ihmâlî¹³⁶

Şâir Eşref, Adana vâlisinin ölümü üzerine, onun hayattayken hiçbir iş görmediğini, ancak ölerken en büyük hizmeti ettiğini söyler.

Beyt-i âtiyi revâ eylese herkes nekarat
Vâlî Paşa bu gice dâr-i bekâya gitdi

O hiç iş görmedi eyyâm-ı hayâtında fakat
Devlet ü millette öldü de hizmet itdi¹³⁷

Fatin; zabtiye erkânının söz anlamazlığından şikâyetçidir.

Belâ-ender-belâdur hey'et-i erkân-ı zabtiyye
Sözi köz anlar ehl-i dâniş ü 'îrfân-ı zabtiyye

De'âvî tâ bulınca tesviye itmek olur mümkün
Söz anlarsa re'îs-i zîrek-i dîvân-ı zabtiyye¹³⁸

Duâyî ise önce samimi olduğu güvenlik sorumlusunun bir suç işlediğinde kendisine çok kötü davranması üzerine, **ases** veya **şahne**lerin köpek ruhu taşıyan insanlar olduğunu söyler. Hattâ köpekler eklemek hakkı gözetmeleri bakımından onlardan üstündür.

Vefâ ummak gibidür kîr-i segden
Vefâ ümmîdin itmek şahnegândan

Kaçan beñzer asesle şahne kelbe
Ki seg gözler kişiyi hakk-ı nândan

Yaraşur şahneye hınzîr dirsem
Ki seg yegdür yine ol kaltabândan

Duâyî'nin bir beyti de şöyledir.

Tenâsüh mezhebinde segden âdem
Olursa şâhnedür yâhud asesdür¹³⁹

¹³⁶ Yöntem, 1929, II: 124.

¹³⁷ Yücebaş, 1958: 101.

¹³⁸ M. 558: 24b Der-kenar

¹³⁹ Latîfî 1314: 155.

Şâir Eşref ayırım yapmadan bütün devlet erkânının zulüm yaptığını, bu sebeple eşkiyâdan bir farklarının kalmadığını söylüyor.

Her biri hâlince icrâ-yı mezâlim itmede
Görse bir me'murı insân bir şakî zanneyliyor

Eyleme bî- hûde, ey bî-çâre feryâd ü figân
Ah-ı mazlûmı hükûmet mûsikî zanneyliyor¹⁴⁰

Kanunî döneminde ihtiyaca binaen, halk ile yöneticiler arasında aracılık görevini üstlenecek bazı kişiler seçilerek bunlara **a'yân** ismi verilmiştir.¹⁴¹ Beldenin ileri gelen zengin kişileri arasından seçilen a'yânlar, zamanla kendi menfaat ve hırslarını ön plana çıkarmaya başlamışlar ve bir çok kurum gibi **a'yânlık** kurumu da bozulmuştur. Nâbî Hayriyye'de bu bozulmayı dile getirir:

Sebeb-i şöhreti hod a'yânun
Görmedür maslahatın sükkânun

....

Halkı gamz itmese şöhret bulmaz
Nâfiz olmaz sözi ragbet bulmaz

Andan itmezler ise havf ü recâ
Ratk u fatk ehli dimez kimse aña¹⁴²

A'yân olmak için her türlü yola başvuran kişiler, şöhret olup rakiplerini alt edince halka olmadık eziyetler yapmaya başlarlar. Herkesten haraç alırlar.

Kesb-i şân için ider çok 'ülemâ
Halkı pâşâ ile kâdîya fidâ

....

Halkı korkutmaga çok 'allâme
Dögdürür koñşuların hükkâme

Mâl u eşyâsın alup virmege bîm
İtdürür ehl-i kurâsın tecrîm

...

¹⁴⁰ Eşref, 1902: 47.

¹⁴¹ Pakalın, 1983, I: 120.

¹⁴² Nâbî, 1995: 109.

Tav'an u kerhen ider halkı zebûn
 İttiba' itmeyenün hâli nigûn
 Aña bir iş tanışılmazsa eger
 İder ol maslahatı zîr ü zeber
 Bag u bustân u dükân u hammâm
 Hisse virmezse aña kân tamâm
 ...
 Birisi öpmese sehven etegin
 Kalmaz ahşama o gün yir kötegin
 Zûr ile halkun alur emlâkin
 Zeyn ider da'ire-i nâ-pâkin
 ...
 Anların zulmini var eyle kıyâs
 Vardugı milkde korlar mı esâs
 Kande buyrıldı ise itse şitâb
 Vardugı karyenün ahvâli harâb¹⁴³

6. Şeyhülislam, İmam, Vâiz Hicvi

Şeyhülislam ve imamlar hakkında söylenmiş hiciv pek fazla değildir. Söylenmiş olan hicivlerde genellikle şahsın davranışlarının görevine uygun olmadığı dile getirilir.

Ârifî Hüseyin Çelebi, Kemal Paşa-zâde'nin olur olmaz fetvâlar verdiğini söyler.

İmâm-ı dîn ü millet ya'ni müftî
 Ki yokdur aña beñzer ehl-i âdem
 Şu denlü ihtisâr eyler cevâbın
 Olur olmaz yazar vallâhü â'lem¹⁴⁴

Bursalı Hilâlî, Mansûr isimli imamı hicvederken, onun ismi gibi mef'ûl olduğunu ve mef'ûl olanların imamlığının câiz olmadığını söylemektedir.

¹⁴³ Nabl, 1995: 109-114.

¹⁴⁴ Âlî, 1994: 242.

Asacaksın cihânda ey Mansûr
 Saña görmem imâmeti ma'kûl
 İsm-i mefûl adın takıduñ çün
 Câ'iz olmaz imâmet-i mefûl¹⁴⁵

Vâizler hakkında söylenilen hicivlerde vâizlerin insanları cehennem azabı ile korkutması sık sık dile getirilir. Niyâzî Mısırî'nin vâiz redifli gazeli vâizler hakkında söylenmiş güzel bir hicivdir.

Bu gün bir meclise vardum oturmuş pend ider vâ'iz
 Okur açmış kitâbını, bu halkı agladur vâ'iz
 İki bölmüş cihân halkın birini cennete salmış
 Eliyle kürsiden birin tamuya kondurur vâ'iz
 Çıkar ağzuñdan âteşler, yakar mel'ûn şeytânı
 Sanasın yidi tamunun azâbı kendidür vâ'iz
 Tamuya şöyle doldurmuş içinde yok dolacak yir
 Aña yerleşdirür halkı 'aceb hizmetdedür vâ'iz
 Yaraşur va'z aña hakkâ ki yanar yakılır her dem
 Niyâzî'nün hemân ancak cihânda adıdur vâ'iz¹⁴⁶

Şâir Eşref, vâizin kürsüde söyledikleri ile davranışlarının birbirine uymayıp uymadığını hicveder.

Nedür bu türlü türlü sendeki efsâneler vâ'iz
 Bakılsa senden âkildir bütün dîvâneler vâiz
 Sanırlar akrabâsından biri kürsi-nişin olmuş
 Seniñ âvâzını duysa (eger) çingâneler vâ'iz
 Cihâdın fazlını i'lân idersin herkese ammâ
 Kaçarsın ordudan "vız vız" idince dâneler, vâ'iz
 Senin gümbürtünü hıfz eyler ammâ kubbe-i mescid
 Çıkar arş-ı Hüdâya na'ra-i mestâneler vâ'iz¹⁴⁷

Eşref bir kıt'asında ise vâizin ağızından cehennem sözünün hiç eksik olmamasını, onun cehennemi çok sevmesiyle açıklamaktadır.

¹⁴⁵ Âli, 1994: 170.

¹⁴⁶ ONAY, Ahmet Talat: *Türk Şiirlerinin Vezni*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ank. 1996b, s. 157.

¹⁴⁷ KUDRİT, Cevdet: *Eşref'ten Hicviyeler*, Yedigöze Yayınları, İst. 1953, s. 60.

Nev'-i insân sevdiği bir şeyi çok zikreder
 Ol sebepten kim fem-i rindândan dem düşmüyor
 Pek muhabbet eylemiş Mevlâ mübârek eylesin
 Vâ'izin kürsüde ağızından cehennem düşmüyor¹⁴⁸

Eşref'in bu kıtası Fuzûlî'nin şu beytini hatırlatmaktadır:

Vâ'iz evsâf-ı cehennem kılar ey ehl-i verâ
 Var anuñ meclîsine gör kim cehennem ne imiş¹⁴⁹

7. Kâtip ve Hattat Hicvi

Kâtip ve hattatlar hakkında söylenilen hicivlerde onların cahillikleri dile getirilmekteir. Yalan yanlış yazarlar ve yazdıklarından kendileri de bir şey anlamazlar. Sürûrî'nin cahil hattatlar hakkındaki gazeli şöyledir:

Şimdi çokdur ketebe sâhibi câhil hattât
 Lîkin esrâr-ı hurûfa kanı vâsıl hattât
 Hoş-nuvîs olsa ne deñlü ülemâ 'indinde
 Tutulur her dem nakkâşa mûmâsil hattât
 Hattına konmaz idi nâ-be-mehâl i'râbı
 Okumuş anlamış olsaydı 'avâmîl hattât
 Korkarum hışmına Allâh ü resûlün uğrar
 Tâ ki yanlış yaza Kur'ân ü delâ'il hattât
 Ben Hevâyî iderüm tövbe mürekkebcilige
 Var ise yazdığın anlamaga kâbil hattat¹⁵⁰

Sürûrî, Eski Zagra'da baş kâtiplik yapan kişi hakkındaki söylediği hicivde yukandakinden çok daha ağır sözler kullanılır.

Bildirürken yazısı cehl-i mürekkeb idigin
 Mebhas-ı levh ü kalemde söz açar baş kâtib
 Bunca yıldır hele cüz'îce Ferâ'iz okumuş
 Çünkü kerkes gibi leş görse konar baş kâtib

¹⁴⁸ ONAN, Kenan: *Hiciv Ustaları, Neyzen İzzet, Şâir Eşref*, İst. 1961, s. 106.

¹⁴⁹ Onay, 1996b: 158.

¹⁵⁰ Ü. 3005: 49b. (Matbu: 188 2. beyit, 2. mısra, *Tutulur merdüm-i nakkâşa mûmâsil hattât*)

G.t. kim çekmecesinden de büyükdür bu yüki
 Çekemezdi o kadar olmasa har baş kâtib
 Taşra çıkdukça çukur b.kluga tar düşmezse
 Zagra(?) mahkemesin b.ka bogar baş kâtib
 Genç iken kendüye bağçe güzeli dirler imiş
 Ne çiçek olduğunu virdi haber baş kâtib¹⁵¹

Fuzûlî'nin câhil kâtiplerden şikâyeti meşhurdur:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrûn
 Ki fesâd-ı rakamı sûrümüzü şûr eyler
 Gâh bir harf sukûtıyla kılur nâdiri nâr
 Gâh bir nokta kusûriyle gözi kör eyler¹⁵²

8. Şeyh, Dede, Sûfî, Zâhid, Çelebi Hicvi

Halkın dinî duygularını kendi menfaatlerine âlet eden, din kisvesine bürünerek halkı aldatan sahte dindarlar hakkında söylenmiş hicivler çoktur.

Nâbî halkı aldatan şeyhlerin asrında çoğaldığını söylemektedir.

'Asrda zındîk-sîmâ şeyhler
 Müstecâbü'l-da'valıkla lâf atar
 Gaybden mansıb virüp tâliblere
 Aldayup halkı velâyetler satar¹⁵³

Dîvân şiirinde rind-zâhid çatışması dâima vardır. Zâhidler, şekle ve görünüşe önem veren; ancak gerçek aşkı bilmeyen kimseler olarak nitelendirilir. Cehennem korkusu ile ibâdet ederler ve her hâreketlerinde riyâ bulunur.

Nâbî, zâhidlerin zühd ve riyâyı halkın başına belâ ederek erbâbını iki cihan zevkinden de mahrum ettiklerini, gerçek aşk ateşini tanımadıklarını ve insanların kalbine cehennem korkusu salmaktan başka bir şey yapmadıklarını söyler.

¹⁵¹ U. 3005: 57b. "Zagra" diye bilinen şehrin ismi "Zagara" olabilir.

¹⁵² İPEKTEN, Haluk: *Fuzûlî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ank., 1973, s. 18.

¹⁵³ Nâbî, 1993: 1036.

Bu zühd ü riyâ başına halkuñ ne belâdur
Mahrûm ider erbâbını zevk-i dü cihândan

...

Zâhide germi-i uryânî-i aşkı sorsan
Peştemâl ile fakat halvet-i hammâmı bilür

...

Zâhid isterse savursun ne girer dâmenine
İki destini yabâ itse duâ hirmenine

...

Zâhid bizi tahvîf ile teşvîşe düşürme
Sen mahkeme-i rûz-i cezâdan mı gelürsün¹⁵⁴

XVI. yüzyıl şâirlerinden Fevrî Ahmed Efendi, ilimden nasibini almamış Çelebiler hakkında şu kıt'ayı söylemiştir.

Meclis-i ehl-i ma'rifet olsa
Her kişi yirini tedebbür ider

Sadre oturmak ile bir câhil
Kendüye fazl irer tasavvur ider

Süfehânuñ kimisi anuñcün
Çelebiyüm dir tasaddur ider

Lîk meclisde olsa bahs-ı 'ulûm
Ne belâdur diyü teneffür ider

Kendüye nâ-gehân hitâb itsek
Beli bes birle meclisi pür ider

Çelebi sen de söyleye diseler
Başlar ensâbını tezekkür ider

Söyledür olsan ebcedi bilemez
Eb ile cedd ile tefâhür ider

من تعزى hadîsini câhil
Ne tasavvur ne hod tefekkür ider¹⁵⁵

¹⁵⁴ Güleç, 1949-50: 60

¹⁵⁵ Aşık Ç., 1994: 676.

Galatalı Kudsi de şeyh ve dervişlerin parasız yüce kişilerden hoşlanmadığını söyleyerek onların, menfaat peşinde olduklarını vurgulamaktadır:

Menfa'atdür garaz ekâbirden
Ya n'olur nef'i olmayan uludan

Görme misin ki hiç hazz itmez
Şeyh ile sûfi akçasuz uludan¹⁵⁶

Eşref XX. yüzyıla doğru, tekve ve medreselerde ehil insanlar yetişmediği ve düzenin tamamen bozulduğunu şu beyitlerle dile getirir.

Şimdi pek çok tekyeler tenbel yatağıdır bütün

Medrese sâkinleri asker kaçağıdır bütün

Garbe nisbet biz, henüz insan değil, müsveddeyiz

Ah, kim mektepliler bizden aşağıdır bütün

Biz hudây-ı nâbitiz, bizde muallim hakkı yok

Bizdeki üstâdlar, bizden bayadır bütün

Birbirin gûyâ yuvarlanmış da bulmuş Eşrefâ

Ehl-i mansıb tencere, millet kapadır bütün¹⁵⁷

Kalecikli Mir'atî ise medresede eğitim görmüş ancak irfandan nasibini almamış kişilerin, rüşvetle fetva verdiklerini, ahlaksızlıkta Lut kavmini geçtiklerini ve halk içine fesad yaydıklarını söylemektedir:

Nedür zâhid verâ-yı âşıkânda güft ü gû dırdır

Degilsin âşinâ Allah'a sen hiç eyleme zır zır

Gelince bezm-i irfâna zebânın habt olur her kez

Bulursın bir selâmet yer ünersin arkadan hır hır

Bütün ahvâlinüzle kavm-i Lût'u geçdinüz sizler

Görince tâze mahbûbu s.ç.rs.z çakşıra tır tır

Virirsen bir iki kıyye rugan, yâhut asel rüşvet

İderler hakkı çün nâ-hak, döner setvâları fır fır

Gürûh-ı sühteden 'âlem bütün ifsâda düşmüşdür

Olardandur bu halkun hep kamu çekdikleri vır vır

¹⁵⁶ Ali, 1994: 259.

¹⁵⁷ KUTAY, Cemal: "Şâir Eşref'in Gurbet Günleri", *Tarih Sohbetleri* 1: 1996, s. 279.

Cenâb-ı Hazret-i sâhib -şerâit-yâverin Mir'at
Hüdâ kâdî o şah nâib olunca anlaşılır sır¹⁵⁸

Küfrî Bahâyî tarikatların def, ney veya dünbelek eşliğinde yaptıkları âyinlerin yaygınlaşmasının gönül ehline rahatsızlık verdiğini ve bu sebeple huzur içerisinde bir sohbet imkanı kalmadığını söyleyerek dedelerden şikayetçi olur.

'Âlem içre bir nefes ehl-i dile râhat mı var
Yâ huzûr ile nihânî sohbeta fırsat mı var
Bir sakîl-i bî-nevâ harsız meger sohbet mi var
Def ü nây ü dünbeleksüz şimdi cem'iyyet mi var
Hâsılî ehl-i dile cevri felek eksik degül
Kanda gitsen bir dede bir dünbelek eksik degül¹⁵⁹

9. Doktor Hicvi

Hastaları tedavi edememesi yönünden hicvedilirler. Şâir Eşref doktorları ölecek hastaların canbazı olarak niteler.

Ellerinden hapı bir kerre yutan kurtulamaz
Ölecek hastaların canbazıdır doktorlar
Avlanır sayd-geh-i dehre gelenler gûyâ
Melekü'l- mevtin önünde tazıdır doktorlar¹⁶⁰

Eşref başka bir kıt'asında ise doktorların çoğalmasıyla artık Azrâile iş kalmadığını söyler:

Gitse Azrâîl lâıkdur dise Allâh'a kim
Hastalarda şûrb-i semmiyyât ile dış kalmadı
Fahr-i Âlem aşkına artık tekâ'üd et beni
Çünkü doktorlar çoğaldı, bence bir iş kalmadı¹⁶¹

¹⁵⁸ Onay, 1996a : 320.

¹⁵⁹ Ü. 3004: 29a. (Müseddesin tamamı için bakınız. VI. Bölüm)

¹⁶⁰ Uzun, 1964: 20.

¹⁶¹ Göçkum, 1988:130.

10- Esnaf Hicvi

Hilekârlık ve halkı aldatmak yönünden hicvedilmişlerdir. Sünbül-zâde Vehbî, Lutfiyye'sinde esnafları şu şekilde tanıtmaktadır.

Ba'zı esnâf ider ammâ râhat
 Hiç çekilmez hele züll-i hırfet
 Yokdur anlarda mu'azzez bir ferd
 Çün yiğitbaşları baş nâmerd
 Niçesi nakd-i hiyel sarrâfı
 Niçesi olmuş ağız haffâfı
 Hâcegilerde acâyip dolâb
 Açdılar halkı dolandırmaga bâb
 Sıf-ı esnâfda yokdur insâf
 Ya'ni nâdir bulunur sinesi sâf
 Iderek hıyleye sarf-ı mechûd
 Anların'aklı olur'akl-ı Yehûd
 Bezl ider mel'anete makdûr
 Ustadan öyle alur destûr
 Müşteri anlasa yoldan çevirür
 Buyuruñ, dir, eline kahve verür
 Hacı Aga deyü ikrâm eyler
 Kendü zu'munca anı râm eyler
 Sonra dir ki iyi tutkun buldum
 Avlayup toy gibi bir kaz yoldum
 Niçesi şekl-i taassupda gezer
 Sürmeli gözlerini hoşçe süzer
 Açmaz ol besmelesüz dükkânı
 Aldatır bulsa velî şeytânı
 Görünür gerçi belinde misvâk
 Deheni kizbile ammâ nâ-pak...¹⁶²

Sürûri, Refî'-i Kâlâyî'ye, müşterilerini aldatan bir hilekâr olduğunu söyler.

Kâlâyî sen ki kûsec-i şeytân sıfatsın
Aldatma müşterilerini pendimi işit
Alış virişde sencileyin hilekâr idi
Kibritci oldu şimdi kumaşçı köse çift¹⁶³

11. Şâir Hicvi

Şâirler hakkında söylenmiş hicivler çoktur. Şâirler, şiirlerinin güzel olmadığı ve halk arasında rağbet görmediği veya şiirlerinin başka şâirlerin şiirlerinden çalma olduğu söylenerek hicvedilirler.

Kâtip Şevki, Kebîrî'nin şâirler arasındaki değerinin, sıfır rakamlar arasındaki değerine benzediğini söyler. Sıfır sayı değerini artırır ancak yalnız başına bir değeri yoktur.

Kebîrî şi'r-gûylar arasında
Hemin ta'dad içinde sıfra benzer
Tezâyüd virür a'dâd-ı hisâba
Hisâba saymaz anı ehl-i defter¹⁶⁴

Likâyî, kendisine haber gönderip dîvânı hakkında düşüncesini soran Nidâyî'ye şöyle cevap gönderir:

Sizün dîvânınız destân olupdur
Şehirli köyli okur şöhreti var
Gözü âhûlârûn vasfıyla şimdi
Geyik destânı deñlü ragbeti var¹⁶⁵

Nidâyî, Likâyî'nin bu kıt'asına cevap verir:

Senün gibi diyeydüm şi'ri ben de
Meze olup ile şöhret bulurdı
Eger evsâfuñı dîvâna yazsam
Geyik destânı ol vaktin olurdu¹⁶⁶

¹⁶³ Refî', 1284: 133.

¹⁶⁴ Âhî, 1994: 163.

¹⁶⁵ Latîfî, 1314: 301.

¹⁶⁶ Latîfî 1314: 304.

Tehîm bir kasîdesinde sözü şâirlere getirerek, şâir geçinen hased kimseleri hicveder. Gayb âleminde aldıkları şeytânî ilhamla şiir söyleyen bu kişilerin şiiri, deli sözü veya hasta hezeyânıdır.

Tutalum şâ'ir oldılar hussâd
 Cümleñün şi'ri hatt-ı butlânî
 Bir alay şâ'ir-i şa'ir-şi'âr
 Bir katar esterân-ı pâlânî
 Ne belâ nâzım-ı le'âl olmak
 Bir iki gevher-i hazef kânı
 Kiminün tab'ı ma'den-i herze
 Kimünün nazmı hasta hezyânı
 Mahz-ı terzik sözleri kiminün
 Kiminün beyti yâve dükkânı
 Kiminün şi'ri tâzedür k'olsun
 Tâ edeb habs-i tab'-ı nisyânî
 Olmada hâr-ı vâdi-i tâze
 Hatt-ı halt-ı kelâm-ı dîvânî
 Her biri varidât-ı gaybîden
 Mülhem-i feyz lik şeytânî¹⁶⁷

Takîrî de şâirlerin bir sürü söz söylemelerine rağmen bunların neticesi olmayan hayâlî sözler olduğunu belirtir:

Nedür şâ'irlerün bildün mi hâlin
 Ögüp her dil-beruñ zülfi vü hâlin
 Kimin dâm eyleyüp kimini dâne
 Tolaşup geh dehân u geh miyâne
 İderler yok yire dürlü makâlât
 Netice çıkmaz illâ ki hayâlât¹⁶⁸

Şâirlerin, câize alabilmek için şiir söylemeleri de hicvedilmiştir. Câize için şiir söylemeyi dilencilik olarak niteleyen Sünbül-zâde Vehbî, şâirliği, dilencilik hâline getiren şâirlerden şikâyetçidir:

¹⁶⁷Tehîmî, 1991:206.

¹⁶⁸Aşık Ç., 1994: 666.

Niçe nâ-ehl-i gedâ tıynet-i sâ'il meşreb
 Cerri sermâye ider eylese imlâ-yı sühan
 Kalmadı şâ'ir ile farkı hemân cerrârûn
 Muntic-i cerr ü sual oldu kazâyâ-yı sühan
 Daldılar bâb-ı kibâra gazelüm var diyerek
 Oldı sâ'il kapısı dergeh-i vâlâ-yı sühan¹⁶⁹

Fatin Kâtip Niyâzî hakkında yazdığı bir hicviyede onun cebren caize isteyen bir dilenci olduğunu dile getirir.

Hicviye-i der hakk-ı Niyâzî kâtib 'an hülefâ-yı Mektûbî

Niyâzî-i gedâ kim cümleñ manzûrı olmışdur
 Tehî destân-ı 'asruñ sürûr u magrûrı olmışdur
 Niyâzî cerri 'arz-ı fakrı bir hadde irişdi kim
 Niyâzî mahlasıyla 'âlemün meşhûrı olmışdur
 Elümden dâd u feryâd eyler ashâb-ı mansıb heb
 Murahhîlik makâmı gûyiyâ meshûrı olmışdur
 İder bir saçma târîh 'arz cebren câ'ize ister
 Gürûh-ı sâ'ilânun öyle sâhib-zûrı olmışdur
 Habîsün ekser bahs ü kelâmı cerre dâ'irdür
 Anuñçün yetmiş iki milletün menfûrı olmışdur
 Murâd eyler ise bir lahzada yüz biñ yalan söyler
 Debîristân-ı kizbün h'âce-i makdûrı olmışdur
 Yalan okur yalanı ketb olunmuş görse bir yerde
 O hâr kizb ü dürûguñ ol kadar mecbûrı olmışdur
 Bilür cehl-i mürekkeb oldığın da'vâ-yı 'ilm eyler
 Cehâlet 'âleminde cinsinün ma'dûrı olmışdur
 Hevâyî gerçi bir vâpûr idi ammâ bu günlerde
 Düşüp sahn-ı kelâma 'aynı söz vâpûrı olmışdur¹⁷⁰

Şâirlerin hicvedilen diğer bir yönü de başka şâirlerin eserlerinden hırsızlık yapmalarıdır. Zâtî ile Mesîhî ve Revânî arasında birbirlerinin

¹⁶⁹ BİYAZİDOĞLU, Sureyyâ: *Sunhülâde Vehbî*, İklim Yayınları, İst.1993, s. 109.
¹⁷⁰ M. 558: 23a-23b.

şairlerini çaldıkları hususunda çıkan tartışmalar meşhurdur. Bir şâir Zâtî ile Revânî'nin kanlı bıçaklı olduklarını bildiriyor.

Ma'nâlarımı göz göre bağlar yürür deyü
Zâtî ile Revânî yine kan bıçakdurur
Zâtîye niçün öyle idersin didüm didi
Ugrudan ise yine harâmîye hakdurur¹⁷¹

Sünbül-zâde Vehbî, eski şâirlerin eserlerini çalıp çırpınların dillerinin kesilmesini ister:

Kudemânuñ bulup âsârını gencîne-misâl
İtdiler cümle harâmî gibi yağmâ-yı sühan
Sirkat-i şî'r idene kat'-ı zebân lâzımdur
Böyledür şer'-i belâgatda fetâvâ-yı sühan¹⁷²

Vehbî Dîvânındaki Farsça bir mesnevînin İran şâirlerinden Mirza Nasîr'in bir mesnevîsinden birkaç kelime ve terkip değişikliği yapılmak suretiyle alındığını farkedene Ziyâ Paşa, Harâbât Mukaddimesinde Vehbî'ye ta'riz eder:

Bir de ne 'aceb ki halkı ol pîr
Sirkatden idüp hemâre tahzîr
Eyler iken i'tinâ özüne
Uğrar kendi büyük sözüne
Dîvânuñda o müftî-i fen
Düzd-i sühanuñ dilin keserken
Manzûmesi Mirzâ Nasîr'in
Dîvânuñda durur o pîrin
Ketminde 'aceb tekellûf itmiş
Tahrîf itmiş tasarruf itmiş
Sanmış anı kimse duymamışdur
Hayfâ ki gılâfı uymamışdur...¹⁷³

Nâbî, Acem şâirlerini taklit eden, onların şairlerini Türkçeye çeviren veya çalan şâirleri hicveder:

¹⁷¹ Latîfî, 1314: 171.

¹⁷² Yöntem, 1996: 340

¹⁷³ Yöntem, 1996: 340, 11 nolu dipnot.

Câme-i gayrı bozup 'anteri yapmak gibidür
Nazm-ı Türkiye çevirmek 'Acemün güftârın

İntihâlât-ı hayâlât-ı 'Acemle Nâbiyâ
Şâhid-i eş'âr bir udhûke sûret bağladı

Istirâk-ı isti'ârâtile şi'r-i Şevketün
Şimdi düzdân-ı ma'ânî şân ü şevket bağladı¹⁷⁴

Nâbî, böyle düşünmekle birlikte "Hayrâbâd" isimli eserinin mevzu'unu Şeyh Attâr'dan almıştır. Şeyh Gâlip Hüsn-ü Aşk mukaddemesinde Nâbî'nin bu tutumunu ve eserinin dilini hicveder:

Kim Nâbî'ye hiç düşer mi evfâk
Şeyhin sözine kelâm katmak

Ey kıssadan olmıyan haberdâr
Nâkıs mı bıraktı Şeyh Attâr

İşte o kadardur ol hikâyet
Bâkisi dürûg-ı bî-nihâyet

Manzûme-i Fârisîveş ebyât
Bî'l-cümle tettebbü'-i izâfât

İnşâya virür egerçi sûret
Türkî söz içinde ayn-ı siklet

Az olsa eger degüldi mâni'
Derdük aña belki de sanâyî¹⁷⁵

Ziyâ Paşa da Hayrâbâd hakkında Şeyh Gâlip gibi düşünmektedir:

Böyleyken idüp yine tekâsül
Kılmış niçe ma'niden tegâfûl

Mebnâ-yi binâ-yı Hayrâbâd
Bî-hayrsızuñ kemâlin îrâd

El-hak çalup alma kıssadur ol
Hırsızlara hayli hissedür ol

¹⁷⁴ Güleç, 1950: 64.

¹⁷⁵ Yontem, 1996: 111-112.

Pîrâne tekellûf itmiş el-hak
Virmiş hele kâr-ı düzde revnâk¹⁷⁶

Kânî, kötü şiirin insana ezâ verdiği ifâde eder:

Murâdun hayr ise eş'âra tövbe it ki 'Allâme
Müsülmanânda terk-i ezâdan pek sevâb olmaz¹⁷⁷

Nefî kendisini hicve kalkışan şâirleri, şiirleri ragbet görmeyen müteşâir kimseler olarak niteler.

İttifâk eylediler heb bizi hicv eylemege
Kimi zâhir kimi bâtın bir alay b.k yidiler
Ne alur var ne satar yâvelerin b.k yirler
Alayı bir pula degmez müteşâ'ir gidiler¹⁷⁸

Güftî Teşrifatü's-şu'arâ isimli manzum tezkiresine aldığı şâirlerin çoğunu alaya almıştır. O şâir geçinenlerden bir çoğunun şiir söylemeye kabiliyetlerinin olmadığını, bazılarının ise şiir hırsızlığı yaptığını söyler. Ona göre büyük, küçük herkes bir mahlas olarak şâirliğe soyunmuştur.

Ne revîşdür ne turfa 'âlemdür
Bu revîş Rûmda müsellemdür
Kes mehar bir meta' iken eş'âr
Bu ne sırdur ki hep sagîr ü kibâr
Sâhîb- mahlas ola şâ'ir ola
Nice şâ'ir temâm sâhir ola¹⁷⁹

C. SOSYAL HİCİV

Sosyal hayat insana bir takım vazîfeler ve sorumluluklar yükler. Bunların en basiti ferdin içinde yaşadığı topluluğun düzenine uymasındır. En küçük sosyal kurum olan aileden başlayarak dinî, millî veya siyasî her türlü sosyal kurum, varlığını devam ettirebilmek için

¹⁷⁶ Yöntem, 1996: 112

¹⁷⁷ Ü. 3027: 19b.

¹⁷⁸ Ü. 3005: 33b.

¹⁷⁹ Demirtaş (Timurtaş): 1945-46: 5.

bazı kurallar, kâideler tesis eder. Bu kurallar âdet ve geleneklere bağlı yani örfî olabildiği gibi dinî ahlakî veya kanunî olabilir. Fertten beklenen, içinde bulunduğu topluluğun kural ve kâidelerine uymasındır.

Sosyal olmanın ikinci bir gereği de iş bölümüdür. Her ferd belli bir vazîfe üstlenir. Vazîfesinin kendisine yüklediği sorumlulukları vardır.

İçinde bulunduğu toplumun kurallarına uymayan, üstlendiği vazîfenin gereğini yerine getirmeyen veya bu vazîfeye lâıyk olmayan kişiler toplum tarafından hoş görülmez. Bu hoşnutsuzluk bazan da akla ve mantığa uymayan kurallara veya kuralların uygulanış şekline karşı duyulur. İşte bu hoşnutsuzluğun şâirler tarafından ifâde edilmesiyle sosyal hiciv ortaya çıkar.

Sosyal hicivler, toplumu ilgilendiren genel konulardaki olumsuzlukları, sivri noktaları ve acâiplikleri sergilemek, ayıplamak, gülünç göstermek şeklinde yapılabildiği gibi bir grup içerisinde bir şahsı seçip onu hicvetmek şeklinde de yapılabilir. Tabii ki şahsın kendine has fizikî ve rûhî yapısına yönelik hicivler sosyal hiciv kabul edilemez. Ancak o şahsın içinde bulunduğu grubun, sâhip olduğu makam ve mevkînin imkanlarını kötüye kullanması ya da beceriksizlik ve liyâkatsizliği sebebiyle makam ve mevkîne yakışmayacak davranışlarda bulunmasının sosyal bir yönü vardır. Bu tip şahıslar mensup oldukları grubun kötü bir temsilcisidir. Şâir böyle bir kişiyi teşhir ederek o şahıs nezdinde toplumun aksayan bir yönüne de dikkati çeker. Rüşvet yiyen bir kadiyi hicvederek adaletteki, zalim bir valiyi hicvederek yönetimdeki bozuklukları ve aksaklıkları gözler önüne sermiş olur.

Bu tür hicivlerden, hicvedilen kişiyle aynı durumla olan kişilerin çıkaracağı hisseler vardır ki, bu hisse alındığında hicvin ders verme, eğitme, düzeltme amacı ortaya çıkar.

Şahıs, memleket, makam ve meslek hicivleri başlıklarıyla gruplandırdığımız hicivlerden bir çoğunun sosyal yönünün olduğu açıktır. Ancak biz, sosyal hiciv başlığı ile sosyal aksaklıklar ve bozuklukları, yanlış telakkîleri, toplumu etkileyen bazı uygulamaları konu alan hicivleri inceleyeceğiz.

1. Rüşvet Yeme ve Yedirme

Rüşvetle iş görme ve gördürme her dönemde şikâyet edilen bir sosyal bozukluktur. Fuzûlî meşhur *Şikâyet-nâme*'sinde "*selam verdim rüşvet degüldür deyü almadılar*" derken rüşvet almadan hiçbir iş yapmayan devlet memurlarından şikâyetçidir. Andelîbî de rüşvet vermeden iş yapacak kişiyle görüşmesinin dahi mümkün olmadığını söyler:

Elüñe zer alup varsañ efendi gel buyur dirler
Eger destüñ tehî varsañ efendiyi uyur dirler¹⁸⁰

XVI. yüzyıl şâirlerinden Dilîrî de *rüşvet tarlasına altun ve gümüş ekenin işi görülür* der:

İrtişâ mezra'ına sim ü zeri
Durma ek tâ ki bite maslahatuñ¹⁸¹

Başka bir beytinde de, rüşvete *işbitiren* denildiğini, aynı zamanda rüşvetin *işini yitirenlerin tekrar işini bulmasını da sağladığını* ifâde eder:

Didiler irtişâyâ iş bitiren
Bunun ile bulur işin yitiren¹⁸²

Nizâmî rüşvetin olmadığını duyduğu zamanların özlemi içindedir.

Fazl ehli hayli mu'teber ü kâmrân imiş
Rüşvet yog imiş anda zaman ol zamân imiş¹⁸³

Me'âlî de rüşvet yemenin ve yedirmenin zamanın gereği olduğunu belirtiyor:

Zemanuñ şimdi budur muktezâsı
Yiyessin rüşveti hem yidiresin
Olasın egrilikde halka gibi
Virüp adını doğru didiresin¹⁸⁴

Bir beytinde de rüşvet yiyen ve yedirenin mûteber olduğunu söyler:

¹⁸⁰ Latîfî, 1314: 251.

¹⁸¹ Latîfî, 1314: 156.

¹⁸² Latîfî, 1314: 156.

¹⁸³ Âlî, 1994: 146.

¹⁸⁴ Latîfî, 1990: 301.

Ol kişidür mu'teber şimdi yiyüp hem yidüre
 'Aybı hüner 'add olur hem külli hatâsı sevâb¹⁸⁵

Kadılık, müderrislik gibi kurumların XVI. yüzyıldan itibaren bozulmaya başladığını göstermesi bakımından, **Koca Keşiş** lakabıyla anılan bir kâdının Defterdâr İskender Çelebi'ye yüz flori rüşvet verip Kırk Kilise kadısı olması üzerine Tûtî-i Latîf'in söylediği hiciv önemlidir.

Virmese yüz papası Koca Keşiş
 Mansıba kimse râzı olmaz idi
 Olmasa idi papası el-hâsıl
 Kırk Kiliseye kâdî olmaz idi¹⁸⁶

İskender Çelebi hakkındaki rüşvet iddiaları yaygınlaşınca azledilmiştir. Onun azli üzerine musâhiplerinden Emâni bir târih kıt'ası ile hicveder.

İrtişâ kasrını yapdukda Sikender Çelebi
 Tahtasın sîmden itdürdi vü zerden mîhin
 Der ü divârını nakş eyleyicek ol dâna
 Kati açık boyadı çoğ idüben zirnîhin
 Münteşîr olıcak efvâha peyâm-ı'azli
 Hâtif-i gayb didi rüşvet ile târihin¹⁸⁷

Nâbî, rüşvet verilmeyince işlerin görülmediğini ve kendisinin isteklerinin de rüşvet teklif edecek bir kethüdâsı olmadığı için gerçeklemediğini şu iki beyitte dile getirir:

Virmezdi kimse kimseye nân minnet olmasa
 Bir maslahat görülmez idi rüşvet olmasa
 ...
 Gelmez husûle maslahat-ı vasl Nâbiyâ
 Teklif-i rüşvet eyliyecek kethüdâsı yok¹⁸⁸

Rüşvet yeme ve yedirme XIX. yüzyıl sonlarında o kadar yaygınlaşmış ki, devlet, rüşveti önlemek için önce hâkimlere sonra da

¹⁸⁵ Latîfî, 1314: 305.

¹⁸⁶ Aşık Ç., 1994: 376.

¹⁸⁷ Âlî, 1994: 198. (Gelibolu Âlî, Emâni'nin velinimet olan İskender Çelebi için böyle bir hiciv söylemesini nankörlük olarak görür.)

¹⁸⁸ Güleç, 1950: 75.

bütün memurlara rüşvet almayacağına dâir yemin ettirme kararı almış. Bu olayı şâir Eşref şu kıt'alarla hicvediyor.

Pâdişâhum her irâden 'ayn-i hikmetdür senün
Bir kerâmetdür hele tahlîf-i hükkâm-ı kirâm
Bu usûlü cümle me'mûrîne ta'mîm eyle kim
Çatlasınlar hepsi kurtulsun şu millet vesselâm¹⁸⁹

Eşref'in, yemin usûlünün bütün memurlara tatbik edilmesi fakat eski halin yine değişmemesi üzerine söylediği kıt'a:

Mansıb erbâbı yemînünde sebât eylemiyor
Böyle hâ'inlere bilmem ki daha n'itdürelüm
Rüşvet i'tâsını men itmege me'mûrîne
Bâri efrâd-ı ahâliye yemîn itdürelüm¹⁹⁰

Rüşvet yemininden Vâlilerin muaf tutulması üzerine de şu kıt'ayı söylemiştir:

Resm-i tahlîfiñ şümûlü olmalı vâlilere
Çok yemiş de añların karnı yemîne tok mıdur
Añlaşılmaz sehve mebnî mi bu istisnâ 'aceb
Yoksa vâlilerde ümmîd-i sadâkat yok mıdur¹⁹¹

2. İlme ve Alimlere Kıymet Verilmemesi, Zamandan Şikâyet

Devlet görevlerinin rüşvetle alınıp satılması ve liyâkatın gözetilmemesi sonucunda bazı şikâyet ve sızlanmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu şikâyet ve sızlanmalarda cehâlete pirim verilerek, ilim ve hüner sâhiplerinin adeta cezâlandırıldığı, sık sık dile getirilmiştir.

Kastamonulu Şânî Kemalpaşa-zâde'den mülâzım olduktan sonra başarılı olmasına rağmen bir göreve atanamamıştır. Sınavda üstünlük sağladığı akranları göreve atanınca bir kıt'a ile bu durumu hicveder:

¹⁸⁹ Yücebaş, 1958: 132 (Deccal 2. kitap)

¹⁹⁰ Yücebaş, 1958: 132. (Deccal 2. kitap)

¹⁹¹ Yücebaş, 1958: 132. (Deccal 2. kitap)

Ey felek meylün eger câhil ü nâdâna ise
 Ben dahî tâ o kadar kâmil ü dâna degülüm
 Baña bu cevır nedür sâhib-i irfân sanup
 Ehl-i fazl añladuñ ise beni haşâ degülüm
 Echelü dün u denîyüm baña da bir nazar it
 Gayrden humk u belâhatde de ednâ degülüm
 İmtihân eyle beni cehlle gelsün cehele
 Ki gabâvetde bugün kimseye hemtâ degülüm
 Mansıb almak nic'olur göstereyüm cühhâle
 Cehlle şimdi hele dahi tûvânâ degülüm¹⁹²

Nihâlî Câfer Çelebi "*fazilet ve irfanın sakalı bitti* sözüyile ilim ve irfân sâhibi olanlara kıymet verimediğini anlatır:

Kime kimden şikâyet eyliyeyüm
 Sergüzeştüm hikâyet eyliyeyüm
 Ehl-i ilmün fakîrine şimdi
 Kimse dimez riâyet eyliyeyüm
 Sakalı bitdi fazl u irfânun
 Kendümi ehl-i san'at eyliyeyüm
 Mansıba ger liyâkatüm yok ise
 Ol cihetden ferâgat eyliyeyüm¹⁹³

Konyalı Hâfız, zamânenin, hüner ehline düşman olduğunu, câhillere i'tibar gösterdiğini, hüneri rüşvetle ölçdüğünü belirterek *cihanın hayrının bittiğini* söyler.

Gerekmez baña fazl u ma'rifet hiç
 Zamâne düşmen-i ehl-i hünerdür
 Ko kesb-i fazlı sa'y it câhil ol var
 Bu devr içinde câhil mu'teberdür
 Hüner da'vasın itme ey tehî-dest
 Hüner elde bu demde sîm ü zerdür

¹⁹² Latîfî, 1314: 199. (Matbu nüshada "Şafî" ismiyle kaydedilmiştir.)

¹⁹³ Latîfî, 1314: 345.

Hüner kizb ile şirret oldu şimdi
 Anı her kim bilür sâhib-hünerdür
 Gözüñ aç kim cihânun hayrı gitdi
 O demdür ki zamân-ı şûr u şerdür¹⁹⁴

Cem'i Çelebi de alçakların muteber olduğunu dile getirir.

Mu'teberdür cihânda dîn u denî
 Dâ'imâ zillet üzre ehl-i hüner
 Hâl-i 'âlim misâl-i deryâdur
 Güher-i pâk zîr ü cîfe zeber¹⁹⁵

Son bendinden Âlî ismindeki bir şâire ait olduğu belli olan bir muhammeste, cihanda inâyet, hidâyet, mürüvvet kalmadığı belirtil-
 dikten sonra artık "sefâhet" in zerâfet sayıldığı söyleniyor:

Yokdur cihânda şimdi cehâlet gibi kemâl
 Dânâ odur ki vâfir ola kîsesinde mâl
 Dehr-i denîde anuñ içündür bu ihtilâl
 'Ârifleri mezemmet ider ehl-i ibtizâl
 Şimdi zarâfet oldu sefâhet didikleri¹⁹⁶

XVII. yüzyıl şâirlerinden Nihânî de ilme değer verilmemesinden şikâyetçidir:

Dâniş ü fazlı ehl-i 'ilm olanuñ
 Kaba dülbend ile kabâ oldu
 Ümerâ kapusunda anuñ içün
 'Ulemâ 'abd-i müşterâ oldu¹⁹⁷

3. Yönetimin, Devlet Düzeninin Bozulması

Toplumda iyilik ve güzellik namına hiçbir şeyin kalmadığını, başta idâreciler olmak üzere toplumun her kesiminin bozulduğunu anlatan ve bu bozuklukları teşhir eden hicivler XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. İmparatorluğun gelişme ve güçlenmesinin durması,

¹⁹⁴ Latîfî, 1314: 126.

¹⁹⁵ Ü. 3004: 88a Der-kenar

¹⁹⁶ Ü. 3005: 31a Der-kenar

¹⁹⁷ Âlî, 1994: 283.

daha sonra da gelişen Avrupa karşısında gerilemesi, yönetim hakkındaki hicivlerin giderek çoğalmasına sebep olur. Bu hicivlerde genellikle pâdişâh hicvin dışında tutularak, düzenin bozulmasından sorumlu olanlar açık veya üstü kapalı olarak pâdişâha şikâyet edilmiştir.

XVI. yüzyıl sonlarında Estergon kalesinin düşman tarafından zaptedilmesi (1595) üzerine, "sarhoş" lakabıyla tanınan Abdî'nin yazdığı ve pâdişâha ulaştırmak için şeyhülislâma verdiği mesnevi, bozuk idâreden şikâyet eden bir hicivdir. Abdî bu mesnevîde, tımar ve zeâmet dağıtımının ne kadar bozulduğunu, kalelerin nasıl bir bir elden gittiğini, saray mensuplarının kendilerini irtişâya ne kadar kaptırdıklarını anlatmaktadır.

Elâ ey Pâdişah-ı âsmân-taht
 Hümâyun-saltanat şâh-ı cüvan-baht
 Kelâm-ı hakkı gûş it dostlardan
 Şehâ ser-hadleri kapladı düşman
 Tameşvar ile Göle kaldı ancak
 'Adû zabtındadır hep gayrı sancak
 ...
 Anuñçün cümlesi oldu perîşân
 Tatarlardan kimesne yokdur el'ân
 Yeniçeri sipâhi vü silahdâr
 Eger olsa idi añları yoklar
 Bulunurdu anuñ da rub'ı mevcûd
 Esâmîdür olan defterde ma'dûd
 Agası bî-kusûr alur vazîfe
 Bilür mi ola bu hâli halîfe
 İki yirden virilür bire sancak
 Ya bu sancak degül bir sancı ancak
 Za'îmüñ şimdi noksânı katı çok
 Sipâhînüñ devede kulağı yok
 Kanı ser-hadde tîmâr u ze'âmet
 Alupdur ekserin erbâb-ı devlet

Eger evvelki gibi olsa yerli
 Olurdu dâ'imâ atı egerli
 Olunca hâl-i düşmenden haberdâr
 İderlerdi 'adûya toğrı ilgâr
 Otuz olan za'imûn üçü yokdur
 Bu noksan şimdi her sancakda çokdur
 Kılıcuñ kimi erbâb-ı kalemde
 Kimi çavûşlarda böyle demde
 Koçılarla gider mahsûl dâ'im
 Sefer âlâmını çekmek ne lâzım
 Elinde çoğınun yüz biñ ze'âmet
 Birin alur birin ider ferâgât
 ...
 Şu kim mâlin virüp alur ze'âmet
 Alup mahsûlin eylerler ticâret
 Çoğınun adı var kendüsi yokdur
 Bu gûne kullarun gâyetde çokdur
 Alup mahlûli eylerler berâtı
 Velî ne bir iti var ne bir atı
 ...
 Ri'âyet gitdi kânûn-ı kadîme
 Virilmez çün menâsib müstakîme
 ...
 Olup yerli yaranna ri'âyet
 Satılmayaydı tîmâr ü ze'âmet
 Geleydi cümle hüddâm u ekâbir
 Himâyet itmeseydi kimse bir bir
 Bu ser-haddûñ giderdi ihtilâli
 Olurdu 'askerun mazbût hâli
 Revâ mı olavuz Tâtâra muhtâc
 Ola bizden kavî şol bir nice aç
 Ne güne kaldı cünd-i Âl-i 'Osmân
 Ki öz derdine ilden uma dermân

Vukûfum olmagile mâcerâya
Anı 'arz itdi 'Abdî hâk-i pâya¹⁹⁸

Gâzî Giray'ın 1592 yılında başlayan Avusturya seferi sürerken yazdığı bir gazel de devlet işleriyle uğraşmayan zevk ü safâ peşinde olan devlet erkânını hicvediyor.

Telh-kâm olsak aceb mi hâlimizni bir görûn
Burnumuzdan geldi bî-llâh acı suyu Sonburuñ
Ehl-i İslâm illerin küffâr gâret eyledi
Ey Hüdâ-nâ-tersler siz rüşvet aluñ oturuñ
'Arsa-i rezm içre biz kanlar töküp kân aqlaruz
Vâdî-i 'işretde siz câm-ı safâ zevkin sürûn
Hayli bî-âhengdür kânûn-ı devlet nagmesi
Ey müdebbirler anuñ bârî kulâgını buruñ
Sanmañuz dârü'l-eman fânîdür kalmaz size
Böyle kalsa bir iki gün dâhi sabr eylen görûn
Bir tedârük olmaz ise gitdi elden memleket
İ'timâd itmezseñüz etrâf-ı 'âlemden soruñ
İrtiâ birle mevâlî cem'-i altûn eylesün
Ellezîne yeknizûn âyâtın aña tapşıruñ
Hân-ı Gâzî yahşı bu nazmı size kıldı revân
Ger yaman söz söyler ise anı Sonburdan soruñ¹⁹⁹

Edirneli 'Askerî devlet erbâbından merhamet ve himmet göremeyince bir kasîdesinde bu durumdan şikâyetçi olur.

Ey gönül a'yân-ı devlet içre himmet kalmadı
Kimden umarsın kerem ehl-i mürüvvet kalmadı
Ey dirîgâ lutf u ihsânuñ kapusın yapıdılar
Zikri hayr olsun dinür bir ehl-i devlet kalmadı
Adları hâtem sehâ tômârını tayy itdiler
Gitdi gayb oldu kerem cûd u sehâvet kalmadı

¹⁹⁸ Orhan Burian, Bozuk İdareden Şikâyetçi İki Şa'ir, DİCT Dergisi, VIII. (4. sayıdan ayrışım,) Ank. 1951: 678-681.

¹⁹⁹ Burian, 1951: 676.

Toldı mülk-i 'âlîme eşrât-ı sâ'at fitnesi
 Ger bilürsün zâhir olmaduk 'âlâmet kalmadı
 Ser-te-ser dünyâ yüzini tutdı şöhret- âfeti
 Ah kim bir kûşede vahdet selâmet kalmadı²⁰⁰

Askerî'den yukarıdaki beyitleri nakleden Gelibolulu Âlî bu maz-
 munda kendisinin de bir gazel söylediğini belirtip şu beyitleri verir.

Güm oldı zevk ü şâdı devr-i âdemden vefâ gitdi
 Hakîkât câmı sındı bezm-i 'âlemden vefâ gitdi
 ...
 Gönüllerden ricâ nâ-yâb u nâ-peydâ degül kat'â
 Velî her mâlik-i dînâr ü dirhemden sehâ gitdi
 Eger kan içre biñ merdüm görürse aqlamaz kimse
 Terahhum demlerinde çeşm-i pür-nemden 'atâ gitdi²⁰¹

XVIII. yüzyıl şâirlerinden Ali de şikâyetlerini şu bendlerle dile
 getirir.

Baglandı kaldı râh-ı 'inâyet didikleri
 Olmaz küşâde bâb-ı hidâyet didikleri
 Mahv oldı gitdi cûd u sehâvet didikleri
 Bir âstâne idi mürüvvet didikleri
 Yaptı anuñ kapusını hisset didikleri
 Erbâb-ı 'izz ü devlete hergîz tabma sen
 Magrûr olma ragbetine anların igen
 Vallâh nice tecrbe eyledüm bu hâli ben
 Ölsen yolunda fâ'ide yok saña kimseden
 Zîrâ güm oldı ortada himmet didikleri²⁰²

Nâbî meşhur bir gazelinde dünyada iyilik ve güzellik adına hiç bir
 şeyin kalmadığını söyler.

Gülsitân-ı dehre geldük reng yok bû kalmamış
 Sâye-endûz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış
 Tylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rüzgâr
 Hakka-i pirûze-i gerdûnda dârû kalmamış

²⁰⁰ Âlî, 1994: 244.

²⁰¹ Âlî, 1994: 244.

²⁰² Ü. 3005: 31a.. Der-kenar.

Teşnegânuñ çak çak olmuş teb-i h^vâhişgeri
 Çeşmesâr-ı merhametde bir içim su kalmamış
 Kadrin añlar yok bilür yok merdûm-i sencîdenüñ
 Çârşûy-ı kâbiliyyetde terâzû kalmamış
 Ceyş-i gamdan kanda itsün ilticâ ehl-i niyâz
 Kal'a-i himmetde Nâbî burc u bârû kalmamış²⁰³

Nâbî kötü gidişin ve düzensizliğin sebebi olarak liyâkatsiz kişilerin yönetime geçmesini görür. Baltacı Mehmed Paşa ikinci defa sadrâzam olduğunda, ona sunduğu bir kasîdesinde Baltacı'dan evvel sadrâzam olanların hizmete muvaffak olamadıklarını, çünkü onlarda liyâkat kokusunun dahi bulunmadığını söyler:

Bir iki kimseyi lîk itmiş idi bir nice sâl
 Nâ'il-i mertebe-i rif'at-i sadr-ı 'ulyâ
 Lîk olmadı muvaffak bii bir hidmete kim
 Pâdişâha fukarâdan ide tahsîl-i du'â
 Birisi saltanata eylemedi gam-h^vârî
 Eyledi her birisi kendü murâdın icrâ
 Kimden ümmîd-i nizâm itdi ise saltanata
 Oldılar gaflet ile bâdiye-peymâ-yı hatâ
 Kimi nasb itdi ise sadr-ı mu'allâ-kadre
 Bulmadı bûy-ı liyâkat birisinde kat'â²⁰⁴

Kim tarafından söylendiklerini tespit edemediğimiz aşağıdaki kıt'a ve beyitlerde düzenin bozulmasına sebep olarak, çıkar kavgaları ve paraya olan düşkünlük gösterilmektedir.

Câhili 'âli hüner ehlini alçaklamada
 Böyledür bu içine itdiğümün dünyâsı
 Başka da'vâlarına virme kulak dünyânun
 Pek büyükdür yimesin ben yiyeyüm gavgâsı²⁰⁵

....

²⁰³ Nabl, 1993: 642

²⁰⁴ Nabl, 1993: 285.

²⁰⁵ M. 558: 4a. Der-kenar.

Cemreler âb u hevâya düşer andan karaya
Bu sene düşdi her eşyâya ve illâ paraya²⁰⁶

....

Yidi içdi içine s.çd. kibâr-ı devlet
O b.kı şimdi temizler bu zevallı millet²⁰⁷

4. Adaletsizlik, Zâlimlik

Devletin en önemli görevi halkın can ve mal emniyetini sağlamak, halkın güven içerisinde yaşamasını temin etmektir. Ancak devlet yönetimindeki bozukluklar adâlet mekanizmasının da bozulmasına sebep olmuş, adâletsiz uygulamalar ve zulüm çoğalmıştır. Bir şâir bu durumu aşağıdaki kıt'a ile dile getirir.

Dü desti kaldı taş altında ashâb-ı hukûkuñ hep
'İbâduñ hakkı ibtâl olmada bâb-ı (silik)

Müzevver şâhid-i zûre hükûmet i'tibâr itdi
Şerî'at kanda hâkim kanda nâ-bûd oldu dünyâda²⁰⁸

Gazâlî emniyetin kalmamasını kıyâmet alâmeti olarak niteler:

Gâfil olman dostlar oldu yakın âhir zemân
Döndi 'aksine her işler kalmadı emn ü emân²⁰⁹

Devlet, zulmü önlemek yerine halka kendisi zulmetmeye başlamıştır. Nâbî böyle bir devlete lanet olsun der:

La'net ol devlete kim ola gıdâ
Eşk-i çeşm-i fukarâ subh u mesâ²¹⁰

Haksız yere halkın elinden malını almak halka yapılmış bir zulümdür. Malına el koydukta sonra halkı teselli etmeye çalışmak ise Nâbî'ye göre koyunun nefes borusunu kesip sonra da bacagından üfürmeye benzer.

Halkın emvâlin alup sonra tesellî virmek
Fels-i mâhîyi soyup yağda pişürmek gibidür

²⁰⁶ M. 558: 4a. Der-kenar.

²⁰⁷ M. 558: 4a. Der-kenar.

²⁰⁸ M. 558 yk. 12a. Der-kenar.

²⁰⁹ Aşık Ç, 1994: 927.

²¹⁰ Güleç, 1950: 76.

Gusfendânun idüp kat' tarîk-i nefesin
Bacagından üfürüp sonra şişürmek gibidür²¹¹

Adâletsizlikle ilgili hicivlerin çoğu kadılarla ilgilidir. Adâletin uygulayıcısı olan kadılar, verdikleri haksız ve taraflı hükümlerle bu kurumun bozulmasına sebep olmuşlardır. (Kadılar hakkında söylenmiş olan hicivler daha önce verilmiştir.)

5. Yabancılar İtibâr Gösterilmesi

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve gelişme dönemlerinde İran ve Arap asıllı olan kişilere itibâr gösterilmiştir. İlim tahsili için Mısır'a veya İran'a gidilmiştir. XIV. yüzyılda Ahmed-i Dai Kâhire'ye, XV. yüzyıl başlarında Şeyhî İran'a tahsil için gitmiş olan şâ'irlerdir. Bu dönemlerde Osmanlı ülkesinde henüz düzenli eğitim veren medreselerin teşekkül etmemiş olması ve yetişmiş yeterli müderris olmaması sebebiyle ilim tahsil etmek için dışarıya gidenlere veya Arap ve Acem asıllı olup kendisini yetiştirdikten sonra Osmanlı ülkesine gelenlere itibâr gösterilmesi tabiidir. Böyle kişiler kendilerine pâdişâh meclislerinde yer bulmuşlar, şah-zâde hocalığı ile görevlendirilmişler ya da devletin önemli kademelerinde görev almışlardır. Arap ve Acem hayranlığı XVI. yüzyılda da devam etmiştir.

XV. yüzyıl sonlarında yaşayan Mesîhî:

Mesîhî gökden inseñ saña yer yok
Yüri gel var 'Arabdan yâ 'Acemden²¹²

beytiyle 'Arap ve Acem hayranlığını hicveder.

Fâtih Sultan Mehmet dönemi şâirlerinden Tokatlı Le'âlî, Acem diyarına gidip orada bir süre kaldıktan sonra Acem asıllı biri gibi Osmanlı ülkesine gelmiş ve Fâtih'in meclisine dahil olmuştur. Acem olmadığı anlaşıncı gözden düşen Le'âlî, sırf ülkesine bakılarak kişilere kıymet verilmesini hicveder. Bu olayı ve Le'âlî'nin söylediği hicvi Gelibolulu Âlî şöyle naklediyor.

²¹¹ Güleç, 1950: 75.

²¹² Mesîhî, *Mesîhî Dîvânı*, (Haz. Mine Mengi) Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ank., 1996, s.231.

"Tokatlı iken vilayet-i 'Acem'e varup merd-i müte'acem olduğu halde Rûma geldi. Hattâ Rum erenlerine Monla Câmî'nün ve sâir 'Acem ulularının selamın getürdi... Rûma geldükde 'Acem nâmıyla Ebu'l-feth meclisine dâhil olmuşlar. Ya'nî ki ol târîhde A'câm hakkında mebzûl olan lutf u kerem anuñ hakkında dahi mebzûl olmuş. Ammâ sonra müte'acem idügi bilinmiş. Meclis-i şehriyârîden tarh u reddine ikdâm olunmuş. Mezbûr dahi hasb-i hâlini bu vech ile nazma koyup rikâb-ı hümayunlarına sunmuş.

Olmak istersen i'tibâra mahal
Yâ 'Arabdan yahud 'Acemden gel
Gevhere kıymet olmaya kânda
Dür bahâsın bula mı 'ummânda
Söylenür nükte vü meseldür bu
K'ola dâ'im çerag dibi karânu
Olsa âdemde ma'rifetle murâd
Ne fazilet virürmiş aña bilâd
Taşdan sâdır oldu gerçi güher
Mu'teberdür velî niteki hüner
Rûmda kellelenmesün mi 'Acem
Buldi bu 'izzet ile çün ekrem
'Acemden her biri ki Rûma gelür
Yâ vezâret yâ sancak aña gelür."²¹³

Yabancı hayranlığı XIX. yüzyılda Avrupa ülkelerine ve özellikle Fransa'ya karşı duyulmaya başlamıştır. Fransızca öğrenmek moda halini almış ve Fransızca bilmeyenler adam yerine konulmamıştır. Hristiyan âlemine yaklaşma gayretleri bazı şâirlerce dinsizlik olarak nitelendirilmiştir.

Bu çarhın devri şimdi başka mihver kısbet itmişdür
Kibâr-ı evza' efrenge anuñçün ragbet itmişdür
İki deyyûs istilâ idüp bu mülk-i 'Osmânı
Nasıl devlet ki böyle ihtiyâr-ı zillet itmişdür

Degil mümkün ola bir dilde mihmân küfr ile îmân
 Bu dinsizlik cihânı mübtelâ-yı hayret itmişdür
 Nedür bir ehl-i îman kalmamış mı mülk ü milletde
 Felek bir kâfiri ser-kâr-ı câh-ı devlet itmişdür
 Umûr-ı devleti ehl-i salîbe eyledi teslîm
 'Aceb mi vakti deccâlîñ hurûcî kurbet itmişdür²¹⁴

Ali isimli bir şâirin frenk âdetlerinin yayılmasını, Hristiyanlara kıymet verilmesini, Fransızca bilenlerin itibâr görmesini hicveden bir gazelinin bazı beyitleri şöyledir:

Zenân içre şerî'at üzre ehl-i perde yok ammâ
 Frenkâne telebbüsle sefâ'at artar eksilmez
 Kibâr eyler tefâhür tavr u hâl-i frenkiyân ile
 Ekâbirde bu şehir içre riyâset artar eksilmez
 Muşîr ü rütbe vü bâlâ vü ûlâ Ermeni toldı
 David Franko Pavlâkide haşmet artar eksilmez
 Lisân-ı Fransevîyi bilmeyen âdem degül şimdi
 Buna vâkîf olanlarda dirâyet artar eksilmez
 Ayak altında kaldı ehl-i küfrün millet-i İslâm
 Mesîhîlerde artık şân u şöhret artar eksilmez²¹⁵

Eskiden Arapça ve Farsçaya olan rağbet XIX. yüzyılda Fransızca'ya yönelmiştir. Napolyon döneminde, İstanbul'da bir mektep yapılması ve Fransızca eğitim verilmesi üzerine söylenmiş hicivler Fransızca'nın çok rağbette olduğunu göstermektedir.

Lisân-ı Fransevîye olmaz ise bir kişi vâkîf
 Çekerdi zilleti hiçe sayar idi anı devlet
 Yapılmış idi emr-i Napolyon ile bir mekteb
 Anı îcâd itmişdi yeni bir kâfir nekbet²¹⁶

 Bilmiyen Fransa lisânın çoğu çekdi zillet
 Nice ashâb-ı kemâli hiçe koydı devlet

²¹⁴ M. 558: 5a. Der-kenar.

²¹⁵ M. 558: 36b. (Bu gazel ve Abdî'nin benzer bir gazeli için III, Blm. Gazel bahsine bakınız.

²¹⁶ M. 558: 35b. Der-kenar.

Yapdılar Nâpolyon emriyle bir dâr-ı habîs
Didiler mekteb-i sultân aña küfre âlet²¹⁷

Fransızca'ya gösterilen alâkanın bir müddet sonra, azaldığı şu
kitadan anlaşılmaktadır.

Fransızın hatt ü lisânın bilmeyen makdûh idi
Ba'd-ez-în kangı kitâbet idelüm tahsîle sa'y
Devlet ü milletce olmuşduk esîri kâfirün
Hakka hamd olsun bozuldı bu nümâyîş bu alây²¹⁸

6. Yönetimin Bazı Uygulamaları

Ülkeyi idâre edenlerin gerekli gördükleri için aldıkları bazı karar-
ları veya uygulamaları yanlış bularak düşüncelerini hiciv şeklinde dile
getiren şâirler vardır. Bu tür hicivler XVIII. yüzyıldan sonra artış
gösterir:

a. İçki Yasağı

Kanunî döneminde içkinin yasak edilmesi üzerine Sâni bu
durumdan şöyle yakınmaktadır.

Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey
Kılduñ esîr-i kahve bizi hey zemâne hey²¹⁹

b. Köprü Parası Alınması

Galata Köprüsünden geçişler paralı hâle getirilince Eşref hükümeti
dilenciye benzetir.

Ehâlî köprüden on para vermezse geçirmezler
Ne feyz ummakdayuz böyle dilenci hükûmetden²²⁰

²¹⁷ M. 558: 36a. Der-kenâr.

²¹⁸ M. 558^v 36a. Der-kenâr.

²¹⁹ Âli, 1994: 297.

²²⁰ Yücebaş, 1958: 12.

c. Dilencilerin İstanbul'dan Sürülmesi

Alınan bir kararla İstanbul'daki dilenciler İstanbul dışarısına sürülür. Eşref bu olay üzerine câhillerin de İstanbul'dan sürülmesi hâlinde İstanbul'un boş kalacağını söyler.

Yalnız kaldı devâ'irde kibâr-ı se'ele
Bir sühûletle sürüldü sürülenler yolda
Tard olunsaydı eger birde gürûh-ı cehele
Üç kişi kalmaz idi koskoca İstanbul'da²²¹

ç. Sansür

II. Abdülhamid devrinde hükûmet çok sıkı bir sansür uygulamış. Encümen-i Teftiş ü Muayene isimli sansür kurulunun şâir ve ediblerin eserlerini sıkı bir denetimden geçirmeleri epey sızlanma ve şikâyetlere yol açmıştır. Eşref, şâir Hayret Efendi hariç bu heyette bulunanların hepsinin Kur'an'ı Arapça sözden ayırt edemeyecek kadar câhil olduğunu söyler.

Çizerler her eserden bî-mubâhâ bir takım yerler
Edibüm sanma ki yalnız senün dîvânı çizmişler
Geçen gün Encümende yok iken Hayret bütün hey'et
'Arapça bir sühan zanneyleyüp Kur'ânı çizmişler²²²

d. Askerlik Süresinin Uzun Olması

Osmanlılarda askerlik süresinin uzun olmasını Eşref kışlaların cennet kadar güzel olduğu ve girenin çıkmak istemediği şeklindeki güzel bir sebeple açıklar ve alaya alır.

Oldı şân ü şeref 'Osmanlılara askerlik
Bu esâsı düvel-i sitte çalışsa yıkamaz
Kışlalar sâye-i şâhânede cennet gibidür
Bir giren sonra içinden gavur olsa çıkamaz²²³

²²¹ Yücebaş, 1958: 132.

²²² Yücebaş, 1958: 12.

²²³ Yücebaş, 1958: 132. (Deccal II. kitap)

f. İmâret Yemeklerinin Kötü Olması

XVI. yüzyılda imâretlerde verilen yemeklerin yenilecek gibi olmadığını gören Mü'min isimli bir şâir bu durumu hicveder.

Efendi devr-i 'adlünde revâ mı

Harâb ola yıkıla bir 'imâret

Pilavının sorarsa dânesini

Sinirmek key hüner yutmak kerâmet

Fodulası yenilmez yahnisi çig

Ta'âmında ne lezzet var ne hâlet²²⁴

Ç. ŞEHİR, KASABA VE MEMLEKET HİCVİ

Şehirlerle ilgili hicivler, şehrin ismi, halkı ve yaşantısı bakımından yapılmaktadır. Şâirler beğenmedikleri, umduklarını bulamadıkları, veya halkından ilgi göremedikleri yerler hakkında hiciv söylemişlerdir.

İsmi veya ünvanı sebebiyle hicve konu olan şehirler Sivrihisar, Manastır, Kırk Kilise ve İzmir'dir.

1. Sivrihisar

Şâir Eşref Sivrihisar'a tayin edilince gitmek istemediği bu kazânın ismindeki "sivri" kelimesinin anlamından istifâde ederek şu kıtayı söyler.

Beni Sivrihisâr'a merhamet eyle oturtma

Kerem kıl Akhisâr'ı dersin İzmir'den ırâk olsun

Mücerred bir hisâra gönderilmekse eger maksad

Efendüm başı sivri olmasın da bâri âk olsun²²⁵

Kâmil Paşa'nın yardımıyla bu tayin durdurulunca bir teşekkür kıtası söyler.

²²⁴ Âli, 1994: 276-277.

²²⁵ Uzun, 1964: 19. ; Şâir Eşref'in Külliyyatı, 1928.

Kararmışdı gözüm ye's ü elemden
 Bu gün fark eyledüm leyl ü nehân
 K.ç.mdan âsafâ çekdüñ çıkarduñ
 Kolaylıkla şükür Sivrihisâr'ı²²⁶

XVI. yüzyıl tezkirelerinde, Gazâlî' (Deli Birâder) nin Sivrihisar'la ilgili bir latifesi nakledilir. Sivrihisar'a müderris olarak tayin edilen Gazâlî, orada fazla kalmayıp İstanbul'a döner. "Niçin yerinde oturmadin, erken döndün?" diye soran devlet erkânına "Sivrihisar rahat olup oturacak yer degüldür. Bir düzcesin ya'ni mahsûli özcesin 'inayet idün" der.

Gazâlî daha sonra tayin edildiği Akşehir'den de "Akşehir baht-ı siyâhuma münâsib degüldür" diyerek dönmüştür.²²⁷

2. Manastır, Kırk Kilise

Manastır şehri. **Manastır** kelimesinin büyük kilise anlamındaki manastır kelimesiyle cinsli olması sebebiyle hicivde kullanılır. Orada oturanların Hristiyan olduğu imâ edilmiştir. Sünbül-zâde Vehbî'nin Manastır'a kadı olması üzerine Sürûrî bir çok kıt'asında onun büyük papaz, piskopos olduğunu ve oraya yakıştığını söyler.

Mansıb olmuş Manastır'a Vehbî
 Gerçi itdi hased biraz gidiler
 Likin insâf idüp Müsülmânlar
 Ehlühû fi-mahallihi didiler²²⁸

Sürûrî'ye göre Manastır kadılığı Vehbî'nin küfrüne nisbetle küçük bir mansıbtır. Manastır kadılığına **Kırk Kilise** isimli kasabanın kadılığı da ilâve edilmelidir. Aynı zamanda **Manastır** ismini **Manastır** şekline çevirmek gerekir.

Zamîme eylesünler Kırk Kilisâyı ki bir kîrûñ
 Kemâl-i küfrine nisbetle mansıb şimdi az oldı

²²⁶ Uzun, 1964: 19. ; Şair Eşref'in Külliyyatı, 1928.

²²⁷ Âlî, 1994: 250.

²²⁸ Ü. 3005: 76a.

Manasdır ismi enseb aña bu târîhden soñra
Manastır matlebin Vehbî kapup dinsiz papas oldı²²⁹

3. İzmir

İzmir, gayri müslüm halkın çok olması sebebiyle olsa gerek **gavur İzmir** olarak anılır.

İstanbul şehrini "İslambol" olarak zikrettiği bir kıt'asında Sürûrî, Vehbî Manisa kadılığına ta'yin edilince ona, *müslümanların çok olduğu yerlerden sıkıldınsa Manisa gibi müslüman şehrine değil de gavur İzmirine git* der.

Ey diyânetsiz osandun ise İslamboldan
İşte Eflâkle Bogdan yine var birine git
Müslimânum diyemezsun hele Magnîsâda
Gel niyâbet ile Vehbî gavur İzmirine git²³⁰

Kânî, Allâme'nin agzından onun burnunun büyüklüğünü hicvederken İzmir için yine "**gavur İzmirî**" ifâdesini kullanır.

Ben gavur İzmirî idüm evvel bu arada
Bu burnıla hemân burun ovâya beñzerüm²³¹

İzmir'de yaşamayı seven Eşref beş on gün İzmir'den uzak kalınca Kırkağaç'taki yaşantısından şikâyetçi olur.

Uzak düşdükse de senden beş-on gün âh gavur İzmir
Dolaşmak üzre sahrâda felekden sanma gün çalduk
Ne var arpa suyu, ne bir yeşillenmek, ne agnamak
Eşekce hayli gündür Kırkağaçda bağlanup kalduk²³²

4. Edirne

Edirne şehri, çamuru, balçığı, halkı ve yaşayış şekliyle hicvedilmiştir. Edirne'de dîvân kâtibi olarak bulunduğu sırada Edirne'nin

²²⁹ Ü. 3005: 64b.

²³⁰ Ü. 3005: 76a.

²³¹ Ü. 3027: 3b.

²³² Uzun, 1964: 22.

balçığından şikâyetçi olan Refikî Edirne hakkında bir hiciv söyler. Bunun üzerine Edirne şâirleri Refikî'yi hicvederler. Hikâyeyi Gelibolu'lu Âli'den okuyalım.

"Menkûldür ki merhûm Refikî şehir-i Edirnenün balçığın-
dan âzürde-hâtır olur ve bu makûle bir bedihe nazmı iştihâr
bulur.

Nazm: İlâhî lutf idüp kurtar bizi bu şehir-i bâtıldan
Kişi anı ne seyr itsün geçilmez âb ile gilden

Ammâ şehir-i mezbûrun şu'arâsı merkûma incünürler.
İttifâkla birer cevap nazm iderler. Cümleden makbûli budur ki
merhûm Sâgarîden sudur itmiştir.

Şikâyet eylemiş şeytan gibi çün âb ile gilden
Yüzine yilleñ anuñ aslı oddur hazz ider yilden²³³

Nâbî'nin

Gülsitân-ı dehre geldük reng yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış
matla'lı gazelini tezyîf eden Hevâyî onu Edirne hicvine çevirir.

Edirne şehrine geldük hây yok hû kalmamış
Gice çorbâsı çıkar bir belli kapu kalmamış²³⁴

5. Bergama

Acem asıllı bir şâir Bergama'da müderris olduğu sırada Bergama'yı
kuyu, kıyı ve kayadan başka bir şey görünmeyen **gam kuyusu** olarak
tanımlar.

Görinmez bîr-i gamda nesne asla
Kuyı vu kıyı vü kaya görünür

Bergamalı Kemâl-i zerd bunu reddetip cevap verir:

Her diyârûñ bir metâ'ı var durur lâbüdd Kemâl
Âb u hâk-ı Bergama mahbûb ile şâ'ir kopar²³⁵

²³³ Âli, 1995: 225 (Aşık Çelebi Tezkiresinde Edirne hakkındaki hicvi, İstanbullu İchmi'nin
söylediği kayıtlıdır. s. 696, Latîfî, şâirin biri diyor.)

²³⁴ U. 2816 :2a.

²³⁵ Aşık Ç. 1994: 336.

6. İzmit

İzmit mutasarrıfı olan Fâzıl Paşa (Ziyâ Paşa Zafer-nâme'yi bu şahsın ağzından yazmıştır.) İzmit'teki bir kişinin şehrin bütün düzenini bozduğunu ve şehrin yaşanmaz bir hale geldiğini söyler. Aslında şehrin hiçbir hatası yoktur.

Bir denî hod-bîn bozdı her safâsın İzmidüh
 Menfe'ât ümmîd idüp çekme cefâsın İzmidüh
 Kudreti tahrike yokken cerr-i eskâlüh anı
 Kim çeker böyle girân-ı cevri ezâsın İzmidüh
 İâlî'ümdür pençe-i nâmerde sevk itdi beni
 Dil tahammül mi ider derd ü belâsın İzmidüh
 Bir şakî Rûmun ezâsı halka virdi velvele
 Bî-huzûr itdi bütün bây u gedâsın İzmidüh
 Bir 'akıl irmez bu vaz'ın rey ü tedbîrin ide
 Ey Hevâyî görmemişken hiç hatâsın İzmidüh²³⁶

7. Rûm eli (İstanbul, Osmanlı ülkesi)

Fehîm-i kadîm Rûm ilinde yaşamaktan sıkılmıştır. Burada yaşayan insanlar kadir kıymet bilmezler her türlü davranışı ayıplarlar. Fehim bu yerden kurtulmak ister.

Yâ Rabb 'anâsırüm meger oldı gumûm-ı Rûm
 Kim eyledün gıdâmı hemîşe semûm-ı Rûm
 Pür kıldılar derûn-ı dilüm seng-i ta'n ile
 Dil-teng itdiler beni yâ Rab hüçûm-ı Rûm
 Çün kalb-i Rûm mûrdan elbetde tîredür
 Âzâr-ı cân-ı şîr-dilândur lüzûm-ı Rûm
 Erbâb-ı tab'a bûy-ı gül olsa semûm olur
 Hüsn-ı tıynete nesîm-i sabâ mesmûm-ı Rûm

²³⁶ Mi.558: 2a.

Bülbül harâbe-zâr-ı cihân içre derbeder
 Gülzâr mesken-i ferah-âbâd-ı bûm-ı Rûm
 Mey içme sevme dilberi zevk itme mutlakâ
 Ma'zûr tut ki böyledür ey dil rûsûm-ı Rûm
 Zülfe tolaşma kim sebab-i habs-i dîndür
 Ma'kûsdur yümünde hemânâ-yı şûm-ı Rûm
 Yâ Râb eyle baht-ı bed-şûmdan halâs
 Yâ kıl beni helâk ya it Rûm'dan halâs²³⁷

8. Mısır

Rûm ilinden kurtulmak için can atan Fehîm, Mısır'a vâli olan Eyyüp Paşa'nın maiyyetinde Kâhire'ye gitmiştir. Bir müddet sonra Paşa'nın gözünden düşen Fehim sıkıntı çeker. Memleket hasretini ve Mısır'ın kötülüğünü dile getirmeye başlar. Ona göre *Rûm'da zelîl olmak Mısır'da aziz olmaktan yegdir.*

Zelîl olmak Fehîmâ Rûm'da biñ vech ile yegdür
 Baña lâzım degüldür mülk-i Mısır içre 'azîz olmak²³⁸

"Mısrdan" redifli bir kıtasında Mısır'ın yaşanacak bir yer olmadığını, orada yaşamamanın verdiği azâbın Cehennem azâbından şiddetli olduğunu dile getirir.

Çok temâşâ itdüm âdem görmedüm zîrâ gözüm
 Hiredür gerd-i himâr-ı bî-hisâb-ı Mısır'dan
 Üştürân lâgar-ten ü pür-kef-dehen harlar kavi
 Ey su'âl iden mizâc-ı şeyh ü şâb-ı Mısır'dan
 Ejderistân olsa lâyık bûm-zâr olsa revâ
 Genc olur peydâ belî künc-i harâb-ı Mısır'dan
 Dûzaha varmış bir âdem var ise versün haber
 Âsiyânı korkudurlar mı 'azâb-ı Mısır'dan

²³⁷ Üzgen, 1991: 242.

²³⁸ Üzgen, 1991: 7.

Evliyâsı ser-bürehne-gîr der-kef gezmede
 'İzz ü nân-ı himmet umman bî-hicâb-ı Mısır'dan²³⁹

Bazı şehir ve kasaba isimleri genellikle o yerin insanlarında görülen bazı özellikler sebebiyle zikredilmektedir.

9. Dârende, Hasan Abdal

Kânî'nin bir gazelinde Hasan Abdallı ve Dârendeli olanlara laf dokundurulur.

Hasan Abdallular buldukların karda zıbardurlar
 Anuñçün câ-be-câ bektâşiyân toprak kabardurlar
 Asarlar nânı bir zenbîl ile bâlâ-yı ser-mihre
 Kimi Dârendelinüñ şaşı kimisi çapardurlar²⁴⁰

10. Antep

Antep ve çevresinde çok görülen barutla dövme yapma geleneği veya şark çıbanı izi sebebiyle şâir, muhâtabının Antepli olduğu tahmininde bulunuyor.

'Antâbli misin sormak 'ayb olmasun ammâ
 Tamgâ gibi bir leke görünür yanaguñda
 Kâr-hâne midür yohsa kumar-hâne mi bilmem
 Bir hâlet-i dîger var efendi konaguñda²⁴¹

11. Çorum

Çorumluların leylaka zârzelak demesi hicvediliyor.

Lûgat öğren sakın Çorumlu gibi
 Dime leylâka zarzelak Bâdî²⁴²

²³⁹ Üzgor, 1991: 282.

²⁴⁰ Ü. 3027: 42b.

²⁴¹ Ü. 3027: 58b.

²⁴² Ü. 3027: 64a.

12. Aydın

Aydınlılar şakadan anlamayan kişiler olarak vasıflandırılırken "kızan" (efe) kelimesinin "kızmak" fiili ile cinası düşünülmüş olmalıdır.

Varma hemîşe üstüne (....) su vir sakın
Aydınludur şakâyı ne bilsün kızan kızar
Ayağı yanmış il gibi sin sin gezer müdâm
Gezme deyü nasihat idersen hemân kızar²⁴³

13. Ruscuk

Tutdı cihânı har zarîf Rusçukda 'irfân kalmadı
Meydânı aldı şu harîf falcıya meydân kalmadı²⁴⁴

14. Mihaliç, Kepsud Fırt

Mihaliç, Kepsud ve Fırt kazaları birleştirilip Meâlî buraya kadı tayin edilince Meâlî şu beyti söyler:

Kadı-yı Mihâlîç u Kepsud Fırt
Elün oğlanın osurdur pırt pırt²⁴⁵

15. Bursa

Ahmedî Bursa halkını hicveder.

Bûnsa hûb şehrdür likin
Halkı gâyet garîb düşmendür²⁴⁶

²⁴³ H. 3027: 36a.

²⁴⁴ H. 3027: 62a.

²⁴⁵ Aşık Ç. 1994: 391.

²⁴⁶ Akdoğan, 1988: 10.

V. BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA HİCVİN TARİHİ SEYRİ

Klâsik Türk Şiirinde hiciv türünün tarihî gelişimini ve hiciv türünde tanınmış şâirleri vereceğimiz bu bölümde önce genel bir değerlendirme yapmayı sonra da ölüm tarihlerini dikkate alarak kronolojik bir sırayla heccavları tanıtmayı ve hicivlerinden örnekler vermeyi uygun gördük.

Yüzyıllara göre hiciv türünü inceleyeceğimiz birinci kısım "XIII-XV. yüzyıllarda hiciv", "XVI. yüzyılda hiciv, XVII. yüzyılda hiciv, XVIII. yüzyılda hiciv, XIX. ve XX. yüzyıllarda hiciv" alt başlıklarıyla ele alınmıştır.

Hiciv şâirlerinin tanıtılacağı ve hicivlerinden örneklerin verileceği ikinci kısımda yüzyıllara göre bir ayrıma gidip alfabetik sırayla heccavları tanıtmayı düşünürken; böyle bir tasnifin birbirleriyle hicivleşmiş şâirler arasında kopukluk meydana getirdiğini, eserlerini bir yüzyılın sonuna doğru vermeye başlayıp diğer yüzyılın başlarında da eser vermeye devam eden şâirlerin hangi yüzyıla dahil edileceği probleminin ortaya çıktığını ve aynı yüzyıl içerisinde eser vermiş şâirlerin birbirleri üzerindeki etkilerini gözlemenin zorlaştığını farkederek bundan vazgeçtik.

XV. yüzyıl şâirlerinden Mesîhî ve Çakşırcı Şeyhî ile karşılıklı hicivleri bulunan Zâtî'nin XVI. yüzyıldan Keşfî, Hayâlî ve Bâkî hakkında hicivlerinin bulunması, XVII. yüzyılın ikinci yarısında eserler veren Nâbî'nin XVIII. yüzyıl şâirlerinden Osman-zâde Tâib'le karşılıklı hicivlerinin bulunması ve bunlara benzer örnekler, şâirleri bir yüzyılın sınırlarına dahil etmenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Yapılacak alfabetik bir sıralamada Bâkî ve Basîrî ile Zâtî; Atâyî ile Nefî gibi şâirlerin birbirleriyle olan hicivleşmelerinin takibinin zorlaşacağı, ayrıca Abdî, Bahâyî (Küfrî), Cevrî ve Hevâyî'nin hicivlerindeki Nefî etkisini gözlemenin imkânsızlaşacağı muhakkaktır.

Hiciv söylemenin bir şekli olan ve "yazılmış bir şiirin ciddiyetini bozmak, alay, şaka veya latife şekline sokmak ya da manasını tersine çevirmek" diye tanımlayacağımız tezhil ve tezyiflerde hangi şâirlerin şiirlerinin esas aldığına sağlıklı bir şekilde tespiti kronolojik bir sıralamada daha kolaydır.

Yapmış olduğumuz sıralamada tek problem ölüm târihi belirlenememiş şâirlerin sırasıyla ilgilidir. Bu durumda olan şâirleri hicivlerinde ismi geçen veya o şâir hakkında hiciv söylemiş olan şâirlerin önü veya arkasında sıraya sokmayı uygun gördük.

Şâirleri tanıtırken hayatı hakkındaki bilgileri her şâirle ilgili kaynaklardan özetleyerek aldık. Ancak şâirin hicvi hakkında yapılan değerlendirmeler varsa bunları aynen vermeyi tercih ettik. Şâirlerin hicivlerinden örnekler verirken daha önce kullandığımız örnekleri mümkün olduğu kadar vermemeye ve çok çirkin olanları elemeye gayret gösterdik. Örnek olarak verilen bir metnin aslı çok uzunsa metnin tamamı hakkında bilgi verdikten sonra seçtiğimiz beyitleri veya bentleri vermekle yetindik.

Kaynaklarda heccav olarak zikredilen ancak hicvinden örnek bulamadığımız şâirler olduğu gibi, heccavlığından hiç bahsedilmediği halde birçok hicvini tespit ettiğimiz şâirler de bulunmaktadır. Hiciv türünün târihi gelişimini tam olarak ortaya koyabilmek endişesiyle bu şâirlerin birçoğunu tanıtmaya çalıştık. Kendisi hakkında söylenen hicivlere bir beyit veya kıt'a ile cevap vermiş olan ve başka bir hicvini bulamadığımız bazı şâirler hakkında yeri geldiğinde bilgi verildiği için ayrıca bilgi verilmemiştir.

A. YÜZYILLARA GÖRE TÜRK HİCVİ

1. XIII-XV. Yüzyıllarda Hiciv

Bu yüzyıllar diğer türler için olduğu kadar hiciv için de kısırdır. Anadolu'daki siyasi ortam, henüz yerleşik, kurallarını belirlemiş bir edebiyatın oluşmasına müsâit değildi. XIII. yüzyıl sonunda bazı Anadolu Beyliklerinin Konya, Kütahya, Aydın gibi beylik merkezlerinde

bir parça müsâ'it ortam bulunca kendilerini geliştiren, eğitim için gerekirse İran ve Mısır gibi kültür merkezlerine giden ediplerin sayısı çok fazla değildir.

Bu ediplerin ortaya koydukları eserler, İran Edebiyatı'nın etkisinde olan eserlerdir.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda yazılmış olan eserlerin, daha çok dinî, tasavvufî ve ahlâkî mâhiyette eserler olması da bu dönemde hiciv türü diye vasıflandırılacak örneklerin yok denecek kadar az olmasının önemli bir sebebidir.

Türk Edebiyatının Mizah ve Hiciv Tarihçesinden (XIV-XVII. yy.) ismiyle Türkçeye tercüme edebileceğimiz bir çalışma yapan E.I. Maştakova, XIV. ve XV. yüzyıla ait hiciv örneği olarak, Âşık Paşa'nın bir mesnevisini, Hamzavî'nin bir kaç cümlesini, Şeyhî'nin bir beyit ve bir kıtası ile Har-nâme'sini, Necâtî'nin bir kıtasını, Mesîhî'nin Şerengizinden bazı bölümleri göstermiştir. Seçilen örneklerden Har-nâme ile Necatî'nin Mihri Hatun hakkında söylemiş olduğu kıt'a haricindekilerin hiciv olduğunu söylemek zordur. Divân şiiirini tanımayan birinin,

Şeyhî ezelde kısmet imiş saña derd ü âh
Dermâna nice irişesin zor ü zâr ile¹

beytini ve

"Sözü tatvîl itmiyelüm! Kıssayı dırâz kılmıyalum"²

cümlesini hiciv veya mizah olarak göstermesini tabîî karşılarken bu kısa değerlendirme neticesinde, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda da bu döneme ait çok az hiciv örneği bulunduğunu söyleyebiliriz.

Mesnevîlerdeki hikâyeler içerisinde bazı hikâye kahramanları veya bunların davranışları hakkında söylenmiş birkaç beyit hâricinde tespit edebildiğimiz en eski hiciv örnekleri Ahmedî ve Ahmed-i Dâî'ye ait olanlardır.

XV. yüzyılda Şeyhî'nin Har-nâmesi ile en güzel örneklerinden birini veren hiciv türü bu yüzyılın ikinci yarısından itibâren İstanbul'un alınması ve edebiyatı besleyecek imkan ve ortamların oluşmasıyla

¹J. Maştakova, 1970: 195.

²J. Maştakova, 1970: 195.

gelişmesini sürdürmüş ve diğer türlere paralel olarak örneklerini çoğaltmıştır.

Bu yüzyıllarda heccav olduğundan bahsedilen veya heccavlığından bahsedilmediği halde hicivleri bulunan şâirler şunlardır.

Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Hayâtî, Çakşırî Şeyhî, Mesîhî ve Firdevsî.

2. XVI. Yüzyılda Hiciv

XV. yüzyıla kadar İran şiirinin etkisinde gelişmeye çalışan Türk şiiri imparatorluğun büyüyüp güçlenmesine paralel olarak gelişmesini sürdürmüş ve XVI. yüzyıldan itibaren Türk damgasını taşıyan orijinal örnekler vermeye başlamıştır. İstanbul'un alınması ve Anadolu Türk birliğinin sağlanmasıyla başta İstanbul olmak üzere Edirne, Bursa, Manisa, Kütahya, Konya, Amasya ve Trabzon gibi büyük sancak merkezlerinde ilim sanat ve edebiyat çevreleri oluşmuştur. Bu merkezlerde başta pâdişah olmak üzere şeh-zâdeler, sadrazamlar, vezirler ve diğer devlet ricâli tarafından himâye edilen ilim adamları ve şâirler toplanmış ve âdetâ birbirleriyle yarışarak eserlerini ortaya koymaya başlamışlardır.

XVI. yüzyılda saray, köşk ve konaklarda düzenlenen eğlencelere, ilmî ve edebî sohbetlere çağrılabilir, sefer zamanı pâdişaha veya sadrazama sohbet arkadaşı olabilmek pek de kolay değildi. Kişi ya latîfeci, nüktedan yani sohbetin tadı tuzu denilen cinsten ya da akranları arasında bazı özellikleriyle tebârüz etmiş, sözü sohbeti dinlenen, seçkin biri olmalıydı.

Devlet büyüklerinin iltifatına nâil olmak arzusu şâirler arasında rekâbet, kıskançlık hatta düşmanlıkların doğmasına sebep olmuştur ki, bu duygular hicvin önemli bir kaynağıdır. Bu yüzyılda yazılmış olan tezkireler, şâirlerin birbirleri hakkında söyledikleri hicivler ve bu hicivlerin ne zaman ve niçin söylendiğini gösteren anekdotlarla doludur. Hiciv söyleyenin çoğunlukla hicvine sahip çıkmaması ve divânına almaması, Zâfî'nin Letâyifine benzer başka mecmûa veya risâlelerin düzenlenmemiş olması sebebiyle bu yüzyıl hicivlerinin en önemli kaynağı şuarâ tezkireleridir.

XVI. yüzyıla ait hicivler gösteriyor ki bu yüzyılda hiciv söylemiş şâir sayısı hiç de az değildir.

Yüzyılın ilk yarısında II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde Mesîhî, Revânî, Basirî, Zâtî, Sâgarî, Gazâlî, Me'âlî, Figânî, Nihâlî, Sücûdî; Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde Zâtî, Yahyâ Bey, Hayâlî, Andelibî, Bîkî, Emrî, Mecdî, Gubârî, Saî, Sâni, Cemâlî gibi şâirleri zikredebiliriz.

3. XVII. Yüzyılda Hiciv

Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibâren Osmanlı İmparatorluğunda başlayan siyasî çözümlenin sosyal hayata yansması çok yavaş bir seyir takip etmiştir. XVII. yüzyılın başından itibaren dışarda uğranılan yenilgiler, içerde başlayan Celâlî isyanları henüz taht merkezini ve önemli sancak merkezlerini etkileyecek boyutta değildir. XVI. yüzyılda birer kültür merkezi haline gelmiş olan bu yerlerde XVII. yüzyılda da ilim adamları ve edipler kendileri için uygun ortamlar bulabilmişlerdir. Bu yüzyılda siyasî gelişimin aksine olarak gelişimini devam ettiren edebiyat; devletin üst kademelerinde yer alan devlet adamlarının çocuk yaşlarda tahta geçen dirâyetsiz pâdişahların kaybettiği iktidarı sahiplenme kavgalarından, çok sık yaşanan tayin, terfi ve azillerden etkilenmeye başlamıştır. Devlette güçlü konumda olan kişiye yakın olma arzusu, akranları arasında sivrilmiş, takdir gören kişileri gözden düşürme gayreti, kıskançlık ve düşmanlıklar, şâirler arasında eskiden beri var olan çekişmelerin bir söz, hatta bir küfür ve hakaret düellosuna dönüşmesine sebep olmuştur. Hiciv türündeki bu gelişme, biraz da Nefî gibi sözünü hiç bir zaman sakınmayan, büyük-küçük, dost-düşman demeden herkes hakkındaki düşüncelerini mübâlağalı bir şekilde dile getiren, şiir sanatında gerçekten usta bir şâirin yüzyıl başlarında İstanbul'a gelmiş olmasına da bağlıdır. Sadrazamlardan hatta belki de pâdişahı başlatarak vezirleri, devlet erkanını ve zamanının şâirlerini hicveden Nefînin karşısında, Kaf-zâde Fâizî, Nev'î-zâde Atâyî, Gani-zâde Nâdirî, Fırsatî, Riyâzî, Veysî, Vahdetî, Sâmi, Mantikî gibi şâirler âdetâ bir cephe oluşturmuşlardır. Sırtını IV. Murad'a dayamış olan Nefî hicivlerini bir mecmûada toplayarak hiciv

mecmûaları düzenlenmesi yolunda Küfrî-i Bahayî, Hevâyî (Kubûrî-zâde Rahmî), Ebubekir Kânî, Sürûrî gibi şâirlere örnek olmuştur.

Nefînin hicvi yüzünden öldürülmesi, kısa bir süre için bu türün hız kaybetmesine sebep olmuşsa da yüzyıl ortalarında hemen her sözü küfür olduğu için "Küfrî" lakabı verilen Bahâyî ile tekrar hiciv örneklerinin çoğaldığı görülmektedir.

Yüzyılın sonlarında Hevâyî mahlasıyla dîvân düzenleyen Kubûrî-zâde Rahmî ve arkadaşlarının daha çok tehzîl ve tezyîf yoluyla meydana getirdikleri hicivleri görüyoruz. Bu dönemdeki hicivler yüzyılın başındakiler kadar kişilere yönelik küfürler değil daha çok alay etmek için söylenmiş, müstehcenlik unsuru ağır basan, üstü kapalı hicivlerdir.

Yüzyılın sonlarında siyasî ve sosyal olumsuzluklar edebiyatı da etkilemeye başlar. Bunun neticesinde devletin kurumlarına, liyâkatsiz idarecilere ve bunların yaptıkları haksız ve adâletsiz uygulamalara yönelik hicivler çoğalmıştır.

Bu yüzyılda Nef'î, Kaf-zâde Fâizî, Nev'î-zâde Atâyî, Veysî, Riyâzî, Vahdetî, Küfrî Bahâyî, Mantikî, Tarzî, Tıflî, Güftî, Sükûnî, Sırrî, Hevâyî (Rahmî) hicivleriyle tanınmış şâirlerdir.

4. XVIII Yüzyılda Hiciv

Osmanlı İmparatorluğunun gerilemeye başladığı bu yüzyıl; askerî, siyâsî, mâlî ve iktisâdî açıdan büyük sıkıntıların yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Dışarda çeşitli cephelerde yapılan savaşların bir çoğu yenilgi ve toprak kayıplarıyla sonuçlanmış, bunun neticesinde yaşanan siyâsî ve iktisâdî bunalım, ülke içerisinde bazı karışıklık ve ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur.

Edebîyat bu yüzyılda siyâsî gelişmelerden fazla etkilenmeden XVII. yüzyılın devamı olarak gelişmesini sürdürür. XIII. yüzyılın başlarında Nâbî'nin hikemî tarzı birçok şâir tarafından benimsenmiştir. Hiciv türünde ise Nef'î, Bahâyî ve Hevâyî örnek olarak alınmaktadır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru kişilere yönelik hicivler yanında sosyal bozukluklara yönelik hicivler de söylenmeye başlanmış ve bu tür

hicivler XVIII. yüzyılda daha da fazlalaşmıştır. Bu yüzyılda hicve konu olacak o kadar çok eksiklik, aksaklık ve yolsuzluklar vardır ki heccavların sosyal konulara yönelmeleri tabii bir gelişmedir.

Ciddî konulardan uzak, her şeyi olaya alan, sırf latîfe olsun diye söylenmiş ve daha çok başka şâirlerin meşhur manzûmelerine nazîre olarak yazılan hicivler de bu yüzyılda çoğalmıştır. Hevâyî tarafından başlatıldığı için *Tarz-ı Hevâyî* denilen bu tarz, Kânî ve Sürûrî tarafından devam ettirilmiştir. Haşmet ise kasîdelerinde olduğu gibi hicivde de Nef'î'nin çizgisini takip eder.

XVIII. yüzyıl Edebiyatının en büyük özelliği olan mahallileşme akımını hicivlerde çok belirgin olarak görüyoruz. Fennî'nin "*Esmâ-yı sevâhil-i boğaz*" Kâmî'nin "*Esmâ-yı mahallehâ-ı İstanbul*" isimli manzûmeleri ve Lebîb'in (XIX. yüzyıl) yazmış olduğu zeyiller, Kânî'nin görevli olarak bulunduğu yerlerle ilgili latîferi, bu hususta güzel örneklerdir.

Bu yüzyılın heccavları olarak Osman-zâde Tâ'ib, Haşmet, Kânî, Sünbül-zâde Vehbî ve Sürûrî'yi zikredebiliriz.

5. XIX ve XX Yüzyılda Hiciv

XVIII. yüzyılda başlayan Batılılaşma çalışmaları bu yüzyılda hız kazanmıştır. Önce askerî alanda görülen yenileşme hareketleri eğitim alanında devam eder. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra idâri alanda da yeni düzenlemelere gidilir. Tanzimat'ın ilanıyla yönetimde başlayan değişiklikler Meşrûtiyeti yönetimini getirir. Ancak Rusya'ya karşı zamansız ve hazırlıksız olarak açılan savaşın yenilgiyle sonuçlanması ve çok ağır şartlar taşıyan bir anlaşmanın imzalanması sonrasında II. Abdülhamid bütün yönetimi eline alır. 1876 yılında açılan Meclîs-i Mebusân 1878 de kapatılır. Otuz yıl süren ve *İstibdad* diye isimlendirilen bir dönem başlar. 1908 yılında ikinci defa meşrûtiyet ilan edilir. 1909 yılında "*31 Mart Vak'ası*" diye bilinen ayaklanmayla yönetimi ele geçiren İttihatçılar tarafından II. Abdülhamid tahttan indirilir ve yerine V. Mehmet geçirilir.

İttihatçıların beceriksizlikleri ve yanlış politikaları sonucu Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı imparatorluğu bu savaştan bir daha

toparlanmasına imkan vermeyecek büyük kayıplarla çıkar ve dağılma sürecine girer.

XVIII. yüzyılda Nedim ve Şeyh Gâlip gibi iki büyük usta yetiştirmiş olmasına rağmen Divân Edebiyatı'nın klâsik yapısı, değişmeye başlayan hayat anlayışı ve tarzına uyum gösteremiyordu. Mahallileşme, halk dili ve ifâdesine yakınlaşma gayretleri de Divân şiirini ihtiyaca cevap verecek konuma getirememişti. Bir müddet nazîre yoluyla eski şâirlerin ifâde ve sanat gücünden istifâdeye çalışan şâirler klâsik şiirin ihtiyaca cevap vermediğini görünce onu çağdaştırma gayretlerine girdiler. Bazı şâirler ise Batı edebiyatlarını ve özellikle Fransız edebiyatını örnek alarak yeni bir edebî hareket başlattılar.

Klâsik şiir XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren revaçtan düşmeye başlamış; ona, -çağa adapte ederek- yeni bir soluk kazandırmak isteyen Encümen-i şu'arâ topluluğunun olumlu gayretlerine rağmen Tanzimatçıların öncülüğünde başlayan yeni edebî akımın karşısında tutunamamıştır.

Hiciv türünde verilen eserlerde XIX. yüzyılın bütün siyâsî ve edebî kavgalarını görmek mümkündür. Hicvin konuları genişlemiş, eski-yeni, alaturka-alafranga, mutlâkiyyet-meşrûtiyyet kavgaları hicivlerde yer almaya başlamış, yönetim şekli ve yöneticiler hakkındaki düşünceler çok rahat bir şekilde dile getirilmiştir.

Hiciv türündeki en önemli değişiklik hiciv söyleme tarzında ve dilinde olmuştur. Matbaanın imkanlarıyla geniş bir kitleye ulaşabilen eserlerde heccavlar dil ve üslûplarına dikkat etmeye başlamışlar, XVII ve XVIII. yüzyıllardaki küfürlü hiciv tarzı yerini alay ve istihzâya dayanan bir hiciv tarzına terketmek zorunda kalmıştır.

XIX. yüzyıl sonlarında çıkarılmaya başlayan hiciv ve mizah mecmuaları, söz ile resim ve çizgiyi birleştiren bir hiciv türü olarak karikatürün gelişmesini sağlamıştır.

Yüzyıl başlarında Sürûrî, Refî'i Kalâyî, Aynî ve İzzet Molla; ortalarında İfâtî, Hayrî, Fâzıl Paşa, Kâzım Paşa; sonlarında ise İşref, eski hiciv tarzını devam ettiren şâirlerdir. Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl'i de bazı hicivleriyle bunlar içerisine dahil edebiliriz. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu yüzyılda hemen her şâirin bir veya birkaç hicvi vardır.

XX. yüzyılda Divân şiirinin meşhur eserlerini tehzil ve tezyif etmek suretiyle yazılmış hicivlerle karşılaşıyoruz. Neyzen Tefrik, Fâzıl Ahmet Aykaç, Halil Nihat Boztepe, İbrahim Alaaddin Gövsa, Yusuf Ziyâ Ortaç, Ercüment Ekrem Talu, Orhan Seyfi Orhon, Kâzım Koroğlu, Hüseyin Rifat gibi şairlerin mizah ve hiciv türünde eserleri bulunmaktadır.

B. HECCAVALAR VE HİCİVLERİNDEN ÖRNEKLER

1. Ahmedî (öl.1413)*

İsmi Tacüddin İbrahimdir. Nereli olduğu konusunda ittifak yoktur, Germiyanlı, Sivashlı veya Amasyalı olduğu söylenmektedir. Çevresinde bulunan bilginlerden bir müddet eğitim gördüğü zannedilen Ahmedî eğitimini tamamlamak için Mısır'a gitmiş Şeyh Ekmelüddin'den ders almıştır. Mısır dönüşünde Aydınogulları'ndan Ayas Bey'e intisab etmiş, onun oğlu Musa Bey'e hocalık yapmıştır. Bir müddet de Germiyanoglu Beyliğinde bulunduğu ve Mir Süleyman'a hocalık yaptığı kaynaklar tarafından zikredilmektedir. Bu bölgelerin Osmanlı ülkesine katılmasından sonra Emir Süleyman buraya vâli olarak atanınca Ahmedî ona intisab etmiştir.

Timur'un Yıldırım Bayezid'i Ankara Savaşı'nda yenip bir çok yeri zaptetmesinden sonra Ahmedî'nin Timur'un yanında kaldığı hususunda rivâyetler varsa da kesin bir bilgi yoktur. Edirne'ye geçip pâdişahlığını ilan eden Emir Süleyman'la birlikte Edirne'ye de gitmiş olabilir. Emir Süleyman'ın Bursa'ya gelip tahta geçtiği dönemde Ahmedî onun yanında bulunmuş, 1410 yılında onun öldürülmesinden sonra Çelebi Mehmed'in himâyesine girmiştir. Bu dönemde II. Murad'a hocalık yapan Ahmedî 1413 yılında Amasya'da vefat etmiştir.

Ahmedî'nin *Cemşid-i Hurşid*, *İskender-nâme*, *Tervihü'l-ervâh*, *Mevlid*, *İşk-nâme* gibi mesnevileri ve divânı vardır.

* Sebî, 1325: 54; Latifi, 1314: 82; Hasan Ç., 1989, I: 146; Âli, 1994: 108. Mehmed Tâhîr, *Osmanlı Müellifleri* 1333, II: 73; Mehmed Sureyyâ, *Sikillî Osmani*, 1311, II: 191; AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî Divanından Seçmeler*, Ank. 1988.

Ahmedî'nin muasırlarından Şeyhoğlu Mustafa, Gülşehri, Elvan Çelebi ve Kemaloğlu hakkında onların şiirlerine yönelik hicivleri bulunmaktadır. Timur'un adaletsizliğini ve zalimliğini dile getiren şu beyitler de Ahmedî'nindir.

Felek yire givürüben Temûr'ı
Konukladı et ilen mâr u mûn
Şâh-ıdî dün Bâyezîd ile Temûr
Bu gün anı mâr yir ü bunı mûr
Bu arada Rûm'a yürüdi Temûr
Mülk toldı fitne vü havf' u fütûr
Çün Temûr'un hiç 'adli yog idi
Lâ-cerem kim zulm ü cevri çoğ idi³

Ahmedî İran şâirlerinin kendisinden sonra bir değerlerinin kalmadığını söylerken muasırı olan bazı Türk şâirlerini de hicveder.

Şeyhoğlu Mustafa'nın şiirlerinin tercüme veya müntehal olduğunu söylemektedir.

Şeyhoğlu degülem ki didüğüm sözün kamu
Kimisi terceme ola vü kimi müntehal
Şeyhoğlu defterini yile viridi rûzgâr
Görelî Ahmedî k'adı dîvân içindedür⁴

Ahmedî bir Yusuf-nâme hakkında da şunları söyler:

Derc itmişdür bu dürce hâmedür
Sen bunı sanma ki Yûsuf-nâmedür
Kahbe-nâme şîvesindeki kelam
Nice Yusuf-nâmedür iy nîg-nâm
Her sözi k'anı diyen nâ-ehl olur
Gûş eyleyen be-gâyet cehl olur⁵

Gülşehrî'yi hasta olan ve saçmalayan bir kimse olarak niteler. Gülşehrî Mantıku't-Tayr'ında kendisini övmüştür:

³ Akdoğan, 1988: 9.

⁴ Akdoğan, 1988: 25.

⁵ Akdoğan, 1988: 28.

Ad ile diri kalısar âdemi
 Kim duta Gülşehrî gibi 'âlemi
 Gevherî sarrâf erenler satsa yig
 'Âlemi Gülşehrî adı tutsa yig
 Çok kişi uzdi kopuzunuñ kılın
 Söylemedi kimse Gülşehrî dilin
 Çok okı Gülşehrî destânlarını
 Kim göresin akl bostanlarını⁶

Gülşehrî'nin her beytinde kendi adını zikretmesi Ahmedî tarafından hoş görülmez.

Kim ne 'aklında anuñ vardur maraz
 Ne sözinde bulunur hergiz araz
 Hiç söz agzına almaz ol güzâf
 Urmaz ayruklar gibi bî-hûde lâf
 Kendüye tâvusveş 'âşık degül
 Aña çün ankâdur ol lâyıık degül
 Ben uluyam diyüben fikr eylemez
 Adını her beytde zikr eylemez
 Hişten-binlik anuñ behri degül
 Ahmedîdür şükr Gülşehrî degül⁷

2. Ahmed-i Dâî (öl. 1427 ?) *

XIV. asır sonlarında XV. asır başlarında yaşamış ve kadılık yapmış bir şâirdir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Farsça ve Arapça'dan tercüme eserleri bulunduğu ve kadılık yaptığına göre iyi bir eğitim görmüş olmalıdır. Kesin olmamakla beraber Germiyan Bey'i II. Yakub zamanında Germiyan sarayı ile ilişkisi olabilir. Ankara Savaşı'ndan

⁶ Akdoğan, 1988: 29.

⁷ Akdoğan, 1988:28.

• İRTAYLAN İsmail Hkmet : *Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İst. 1952.

Buyuk Türk Klâsikleri, İst. 1985. (Ahmed Dâî, Fahir İz Günay Kut, II, 109 vd.)

KORTANTAMER, Tunca: Ahmed-i Dâî ile ilgili Yeni Bilgiler, *Turkoloji Dcr VII. AU/DICT.* Ank. 1977: 103-138. Ahmed-i Dâî, *Mutayebbât*: 138-147

Mehmed Tahir, 1333, II: 171.

sonra Edirne'de hükümdarlığını ilân eden Emir Süleyman'a büyük ihtimalle onun Çelebi Mehmet'i yenip Bursa'ya yerleşmesinden sonra intisâb etmiştir. Mûsâ Çelebi'nin Rumeli'de çıkardığı isyanı bastırmak için Rumeli'ye geçen Emir Süleyman'la birlikte Edirne'ye giden Ahmed-i Dâî, Emir Süleyman ve Musa Çelebi'nin dönemlerinde burada kalmıştır. Çelebî Mehmed'in kardeşlerini ortadan kaldırarak taht kavgalarına son verdiği dönemde ona yakınlaşmaya gayret eden Dâî, II. Murad'a hocalık yapmıştır. II. Murad'ın pâdişahlığının ilk yıllarında yaşadığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Hangi tarihte ve nerede öldüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte 1421 ile 1427 yılları arasında öldüğü söylenebilir.

Ahmed-i Dâî'nin onbeş kadar eseri bulunmaktadır. Türkçe ve Farsça Divân, *Camasb-nâme* ve *Çeng-nâme* bunlardandır.

Ahmed-i Dâî'yi hiciv söyleyen şâirler içinde zikretmemizin sebebi Emir Süleyman'a sunduğu bir kasîde'de devrin kazaskerini, kendisine vadedilen bir köyün vâkıf gelirini verdirmemesinden dolayı hicvettiği içindir. Daî bu kişinin rüşvet alan, yetim malı yiyen biri olduğunu söylüyor.

Vakf-ı kûyuñ hâsılâtın va'de kıldun bendene
Muntazırven ol vefâya tâ illâ yevmi'l-vefât
Gerçi her mennâ'-ı hayr ol hayrı benden men'ider
Bu 'aceb sırdur ki niçün yir anı her Türk-i tâb(?)
Bir Beg'ün hayrın bana virmek revâ görmez dahi
Her yetimün mâli birle 'îş ider kâzî'l-kuzât'
Ger baña câm-ı meyile ta'n iderse Hak bilür
Ol yidügi zehrdür ben içdügüm âb-ı hayât
Şükr kim rişvet yimezven yâ degül mâl-ı yetim
Pâdişâh hayrından ol bir sadkadur yâ-hod zekât⁸

⁸ Kortantamer, 1977: 117. Kortantamer bahsi geçen kazasker hakkında şu dipnotu vermiştir: *Tetret deyrini izleyen yıllarda bütün kadıların başı durumunda olan tek bir kazasker bulunmaktaydı. M. Akdoğan, "Türkiye'nin İktisadi ve İktisadî Tarih" c. I, s. 399, Dâî'nin burada şikâyetçi olduğu bu kazaskerin kim olduğunu bilemiyoruz.*

3. Şeyhî (öl. 1431 ?)*

Germiyanlı Yusuf Sinâneddin'dir. Kütahya'da doğmuş ve ilk eğitimi buradaki alimlerden ve özellikle Ahmedî'den ders alarak yapmış daha sonra tahsilini ilerletmek için İran'a gitmiştir. İran'da edebiyat, tasavvuf ve tıp eğitimi gören Şeyhî memleketine döndükten sonra hekimlik yapmaya başlamıştır. İran dönüşünde Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ve bu sebeple Şeyhî mahlasını alan şâir, Germiyan Beyi II. Yakub'un dostluğunu kazanmıştır.

Emir Süleyman zamanında Osmanlı sarayı ile münasebetleri olmuşsa da sarayla olan ilişkileri, Çelebi Mehmed'in hastalığını tedavi etmesinden sonra düzenli ve devamlı bir hâle girmiştir. Padişahın husûsî doktorluğuna getirilmiş ve taltif edilmiştir. II. Murad'ın pâdişahlığı döneminde Edirne'de bulunan Şeyhî, ömrünün son yıllarında memleketine dönmüştür. 1428 yılında Edirne'ye ziyarete gelen Yakub Bey'le birlikte memleketine dönmüş olabilir. Tahminî olarak 1431 yılı civarında Kütahya'da ölmüştür.

Şeyhi'nin *Har-nâme* ve *Hüsrev ü Şirin* Mesnevisi ve *Dîvânı* vardır.

Har-nâme mizah ve hiciv edebiyatımız ilk güzel örneği kabul edilen 126 beyitlik bir mesnevîdir. *Har-nâme*'nin yazılış sebebi ile ilgili olarak *Sehi* ve *Latîfî* tezkirelerinde birbirine çok yakın hikâyeler nakledilmektedir. Bu hikâyelere göre *Har-nâme* II. Murad'a sunulmuştur. *Âşık Çelebi* ve *Hasan Çelebi* nakline göre *Har-nâme* Çelebi Mehmet'e sunulmuş olmalıdır.

Har-nâme hakkında yapılan çalışmalarda, Şeyhî'nin bu eseri kendisine Çelebi Mehmet tarafından verilen *Tokuzlar* köyüne giderken yolda tımarın eski sahipleri tarafından soyulması ve döğülmesi üzerine yazdığı ve Çelebi Mehmet'e sunduğu görüşünün, yani *Âşık Çelebi* ve *Hasan Çelebi*'nin rivâyetinin ağır bastığı görülmektedir. Fuad Köprülü

Sehi, 1325: 52; *Latîfî*, 1314: 215; Hasan Ç. 1989, I: 529; *Âşık Ç.* 1994: 819.
Mehmed Tâhir, 1333, II: 254.

Şeyhi *Dîvânı* (Haz.) Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Akçağ, Ank. 1990

İMURİAŞ, Faruk: *Şeyhi'nin Hayatı ve Eserleri*: İst. 1968 - *Şeyhi'nin Hamâmesi* İst. 1971.

Büyük Türk Klâsikleri, Şeyhî, Tahir İz, Günay Kut, İst. 1988, II: 241,
Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, c. I s.17-21.

de önce eserin Çelebi Mehmed'e sunulduğu kanaatindeyken" sonradan II. Murad'a sunulduğunu ileri sürmüştür.¹⁰

Tahir Olgun, Şeyhî'nin bu eserini Çelebi Mehmet'e sunduğu düşüncesindedir.¹¹

Faruk Kadri Timurtaş bu hususta daha önce söylenenlerin bir değerlendirmesini yaparak, eserin II. Murad'a sunulduğunu görüşünü destekleyen "**Der-Medh-i Sultan Murad Han**" başlığının ve

Maksad-ı dil Murâd-ı cân-ı cihân

Şeh-i Sultan Murâd Hân-ı zemân

beytinin yalnızca bir nüshada¹² bulunması sebebiyle, bunların müstensih ilavesi olabileceği düşüncesiyle olsa gerek zayıf bir vesîka olarak değerlendirir. O, daha kesin tespitler yapıncaya kadar bu mesnevînin Çelebi Sultan Mehmet'e sunulduğunu kabul etmenin daha uygun olduğunu düşünmektedir.¹³

Prof. Dr. Mine Mengi "**Har-nâme Kime Sunulmuştur**" başlıklı yazısında Timurtaş'ın içindeki Har-nâme metnini farkedemediği bir Şeyhî dîvânı nüshasını da¹⁴ dikkate alarak ve Şeyhî'nin II. Murad'a birçok *kasîde* sunmuş olmasının onun II. Murad'a daha yakın olduğunu gösterdiğini belirterek Sehî, Latifi ve Fuad Köprülü'nün görüşlerine katılır.¹⁵ Başka bir değerlendirmesinde ise Har-nâme'nin önce I. Mehmed'e sonra da II. Murad'a sunulduğu düşüncesini ileri sürer.¹⁶

Har-nâme, konusunu Arap ve İran edebiyatında sık karşılaşılan bir *darb-ı meseld* almıştır. "*Boynuz elde etmeyi arzulayarak gitti ve kulaklarını da kaybetmiş olarak döndü*" veya buna benzer cümlelerle ifâde edilen bu *darb-ı mesel* çeşitli hikâyelerde söz konusu edilmiştir.¹⁷ Elinde olandan daha fazlasını elde etmek için yola çıkan sakat elinde olanı da kaybeden kişilerin durumunu anlatmak için kullanılan bu *darb-ı meseli*,

⁹ KÖPRÜLÜ, M. Fuad: "Har-nâme", *Yeni Mecmua*, İst. 1917, 13: s.253-256.

¹⁰ KÖPRÜLÜ, M. Fuad: "Anadolu Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış. XV. Asır" *Yeni Türk Mecmuası*, İst. 1933, 1, 5: 383, ..

¹¹ OLGUN, Tahir: *Germiyanlı Şeyhî ve Harnâmesi*, Giresun 1949, s. 9.

¹² Şeyhî Divanı, Millet Ktb. Ali Emiri (Manzum) No: 238: 61a

¹³ Timurtaş, 1971: 7-9.

¹⁴ Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, No: 2010 (Faruk Kadri bu divan nüshasında Harnâme'nin olmadığını söyler.)

¹⁵ MENGİ, Mine: "Harnâme Kime Sunulmuştur", *Turkoloji Der. AÜ/DİCT Ank.* 1977, VII: 79-83.

¹⁶ MENGİ, Mine: *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ank. 1994, s. 109.

¹⁷ ÇETİN, Nihad M.: "Arapça Birkaç Darb-ı Meselin ve Şeyhî'nin Harnâmesinde İşlediği Hikayenin Menşei Hakkında", *Şarkiyat Mecmuası* VII (ayrı basım) İst. 1972.

Türkçe'deki "*Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak*" sözüne karşılık gösterebiliriz.

Har-nâme mesnevisiyle ilgili müstakil bir çalışma yapan Timurtaş, Herat şâirlerinden Emir Hüseyin'in (öl. 719/1319-20) Zâdü'l-Müsâfirin adlı eserinde altı beyitlik küçük bir eşek hikâyesinin Şeyhî'nin Har-nâmesi'ne örnek teşkil etmiş olabileceğini söylemektedir.¹⁸

Har-nâme yapısı bakımından bir mesnevîde bulunması gereken bütün bölümlere sahiptir. Bu bölümler belirli bir oranda küçültülmüş ve çok hacimli olabilecek bir hikâye eksiksiz bir şekilde 126 beyitte tamamlanmıştır.

Şeyhî eserinde "*herkesin yaptığı işin değeri kadar refaha lâyık olduğu*" fikrini işlerken hakettiğinden daha fazlasını isteyenlerin düşebilecekleri durumu mizahî bir üslupla vermektedir.

Türk Hiciv Edebiyatı hakkında bir çalışma yapan E.İ. Maştakova Har-nâme'de anlatılan hikâyeyi Komünizmin bakış açısından değerlendirir. Ona göre hikâyedeki eşeğin davranışı, burjuvazinin sahip olduğu imtiyazlara karşı halkın ayaklanmasını temsil etmektedir. Har-nâme'de işlenen düşüncenin aynı yıllarda Şeyh Bedreddin tarafından da dile getirildiğini belirten Maştakova, bu eserle gerçekte düzenin hicvedildiği düşüncesindedir.¹⁹

Sıkıntı çeken, zayıf, cılız bir eşeğin, besili öküzleri görüp onlara imrenerek, onlara verilmiş bir ayrıcalık olarak değerlendirdiği boynuzlara kendisi de sahip olmak için onlar gibi beslenmeye çalışıp ekin tarlasına girmesi üzerine tarlasına zarar verdiği ekin sahibi tarafından kulağının ve kuyruğunun kesilmesinin anlatıldığı bu hikâye; kurgusuyla, başarılı tasvirleriyle, alaylı zarif üslûbuyla Türk mizah ve hiciv edebiyatının güzel bir örneğidir.

4. Hayâtî (öl. ? XV. Yüzyıl)

Hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Tezkiresini tabakât esasına göre düzenleyen Sehi, onu; yaşadıkları döneme yetişemediği ve haklarındaki bilgiyi yaşlılardan öğrendiği söylediği şâirler arasında

¹⁸ Timurtaş, 1971: 11.

¹⁹ Maştakova, 1972: 62-63

göstermektedir. Şâir Ulvî'nin öğrencilerinden olduğunu ve Ulvî'nin yaşlılığı döneminde kasidelerini onunla saraya gönderdiğini de Sehi Bey'den öğreniyoruz. Hayâtî, devlet erkanına gidip gelirken Fatih Sultan Mehmet'in veziri Mahmut Paşa'ya yakınlaşma imkanı bulmuştur. Kendi de şâir olan ve Adnî mahlasını kullanan Mahmut Paşa, Hayatî'de bir kabiliyet görerek onu hizmetine almıştır.

Sehi Bey Hayatî'nin şiirlerini latîf ve rindâne; gazellerini "*derd-mendâne*" olarak niteledikten sonra onun hicvi konusunda şunları söylemektedir:

"Labiâtı hezle mâ'il ve zihni ekser bu tarîka kâbil olmağın
Mahmud Paşa ba'z-ı kimselere latîfe kasd eyleyüp gâh inşâ
gâh nazm üslûbunda zemme mensub ebyât didirürmiş. Hatta
levârih-i 'Alî Osmân'ı tedvîn ve yazup tezyîn iden Yazıcı
Lursun'a bir beyt diyüp ol beyt ucundan 'adâvet idüp katl
itdürdi dirler. Ol beyt budur ki zikr olunur.

Kuşunñ kıldur Yazıcı Tursun
Gerek tursun gerek ise otursun²⁰

Sehi Bey'in bu ifâdesi gösteriyor ki Hayatî hicvi sebebiyle öldürülen şâirlerden biridir.

5. Çakşircı (Çağşircı) Şeyhî (öl. ? XVI. Yüzyıl)*

Bursa'lıdır. Geçimini çakşircılık yaparak kazandığı için Çakşircı Şeyhî adıyla tanınmıştır. Devrin ilimlerinden ve çeşitli konulardan nasibini almamış olmasına rağmen zamanının âlimleri ile aynı meclislerde bulunmuş, hazır cevaplığı, hoş sohbeti, mahallinde söylediği "*hicv-gûne*" latîf beyitleri kendisine bu meclislerde yer sağlamıştır. Ahmet Paşa'nın musâhiplerinden ve II. Bayezid dönemi şâirlerindendir. Sehi Bey'e göre:

"Vilâyet-i rûmda ebyât ile meşhûr-ı müfred-gûydur. 'Ale'l-fevr ü bedîhe dimede bi-nazîr ve diğêr ebyâtı dahi def'aten levh-i dilde tasvîr idüp sûret virmekde mâhir, her türlü letâ'ife

²⁰ Sehi, 1325: 70.

* Sehi, 1325: 121-122.; Hasan Ç. 1989, I: 531; Aşık Ç. 1994: 821.

kâdir, ekser letâifde didiği ebyât hezle mâ'il ve hikâyeye mebnidür."²¹

Hasan Çelebi, onun için "*Çendân gazeliyyâtı şâyi' degıldür. Lâkin mahallinde hicv-güne latîf ebyâtı vâki' olmuştur.*"²²der.

Hammaloğlu diye anılan Bursalı zengin bir tüccar, **Topuklu** adıyla bilinen bir güzele aşık olup, uğruna bir servet döküp ona kavuşunca Şeyhî şu beyti söylemiştir.

Topuklunuñ gümüşden kubbesini
'Aceb urdı götürdi İbn-i Hamal²³

Sakalının ve bıyığının gür olmasından ve sert mizacından dolayı "**Güre Kedi**" lakabıyla anılan, kara yağız biri hakkında:

Güre Kedi'nüñ kara bıyığı
Ağzında hemân sıçâna beñzer²⁴

demiştir.

Leys Çelebi, Bursa Muradiye medresesinde müderris iken "**Barmak**" ve "**Egri B.k**" lakaplarıyla anılan iki öğrencisi diğer öğrencilerle uyuşamayıp karışıklık çıkarınca bu öğrencileri medreseden kovmuştur. Bu olay üzerine Şeyhî aşağıdaki beyti söyler:

Gördiler medreseyi tutdı koku
Kakdılar Barmag ile Egri B.kı²⁵

Manastır medresesinin önce Fenârî-zâde Şah Çelebi'ye sonra da Zeyrek-zâde Paşa Çelebi'ye verilmesi üzerine şu beyti demiştir:

Gehî Şâha virürler geh Paşâya
Manastır Şah Paşâdan geçmez oldu²⁶

Paşa Çelebi'nin bir öğrencisi "**Hırızma Şüca**" diye bilinen bir mollaya geçince:

²¹ Sehi, 1325: 121

²² Hasan Ç. 1989, I, 531

²³ Sehi, 1325: 121

²⁴ Sehi, 1325: 122

²⁵ Aşık Ç. 1994: 821.

²⁶ Aşık Ç. 1994: 821.

Paşânun iştiḥâsı kıl kaparken
Benüm cânım Hırız mâyı nidersin²⁷

demiştir.

Müderrişlerden biri hakkında bir beyit söylemesi üzerine müderriş tarafından dövdürölmek istenmiş bunu işiten Şeyhî aşğıdaki beyti söylenmiştir.

Seni hicv itmege neydi müderriş
Kakıyup Türklere döndürmeyeydin²⁸

Hoca İlyasoğlu İlyas Çelebi'nin hisset ve denâ'eti hakkında şu beyti demiştir.

İlyâs Çelebi sohbet için bir ciger almış
Gelsün biri meydâna kimün kim cigeri var²⁹

Şeyhî, kendisinin düştüğü bir durumu anlatırken yine İlyasoğlu'nu işin içine sokar.

Otuz biñ borc ile Çağşırıcı Şeyhî
Hoca İlyas oğlu gibi salınursun³⁰

Zâtî'nin Çağşırıcı Şeyhî hakkında bazı latîfeleri bulunmaktadır.
(Bkz. Zâtî)

6. Mesîhî (öl. 918/1512) *

Piriştine'de doğmuştur. İsmi Sehî Bey'e göre Mesih'tir ancak Mesîhî hakkında bilgi veren diğer kaynaklar ismini İsâ olarak kaydeder. II. Bayezid döneminde İstanbul'da medrese eğitimi görmüştür. Öğrenimini tamamlayıp tamamlamadığı kesin olarak bilinmemektedir. Medrese öğrenimi sırasında hattatlığa ilgi duyan Mesîhî, güzel yazı yazmadaki ustalığı sayesinde Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın teveccühünü kazanmış ve onun dîvân katipliğine atanmıştır. Mesîhî içkiye düşkünlüğü

²⁷ Hasan Ç., 1989, I: 531.

²⁸ Aşık Ç. 1994: 822.

²⁹ Aşık Ç. 1994: 822.

³⁰ Aşık Ç. 1994: 822.

Sehl, 1325: 109; Latîfî, 1314: 309-311; Hasan Ç. 1989, II: 899; Aşık Ç. 1994: 904, Riyazî, N.3724 I.Y.:134a; Mesîhî Dîvânı (Hız.) Mine Menqi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ank. 1995; KARAHAN, Abdulkadir, "Mesîhî", LA. c.VIII, s. 124.

sebebiyle daima görevini aksatan biri olduğu için zamanla Hadım Ali Paşa'nın gözünden düşmüştür. Hadım Ali Paşa'nın ölümünden sonra tamamen koruyucusuz kalmış, yoksul düşmüş ve ömrünün geri kalan yıllarını yokluk içinde geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim Han'ın cülûsundan kısa bir süre sonra ölmüştür.

Mesîhî'nin şiiri, yaşadığı dönemde beğenilmiştir. Sehi Bey onu kabiliyetli bir genç olarak zikreder:

"Hayli kâbil-i yigit idi. Hassa ma'nâları ve kimse nazmına dâhil olmaduk emsâli çokdur."³¹

Hasan Çelebi Mesîhî'yi övmeye Sehi Bey'den daha ileri gider:

"Dikkat-i hayâl ü letâfet ü nezâket-i makalde 'adîmû'n-nazîr ve şu'arâ-yı rûm içre sâlis-i selese (selâse) dinilse lâ'ik u cedîr ve eş'âr-ı belâgat-şî'âr-ı belâgat şî'ârı mânend-i hurşîd-i felek-esîr-i 'âlemgîr ü şöhet-pezîrdür. Dîvân-ı letâfet-'ünvâ-nında cem' olan hayâl-i ma'ânî bir dîvânda müctemi' ve semâ-i sahâif-i ebyâtında nümâyân olan kevâkib-i hayâlât bir yirde mültemi' olmamışdur dinilse bedî' degildür."³²

Latîfî'nin, onun şiirleri hakkındaki değerlendirmesi biraz farklıdır.

"Tab'ı gâyetde dakîk olup tarz-ı hâsı havâsa mahsus olmanın nazm-ı belâgat-nizâmından tabâ'-ı 'avâmü'n-nâs çendân telezzüz idemez."³³

Mesîhî'nin Zâtî ile latîfeleri ve hicivleri vardır. Zâtî Mesîhî'nin kendi şiirlerini uğruladığını bir kıta ile ta'riz eylemiştir:

Ey Mesîhî her biri 'ırz ugrısı 'ayyârdur
Şehr-i şî'rûn şâhısuñ bir dürlü dâhî oldı iş
Mülk-i nazm-ı Zâtî'nüñ ugurlanup mâ'nâları
Girüben divânuña tebdîl-i sûret eylemiş³⁴

Mesîhî Zâtî'nin bu ta'rizine aşağıdaki kıta ile cevap verir:

Sanma ki ma'nâ-yı nâdâna beni el uzadam
Degülüm tıfl ki hâyîde idinem iftâr

³¹ Sehi, 1325: 109.

³² Hasan Ç. 1989, II: 899.

³³ Latîfî, 1314: 310.

³⁴ Âşık Ç. 1994: 904.

Tendeki rûh baña âriyyeti olduğuyçün
Günde biñ kez iderüm kendü hayatumdan 'âr³⁵

Yine Zâtî hakkında onun az işitmesini imâ yoluyla demiştir:

Âferîn ol şâ'irüñ sabrına ki gâh-ı hitâb
Kâtî söz işitdügince virür âheste cevâp³⁶

Mesîhî'nin yaşadığı dönemde Arabistan'dan veya İran'dan gelen şâirlere, âlimlere fazlaca iltifat edilmesi Mesîhî'ye şu beyti dedirtmiştir:

Mesîhî gökden insen saña yir yok
Yüri gel yâ 'Acemden yâ 'Arabdan³⁷

Mesîhî'nin Şem'î ile birlikte Galata'daki bir kiliseye, oradaki güzel-leri görmek üzere gitmesi üzerine onları gören bir şâir latîfe yoluyla şu kât'ayı söylemiştir:

Galâtâ'da Mesîhî deyre varup
Meger Şem'î anuñla bile gitmiş
İşidenler galat idüp didiler
Mesîhî kilisâye bir mum iletmiş³⁸

Mesîhî bir kasîdesinde sahip olduğu atın hâlini tasvir ederken Şeyhî'nin Har-nâme'sini hatırlatır. Maksadı sahip olduğu atın güçsüz-lüğünü, zavallılığını, dile getirerek bir at bağışlanmasını sağlamaktır. Her ne kadar bu kasîdede sosyal bir olayın hicvi söz konusu değilse de bir atın hicvi olarak değerlendirilebilir. O kasîdeden bir kaç beyit:

Bir esbdür ki sanasın olmışdurur anuñ
Kasr-ı memâtı her kemügi nerdübânvâr
Sırtında yagırı 'aceb âyinedür anuñ
Kim sûret-i ecel görünür anda âşikâr
Yatdukça öldi diyü köpekler yimeye
Çevre yanın dögünü dögünü ider hisâr
Ölüp ayag uzada diyü intizâr ile
Oldı mahalle seğleri çün na'l çeşm-çâr

³⁵ Latîfî, 1314: 310

³⁶ Aşık Ç. 1994: 204.

³⁷ Aşık Ç. 1994: 426 ; Mesîhî, 1995: 315

³⁸ Latîfî, 1314: 212 (Şem'î maddesi)

...
Öñine yem virür isen azdur iki çuvâl
Üstine yük urur isen ağırdur iki nâr³⁹

7. Sâgarî (öl. ?, XVI. Yüzyıl)*

Edirneli'dir. Kazzaz Ali sanıyla tanınmıştır. Beyânî, isminin Mustafa olduğunu söylemektedir. Âşık Çelebi lakabının "Sarı Asma" olduğunu belirtir. İçkiye olan düşkünlüğünden dolayı Sâgarî mahlasını almıştır. İçkiye, eğlenceye düşkün, musikîde usta birisi olduğu tezkirelerde bir beyti delil gösterilerek anlatılmaktadır.

"Mütâyebat ü nevâdirde hayli mâhir, nâzir-i nâdir, ehli-sâz, berbat-nüvâz, mey ü mahbûbun âşüftesi ve sohbet-i ünsün âlüftesi idi. Çeng misâl kâmeti pîrlükle dâl olmuş iken şimşâd gibi serv-kadler hevâsı başından gitmemişdi ve neş'et-i keyfiyyeti şebâbdan geçmiş mest-i harâb iken hergiz şürb-i şarâbdan geçmemişidi. Henüz mey ü mahbûbdan ferâgü'l-bâl olmaduğuna bu beyti şâhid-i hâldür:

Çeng-i hamîde kâmete döndi kaddi henüz
Ne sâzı kodı Sâgarî elden ne sâgarî⁴⁰

Latîfi onun musikîdeki ustalığını mübâlagalı bir şekilde dile getirmektedir:

"Vakt-i muhâvere ve hîn-i mukâlemede suhan-âferîn u nükte güzâr ve mahall-i mülâtafa vü mu'ârazada gâyetde şûh tab' u şîrîn güftâr idi. Bir sâzende-i ber-batt-serâ ve nagme-ârâ idi ki nagme-i sâz-ı sihr-perdâzı Hârût u Mârût'ı gökden indirürdi."⁴¹

Sâgarî'nin doğum ve ölüm târihleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Fatih devrine yetişip Kânunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında yaşı doksan civarında iken öldüğü nakledilmektedir.

³⁹ Mesîhi, 1995: 67.

* Hasan Ç. 1989, I: 444; Latîfi, 1314: 180-182; Âli, 1994: 225; Âşık Ç. 1994: 502-505, Riyazi, N 3724: 80b.

⁴⁰ Hasan Ç. 1989, I: 444.

⁴¹ Latîfi, 1314: 181.

"İbu'l-feth Mehemmed Han devrinden kalmış ve bu Şehriyâr-ı Süleyman-nişânun zamân-ı saltanatına dek rûzgârından kâm almış bir zarîf harîf idi... Mezbûrun sinîn-i 'ömri ser-hadd-i tis'îne yakîn olmuş."⁴²

Sâgarî'nin tercüme-i hâlindeki şu anekdot ilgi çekicidir ki hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda yer almaktadır.

"Merhûm hâl-i hayâtında kendi kabrin kazdurmışdur ve etrafında serv ü bâdâm ü şeftâlû agacı dikdürmüşdür. Bu kıt'ayı levha-i kitâbe-i seng-i kabrine yazdurmışdur.

Anuñ içün mezârum üstinde
Ben bu eşcârı böyle vaz' itdüm
Sormadın tâ gören bile hâlüm
Ki bu dünyâda n'eyledüm n'itdüm
Bir boyı serv ü gözi bâdâmuñ
Şeftalûsine toymadum gitdüm"⁴³

Sâgarî'nin şiiri hicve ve hezle mâildir. Latîfî Sâgarî'nin tercüme-i hâlinde çeşitli cümlelerle onun hiciv ve hezline değinir.

"Kazzaz Ali demekle meşhûr ve şu'arâ arasında hicv ü hezlle mezkûrdur. ... Ekser meyl-i tab'ı hicv ü hezle olmağın hezliyyâtı vâfir ve hüsniyyâtı nâdir vaki' olmuşdur. ... Tarîk-i hezlede hurûf-ı tehecci üzre dîvânı ve bu hususda temâm iştihâr u 'ünvânı vardır. Ve bu beyt-i hezl-encâm Bâyezîd nâm bir şahs-ı müstehâm hakkında anuñ hezliyyâtındandır.

Bâyezîd iken aduñ hürmetüni saklamaduñ
Çekeyim aralığında elifi kal be Yezîd"⁴⁴

Hezl tarzında bir dîvân düzenlemiş olduğunu Riyâzî de nakletmektedir. Ancak Sagari ile ilgili böyle bir dîvânı kütüphânelerde tespit edemedik:

"Hezlede mükemmel dîvânı ve zemânında hicv ile hayli nâm u nişânı var idi."⁴⁵

⁴² Âli, 1994: 225.

⁴³ Aşık Ç., 1994: 504.

⁴⁴ Lotfi, 1314: 181-182 ; M. 768-118b.

⁴⁵ Riyazi, N. 3724: 80b.

Hasan Çelebi Tezkiresinde de hezl yolunda elif-ba sırasıyla düzenlenmiş divânından bahsedilmektedir.

"Tarîk-i hezle hurûf-ı teheccî üzre divânı ve zemânında heycâ-ı hicâda hayli nâm u nişânı olmagıla gâlib-i emsâl ü akrânı idi."⁴⁶

Âşık Çelebi Sâgarî'nin hicvinden bahsederek Amrî ile olan latîfelerinden birini nakleder:

"Tab'ı hezle mâ'il ve bezle-güyluga kâ'il olup 'Amrî ile çok latîfeleri vardur her biri sâhife-i rûzgârda bir yâdgârdur. 'Amrî ki 'Abdu'llah oğludur Sâgarî aña türbeye s.çd. diyü dahl idermiş. 'Amri bu vech ile cevâb viricek ki

Beyt: Saña bu torba sakalla yaraşur mı 'acebâ
'Amriye türbeye s.çd. diyü bühtân idesin

dimişdür. Sâgarî dahi mukâbelede

Beyt: Sanı Asmâyı göricek gözi yok
'Amri gâyet sever ağaç kakarı " ⁴⁷

Refikî Edime Darü'l-hadisine mütevellî iken Edirne şehrinin balçığından şikâyet eden aşağıdaki hicvi söyleyince Edirne şâirleri birer hicivle Refikî'ye cevap vermişlerdir ki, bu hicivler arasında ençok Sâgarî'nin söylediği hiciv begenilmiştir. Refikî'nin hicvi ve Sâgarî'nin cevabı:

"Refikî Edirmede Dârü'l-hadîse mütevellî olup şehriñ balçığından incünüp bu hicvi didükde ki bendi budur.

Beyt: İlâhî sen halâs eyle bizi bu şehir-i bâtıldan
Kişi anı ne seyr itsün geçülmez âb ile gilden

Sâgarî mukâbelede bu beyti dimişdür.

Beyt: Şu kim şeytân-sıfat eyler şikâyet âb ile gilden
Yüzine yillen anuñ aslı oddur hazz ider yilden" ⁴⁸

⁴⁶ Hasan Çelebi, c. I, s. 444

⁴⁷ Âşık Çelebi, s. 503

⁴⁸ Âşık Ç. 1994:504; Âli, 1994: 225; M. 768, 119a. Yüzine yillen: Osun yüzine

8. Lâmi'î Çelebi (öl. 938 / 1532)*

Bursalı'dır. Sultan Bayezid'in defterdarlarından olan 'Osman Çelebi'nin oğludur. Molla Câmî'nin eserlerini Türkçeye çevirdiği için Câmî'-i rûm sanıyla tanınmıştır. Fenarî-zâde'den ders almış. Zahiri ilimlere meyletmiş, Nakşibendiyye tarikatına girmiş ve şeyh olmuştur.

Lâmiî Çelebi'nin manzum ve mensur bir çok eseri vardır.

"Aded-i sa'at-i leyl ü nehâr üzre yigirmi dört mü'ellef kitabı vardır."⁴⁹

Âşık Çelebi Lâmiî Çelebiden sitâyişle bahsederken Gelibolulu Âli, Âşık Çelebi'nin övgüsünü mübâlağalı bulur. Âlî, Lâmi'î Çelebi'nin eserlerinin bir çoğunu beğenmez.

"Şu'arâ-yı Rûm'da müte'ayyündür ve nazm ile nesrde ve nazmun envâ' fûnûnda ya'ni gazeliyyat u kasâ'id ü mukat ta'at u mu'amma vü lügazde vü bezlde mütefennîndür."⁵⁰

"Mevlânâ 'Aşık kavlince be ba'z-ı mukallidîn zu'munca Câmî'-i Rûmdur. Hâlâ ki ^{**} اين الثرى و اين الثريا kavline mâ-sadak idüğü ma'lûmdur. Bu sebeble ki Monlâ Câmî' eş'ârındaki nezâket ve mesnevilerindeki ve inşâsındaki belâgat mumâileyhden dûr idüğü zâhir ü mefhûmdur. Ve bi'l-cümle hezle müte'allik mukatta'âtda ve rubâ'ıyyât u muam-meyâtda ve inşâya müteferri' *İbretnümâ* ve *Terceme-i Nefehât*da vâkı' rengîn edâlar husûsunda hod rütbesi memdûh u gayr-i mezmûndur. Nihâyet *Hüsn ü Dil-i Âhî* tururken anuñ mü'ellefi okınmaz. *Yûsuf u Züleyhâ*-yı Hamdî var iken mezbûrun mesne-vîlerine ragbet olunmaz. Gûyâ ki sözleri nemekin degüldür. Yahud kesret-i nemekden lezîz ü şîrîn degüldür. Eş'âr u kasâ'idi hod cerâ'id-i rûzgârdan külliyetle ma'dûmdur. Ve bi'l-cümle ekser-i mü'ellefâtından nesirde *Şeref-i insâm* ve *Şevâhidü'n-Nübüvvesi* râcihdür."⁵¹

* Latîfî, 1314: 290-294, Âşık Ç. 1994: 381, Hasan Ç. 1989, II: 830, Beyânî, 1994: 137; Âli, 1995: 266, Mehmed Süreyyâ, 1315, IV: 86, Mehmed Tâhîr, 1333, II: 492.; Yazma Divanları Kataloğu, I: 99.

⁴⁹ Beyânî, 1994: 137.

⁵⁰ Âşık Ç. 1994: 382.

^{**} Yer nerede, Süreyyâ yıldızı nerede?

⁵¹ Âli, 1994: 266.

Gelibolulu Âlî her ne kadar Lâmi'î'nin eserlerinin çoğunu begenmese de onu, Rahmî'den sonra Bursa şâirlerinin en seçkini olarak kabul eder.

" 'Alâ külli hâl Rahmîden sonra Burusa şu'arâsınıñ güzîdesi tutilmek ca'izdür. Zîrâ ki Celîlî müellefâtından bunun âsân efzûn idügi bârizdür."⁵²

Âşık Çelebi hiciv ve hezl vâdîsinde Lâmi'î'yi başarılı bulmaktadır.

"Hezilde dahî âfetdür bir galîz hicv-i kabîhi vardır. Şâyi'dür ve Semerci-zâde ki burnunuñ büyüklüğü hadden bîrûn imiş belki Kızılada yahud Bozburun imiş. Seyyid Hayâtî nâm kimesne aña niçün gözlük tutmazsın didükde bu vech ile nazm itmişdür.

Kıt'a Semerci oğlına Seyyid Hayâtî
 Didi bir gözlük alsan kem bahâya
 Urunsan burnuña vakt-i nazarda
 Didi kim yük urulmaz zurna-pâya
 Didi kartala yük olmaz kanatı
 Didi kanat ne hâcet ejdehâya
 Didi ol rûşen eyler çeşm evini
 Didi cam olmasa yegdür halâya
 Çü ben burnuma gözlük urunam bil
 Döner bir öni başlu kargaşâya
 Halâyık şimdi burnumdan girerler
 Dahî bedter sataşuram belâya⁵³

Maktel-i Hüseyin isimli eserinde Yezîd'in ordusunu domuz sürüsüne benzeten Lâmiî, Yezid'in damdan düşüp ölmesini de cehenneme uçmak diye ifâde eder.

"Hazret-i Hüseyin leşker-i Yezid arasında kaldığına bu beyti dimişdür.

Neylesün bir haste cân biñ tîr ile
 Şîr-i tenhâ bir süri hınzîr ile

⁵² Âlî, 1994: 267.

⁵³ Âşık Ç., 1994: 388.

Yezid-i pelid tamdan çıkup tamuya göcdüğine dimişdür.

Tamdan tamuya dek hoş cân atar

Ana bu üslûb ile uçmak yeter ⁵⁴

Süleymâniye Kütüphânesi Lâlâ İsmâil bölümü T. 481 numarada kayıtlı Lâmiî divânında bazı hezl ve hicivler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kaba ve çirkin îmâlarla doludur.

Fi-'ırzu'l-şikâyet be-tarîk-i ta'riz ve'l-kinâye

Micmer gibi yakarsa dilin ehl-i ma'rifet

Nâdân yanunda müşke yanmış cigerdür ol

Kim mum sokub g.t.ne hayâli kız gibi

Raks ursa halk içinde igen mu'teberdür ol

Seker gibi gelse ortaya bir laf-zen turub

Halkın g.t olur agzı bu meydanda erdür ol

Bir kâm ile olsa oturur üstine her denî

Sanursun t.ş.g.ma deyiser kîr-i hardur ol⁵⁵

Kim için söylendiği belli olmayan bir hicvi de şöyledir.

Diñlemez h^vâce kimsenüñ sözini

Gırta olup zerd ü kumâşına

Düşdi yerince akçamuz eline

Döndi موتون قورون savaşına

Giçer ise yanına varmaz eli

Bir iki kad-u-kad kaşına

Kadı şehir elinden 'âcizdür

Tayanur n'eylesün subaşına

Nev- germ vardı gördi hâtunuñ

Giymiş eller içinde taşına

Virmedi akça lîk hizmetkâr

Vardı geldi her akça başına⁵⁶

⁵⁴ Beyani, 1994: 137

⁵⁵ S. 481: 173a. (Süleymaniye Ktp. Lâle İsmail .T.y. 481: Lâmi'i Divânı)

⁵⁶ S. 481: 173b.

"Lâmiî'nin hezliyât ı ile ilgili bu bölümde Der-nâziki-i dohterân, Der-ta'riz-i bîni-i bözork, Der-hâlet-i zemân, Der-özü-i küstâhî, Der-ehl-i ma'rifet, Der-mezemmet-huy ve Hevâyî-i ehl-i ri'yâ gibi başlıklarla hezl örnekleri verilmiştir." Der-ta'riz-i bîni bözork başlığı ile verilen burun hicvi Âşık Çelebi tezkiresinde zikredilmiştir. Ancak bu bölümde beyit sayısı fazladır. İlâve beyitler:

Baňa ortaya girsem ta'n iderler
Ki dirler boz doğan atma havâya
Burun yüzden götürülmez meseldür
N'ola rahm itseñüz ben mübtelâya⁵⁷

Genel olarak kadınları hicveden bir kıt'ası:

Zenlerün taşlanma aldanma
İçleri toptolu habâsetdür
Mekr ü tezvîr ü fitne vü te'bîs
Bunlara san'at ü verâsetdür⁵⁸

Latîfî tezkiresinde Lâmi'î Çelebi ile ilgili bir latîfe anlatılmaktadır. Bir mecliste kendini begenen, kibirli biri hiç lâıyk olmadığı halde baş köşeye geçip oturunca meclistekiler bu duruma uygun bir kaç beyit söylemesini Lâmi'î'den rica etmişler. Bunun üzerine şu kıtayı söylemiştir

Mû'teberdür cihânda dûn u denî
Dâimâ zillet üzre ehl-i hüner
Hâl-i âlem misâl-i deryâdır
Gevher-i pâk zir ü cîfe zeber⁵⁹

9. Basîrî (öl. 941/1534-35)*

Hasan Çelebi'ye göre Horasan'lı, Riyâzî'ye göre Bağdat'lıdır. Diğer kaynaklar şehir belirtmeyip Acem olduğunu söylerler. *Behaka* (vücuttaki siyah lekeler) müptelâ olduğundan **Alaca Basîrî** diye tanınmıştır. Sultan Bayezid devrinde yanında Mollâ Câmî ve Nevâ'î'nin

⁵⁷ S. 481: 173b.

⁵⁸ S. 481: 174b.

⁵⁹ Latîfî, 1314: 293

* Sehi, 1325: 116; Latîfî, 1314: 101, Âşık Ç. 1994: 196-197, Hasan Ç. 1989, I: 214-217 Ahdî, 1993: 340; Riyazî, N. 3724: 40b.

şiiirleriyle kendisi için yazdıkları tavsiye mektupları olduğu halde Osmanlı ülkesine gelmiş ve ömrünün çoğunu Osmanlı ülkesinde geçirmiştir.

Türkçe ve Farsça güzel gazelleri, makbul şiirleri vardır. Latifeleri ve tarihleri ile tanınmıştır.

Sultan Bayezid'in damadı Uğurlu Sultan Ahmed'in musâhibi olmuş, tatlı dilli, güler yüzlü, şakacı, arkadaş canlısı biri olması, ona devlet ahashabının ve izzet erbâbının sohbetlerinde bulunma imkanını sağlamıştır.

Şiirlerinin hezle meyyal, hicviyyâtının ve hezliyyâtının çok olduğunu bildiren tezkireler onun heccavlığını şu sözlerle dile getirirler.

"Ekser eş'âr ü güftârı hezle mâ'il olmanın ashâb-ı devlet ve erbâb-ı 'izzetin sohbetine dâhil olurdu. Hicviyyât ve hezliyyâtı vâfir ve letâ'ifü garâ'ibi mütekâsirdür. Merhûmun letâifi meşhûr ve elsine-i havâs u 'avamda mezkûrdur."⁶⁰

"Merhûm sâhib-i letâyifdûr, cümleden herkesin lakabına münâsib menâsib tevzi' itmişdür."⁶¹

"Hadd-i nefsinde ser-defter-i zürefâ-yı 'âlem ve hüsn-i edâ ile pesendide-i ümem, mütâyebe-i latifle makbûl-i 'Arab ü 'Acem, hoş-tâb' u hûb-sohbet ve musâhabet-i pâki meclis-ârâ ve üslûb-ı mühâverede bî-hemtâ, envâ'-ı letâyife kâdir ve sanâyi'-i şîrde mâhir, iki zebân ile ebyât-ı nâzûke mâlik ve hemîşe ma'ârif e sâlik imiş. Şu'arâ-yı Rûm ile ve füsehâ-yı 'Acem ile müzâkere ve müşâ'ereden hâlî olmayup dürlü dürlü zarâfeti meşhûr ve lâg u latîfesi efvâhda mezkûr...."⁶²

"... Rûm şâ'irlerinin ekseri ile hem zebân düşüp çok mûnâzarası ve muhâveresi geçmişdür. ... Ziyâde me'ârif e ve nice letâ'ife kâdir kimsedür."⁶³

"... Merhûm 'aceb-i çerb-i zebân ve 'azb-i lisân, handân-rûy ve bezle-gûy, nedîm şîve, şûh tab' kişi idi. Cönklere ve ceridelere sebt olunacak rengin letâ'ifi ve letâ'ife müte'allik

⁶⁰ Hasan Ç. 1989, I. 214 215.

⁶¹ Riyazi, N. 3724: 40b.

⁶² Ahdi, 1995:340.

⁶³ Sehi, 1325:116 117.

me'ârifi çoğdur. ... Cönk ve mecmûalarda derlenmiş renkli latîfeleri ve latîfeyle ilgili geniş bilgisi vardı.⁶⁴

Basîrî ile Revânî'nin karşılıklı hicivleri vardır. Latîfî nakline göre Basîrî, Revânî'ye kasîde sunmuş Revânî de ona birkaç akçe göndermiş. Bu akçelerin on tâne olduğunu ve bunlardan beşinin bakır, beşinin kurşun olduğunu gören Basîrî gücenerek onun pintiliği hakkında şu beyitleri söylemiştir.

Revânîyle meger Pinti Hamîdüñ
Bir aradan yaratılmış revanî
Birinüñ vasf-ı nânı lâ-yezûkûn
Birinüñ na't-ı âbı len-terânî⁶⁵

Hasan Çelebî, Basîrî'nin bazı yârânı ile Revânî'nin evine varıp aç kaldıkları için bu hicvi söylediğini belirtir. O, yukarıdaki beyitlere ilâve olarak şu beyti de vermektedir.

Veli Pindi Hamîdüñ nânı yine
İki ol deñlidür âb-ı Revânî⁶⁶

Yine Revânî hakkında demiştir.

Vardum Revânî matbahına tu'me isteyü
Gördüm harâbesini acından köpek kusar⁶⁷

Revânî'nin cevabı:

Ey Basîrî kotı gönli karadur şûhınuñ
Gele insâf idelüm sen de biraz alacasun
Ben didüm bu ikisinden acebâ kangısı yeg
Didi biri toñuzuñ alacasın karacasın⁶⁸

Revânî'nin bir başka hicvi:

Germ ile şî'rini bezm içre Basîrî okuyup
'Arz iderdi bize mâ'nîlerini ikide bir

⁶⁴ Latîfî, 1314: 102.

⁶⁵ Latîfî, 1290: 130. (Bu kıta matbû nushada yok)

⁶⁶ Hasan Ç., 1989, I: 217. (Hasan Çelebi Tezkiyesinde "Pindi Hamîd")

⁶⁷ Latîfî, 1314: 102.

⁶⁸ Latîfî, 1314: 102.

Câ-be-câ mâ'nîlerün 'arz idicek meclisde
Ehl-i diller yüzün ak ola didiler yir yir⁶⁹

Basîrî Osmanlı ülkesine geldiği sırada Müeyyed-zâde kazasker imiş. Ondan bir askerî tevliyyet istediğinde Müeyyed-zâde "*şevkat bir marazdur. Ol maraz bize âriz olmamışdur*" diyerek tevliyyet vermemiş. Bunu işiten Basîrî aşağıdaki beyti söylemiştir.

Mansıb-ı vaslın dirîg eyler bu ben üftâdeden
Dilberüm bi-rahmrek olmuş Mü'eyyed-zâdeden⁷⁰

Zeyrekoglu kazasker olduğu zaman kasîde vermiş, ondan câize va'di alıp câize alamayınca şu kıt'ayı demiştir:

Zeyrekoglu şâ'irin birisi
Medh iletdi vü devlete irdi
Ger sorarsan ne virdi câ'izesin
Lutflar itdi va'deler virdi

Aynı durum hakkındaki bir başka kıtası da şöyledir.

Ey muhîf-i 'ulûm ki mahzan
Katredür 'ilminüz yanında deñiz
Didinüz virelüm saña sadaka
Va'deden gayn nesne virmedünüz⁷¹

10. Fîkrî (öl. ? XVI. Yüzyıl)*

İsmi Dervîş'tir. Babası Amasya müftüsü iken vefat eden Mâşî Şemseddin'dir. Bu sebeple Mâşî-zâde lakabıyla tanınmıştır. Edirne kadısı olan Pîrî Paşadan mülâzım olmuş ve kadılık görevine başlamıştır. Kadınlardan daima uzak durmuş ömrünü yalnızlık içinde geçirmiştir. Hasan Çelebi, ömrünün sonuna doğru bir kadına tutulduğundan, hatta ölümüne biraz da bu kadından çektiklerinin sebep olduğundan bahsetmektedir.

⁶⁹ Latîfî, 1314: 102.

⁷⁰ Aşık Ç., 1994: 196.

⁷¹ Aşık Ç., 1994: 197.

* Latîfî, 1314: 269; Hasan Ç., 1989, II: 269; Aşık Ç., 1994: 670; Âlî, 1994: 258; Abdî, 1998: 519; Mehmed Tâhîr, 1333, II: 363.

Behram ü Zühre, Ebkar ü Efkâr, Resâle-i Me'ârif, Ilurşid ü Nâhid, Şükûfezâr, Kısâ-i Fîrûz Şah çevirisi, *Mihr ü Müşteri* isimli mesnevileri ve Türkçe Divânı vardır. Ahdî, mesnevîlerinin İran şâirlerinden ve özellikle Abdullah Hatîfî ile Muhammed Asar'dan tercüme olduğunu söylerken, bazı yerlerinde kendine has manalar kattığını da belirtir.

Fikrî'nin şiirleri yaşadığı dönemde beğenilmiştir.

"Sanâyi'-i şi'riyyede mahâreti ve îrâd-ı me'ânîde kudreti vardır. Sahîb-i kitâb u divân ve sûtûde-i ehl-i 'îrfândur."⁷²

"Eş'âr-ı bî-nazîri ve gûftarı dil-pezîr-i vâfir ve makbûl-ı füsehâ-yı ekâbirdür."⁷³

Fikrî'nin Kireççi-zâde hakkında galiz bir terhib-i bend söylediğini, Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî naklederler; ancak bir bendinden fazlasını yazmaktan imtinâ ederler.

Cilf ü mâder celeb ü kahbe-zen ü kün-dâde
Ahaveynün büyügi ya'nî Kireççi-zâde

Gice bir koz kadar afyonu belâlarla yidün
T.ş.g.md.n büyük ammâ yidüğün tenhâda

Akçe yok berşe viresin ya dahı n'eylersün
S.ç b.k.n yi geçün anuñla yalan dünyâda

Ey cihânda eteginden g.t.g.n çok s.k.l.r
T.ş.k iştâhlı virek kahbeden artuk s.k.l.r⁷⁴

...
Da'imâ habbı keçi b.z.g.n.ñ habbında
Berşi aşagıda ma'cuncı g.t.nd.n yirsin⁷⁵

Keklik Sinan diye tanınan biri hakkında demiştir:

Eyâ cilt ü çeçek Keklik Sinânı
Nazîrün şâhid-i bâzâr olmaz

İgen tar satma vü kısup kıvurma
Ki bud kasmağla .m tar olmaz⁷⁶

⁷² Tottî, 1314: 269.

⁷³ Ahdî, 1995: 519.

⁷⁴ Âşık Ç. 1994: 670; Âlî, 1994: 258.

⁷⁵ Âşık Ç. 1994: 670.

⁷⁶ Âşık Ç. 1994: 671.

11. Germi (öl. ? XVI. Yüzyıl)*

Beylerbeyi Elvanoğlu Ali Paşa'nın yegenidir. Basra ve Lahsa çevresindeki sancaklarda mutasarrıflık ve sancak beylikleri yaptı.

"Nâm-ı nikû-fercâmı âbrâhim (?) hadd-i zâtında vâresterlikle âzâd-ı ümmîd ü bî-meded pâşâmızun devletinde nice yirlerde yüz agardup, yoldaşlık idüp sancak beyi olmışdur."⁷⁷

Amcasından istediği gibi bir lutf göremeyince onu hicvettiğini Âli şöyle naklediyor:

Dâ'imâ Basra ve Lahsa semtlerindeki sancakların birine mutasarrıf bir hoş-tâb' u zekî nihâl-âzâdesi idi. Liyâkat-ı şânına göre mîr-i mîrân-ı mezbûrdan lutf u kerem recâsın eylerdi. Kem-keremlik idüp hilâfı zuhûr itdükde Germî hiddetle germ olup hicvine kıt'alar söylerdi. Cümleden biri merhum 'Ali Paşa Lahsâdan ma'zûl olup Basra eyâleti tevcîh olunup ol semte teveccüh itdükde dimüşdür. Hakkâ ki hûb-mesel-perverlik cylemişdür.

Min nazmihî : رفتی بسوی بصره چو لاسا خراب شد

بعد از خراب بصره کجا میروی بکو⁷⁸

Ahdi onun üç dilde şiir söylemeye kâdir olduğunu belirtirken hiciv ve hezlinde de etkili olduğunu söylüyor.

"Vâdi-i nazmda zebân-ver ve üç zebân ile şi'r-i dürer-bârı der-gûş-ı ehl-i hünerdür ve cüst u cûy-ı nazm-ı şu'ârâ itmede mâhir ve fûnûn-ı şi're kâdir, 'ale'l-husûs hezl ü hicvde nükte-senc ve nîze-i zebânundan sîne-i muhâlifân-ı pür-renc ve kendü tarîkında sâhibân-ı idrâk divâne-i bî-bak dirler."⁷⁹

Âli onu heccavlıkda Ubeyd-i Zâkânî ile mukayese eder ve ondan üstün kabul eder:

* Âli, 1994: 323; Ahdi, 1995: 303.

⁷⁷ Ahdi, 1995: 303.

⁷⁸ Âli, 1994: 323, (*Lahza yıkılınca Basra'ya doğru gittim, peki Basra yıkılınca nereye gideceksini*)

⁷⁹ Ahdi, s. 303.

"Ve heccâvlıkda dahi 'Ubeyd-i Zâkânîyi ebu'l-'Ubeydi yirine saymaz. Bir bedîhesinden kudreti ma'lûm olup sıhhat-i biza'asında kimse reyb itmez.

Min hezeliyyâtihî:

Devr-i 'akrebde zuhûr eyledi bir mâr kedi
Kati mu'zî kedi muhmel kedi murdâr kedi " 80

12. Gazâlî (öl. 941/1535)*

Bursalı'dır. İsmi Mehmet'tir. Öğrenimini tamamladıktan sonra mutasarrıflık yaptı. Manisa'da iken Sultan Korkud'un meclisine girdi, hizmetinde bulundu. Şeh-zâde Korkud'un öldürtülmesinden sonra Bursa'da Geyikli Baba zâviyesi şeyhi oldu. Bir müddet sonra müderrislik görevine döndü. Sivrihisar'a gönderildi. Ancak buradaki müderrislikte fazla kalmayıp İstanbul'a döndü. Kendi isteği ile önce Akşehir medresesinde müderris (veya mutasarrıflık), sonra da Agros'ta kadılık yaptı. Bu görevde iken feragat edip Beşiktaş'a yerleşti. Burada cami, tekke ve hamam yaptırdı. Hamamının yıktırılmasından bir müddet sonra Mekke'ye gidip oraya yerleşti. 941 yılında orada öldü.

Deli Birader sanıyla tanınmasını Âli şöyle açılıyor:

"Herkes birâder şöyle diyu hitâb itmekle husûsâ ki

Mecnûn ki belâ deştini geşt itdi ser-â-ser

Gam-hâneme geldi didi hâlûñ ne birâder

matla'ı kendüden sudûr itmekle ol edâ şu'be-i cünûnâ ilhâk olunmuş. Kendüsine Deli Birâder diyu lakab konmuş." 81

Gazâlî'nin gazellerinin güzel olmadığı, latîfe, hicv ve hezliyatının çok olduğu ve bunlardan bir çoğunun edebe aykırı olduğu kaynakların hemen hepsinde dile getirilmiştir.

80 Âli, 1994: 324.

81 Şehî, 1325: 86-87, Latîfi, 1314: 254-256,; Âşık Ç., 1994: 937,; Riyazi, N.3724: 114b; Beyânî 1994: 113; Âli, 1994: 249; Mehmed Tahir, 1333, II. 348; Âli, 1994: 249.

Sehî Bey tezkiresinde onun latîfeye yatkın bir kimse olduğunu belirttikten sonra:

"Nazm itdügi latîfelerün 'bârâtında taltîf-i kelâm eyleme-yüp vezne gelen kelimâtının ekseri fâhiş-i fahşîyyât-ı nâ-fercâm olmagın tab'-ı selîm andan bâ vü zihn-i müstakîm ibrâ itmek olmaz. Egerçi kendi vâdisinde güzel nazmı ve bî-bedel eş'ârı var lâkin itdügi latîfeleri gâyet fâhş olup kalb andan nefret idüp bîzâr olur."⁸²

diyor. Onun nükte ve latîfelerini tezkiresine almasının edepsizlik olarak değerlendirileceğini düşünerek tezkiresinde örneklere yer vermediğini de belirtiyor.

Latîfî, Gazâlî'nin Dâfiû'l gumûn adlı eserini şöyle tanıtır:

Piyâle Beg nâmına elfiyye ve şelfiyye tarzında (Dâfi'u'l-gumûm) adlı bir kitab-ı meserret-mâb tertîb idüp bâb-ı cimâda ve ittisâl ü ictimâda zevk-âmîz ü şöhret-engîz latîf latîfeler ve şîrîn hikâyeler irâd itmişdür. Ve mahbûb dostlarla zen-perestler mâbeyninde matbu' münâzaralar ve makbûl mübâhaseler irâd idüp her birisinin müdde'âsına delil ile kelâmını te'vîl itmişdür. Ammâ gâyetde galîz u fâhiş, fahşîyyât u hezliyyât olduğu bâ'isden *men hasenü İslâmı mer' terk mâ lâ ya'niyehü* (Boş şeyleri terketmek islamın güzelliğindendir) fehvâsınca istimâ'ından tabâ' firâr ider. Hatta kitâb-ı merkûmı merhûm Sultan Korkud'a 'arz itdikde ol mertebede hezle rızâ ve ruhsat vormeyüp mezkûr dergâhından tarh itdü deyü istima' olunur."⁸³

Âşık Çelebi de gazelinin az olduğunu ve bunların da güzel olmadığını söyler. Ancak hezlinde ve hicvinde onu İran'ın meşhûr heccavları ile mukayase eder.

"Merhûmun gazeliyyâtı çendân kesîr ü dil-pezîr degüldür ammâ hezld e 'Ubeyd-i Zâkânî'ye kuşum dimez ve Bîsâtî'nün bisâtın düşürürdi ve musevvedât-ı hicvi beyâziyyât-ı Beyâzî'ye reşkden siyah-pûş itmişdi. Sûzenî'ye igneden ipliğe dek galebe idüp igne yurdlanna koyup aşurı gitmişdür.

⁸² Sehî, 1325: 87.

⁸³ Latîfî, 1314: 254.

"Elfiyye vü Şelfiyyeden ve sâ'ir risâ'il-i bâhiyyeden mürekkeb zen-pâreler vü gulâm-pâreler münâzarasında Dâfi'ül-gumûm ve râfi'ül-hümûm adlı bir kitab te'lif ider ve eyyâm-ı müzâzemet ü sahbette ve hengâm-ı münâdemet ü 'işretde mutâyebeler peydâ ider."⁸⁴

Hasan Çelebi de gazelinin begenilmediğini söyler.

"Gazaliyyâtının kabâ-ı dîbâ-yı vücûdî tırâz u melâhat ile mutarrâz u ma'lum olmanın miyân-ı bülegâda, pesendîde vü müselleme degildir. Lâkin hicviyyât ü kıt'a vü târîhleri makbul ü mehebb-i kubûl kabûl-i ashâb-ı 'ukûldur."⁸⁵

Gelibolulu Âli, eserinin ismini Elfiyye ve Şelfiyye olarak zikreder:

"Münâzara-i Kus ü kün mefhûmında Elfiyye ve Şelfiyye nâm bir kitâb te'lif idüp ma'ânî-i garîbe bulmuşdur. Hak budur ki Besâtiye ve 'Ubeyd-i Zâkânîye gâlib yerler idüp a'lâ rübâ'iler ve kıt'alar nazmına râgıb olmuşdur"⁸⁶.

Gazâlî'nin eserinin adı Dâfi'ul-gumûm-Râfi'u'l-humûm'dur. Elfiyye (erkeklik organı) ve Şelfiyye (dişilik organı) tarzında düzenlenmiştir.

"Müsevvec tab' u küşâde dil olmanın ekser eş'ârı hezl-gûne vâkı' olmuşdur. Ol vâdide elfiyye vü şelfiyye tarzında Dâfi'u'l-gumûm ismi ile mevsûm bir risâlesi vardır..."⁸⁷.

Gazâlî'nin şiiri konusunda Beyânî de diğer tezkirecilerin söylediklerini tekrarlar:

"Gazeliyyâtı beyne'l-ahâlî ragbet u şüyû bulmamışdur. Lâkin târîhleri ve hicivleri hayli i'tibâr bulup meşhûr-ı 'âlem ve makbûl ü müsellemdür."⁸⁸

Gazâlî'nin çeşitli şahıslar için söylenmiş hicivleri, hoş latifeleri vardır. Latifelerinden en çok zikredileni, Sivrihisar'daki müderrislik görevinden ayrılmasıyla ilgili olanıdır.

⁸⁴ Aşık Ç. 1994: 937.

⁸⁵ Hasan Ç. II: 725.

⁸⁶ Âli, 1994: 249.

⁸⁷ Riyazi, N. 3724:114 b.

⁸⁸ Beyani, 1994: 113.

"Müddet-i 'örfiyyesi temâm olmadın der-i devlete gelüp â'yân-ı sa'âdet. *"Niçün yeründe oturmayıp tiz geldün"* deyü su'al itdüklerinde *"Sivri yir olmanın oturup huzur idemedüm"* deyü cevap vermişdir. Bu latîfe ile Akşehir medresesin tevliyeti ile alıp elli akçe ile müderris olmuştur."⁸⁹

Gazâli, Akşehir'de de fazla durmamıştır. Akşehir'de müderris iken ,

"Akşehir baht-ı siyâhuma münâsib degüldür diyü temek-küni revâ görmemiş. Bir kere Agros fetvâsı ile pâye-i kat'ını ricâ itmiş. Kâdî-'asker Kadri Efendi *senün yerün degüldür* didiğü-çün bu kıt'ayı söylemiş. Dir dimez ol mansıbı dahi tasarruf eylemiş ki ol kıt'ası budur.

Deminde yagmasa bârân-ı ihsân
Letâfet sebzezanı tâze olmaz
Cihânda küçük ü büzürg katında
Keremden râst bir âvâze olmaz
Efendi lutf it ölçüp dökmegi ko
Metâ'-ı himmete endâze olmaz"⁹⁰

Revânî Bey ile mühâcâtları (karşılık hiciv söyleme) vardır.

"Duhânî Beg sipâhî oğlanı iken mestâne bî-edebâne vâz' idüp agası döger ba'dehû ol zemânda ki 'Abdu's-samed matbah emîni ve Revânî Beg matbah kâtibi olup bir meclisde şarâb üzerinde âb ile memzûc şarâb gibi mâbeynlerinde şeker-âb düşer Mestâne Revânî Begi muhkem letden çeker Revânî Beg oldı olacak ammâ ifşâ eyleme diyü ibrâm eyler kalkup 'Abdu's-samedün elin öper Birâder işidüp bu iki kıt'ayı dir.

Kıt'a: Yaramaz oldı hayli yârânlar
Ag'ası dögdügi Duhânî Beg
Korkarum kakıyı gele bir gün
Döge 'Abdu's-samed Revânî Begi
...
Kıt'a: Başına kakıyup döğüldüğünü
İ'tirâz eyleyüp Duhânî Bege

⁸⁹ Hasan Ç. II: 723.

⁹⁰ Âli, 1994: 251.

Degnek kıssasını anıma ki
Dokunur bir ucu Revânî Bege"⁹¹

Revânî mutfak katibi iken hakkında bazı dedikodular çıkmıştır.
Gazâlî bunu dile getiren şu beyti söylemiştir.

Be-Revânî saña neler dirler
Bal tutan barmagın yalar dirler"⁹²

Revânî bu beyte bir hicv ile cevap verince Gazâlî aşağıdaki kıta ile mukâbele etmiştir:

Gazâlî eyce dir Revânî Beg
Hicvi ammâ ol kadar diyemez
Matbah iti toyum olıcak
İştihayla ikinci b.k yiyemez"⁹³

Hayâlî Bey hakkında aşağıdaki kıt'ayı demiştir.

Şi'r okıdı Hayâlî Beg pek pek
Didüm anuñ kulagina yep yep
Bu gazeller senün midür didi kim
Issı çıkmazsa benümdür hep"⁹⁴

13. Meâlî (öl. 942/1535)*

Sultan Bayezid döneminde İstanbul kadısı olan Yarhisarlı Mustafa Efendi'nin oğludur. Yarhisaroğlu Köse Me'âlî diye tanınmıştır. Görünüşü, davranışları, sözleri, ilmi yeterli olmasına rağmen müderris olmasına engel olmuştur.

"Garîb şekl ü sûret ve 'acîb vaz' ü hey'et dâ'imâ hezl ü hicâ-kârî ve hemîşe rindlikle kallâşlık evzâ' u etvârı olup kesâfet-i lihyeden berî olmagıla mezbûra gâyet hiffet 'ârız u târî olmuş idi ki sekîne vü vekârdan dahi bi'l-küllîye 'ârî idi. Bu hal ü şânından sudûr-ı zemân aña mansıb-ı tedrisi revâ vü

⁹¹ Aşık Ç. 1994: 938-939.

⁹² Aşık Ç. 1994: 939.

⁹³ Aşık Ç. 1994: 939.

⁹⁴ Hasan Ç. II: 726

* Latîfî, 1314: 305; Aşık Ç. 1994: 390-394; Hasan Ç. 1989, II: 844; Âli, 1994: 271, Riyazi N 3724...

sezâ görmeyecek sâlik-i mansıb-ı kazâ olup Anadolu'da ve Rûm ilinde bilâd-ı kesîreye kâdî olmuşdu."⁹⁵

Çeşitli kazâlarda, Filibe ve Sofya'da kadılıklar yapan Me'âlî, Şehzâdeliği sırasında Manisa'da tanıdığı Sultan Süleyman tahta çıkınca saraydan himâye görmüştür. Me'âlî'ye Gelibolu kazası verilmiş Bolayır tevliyeti günlük yüz akçe ile buna ilâve edilmiştir. Me'âlî Gelibolu kadılığı yaptığı on yıl içerisinde refah içinde yaşamış ve bu görevde iken hicri dokuzyüz kırk iki yılında vefat etmiştir.

Me'âlî hakkında bilgi veren kaynaklar, onun şiirlerinin güzel ancak hezle mâil olduğunu belirtirler.

Latîfî "*müdevven ebyatı ve hoş âyende kelimâtı vardır.*"⁹⁶ cümlesiyle şiirini değerlendirir.

Hasan Çelebi şiirinin güzel olduğunu ancak hezliyyâtta ifrâta kaçtığı için muteber bulunmadığını belirtiyor:

"Ekser eş'ârı mucun u hezle mâ'il olup küme-y-i tab'ı bu vâdide serhadd-i ifrâta vâsıl olmağla derece-i i'tibârı ulî'lenzârdan nâzil ü sâkil olmuşdur."⁹⁷

Âşık Çelebi Me'âlî'yi şu cümlelerle tanıtır.

"Merhûm-ı merkûm keyyis ü kûsec sözi şîrîn ve yüzi gülec nârîn heykel ü nahîf-mizâc, zarîf-tab 'u mizâc-ı imtizâc berrâş u 'ayyâş kallâş u evbâş latîfe-cûy u bezle-gûy esnaf-ı eş'ârda letâ'ife kâbil ü hezle maâil hande-rû vü küşâde-şemâ'il. ... Merhûmun beş mersiyesi ve sâ'ir hezliyyâtı meşhûr ve mecmûalarda mestûrdur. Ekser-i evkâtı ol mâkule hezliyyâta gider imiş ol sebebdan ashâb-ı devlet anda ser ü sâ mân ve sekine vü itmân-ı fehm itmeyüp ekserî sâhib-keder imiş. ... Ekser-i eş'ân hezl-âmîz ü tarab-engîzdür."⁹⁸

Me'âlî kösedir. Köse olmasını bazı beyitler ve kıt'alar ile alaya almıştır:

⁹⁵ Hasan Ç. 1989, II: 844

⁹⁶ Latîfî, 1314: 305.

⁹⁷ Hasan Ç. II: 844.

⁹⁸ Âşık Ç. 1994: 390-391-394

Kimi satranca kimi nerde düşdi
İokurcinle Me'âlî köse düşdi"⁹⁹

Me'âliyi görüp didi karılar
Abû bizden dahi kâdî olurmuş¹⁰⁰

Denedi tâli'-i nahsın Me'âlî
Dahî mansıb diyü ol agzın açmaz

Ne yüzle istesün ol mansıbı kim
Ki seyrekdür sakalı sözi geçmez¹⁰¹

Me'âlî'nin yüzü şekilsiz burnu ise büyük imiş.

"Merhûm bir derece de kûsec imiş ki asla rîşî görün-
memegin görenlerin gülmemesi güç imiş. Zîrâ ki min vech
kendüsi bir üstüre dönüp burnı anda örgüç imiş."¹⁰²

Bu beyti burnunun büyüklüğünü imâ ediyor.

Şöyle gönüllidür Me'âlî kim
Kâf tagındadur anuñ burnı¹⁰³

Me'âlî kendisine istediği bir medrese verilmeyince Ahmed Paşa'nın
bir gazelinin mısralarını tazmin yoluyla şu şekilde şikâyetle bulunur.

Mevâlî-i asrdan mülâzım oldukdan sonra niçe zaman
Tâci-zâde vü Zeyrek-zâde'ye medrese içün mülâzemet idüp
âhir müyesser olmadıkda Ahmed Paşa'nuñ Mısra': *Hükm-i
sultandur siyâset aqlama cellâddan* gazelinüñ âhir mısra'ların
tazmîn idüp bir gazel dimişdür.

Kime aqlayam bu zulm-i nâ-hak u bî-dâddan
Kâzî-'askerler degül mahzûz 'adl u dâddan
Her kazıyye vâkıf üzre 'arz olınsa dir idüm
Hükm-i sultândur siyâset aqlama cellâddan
Mansıbı ednâya virüp mansıba itmen büka
Anca devlet-hâneler vîrân yatur bî-dâddan

⁹⁹ Aşık Ç. 1994: 394

¹⁰⁰ Âli, 1994: 271.

¹⁰¹ Âli, 1994: 271

¹⁰² Âli, 1994: 271.

¹⁰³ Aşık Ç. 1994: 394

Sakınun mazlumuñ âhından kirâm ola denüz
 Kim hezârân cübbe-i gül çâk olupdur bâddan
 Medrese virdüklerühüzün çoğundan yeg idüm
 Ben dahı bir togrı harf öğrenmeden üstâddan
 Tâci-zâde şefkat itmez Zeyrek oğlu n'eylesün
 Âşinâdan hayr gelmez ne umarsın yâddan
 Zulm-i devrândan Me'âlî nice inlersin nice
 Kim işidilmeyicek ıssı ne bu feryâddan¹⁰⁴

Me'âlî, lâıyk görülmeyip müderrislik görevi verilmeyince kadılığa razı olur; ancak kendisine verilen Mihaliç, Kepsud Fırt kazalarının ortak kadılığını beğenmez.

Kâdı-yı Mihaliç u Kepsud Fırt
 Elüh oğlanın osurdur pırt pırt¹⁰⁵

Bu sırada boşalan Denizli kazasına talip olur. Denizli kadılığı 'Ubeyd oğlu denilen birine verilince şu kıt'ayı söylemiştir. Âşık Çelebi naklediyor.

"Denizli kazâsına tâlib olur. 'Ubeyd oğlu nâm kimesneye virilüp buna virilmeyecek dimişdür.

Denizliye virüp ibn-i 'Ubeyde
 Deniz ne viriser bu 'ubeyde
 Virürsüz bengîye serhoşa mansıb
 Dahı bekrilere 'Amre vü Zeyde
 Ne rüchânı var anuñ ben kuluñdan
 Efendi hazreti billâhi eyd e
 İgen erzel-perest olma sakın kim
 S.ç.rs.n sen de bir gün bu el-'Ubeyde¹⁰⁶

Rüşvet yiyenlerle ilgili olarak söylemiştir:

Zamânun şimdi budur muktezâsı
 Yiyessin rüşveti hem yidiressin

¹⁰⁴ Âşık Ç. 1994: 391.

¹⁰⁵ Âşık Ç. 1994: 391.

¹⁰⁶ Âşık Ç. 1994: 392.

Olasın eğrilikde halka gibi
Verüp adını doğru didiresin¹⁰⁷

Kâdîhî yinür sanan rüşvet yiyici kimseler
Tiz tiz terakkîler idüp sâfî irer rifatlere

Ammâ ki ırzın gözleyüp olan bu yolda müstakîm
Manzûn olmaz kimsenün düşer katî zilletlere¹⁰⁸

Ol kişidür mu'teber şimdi yiyüp hem yidire
'Aybî hüner 'addolur hem küllî hatâsı sevâb

Şol kişi ki dünyede oldu dîn yoksulu
Uğramasın buraya bâbı degül işbu bâb¹⁰⁹

14. 'Abdî (öl. 943/1536)*

Bursalıdır. İsmi Abdu'l-vehhâb olup "İsli Abdî" adıyla tanınmıştır. Mahlas kullanmamıştır. Kadirî Efendi'den mülâzım olup yirmi akçe ile Bursa'daki Hamza Bey medresesine müderris olmuştur. Kadirî Efendi'nin şefaatiyle Ebu's-Suud Efendi İstanbul kadısı iken onun nâibi olmuştur. Bir zaman sonra yetmiş beş akçeyle Menemen kadısı olmuş, Bursa'da Sultan vakıflarının muhasebesini teftiş ederken 943/ 1532 yılında vefat etmiştir. Hasan Çelebi'ye göre Lâmiî Çelebi hakkında söylediği bir hiciv sebebiyle Nakş-bendiyye tarikatı mensuplarının bedduası ölümünde etkili olmuştur.

"Bu hicivden fukarâ vü sülehâ-i nakş-bendiyye cem' olup esmâ-i kahriyyeye meşgul olup ol seyf-i sârım ile mezbûr maktûl iderler. Lâkin ba'z-ı sikâtdan istima' itdüm ki 'Abdî Çelebî'nün akâribinden hisâr-ı Burusa içre imam bir sâlih ü 'âbid ü müttekî vü zâhid var idi ol dahi mukâbele için meşgul oldukda du'ası makbûl olup mukaddemâ Lâmiî'î vefat idüp çok

¹⁰⁷ Latîfî, 1314: 305.

¹⁰⁸ Latîfî, 1990: 301. (Matbû tezkîrede bu kıta yok.)

¹⁰⁹ Latîfî, 1314: 305. 'Üçüncü mısır' şu şekilde: *Şol kişi kim dinde oldu dîn yoksulu*
Latîfî, 1314: 239; Hasan Ç. 1989, II: 603; Âlî, 1994: 242; Riyâzî, N. 3724; Mehmed Tahir, 1333, II: 306.

geçmedin "Abdî dahi kat'-ı 'alem-i hayat itmişdür. Vâkı'a Lâmi'î sene-i erba'inde vefât itmiştir."¹¹⁰

Abdî, yemeyi içmeyi seven, eğlenceden hoşlanan, güzeller peşinde koşan zevk ehli birisi imiş.

"Her kande bir serv-i gül-'izâr görse elbette aña hevâdâr olup, fahte misâl her gice bir serv-i gül-'izâr-i cemâlin koynına girmeyince ölmez ve zer kemeri gibi her gün bir sîm-beri der-kenâr idüp câmesi gibi der-âgûş itmeyince canı gelmez idi."¹¹¹

Lâmi'î Çelebi ile mühâcatları vardır. Tatar Memi için Lami'î'nin söylediği:

Kaşı kemân müjesi tîr ü gamzesi hançer
Tâtâr Memi gibi var mı cihânda bir dil-ber¹¹²

matla'lı gazelden rahatsız olup Lâmi'î'yi Tatar Memi agzından hicveder. Lâmi'î Çelebi bu hicvin Abdî'ye ait olduğunu anlayarak Abdî'yi hicveder. Abdî de bu hicve aşağıdaki kıt'a ile karşılık verir.

Ferîd-i fenn-i nifâk u dilîr-i 'arsa-i şer
Enîs-i dîv-i şeyâtin celîs-i hayra düber
'Akûr-nefs ü şagal-hey'et ü hunûk-peyker
Dirâz-dest ü kasîr-âstîn ü künbed-ser
Tabîb-i pür-maraz u mürşid-i reh-i telbîs
Tarîk-i râstde kûr u kelâm-ı râstde ker
Anuñ mezâkına yârab hezâr la'net ola
'Aceb ne dille ol gül-'izân hicv eyler
Çü zâtı olmadı mazhar fûrûg-ı ma'nîfete
Ki nâmı bula anuñla cihânda lem'a vü fer
Zarûri eyledi taklîd ol bed-endîşe
Ki âd içün sığınup âb-ı zemzem içre s.çar
Ben ol sözi dimedüm ki gören ide takbîh
Ben ol Le'âliyi dizdüm (ki) dir gören cevher¹¹³

¹¹⁰ Hasan Ç. 1989, II: 603.

¹¹¹ Hasan Ç. 1989, II: 602.

¹¹² Hasan Ç. 1989, II: 602.

¹¹³ Hasan Ç. 1989, II: 603. (3. beyit Beyânî Tezkiresinden alınmıştır.)

15. Nihâlî (öl. 949/1542)*

Bursalı **Câfer Çelebi**'dir Nihâlî mahlasını kullanmıştır. Tâci-zâde Câfer Çelebi ve Müeyyed-zâde'den ders almış, Müeyyed-zâde'den mülâzım olmuştur. Pilevne'de Mihaloğlu Ali Bey medresesinde müderrislik görevine gönderilir. Bu görevi sırasında Mihaloğlu Mehmed Bey'e yakınlama imkanı bulur ve onun musâhibi olur. Bir zaman sonra ma'zûl olup İstanbul'a döner. Murad Paşa Medresesi müderrisliği ve sonrada Galata kadılığı görevlerinde bulunur. Galata kadısı iken, Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, Halep'te bulunduğu sırada sözü sohbeti dinlenebilen bir kaç musâhib istemesi üzerine İshak Çelebi ve Kadi Bozan ile birlikte Halep'e gitmiştir. Pâdişâh huzurunda İshak Çelebi ile birbirlerine söyledikleri sözler ile hal ve davranışları pâdişâhın hoşuna gitmeyince musâhipliğe uygun görülmeyip az bir caize ile geri gönderilirler. Âşık Çelebi bu olayı İshak Çelebi maddesinde anlatır:

"Günlerden bir gün menzili Şâhi'ye yetdiler. Pâdişâha şikâr üzre ve at üzerinde reh-güzâr üzre 'arz iderler, el öpmek buyuruldukda evvel bâdire-i nâdire anlardan bu sadır olur ki kılıçları billerinde iken evvel Câfer Çelebi bâdehu İshak Çelebi bâdehu Kadi Bozan el öperler. Kılıçları billerinde bulunmak ile elleri ile ayaklarına balta urup ayakları ile devletlerin deperler. Ol şâh-ı Mirrîh-sıfat ki hîn-i gazabda kılıcından kan tamar ve Behramlar heybetin görse kılıcın kınına katar idi. Bunların bu bî-edebliğün görüp evvel kasd ider ki kendi kılıçları ile boyunların urup yarakların göre, ya'ni şâhin gibi önlerine kona. Bâ'dehû diler ki her birine bî-kem ü kâst rast yüz çeb ü rast urup ol nâ-tirâşîdeleri muhkem yona. Âhir şeref-i ilme binâen

Beyt:

ز ابتدا آدم تاب عهد پادشاه

از بزرگان عفو بود و از فروستان کناه

mucibince afv ider. Bunlar halden gâfil İshak Çelebi, Ca'fer Çelebinün tekaddüminden dil-gîr olup bu beyti dir ki:

* Şehî, 1325: 85, Lâfî, 1314: 345, Hasan Ç., 1989, II: 1014, Aşık Ç., 1994: 483-496, Beyanî, 1994: 178, Riyâzî, N. 3724: 143a, Belâî, 1302: 511.

El öpmekde bugün bizümle Ca'fer
Önüm aldı ayağı yegni çıktı

Ca'fer Çelebi dahı mukâbeledede bunu söyler ki

El öpmekde bugün bizimle İshak
S.k.m gibi sönüldi g.tde kaldı

Bu halde pâdişâh meclis-i ünsde satranç oynarken bunlar da'vet olur. Bunlar dahı cübbe vü destar ile ve monlayâne vaz' u vakar ile kapuda hâzır olup içerü girmeye 'icâzet olur. Pâdişâh bunların evza' u etvârından te'eddüb idüp satrancdan ferâgat ider. Bunlar biri biri ile bezl ü fuhş üzre musahabete başlayup her biri didükleri ol beytleri okurlar. Merhûm incinüp biz musâhib istedik bunlar bî-nevâ imiş ve her biri bir suret-i bî-ma'nâ imiş diyü tagyîr-i vaz' ider. Yol harclığı olacak kadar cüz'î bahşış ider yine mansıblarında mukarrer kılup her biri geldiği yirine gider.¹¹⁴

Tekrar Galata kadılığına dönen Câfer Çelebi hicivleri sebebiyle bu görevinden azledilmiştir. Bir dönem epeyce sıkıntı çekmiş ancak Kanunî Sultan Süleyman'ın padişahlığı döneminde hâlini bir kıt'a ile padişaha arz etmiş. Kendisine ayda bin akçe maaş bağlanmıştır. İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı ve İskender Çelebi'nin defterdarlığı zamanında onların ihsanlarına nâil olmuş, maddi durumu düzelmiştir. Yaşlılığı döneminde gut hastalığına yakalanan Câfer Çelebi ömrünün sonuna kadar şarap içmekten vazgeçmemiştir. Bin beş yüz kırk iki yılında vefat etmiş ve Şeyh Vefâ hazîresinde defn olunmuştur.

Nihâli Câfer Çelebi'nin XVI. yüzyılın en önde gelen heccavı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sehi Bey'e göre o, latife konusunda asrının yegânesi idi:

"Ekser eş'ârı ehl-i hiref hakkında vâkı' olmuş latîfelerdür. Vilâyet-i rûmda degül belki 'Arabda ve 'Acemde ve Pehlevî dilde bu üslûba şi'r dimiş kimse yok. Tarıkında feridü'd-dehr ü mümtâzü'l-'asrdur. Bu vâdide letâ'if kısmında söz söylemek bu kadar olur. Artuk demek olmaz."¹¹⁵

¹¹⁴ Aşık Ç. 1994: 136

¹¹⁵ Sehi, 1325: 86

Sehi Bey'in ifâdeleri şüphesiz ki mübâlağa yüklüdür. Tezkiresinde şâirlerin her birine kıymetine göre yer ayırdığını belirten Latîfî, Câfer Çelebi hakkında fazla bir bilgi vermemiştir. Ancak o da şîirlerinin latîf olduğunu ve begenildiğini belirtiyor:

"Eş'ânî pür letâif ü pür sanâyi' ve halk mabeyninde meşhûr u şayi'dür."¹¹⁶

Hasan Çelebi ve Beyânî tezkirelerinde Câfer Çelebi'nin heccavlığı yüzünden çok çektiği dile getirilmektedir.

"Ekâbir ü a'yân hicv itmekde ihtiyâr-ı gani elinde olmagla tarîk-i 'ilmde çok felâket çeküp..."¹¹⁷

"Muktezâ-yı zâtı üzre re'âyet olunmak lazım iken ekser ekâbir ü a'yânı hicv itmekle merdûd-ı e'âli vü e'âzım olmuş idi... ba'dehû ma'zûl olup tîr-i hicâsına nişân olmıyan bâkiye-i a'yânun in'âm u ihsânı ile İstanbulda otuz akça ile Murad Paşa medresesine müderris olduktan sonra... Ol zemânda hicv itdüğü a'yân-ı be-nâmun ba'zısı sadr-ı 'âlî-makâm oldukda kasd-ı intikâm ile mezbûr ma'zûl itmiş idi. ... Ekser eş'âr ü makâlî hezl ü mucûn tarzında 'ıyan olmagın. ... Ehâcû vü hezliyyât ı bî-hadd ü şumardur."¹¹⁸

Riyâzî ise tezkiresinde hicvinin zanaatkârlar vasfında olduğunu belirtiyor. Şiiri Acem kılıcı gibidir:

"Mey-perest ü şâhid-bâz ü hezzâl ü latife-perdâz idi. Seyf-i 'Acem gibi ehl-i hırfet mahbûbları vasfında eş'ânı vardır."¹¹⁹

Nihâlî Câfer Çelebi'nin hiciv ve hezli için en önemli kaynak Âşık Çelebi Tezkiresidir. Tezkiresinde Câfer Çelebi'ye geniş bir bölüm ayıran Âşık Çelebi onun hicvi ve hezli hakkında şunları söylemektedir:

"Ammâ tab'ı bi't-tab' hezle mâ'il olmagın vüzerâyı ve kâzî-'askerleri hususâ şâ'irleri vü hünerverleri müfredât u mukatta'ât-ı kasâ'id u murabba'ât ile hicv itmegi 'âdet idündiği sebebdan mebgûz-ı e'âli vü e'âzım olur. ... İttifakan hicv itdüğü ekâbirün ba'zı sadr-nişîn olur. Ca'fer Çelebi'yi 'azl iderler

¹¹⁶ Latîfî, 1314: 345.

¹¹⁷ Beyânî, 1994: 178.

¹¹⁸ Hasan Ç. 1989, II: 1014.

¹¹⁹ Riyâzî, N. 3724.143a.

nâmusını vü 'ırzını bezl iderler. ... Merhûmunun eş'ârı sâde vü küşâde ile âmihte ve hicv ile enğıhtedür.¹²⁰

Câfer Çelebi Galata kadılığından azledildikten sonra çok sıkıntı çekmiş, sonunda dayanamayarak kendisine bir görev verilmemesinin sebebini öğrenmek isteyerek âdeta hesap sormuştur.

Kime kimden şikâyet eyleyeyüm
 Ser-güzeştüm hikâyet eyleyeyüm
 Ehl-i 'ilmün fakîrine şimdi
 Kimse dimez ri'âyet eyleyeyüm
 Sakalı bitdi fazl u 'irfânun
 Kendümi ehl-i san'at eyleyeyüm
 Müntec ise mülâzemet buyurun
 Yüzüm üzre si'âyet eyleyeyüm
 Laf u rüşvetle ise ger mansıb
 Rüşvet ü lafa himmet eyleyeyüm
 Gâh tedrîs ü geh kazâ diyüben
 Niçe zillet denâ'et eyleyeyüm
 Bana bir tevliyyet 'inâyet idün
 Vakfa sa'y u kifâyet eyleyeyüm
 Ka'be-i Rûmdur eyâ sûfiyâ
 Bana virün 'imâret eyleyeyüm
 Hakkını müstehakka sevk eylen
 Dirseñüz ki nezâret eyleyeyüm
 Mansıba ger liyâkatum yog ise
 Ol cihetden ferâgat eyleyeyüm
 Dâ'imâ itdügüm günâhı añup
 Niçe âh u nedâmet eyleyeyüm
 Sadka eylen meded tarîkümden
 Tâ kifâf-ı cemâ'at eyleyeyüm

¹²⁰ Aşık Ç., 1994: 483-496.

İâ olınca devâm-ı devletünüz
Dea'vâtın 'âdet eyleyeyüm¹²¹

Egriboz kazasına tâlib olduğunda kendisine verilmeyip Emir diye bilinen bir kadiya verildiği zaman aşağıdaki kıt'a ile tariz eylemiştir:

Cihânun ne ağı vardı ne bozu
Dilün karışdı gitdi tadı tuzu
Şu kim seçmezdi ağı ile karayı
Virüp hâlince aldı Ağıbozu¹²²

Bir def'a dahı Mü'eyyed-zâde'den mansıb isteyüp cümle akrânın bir kıt'a ile hicv idüp lakablarıyla 'ırzlarına ta'riz ve kendülere takriz itmişlerdür. Ol kıt'a budur.

Sakal boyası ile Pustin oğlu
'Aceb renge koyupdur ılıcayı
Niçe bir mashara idesin ile
Horata maymunı ol bî-nevâyı
Ne yüzden hüküm ider ejdende 'İsâ
'Aceb ahkâm-ı şer'-i Mustafâyı
Sırrı niçe anca semirdüpdür
Arığı kırıyı İgli harâyı
Revâ mı Usturumcada kantmak
A benüm devletüm Nergis bula'yı

Bu mezkûrât ki birer kadının lakablarıdır yârân tahammül idemeyüp Mü'eyyed-zâdeye varup *Ca'fer Çelebi cümlemizi hicv idüp 'ırzumıza takriz itmişdür didüklerinde sizi hicv itdi beni hicv itmedi mi size Nergis Boladı dise bana Devlet Bacı dımedi mi* diyü cevap virür.¹²³

16. Tırâşî (Öl. ? XVI. Yüzyıl)

Gelibolu'dandır. Hakkında Gelibolulu Âlî'nin Künhü'l-Ahbar'ından başka bir yerde bilgi verilmeyen Tırâşî pek tanınmayan bir şâir olsa

¹²¹ Âşık Ç. 1994: 484-485.

¹²² Âşık Ç. 1994: 494.

¹²³ Âşık Ç. 1994: 495.

gerek. Hemşehriliğinden dolayı Tırâşî'yi tanıyan Âlî adının Mehmed, babasının cerrah olduğunu bildirir. Kuloğullarındandır, yeniçeri olmuştur. Âlî, Tırâşî'nin şiire heves ettiğini ve gönle hoş gelen bazı şiirler söylemeye de kadir olduğunu belirtip nazmından örnek verdikten sonra sözü heccavlığına getirerek onun heccavlığı ve hicvi hakkında şunları söyler:

"Ve mezbûr Tırâşî heccavlar zümresine ser-defter idi. Her kime incinse bir kasîde ile olmasa bâri bir kıt'a ile hicvi mukarrer idi. Farazâ ki Sâni kendüye Sâni olduğu takdirce ben ana evvelüm dir idi. Müderrisinden Hadîdî mahlas bir hemşehrisi ve o Zencîrî nâm bir cevâna 'âşık idi. Anuñ hicvinde bir beyti münasib ü muvâfık idi.

Ve lehü Zülfine bende geçdün zencîrini sürürsün
Olduñ cefâ çekici sovk demir dögersin

Andan mâ'adâ Meryem nâm mezmûm-ı hâs u 'âm olan 'avretüñ Bodur 'İsâ nâm bir kasîrû'l-kâme oğlu yetişüp babası penbe-dûz olmaqla beyne'l-enâm Eskici-zâde diyu şöhret bulup ve bir tarıkla yeniçeri zümresine katılup mezbûr Tırâşî-ye yeniçerilük satdukda ya'ni ki seng-i ta'nı ile tab'ı şişesini ufatdukda bu bedîheyi söylemişdi.

Min hezlihî:

Niye büyüklenür Bodur 'İsâ
Bilirüz Meryem idüğün ânesin
Yeniçeri bölükli satma bize
Eskici-zâde soñradan nicesin "¹²⁴

17. Andelîbî (öl. ? XVI. Yüzyıl)*

Kaynaklar hakkında fazla bir bilgi vermemektedir. Latîfî "*İstanbul'dan bu devir şâirlerindendir*" ifâdesini kullanırken Hasan Çelebi İstanbullu olduğunu, hafız olup sesinin güzelliğinden dolayı "*tûti-i şekker-hâ*" denilmeye lâyık olduğunu belirtir.

¹²⁴ Ali, 1994: 296

* Tabîî, 1314: 251-252; Hasan Ç., 1989, II: 701; Aşık Ç., 1994: 618-619.

Zâtî ile latîfeleri vardır. Zâtî'nin işitmesinin az olması sebebiyle şu beyti söylemiştir:

Nice biñ söyleseler gûşına girmez birisi
Dir gören anuñ içün Zâtî kulagın dögeyim¹²⁵

Zâtî bu beyte aşağıdaki beyitle karşılık vermiştir.

'Andelîbî egerçi şâ'ir çok
Senden artuğına kuşum dimezin¹²⁶

Âşık Çelebi nakline göre Kanunî Sultan Süleyman Beykoz da avda iken Andelibî ile Sebzi caize koparmak ümidi ile birer kıt'a sunmak isterler. Padişahın yakınları padişahın durumunun buna uygun olmadığını söyleyerek onlara engel olurlar. Andelibî ve Sebzi ısrar edince hizmetçilere dövdürülürler. Hizmetçiler Andelibî'yi döverken Sebzi biraz uzakta duruyormuş. Bu hâle vâkıf olan biri şu kıtayı söylemiş:

'Andelîbîye öte tur didiler
Râzı olmadı urdılar kötegi
Sebzi anı görüp zarâfet ile
Giydi fi'l-hâl câme-i tütegi¹²⁷

18. Zâtî (d. 876/ 1471- öl. 953 / 1546)*

Balıkesirlidir. Sehî ve Latîfî isminin Bahşî olduğunu söylerken, Âşık Çelebi İvaz olduğunu ve bu kelimenin doğum târihini olan 876 târihini gösterdiğini kendisinden işittiğini belirtiyor. Ancak Âşık Çelebi Zâtî mahlasının, asıl ismi olan Satılmış'ın halk arasındaki kısa söylenişi olan Satı'dan geldiğini de zikretmektedir.

Zâtî iyi bir tahsil görmemiştir. Latîfî bir parça nahiv ve remil okuduğunu, Âşık Çelebi de biraz Farsça bildiğini söylemektedir.

İkinci Bayezîd döneminde İstanbul'a gelen Zâtî, Padişaha ve Sadrazam Ali ve Hersek-zâde Ahmet Paşalara, kazasker Hacı Hasan-zâde

¹²⁵ Hasan Ç. 1989, II: 701

¹²⁶ Hasan Ç. 1989, II: 701.

¹²⁷ Âşık Ç. 1994: 619

* Sehî, 1325-107; Latîfî 1314, 156; Hasan Ç., 1989, I: 382, Mehmed Süreyyâ, 1311, II: 141, Mehmed Tahir, 1333, II: 176. Âşık Ç. 1994: 890-905, Ali, 1994: 217; Çavuşoğlu, 1970, XVIII: 25-31. Çavuşoğlu, 1993, I A XIII: 464-467.

ile Müeyyed-zâdeye, Nişancı Câfer Çelebiye ve Piri Paşa'ya kasîdeler sunarak onların ihsanlarına nâil olmuştur.

Yavuz Sultan Selim zamanında câize olarak Balıkesir'de onbin beşyüz akçelik iki köy ihsan edilmiş; ancak Kanunî zamanında Ayas Paşa'nın sadâreti ve Mahmud Çelebi'nin defterdarlığı sırasında tahsisatı kesilmiştir. Gözden düşüp câize alamayınca Bayezid camisi avlusunda tuttuğu küçük bir dükkanda remilcilik ve muskacılık yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır.

Zâtî'nin dükkânı şiire heves eden gençlerin uğrak yeri imiş. Şâirler ona şiirlerini gösterir ve fikrini sorarlarmış. Zâtî'nin kendisine okunan manzumelerden begendiklerini meâlen kendi şiirinde kullandığını Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî naklederler:

"... nev heveslerden biri hiddet-i tab'ı muktezâsınca nâzûk mazmûnlar bulup kendüye aındukda benüm bu mazmûnda gazelüm vardur diyü ol şeb nazm idüp irtesi 'arz itmesi ma'lum-ı ekâbir ü esâgirdür."¹²⁸

Ömrünün sonuna doğru Bayezid'deki dükkânına gelip gitmesi zorlaşınca evinin yakınlarında bir dükkân tutarak remilciliğe orada devam etmiştir. Vefatı hicri 959 yılının ramazan ayındadır. Cenâzesi şâir dostları tarafından Edirne kapısı dışındaki o asrın şâirlerinden bir çoğunun gömülü olduğu yere defnedilmiştir.

Latîfi ve Âşık Çelebi tarafından Necatî'den sonra gelen Osmanlı şâirlerine üstad olduğu söylenen Zâtî'nin dükkânı 16. yüzyılda bir edebi mektep durumundadır. Zâtî'nin birçok şâire ustalık ettiği, Bâkî'nin de onun dükkânına uğrayan şâirlerden biri olup onun meclisinde şiirlerini okuyarak, görüşlerini aldığı tezkirelerde kayıtlıdır.

Zâtî'ye yöneltilen hicviyelerden ve letâyifindeki bazı hikâyelerden anlaşılacağı üzere Zâtî çiçek bozuğu yüzlü, büyük burunlu, az işiten, çikin şekilli birisi imiş. Ancak hoş sohbet olması, nüktedanlığı ve hazır cevaplığı onu, sohbetlerin aranılan bir kişisi yapmıştır. Çeşitli meclislerde yakınları bir vesile icâd edip onu tahrik ederek, haklarında nükteli sözler, beyitler söyletmekten zevk alırlarmış. Letâyifinde bununla ilgili latîfeler bulunmaktadır.

¹²⁸ Âlî, 1994: 217.

"Bir zamanda bir alay nazûkler ile bir mey-hânedede musâhabet iderdük, işlerinde bir zarîf harîf var: Topçı-zâde dirler, muttasıl bu za'îf ü nahife üleşür. Ben ayıtdum: Topçı-zâde epsem ol, seni tonadurın. Ol ayıtdı. Benüm de muradum seni söyletmekdür. Gördüm ol böyle dir, bu beyti didüm. Beyt:

Hicv ile bir sıkı basayın Topçı-zâdeye
Odlar .s.rdayın bu gün aña tüfek gibi¹²⁹

Lezkirelerde Zâtî'nin *Divân*, *Şem' ü Pervâne*, *Şehrengizler*, *Ahmed-ü Mahmud*, *Siyer-i Nebî*, *Mevlid*, *Ferruh-nâme* ve *Letâyif* olmak üzere 8 tâne eserinden bahsedilir. Âşık Çelebi, *Fazl-ı Kur'ân* ve bazı manzum risâlelerinin de bulunduğunu Zâtî'den işittiğini söylemektedir. Yine Âşık Çelebi nakline göre 1600-1700 civarında gazeli, 500 civarında kasidesi bulunmaktadır.

Zâtî'nin Letâyifi iki kısımdır. Birinci kısım Zâtî'nin çağdaşları ile muhâvereleri ve Zâtî'nin manzum nükteleridir. İkinci kısım, devrin meslek ve sanat erbâbını birer cümleyle mizâhî tarzda tanıtan risâledir. Her iki kısım Mehmed Çavuşoğlu tarafından yayınlanmıştır.¹³⁰

Zâtî'nin diğer bir latîfesi Gazâlî Deli Birâder'in Mekke'den gönderdiği manzum mizâhî mektuba Zâtî'nin verdiği cevaptır. Gazâlî'nin bu mektubu ve ona Zâtî'nin ve diğer şâirlerin verdikleri cevaplar birlikte yayınlanmıştır.¹³¹

Mehmed Çavuşoğlu Zâtî'nin Letâyifi için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Latîfehâ-yı Mevlânâ Zâtî; Keşfi, Çakırcı Şeyhî, Ferîdî, Visâlî, Mihrî, Ferrûhî, Ahî gibi edebî ve Ali Paşa (hadım) İsâ Paşa, Mehmed Şah Çelebi gibi tarihî şahsiyetlerle Zâtî arasında geçen nükteleri içine almaktadır. Bunlardan bir kısmı müstehcen ve oldukça kabadır.¹³²

¹²⁹ Çavuşoğlu, 1970: 6. (Sayfa numaraları yanlış verilmiş, Biz sayfa üzerindeki veriyoruz.

¹³⁰ Mehmed Çavuşoğlu Zâtî'nin Letâyifi, TDİD İst. 1970 XVIII, 25-51. Mehmed Çavuşoğlu Zâtî'nin Letâyifi II. TDİD, İst. 1977 XXII, 143-161.

¹³¹ Canoy Kul (Alpay) Gazâlî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektub ve Ona Yazılan Cevaplar TDAY Belleten (1972-1973) Ankara 1974 : 223-252.

¹³² Çavuşoğlu, 1970: 26.

Şiir kaidelerini iyi bildiği için herkesin şiirine müdahale etmeyi huy edinmiş olan Aydınlı Visâlî ile ilgili olarak anlattığı bir latife Zâtî'nin heccavlığı hakkında bize bilgi vermektedir."

"Bir zemânda Mevlânâ Visâlî İstanbul'a geldi. Ben fakir ü hakîrle buluşup ayıtdı: *Cümle şi'r diyen şu'arânun eş'arın gördüm sende kâbiliyyet cümleden ziyâde, kelimâtun güşâde, yetişsen üstâda, belâgat hûmından içsen bâde, eş'ar-ı dil-güşâda, elfâz-ı cân fezâda nazîrün olmazdı. Gele saña fesâhat ü belâgatı bildüreyin, didi. Ben ayıtdum: Mevlânâ Visâlî sen baña mu'allim olma, ben tek turur kimse degülin, zirâ kimi olursa hicv iderin. Üstâdınun gidi g.t.ni s.k.m dirler. Visâlî bu sözi işidicek suyu çeltüğe akıtılmış gölcük gibi kuruyı kaldı*"¹³³

Zâtî hakkında söylenmiş bir çok hiciv bulunmaktadır. Bunlardan bazıları onun başka şâirlerin şiirlerindeki ma'nâyı alıp kendi şiirlerinde kullandığı ile ilgili olarak söylenmiştir. Zâtî de kendi şiirlerinin başkaları tarafından çalındığı iddiasındadır.

Mesîhî, Zâtî'nin sagırlığı ile ilgili imâda bulunarak onun hakkında şu beyti söylemiştir.

Âferin ol şâ'irün sabrına ki gâh-ı hitâb
Katı söz işitdügince virür âheste cevab¹³⁴

Zâtî mukabelede Mesîhî'nin kendinün sözlerini ugurladugını bu kıt'a ile ta'riz eylemişdür.

Kıt'a: Ly Mesîhî her biri 'ırz ugrusu 'ayyârdur
Şehr-i şi'rün şâhısuñ bir dürlü dâhî oldı iş
Mülk-i nazm-ı Zâtî'nün ugurlanup ma'nâları
Girüben dîvânuna tebdîl-i sûret eylemiş¹³⁵

Zâtî'nin ihtiyarlığında Bayezid Cami avlusundaki dükkanını kapatıp evinin yakınında bir dükkan açtığı zaman Hekim-zâde 'Ata' şu beyti söylemiştir.

¹³³ Ç. avuşoğlu, 1970: 13

¹³⁴ Aşık Ç. 1994: 904

¹³⁵ Aşık Ç. 1994: 904

Pirlükde yine Zâtî tâze dükkân açmışsın
Dükkânun terk idüp gayri yire kaçmışsın¹³⁶

Âhî'nin(?) bu beyti söyleyip Zâtî'nin eline sunması üzerine Zâtî'nin üzüldüğünü Âşık Çelebi, tezkiresinde zikrediyor.

Zâtî'nin Letâyifinde ve Divânında (müfredât bölümünde) Keşfi, Çakşırıcı Şeyhî, Feridî, Visâlî, Mîhrî, Ferrûhî, Ahî, Mesîhî, Enverî, İshak Çelebi, Harîmî, Mahremî, Sehi, Hayâlî, Necatî gibi şâirler ve Ali Paşa, İsa Paşa, Mehmed Şah Çelebi gibi târihi şahsiyetler hakkında söylenmiş hicivler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını aşağıda zikrediyoruz.

Keşfi sohbet sırasında daimâ evliliğinden şikâyetle bulunurmuş. Zâtî bu sebeple:

Karardup bagrunı bükmiş bilüni evlülük Keşfi
Görenler beñzedür sini iki boynuzlu bir yaya¹³⁷

beytini söylemiş.

Keşfinin evliliğiyle ilgili daha başka galiz hicivleri de bulunmaktadır. Keşfi Zâtî'nin kendisini avratı yönünden hicvettiğini işidip "*Hüneri varsa san'atımdan tonatsın*" deyince macunculuk yapan Keşfi için şu beyti söylemiştir:

Ma'cuncı Keşfiye ne var ol hokka da didüm
Kalmadı nesne satdum anı beng idi didi¹³⁸

Çakşırıcı Şeyhî'nin sakalı uzun imiş. Şeyhî bir gün paça yiyip artan yağı sakalına sürmüştü. Onu parıl parıl parlayan sakalla gören Zâtî:

Sakalına yine yağ degmiş ancak
Sakın billâhi ey Şeyhî sıçandan¹³⁹

beytini söylemiş.

Zâtî gençliğinde Balıkesir'de çizmecilik yapar bir yandan da şiirle uğraşmış. Bu dönemde Balıkesir'e hasis, cahil bir sancak beyi gelmiş. Zâtî, sancak beyi ile aralarında geçen olayı ve bu sancak beyi için söylediği gerçekten güzel hicvi Letâyifinde şöyle hikâye eder:

¹³⁶ Âşık Ç. 1904-809.

¹³⁷ Çavuşoğlu, 1970: 28.

¹³⁸ Çavuşoğlu, 1970: 29.

¹³⁹ Çavuşoğlu, 1970: 31.

"Bir zamanda Balıkesreye sancak beyi geldi, gâyet hasîs harîf idi, yanından bir mangır çıksa canı çıkar sanurdu. Bir kasîde didüm câyize virmedî. *Beni tonatmışsın, yalan söylemişsin* didi. Ben ayıtdum: *Gerçek söylense nesne hâsıl olur mıdı? Olurdu.* Bu kıt'ayı didüm okudum ziyâde hazz itdi, vâfir câyize virdi.

Kıt'a:

Geldi bir server-i kerem kânı
Kereminden cihânı itdi ganî
Lutfî şöyle latîfdür kim anuñ
Kimse görmez letâfetinden anı¹⁴⁰

Mürekkebeçi, şâir Enveri hakkında demiştir:

Seni ey Enverî şâ'irler içre kimse billâhi
Eger hayr u eger şerden 'aceb añar mı añlarsın
Sen anlaruñ arasında ya b.ks.n ya hõ bir itsin
Seni kim basdı kokarsın seni kim üzdi çeñlarsın¹⁴¹

Hayâlî Bey hakkında aşağıdaki gazeli söylemiştir. Anlaşıldığına göre Hayâlî'nin sakalı seyrek imiş:

Hayâlinuñ yüzine tû gelüpdür lîk çıblakdur
Muradum vasf idüp anı b.k arkı ile tonatmakdur
Yüzinuñ iki yanında düğüm vardur bu abdâluñ
T.ş.g. ile g.t.ne sanki bağlu iki yaprakdur
Toñuzdan bir kıl üzmeğ assı olduğın bilüp iller
Sakalın üzdiler tel tel anuñcün böyle torlakdur
Didüm ki üzerem rîşün ayıtdı kim ne g.t.n var
Fesâdın añlamaz sözün görüñ kim nice ahmakdur
Sakalın sırr ile üzüp b.z.g. agzına korduk
Veli ('âşık) üzendür ol ziyâde agzı yaprakdur¹⁴²

Feridî hakkında söylenmiş birçok hicvi vardır. Feridî'nin Zâtî hakkında söylediği aşağıdaki beyte Zâtî güzel bir cevab vermiştir.

140 Çavuşoğlu, 1970: 34.

141 Çavuşoğlu, 1970: 49.

142 Çavuşoğlu, 1970: 50.

Feridi'nin beyti:

Ne okur ne yazar ne hod işidür
Vay anuñ şâ'ir agzını yebâti

Zâtî'nin cevabı:

Tutup tîg-i zebân ile cihânı
Ferîdî oldu Zü'l-karneyn-i Sâni
Fesâhat cevşenini ol geyicek
Olur nazm ilinüñ sahib-kırânı
Tutar akrânını baş üzre her dem
Anuñla buldı ol nâm u nişânı
Depesi üstine bir çâr-ı takı
Be-gâyet malı çokdur yaptı anı
Nazîri yok ziyâde koç yigîtdür
Gidi kâfirle tokuşdursañ anı
Yebâti diyü sögmişdür dilince
Müsülmanlar ne bilsün ol lisânı
Nice hoş yaraşur bi'llâhi Zâtî
Anuñ agzında ol kâfir zebânı¹⁴³

Revânî harac toplamaya gideceği zaman söylemiştir.

Haraca gitmek istersen yarar yoldaşlarla git
Revani b.k yidi çokdur sakın yolda seni yirler¹⁴⁴

Revânî atdan düşüp ayagı kırıldığında:

Kazâ gelmezdi nâ-ehle Revânî
Saña geldi sidi şeytân ayagın¹⁴⁵

Amasyalı Mihri hiç evlememiş bir şâirdir. Âşık Çelebi Mihri'nin tercüme-i hâlinde Eyüp Müderrisi olan Paşa Çelebi'nin Mihri'yle evlenmek istemesi üzerine Zâtî'nin söylediği bir kıt'ayı nakleder.

İşidün istemiş Mihri'yi Paşa
Aña ol kendüyi râm eylesün mi

¹⁴³ Çavuşoğlu, 1970: 45.

¹⁴⁴ Âşık Ç. 1994: 904.

¹⁴⁵ Âşık Ç. 1994: 904.

Nice yıldur oruç tutar bu miskîn
İşek s.k.yle bayram eylesün mi¹⁴⁶

Sehî Bey hakkında:

Rastî bu şeklinüñ murdâr ağaçdan farkı yok
Mahlasın bilsem 'aceb niçün Sehî dir ol pelid¹⁴⁷

Andelibî hakkında:

Andelibî egerçi şâ'ir çok
Senden artuğına kuşum dimezem¹⁴⁸

19. Gubârî(öl. 974/1566-67)*

Kireççi-zâde Ahmed Çelebi'nin küçük oğlu Mahmud Çelebî'dir. Molla Çelebi'den mülâzım olup kadılık yapmıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler söyleme iddiasında bulunan, ancak şâ'irlik kabiliyeti bulunmayan, haddini bilmeyen ve ipe sapa gelmez şiirler yazan bir kişi olduğu konusunda kaynaklar hem fikirdir.

"Tarîk-i ilme sülûk idüp merhûm Müftî Ali Çelebi'nin oğlu Monla Çelebî'den mülâzım olduktan sonra şi'r ü inşâya ve Firdevsiye nazîre dirün deyü 'aceb sevdâya düşmüşüdi. Ammâ didüğü ebyât ve söylediği mühmelâtun kat'â inzibâtı ve şeh-nâme dirün deyü didüğü ebyâtın biri biriyle hergiz irtibâtı yog idi. .. Bir meclisde merhûm Ahmed Paşa'nun Burûsada medfûn olan Hazret-i Emir hakkında olan kasîdesine nâzire dirün deyü bir ebyât dimiş idi:

Bânî-i kasr-ı kerâmet hazret-i Sultan Emîr
Ahter-i burc-ı hakikat hazret-i Sultân Emîr
Gevher-i dürc-i hakikat hazret-i Sultân Emîr
Mîr-i Eyvân-ı sa'âdet hazret-i Sultân Emîr

Keyfiyyet-i hâli bu mersûm olan ebyâtdan ma'lûm olma-
ğın gayri şi'ri merkum olmadı."¹⁴⁹

¹⁴⁶ Aşık Ç. 1884: 441.

¹⁴⁷ Aşık Ç. 1994: 905.

¹⁴⁸ Aşık Ç. 1994: 90. dimezem: dimezin

* Aşık Ç. 1994: 914-15; Hasan Ç. 1989, II: 717; Âli, 1994: 248; Mehmed Tahir, 1333, II: 348.

¹⁴⁹ Hasan Ç. 1989, II: 717.

Âlî, Âşık Çelebi'den nakille Hamidli Gubârî'den bahsederken aynı mahlasa talebkâr olan Kireççi-zâde Mahmud Çelebi'ye sözü getirerek:

"Kireççi-zâde Mahmûd nâm berşvâr u sefih-i bed-girdâra ne diyelüm ki zu'm-ı fâsidince kendüyi şu'arâ a'dâdında dâhil sanup bu makûle bir nâ-merbût kıt'a ile hod-fürûşluk dahi kılur. Hâlâ ki ne ilden hicâb eyler ne utanur.

Üstâd-ı efâzıl-ı Rûmam
Rûmda ma'rifetle ma'lûmam
Nazm-ârâ peyrev-i Nizâmîyem
Cür'a-i bâde-nûş-ı Câmîyem

Gûyâ ki Türki didügi yetmez Fârisiye cür'etle dahi işi bitmez. 'Arabî nazma dahi küşîş ider. Husûsâ ki Ferazdakuñ Resûl hakkında ki bedâyi'u'l-bedil 'adîmül-'adîl beytine dahi nazîre söyler. Ne Allahdan korkar ne Resûlden utanur. Bulduğun demekle şi'r-i abdâr-ı yenür sanur." ¹⁵⁰ demektedir.

Âşık Çelebi'nin Gubârî'yi yakından tanıdığı onunla ilgili olarak yazdıklarından anlaşılıyor. Çelebi Gubârî'nin hicvi hakkında şunları söylemektedir.

"Hemân ikiyüz beyt hicv yanında hâzır ve yanınca nice kazı şetm vâfir idi. Şu'arâdan hicv itmedük az kimesne kalmış idi. Bir gün *beni dahi hicv itdün mi didüm âl-i Resûl olduğuna hürmet eyledüm. Nazm itmedüm ammâ hâtırumda hicv ki mülâyim elfâz u ma'âni ihzâr itdüm şöyle ki dahlun işidüm(?) hemân izhâr itdüm didi.*" ¹⁵¹

Gubârî Şeh-nâme yazmaga başlamışsa da yarım kalmıştır. Şeh-nâme diye ortaya çıkardığı beyitlerin çoğu da başka şâirlerin hamselerinden alınmıştır. Âşık Çelebi, bu hususta

"Monlâ Sehâbî-i merhûm iş güc idinür Şeh-nâme diyü nazm itdügi ebyâtınun kudemâ hamselerinde elli altmış beyt 'aynın bulurdu. Nihâyet on onbeş beytde cüz'î tagyîr yâ fi'l-cümle ziyâde ta'bîr ola." ¹⁵² demektedir.

¹⁵⁰ Âlî, 19954: 248.

¹⁵¹ Âşık Ç. 1994: 914.

¹⁵² Âşık Ç. 1994: 915.

20. Yahyâ Bey (öl. 990/1582)*

Amavud asıllı olup Dükagın ailesindendir. Devşirme olarak alınıp Acemi Oğlanlar ocağına getirilmiş, yeniçeri ve yayabaşı olmuştur. Askerlik mesleğini icrâ ederken bir yandan da şahsî gayretleriyle bilgisini artırır.

Devlet erkanına sunduğu kasîdelerle kendini tanıtan Yahyâ Bey, Kanunî devrinde şöhret kazanmıştır. Viyana ve Almanya seferlerinde orduda bulunmuş. I. Irak seferine katılmıştır. Sadrazam Rüstem Paşa'ya kasîde sunarak yakınlaşan Yahyâ Bey, II. Irak seferi münasebetiyle Kanunî'ye sunduğu kasidede Hayâlî Bey ile kendisini mukâyese ederek Hayâlî'yi hicvedince Rüstem Paşa kendisine Eyüp mütevelliliğini vermiştir. Sefer dönüşü Eyüp mütevelliliğine Kapluca, Orhan Gâzî, Bolayır mütevellilikleri ve Bayezid mütevelliliği ilâve edilmiştir. Rüstem Paşa'nın Yahyâ Bey'e olan yakınlığı, Nahcivan seferi sırasında Konya'da Şeh-zâde Mustafa'nın katledilmesi sebebiyle Yahyâ Bey'in, bir mersiye yazarak bu olaydan Rüstem Paşa'yı sorumlu tutmasına kadar devam etmiştir. Bu olay münasebetiyle azledilen Rüstem Paşa Yahyâ Bey'e düşman olmuş, ikinci defa sadrazamlığa gelince, Yahyâ Bey'i önce mütevellilikten azl ettirmiş sonra da defalarca teftiş ettirmiştir. Teftişler sonunda temize çıktığı halde mütevellilikleri geri verilmeyip Izvornik sancağına 30.000 akça zeametle sürülmüştür. Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra Sadrazam Semiz Ali Paşa'ya ve Kanunî'ye kasîdeler sunmuşsa da beklediği ilgiyi görememiştir. Rumeli serhaddine giderek Yahyâlı Akıncılar ocağına katılan Yahyâ Bey'in hayatı -özellikle Kanunî'nin ölümünden sonra- İstanbul'dan uzakta ve sakin geçmiştir. Kendini tasavvufa veren şâir doksan yaşlarındayken Izvornik'te vefat etmiştir. Ölüm târihinin 990/1582 olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Yahyâ Bey ile Hayâlî Bey arasında kim tarafından başlatıldığı kesin olarak belirlenemeyen bir düşmanlık bulunmaktaydı. Âşık Çelebi'ye göre bu düşmanlık, Yahyâ Bey'in Kânunî'ye II. Irak seferi sırasında

* Latîfî, 1314.371, Hasan Ç. 1989, II: 1077; Âhî, 1994: 286-87, Âşık Ç. 1994: 340-350. Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I. 168-170; ÇAVUŞOĞLU, Mehmed: Dükagın-zâde Yahya Bey. Diriliş s. 13, 1975 s. 34-59. Yahya Bey Divanı (Haz.) M. Çavuşoğlu İst. 1977; I.A.XIII: 343-347; Mehmed Tâhîr, 1333.II: 497, Mehmed Süreyyâ, 1315, IV: 634.

sunduğu kasidede Hayâlî'nin adını vererek onu çekiştirmesi üzerine başlamıştır.¹⁵³

Bu kasidede Yahyâ Bey, Hayâlî'ye gösterilen yakınlığı kıskanmakta ve bu iltifatlara lâayık olmadığını söylemektedir.

Baňa olaydı Hayâlîye olan hürmetler
Hak bilür sihr-i halâl eyler idüm şîr-i teri
Ne revâdur bu ki sâyem gibi altumda iken
Gün gibi bir ışığın üsti yanum oldu yiri
Ben şecâ'at kılıcıyam ol ışıklar nacagı
Ben savaş günü çeriyem o hemân cerde ceri¹⁵⁴

Hayâlî Bey de zaman zaman Yahyâ Bey hakkında hicivler söylemiştir. Âşık Çelebi, Hayâlî'nin mecbur kaldığı için hiciv söylediğini kaydediyorsa da Hayâlî'nin kendisinden başka şâirlerin sarayda gözde olmalarını istemeyen bir karaktere sahip olduğunu, Zâtî'nin ve Hayretî'nin mansıplarını fitne ve fesadla engellediğini, bu şâirler hakkında bilgi verirken nakletmektedir. Yahyâ Bey'in Kemal Paşa-zâde'ye bizzat okuyarak sunduğu bir kasideyi o mecliste bulunan herkes takdir ettiği halde Hayâlî Bey'in bazı tenkidlerde bulunarak gözden düşürmeye çalışması da Yahyâ Bey ile Hayâlî Bey arasındaki düşmanlığın oluşmasının başka bir sebebidir.

Her ne sebeble başlarsa başlasın, bu düşmanlık şâirlerin birbirleri aleyhinde hicviyeler söylemelerine sebep olmuştur. Yahyâ Bey Hayâlî'yi bulduğu her fırsatta hicvetmiştir.

Hayâlî Bey'in takye giymesiyle ilgili olarak söylediği bir beyit şöyledir:

Şol Hayâlî Beg ki yüzi sarı gözi aladur
Başda yelken takyesi b.kl.kda bitmiş lâledür¹⁵⁵

Bir gazelinde de başındaki takyesiyle gülünç duruma düştüğünü, çeşitli teşbihlerle anlatır.

Çok sevdüğüm Hayâlî eglencesin cihâna
Takyen başuñda beñzer çemrenmiş âşiyâna

¹⁵³ Âşık Ç. 1994: 877 (Hayâlî Maddesi)

¹⁵⁴ Âşık Ç. 1994: 877.

¹⁵⁵ Yahyâ, 1977: 601.

Kuşlarda ey Hayâlî sen bir baba kuşısın
 Arduñdağı perûduñ beñzer ağaçkakana
 Koyun celeplerine döndürme kendüzüñi
 Rûmili takyesiyle ey ebleh-i zemâne
 Takyen hayâllerile gün togsa sâyesinden
 Turmaz urur yürürsin atuña tâziyâne
 Yahyâ sözini esle halkuñ gülünci olma
 Maymûn gibi başuñdan at takyeñi yabana¹⁵⁶

Zaman zaman kendisi ile Hayâlî Bey'i mukâyese eden Yahyâ Bey kendi şiirlerinin de Hayâlî'nin şiirlerinden üstün olduğunu düşünmek tedir:

Şi'r-i Yahyâyı ne bilsün cehele
 İncedür ince durur hikmeti var
 Kutb-ı aktâb sözini zîrâ
 Annladı sol ki salâhiyyeti var
 Okıdum şi'r-i Hayâlîyi tamâm
 Hayli dünyada bu gün şevketi var
 Şöhreti eylüğini virür mi
 Gerçi Falcı 'Arabuñ şöhreti var¹⁵⁷

Yahyâ Bey, Hayâlî'nin şiirinin, sözünde pek halâvet olmadığını söylediği Kandî'nin şiirinden daha iyi olduğunu kabul etmektedir.

Didi halkuñ biri nazm-ı Hayâlî
 Ola mı nazm-ı Kandîye berâber
 Didüm Kandî sözinde yok halâvet
 Bilür anı cihân halkı mukarrer
 N'ola andan yig olursa Hayâlî
 Ki top yokdansa torlak yeg dimişler¹⁵⁸

Yahyâ Bey Dîvânı'nda bulunan ve Hayâlî'nin evlenmesi münasebeti ile söylendiği anlaşılan bir kıt'a bir şi'ir mecmûasında biraz değişik

¹⁵⁶ Yahyâ, 1977: 543.

¹⁵⁷ Yahyâ, 1977: 597.

¹⁵⁸ Yahyâ, 1977: 597.

şekilde yer almaktadır. Hemen altında ise Hayâlî'nin buna verdiği bir cevap beyti bulunmaktadır:

Hicv-i Yahyâ berây-i Hayâlî

Hayâlî sen 'acâ'ib karnapâsın
Düşer mi ortadan 'avret alâsın
Revâ mı saña evlenmek be hey har
Husûsâ kim ışıklardan olâsın
Yasag oldu rebab ü çeng u nâya
Meger şimden gerü boynuz çalasın

Hicv-i Hayâlî berâ-yı Yahyâ

Hicvile gerçi Yahyâ her dem seni yerin dir
Rencitme sen Hayâlî dîvânedür b.k.n yir¹⁵⁹

Âşık Çelebi, Hayâlî'nin verdiği başka bir cevabı nakletmektedir.

Şu'arânûn be şabkalı gidisi
'Avretin s.kd.g.m deli gidisi
Kaşı rastıklı kahbesiyle hemân
Şehrden şehre sürmeli gidisi¹⁶⁰

Yahyâ Bey ile Hayâlî Bey arasındaki hicivleşmeyi Kara Fazlî diye tanınan İstanbullu Fazlî şu şekilde dile getirir.

Yahyâyla Hayâlî düşüp birbirisine
Birbirinûn düşüp ötesine berisine
Gördükde bir zarîf bularûn hırıldısın
Didi hır hır it dişi toñuz derisine¹⁶¹

Hayâlî'yle sonuna kadar uğraşacağını şu kıt'asında dile getiren Yahyâ Bey:

Bu tekye-i cihânun bir ihtiyânyam ben
Kor mıyam ol işıguñ postın çıkarmayınca

¹⁵⁹ S. 76: 76a.

¹⁶⁰ Âşık Ç. 1994: 878.

¹⁶¹ S. 76: 76a.

Sovuk sovuk sözünü işidicek o hîzûn
Olmaya gibi Yahyâ el aña karmayınca¹⁶²

Hayâlî Bey öldükten sonra bile onu hicvetmiştir. Nitekim:

Düşmanum öldi fakat ba'de-harâbi'l-Basra
Geçdi Pâşâ-yı cihândâra beni hayli zamân¹⁶³

beyti ile "Gencine-i râz" mesnevisindeki:

Bir yalın yüzlü pelîd-i bed-hû
Işig iken giderek oldu ulu

Bir zamânlar nitekim nergis-i bag
Götürür idi ışıklarla Çerag

Sonradan olmuş idi mâl ıssı
İzzet ü devlet ü ikbâl ıssı

Zillet-i hisset ile ebter idi
Bir yemişsüz agaca beñzer idi¹⁶⁴

beyitleri Hayâlî Bey'i hicvetmektedir.

Yahyâ Bey'in düşman olup hakkında hiciv söylediği bir diğer kişi de Sadrazam Rüstem Paşa'dır. Şehzâde Mustafa'nın katledilmesinden sorumlu tuttuğu Rüstem Paşa'yı şeytan olarak niteler:

Eyâ serîr-i sa'âdetde pâdişâh-ı cihân
Diri kala ne revâdur fesâd iden şeytân¹⁶⁵

Rüstem Paşa'nın vefatından sonra ona karşı olan kinini ortaya koyan hiciv yolunda bir mersiye yazmıştır. İkinci bölümde tamamını verdiğimiz bu hicviyenin son beyti şöyledir.

Gülmez idi yüzi mahşerde dahi gülmiyesi
Çog iş itdi bize ol saglıg ile olmayası¹⁶⁶

Tezkiresinde Yahyâ Bey için "*Hezî ü hicvde dahi kâmindür.*"¹⁶⁷ diyen Âşık Çelebi onun Zâtî hakkında söylediği iki kıt'ayı hicvine örnek göstermektedir. Zâtî'nin remmallığını kastederek şöyle demiştir:

¹⁶² Yahyâ, 1977: 602.

¹⁶³ Çavuşoğlu, 1975: 38.

¹⁶⁴ Çavuşoğlu, 1975: 54

¹⁶⁵ Âlî, 1994: 286.

¹⁶⁶ Âlî, 1994: 287.

¹⁶⁷ Âşık Ç. 1994: 341.

San'atun sûretüne beñzer ki
 Sen kocaldun b.k.mla oynarsın
 Bekleyüp ol sarây kûşesini
 Güc ile gökcek olmak istersin
 Elüne ol demürcigi alup
 Şimdi b.k. çöp ile mi yersin¹⁶⁸

Yahyâ Bey divânında onun heccavlığını gösteren başka kıt'alar da bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Sırrî hakkında söylediği kıt'a:

Da'vâcuñ Bursaya gıtdi Sırriyâ
 Eyleme yârân ile hergiz nızâ'
 Kocilurmuşsın Riyâzî hâceñe
 Külli sırrın câveze'l-isneyni şâ'¹⁶⁹

'Ârifî hakkındaki kıt'ası:

Köse Kısâ-h'ân oğlu Koyun Mürîd
 Çoban Erdebîlî ferîd-i cihân
 Ser-i nâ-tırâşîdesini görûñ
 Koyun köpegi 'Ârifîdür hemân¹⁷⁰

Siyâhî hakkındaki kıt'ası:

Gelmeye 'âleme Siyâhî gibi
 Câhil ü ahmak u sefîh ü deli
 Boyamakdan sakalını her gün
 Başını kaşıмага degmez eli
 Ne belâ-yı siyâh olur yâ Rab
 Sakalı oldu kendünün 'ameli
 Rengi yok şi'rinün 'aceb işdür
 Vây bu miskîn yinür sanur gazeli
 .s.r.g ile boya boyanmaz
 Böyledür böyle atalar meseli

¹⁶⁸ Âşık Ç. 1994: 341.

¹⁶⁹ Yahyâ, 1977: 603.

¹⁷⁰ Yahyâ, 1977: 603.

Sorar ise bu bahri ey Yahyâ
Yelelâlâ yelâ yelâ yeleli¹⁷¹

21. Cemâlî (öl. 991/1583)*

İstanbul'dur. Defterdâr-zâde sanıyla tanınmıştır. Kemâlî'nin büyük kardeşidir. Osmanlı Müelliflerinde 991/1583 yılında öldüğü belirtilmektedir.

Hicve eğilimli bir şâirdir. Özellikle müfretleriyle tanınmıştır. Ahdî onun hayallerini Emrî'ye, şiirinin akıcılığını Bâkî'ye benzetir. Yerine ve zamanına uygun müfred, mesel, latîfe söylemekteki ustalığı bütün kaynaklar tarafından dile getirilmiştir.

"Vadi-i hezl ü mütâyebede eş'ân hûb ve gayretde üslûb-ı mergûb üzre vâkî' olmuşdur.... Mesel-gûyluk semtine sâlik olmagla tahrîr u takrîri hâric-i ta'birdür."¹⁷²

"Müfred-süvâr, mizmar-ı belâgat u beyân olup müfred-gûyluga nâm u nişân bulmuşdur... Eş'ânı latîfe-gûne vü hezl nümûnedür."¹⁷³

"Hezl ü mutâyebede üslûb-ı garîb ihtirâ itmişdür."¹⁷⁴

".... tab'-ı nazm-ı hüner-güsteri tahayyülât ile mânend-i Emrî ve selâset-i eş'âr ile tevâmân-ı Bâkî olup bu devrün şu'arâ-sınuñ mecâlis-i ferah-fezâlarına râh-ı suhenle sâkî olmaga erzânîdür. Bu bir nice matla'-ı mu'ciz-nümâ ol sâhir-i nükte-ârânûndur. Ekserî durûb-ı emsâl bilmede bî-misâldür."¹⁷⁵

"Tarz-ı hâsa mâlik, nezâket tarîkına sâlik mesel-gûy, mesel-bürûz ba'zı garâ'ib ü bedâyı'a muktedir ü hünerver kimsedür."¹⁷⁶

¹⁷¹ Yahyâ, 1977: 600.

* Hasan Ç. 1989, I: 261; Riyâzî. N. 3724: 47b, Beyânî. 1994: 35; Mehmed Tahir, 1333, II: 123.

¹⁷² Hasan Ç. 1989, I: 261.

¹⁷³ Riyâzî, N. 3724: 47b.

¹⁷⁴ Beyânî, 1994: 35.

¹⁷⁵ Ahdî, 1995: 356.

¹⁷⁶ Âli, 1994: 301.

Ulûfesinden beş akçe kesildiğinde şöyle demiştir:

Penç deh akçe ile Rûm iline reh düşdi
Beşini kesdi felek tâli'ime deh düşdi¹⁷⁷

Bazı mecmûalarda tespit ettiğimiz Cemâlî'nin müfred ve kıt'aları müstehcendir.

Beyit: 'Aceb mi kaskatı olmak olursa kîrimin hûyı
O kul oğlu dilâverdûr taş sıkup çıkarur suyu¹⁷⁸

Kıt'a: Didi yârâne Cemâlîye iki dilber sevüp
İki cânâna nice bir cân idersin tefdiye
Didi efâl-i kulûbuñ oldu çün uşşâkın biri
Kâ'ide budur ki mef'ûline eyler ta'diye¹⁷⁹

Bâkî'nin, Emrî hakkında söylediği belirtilen ve Bâkî bölümünde verdiğimiz iki kıt'a bir mecmûada (Ü. 511) Cemâlî'nin kıt'aları olarak gösterilmiştir.

22. Sâ'atî (öl. ?, XVI. Yüzyıl)*

İsmi Mehmet'tir. Nereli olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Beyânî *Germiyanlı*, Âşık Çelebi *Bolvadinli*, Latîfî *İstanbulu* olduğunu ileri sürerken Hasan Çelebi isim belirtmeden "*Anatoli vilâyetindendir.*" demektedir. Geçimini çeşitli köy ve kasabalarda gezici vâizlik yaparak sağladığından ve birçok yerde bulunduğundan nereli olduğu hususundaki bu ihtilafı tabii karşılamak gerekir.

Saatî XVI. yüzyıl tezkirelerinde makbul bir adam olarak tanıtılmaz. İlim sahibidir. Ancak ilmini kendi menfaatine kullanmıştır:

"Hicâ vü 'âlem-i hezde 'alem kallâş u evbâş tagyirü's-şekl,
lâcilü'l-ekilde mâhir, şeyh-sûret, vâ'iz-pişe, füsûn u fesâne
kâdir, etkiyâ sûretinde eşkiyâdan idi. Agniyâdan aña nezr ü
kurbân virenler agbiyâdan idi. Rûmili vü Anatolıyı şehir-be-
şehir kûşe-ber-kûşe gezerdi. Ol seblet ü sakala ve şemle vü

¹⁷⁷ Hasan Ç. 1989, I: 262.

¹⁷⁸ S. 76: 76a.

¹⁷⁹ Ü. 511: 87a. (Üçüncü mısırda "çün" fazla gibi görünüyor.)

* Latîfî, 1314: 179; Âşık Ç. 1994: 501; Hasan Ç. 1989, I: 442

miska, ridâ vü 'asâ kıl u kâle aldanur nisâ vü ricâl arayup
çingâneleler gibi varduğı şehri ilik ilik ilerdi."¹⁸⁰

Kürsüdeki vâiz Sâatî, şâir olan Sâatî'den çok farklıdır:

"Tenhâda 'ayş u nûşdan dem uran merdan-ı pür-safânun
enîsi idi. Tilâvet-i lisân ü 'azûbet-i beyânı olduğundan bâzâr-ı
va'zını her-bâr germ ve nice pûlâd dilleri ateş-i pend ü nasîhât
ile nerm idüp vilâyet-i Rûm u Anadoluşı şehir-be-şehir seyâhat
ve her vilâyetin ümerâ vü ağınyâsıyla sohbet iderdi."¹⁸¹

Âşık Çelebi aşağıdaki ifâdesinde, Sâatî'nin karakterini Hâfız'ın bir
beytini de mesnet göstererek ortaya koymaya çalışmıştır:

Girdârı kurı avurdla kurdugı dükkân ziyâde âh-ı ateşin
ile tahte-i kürsîyi ve pâye-i çupîn-i minberi bir mertebe germ
iderdi. Nice pûlâd-dil kimesneyi hâh u nâ-hâh nerm iderdi.
Yetmiş iki dereden su getürüp şurâbe-i telh-i girye ile tergîb-ı
kevser ü mâ-yı ma'în ve terhîb-i hamîm ü gıslîn ile halkı
kendüye akıdup bî-azerm iderdi. Kursiden indüğü gibi

واعظان کین جلوه در محراب ومنبر میکنند

چون بخلوت میروند آن کار دیگر میکنند

mûcibince nedâmeti koyup nedîm-şîvelük idüp ne Hakdan
hayâ ve ne halkdan şerm iderdi. 'Alevî-neseb ve şî'i-mezheb
geçerdi ammâ ne ihtimâldür ki Gülistân-ı Mehemmedi Ebû
Cehl karbuzın semer vire ve murgzâr-ı Murtazâvîye ce'el gire.
Bir zemân mü'ekkel itişmesinde ve tetimme tepişmesinde hasırı
atılmış ve sûfî olup def'atle tâcî alınmış ve hurde-i tarîk
cerimesiçün hırkası satılmış gâh Kerbelâ âsitânesinde ve
Seyyid Gazi ocağında ve Hacı Bektaş evinde olup ışıık olmamış
ammâ postunı b.kl.m.ş idi. "¹⁸²

Latîfî, Tezkiresinde Sâatî ile ilgili bir latîfe anlatmaktadır. Bu latîfe
halkın da Saati'yi tanıdığını ve onun davranışlarından dolayı pek tasvip
etmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁸⁰ Âşık Ç. 1994: 501. (Vâizler minber ve mihrapta bu cîveleri yapıyor, halvette ise o işi başka tınlî yapıyor). anlamında.

¹⁸¹ Hasan Ç. 1989, II: 442.

¹⁸² Âşık Ç. 1994: 502.

"Kastamonu'ya gelip minbere çıktığında bir mektup buldu. İçindekilerin kendi aleyhinde şeyler olduğunu anladı. Mektupta "*önce nefesine sonra halka öğüt ver*" yazılıydı. Ardından da "*nasihat kolay, zor olan onun kabulüdür*" özdeyişini gördü. Bir başka camiye gitti. Orada da minbere çıkınca şu beyitle karşılaştı:

"*Bunlar, halka dünyayı terk etmesini öğretirler ama kendileri gümüş ve buğday biriktirirler.*"

Buradan da kalkıp cami'nin birine daha gidip geçimi için vaaz vermeye çıkınca yine minberde şu beyitle karşılaştı:

"*Ey Hafız şarap iç, rintçe davran ve mutlu ol, başkaları gibi Kur'an'ı riya tuzağı yapma.*"

Bu beyti de görünce çok üzüldü ve "*Ey Kastamonu halkı sizin vaaz ve nasihata ihtiyacımız yok, Vaizlere siz öğütler veriyorsunuz, biz size ne tavsiye edelim*" deyip minberden indi.¹⁸³

Sâatî'nin heccavlığı konusunda hakkında bilgi veren kaynakların hepsi ittifak halindedir; ancak hiç birisinde hicvinden örnek yoktur. Eserleri hakkında isimlerini veya konuları zikrederek Âşık Çelebi şunları söyler.

Mü'ellifâtından meşhûrî Hâce Ebu'l-'Ubeyd ve Ahde'l-'ayn kıssasıdır ki Şengel-nâme dirler. Ve biri Sarı Cühûd Kızıl Papas Akçe Hâce Mangır Aga dâstânıdır ki sultaniyye vü efrenciyye ve akçe vü mankurdan kinâyettür. Biri dahi Zemm-i Hükkam ü Kat'-ı Ahkam beyânındadır ve Firâkî hicvinde müstakıl iki bin beyt bahr-i hafîfde hicvi vardır.¹⁸⁴

Beyânî'ye göre Firâkî (öl.1582) hakkındaki hicvi bin beyittir:

"*Ahâcî vü hezliyâtı bî-nihâyettür. Yalnız molla Firâkî hakkında biñ beyt türrehât inşa itmişdür.*"¹⁸⁵

Hasan Çelebi ise hiciv ve hezl vâdisinde sayısız risâlesinin bulunduğunu belirtirken Sâatî'nin ilmini bu tür eserler yazarak israf etmesine hayıflanmaktadır."

¹⁸³ Latîfî, 1990: 180.

¹⁸⁴ Âşık Ç. 1994: 502.

¹⁸⁵ Beyânî, 1994: 65.

"Ehâcî vü hezliyât da tasnif itdügi risâle vü makâle bî-hadd ü 'adeddür. Ta'dâdı muhibb-i tefrit belki mûris-i nekbetdür. Hayf ol cevâhir-i zavâhir-i a'mârâ ki bu mâkule mühmelâta sarf ü isâr oluna ve müdâm evkât ü sa'ati bu gûne türrehât ile güzâr eyleye. Yalnız Monla Firâkî hakkında iki biñ beytten ziyâde mühmelâtı vardır.¹⁸⁶

Nazmından bir örnek.

Bir yaña yârûñ gamıyle rûy-ı zerdüm var benüm
Bir yaña dîv-i rakîb ile neberdüm var benüm
Bir yaña il cevri ile âh-ı serdüm var benüm
Kankı birin diyeyin âh ançı derdüm var benüm

Deldi bagrum gülsitân-ı dehrde hâr-ı cefa
Gelmedi gül-ruhlarıñdan canuma bûy-ı vefâ
Gitti dûd-ı âh ile âyine-i dilden safâ
Kankı birin diyeyin âh ançı derdüm var benüm

Niçe yıl çekdüm muhabbet 'âleminde mihneti
Bir nazar göstermediler cânâ rûy-ı râhatı
Gerçi dirler derdünü agla tabîbe Sâ'atî
Kankı birin diyeyin âh ançı derdüm var benüm¹⁸⁷

21. Atâ (Atâyî öl. ?, XVI. Yüzyıl)*

Edimeli'dir. **Hekim Sinanoğlu** adıyla tanınmıştır. Zahirî ilimlerle uğraşmış, babasının da eğitimiyle tıb ilminde ilerlemiş ve saray hekimliğine yükselmiştir. Ancak elinden kadehi düşürmemesi, afyon ve kahveye olan düşkünlüğü sebebiyle mesleğini doğru dürüst icra edemezmiş.

"Ba'z-ı marazaya varmak lâzım oldukda kanzil mest-i lâ
ya'kîl varup ne marîz anuñ kelâmın añlar ve ne ol hastanuñ
nâle vü feryâdın dinler idi."¹⁸⁸

¹⁸⁶ Hasan Ç. 1989, I: 443.

¹⁸⁷ Âşık Ç. 1994: 502.

* Âşık Ç. 1994: ; Hasan Ç. 1989, I: 639; Ahdi, 1996: 503.

¹⁸⁸ Hasan Ç. 1989, I: 639.

Ahdî, onun heccavlığını şu sözlerle dile getirmektedir:

"Evzâ' u etvâr-ı 'acîbe ile zürefâ içre makbûl ve üslûb-ı hicv ü hezde bir tarîkla hezzâl ü heccâv idi ki fi'l-mesel beyazî ve siyâh güftâr-ı mudhik-ı âbdâr ile şüst ü şû ve her vâdî-i cüst ü cû idüp ve ebyât-ı terzîk dimede aña irüp anuñ yanında ol vechile yüz agardamazlardı. Mezkûruñ tarîk-ı hicvde ma'ânî-yi rekîk ile mukatta'âtı çokdur."¹⁸⁹

Kahveden fincan çalmakla iştihâr bulan, küçük Tâbî diye tanınan şâir hakkında aşağıdaki kıtayı söylemiştir.

Ne revâdur serika sâhibi Tâbî sen iken
Bana isnâd idüben eylesin bühtânı
Dâyiren ben bilürem n'eydügini gel berüye
Saña çalmak nic'olur göstereyüm fincânı¹⁹⁰

Cân Memî lakabıyla anılan Sâni ile mülâtafaları vardır.

Güfte-i Atâ Çelebi

Hicv-i Kabîh berây-i Cân Memî

Cân Memî baña soracak geñez iken cigerin
Sâni muhnitte neden mülhid ü nâ-dân oldu

Cîn Memî idi henüz dâhî temâm yemez idi
Bir elif sokdılar orta yerine cân oldu

Latîfe-i Can Memî Berây-i 'Atâ Çelebi

Agzını büzme yiyüp harbeze-i bû cehli
Ey 'Atâ çigneme gel kûh-ı beyâbân erigin

Gel berü ter t.ş.g.n ekl idegör Sâniñüñ
Tâ toyınca yiyessin tâze sulı cân erigin¹⁹¹

¹⁸⁹ Ahdî, 1996: 503.

¹⁹⁰ Ahdî, 1996: 504.

¹⁹¹ S.76: 76a

24. Sâni (öl. 995/1587)*

İstanbulludur. Sipâhi oğlanı zümresindendir. Güzelliğinden dolayı Can Memi sanıyla tanınmıştır. Yeniçerilikten kurtulup sekban oldu ve nihâyet sipâhi oğlanı zümresine katıldı. Sipâhi oğlanı iken emekli oldu ve emekli maaşıyla geçindi. Riyâzu's-şuarâ'da Hicri 995'de vefat ettiği söylenir.

"Zamanında güzellikte ikinci Yusuf (Yusuf-ı Sâni) olarak nitelendiğinden Sâni mahlasını almışdır. "Nitekim mahlas perverli idüp dimişdür.

Mihr-i kelâm-ı pâküme hep müşteri cihân
'Asrumda ben Mehemmed 'ussâr-ı sâniyüm

zemânesinin hüsn ile Yusuf-ı sâni olup..."¹⁹²

Sâni, zamanında heccav olarak tanınmıştır. Riyâzî, onun Nakkaş Sâ'i hakkında Çehre--nâme isimli bir hicvinden bahsetmektedir. Ancak örnek vermekten imtinâ eder:

"Tab'i hezle mâ'il olup

A'dâya baş egdiremez kimse Bâkiyâ
Şemşîr gibi olmayacak ser-be-ser Zebân

mazmunu ile 'âmil idi. Nakkaş Sâ'i hakkında Çehre--nâmesi vardır. Hakka ki çehre-güşâ-yı hame-i 'anber-bâri ol hicv-i abdâra hayli sûret virmişdür. Lâkin bu mâkule şahsiyâtı müstemil olan kelâm-ı mevzûndan sûn-ı lisân cânibi ihtiyâr olunup sebt olunmadı."¹⁹³

Gelibolulu Âli Sâni'nin, mahlası Sâni olmasına rağmen hiciv sahasında hiç bir zaman ikinci sırada olmadığı düşüncesindedir. Onu Ubeyd-i Zâkânî (Meşhûr İran heccavı) diye niteler:

Ammâ üslûb-ı hicvün 'Ubeyd-i Zâkânîsi ya'nî ki Sâni şöhreti ile ol semtün bî-sânîsi idügi sözlerinden ma'lûmdur. Ati'z-zikr Sâ'i nâm bir şâ'irle bir birini hicvleri hod ekser-i erbâb-ı tab'un mecmû'alarında mersûmdur. Sâbikan Haydar-

* Hasan Ç. 1989, I: 238; Âli, 1994: 297, Beyanî, 1994: 31, Ahdi, 1996: 349.

¹⁹² Riyazî, N. 3724: 43b.

¹⁹³ Riyazî, N. 3724: 44a.

zâde nâm bir cevâna incindi. Galata Re'is-zâdelerinden olma-
gın hakkında bu iki kıt'ası zuhûra geldi.

Bu hicv-i şâ'irâne Galatada Sâniyâ
Haydar Re'îsüñ oğlu şu 'alık cihânedür
Her dem s.k.r 'azabları bir varma gelmedür
Gûyâki g.t. ol geñezün ters-hânedür

.....
Husyeteynümle s.k.m üç nefer abdâlumdur
Ben ki babalaryum tekyegeh-i dünyada
Haydarî-veş s.k.m.ñ boynına tavk itmek için
Halka-i g.t.n. virmez mi ki Haydar-zâde¹⁹⁴

Sânî'nin şiirlerini beğenen Hasan Çelebi de Âşık Çelebi ile aynı fikirdedir.

"Eş'ârı makbûl u mertebe-i tahsîn-i ehl-i irfâna mevsûl
olmuşdur. Vâdi'-i hicv ü hezelde Sâni-i Ubeyd-i Zâkânî belki
fenn-i mezbûrda bî-'adil ü sânidür."¹⁹⁵

Şarap içmeye düşkün olan Sâni, Kanunî Sultan Süleyman devrinde
içki yasası konunca içki yasası ve dolayısıyla zamanından şu şekilde
şikâyetçi olmuştur:

Şol zaman ki şehriyâr-ı cihân Sultan Süleymân Han şürb-
i şarâba belki anı işrâba ve irtikâba yasag eyledi. Mu'tekif-i
kûy-ı harâbat olan Sâni bi'z-zarure kahve-hâneler mecâlisine
tereddüd kıldı. Hatta kemâl-i hüzn ü elemenden ol esnâlarda bu
matla'ı söyledi:

Hûmlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey
Kılduñ esîr-i kahve bizi hey zamâne hey¹⁹⁶

Ahdî, onun hezli konusunda şunları söyler:

"Tarîk-i hezle gâyetle bî-misl ü bî-mânend idi. Şimdiki
halde rahş-ı tab'ı ol semtde cevelân itmeden 'inân-ı pîçân olup
tâ'ib oldum dir."¹⁹⁷

¹⁹⁴ Âli, 1994: 297.

¹⁹⁵ Hasan Ç. 1989, I: 238.

¹⁹⁶ Âli, 1994: 297.

¹⁹⁷ Ahdî, 1996: 349.

Sânî'nin şâir Fünûnî ile aralarında düşmanlık varmış ki, bu düşmanlık sebebiyle Fünûnî hakkında söylemiştir:

Fünûnî fûta peydâ itmege varur mı hammâma
Şerîk-i Şîrvân-ı Şeyh derûn-ı câmekân n'eyler
Kemend-endâz olanlarla gezer mi kûşe vü şehri
Takar mı birbirünün gerdenine rîsmân n'eyler

Fünûnî ona şu kıt'a ile cevap verir.

Seferdedür didiler Cân Memiyi
Sefer bir kıt'a-i âteş durur hem
Didiler geçdi ol Nemrûd-ı Sâni
Didüm geçdi ise Cân-ber-Cehennem¹⁹⁸

Hekîm 'Atâ hakkında söylediği bir hicvi Atâ bahsinde verilmiştir.

Bir mecmûada Sâni adına kayıtlı bir hiciv, yazı bozulduğu için tam olarak okunamamıştır. Matl'a ve makta beyitlerinin okuyabildiğimiz bölümü şöyledir:

Ser- meydân-ı keşîşân-ı kilîsâ-yı Burûz
Ya'ni kim سزبليد (?) çehrelî şeyh-i Efrûz
...
كچيز (?) halka velî nâmıdurur Şeytan Ali
Dün gice سولو (?) manasdırda olupdur afaroz¹⁹⁹

25. Şânî (öl. ? XVI. Yüzyıl)*

İstanbuldudur. Kuloglu Yeniçeri iken bölüğe çıktı. Sipahi zümresine katıldı nihâyet tımar sahibi oldu. Şiirlerinin pek güzel olmadığını Hasan Çelebi, tezkiresinde zikreder.

"Eş'ârında halâvet zâhir ü bedîdâr degüldür. Denâ'et-i şânî olmagla hicviyâta döşenüp bu mâkule mühmelât ü türrühâtı iksâr ile mezmûm u menfûr-ı sığâr ü kibâr olmuştur."²⁰⁰

¹⁹⁸ Âli, 1994: 321.

¹⁹⁹ S.76: 76a

* Aşık Ç. 1994: 790, Hasan Ç. 1989, I: 502.

²⁰⁰ Hasan Ç. 1989, I:502.

Âşık Çelebi nazmı hakkında nümune olsun diye Şânî'nin kopuzu vasfında söylediği şiiri verip bu şiirine bakarak hakkında karar verin demektedir.

"Hezde 'Ubeyd-ı Zâkânîye kuşum dimez beyâzı hod ne rû-siyâhdur hicvde el-hâsıl mâkule-i ne'üzü billâhdur Kopuzı vasfında bu şi'ri tab'ına vü nazmına nümüne olur. Mesel-i meşhûrdur ki alan bir kıldan alır

Gazel: Bir evbâşı dürüp başına merdâne kopuz
Oturur meygede sadrına emirâne kopuz
Mitrâbuñ yeltesine uydugıçün öksüzinüñ
Meclis içre yüzini çaldı levendâne kopuz
Çaldum ayagina tolaşdı bağırsagı anuñ
Karşuña egdügiçün boynını mestâne kopuz
Bir iki pulla def hayli gererdi gögsin
Çaldı meclisde yanından anı rindâne kopuz
Rûm abdâlı gibi kanzil olup sohbet arar
Sarılup bir nemed içine gedâyâne kopuz
Güşmâl eyleyli Şânî anı pîr-i safâ
Bir kalile yeder ise uyar oglâna kopuz²⁰¹

26. Sâ'î (öl. 1004/1596)*

İstanbuldudur. İsmi Mustafa'dır. Nakkaşlık mesleğinin önde gelenlerindenidir. Mimar Sinan'a yakınlaşmış bizzat onun ağzından dinleyerek bina ettiği eserleri kaydetmiştir. Mimarları ve mimarî eserleri anlattığı *Tezkiretü'l-ebniyâ* ve *Tezkiretü'l-bünyân* isimli eserleri vardır. Selîmiye Cami'nin inşâsı sırasında gittiği Edirne'de uzun süre kalmış ve nakkaş olarak çalışmıştır. Bazı mecmûalarda Edirneli Sâ'î olarak kaydedilmesi ve Ahdî'nin Edirneli'dir demesi bu sebeple olsa gerektir. Mimar Sinan'ın türbesinin kitabesi de Mustafa Sâ'î tarafından yazılmıştır. İstanbulda 1004/1596 yılında vefat etmiştir.

²⁰¹ Âşık Ç. 1994: 790.

* .. Hasan Ç. 1989, I: 441; Riyâzî, N. 3724: 79b. Mehmed Tahir, 1333, II: 228, ; ASLANAPA, Oktay : "Sinan" *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) X: 655-661.

Nakkaşlığı yanında şiiriyle de tanınan Sâ'î için Hasan Çelebi Tezkiresinde "Şu'arâ-yı zemândan ba'zısına hezl ü mütâyebe yüzünden rengler idüp nakışlar geçmişdür" denilmektedir.

Edirne'de bulunduğu sırada İstanbul'a gönderdiği manzum bir mektup üzerine bazı şâirlerle aralarında hicivleşme başlamıştır.

İstanbul yaşantısını özlemle hatırlayan bir şâirin duygularını dile getiren 98 beyitlik bir mektupta İstanbul şâirlerinin hali sorulmakta ve bazılarına ta'rizler yapılmaktadır.

'Azîzî Bey yine merd-i güzîn-i emel-i 'izzet mi
Alur mı kızlığın her gicede bir bîkr-i ma'nânun
Geçirür mi sözünü Hâtimî Beg sikke sûretle
Düşünde lutfına mazhar düşer mi Se Selim Hânun
Dutulur mı el üze gül gibi eş'âr-ı rengînün
Sehî-kad gonca-femlû yine Bâkî-i sühandanun²⁰²

Bu mektuba başta Sâ'nî olmak üzere İstanbul şâirlerinden cevap verenler olmuştur. Sâ'nî cevap olarak yazdığı kasîdede

Sorarsan kimler okur şehir içinde şîr-i murdârın
Nekbetlerle geñezlerle gidilerdür gazel-hvânun²⁰³

beytine benzer beyitlerle Sâ'î'yi hicvetmiştir.

Sâ'î'nin tekrar yazdığı cevapta Sâ'nî şeytana benzetilir.

Dahi besler mi it gibi cânı
Sâ'nî didükleri koca şeytân²⁰⁴

Sâ'î, Bâkî hakkında da hicivler söylemiştir. Bu hicivlerin zaman zaman küfürleşmeye kadar gittiği şu kıtalardan anlaşılmaktadır.

Sâ'î berây-i Bâkî

Bâkî sırâc iken oğlancık idi gördüm anı
Çalışup it gibi kantarmacığın urur idi
Halk ile virmesi alması be-gâyet hoş idi
Haylice sağrı satup eyü kolan sürer idi²⁰⁵

²⁰² Ü. 1532: 121b.

²⁰³ Ü. 1532: 123a.

²⁰⁴ Ü. 1532: 123b.

²⁰⁵ Ü. 511: 87b.

Bâkî berây-i Sâ'î

Sâ'î almış eline defter-i dîvânını dün
Didi cedvel çekeyin tuhfe-i yârân olsun

Didüm aña 'arzun şöhret ise 'âleme ger
S.ç.yum ben anuñ üstine zer-efşân olsun²⁰⁶

Bâkî genç bir şâir iken Zâtî'nin dükkanına uğrar, Zâtî de bu genç şâiri çok kabiliyetli görür ve övermiş. Hatta bir matla'ını gazel haline getirip dîvânına almıştır. Sâ'î, Bâkî'nin bu şekilde övülmesi hakkında demiştir.

Mülmelâtın Zâtinüñ şol karga oğlu rû-siyâh
Halt idüp muhmel sözini b.kı b.k.na katar

Bâg-ı hüsnüñ hoş-edâ bir kuşudur diyen anı
Herze söyler p.h yiyici kargayı bülbül satar²⁰⁷

Sâ'î'nin bu hicivlerinin altında Nef'î için söylenmiş bir kıt'a bulunmaktadır. Nef'î bahsinde vereceğimiz bu kıt'anın 1596 yılında ölen Sâ'î tarafından söylenmiş olması. -*Nef'î'nin doğum târihi ve İstanbul'a gelişi ilgili görüşler dikkate alınır*-a- imkansız gibi görünüyor.

27. Bâkî (d. 933- öl. 1008/ 1526-27 – 1600)*

933/1526-27 yılında İstanbulda doğmuştur. Fatih Camii müezzinlerinden Mehmet Efendi'nin oğludur. Çocukluğunda bir müddet sıraç çıraklığı yaptıktan sonra medreseye kaydoldu. Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendi'lerden ders aldı. Kısa zamanda İstanbul'un genç şâirleri arasına katılmıştır. Bu dönemde Zâtî'nin Bayezid Câmii avlusundaki remilci dükkanı da uğruyordu. Bir müddet Kadı-zâde'den ders alan Bâkî Kadı-zâde Halep kadılığına tayin edilince onunla Halep'e gitmiştir. Dört yıl kadar Halep'te kalıp 1560 yılında İstanbul'a dönmüştür. Rüstem Paşa ölünce Sadrazam olan Semiz Ali Paşa'ya kasîdeler sunarak Paşa'nın takdirini kazanan Bâkî Kanunî'ye de yakınlaşmaya muvaffak olmuştur.

²⁰⁶ Ü. 511: 87b.

²⁰⁷ Ü. 511: 87b.

* Hasan Ç. 1989, I: 199.; Köprülü, I. A. 1993, II: 243-253. Muallim Naci, Osmanlı Şâirleri, (Haz.) Cemal Kurnaz, (İsâmi ile birlikte) Ank. 1986, s.17-38; Sabahattin Küçük, *Bâkî Divanından Seçmeler*, Ank. 1988, Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I: 189.; Haluk İpekten: *Bâkî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, İz. 1983.; Mehmed Tahir, 1333, II: 99.

Özel fermanla mülâzemet verilip önce Silivri, Piri Paşa medresesine sonra da Murad Paşa medresesine müderris olarak tayin edildi.

Kanunî'nin ölümünden sonra azledilen Bâkî üç yıl aradan sonra tekrar görevine iade edildi. Sokullu Mehmed Paşa'nın himâyesini göerek Sahn medresesi müderrisliğine yükselmiş, II. Selim'in meclislerine dahil olmuştur. III. Murad devrinde Nâmî adlı şâirin bir şiirinin Bâkîye atfedilmesi üzerine sürgün emri çıktıysa da gerçek anlaşılınca bu tehlikeyi atlattı. 1576'da Selîmiye Medresesine müderris oldu. 1579 da Medîne kadılığına tayin edildi. 1581'de bu görevinden azledildi ve İstanbul'a çağrıldı. 1584'de İstanbul kadısı oldu. Bir yıl sonra azledilerek Üsküdar'da ikamete mecbur edilen Bâkî 1586'da ikinci defa İstanbul kadısı oldu. Kısa süre sonra Anadolu kazaskerliğine getirildi. İki yıl sonra azledildi, 1591 yılında ikinci defa Anadolu Kazaskeri, bir yıl sonra da Rumeli kazaskeri oldu. Şeyhülislamlık makamına geçmeyi ümid ederken emekli edildi. III. Mehmed 1595'te tahta çıkınca şeyhülislamlık umarak culûsiyye sunduysa da bu makama getirilmedi. İkinci defa Rumeli Kazaskeri oldu. Bazı entrikalara katılınca azledildi. Hadım Hasan Paşa'nın sadrazamlığı döneminde üçüncü defa Rumeli Kazaskeri oldu. Sadrazam ölünce 1598 yılında görevinden ayrıldı. Şeyhülislam Hoca Sâdettin Efendi'nin ölümü üzerine şeyhülislam olmayı beklerken, bu makama Sunullah Efendi getirildi. Üzüntüyle yataya düşen Bâkî 1600 yılında öldü.

Bâkî'nin muâsırı olan şâirlerle karşılıklı söylenmiş hicivleri bazı mecmûalarda kaydedilmiştir.

Müezzin olan babası sesi çirkin olduğu için "karga" sanıyla tanınır-mış. Bu sebeple Bâkî'ye Karga-zâde diye hitap edilmiştir.

Bâkî'nin şiirleri begenen ve onu kabiliyetli bir genç olarak gören şâir Zâtî, Bâkî hakkında şöyle der.

Karga mektub uçurup tesliye itmiş oğlın
Dimiş ey murg-ı suhan karga-i siyâhum Bâkî
Ne gam idinmez ise kimse seni dânişimdür
Martılık toylık elinde yine yavrum Bâkî.²⁰⁸

²⁰⁸ S. 76: 76b. İkinci mısra' vezin bakımından bozuk.

Bâkî kendisine Karga-zâde diyenler için, kınından çekilmiş bir kılıç olarak nitelediği şiirinin yeterli olacağını söyler.

Kesdi 'ırkın Karga-zâdedür diyen düşmenlerün
Zâglanmış bir kılıçdur Bâkiyâ şi'rün senün²⁰⁹

Emrî ile karşılıklı söylenmiş hicivleri vardır. Çok çirkin sözlerle birbirlerine saldırmışlardır.

Hicv-i Bâkî berây-i Emrî

Emrînün ineñde karısı evinde oturmaz
Ol durmaz ider hıdmetini kendü eliyle
Oglancığı yestehleyicek kalkar o miskîn
Siler g.t.n. kendi saçıyla sakalıyla²¹⁰

Hicv-i Emrî berây-i Bâkî

Çûka iken Karga-zâde Bâkiyi
Saydum olmuşken kaçırdum nâ-gehan
Göstericek aña kuşum etini
Karşu geldi kâ ka kak deyu hemân²¹¹

Diger Hicv-i Bâkî berây-i Emrî

Eve varup kapusın kapalı görse Emrî
Evde yok karı deyü kendi sokaklarda yeler
Haberî yok s.k.l.r karı içerde zîrâ
Kapı kapanmayıcak karı s.k.lmez dirler²¹²

Emrî

Yüzine karşı dirüm kim yegdür
Dehenünden g.t.n ey Bâki senün
B.z.g.ñ kuş tutar ağızıyla
Bilmezem hîç ne b.k yer dehenün²¹³

209 Küçük, 1988: 10.

210 S. 76: 76b; Ü. 3004: 47b; Ü. 511: 87a; Ü. 5571: 147a.

211 S. 76: 76b.

212 S. 76: 76b.

213 Ü. 3004: 90a. Üçüncü mısra eksik.

Bâkî:

Şâ'ir olup kişi söz söylemege ey Emrî
Bizdeki tab' gerek sencileyin gül olmaz
Dâd-ı Hakdur bu sühan her kişinün Bâkîvar
Tarz-ı eş'arı pesendîde vü makbûl olmaz
Yürî var buldugun agaca kaşınma miskin
Sen anuñ çün g.t.ni yırtar isen ol olmaz²¹⁴

Emrî hakkında söylediği bir kıt'a birkaç mecmûada kayıtlıdır.

Kaldı bucakda eskidi dîvânun Emriyâ
Söz yok egerçi bî-bedel ü bî- nazîrdür
Anı bağışla Deli Musannîfe sen hemân
Varsun g.t.ni silsün o da bir fakîrdür ²¹⁵

Yine Emrî için söylemiştir.

Geydügün eski püski şol kapamañ
Kotan mı bilmezsin yâ hod bogası
Geyicek Emriyâ olursın anı
Boynuzı egri bir geyik bogası²¹⁶

Bâkî'nin Mecdî ile de karşılıklı hicivleri vardır. Mecdî, Emrî ve Kerîm hakkında söylediği bir kıt'a :

"Hicv-i kabîh-i Bâkî berây-i Kerîmî ve Mecdî ve Emrî"

Hil'at-ı hicvi Kerîmâ boyına biçmişler
Mecdinün pohlu g.t.i tavk-ı girîbân oluyor
Başuñ Emrî g.t.ne dimege hod utanıruz
B.z.g. çevresi kaftânına kaytân oluyor²¹⁷

Hicv-i Bâkî berây-i Mecdî

Kardeşin Mushî içün bir söz işitdüm Mecdî
Vâkî'a gerçek ise hayli kabâhat itmiş

²¹⁴ Ü. 5571: 146b.

²¹⁵ Ü. 2889: 138a; ; Ü. 511: 87b; Ü. 3004: 47b. Deli Musannife: Deli Muzaffere

²¹⁶ Ü. 5571: 147b.

²¹⁷ S. 76: 76b; Ü. 511: 87b.

Bir gulampâre köpek avlayup ol âhûyı
Şöyle böyle diyerek çok budına el gitmiş²¹⁸

Hicv-i Mecdî berây-i Bâkî

Kıssa-h^vân-ı bâtil uç (?) bu nice bî-ma'nâ gazel
Okıdı çün kıssa ortasında hengâmda

Didiler terzîkdür yokdur bu bir dîvânçede
Didi yazar Karga oğlu bunu kuzgun-nâmede²¹⁹

Hicv-i Bâkî berây-i Mecdî

S.k.l.rken iki kimseyle dutulmuş Mecdî

Biri Alaca Memi birisi Dellâk 'Arab

S.k.l.r b.k yemesün 'âleme rüsvâ iderin

Ben anuñ alacasın alacasun duyduñ heb²²⁰

Bâkî'nin Sâ'î ile de karşılıklı söylenmiş hicivleri bulunmaktadır.
Sâ'î bahsinde bu hicivler gösterilmiştir.

Bâkî, Selimiye Medresesine müderris olarak gittiğinde memleketi nasıl bundun diyen Edirmeli şâirlere "*memleket güzel fakat insan yok*" diye cevap verdiğini, bunun üzerine şâirlerin Bâkîyi hicvettiklerini kaynak belirtmeden nakleden Ahmet Talay Onay, "*Bâkî'nin rengi esmer, burnu uzun olduğu için ona "karga" adını takmışlardı.*"²²¹demektedir.

Ahmet Talat, Bâkî hakkındaki şu kıt'aları tespit etmiştir.

Didiler Zâtiye bir kaç gammaz

Bâki-i zâg ugurlar sözüñi

Dimiş ol bülbül-i gülzâr-ı suhan

Besle kargayı çıkarsın gözüñi²²²

...

Beyzâ-i zâg kosan tavus-ı kudsî altına

Cennet-i huldîlerin içre aña yer eylesen

²¹⁸ S. 76: 76b

²¹⁹ S. 76: 76b.

²²⁰ S. 76: 76b.

²²¹ Onay, 1996a: 314.

²²² Onay, 1996a: 314. ; S. 76: 76b. ; Ü. 3004: 90a Der-kenar.

Mîve-i cennetle, âb-ı kevser ile beslesen
Zâgduz hâsıl olan biñ türlü tedbîr eylesen²²³

...

Bizümle seyre çıkma Karga-zâde
Belâgat saydgâhına giderken

Ki biz şehbaz-ı nazm idük, dahi sen
Babañ yanında kuzgunluk ederken²²⁴

28. Fâizî (öl. 1027/1618)*

1572 yılında İstanbul'da doğmuştur. İsmi Abdülhay'dır. I. Ahmed devri kazaskerlerinden Kaf-zâde Feyzullah Efendi'nin oğludur. Babasından ve devrin tanınmış bilgilerinden ders görmüş Hoca Sâdettin Efendi'den mülâzım olmuştur. Müderrislik ve kadılık yapmıştır. Ordu kadısı olarak 1601 yılında Kaniye savunmasında Tiryâki Hasan Paşa yanında bulunmuş. 1607 yılında ise Halep'te ayaklanan Celâli Canbalatoglu üzerine giden Kuyucu Murad Paşa'nın ordusunda kadı olarak yer almıştır. Selânik ve Şam kadılıklarında bulunmuştur. 1622 yılında II. Osman'ın tahttan indirilmesi olayı sırasında sarayda bulunan Fâizî, korku ve üzüntüyle hastalanmış ve birkaç gün içinde ölmüştür.

Fâizî'nin mürettep dîvânı, *Sâkî-nâmesi Leylâ ve Mecnûn'u* vardır. *Leylâ ve Mecnûn'u* yarım kalmıştır. Asıl ününü *Zübdetü'l-Eş'âr* adıyla anılan şu'ara tezkiyesine borçludur.

Fâizî'nin Nef'î ile karşılıklı söylenmiş hicivleri bulunmaktadır. Fâizî'nin Nef'î hakkında söylediği kıt'alara Siham-ı Kazâ ve hiciv mecmûalarında rastlanmaktadır. Ü. Ktb. 3004 nolu mecmûada bir kasîdenin üzerine "**Hicv-i Kaf-zâde bera-yi Veysî ez-zebân-ı hod**" başlığı konulmuştur. Kırk Beyitten meydana gelen bu kasîde Veysî'nin söylemiş olduğu bir fahriye görünümündedir.

Benem o merd-i neberd âzmâ-yı tantana sâz
Kühen-suhanver-i ma'nâ tırâz-ı nutk-endâz

²²³ Onay, 1996a: 314

²²⁴ Onay, 1996a: 314.

* Riyazî, N. 3724: 115a. Rıza, 1316: 77, Belâğ: Göldeste, 1302: 66; Mehmed Tâhîr, 1332. II: 386. Levend, 1988: 294; Mehmed Süreyyâ, 1313, III: 307; ERGÜN, Sadettin Nüzhet: Türk Şâirleri, İst. 1936: 1429.

Yegâne Veysi-i hoş-lehçe-i sebuk terkîb
Edib-i bi-edeb ü şâ'ir-i galat-perdâz

...
Kalem: çegâne vü divânum elde dâ'iredür
Mecâlis içre benem Köroglına dem-sâz

...
Görün görün hele etrâk içinde hiç var mı
Bu lehce bu 'azamet bu edâ bu nâz u niyâz²²⁵

gibi beyitlerden sonra Veysi kendisinin kusurlarıyla övünen biri olarak devam ediyor.

Bu imtîzâc-ı me'ânî bu vahşet-i elfâz
Bu sîret-i mütenâfir bu tarz-ı turfa-tırâz
Benem o Fâris-i mizmâr-ı suhre-i taklîd
Ki esb-i tabîatıma urdukça kûşe-i mihmâz
Cihân medh ü senâdan güzâr idüp fi'l-hâl
Kazâ-yı kâmet olur aña 'arsa-ı tek ü tâz
Benem o Türk-i asîb ü müzevver ü şerrîr
Ki nice sahneye oldum zemânile gammâz
Belâ-yı tâ'îl emel kâmetüm ham eyledi âh
Gâhûlden olmadı zâ'il hevâ-yı kîr-i dırâz
Benem o pîr-i dü tâ şeyh-i Bahdi-i Sâni
Murîd-i pâk baña münkirân-ı savm u nemâz
Ale'l-husûs o Kađîm-i Nedîm-i bezle-güdâz
Kađîd-i zinde-likâ şâ'ir-i çegâne- tırâz
Benem halîfe-i mîrîh kethüdâ-yı Zuhâl
Ki sa'd-ı ekberî itdüm zemîn-i 'aciz ü niyâz
Kemîne cûnbiş-i te'sîr-i kevkebümnden olur
Cinânda zâr u zebûn rûh-ı Sa'di-i Şîrâz
Nice vezîr-i dilîrûn hayâtı hil'atını
Nehostem-i melekû'l-mevte kıldı pâ-y-endâz

Vezîr-i a'zam-ı sâbık gelüp Belgrâda
 Baña ki ordu kazâsını eyledi incâz
 Beş on güne komadı anı sohbet-i şûmum
 Misâl-i berg-i hazân eyledüm 'adem-pervâz
 Nice anuñ gibi erbâb-ı câh u ikbâle
 Neşîd-i şîven ile olmak oldu nevha-tırâz
 'Ale'l-husûs vezîr-i dilir 'Alî Pâşâ
 Ne resme buldı görüñ pûte-i ecelde güdâz
 Kime musâhib olursam budur benüm kârüm
 Benem belâda hakîkat benem velîde mecâz
 Dahî neler ide bu tab'-ı şûm-ı merdüm-keş
 Virürse ruhsat eger çarh-ı dûn-ı süfle-nevâz
 Mısırdâ eyledigüm dest-i berd-i gaddârı
 Hisâl-i hazret-i Haccâc-ı zâlim(e) enbâz
 Diyâr-ı Rûma geçüp itdügüm mezâlim gör
 Celâliyân-ı cihân-sûza oldu reşk-endâz
 Niteki zâtum ola mazhar-ı şetûm-ı gazâb
 Niteki dâ'im ola bende halk-ı kelb u kerâz
 Hezâr nefret ü nefrîn bî-nihâye 'alak
 Ola resîde-i Veysî-i cîlf ü mahza tırâz²²⁶

Kaf-zâde Fâizî'nin Nef'î ile karşılıklı hicivleri bulunmaktadır. Aralarındaki çekişme, her birinin kendisini daha üstün görmesi ile ilgilidir. Nef'îye göre Fâizî kendini Kaf Dağı'nda görmektedir.

Nef'î: Sözde bizden yeg tutarmış Kâf-zâde kendüsin
 I'tikâdı hem budur bir nice bî-ma'nâ haruñ
 Cin gibi ol kûh-ı mevrûsı anuñçün bekler ol
 Kûh-ı Kâf olur yeri zîrâ ki serden beglerün²²⁷

Fâizî ise Nef'î'yi tâze şiir söyleyeceğim diye İran şâ'irlerini taklid etmekle itham etmektedir.

²²⁶ Ü. 3004: 88b.

²²⁷ M. 769: 20.

Tâze eş'âr deyü ey gidi-i bed-mezheb
 Gitme gel yok yire Tebrîz ü Kum u Şîrâze
 Düşmesün köhne tılagı kanînuñ ağızından
 Olmaz ey Nef'i saña böyle zebân-ı tâze²²⁸

Nef'i onun bu kıt'asını hiciv savaşının başlaması için kâfi sebep sayar ve onu söz meydanına çağırır:

Cenk-i hicv ise murâduñ eger ey Kâf oğlu
 Sen de neymiş göresin zahm-ı zebân-ı tâze
 Kîrimüzle tılaguñ 'avretinüñ dilleşidür
 İşte meydân-ı suhan gitmeyelüm Şîrâze²²⁹

Nef'i söz meydanında kendisine kimsenin rakib olamayacağı düşünür. İlmini ispat edenlerin kulu kurbanı olacağını belirtirken kendisini hicvedenlerin söz helâsından b.k yediklerini söylemektedir.

Ehl-i ilmüñ kulu kurbânıyuz Allâh bilür
 A geñezler hele siz 'ilmiñüz isbât idiñüz
 Herze-gird-i reh-i nazm oldıñuz ammâ yol azup
 Düşdiñüz köhne halâ-yı suhana b.k yidiñüz²³⁰

Nef'inin hiç bir ayırım yapmadan söz erbâbına saldırması karşısında Fâizî şöyle cevap verir.

Diliñi tutsaña ey Nef'i-i çingâne likâ
 Buldıgıñ b.k. yimek herkese ardınca neden
 Her kişi gözüñ önünde kanını s.k.m.dedür
 A cıfıt gidi saña neyledi erbâb-ı sühan²³¹

Nef'i Kaf-zâde'yi hicvederken genellikle Kaf Dağı ile ilgi kurmuştur.

Şeref-i zâtıñı bildür bize ey Kâf oğlu
 Bilelüm rütbe-i kadrüñ ne kadar a'lâdur
 İbn-i Kâsım dir isen ko bu sözi kim g.t.ñ
 Kûh-ı kâf ise bizüm de s.k.m.z 'ankâdur²³²

228 Ü. 3004: 93b. Der-kenar.

229 Ü. 3004: 93b. Der-kenar.

230 Ü. 3004: 93b. Der-kenar

231 Ü. 3004: 48b.

232 Ü. 3005: 12b.

Nef'îye verilen cevapların kimlere ait olduğunu tespit etmek eger üzerine açıklayıcı bir başlık konulmamışsa çok zordur. Fâizî'ye ait olduğunu tahmin ettiğimiz aşağıdaki kıt'ada Nef'î'nin kendisine, karısına ve anasına sövülmektedir.

Kahbe-zâde idigin isbât idemezdi Nef'î
Binmeseydi eşege bir nice kerre anası
Adam olmuş karısı kahbe özi apşut iken
Gidinûn nekbeti deyyûsı cehûd çingenesi²³³

Nef'î Kaf-zâde'ye saldırırken ona "Kaf oğlu" diye hitap etmektedir ki *oglan* kelimesinin argodaki anlamını da kasdettiği bellidir.

S.ç.lar lehçe-i güftârûna ey Kâf oğlu
Vây ol şi're ki sen anı tekellûm idesin
Agzuñ eş'âra yakışmaz meger ahabbına heb
Şi'r-i nâ-sâzını g.t.nle terennûm idesin²³⁴

29. Gani-zâde Nâdirî (d. 980- öl. 1036/ 1572 - 1626)*

1572 yılında İstanbul'da doğmuştur. Adı Mehmed'dir. Müderrislik, kadılık ve kısa süre Anadolu kazaskerliği yapmış olan Abdülgani Efendi'den mülâzım olmuştur. 1591 yılında 1602 yılına kadar Papazoğlu, Mahmud Paşa, Gazanfer Aga, Şeh-zâde, Semâniye ve Süleymâniye medreselerinde müderrislik yapmıştır.

1602 yılında Selânik kadılığına getirilmiş ancak Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa'nın arzusuyla azle dilmıştır. Gani-zâde'nin kayın pederi olan Sunu'llah Efendi ile Yemişçi Hasan Paşa'nın arası açık olduğu için ancak Hasan Paşa'nın katlinden sonra 1604 yılında tekrar Selânik kadılığına iade edilmiştir. Selanikten sonra Mısır daha sonra da Edirne kadılığına getirilmiştir. 1607 yılında ise İstanbul kadısı olmuştur. 1612 yılında Rumeli kazaskerliğine atanmış, 1620 yılında vefat etmiştir. Dîvânı, şeh-nâmesi, Münşeâtı, Beyzâvî Tefsiri hâşiyesi ve Kalemîyye risâlesi bulunmaktadır. Nâdirî, Mirâciyye kasîdeleri ve Şeh-nâmesi ile ismini duyurmuştur.

²³³ Ü. 3004: 48b.

²³⁴ M. 769: 20.

* Riyazi, N. 3724: 137b; Mehmed Süreyyâ, 1315, IV: 152; Mehmed Tahir, 1333, II: 349;

Nâdirî hakkında çalışmalar yapan Dr. Numan Külekçi, kasîde-lerinde Nef'î tesiri olduğunu belirttikten sonra "*ancak kasîdelerinde Nef'î tesiri görüldüğünü söylerken ondaki hezl, hicv ve mizahdan Nâdirî de hiçbir iz olmadığını da belirtmemiz yerinde olur*"²³⁵ demektedir. Aynı zamanda yaşayan ve birbirlerine hicivler söyledikleri bilinen bu iki şâirin üslup olarak benzerlikleri tabiidir.

Nef'î'nin Sihâm-ı Kazâ'sında hakkında en çok hiciv bulunan kişilerden biri de Gani-zâde Nâdirî'dir. Sihâm-ı Kazâ nüshalarında Gani-zâde'nin Nef'î hakkında söylediği belirtilen kıt'alar da yer almaktadır. Kendisi bir heccav olarak nitelenmese de şiir söylemeye muktedir biri olarak, hakkında söylenenlere aynı şekilde cevap vermiş olması ihtimalini de dikkate almak gerekir.

Sihâm-ı Kazâ nüshalarında Gani-zâde'nin hakkında söylenmiş otuz sekiz civarında kıt'a tespit edebildik. Bu kıt'alardan bazılarında Gani-zâde kedisine katiplik yapan Bahsî, mektupçuluk yapan Acem asıllı İtrî gibi kişilerle birlikte hicvedilmektedir. "*Berâ-yi Gani-zâde, der hakk-ı Gani-zâde*" gibi ibareler altında verilen bu kıt'aların çoğunda "*Kîrli Nigar*" hicvedilmektedir ki, Gani-zâde'ye *Kîrli Nigar* lakabının verildiği anlaşıyor. Kıt'alarda "*kîrli*" kelimesinin tevriyeli olarak kullanılması, yani hem "*pis*" hem de "*erkeklik organı*" anlamının kastedilmesi söz konusudur. Nef'î'nin Gani-zâde'ye isnadı kahbeliktir:

Saňa Bahsî Efendi sad tahsîn
Görmedüm bir senüñ gibi dâver
Olalı şehre yine sen hâkim
Kahbelik Nâdirî tahallüs ider²³⁶

Gani-zâde Nâdirî'nin Nef'î'yi hicvetmesi ancak cevap vermek içindir. Bunu Nef'î bir kıt'asında belirtmektedir.

Cem' olup Kîrli Nigârın başına bir kaç geñez
Sen de hicv it deyü saçın bürçegin heb yoldılar
Girdiler bir şâ'ir-i sâhirle cenge 'âkibet
Leşker-i câdû gibi sihriyle maglûb oldılar²³⁷

²³⁵ KÜLEKÇİ, Numan: *Ganizade Nadiri Divanından Seçmeler*, Ank. 1989, s. 12.

²³⁶ Ü. 3004: 5a.

²³⁷ Ü. 3004: 8a.

Nef'î'nin söylediklerine karşılık vermesi için çevresindekilerin zorlamasıyla bir kaç kıt'a söylediği anlaşılan Gani-zâde Nef'î'nin söylediklerini b.k yemek olarak niteliyor.

Vahdetî zartasına gerçi yakındur nefsün
Nef'iyâ bildi o mikdârını nev-güftesi yok
Hicv olursa dahi ey nekbeti mazmûn gereke
Yidigün b.k.n içinde hele hiç köftesi yok²³⁸

Nef'î, Nâdirî'yi hicvetmesini, onun kendisine uyması, rahatsız etmesi sebebine bağlamaktadır. Uyuyan bir ejderha olan kendisinin kuyruğuna basmıştır, öyleyse sonucuna katlanacaktır.

Cânı çıksun acımañ Kîrli Nigâra zerrece
Kendi kendini 'aceb rüsvâ idüp düşdi dile
Niçün ol yüzüz oruspı tutmadı Emrî sözün
Kuyruğın basdı bir uyur ejdehânuñ kasdile²³⁹

Gani-zâde de Nef'î'nin bir ejderhâ olduğunun farkındadır. Ona hiciv kılıcı işlemez. Utanmaz, yüzüz bir canavardır.

'Ârif olan Nef'i-i bî-'ân hicv eyler mi hiç
P.şt dirsün .bne dirsün kendi inkâr eylemez
'Âciz oldu hâsılı şemsîr-i tab'-ı ehl-i dil
Gûyiyâ bir cânüvardur tîgler kâr eylemez²⁴⁰

Nef'î'nin kendisi hakkındaki küfürleri karşısında Gani-zâde onun ecdâdına Ebu Cehle çıkıncaya kadar lânet, evladına Deccal'e varıncaya kadar nefret okur.

Geldi b.k.ñ agzuñdan eyâ Nef'i-i ma'bûn
Hicv ile seni Sâmi-i pür-zûr sıkınca
Evlâdına nefrîn ola Deccâle varınca
Ecdâdına la'netler Ebû Cehle çıkınca²⁴¹

Bu kıt'aya benzer iki kıt'a 'Atâyî tarafından söylenmiştir.

²³⁸ Ü. 3004: 48b.

²³⁹ Ü. 3004: 5a.

²⁴⁰ Ü. 3004: 49a. - S. 10: 78.

²⁴¹ Ü. 3004: 49a.

Dest-i hicvile Sâmi-i pür-zür
 Bogazın aldı Nef'i-i hîziñ
 Durmayup çıksa mühmelâtı n'ola
 O helâ-h'âra bed hemîn hîziñ ²⁴²

....
 Bir b.k çıkar agzından eyâ Nef'i-yi kıbtî
 Hicvile senüñ gibi denî- tab'ı sıkınca
 Bed-zât u bed-evzâ' u bed-endîş-i şer ancak
 Ecdâduña la'net hele Fir'avna çıkınca²⁴³

1601-1603 yıllarında vezir-i a'zam olan Yemişçi Hasan Paşa kendisini görevden azletmişti. Hasan Paşa katledilince söylemiştir.

Hasan'uhn azli hasen katli dahi müstahsen
 Düşse târihi n'ola katl-i Yemişçi ahsen²⁴⁴

30. Veysî (d. 969- öl. 1037/ 1561-62 – 1627-28)*

Alaşehir'de 1561 yılında doğmuştur. Asıl adı Üveys'tir. Alaşehirli Kadı Mehmet Efendi'nin oğludur. Şâir Makâlî'nin yegenidir. Öğrenimini Alaşehir'de ve İstanbul'da yapmış, Kadılık mesleğine girmiştir.

Mısır'da Reşid kasabasında, Akhisar, Tire, Alaşehir, Tekfurdağı, Serez, Gümölcüne ve Üsküp kadılıklarında bulunmuştur. Aydın ve Saruhan'da Emvâl müfettişliği yapmış, yedinci defa getirildiği Üsküp kadılığı sırasında 1628 yılında vefat etmiştir.

Manzum ve mensur eserleri bulunan Veysî, asıl ününü mensur eserleriyle yapmıştır. Siyer-i Veysî, Hab-nâme, Münşeât, Dîvân yanında dini ve ahlakî eserleri vardır. (Süleymâniye Kütüphânesinin kartlarında Veysî'ye ait Farsça bir hiciv mecmuası kayıtlı ise de o numarada başka bir kitap bulunmaktadır.)

Veysî'nin eserlerinde kullandığı dil, yaşadığı dönemde dikkatleri üzerine çekmiş olmalıdır ki, hakkında söylenen hicivlerde o, daha çok

²⁴² Ü. 511: 92a.

²⁴³ Ü. 511: 92a.

²⁴⁴ Kulekçi, 1989: 274

^{1*} Rıza, 1316: 101; Mehmed Süreyya, 1315, IV: 619; Mehmed Tohtır, 1333, II: 477; ERGUN, Sadettin Nüzhet: *Tanzimata kadar Muhtasar I. C. Tarihi ve Numuneleri*, İst. 1931, s. 369.; I.A.. XIII: 308.; Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, II: 247; Banarlı, 1971, II: 681

bu yönüyle hücumu uğramıştır. Kaf-zâde Fâizî onu kendi ağzından hicvederken (Bkz. Fâizî) "*tiraz-ı nutk-endaz, Veysî-i hoş-lehçe-i sebuk terkeb, şâ'ir-i galat-perdaz*" gibi ifâdeleri kullanmaktadır.

Görün görün hele etrâk içinde hiç var mı
Bu lehçe bu 'azamet bu edâ bu nâz u niyâz²⁴⁵

...

Bu imtizac-ı me'ânî bu vahşet-i elfâz
Bu sîret-i mütenâfir bu tarz-ı turfa-tırâz²⁴⁶

beyitlerinde edâsı, ma'nâsı ve tarzı ile onun kullandığı dil hicvedilmektedir. Aynı hicviyye içerisindeki bazı beyitlerde onun emvâl müfettişliği ve kadılığı sırasındaki davranışları da hicvedilmiştir.

Kendisi de yeni bir söyleyiş tarzı getirmekle övünen ve bu sebeple *tâze-zebân* denilerek hicvedilen Nef'î, Veysî hakkında söylediği ve:

Bâreka'llâhü zihî kudret-i Hak celle celâl
Nedür ol Türk-i müzevver-suhan u turfa-makâl²⁴⁷

matlâ'ıyla başlayan onbeş beyitlik bir hicviyyesinde Veysî'ye câhil, göçebe yaşayan, hayvancılık yapan, kişi anlamında kullanılan "*Türk*" kelimesiyle hitap etmektedir. Veysî'yi kendisine rakip olarak gördüğünü açık olarak belirten Nef'î onu söz meydanına çağırmaktadır:

Öyle Türkün yaraşur kanda ise yanında
Kîse-i defter-i ma'nâ yerine eski çuval
Köhne-resm-i kalemi tâzeligi neydi anuñ
Kim elindeydi 'asâ-yı reh-i pîrân-ı zülâl
Türk-i Tûsen tutalum kendi imiş bu fende
O da olmazsa ya Rûyten ola ya Rüstem-i zâl
Hüneri var ise gelsün bericik elleşelüm
İşte tîg-i suhan işte ser-i meydân-ı nibâl
...
Ne 'amel kavline ger eylese da'vâ-yı suhan
Nice isbât-ı hüner idebilür bir kavvâl

245 3004: 87b.

246 3004: 88a.

247 Ü. 3004: 90a.

Türke Hak çeşme-i idrâki harâm itmişdür
 Lylese her ne kadar sözlerini sihr-i halâl²⁴⁸

sözleriyle Veysî'yi idraksizlikle itham ettikten sonra kendi şiiriyle onun şiirini karşılaştırır. Kendi üslûbu için "*resm-i taze*" Veysî'nin üslubu için "*resm-i kühen*" ifâdelerini kullanarak bunların birbirinden çok farklı olduğunu belirtir. Nef'îye göre Veysî, *gereksiz, boş sözler şehrinin küçük bir sokağının başındaki bakkal*, sözleri ise *bakkal dükkanının terâzi taşından* başka birşey değildir.

Fark-ı resm-i kühen ü tâze 'ıyândur hâşâ
 Beyt-i ma'mûr ile bir ola rûsûm-ı itlâl
 Kendi bakkal-ı ser-i kûçe-i şehir-i yâve
 Sözleri seng-i terâzû-yı dükân-ı bakkâl²⁴⁹

Veysî, Nef'î ve Kaf-zâde Fâizî'ye cevap vermiş olmalıdır. Ancak Veysî'nin olduğunu tespit edebildiğimiz hicivler içerisinde onlar hakkında söylenmiş olan hiciv yoktur. Bir kıt'ada dolaylı olarak Nef'î'den bahsedilmektedir.

Çok sıra sohbetine varmışdur
 Ünsi-i hîz gerçi kim el-hak
 Mest olup Nef'i ile balyozda
 Yedi mestâne bir firengi t.ş.k²⁵⁰

Bu veya benzer bir kıt'a üzerine Nef'î'nin verdiği cevap da aynı şekilde çirkindir:

Neden tâ böyle ra'nâlık saña ey Veysi-i apşut
 Ne s.kl.r yedigün tursun hele evvel hasır üzre
 Tuyulmuşdur saña lark itdigi Kadrî-i merhûmuñ
 Sa'âdetle o hâlâ oldugun evde serîr üzre²⁵¹

Nef'î, Gürcü Mehmet Paşa için söylediği bir hicviyyesinde, daha önce onu övmekle eşeklik yaptığını söylerken kendisi gibi Veysî'nin de Gürcü Mehmet Paşayı övdüğünü belirtmektedir. Kendisi eşeklikten vazgeçmiş ancak Veysî vazgeçmemiştir.

²⁴⁸ Ü. 3004: 90a-90b. Rûyten : aslı "Rûyinten"

²⁴⁹ Ü. 3004: 90b.

²⁵⁰ Ü. 3004: 50b.

²⁵¹ Ü. 3004: 90b.

Belâ bu kim bu harlıkde şerîkümdür iki mahdûm
 Ki zu'munca geçinür her biri Örfî vü Hâkânî
 Anuñ vassâfı yâ Veysî gerekdür yâ bizüm çengâl
 Sitekdür bu mahalde yâd idersem gayri yârânı
 Urus-zâde nezâketle .s.rsa burnuña lâayık
 Katı nâzikedür ol medhe tenezzül eylemez ânı
 Hele ömrinde çengel itmemişdür böyle bir harlık
 Har-ender-harliginde var mı gör Veysî'nüñ akrânı²⁵²

Üniversite ktb. T. 511 numaralı mecmûa içinde Veysî'nin olduğu belirtilen bazı hicivler bulunmaktadır. Bunlardan biri Nef'î tarafından da bir çok defa hicvedilmiş olan Defterdar Bâkî hakkındadır.

Hazret-i Bâkî-i defterdâr dün hammâmnda
 Seyr idenler zelle-i sîmîni olmuşlar deli
 Kanda bir g.t 'âşıkı hıznîr muglim varise
 Bir yere gelmişler olmuşlar bugün Bâkî kulı²⁵³

Hangi Rûhî olduğunu tespit edemediğimiz ancak .s.r.klu Rûhî diye tanındığı anlaşılan bir şâir hakkında söylediği kıt'a:

İşitdüm şî'rini Rûhî-i rîhiñ
 Okurdu .s.r.p bir merd-i bed hû
 Didüm niçün okurken .s.r.rsun
 Didi yellem yelâlî bahridür bu²⁵⁴

Veysî hicivlerinde çok ağır küfürler söylemekten çekinmemiştir. "Karcı-zâde Abdî Şah" diye anılan biri hakkında söylediği kırk sekiz beyitlik:

Sa'âdet-i dü-cihânî gerekse ey dil-i zâr
 Hevâ-yı sohbet-i hîz-i cihândan eyle firâr

matlâ'ı ile başlayan hicviyyede muhâtabına çok çirkin isnatlarda bulunmaktadır. Kendisinin "bed-güflâr" olarak nitelediği bu sözleri onun kahbeyâne vasfı sebebiyle söylediğini ve onun bu vasfını görenlerin kendisine hak vereceklerini, hatta takdir edeceklerini söylemektedir:

²⁵² Ü. 3004: 90b.

²⁵³ Ü. 511: 86b.

²⁵⁴ Ü. 511: 86b.

Delîl ister isen Karcı-zâde olduğına
G.t.nd. vardur anuñ hâlet-i burûdet-i kar

...

Tekellüm ideli dahi bu tab'-ı nazm-âver
Sudûr itmemiş idi bu resme bed-güftâr

...

Göreydiñüz siz anuñ kâhbeyâne vasfın eger
Dir idiñüz baña ahsetet sad hezâr hezâr²⁵⁵

31. Nev'i-zâde 'Atâyî (d. 991- öl. 1044 / 1583-1634-35) *

1583 senesinde İstanbul'da doğmuştur. III. Murad'ın şeh-zâdelerine hocalık yapmış olan Şâ'ir Nev'î Yahyâ Efendi'nin oğludur. Asıl adı Atâullah olduğu için şiirde Atâyî mahlasını kullanmıştır. Babasından, Kâf-zâde Feyzullâh Efendi'den ve Âhî-zâde Abdulhalim Efendi'den ilim tahsil etmiş, 1605-06 da müderris olmuştur. Sırasıyla Lofça, Silistre, Ruscuk, Tırnova, Manastır, Tırhala gibi birçok yerde kadılık yapmış, 1634-35 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Atâyî'nin Dîvânı, Hamsesi ve "Şakâ'ık zeyli olan "Hadîkatü'l-hakâ'ık fi-tekmileti's-Şakâ'ık" isimli eserleri vardır. Bu eserlerden başka hezliyyâtının toplandığı bir dîvânçesi bulunmaktadır. Bu dîvânçe İstanbul Üniversite Kütüphânesinde T. 319 numara ile kayıtlı bulunan Hamse nüshasının sonunda 311b-316b varaklarında kayıtlıdır.

Atâyî'nin genellikle Nef'î hakkında söylemiş olduğu bir çok hicvi çeşitli mecmûalarda ve Sihâm-ı Kazâ nüshalarında yer almaktadır. Hicivleri ve hezilleri çok ağır küfürleri hâvîdir. Nef'î'nin de onun hakkında söylenmiş birçok kıt'ası vardır.

İstanbul Üniv. Ktb. T. 3004 numarada kayıtlı mecmûada Kıta'at-ı Atâyî başlığı altında Nef'î için söylediği şu kıt'alar bulunmaktadır.

Başını oğlanı künine sokarsa Nef'î
Öyle kara köpeğin rast düşer haltasıdur

²⁵⁵ Ü. 3004: 106b.

Riyazî, N. 3724: 106b; Muallim Nacl, 1986: 81-86.; Mehmed Süreyya, 1313, III: 475, Mehmed Tâhir, 1333, II: 95.; Banarlı: 1971, II: 674

Medh idüp kendisini tîg-i zebânum dimesün
Özi bir çingenedür tab'ı kömür baltasıdır²⁵⁶

....

Nef'i-i rû-siyehûn bilmez idüm p.şt idigin
Yolda gördüm sarı oğlanı s.k.rk.n nâ-gâh

Deheni küni ile tursa sorar hâdesesin
Sanki kertenkeledür zehrin alur mâr-ı siyâh²⁵⁷

Nef'i'nin Hasankale'li olduğunu gösteren ve onun Ermeniden dönme olduğunu iddia eden beyitte onu çingene diyerek hicvediyor.

Biz Hasan Kal'ası semtin bilürüz ey Nef'i
Lâzım oldu seni şimden gerü yârâna demek
Çün civânsun sen eyâ Ermeniden dönme gidi
İltifât-ı şu'arâdur saña çingâne demek²⁵⁸

....

Nef'i-yi nâ- halef ki habsi ile
Sögdürür anasına atasına
Kâdir olmayıcak cevâba hemân
Basdırur çingene şamatasına²⁵⁹

Bu mecmûada Atâyî'nin hezliyâtı "*Atâyî Efendinün harf-i tehecci üzre hezl-âmiz darb-ı emsâl ebyatıdır*" başlığı ile verilmektedir.

Söz açsam 'aşk-ı dilberden günâha meyl ider dirsın
Sen ey sûfî pek ahmaksuñ sözi g.t.nd.n añlarsın
...
Nev-cevânum öldürür 'uşşâkınıñ nefsin müdâm
Bir kesicidür ki katl-i nefis ider subh u şâm²⁶⁰

Aynı mecmûanın 95. varagının kenarında "*Atâyî*" başlığı ile hezliyât ından örnekler bulunmaktadır. Bazıları daha önce verilenlerin tekrarıdır.

Sihâm-ı Kazâ'nın bir başka nüshası olan Üniv. Ktb. T. 511. nolu mecmûada "*Nev'i -zâde bera-yi Nef'i*" başlığı ile verilen "*velehu*" ifâdesiyle

²⁵⁶ Ü.3004: 47b.

²⁵⁷ Ü.3004: 47b.

²⁵⁸ Ü.3004: 47b.

²⁵⁹ Ü.3004: 49a.

²⁶⁰ Ü.3004: 48a.

devam eden 29 kıt'a bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Nef'î'nin hiciv söylemesiyle ilgilidir.

Bir b.k çıkar agzından eyâ Nef'i-yi Kıbtî
Hicvile senûñ gibi denî tab'ı sıkınca
Bed-zât u bed- evzâ' u bed-endîş-i şer ancak
Ecdâdına la'net hele Fir'avna çıkınca²⁶¹

....
Şöhre-i şehr-i Stânbûl eyledi hicvün seni
Nef'iyâ ma'zûr tut vaz'uhn katı hîzânesün
Milletün hem mezhebün bilinmedi gitdi senün
Puşt degül gidi degül pâzenk degülsün yâ nesün²⁶²

....
Didiler Nef'iye nedendür bu
Görinir b.k yemek saña enfa'
Didi ma'lûmuñuz degül midür
معنى كل داخل ينفع²⁶³

Bu kıt'alardan sonra hezliyyâtından çeşitli beyitler bulunmaktadır. Bir beytinde, mücevher yüklü sözünü kılıca benzetirken hicvettiği kişiyi domuz yapmaktadır.

Ben seni hicv eylemek elfâz-ı gûher-bâr ile
Bir toñuz kesmek gibidür tîg-i cevher-dâr ile²⁶⁴

Bir mecliste .s.rduğu için şâ'irlerin diline düşen ve özellikle Nef'î tarafından çokça hicvedilmiş olan Vahdetî hakkındaki bir beyti şöyledir

Vahdetî sen yine .s.rмага açduñ mı dehen
Kavareñ sığmadı mı agzına n'oldı g.t.ñe
Kif-i bârût g.t.ñ top aña fındık kavareñ
Kulle-i Kâfı yıkarsun meded uyma ötüne(?)²⁶⁵

Atâyî, Ünsî'yi Nef'î ile birlikte hicvederken sözlerinin hiciv değil, gerçeklerin söylenmesi olduğunu belirtir.

²⁶¹ Ü. 511: 88a.

²⁶² Ü. 511: 88a.

²⁶³ Ü. 511: 88a.

²⁶⁴ Ü. 3004: 97b. Der-kenar

²⁶⁵ Ü. 3004: 87b. Der-kenar

Senüñile Ünsi'yi ey Nef'i hicve 'ahd itdüm
 Ki memâr u gayretinüz olmayınca zâyi'dür
 Bu iki kıt'a ise 'ahdüme hâlel virmez
 Size bu hicv degüldür beyân-ı vâki'dür²⁶⁶

Atâyî ile Nef'î arasında bir söz düellosunun yaşandığı vakı'adır. Nef'înin Atâyî hakkında onbeş kadar kıt'a söylemiş olduğunu tesbit edebildik. Nef'î ayrıca devrin diğer şâirlerinden de bahsettiği için bazı nüshalara "*der hak-ı cumhur*" diye kaydedilen ve beyit sayısı on üç ile yirmibir arasında değişen bir kıt'a-yı kebîrle de Atâyî'yi hicvetmektedir.

Nev'i-zâde bize bu şîve-i hîzâne neden
 Seni s.km.k bize iller gibi matlab degile
 ...
 Gerçi Kâf oğlu sefâhetde 'alemdür şimdi
 Sen kadar mi-dehed ü fâhişe meşreb degile
 ...
 Lafı ko anı müderris beni beg s.kd. dime
 Beg müderris kadar eşrâfa mukarreb degile
 ...
 Neden ol fâhişe bilmem bizi ahmak mı sañur
 Anuñ etvârı bize şimdi mücerreb degile
 ...
 Ehl-i ilmeme dir ise başına çalsun 'ilmün
 Sâ'ir erbâb-ı suhan cehl-i mürekkeb degile
 ...
 Feyz-i hakdur suhan ey yâre-tırâz-ı apşut(?)
 Her kişi nükte-i ilhâma muhâtab degile²⁶⁷

Nef'înin hicivleri de en az Atâyî'nin hicivleri kadar kaba, küfürleri muhtevîdir. Bunların içinde en edeblisi ucu şâir Nev'î'ye uzanan şu kıt'adır.

Nev'i-zâde saña mîrâs-ı pederdür yâve
 Ömri zîrâ pederün yâve dimekle geçmiş

²⁶⁶ Ü. 3004: 92a Der-kenar

²⁶⁷ Ü. 3004: 91a, (Başlıksız); Ü. 511: 66b. (Der hakk-ı Nev'izade); Ü. 1653: 51a (Der hakk-ı Cumhur); M. 769: 54 (Der hakk-ı Cumhur.)

Var kıyâs it ne kadar herze yimiş kim merhûm
Yirine sencileyin bir kaba yesteh s.çm.ş²⁶⁸

Atâyî de Nef'î'nin anasını işin içine sokmuştur.

Kûşe-gird olmuş gezer Nef'î t.ş.k cerrândır
Anası hayr ümd ider ol kahbe-i bî-'ârdan
Dertmendândan gören ol derdine dermân umar
Âferîn cerrâra kim cerr eyleye cerrârdan ²⁶⁹

32. Nef'î (öl. 1044 /1635)*

Asıl adı Ömer olup Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuştur. Doğum târihi ve ailesi ve tahsili ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Şiirlerine ve Farsça dîvânının olmasına bakılarak kendisini bir şekilde yetiştirmiş olduğu söylenebilir. Önceleri Darî mahlasını almışken Gelibolulu Ali Erzurum veya Sivas Defterdârı iken ona Nef'î mahlasını vermiştir.

I. Ahmed döneminde İstanbul'a gelmiş ve I. Ahmed ve IV. Murad devirlerinde kısa süreler için Edirne'de kalması haricinde ölümüne kadar İstanbul'da yaşamıştır. Maden mukâtâcılığı, maden kâtipliği, cizye muhâsebeciliği gibi çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, hicivleri yüzünden görevlerinden bir çok defa azledilmiştir. Gürcü Mehmed Paşa'ya yazdığı hicivdeki:

Üçüncü def'adur bu Hak belâsın vire mel'ûnuñ
Ki yok yire beni 'azl itdi olmuşken senâ-hVânı²⁷⁰

beyti, yalnızca Gürcü Mehmed Paşa tarafından üç defa azledildiğini göstermektedir.

IV. Murad'ın yasaklamasına rağmen hiciv söylemekten vazgeçmemesi ve bir rivayete göre Bayram Paşa'yı hicvetmesi üzerine boğdurularak cesedi denize atılmıştır. (Bkz. II. Bölüm)

²⁶⁸ Ü. 3004: 8b; M. 769: 22.

²⁶⁹ Ü. 3004: 49a.

* Riyâzî, N.3724: 141b; Rıza, 1316: 95, Naima Tarihî, III: 222, Mehmed Süreyya, 1315, IV: 576; Mehmed Tahir, II: 441; Fuad Köprülü T. Edb. Tarihî: 335, ; Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Yay. Ank. 1987; KARAHAN Abdulkadir "Vesikalar Işığında Nef'inin Hayatında Çizgiler" Türk Dili Dergisi, III: 29, 1961.

²⁷⁰ Ü. 511: 62a.

Ölüm târihi Belîğ tezkiresinde 1040/1630, Rıza Tezkiresinde 1046/1636, Âsım tezkiresinde 1045/1635-36, Keşfü'z-Zünûnda ise 1044/1635 olarak kaydedilmiştir. 1044 târihi kabul görmektedir.

Nef'î, Edebiyat târihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Hakkında yazılmış makâle ve kitapların çokluğu da bunu göstermektedir.²⁷¹

Rızâ, tezkiresinde Nef'î'nin heccavlığı ile ilgili olarak:

"Tab'-ı mu'cize şemâ'il hicv ü hezle mâ'il olup hezliyyâtını sebt ü tahrîr idüp "Sihâm-ı Kazâ" deyü nâm virmüşdür."²⁷²demektedir.

Nef'î'nin hiciv oklarına hedef olan Riyâzî ve Kaf-zâde Fâizî'nin onun hakkında olumlu düşünceleri beklenmemelidir. Riyâzî:

"Erz-i rûmî Ömer Begdür. Hâlâ divân-ı humâyûn-ı sultânide ma'den mukâtâcısudur. Me'ânî-yi nakş-ı perdâzı olup semt-i 'Irakda tavr-ı 'acemâne üzre nevâzinde-i kânun-ı sahnistan bu eş'âr anlarındur."²⁷³

şeklinde kısa bir bilgi ile yetinirken Fâizî Nef'î'nin üç beytini vermiştir.

- ²⁷¹ Ansiklopedi maddeleri, Şuara tezkireleri (Beyanî, Riyazî, faizî, Rıza, Âsım) Biyografik eserler (Keşfü'z-zünûn, Fezleke, Mecelletü'n-nisab, Silcillî Osmanî, Osmanlı Müellifleri, Esamî, Şakayık Zeyli) Edebiyat tarihleri, Antolojiler ve Kataloglardaki Nef'î ile ilgili maddeler haricinde tespit edebildiğimiz ve bazılarını incelediğimiz makale ve kitaplar şunlardır:
- İbuzziya Tevfik: *Nef'î*, İstanbul 1305, s. 303.
- Abdülkadir Karahan: *Nef'î*, Varlık Yayınları, İst. 1954.
- Abdülkadir Karahan: *Nef'î Divanından Seçmeler*, Ank. 1985.
- Kemal Edib (Kürkçüoğlu): Nef'î'nin Bilinmeyen Birkaç Şiiri, *Ank. Üniv.DTCF. Dergisi*, VIII, sayı 2, Ank. 1949, s. 287-294.
- Tulga Ocak: Nef'î ve Türkçe Divanı, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ank. 1980.
- Tulga Ocak: Nef'î'nin Bilinmeyen Şiirleri "Journal of Turkish Studies, volume 4, Harvard 1980 page 79.
- Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayını Ank. 1987, s. 135. (Doç. Dr. Tulga Ocak "Nef'î ve Türk Edebiyatındaki yeri" s. 1-45, Doç. Dr. İsmail Ünver; "Övgü ve Yergi Şairi Nef'î", s. 45-79, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu, "Kasîde Şairi Nef'î" s. 79-91, Çavuşoğlu: "Nef'î'nin Kasidelerinden Örnekler ve Açıklamalar" s. 91-135.)
- Recalzade M. Ekrem, *Küdemadan Birkaç Şair*, Matbaa-ı İbuzziya, İst. 1305 s. 60.
- Saffet Sıtkı (Bilmen) *Nef'î'nin Sihâm-ı Kazası*, Hicv ve Mizah Serisi, İst. 1943.
- Seyyid Naimüddin: "Nef'î'nin Bilinmeyen Kasideleriyle Diğer Manzumeleri", *Ank. Üniv. DTCF Dergisi*, XI, Ank. 1953, s. 125-147.
- Ali Nihat Tarlan: *Nef'î'nin Farsça Divanı Tercümesi*, Numune Mat. İst. 1944, s. 154.
- Ali Canip (Yöntem): Nef'î'nin Gazelleri, *Güneş Mecmuası*, 1927, sayı 5.
- Ali Ekrem (Bölçür): Nef'îde Tasavvuf, *Darü'l-fünun Edb. Fak. Mec. İst. 1341*, IV say. s. 3-4.
- İbnü'l Emin Mahmud Kemal: Nef'îye Dair, *TTEM*, İst. 1928, sayı 19.
- Prof. Dr. M. Fahrreddin Kırzioğlu: Şair Ömer Nef'î'nin Sekiz Arka atası ve Babası Mehmed'in Bir Tarih Şiiri, *Türk Dili Dergisi*, Sayı. 120, 1961.
- Prof. Dr. Abdülkadir Karahan: Vesikalar Işığında Nef'î'nin Hayatından Çizgiler, *Türk Dili Dergisi*, c. III, sayı 29, 1961.
- Metin Akkuş: Nef'î'nin Sanatı ve Türkçe Divanı, (Basılmamış Doktora Tezi,) Erzurum 1991.
- Mehmet Atalay: Şair Nef'î Farsça Divanının Edisyon Kritisli ve Üslubu, (Basılmamış Doktora Tezi,) Erzurum 1988.

²⁷² Rızâ, 1316: 95

²⁷³ Riyazî, N. 3724: 141b.

Başta babası olmak üzere yaşadığı dönemdeki devlet erkânı ve şâirlerin bir çoğunu hicveden Nef'î, hicivlerini Sihâm-ı Kazâ isimli bir mecmûada toplamıştır. Sihâm-ı Kazâ isimli bu mecmûanın çeşitli kütüphânelerde müstakil ya da diğer şâirlere ait hicivlerle birlikte tertip edilmiş nüshaları bulunmaktadır.²⁷⁴

Sihâm-ı Kazâ ve Nef'înin hicvi için Tâhir Olgun şöyle demektedir:

Hicvinin o kadar yok âb u tâbı
Sihâm-ı Kazâ bir söğüş kitabı
Olmuş da Sihâm-ı Kazâyâ hedef
Eylemiş kendini o yolda telef
Dolaşacağına kasîdelerde
Cevlân etseydi başka yerde
Tab'ının yol verip o şiddetine
Yazsaydı bir destan Türk milletine
Olurdu kendisi bizde Firdevsî
Türkün bulunurdu bir Şeh-nâmesi²⁷⁵

Hicvi dâimâ bir silah olarak kullanan Nef'înin, bu eserine Kaza okları ismini vermesi ve her bir hicvini ok olarak nitelemesi tabiidir.

Bir çok hicinde "şemşir-i hicv, şemşir-i suhan, şemşir-i zebân, tig-i zebân, tig-i hicv, hiciv oku" gibi ifâdeler kullanması, karşılıklı hiciv söylemeyi, cenk etmek, (ceng-i hicv) olarak görmesi, düşmanlarını arsa-i hicâ'ya çağırması ve onlara meydan okuması gösteriyor ki, Nef'î hicvi düşmanlarını yaralamak, perişan etmek için acımasızca kullanmıştır.

O kafası kızdığı zaman hiciv kılıcını çekip saldırmaktadır:

Gör ne mazmûnlar kopar yârân eline sunmaga
Kiştâr-ı ma'niye tohm-ı şekâ ekdüm yine
Reh-güzârımdan savulsun rind olan erbâb-ı dil
Kim saf-ı a'dâya şemşîr-i zebân çekdüm yine²⁷⁶

²⁷⁴ İstanbul. Üniversite Kütüphanesi: Ty. 511.; Ty. 1653.; Ty. 3003 ; Ty. 3004.; Ty. 3005.
Millet: Ali Emiri (Manzum) 768, Millet Ali Emiri (Manzum) 769.

²⁷⁵ (OLGUN), Tahir: *Edebiyat Tarihimize Dâir Manzum Bir Muhtıra*, İst. 1931, s. 75.

²⁷⁶ Ü. 3004: 3b.

Düşmanlarına karşı açtığı savaşta Sihâm-ı Kazâdaki okları kullanılacaktır.

Kimdür benümle fenn-i ma'ânîde bahs iden
Bilsün aña ki hamle-i tab'um belâ yiter
Ol Rüstem-i kemân-keş-i nazmum ki tab'uma
Terkeş mukatta'ât-ı Sihâm-ı Kazâ yiter²⁷⁷

Nef'î çaresiz kaldığı için hicve başvurur. Zamâne insanının gâyet şakî olması sebebiyle başka çâresi kalmadığı için dil kılıcını çektiğini söylemektedir.

Yok tîg-i zebân çekmeden özge dahi çâre
Gâyetde şakî oldılar ebnâ-yı zemâne²⁷⁸

IV. Murad'a sunduğu bir kasîdede ise kendini begenen hasetleri dil kılıcıyla susturmayı tek çere olarak görür:

Belâ budur ki ne denlû ferîd-i 'asr olsañ
Yine inanduramazsın hasûd-ı hod-kâmı
Hasûd degme belâyile söz kabûl itmez
Olursa tîg-i zebân ile olur ilzâmı²⁷⁹

Nef'î kendisini hem övgüde hem yergide başarılı bulmakta ve övünmektedir. Şeyhülislâm Mehmed Efendi'ye sunduğu bir kasîdesinde:

Virürüm dōsta bir harf ile tevkî-i kabûl
İderüm düşmanı bir nokta ile şöhre-i 'âm²⁸⁰

diyerek dostu yüceltmenin, düşmanı rezil etmenin kendisi için hiç de zor olmadığını belirtir. Nitekim hiciv kalemiyle bir nokta koyup isim vermeden mutahhar (temizlenmiş, mübârek) olarak nitelenen birilerini muzahhar (puşt) olarak ilan etmektedir.

Şarkdan gelme yine şehir-i Stanbûl içre
Bir iki pûşt zuhûr itdi mutahhar dirler
Hâme-i hicv ile bir nokta kosam ben de n'ola
Pušta çün garb diyârında muzahhar dirler²⁸¹

277 Ü. 3004 : 4a.

278 Mastakova , 1970: 148 ; Yücebaş, 1959: 64.

279 Ünver, 1987: 71. (Nefî, Türkçe Divan, 1269: 72.)

280 Ünver, 1987: 45. (Nefî, Türkçe Divan, 1269: 167)

281 Ü. 3004: 10b.

Nef'î'ye göre hicivleşmek, cenge girişmek demektir. O kendisinin bu cengte daima gâlip geleceğine inanmaktadır. Düşmanları kalabalık da olsa cadı askerleri gibi kârşısında bozguna uğrarlar:

Cem' olup Kîrli Nigârûn başına bir kaç geñez
Sen de hicv it deyü saçın bürçegin heb yoldılar

Girdiler bir şâ'ir-i sâhirle cenge 'âkıbet
Leşker-i câdû gibi sihriyle maglûb oldılar²⁸²

Nef'î'nin hicv sahasındaki gücünü, düşmanlarının hicivleri karşısındaki dayanıklığını, hiciv oklarından ardırmazlık ve utanmazlık kalkanı ile kurtulduğunu, hatta ok işlemez, kılıç kesmez bir canavar olduğunu düşmanları da söylemektedir.

'Ârif olan Nef'i-yi bî-'ân hicv eyler mi hiç
P.şt dirsün .bn. dirsün kendi inkâr eylemez

'Âciz oldı hâsılı şemşîr-i tab'-ı ehl-i dil
Güyyâ bir cânavardur tîgler kâr eylemez²⁸³

Nef'î hiciv meydanında kendini bir kaplana, rakiplerini ise tekeye benzetmektedir. Kaplan ile tekenin savaşında netice bellidir.

Fursatî bencileyin bebr-i beyân-ı nazma
Hiç karşı tura mı sencileyin Türk tekesi

Gel berü 'arsa-i hîcâda dilâver er iseñ
Kahbenüñ nekbeti pâzengi muhannes lekesi²⁸⁴

Hiciv sahasında başarılı olmak için mazmun gerektir. Mazmundan maksat ise nükte. Eğer sözde güzel bir nükte, hoş a gidecek bir söz söyleme şekli, hicvedilecek bir yön, zekâ kıvraklığı olmazsa hiciv meydanından galip çıkmak mümkün değildir.

Fursatî sen bu semti bilmezsin
Eyleme gel bizümle yok yire cenk

Saña kaç kerre didüm añlamaduñ
Sözde mazmûn gerekdür â puzevenk²⁸⁵

²⁸² U. 3004: 8a.

²⁸³ U. 3004: 49a.

²⁸⁴ U. 3004: 50a.

²⁸⁵ U. 3004, 14b.

Rakiplerini kahbe olarak nitelidiği bir hicvinde mânâ arsasında savaşacak er aramaktadır.

Gireli pençe-i endişeme şemşîr-i suhan
Bir mubâriz taleb eyler yürürüm merdâne
Bilmem er kalmadı mı 'arsa-i ma'nâda dahi
Bir iki hamlede bir kahbe çıkar meydâne²⁸⁶

Nef'î hicvinde çok kaba olabildiği, düşmanını yaraladığı, onu yok etmek için elinden gelen gayreti gösterdiği gibi, gâyet nâzik, nüktedan, latîfeci biri de olabilmektedir. O rakîbine göre üslubunu ayarlamıştır diyebiliriz.

Nef'î, tarz-ı acemâne de denilen bir üslup ve dil kullanmıştır.

"Daha önce söylenmiş mazmun ve alışılmış terkiplerden kaçınıp bunların yerine yenilerini bulma özelliği olan bu yeni üslubun etkisi ile Nef'î kendisinden önce bunu şiirlerinde denemiş olan Örfî'yi takip etmiştir. Bu etki ile yazdığı şiirlerinde Örfî'nin kullandığı kelime, terkip ve vasıf tamlamalarını kullanmayı tercih etmiş, dolayısıyla edebiyatımızda yani bir dil kullanmış olmuştur. Nef'înin kasîdelerinin fahriyelerinde kendisinden yeni dilli bir şâir olarak bahsetmesi çağdaşlarının "taze zebân" diye kendisini hicvetmesine sebep olmuştur."²⁸⁷

Tâze eş'âr deyü ey gidi-i bed- mezheb
Gitme gel yok yire Tebrîz ü Kûm Şîrâze
Düşmesün köhne tılagı karınuñ agzından
Olmaz ey Nef'î saña böyle zebân-ı tâze²⁸⁸

diyerek kendisini hicveden Kaf-zâde Faizî'ye Nef'înin cevabı çok ağırdır.

Ceng-i hicv ise murâduñ eger ey Kâf oğlu
Sen de neymiş göresin zahm-ı zebân-ı tâze

²⁸⁶ Karahan, 1961: 108,

²⁸⁷ Ocak, 1987: 28.

²⁸⁸ Ü. 3004: 93b. Der-kenar

Kirimüzle tılagın 'avretinüñ dilleşidür
İşte meydân-ı suhan gitmeyelüm Şîrâze²⁸⁹

Böyle hicivler yanında az da olsa güzel hicivleri de bulunmaktadır.
Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Nef'î'yi Câhiliye devrinin meşhûr Arap şâiri
İmri'ü'l-Kays'a benzeten şu kıt'ayı söylemiştir.

Şimdi hayl-i suhanverân içre
Nef'i mânendi var mı bir şâ'ir

Sözleri Seb'a-i Mu'allakadur
İmri'ü'l-Kays kendüdür kâfir²⁹⁰

Nef'inin buna karşılığı gerçekten güzeldir.

Bize kâfir dimiş Müftî Efendi
Tutalum ben diyem aña müsülmân

Varıldukda yarın rûz-ı cezâyâ
İkimüz de çıkaruz anda yalan²⁹¹

Bu dörtlüğün bir benzeri kaynak gösterilmeden Nef'îye ait olarak
zikredilmektedir.

Baňa bî-dîn didi erbâb-ı garaz
İrtikâb eylediler kizbi hemân

Ben dahi anlara dîndâr didüm
Yalanuñ karşulığı oldu yalan²⁹²

Kendisine köpek diyen Tâhir Efendi için söylediği kıt'a:

Baňa Tâhir Efendi kelb dimiş
İltifâtı bu sözde zâhirdür

Mâlikî mezhebüm benüm zîrâ
İ'tikâdumca kelb Tâhirdür²⁹³

289 Ü. 3004: 93b. Der-kenar

290 Ebuzziya Tevfik, 1305: 20.

Ü. 3004 Nolu Mecmuanın 92a kenarda bu kıtanın ikinci mısırı şöyledir:

Yokdurur Nef'i gibi bir şâ'ir

291 Ebuzziya Tevfik, 1305: 21.

Ü. 3004 Nolu Mecmuanın 92a kenarda şöyle:

Bize kâfir dimiş Müftî Efendi
Biz aña diyelüm şimdi müsülmân
Huzur-ı izzete vardukda yarın
İkimüz de çıkaruz belki yalan

292 Yücebaş, 1976: 60-61.

293 Ünver, 1987: 77, Naklen Ebuzziya Tevfik, 1305: 21.

Nef'î hicvi yüzünden çok kimseyi kendine düşman etmiştir. Övgüde olduğu gibi yergide de mübâlagalıdır. Ne zaman ne yapacağı belli olmayan, övdüğü bir kimseyi biraz sonra hicveden, hicvinde dostu düşmanı pek ayırt etmeyen bir kişi olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar kendisi

İ'tikâdumca gazâ eyledüm in-şâ'a'llâh
Hak bilür yok yire ben kimsey sövmem a köpek

من نه انم که زبونی کشم از چرخ فلک
Felegi hicv iderüm cevriñi görsem a köpek²⁹⁴

diyerek haksız yere kimseyi hicvetmediğii söylüyorsa da çağdaşlarından Sâ'î onun dost düşman ayırt etmediğini söylemektedir:

Merdum-âzârâna serdâr olsan ey Nef'î n'ola
Cümle a'dâ vü ehibbâ heb yanunîda birdür

Turmayup dendân-ı hicv ile çalarsın herkesi
Sûretün insan ammâ sîretün hınzîrdür²⁹⁵

Zaten Nef'î de bir dörtlüğünde kendisini şöyle tanımlamaktadır:

Kendüm bilürüm ben ki ne Hızrum ne Mesîha
'Âlem dem-i cân-bahşum ile gerçi ki toldı

Cibrîl şakî olduğuma kalmadı şübhe
'İfrît mukaddes ne disem yeñsiler oldı²⁹⁶

Nef'î muânızları hakkında o kadar ağır hicivler söylemiştir ki Nef'î'nin katlinin vacip olduğu söylenmeye başlanmıştı.

Kâf-zâde Fâizî'nin söylediği açıkça anlaşılan Farsça bir beyit "Nef'î adındaki hiciv söyleyen şâirin katli dört mezhepte de yılan öldürmek kadar vaciptir" diyordu.

آن شاعر هجا کو کاو راست نام نفعی
قتلش بچار مذهب واجب چو قتل افعی

297

²⁹⁴ Ü. 1653: 49b. (Ben feleğin çerhinden aciz olacak insan değilim.)

²⁹⁵ Ü. 511: 87b. Bu kıt'a Sâ'î'nin hicivleri altında bulunmaktadır. Sâ'î'nin ölüm tarihi dikkate alındığında bu kıt'anın onun tarafından söylenmiş olması mümkün görünmüyor.

²⁹⁶ Ü. 3004: 15a.

²⁹⁷ Ocak, 1987: 12

Riyâzî, Nef'î'nin -hicivlerinden dolayı- Ebu Cehil soyundan geldiğini düşünmektedir. Bütün ecdâdına lânet yağdırdığı gibi kıyâmet gününe kadar gelecek olan sülalesinden de nefret edeceğini söyler:

Geldi b.k.ñ agzından eyâ Nef'i-yi ma'bûn
Hicv ile seni Sâmi-i pür-zûr sıkınca
Evlâdına nefrîn ola Deccâle varınca
Ecdâdına la'netler Ebû Cehle çıkınca²⁹⁸

Nef'î'nin hicivleri yalnızca Siham-ı Kazâ'dakilerden ibaret değildir. O, kasîdelerinde kendisini överken kendisine düşman olarak gördüklerini hicvetmiştir.²⁹⁹ Kasidelerinde hicvedilenler çoğunlukla belli değildir. Bazılarında ise ip uçlarından hareketle kimi hicvettiğini tespit etmek mümkündür. İlyas Paşa'ya sunduğu kasîdede ise isim vererek Mantıkî'yi şu beyitlerle hicvetmiştir.

Ba'na âmî diyen bâtil ne herze yir köpek câhil
Edebde ol dahi zu'mınca sâhib-tab' u mollâdur
Mukallid mashara mudhik tutalum Mantikî olmuş
Nice mollâ olur ol hâr 'aceb bî-hûde da'vâdur
O güne mudhikûn eş'ârına söz mi dir ehl-i dil
Nihâyet ol kadar vardur ki mevzûn u makaffâdur
Nazîre diye Kur'ân'a niçün katl olmaz ol bî-dîn
O güne kâfirûn katli niçün muhtâc-ı fetvâdur
Beni medh anı zemm itmek degül ma'nîde maksûdum
Hakikatdur sözüm sözde murâdum hakkı icrâdur³⁰⁰

33. Mantıkî (d. 1003 – öl. 1045 /1594-95-1635-36)*

Sûriye'nin Şam şehrinde dünyaya gelmiştir. Nahçıvanlı Molla Zeynüddin isimli bir âlimin oğludur. Molla Şeref Dımışkî'den ders almış,

²⁹⁸ Ü. 3004: 49a. (Bu kıtayı Nâdirî, Atâyî veya Riyâzî'nin söylediği hususunda kesin bir kayıt bulamadık. Kimin söylediği belirsizdir. Bu mecmûada Riyâzî'nin kî'aları arasına yazılmış.

²⁹⁹ Divanındaki hicivler için daha geniş bilgi, İsmail Ünver'in "Övgü ve Yergi Şairi Nefî" başlıklı makalesinde vardır. *Ölümünün Üçyüz Ellinci Yılında Nefî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1987: 45-79.

³⁰⁰ Nefî Divanı, 1993: 157-158.

* Rıza, 1316: 90, Belîğ, 1985: 216, ; Mehmed Süreyya, 1308, I: 212, Naci, 1986: 96-98, T.Y.D.K, II: 292-295.

mülâzım sayılarak Sâlihiye'de bulunan Selîmiye medresesine Abdurrahman İmâdî yerine müderris olmuş; ancak kısa süre sonra azledilmiş ve görev tekrar İmâdî'ye verilmiş. Bu olay üzerine 1616 yılında Haleb'e gidip Sadrazam Öküz Mehmet Paşa'ya sığınan Mantıkî, Sadrazam emriyle tekrar Selîmiye müderrisliğine getirilmiş. 1618'de İstanbul'a gelip üsulüne göre mülâzım olarak müderrislik yapmaya başlamış. Çeşitli kademelerle İstanbul medreselerinde müderrislik görevlerini yürütürken IV. Murad'ın meclislerine katılma fırsatına da kavuşmuştur. Pâdişah huzurunda Nef'î ile hicivleşmeleri olmuştur. Nef'î bahsinde verdiğimiz bir hicivden anlaşıldığı kadarıyla kendisini avamdan biri olarak niteleyen Mantıkî için Nef'î, taklitci, komik vasıflarını kullanmaktadır.

Mukallid mashara mudhik tutalum Mantıkî olmuş
Nice mollâ olur ol har 'aceb bî-hûde da'vâdur³⁰¹

Mantıkî 1634-35 yılında Şeyhülislam Bahâyî Efendi'nin yerine Halep kadılığına tayin edilmiş aynı sene içinde Şam kadılığına getirilmiştir. Şam mütesellimi Çiftelerli Osman Ağa'nın zulmüne ve yoksuzluklarına müdâhele edince onun düşmanlığını kazanmış olan Mantıkî, Şam'da bulunmadığı sırada aksayan bir devlet işi sebebiyle Osman Ağa tarafından, "emirleri yerine getirmeyip, devlet erkânı hakkında ileri geri konuşmakla vakit geçirdiği" yolunda İstanbul'a şikâyet edilince önce görevinden azledilmiş sonra idam edilmiştir. Ölümü 1045/1635-36 târihindedir.

Dîvânı basılmış olan Mantıkî yaşadığı dönemde hoş-sohbet, latifeyi seven bir kişi olarak tanınmıştır. Şam Sâlihiye'deki ilk müderrisliğinden azledilince Halebe gidip Öküz Mehmed Paşa'ya ilticâ etmesini anlattığı şu kıta onun latîfeci, nüktedan bir kişi olduğunu gösterir.

Şamda bilmediler kıymetümi
Hicret itdüm Halebü'ş-Şehba'ya
Harlarun çifte-i iz'âcından
İlticâ itdüm Öküz Paşa'ya³⁰²

³⁰¹ Nefî, 1993: 157-158. ; T.Y.D.K. II: 293.

³⁰² Nuri, 1986: 96.

Mantıkî'nin şiirlerinin ve hicivlerinin çoğu kaybolmuş olmalıdır. Dîvânında bulunan afyon tutkunu İmam Pendî hakkında söylediği hezliyyâtını örnek olarak veriyoruz.

Der-hezl-i Pendî Efendiyyü'l İmâm

Seher ki virdi safâ gûş-ı hûşa bang-i ezân
Kenâr-ı pister-i gafletde oldı h^vâb zenan

Figâne başladı bülbül gibi mü'ezzinler
Fezâ-yı gülşene döndi makâm-ı tâ'atiyyân
Göründi bir tarafından mahallenüñ nâ-gah
Bir âftâb ki nûrıyla toldı kevn ü mekân

Gül-i riyâz-ı İmâmet Cenâb-ı Pendî kim
Mü'ezzin olsa revâ 'andelîb aña her ân

Kaçan ki tâze vuzûlarla geçse mihrâba
Nemâz içinde .s.rmuş gibi kaçır şeytân
O denlü oldı binâ-yı vuzûsı müstahkem
Ki degme bâddan irişmez binâsına noksân

O hasteye (ki) mübârek eli isâbet ide
Şehîdlerle ider 'azm-i gülsitân-ı cihân

O meyyite ki nemâzın kıla sa'âdet ile
Yakîn kabîrde çekmez 'azâb-ı câvîdân

Sehâ o denlü îsâr ider tevâbi'ine
Ger sene iken elinde bulunsa pâre-i nân
Giderdi cennete togrı bir ehl-i nâruñ eger
Eline girse o pâkîze- kûşe-i dâmân

Yere iner eteginde kılur nemâzı melek
'Aceb mi eylese ardında secde âdemiyân

Göreydi kûşe-i mihrâba salâbetini
Peleng ü şîr tehiyyâta otururdi hemân

Kaçan ki göstere tekbîrde yed-i beyzâ
Önünde secde gibi kıvnlup yatar so'bân

....
Zihî salâbet ü zihî vüzû'la takvâ' kim
Aña görince olur hep imâmlar lerzân

Bu deñlü keyfe giriftâr iken yine görsen
Toyunca iyd ider gelse her kaçan ramazân

Cemâl-i bâhar-ı envânını görüp bula ger
Getürse 'izz-i huzûruñda rim papâ îmân

Gelür cenâbına Butlankabûrdan nâme
Ki kullığına beni eyle kabûl ey Sultân

İmâm şâ'ir el Hâk bir özge masharadur
İmâmlarda ki bulunmazdı degme iz'ân

Ne şî'r-i âb-ı zülâl ne şî'r-i sihr-i helâl
Ne şî'r-i vâstatü'l-'akd-i sübha-i mercân

Gazelleri okunur şimdi hep mecâlisde
Kasîdesin götürür başda nüshaveş yârân

Aña ider felek eylerse kimseye teslim
Anuñla fahr ider eylerse fahr eger devrân

Kerâmeti bu yeter kim bu deñlü müflis iken
'Ale's-seher yidigi berş olur iki batmân

Ne berş zîb-i dükkân-ı rahîki magfûr
Anuñla derdine erbâb-ı dil ider dermân

Ne bâr-ı minnet-i Arnâvudân-ı boza- fûrûş
Ne kayd-ı şîve-i hûmâr-ı nâz-i pîr-i mugân

Hamîr-i mâye-i şâdî yeter kelûle-i berş
Kaçan ki cilve-i zerdiyle olsa cilve künân

Yüzi karalığına ma'rifet olur asyon
N'ola yolunda gubâr olsa hâkile yeksân

Yanakları kızarur gül gibi şükufte olur
İstese nâmını bîmâr-ı 'illet-i yerkân

Tebârek-Allahü'l-hak nuh tarâfa ma'cundur
Ki cân otı var içinde disen efendi inân

Garaz ne midhat-i berş ü ne vasf-ı afyondur
Gıdâ-yı pâkini takrîrdür murâd hemân

Inandırur seni bir kaç yalâncı gerçekten
Seni ayırmak için benden itdiler pinhân

...

Hüdâ bilür ki ben ol bî-edeb kulun degülüm
Ki gıybetünde zebânum ola küteh-'inân

Ne hicvden haberüm var ne mâ'il-i hicvüm
Bu iftirâyı baña itmesün kimesne gümân

Hemîşe medh-i şerîfün durur baña pîşe
Hayâl-i menkibetündür baña enîs-i cinân

Der-i sa'âdetine rûy-ı ma'zeret sürdüm
Kabûl-i hazretün olmaz ise zihî hüsrân

Semend-i tab'ımı süst itdi bâd-ı gussa vü gam
Beni geçerse n'ola bir iki har-ı nâdân

Fezâyı 'arsa-i medhünde Fârisü'l-haylüm
Elümde kilik ü devât oldı gûy ile çevgân

Benümle da'va-yı mûdî kılan hemân gelsün
Ki tóbveş idcyüm kellesin yere galtân

....

Du'âya başla yiter Mantıkî uzatma sözi
Du'â-yı devletidür çünkü saña vird-i zebân

Hemîşe tâ ide tiryâkiyân gıdâ-yı berş
Müdâm tâ çalına kahvehânede fincân

Elünde işba'ı zâhid-misâl olmaya dûr
Hemîşe meblag-ı berş-i latîf keyf-resân ³⁰³

34.Vahdetî (öl. ? XVII. Yüzyıl)

Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Vahdetî'nin Yumnî Tezkire-sinde Kazvinli olduğu söylenen ve IV. Murad'la Bağdat'tan İstanbul'a geldiği belirtilen Vahdetî olması ihtimali kuvvetlidir. Bu Vahdetî'nin adı Mir Mehmet'tir. Kapıcıbaşı olmuştur.³⁰⁴

Nefî'nin Vahdetî hakkında söylediği kıt'alarda Farsça mısraların bulunması ve acem darb-ı mesellerini hatırlatılmasından hareketle Vahdetî'nin Kazvinli Vahdetî olduğunu söyleyebiliriz.

Vahdetî'nin hicve konu olması bir mecliste .s.rmuş olması sebebiyledir. Onun hakkında söylenmiş hicivlerin hemen hepsi onun bu kabahatini dile getirir. Kendisi bunu, söylediği bir beyitte belirtmektedir.

Târîh-i Vahdetî

Kubbe-i çarh-ı felek sayt-ı sadâdan toldı
Vahdetî bir kavare çaldı ki târîh oldu³⁰⁵

Nefî'nin Vahdetî için söylediğini tespit edebildiğimiz 30 kıt'a bulunmaktadır. Bir kıt'asında:

Ey Vahdeti sen Fursatî'yi s.çm.d. geçdün
Müşhil mi yidin yohsa so'uk kahve mi içdün
Aheste vü nerm itmek idi gerçi murâduñ
Ammâ bir .s.rdun ki sığırlar gibi s.çd.ñ³⁰⁶

derken bir başka kıtada onun Bağdat'tan geldiğine işâret ederek *Davulun sesini uzaktan işitmek hoştur sen Bağdad'a çekil orada .s.r da sesi hoş gelsin* demektedir.

Ey Vahdeti kös olsa bu deñlü ötmez
Viridi kavaren sâmi'a-i dehre şikest
Bagdâda çekil 'ârif iseñ sen yine kim
Âvâz-ı dohol şenîden ez-dûr hoşest³⁰⁷

³⁰⁴ Yumnî, Tezkiretü's- şu'arâ, Millet Kutüphanesi, Ali Emîrî (Tarih) No: 780: 12b (M. 780:).

³⁰⁵ S. 1660: 81b.

³⁰⁶ S. 1660: 82a ; U. 3005 : 34a.

³⁰⁷ U. 3004: 13b.

Vahdetî önce Nefî'nin, bu sözlerinin iftira olduğunu söyler.

İftirâ itme sakın yârâne

Senün osruk kadar olmaz suhenün

S.ç.d. osurdi deyü ey Nefî

Kokudup turma derin tut dehenün 308

Ancak daha sonra .s.rduğunu o da kabul etmekte, fakat Nefînin bunu abarttığını söylemektedir:

Der-hakk-ı Nefî

Kendi şi'rin oku p.h yime ey Nefî

Az iken zartamı sürdün yürüdün çok itdün

Düşmesün kimse dehânuña muhassal ki benüm

Kavarem agzına düşdi çevirüp b.k itdün 309

Nefî de onun bir defa .s.rduğunu söylüyor; ancak o dahi İstanbul'u kokutmaya yetmiştir:

Ey Vahdeti bir şâ'irisin sen de zemânuñ

Hiç hâli degül zenzemeden kün ü dehânuñ

Bir kerre osurmakla Stânbûlı kokutduñ

Yestehleyecek hâli n'olur halk-ı cihânuñ 310

Vahdetî'ye dirlik verilmiş olduğunu yine Nefînin söylediği bir kıt'adan anlıyoruz. Tabii ki Nefî hemen sözü onun .s.rmasına getirerek dirlik ve tımarıyla ilgi kurmaktadır.

Vahdetî tâli'in küşâde imiş

Kavarenle açıldı bâb-ı Murâd

Virdiler yel değirmenini tımâr

Eyü dirlik begüm mübârek bâd 311

Vahdetî de Nefînin kadrinin hicvi sebebiyle arttığını, söyler.

Nefîyâ hicv senün devletün efzûn itdi

Pâye-i kadrini gıtdükçe ziyâde iderek

308 S. 1660: 82a.

309 U. 511: 90b. Birinci misra' eksik.

310 U. 3004: 50a.

311 U. 3004: 13a.

Yüzüne devletüne başuna yestehler idüm
Korkarın n'eyleyeyüm bir b.k olursun giderek ³¹²

Vahdetî'nin dirlik ve tımarının bir müddet sonra elinden çıktığı yine Nefî'nin bir kıt'asından anlaşılmaktadır.

Ey Vahdeti zartanla gelen dirlük ü tîmâr
Ger yelle yok olduysa yine tutma dilûn saht
Meşhûr meseldür bunu sen dahi bilürsün
Ez bâd-ı hevâ âmed u ber- bâd-ı hevâ refî ³¹³

Nefî'nin kendisi hakkında bir çok hiciv söylemesi Vahdetî'yi epey rahatsız etmiş olmalıdır. Vahdetî'nin isminin Şaban olduğunu gösterdiğini sandığımız bir kıt'ada, Nefî'nin hiç durmadan bunu söylediğini belirterek "*O sakalından utanmaz mı acaba*" demektedir.

Zarar itmez eger Şa'ban .s.rsa
Mukarrerdür anuñ zımnında nefî
Tefevvûf eylemiş anı ol ebter
Sakalından hicâb itmez mi Nefî ³¹⁴

Nefî Vahdetî'nin şiirini okumasıyla .s.rması arasında hiç bir fark olmadığını söyler:

Ey Vahdeti 'arz-ı hüner it gel ne turursun
Erbâb-ı me'ârifle turursun oturursun
Ammâ g.t.nüñ agzuñ ile farkı yok ancak
Zîrâ gazelin oku didikçe .s.rursun ³¹⁵

Vahdetî de Nefî'ye benzer şekilde cevap vermiştir:

Muhassal düzmiş agzın şimdi Nefî
Çalardı gerçi kim evvel zebânı
Okur şi'rin ya nakl eyler kavârem
Degüldür bir nefes hâlî dehânı ³¹⁶

³¹² Ü. 511: 90b.

³¹³ Ü. 3004: 13a.

³¹⁴ S. 1660: 81b.

³¹⁵ Ü. 3004: 12a.

³¹⁶ S. 1660: 81b.

Vahdetî'nin divânının tertib edilmediğine işaret eden şu kıt'a da Nefî'nindir.

Ey Vahdetî dünyâya 'acîb velvele virdün
 Bir zarta ile nûh felege zelzele virdün
 Dîvânunu tertîbe mecâl olmadı âhir
 Evrâk-ı perîşânı .s.r.dun yele virdün³¹⁷

Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 1660 numarada kayıtlı Süleyman Fâik Mecmûası'nda **Nâdimî** isimli bir şâir adına kaydedilmiş hicivler bulunmaktadır. Nâdimî'nin Vahdetî ve Fırsatî hakkındaki hicivlerinin çoğu Sihâm-ı Kazâ nüshalarında Nefî adına kayıtlıdır. Tezkirelerin hiç birisinde Nâdimî mahlaslı bir şâire rastlayamadık. Nâdimî'nin hicivlerinden sonra Nefî'nin hicivlerinin yer alması mecmûanın düzenlenmesi sırasında bir yanlışlık yapıldığını düşündürüyor. Ancak buradaki uzun bir manzûmenin makta' beytinde "**Nâdimî**" mahlasının bulunması bu mahlası kullanan bir şâirin bulunduğunu veya bilinen bir şâirin *-büyük bir ihtimalle Nefî'nin-* bazı hicivlerinde Nâdimî mahlasını kullanmış olabileceğini göstermektedir. Başka kaynaklarda da Nâdimî mahlaslı örnekler bulup Nefî'nin hicivleriyle karşılaştırmadan *Nefî'nin, bir müddet Nâdimî mahlasını kullandığı* iddiasında ihtiyatlı davranıyoruz. Mecmûada "Min hicviyyât-ı Nâdimî" başlığı altında sıralanmış kıt'alardan 16 tânesi Vahdetî hakkındadır.

Bunlardan üç tânesini hem bu mecmûadaki yerini hem de Sihâm-ı Kazâ içindeki yerini göstererek veriyoruz.

Min-hicviyyât-ı Nâdimî

Ey Vahdeti Bagdâda çekil Rûmı kokutdun
 Şimden gerü zehr oldu saña bu yerün aş
 Maksûduñ eger mansıb ise şânuña lâyı
 Ahmed Şubaşı oğlına ol zartacı başı³¹⁸

...
 Ey Vahdeti zartañ ele darb-ı mesel oldu
 Hakkında düşen darb-ı meseller gazel oldu

³¹⁷ U. 3004 : 12a.

³¹⁸ S. 1660 : 80b ; U. 3004. 12b. (şânuña lâyı : U. 3004: hâle munâsib)

Şimden gerü söz söylemeye kâdir olursun
 Tab'unda olan 'ukde çözüldi güzel oldu³¹⁹
 Üçüncü kıt'a daha önce Nefî'ye ait olarak verdiğimiz bir kıt'adan
 söylemiş şekliyle farklı ancak mânâ olarak aynıdır.

Ey Vahdetî şikâyeti ko rûzgârdan
 Zartan degül mi vasl iden devlete seni
 Bâd-ı hevâdan oldı yine derdine devâ
 Tîmârûn oldı devletde yel değirmeni³²⁰

Vahdetî'nin Nefî'den başka kişiler hakkında söylenmiş hicivleri de
 bulunmaktadır. Hâlî isimli şâir için Hâlî ve helâ kelimelerinin yazılı-
 şındaki benzerlikten hareket ederek şöyle demiştir.

Der-hakk-ı Hâlî

Böyle b.klı dehânla ey Hâlî
 Şâ'ir olman senün ne başa belâ
 Vardugun yerleri kokutdun heb
 Nâmuñ oldı senün ayaklı helâ³²¹

Sabrî mahlasını kullanan Mehmet Şerîf, Nefî uslûbunu takip eden
 bir şâirdir. Onun Nefî'ye olan yakınlığı Vahdetî tarafından hicvedilmesi
 için yeterli bir sebeptir.

Der-hakk-ı Sabrî

Ger sorarsan baña Sabrî-i puştun hâlini
 Yok durur anuñ gibi 'âlemde bugün denk u denk
 S.kd.r.r hâne-be-hâne iledüp sevdigini
 Görmedüm dünyâda ben böyle muhannes pûzeveng³²²

Ahterî mahlaslı şâiri, mahlasının "âh tü" sesini çıkararak kuvvetli
 bir tükürme fiilini hatırlatmasından istifâde ederek hicvetmektedir.

Der-hakk-ı Ahterî

Görmek istersen eger b.k tulumın
 Ahterînüñ nazar it çehresine

319 S. 1660: 80b : U. 3004 : 13a.

320 S. 1660: 80b : U. 3004 : 13a.

321 U. 511: 90b

322 U. 511: 91a

Görün ol cife-i murdân dahi
Mahlasıyla tükürün sûretine 323

Der-hakk-ı Murtazâ

Murtazâ denilen kocâ apşut
Tekyeye göçdi çün fakîrâne

Sakın ey şeyh ü pîr aña a(cımañ)
Tekyeyi itmesün s.k.şhâne 324

35. Riyâzî (d. 980-öl. 1054 /1572 – 1644)*

Asıl adı Mehmet'tir. III. Murad dönemi âlimlerinden Birgili Mustafa Efendi'nin oğludur. 1572 yılında Mekke'de doğmuştur. İstanbul'da 1593 de Müeyyed-zâde Abdulkadir Efendi'den mülâzım olmuş, 1613 yılına kadar çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kadılıklarda bulunmuş, kısa sürelerle 1619 yılından sonra Halep, Şam, Kudüs ve Kâhire kadılığı yaptıktan sonra kulağının ağır işitmesi sebebiyle 1624 yılında tekâut olmuştur. Ömrünün son yirmi yılında İstanbul'da ilimle meşgul olmuş ve 1644 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Riyâzü's-Şu'arâ ismini verdiği ve 1609 tarihinde tamamlayıp I. Ahmed'e takdim ettiği şâirler tezkiresiyle ismini duyuyan Riyâzî'nin Dîvânı, Sâki-nâme'si ve Düsturü'l-Amel'i bulunmaktadır. Ayrıca elde bulunmayan; *Siyer, Risale-i fi 'ilmi'l-beyân, Sehâifü'l-letâif fi envai'l-'ulûm ve'l-me'ârif, Keşfü'l-hicâb an vechi's-savâb, İhtisâr-ı İbnü Hâlikân (Vefayâtü'l-a'yân'ın muhtasar tercümesi)* isimli eserlerinin olduğu belirtilmektedir.

Nefî ile çağdaş olan Riyâzî'nin hiciv söylediği konusunda tezkirelerde herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Rıza Tezkiresinde "ilm ü fazîleti ve kemâl-i ma'rifeti tahrîr ü tavsîf-i kilk-i nâdire perdâzdan müsta'nîdür"³²⁵ sözleriyle ilim ve fazileti övülen Riyâzî'nin Nefî tarafından hicvedilmesi üzerine, Nefî hakkında bazı kıt'alar söylediği anlaşıyor,

323 U. 511: 91a

324 U. 511: 91a

* Şeyhl, *Vekâyî'ü'l-Fudalâ*, I: 295, Rıza, 1316: 38; Mehmed Tahîr, 1333, II: 183.; TIKIN, Gönül Alpay: I.A, 1996, IX: 751; Mehmed Süreyyâ, 1311, II: 425.; Belig, 1302: 401.; T.Y.D.K. II: 307.

325 Rıza, 1316: 38.

Nefînin şî'rini ölçüsüz olarak nitelediği bir kıt'asında Nefînin şiire getirmekle övündüğü "yeni söyleyiş" tarzına hücum etmektedir.

Güfte-i Riyâzî der-hakk-ı Nef'i

Şâ'ir-i ma'bûn olan Nef'i gibi mâ'il olur
Hem zebân-ı tâze hem şî'r-i bî-endâze
Tâzesinüñ mehrezi her giz g.t.nden çıkmasun
Böyle bir agız gerek öyle zebân-ı tâze³²⁶

Bir başka kıt'ada ise Nefînin genç iken Gelibolulu Âlî'nin himâyesini gördüğü çok çirkin isnatlarla dile getirilmektedir:

Dilin agzına alup dâ'im emerdi 'Âlî
Nef'iyâ tâze iken râm idün ol künbâze
Çünki kâruñ anuñ agzından alup satmakdur
Şî'rinüñ nâmı n'ola olsa zebân-ı tâze³²⁷

Nefî, Riyâzî'nin sözlerinden incinen Kesbî'nin onu hicvettiğini, eger Kesbî'ye karşılık vermek isterse onun "yañşak"lığını dile getirebileceğini söylerken Riyâzî'yi sagırlığı yönünden hicvetmektedir.

Ey Riyâzî incinüp hicv eylemiş Kesbî seni
İşidüp sen de cevâba cür'et idersen eger
Yañşagı sagır s.k.r demek cevâb olurdu lîk
Bir zemandur şimdi ancak sagırı yañşak s.k.r³²⁸

Riyâzî Nefînin hicvini *Küfriyyât* olarak nitelemektedir. Onun söylediği kötü sözlerden dolayı cezalandırılması gerektiğini söyler.

Şer' ile küfrini isbât idelüm Nef'inüñ
Getürüp meclise ol mülhid-i bed-güftârı
Bağlayup ol köpeğin boynına küfriyyâtuñ
İt b.k.yla yakalum âteşe ol murdân³²⁹

Nefî Riyâzî hakkında mazmûnlar peydâ ettiğini söylerken Çeşmî'yi de ihmal etmiyor. Çeşmî mahlasının Gelibolulu Âlî'nin mahlası olması gösteriyor ki Nefî'nin dilinden, ona Nefî mahlasını veren ve İstanbul'a

³²⁶ U. 511. 92a.

³²⁷ U. 511. 92a.

³²⁸ U. 3005. 34a.

³²⁹ U. 511. 92a.

gelmesine vesîle olan Âlî bile kurtulamamıştır. Riyâzî'nin sagırlığı, Çeşmi'nin gözle ilgili olan ma'nâsı kıt'adaki mazmûnu meydana getirmektedir:

N'ola Çeşmi vü Riyâzî itse nazmumdan hazer
Deşne-i hicv olmasun yalın yarağı kimsenün
Anlaruñ hakkında peydâ itdügüm mazmûnları
Görmesün işitmesün gözi kulağı kimsenün³³⁰

Riyâzî Nefînin önüne geleni hicvetmesini, *her bulduğı b.k. yemek* olarak niteliyor ve ağzını kapamanın çâresini bir yolla buluyor.

Yir imiş bulduğı b.k. Nefî
Şi'ri ne hicvi ne o b.k yidinün
Ağzını tutmak ise maksûduñ
S.ç zebân-ı vukû'ına gidinün³³¹

Riyâzî'nin Nefî hakkında söylenmiş dört kıt'ası daha bulunmak-tadır. Nefî hakkındaki hicivlerinden başka Ü. 3004 nolu mecmûada Riyâzî adına kaydedilmiş olan ancak Ü. 511 nolu mecmûada biri Firâkî'nin ismi altında verildiğı için Riyâzî'nin olup olmadığını kesin olarak belirleyemediğimiz bazı kıt'alar vardır. Bu kıt'alardan birinde o dönemde makam ve mevkilerin rüşvetle dağıtılması hicvedilmektedir.

Rüşvet ü gılzet ile alunur oldı mansıb
'İlm ü fazl ehli nihân oldı bilinmez el-hak
Bir kara câhil iken kâdı- 'asker oldı
Müftiye hay hay idüp vara gele Kara T.ş.k³³²

....
'Ülemânun işi temâm oldı
Der-i 'ilme kakıldı zulmile mîh
Puştlar kâdı-'asker olduğına
Ak Dübürle Kara T.ş.k târîh³³³

³³⁰ Ü. 3004: 11a.

³³¹ Ü. 511: 92a.

³³² Ü. 3004: 47b.

³³³ Ü. 3004: 47b.

36. Fehîm (öl. 1057/1647)*

Adı Mustafa'dır. Tahtakale'de unculuk yapan Arap asıllı birinin oğludur. Doğduğu yer ve gördüğü tahsil belli değildir. İyi bir tahsil gördüğü Farsça ve Arapça'ya vâkıf olduğu şiirlerinden bellidir. 18 yaşında iken divân tertip etmiştir.

Mısır vâlisi olan Eyyüp Paşa'nın mâiyetinde Mısır'a gitmiş, onun yardımlarını görmüştür. Bir süre sonra Paşa'nın çevresindeki bazı kişilerin hakkında söyledikleri sözler sebebiyle Paşa'nın gözünden düşünce sıkıntı içerisine girmiş Kâhire kalesi dizdârının yardımıyla İstanbul'a dönen bir heyete dâhil olmuştur. Konya'nın Ilgın kazasına gelindiğinde 1057/1647 yılında vefat etmiştir. Divânı, Şehrengiz başlıklı müstehcen bir manzûmesi bulunmaktadır.

Fehîm'in Divânında sosyal hiciv olarak değerlendirebileceğimiz iki önemli manzûme bulunmaktadır. Yaşadığı hayat sebebiyle hâlınden şikâyetçi olan şâir, İstanbul'da iken Rûm ilinden, şâirlerden, şâir kıymeti bilmeyenlerden şikâyetçi olurken, Mısır'da çektiği sıkıntılar sebebiyle de oranın her şeyinden şikâyetçi olmuştur.

Ya Rab eyle beni baht-ı bed-şûmdan halâs
Ya kıl beni helâk ya it Rûm'dan halâs³³⁴

diyerek Rûm ilinden kurtulmak isterken, Mısır'da sıkıntıya düşünce,

'Ahdüm olsun ger der-i cennet olursa Ey Fehîm
Sag olursam geçmeyem bir dahi bâb-ı Mısır'dan³³⁵

beytiyle başlayan bir kıt'asında Mısırdaki yaşamının cehennem azabından daha büyük bir azap olduğunu söyler:

Düzâha varmış bir âdem var ise versün haber
'Âsiyânı korkudurlar mı 'azâb-ı Mısır'dan³³⁶

Fehîm'in Osmanlı ülkesinden şikâyetçi olduğu terkeb-i bendinde şâirlere kıymet verilmemesinin sebebi olarak, şâirlerin içinde bulunduğu rezil durumu gösterdiğine şahid oluyoruz. Onun bu tespiti bize

* UZGOR.Tahir: *Fehîm-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnini Bugünkü Türkçesi*, Ankara. 1991, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.; Mehmed Tahir, 1333, II: 113; YÖNTEM, Ali Canip, "Fehîm", I.A. c. IV,s. 538.

334 Fehîm, 1991: 242 (Bendin tamamı için Bkz. memleket ve şehir hicvi)

335 Fehîm, 1991: 242.(Bendin tamamı için Bkz. memleket ve şehir hicvi .)

336 Fehîm, 1991: 282.

XVII. yüzyıldaki şâirlerden bir çoğunun birbirle hakkında söyledikleri çirkin, ağır, küfürden başka birşey olmayan hicivlerinin rezâlet derecesine vardığını göstermektedir. Öyle ki Fehîm, şâirliğinden utanarak *ben şâir değilim* demektedir:

Özge kerîmdür bu yerüñ ehl-i devleti
 Kim imtinân ider saña itdükçe ragbeti
 Ya'ni hitâb itdügümüz saña lutf bes
 Şâ'irlerüñ bu mertebe lâzım ri'âyeti
 İblis'e bahş-ı cennet ider saña dâne yok
 Âdem bu kavmden nice itmez şikâyeti
 'İsâ'ya eylemez anı kavm-i Yehûdiyân
 Ehl-i dile o deñlü iderler ihâneti
 Bir şâ'ir-i rezîl ki bu kavme şî'r okur
 Birbirine idüp o le'imân işâreti
 Serrâce derler estere yine şa'îr al
 Zîrâ yok akça deyü ederler zarâfeti
 Ammâ ki hak elinde bu kavmüñ ki Rûm'da
 Şâ'ir kadar kabûl eder yok rezâleti
 Vallâh ben ne mâla muhibbem ne şâ'irem
 Ben 'ilm-i hüsn-i hulda üstâd-ı mâhirem³³⁷

Fehîm isim belirtmeden kendisini Eyyüp Paşa'nın gözünden düşüren haset birinden bahseder. Bu kişinin kim olduğunu da çok iyi bilmektedir.

Beni bu kûr-dilân turma etmede pâmâl
 Hazîz-i hâk-ı mezelletde dürr-i mensûram
 Benem o cevherî k'elmasdur benüm kânım
 Velîk dide-i hussâda kân-ı billûram
 Hasûd bakmaz olursam da 'aynek-i hurşîd
 Tegâfûl itdi sanur kendüyi dimez kûram
 Ben ahterüm bilirem kimdür eyleyen menhûs
 Felekden itmez isem âh u şekve ma'zûram³³⁸

³³⁷ Fehîm, 1991: 244.

³³⁸ Fehîm, 1991: 180.

Kastettiği kişi Paşa'nın dîvân kâtibi olan Mezâkî olmalıdır. Kasîde-
nin başka bir beytindeki "bî-mezâkân" ifâdesinin Mezâkî'yi kastettiğini
düşünebiliriz.

Tenümde mûy degül ta'n-ı bî-mezâkândan
Şükûfeveş hedef-i tîr-i nîş-i zenbûram 339

37. Cevrî (öl. 1065/1654-55)*

İstanbuldudur. Asıl adı İbrahim'dir. İyi bir tahsil görmüş ve yazısı
güzel olduğu için kâtiplik mesleğine girmiştir. Ta'lik ve ta'lik kırmasını
çok güzel ve seri yazabilen Cevrî bir çok eseri istinsah etmiştir. Kâtiplik
mesleğinde ne kadar kaldığı belli değildir. Elinin emeği ile kanaat-
kârâne bir hayat sürmüş 1065/1654-55 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

Cevrî'nin dîvânından başka *Selim-nâme*, *Hall-i tahkikât*, *Aynü'l-füyûz*,
Hilye-i çihâr-yâr, *Melheme* ve *Nazm-ı niyaz* isimli eserleri vardır.

Kaynaklarda Cevrî'nin hicvi konusunda birşey söylenmez. Ancak
Cevrî Dîvânı'nın tenkidli metnini yayımlayan Sayın Hüseyin Ayan

"Cevrî'nin kasîde ve gazellerinde Nefî (?-1634) tesiri
görülür. Lâkin bu kasîde ve gazeller Nefî'ninki gibi tantanalı
ve gürültülü değildir. Hele İslâmî inanç ve terbiye hudutlarını
asla zorlamaz. Cevrî'nin şiirlerinde hezli, hicvi, mizahı
uzaktan yakından hatırlatan remiz ve mazmûnlara rast-
lanmaz." 340

demektedir. Cevrî dîvânı incelendiği zaman bu hükmün doğruluğu
açıkça görülür.

XVII. yüzyılın ilk yarısında şâirlerin birbirlerine insafsızca hücum
ettikleri, birbirlerini hicvetmeyi bir gelenek haline getirdikleri düşünö-
lürse Cevrî'nin de kendisini hicvedenlere cevap vermiş olması tabii
olacaktır. Muâsırlarından Tarzî'nin Cevrî hakkında söylenmiş bir
hicvine rastlamadık ancak Tarzî'nin "Zelle-nâme" ismiyle tanınan

339 Fehim, 1991: 180.

* Rıza, 1316: 23; Mehmed Tâhir, 1333, II: 125; Mehmed Süreyyâ, 1311, II: 91; Ergun,
1936, III: 1052; T.Y.D.K. II: 358; AYAN, Hüseyin : Cevrî, *Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının*
Tenkidli Metni, Erzurum, 1981, Atatürk Üniversitesi Yayını.

340 Ayan, 1981: 46

hicvindeki Kûçek (veya köçek) Mustafa'nın Cevrî'nin talebesi Topkapılı Feyzî olması ihtimal dahilindedir. Bu sebeple mi yoksa bu hicivde Cevrî'nin bir lâtifesinden bahsedildiği için mi, ya da Tarzî, Cevrî hakkın-da bulamadığımız bir hiciv söyledi de o sebepten mi olacak Cevrî'nin Tarzî hakkında söylenmiş bir hicvi bulunmaktadır.³⁴¹ "Hicv-i Cevrî Beray-i Tarzî" başlığını taşıyan 42 beyitlik bu kasîdede Cevrî, feleğin adâletsizliğinden bahisle kıymetinin bilinmemesinden şikâyet eder:

Hicv-i Cevrî berây-i Tarzî

'Âdetidür felegün ey dil-i zâr u nâ-kâm
Ehl-i dil kadrini pest itmege eyler ikdâm
Sohbet-i zümre-i 'irfânı perîşân eyler
Virür ammâ cühelâ hayline tertîb ü nizâm
Böyledür tâ ezeli kâ'ide-i devr-i denî
Böyledür gerdiş ü devr-i felek-i nâ-fer-câm
Ne bulur ehl-i hired maksud-ı 'aksâya vusûl
Ne olur zerre kadar 'ârife tahsîl-i merâm
Cümleden kat'-ı nazar bu ne 'aceb hâletdür
İlmedi hîç bunun sırrına 'akl-ı fehham³⁴²

Cevrî, Tarzî'nin nükte ve ihâm bulamadığı halde şâir geçinen, haddini bilmez, aybını hüner sayan kimselerin en önde gelen kişisi olduğunu belirttikten sonra çok ağır sözlerle ona hakâret ediyor. Nefî'nin bir sözünün onu kastettiğini belirtiyor.

Dahi dün togmuş iken bir g.t. b.kl. oğlan
Bugün eyler özünü sâhib-i 'izz ü ikrâm
Ya zarîf olur iki günde ya şâ'ir geçinür
Görseñ ammâ dahi ne nükte bulur ne ihâm
Ne kadar 'ayb ü kusûr itse hüner 'add eyler
Söyleseñ hâsılı bir vechile olmaz ilzâm
Bilmeyüp haddini fehmi itmez edeb ne'ydüğünü
Sadr-i 'âlîyi ider kendüye her yerde makâm

³⁴¹ Ü. 3004: 91b.

³⁴² Ü. 3004: 91b.

Dünbede (?) buncılayın kendüyi bilmez çokdur
 Lîk yokdur birinün ragbeti mânend-i hevâm
 Böyle hod-râyıların cümlesinün gâlibidür
 O kec-iz'ân ü kec-idrâk ü sefih ü hod-kâm
 Apşut-ı hîz-reviş hîzek-i apşut-hâreket
 Geñez-i süfle-meniş kahbe-i mezmûm-ı 'avâm
 A rezîl nekbetiyân a sefîl-i dînân-ı cihân
 Echel-i bî-hiredân muhmel-i hîz ü bed-nâm
 Yesteh-i köhne halâ a sefih-i bî-şerm ü hayâ
 Ser-i hayl-i süfehâ cîlf-i felâket encâm
 Ya'ni Tarzî-i fûrû-mâye güher kim oldur
 Şimdi 'âlemde sefâhetle bulan şöhret-i tâm
 Nâ-mübârek kademi bâ'is-i tarh-i meclîs
 Sitem-âmîz kelâmı sebeb-i telhi-i kâm
 Sözi hâtır-şiken-i sâhib- i 'irfân u kemal
 Ta'nı nâvek-fiken-i hâtır-ı erbâb-ı kelâm
 Nefi-i nâdire-perdâz-ı cihânuñ elhak
 Mâ- sadıkdur bu kelâmına o nâ-puhte temâm
Nev-heves bir müteşâ'ir ki dahî biñ yıl eger
Fıkr-ı şî'r itse görinür yine endişesi hâm
 Zemm iderdüm geñezün hey'et-i mecmû'asını
 Eger olmasa kec-üslûb u perîşân endâm
 Yazmaga başlasalar zât-ı kabîhî vasfın
 Ser-be-ser itmegiçün halk-ı cihâna i'lâm
 Olmadın biñde birisi dahi anuñ tahrîr
 Dükenüp kalmaya 'âlemde midâd ü aklâm³⁴³

Kasîdenin bundan sonraki bölümleri çok çirkindir. Bu sebeple yazmıyoruz. Kasîdedeki

Zemm iderdüm geñezün hey'et-i mecmû'sını
 Eger olmasa kec-üslûb u perîşân endâm

³⁴³ U. 3004: 91b-92a.

beyti bize Nefî'nin Hâletî için söylemiş olduğu şu kıtayı hatırlatıyor.

Bir münâfık kaldı hicve müstehak ki itmedüm

Adını dirdüm eger gâyet mezmûm olmasa

Sanmañuz kim aña rahm itdüm ya cürmin duymadum

Anı çokdan hicv iderdüm hicvi de şûm olmasa³⁴⁴

"Manzûm-ı Cevrî, Letâyif-i taklîd-i Arab" başlığını taşıyan bir manzûme daha vardır. Bu manzûmede kelimeler Arap telaffuzuyla ve tahrif edilerek yazıldığı için okunması çok zordur.

İsmi Jevri bize bir buşt oğlan ühtüdür

Fallâhum şehr oğlanı bajımla şeytan ühtüdür³⁴⁵

matlâ"lı bu manzûme yirmi beyittir. Makta beytinde hem Riyâzî, hem de Cevrî ismi geçmektedir.

Ey Riyâzî lâ- tekul üsküt âvâzın şıkmasun

Tuymasun Cevrî sakın vallâh o şeytân ühtüdür³⁴⁶

Tarzî'nin Zelle-nâme'sinde "ühtü-yi Cevrî" terkibi geçmektedir. Bu terkipten kasıt sözü edilen manzûme olabilir.

38. Bahâyî (öl. 1071/1660-61)*

İstanbulludur. İsmi Hasan Çelebi'dir. Astronomi ilminde mahâret kazanarak müneccim başı olmuştur. 1071/1660-61 senesinde vefat etmiştir. Tabiatı hicv ve hezle meyyâl olduğu için Bahâyî-i küfrî diye tanınmıştır.

Kaynaklarda hakkında fazla bilgi verilmeyen Bahâyî'nin şiirinin güzel olmadığını ancak onun yâve semtinin üstâdı olduğunu Güftî şu mısralarla anlatmaktadır:

Asl-ı nisyân-ı köhne İslâmî

Tâze kıssîs-i deyr-i hod-kâmî

³⁴⁴ Ü. 3004: 8b

³⁴⁵ M. 558: 4b.

³⁴⁶ M. 558: 5a.

* Rıza, 1316: 19; Güftî, 1946: 9.; Belli, 1985: 39

Püf-zen-i şem'-i zühhd-i encümeni

Küfr-i dūd-ı çerâg-ı berhemeni

Gerçi tarz-ı hasende hîç- eser

Yâve semtinde mübdi'-i diger³⁴⁷

Bahâyî'nin hezl ve hicivlerinin toplandığı bir dîvânı vardır. Bu dîvânda kasîde, gazel, mesnevi, müstezad, müseddés, muhammes, kıt'a, beyit nazım şekilleriyle söylenmiş hicivler ve heziller bulunmaktadır. Bahâyî'nin hicivlerinin bir çoğunda hicvedilen kişinin isminin zikredilmediğini görürüz.

Mesnevi şeklinde düzenlenmiş olan bir hicviyyesinde bitli bir adamı mübâlagalı bir şekilde anlatır.

Râviyân-ı rivâyet-i kehle

Nâkilân-ı hikâyet-i kehle

İtdiler kehleler hikâyetini

Kıldılar bitlerin rivâyetini

Var idi bir herîf kehle-nisâr

Halkı itmişdi kehlesi bîzâr

Yürise yolda kehleden her an

Kehkeşân resmin ider idi 'iyân

Sînesi âsmân idi gûyâ

Bitleri âhterân idi gûyâ

Kendi bahr-i muhît herze gerî

Rîk-i bahr-i muhît kehleleri³⁴⁸

Nefî'yi hicvetmek için onun bir gazelini kullanıp Nefî'nin meşhur fahriyyesini hicviyyeye çevirmiştir.

Yâve-gû zâg-ı siyâhum dir isen lâf degül

Tûtiyem dime ki mir'at-i dilûñ sâf degül

'Ülemâ düşmeni bir há'in-i bî-dînsin sen

Ehl-i dildür dinilürse saña insâf degül

³⁴⁷ Faruk Demirtaş(Timurtaş) XVII. Asır şairlerinden Güftî ve Teşrifatü's-Su'arasi, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezî) İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1946, s. 9-10.

³⁴⁸ S. 10: 34 ; Ü. 3004: 33b.

Dehr tutmazsa n'ola yâve kelâmuñ makbûl
 Beli hâr mihre pesendîde-i sarrâf degül
 Girdi miftâh-ı der-i genc-i halâ çün elüñe
 Âleme herzeni bezl eylesen itlâf degül
 Toludur nüsha-i hicv ile derûn-ı Nefî
 Tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf degül³⁴⁹

Bahâyî'nin müseddes ve muhammesleri epey meşhur olmuştur. Bu tür eserlerinde isim zikretmeden hemen hemen birçok kişide bulunabilecek kötü vasıfları hicvetmiştir. Genel olarak zâhidlerin hicvedildiği mütekerrir bir müseddesin tekrar edilen iki mısra'ı çok meşhurdur.

Zâhidüñ her ne kadar ta'nı firâvân olsa
 Aña gam çekmez idük zerrece 'irfân olsa
 Rafz-ı vâlhâdenedür(?) añlasa iz'ân olsa
 Sıdk ile mezheb-i islâmda pûyân olsa
 Bize mülhid diyenüñ kendi de î mân olsa
 Dahl iden dînimüze bârı müsülmân olsa

Ta'n idüp zümre-i yârâna gürûh-ı hazele
 Nâ-sezâ sözler ile bâ'is olurlar kesele
 Ne bilür kadrini erbâb-ı kemâlün cehele
 Cümleden geçdük idi her ne belâ ise hele
 Bize mülhid diyenüñ kendi de î mân olsa
 Dahl iden dînimüze bârı müsülmân olsa

Câhil ü bâtıl ü bî-mezheb iken bir ebter
 Kendi ef'âlini ehl-i dile isnâd eyler
 Ardımızca ne kadar gıybetimüz eylese ger
 Aña vallâhi elem çekmez idük zerrece kadar
 Bize mülhid diyenüñ kendi de î mân olsa
 Dahl iden dînimüze bârı müsülmân olsa

Gerçi kim nefse uyup itmede yüz sehv ü hatâ
 Bilürüz cürmümüzi itmezüz inkâr aslâ

Gam degül 'aybımuza söylese dâ'im a'dâ
 Kâ'ilüz hak söze biz gerçi Bahâyî ammâ
 Bize mülhid diyenün kendi de îmân olsa
 Dahl iden dinimüze bârı müsülmân olsa ³⁵⁰

Şâir Fedâî hakkında söylediği gazel şeklindeki hicviyyesinde onun büyük olduğu anlaşılan burnunu anlatmaktadır. Bu gazelden başka yine burun vâsfında yazdığı 10 beyitlik mesnevi şeklindeki hicvi, Bahşî mahlaslı şâirin "der-hakk-ı enf-i anîf" başlığı ile Ü. 3004 nolu mecmûada zikredilen burun hicvine çok benzemektedir.

Fedâî'nin burnunun hicvedildiği gazel Millet Kütüphânesi 558 numaralı "Seçme Gazeller ve Hicivler" ismiyle kayıtlı mecmûada da yer almaktadır.

Ey Fedâî görmedüm hiç burnuña beñzer burun
 Sanki olmuş sûretün üstünde kîr-i har burun
 Yazıcak dîvâre zer-nîh ü cividle çehreni
 Bir kaba yesteh gibi yazılsa lâyıık ger burun
 B.kl.ca bustanda yetmiş batlıcândur yâ hıyâr
 Eğri bügri b.k kabagıdur ya hod mantar burun
 Yâ lagımcı kazmasıdur yâ sabandur yâ çapa
 Sen yürüdükçe tokunduğı yeri yırtar burun
 Yâ kulaklı bondur yâ sûrnâ yâ kerre nây
 Kim nefes virdükçe gâhî tagları sarsar burun
 Mahv olur burnuñ yanında hâsılı hortum-ı fil
 Yürisen Tahtü's-serâdan aşagı sarkar burun
 Taş gemisine kayalık pârçesi asma halâ
 Belki olur keşti-i gerdûna bir lenger burun
 Ne Akındı Burnu beñzer burnuña ne Boz Burun
 Ger sorarsañ b.k degül burnuñ yanında bir burun
 Bir basılmış b.ka beñzer kûşe-i âb-hânede
 Çehre-i murdârınuñ üstünde ol kâfir burun³⁵¹

³⁵⁰ Ü. 3004: 30b-31a

³⁵¹ Ü. 3004: 41b. ; M. 558: 9b. Der. kenar. 7. beyit "pârçesi": pârçeye

"Der-hakk-ı Süfehâ" başlığını taşıyan

Diñle imdi hikâyeti Çelebi
Süfehâdan hikâyeti Çelebi

matlâ"lı manzûmede şâir ve hattat olduğu anlaşılan birini hicvederken XVII. yüzyılın bazı şâirlerinin ismini de zikretmektedir. Bu şâirlerden Vahdetî, Fırsatî ve Hâletî hakkında , Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sında da bazı hicivler bulunmaktadır.

Çelebilikde 'izz ü şân bulduñ
Yestehüñ oldı Rifatî Çelebi

...

Şekli b.k renk olurdı her bâre
Başına s.çsa Fursatî Çelebi

...

Bir gazel düşdi vâsf-ı pâkünde
Reşk ider görse Hâletî Çelebi

...

Yüzine b.k sürerdi hasret ile
Seni görseydi Tal'atî Çelebi

...

Mahv olurdı vücûd-ı nâ-bûduñ
Zarta çalsaydı Vahdetî Çelebi

...

Görse eylerdi ondan istikrâh
O nezâfetle Rifatî Çelebi

...

Hattı var şi'ri var vekârı da var
Bulmamış lîk devleti Çelebi³⁵²

Ahkerî hakkında söylediği bir kıt'ada Ahkerî kelimesinin telaffuzu ile tükürmek fiili arasında ilgi kurmuştur.

Görmek istersen eger b.k tulumun
Ahkerînüñ nazar it hey'etine

Görün ol cîfe-i murdânı dahi
Mahlasıyla tükürün sûretine³⁵³

³⁵² Ü. 3004: 24b 26a. "Reşk ider görse" metinde "Reşk görse ider" şeklinde yazılmış.
³⁵³ Ü. 3004: 44b.

Bu kıta Vehdetî tarafından Ahterî hakkında söylenmiş kıtanın hemen hemen aynıdır. (Bkz. Vahdetî) *Ahkerî* mahlasından ziyade *Ahterî* mahlası "ah tü" şeklindeki bir tükürme fiiline daha uygun düşmektedir. Bu iki kıtanın farklı kaydedilmiş olmalarına rağmen aynı kıta olduğunu zannediyoruz.

39. Tarzî (öl. 1072/1661-62)*

Eski Zagra'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet'tir. Tahsil hayatından sonra kadılık mesleğine girmiş ve bazı kasabalarda kadılık yapmıştır. Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Tarzî'nin "Vasiyet-nâme" ve "Zelle-nâme" isimli eserleri kendinden fazla tanınmıştır. Güftî onun için şöyle demektedir:

Şu'arâ çün nücûm-ı sâ'iredür

Zâtı ol hayle kutb-ı dâ'iredür

Milket-i rûmda odur hâlâ

Ser-firâz-ı güzîde-i şu'arâ ³⁵⁴

Tarzî Çelebi 1072/1661-62 yılında vefat etmiştir.

Tarzî'nin Zelle-nâme ve Vasiyet-nâme-i Tıflî ismini taşıyan kasîde şeklinde yazılmış iki manzûmesi bulunmaktadır. Zelle-nâme 120 beyit civarında bir hezl ve hicivdir. İçerisinde XVII. yüzyılın heccavlarından bazıları zikredilmektedir.

Ne zarta vasf idemez biñ kasîde tarh itse

Hezâr gûşeş-i sa'y ile Nef'i-yi üstâd

Be intihâb-ı hikâyât-ı kıssa-i firûz

Ki Fâ'izî-i zarîf eyledi anı îcâd

Be şî'r-i nâzi-i Nâzik be hamse-i Hulvî

Be- jâj-hâyi-i monlâ Bahâyi-i nakkâd

Zelle-nâme'de hicvedilen kişi Küçük Mustafa diye tanınan biridir.

Ne hîz kahbe-i kün-dâde-i urus-çehre

Ne hîz fâhişe-i şûm-ı puşt-ı mâder-zâd

* Güftî 43, ; Beyanî, 1994: 290-293.

³⁵⁴ Güftî, Tez. s. 43.

Şeh-i serîr-i s.k.ş Mustafâ-yı Kûçek kim
Pür oldı debdebe-i kös-i zellesiyle bilâd³⁵⁵

Tarzî'nin meşhur bir hicvi de Vasiyet-nâme'dir. Vasiyet-nâme Şâir Tıflî'nin ölüm korkusuyla yapmış olduğu vasiyetinin hikâyesidir. Nüshalara göre beyit sayısı 180 ile 253 arasında değişiyor. Vasiyet-nâme ve Zelle-nâme yazıldığı dönemde meşhur olmuş ve çeşitli mecmûalara kaydedilmiştir.

Cevrî'nin Tarzî hakkında yazılmış bir hicvi bulunmaktadır ki Cevrî bahsinde bu kaside hakkında bilgi verildi.

40. Tıflî (öl. 1075/1664-65)*

Asıl adı Ahmet Çelebi'dir. Memleketinin Trabzon ya da İstanbul olduğunda ihtilaf vardır. Eserlerinden iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Şeh-nâme okumada ve sergüzeşt rivâyetinde usta olduğu için IV. Murad'ın meclislerine girmeyi başarmış, meddah, mukallid, nükteci bir kişi imiş. Evkâf ve Gümrükten tahsisat alarak iyi bir hayat sürmüş 1660 veya 1665 de İstanbul'da ölmüştür.

Tıflî'nin IV. Murad devrinde yaşamış birçok şâirle hicivleşmesi olmuştur. Bahşî, Pendî, 'Aşkî hakkında söylediği, kıta veya kaside şeklinde hicivleri bulunmaktadır. Hiciv kıt'alarının çoğunda söylenen belirtilmediği için kim tarafından söylendiğini kesin olarak tespit mümkün değildir. Ancak bir mecmûada ki Pendî tarafından söylenmiş:

Kabz ile bozdı yine tab'ını Tıflî-i za'îf

Kîr ile hükne iderseñ dahi intihâl olmaz³⁵⁶

beyti ile başlayan kıt'alardan önce yer alan Pendî hakkında söylenmiş beş kıt'anın Tıflî'ye ait olduğunu düşünüyoruz. Bu kıt'alar Pendî'ye yukarıdaki beyti söyletecek kadar ağır küfürlerle doludur. Bahsi geçen Pendî, Makâlî'nin hiciv söylediği İmamlık yapan, afyon düşkünü Pendî mi yoksa İstanbul, Kasımpaşalı, Yeniçeri kâtipliği yapan ve 1660 yılında ölen Pendî mi olduğunu kesin olarak belirlemek mümkün değildir.

³⁵⁵ N. 4947: 46a. Nuruosmâniye Kütüphânesi, No, 4967 yk. 46a.

• Belâğ, 1985: 294; Mehmed Süreyyâ, 1313, III: 252; T.Y.D.K., II: 405.

³⁵⁶ Ü. 3004 : 89b. İkinci mısırda bir hece fazla.

Hakkında söylenmiş hicivlerden anlaşılıyor ki, kırmızı suratlı, sarışın ve çilli bir kişiymiş.

Pendî n'ola hep çehre-i asferle bilinse
Ol rîş-i zer-endûd ile zîrâ b.ka düşmüş
Çillerle gören didi ten-i zerd ü nizânın
Bir yestehe beñzer ki aña yer yer sinek üşmüş³⁵⁷

Tıflî, Pendî'nin rengini iyi bir hiciv yönü olarak görmüş olmalıdır ki şiiri hakkında söz söylerken dahi rengi ile ilişkiler kurmuştur.

Şi'rine gurulenüp Pende-i efsân çehre
Bir gazel söyler imiş gördüğü dilber başına
Sözleri 'âleme bâr oldu sıkıldı şu'arâ
Da'va-yı şi'ri kosun yohsa s.ç.rlar başına³⁵⁸

Tıflî'nin Enverî isimli birine hitaben söylediği kıta:

Mâ'il olmuş saña ey Enveri Pendî-i za'îf
Rûy-ı zerdini görüp itme nazar gel taşına
'Arz idüp kûşe-i tenhâda saña ahvâlin
Serimi yoluña kodum dir ise s.ç başına³⁵⁹

"Hicv-i Tıflî Bera-yı Bahşi" başlığıyla aynı mecmûada yer alan 28 beyitlik bir hicviyye,

Merhabâ ey seg-i â-zâde-i bî-tab' u direng
Merhabâ ey har-ı ser-sâm yehûdâ-yı debeng³⁶⁰

matlâ'ıyla başlamaktadır. Bu hicviyyede ma'nâ bakımından çirkindir. Hayal bakımından ise güzel beyitler bulunmaktadır.

Görmedi buncılayın hil'at-ı nâ-çeşpânî
Mihr ü mâh olalı çeşm-i felek-i mînâ-reng

...

Elde cârûb-ı halâ olur idi kıl kalemi
Yazmış olsaydı eger şeklini anuñ Erjeng

³⁵⁷ U. 3004 : 88b.

³⁵⁸ U. 3004 : 88b. Der-kenar.

³⁵⁹ U. 3004 : 88a. Der-kenar.

³⁶⁰ U. 3004 : 92b. İkinci misra'da دُنْبَك veya دُنْبَك şeklinde yazılmış olan kelime "dünbek" şeklinde okunabilir. Ancak bu okunuş kâfiyyeye uygun düşmüyor.

Tab'-ı bî-nûr u ziyâsı gibi kandil olmaz
Meded itsünler anı bâb-ı halâya âveng

....
Ya'ni Bahşî-i felâket-zede Mecnûn-ı leke
Mudhik-i bî-meze hayl-i geñezâta şelleng

....
Şî'r-i murdâr-ı kabihi bir alay laklakadur
Destine alsa olur hâmesi minkâr-ı keleng

....
N'ola hicvüm göricek havf ile mânend-i keşef
Başımı hırkaya çekse o har-ı bî-âheng

Nâvek-i hicvüme tek şimdi tayansun hınzîr
N'ola bu şî'r ile itsem başına 'âlemi teng

Mübtezel hayline olsa n'ola şimdi serheng
Hızlık eyleyen elbette olurmuş puzevenğ

Nereye varsa okur şî'rini elbette hemân
Basdığı yire s.ç.r nîteki meymûn-ı freng

....
Nitekim buncılayın cânavar-ı vahşîyi
Tîr-i hicve tuta her şâ'ir-i sâhib-freng

Gözleri şeşder-i endûh-ı belâya ola zâr
Kellesi pençe-i şîrâne ola dest-âheng³⁶¹

Kaynaklarda XVII. Yüzyıl şâirlerinden Tarzi'ye ait olduğu belirtilen Vasiyet-nâme isimli kasîde Nuruosmaniye kütüphâhesi 4967 numaralı mecmûada "Vasiyet-nâme-i Tıflî be mekâl-i Tarzî" adıyla kaydedilmiştir. "Tıflî isimli ağanın kabız hastalığı sebebiyle çektiyi sıkıntıyı ve öleceğine hükmederek vasiyetini yapmasını" anlatan bu manzûme. Pendî'nin Tıflî hakkındaki (344. sayfada verdiğimiz) hicvinden de anlaşılacağı gibi Şâ'ir Tıflî hakkında Tarzi'nin yazmış olduğu bir hicviyedir. Üniversite Kütüphânesi Ty. 3004 nolu mecmûa 94a-100b. varaklarında da bulunan Vasiyet-nâme ise, "Vasiyet-nâme-i Tarzî" başlığını taşımaktadır. Vasiyet-nâme'nin şu beyitlerinde görüldüğü gibi Tıflî meddah bir şâ'irdir:

³⁶¹ U. 3004: 92b-93a.

Mahrem-i bezm-i hâs olan Tıflî
 Gör ne ham-yâzeler çeker mahmûr
 Ol ocaklar harâb iden meddâh
 Şimdi kül öksüzi yatur mahrûr
 Hasta şâ'ir eger gazel kussa
 Dutar erbâb-ı dil anı ma'zûr

Vasiyet-nâme'de Tıflî miras bırakacağı eşyaları sayarken sâhib olduğu eserlerinin de bir listesini yapmaktadır.

Dest-gîrâ meded bu eşyâyı
 Yaz sakın olma hıfzına mazrûr
 On varak şî'r-i Örfî vü Tâlib
 Bir iki safha çak Aga Şâpûr
 Üç miyan beyt-i tâze- mazmûn kim
 Kâ'ili lâciverd ile mestûr
 Hezl-i H'vâce کلان 'ûd-nevâz
 Hicv-i Mollâ 'İmâd-ı a'rec u kûr
 Altı yüz nefer-beyt Şeh-nâme
 Vâsf-ı pür-hâş Selîm ü İrec u Tûr
 Sergüzeşt-i Mufassal-ı Selîmî
 Kıssa-i mücmel-i Ebü'l-'asfûr
 Münşe'ât-ı ekâbir-i Ekrât
 Müşkilât-ı e'imme-i Lâhûr
 Bunlaruñ ekserî benüm Çelebüm
 Kimi merfu'udur kimi mecrur³⁶²

Tıflî'nin vasiyetini hazırlamasına sebep olan hastalığı kabızlık çekmesidir. O, Vasiyet-nâme'de ifşâ edilen bu hastalığı sebebiyle dile düşmüş olmalı ki hakkında söylenilen hicivlerde sık sık kabızlığından bahsedilir. Pendi'nin kıtası bunlardan biridir:

Kabz ile bozdı yine tab'ını Tıflî-i za'îf
 Kîr ile hukne idersen dahi intihâl olmaz

³⁶² N. 4967: 72b-75b.

G.t. karlık gibidür dâhil olan mâ'imüz
 Toñup içinde kalur taşraya seyyâl olmaz
 Nefesi burnuñda iken tıksa eger bir muglim
 İki biñ kerre varup gelse de inzâl olmaz³⁶³

41. Güftî (ö. 1088/1677)*

Asıl adı Ali'dir. Edirneli Güftî olarak tanınmıştır. Öğrenimini Edime'de yapmış, müderris olmuş ve uzun yıllar Rumeli kazalarında kadılık yapmıştır. Eserlerinden Varadin ve Selanik kadılıklarında bulunduğu anlaşılmaktadır. 1088/1677 yılında vefat etmiştir.

Güftî'nin *Şah u Dervîş*, *Gam-nâme* isimli mesnevileri, *Hilyesi ve Divâm*, *Teşrifâtü's-şuarâ* isimli manzûm şâirler tezkiresi bulunmaktadır. Bunlardan başka *Hikâye-i germâbe*, *Dibâce-i efsâne* ve *Muamele-i dellak ü Acem-seyyâh* başlıklı küçük müstehcen mesnevileri vardır.

Güftî'nin en önemli eseri olan *Teşrifâtü's-şuarâ* isimli manzûm şâirler tezkiresi, onun heccavlığının bir nümûnesidir. Bu tezkirede Güftî ile aynı zamanlarda yaşamış 105 şâir hakkında bilgi verilmektedir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan tezkire, şâirlerin bazı özelliklerini, yaradılışlarını, özürlü ve zayıf taraflarını anlatırken hemen hepsini alaya almış ve hicvetmiştir. Hicivlerde zaman zaman çok ileri giden Güftî, bazen söylediklerinin şaka olduğunu, gerçeklerle alakası olmadığını da belirtmiştir.

Güftî'nin begendiği ve takdir ettiği kişileri çıkarırsak onun 90 kadar şâiri çeşitli yönlenden hicvettiğini söyleyebiliriz. Münecim başı Küfrî Bahâyî için yâve semtinin üstâdı demektedir.

Asl-ı nisyân-ı köhne İslâmî
 Tâze kassîs-i deyr-i hod-kâmî

³⁶³ Ü. 3004: 89b. Der-kenar.

Belli, 1985, 454. ; Mehmed Süreyyâ, 1308, V: 76-79. ; Mehmed Tâhir, II: 391. ; KÖPRÜLÜ, Fuad : "Edirneli Güftî", *Millî Mecma* 1928, S.108-109. ; DEMİRTAŞ, Faruk (Timurtas): XVII. Asır Şâirlerinden Güftî ve Teşrifâtü's-Şuarası, İst. Üniv. İdb. Fak. Bitirme Tezi, 1945-46 Tez. No: 1243. ; İPEKTEN, Haluk : *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkirleri* Erzurum 1986, s. 97-99. İLVENT, Agah Sırtı : *Türk Edebiyatı Tarihi I. Giriş*, Ankara, 1988 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayını, s. 303.

Püfzen-i şem'-i zühd-i encümeni
Küfr-i dud-ı çerâg-ı berhemeni

Gerçi tarz-ı hasende hîç- eser
Yâve semtinde mübdi-i diğer³⁶⁴

İstanbullu, Beyânî mahlaslı Ahmed Efendi için burnunun büyük-
lüğünü ta'rizen:

İtdi dirler velâdetin ifşâ
Burnı birkaç sene mukaddem tâ³⁶⁵

demektedir.

İstanbullu Tâ'ibî, başkalarının mazmûnunu alıp tasarruf ettiği için
hicveder.

Kande işitse tâze dîvânı
Alur âgûş-ı himmete anı
Anı yazdırmada tekellûf ider
Bikr-i mazmûnına tasarruf ider³⁶⁶

İstanbullu Kızkapan-zâde Cezbî'nin sözlerini ve şi'rini çok çirkin
sözlerle tanımlamaktadır:

Tıynet-i rûzgârdur o makal
Nüsha-i şi'ri havrez-i ishâl³⁶⁷

Bursalı Hâfizi'nin tarihçiliğini, nazmını, hayal ve mazmûnlarını
çok ağır bir dille hicveden Güftî, daha sonra şaka yaptığını, doğru
olarak târif etmediğini söylemektedir.

Habbezâ Güftî-i şekâ mu'tâd
Besdür itdün şekâyı pîş-nihâd
Vasf-ı diğer gibi idüp tavsîf
Rast-gûyâne itmedün ta'rîf³⁶⁸

Urfalı İsmail Efendi (Reşid) için de ağır sözler sarfetmiştir:

³⁶⁴ Güftî, 1946: 9.

³⁶⁵ Güftî, 1946: 11.

³⁶⁶ Güftî, 1946: 12.

³⁶⁷ Güftî, 1946: 14.

³⁶⁸ Güftî, 1946: 18.

'Âlemün mülhid-i zügürdîdür
 Herze-zâd-ı diyâr-ı Kürdîdür
 Nazmı hep vakf-ı dil-siyâhîdür
 Tut ki şekl-i bed-îştibâhîdür
 Çekdi hep tab'-ı herze meşhûnı
 Kayd-ı zencîr-i harfe mazmûnı
 Katl-i âhû-yı nüktede gûyâ
 Tab'ıdur selh-hâne-i ma'nâ³⁶⁹

İsmi Mehmet olan Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri yapmış İsmetî için epeyce övücü sözler kullanan Güftî, sözü onun lutuf ve keremine getirerek bu konuda zayıf olduğunu belirtir. Bu yönüyle onu Pinti Hamid'in mirascısı olarak nitelemiştir.

Bunuñ ihsân-ı bî-behâne degül
 Vaz'-ı lutfı kalenderâne degül
 Bundan olmaz mı bu tarîka ba'îd
 Ola mîrâs-h'vâr-ı Pinti Hamîd³⁷⁰

İstanbul'lu Gavsî'yi hicvederken Sebzî gibi mazmûn hırsızlığında bulunduğunu söylüyor. Her ikisi de şiiirlerinde nükteyi katlederler:

Tab'ı pûşîde rûy-ı düzd-i füzûl
 Nazmı hem-dest-i Sebzi-i mechûl
 İtmede âhuvân-ı nazmı adem
 Tîg-i cellâd-ı nüktedür o kalem³⁷¹

Manisalı meçhul bir şâir olarak tanıttığı Kâmî hakkında da pek iyi şeyler söylemez. Şiiirlerinin lafzını ve ma'nâsını soğuk bulmaktadır. Fikir ve hayal kâtilidir.

Nazmı mahz-ı bürûdet-i ma'nâ
 Ki salât-ı cenâzedür gûyâ
 Kâğıd-ı şî'ri oldı elde hemîn
 Kefen-i kuştegâna şî'r-i metîn

³⁶⁹ Güftî, 1946: 24.

³⁷⁰ Güftî, 1946: 56.

³⁷¹ Güftî, 1946: 62.

Kuştegân-ı hayâl için her bâr
Elde kılîk-i beyânı seng-i mezâr

Olmış ol levh-i şî'r-i sihr nişân
Kuşte-i nükteden mezâristân³⁷²

Güftî'nin mesnevileri müstehcen hikayelerden ibârettir. Gam-nâme isimli eseri ise sosyal bir hiciv sayılabilir.

42. Feyzî (öl. 1090/1679)*

Asıl adı Mustafa'dır. İstanbul Topkapı'dan olduğu için **Topkapılı Feyzî** diye tanınmıştır. Yeniçeri kâtiplerinden olup Cevrî'nin öğrencisidir. Ölüm tarihi konusunda kaynaklar değişik bilgiler vermektedir. Belig Tezkiresinde ve Vekâyî'u'l-Füzelâ'da 1068/1657 tarihi, Safâyî Tezkiresinde 1090/1679 tarihi verilmektedir. Tezkiresini 1069-1070 yıllarında tamamlayan Güftî'nin ifâdesinden Feyzî'nin o tarihte hâlâ hayatta olduğu anlaşılır ki yukarıdaki tarihlerden 1090/1679 yılını doğru olarak kabul edebiliriz.

Feyzî'nin dîvânı vardır.

1650 yılı ile 1700 yılları arasında Feyzî mahlaslı 5 tâne şâir bulunmaktadır.³⁷³ Sadrettin-zâde Feyzullah (öl. 1067/1656), Topkapılı Feyzî (öl. 1090/1679), Sofyalı Şerif Feyzullah Çelebi (öl. 1100/1688-89), İstanbullu Simkeş Hasan (öl. 1102/1690-91), İstanbullu Feyzullah (öl. 1110/1698-99).

XVII. Yüzyıl şâirlerinin hicivlerinin bulunduğu Ü. 3004 ve Ü. 511 kısaltmasıyla gösterdiğimiz mecmûalarda Feyzî adına kaydedilmiş olan 4 tâne kıtanın Topkapılı Feyzî'ye ait olduğunu bu kıtalarda ismi geçen Aşkî ve Pendî'nin 1659-60 yıllarında ölmüş olmaları ve Pendî'nin de Feyzî gibi Yeniçeri kâtiplerinden olmasından hâreketle söyleyebiliriz.

³⁷² Güftî, 1946: 67.

Belig, 1985: 432 ; Şeyhî, I: 775 ; Mehmed Süreyyâ, 1315. VI: 41 ; Güftî, 1946: 65 ;

T.Y.D.K., II: 443.

³⁷³ İPEKTİN, Haluk ve Diğ.leri: Tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ankara, 1988: 144-145.

Pendî'nin sarışın olması, onun hakkında söylenmiş olan hicivlerin hemen hepsinde benzer şeylerin söylenmesine sebep olmuştur. Feyzî onun için "çehre zügürdü" ifâdesini kullanıyor.

Pendiyâ şimdi kesâdı var imiş san'atınûñ
Olmaduñ bunca çalışduñ yüridüñ çekdüñ emek
Kahbenüñ çehre zügürdi gidinüñ nekbeti
Püzeveng olmaga bir pâre vicâhet de gerek³⁷⁴

Pendî için söylenmiş bir diğerkıt'ası

Bir çehre-i zer-nîhî bir heykel-i pür 'ibret
Görse ger anı iblîs elbette olur meftûn
Âb-hânede fikr eyler mazmûnını eş'ârûñ
Bir 'âşık-ı nev-peydâ bir şâ'ir-i b.k- mazmûn³⁷⁵

'Aşkî hakkında söylediği kıt'ada Pendî yine yüzünün sarılığı sebebiyle zikredilmiştir.

Fârisî öğreneyüm dersen eger 'Aşkîyâ
Altına yat bir iki gün 'Acem abdalınûñ
Çehre-i zerdini beñzedür idüm Pendiye ben
B.k.n. sürsen eger yüzüne İkbâlinüñ³⁷⁶

'Aşkî hakkındaki diğerkıt'ası, onun şâirliğine yöneliktir.

'Aşkî şî're heves eylemedin vaz geldi
Yazık ol zât-ı şerîfe ne 'aceb renk oldu
Şî'rinüñ ragbeti yok halk arasında gördi
Şimdi şâ'irliği terk eyledi pâzeng oldu³⁷⁷

Ü. 3004 kısaltmasıyla gösterdiğimiz mecmûada Pendî hakkında söylenmiş benzer kıt'alar bulunmaktadır. Bu kıtaların kimler tarafından söylendiğini belirlemek mümkün olmadı

³⁷⁴ Ü. 511: 87a.

³⁷⁵ Ü. 3004: 49b.

³⁷⁶ Ü. 3004: 49b.

³⁷⁷ Ü. 3004: 49b.

43. Sükûnî (öl. 1102/1690-91)

İstanbul'da doğmuştur. İsmi Ahmet'tir. "Heccav Ahmed Efendi" olarak tanınmıştır. Merzifonlu Mustafa Paşa'nın tâbi'indendir. Şam hazînesinde mukâbelecî ve rûz-nâmçeci olmuştur. Ölümü Beyânî'de 1102/1690-91, Salim'de 1111/1699 olarak kaydedilmiştir.

Sükûnî için Beyânî Tezkiresinde yalnızca "Heccav Ahmed Efendidür"³⁷⁸ diye bilgi verilirken, Sâlim Tezkiresinde

"Tab'ı hezle çeşbân ve 'âdeti hicv ü kadhle tekdir-i yârân idi.

Li münşiyehi:

Hicve mâ'il olanuñ 'âkıbeti hayr olmaz

N'oldı gördüñ sonı sen bir iki bed-kirdâruñ"³⁷⁹

denilerek, *hiciv söyleyenlerden olduğu için sanunun hayırlı olmaya-cağı* yorumu getirilmektedir.

Sükûnî ve hicviyle ilgili Ali Cânîp Yöntem, Nâbî hakkında yazdığı bir makâlede şu bilgiyi vermektedir.

Devrinde hezl ve mizah vâdisinde şiirler yazan şâir Sükûnî, Nâbî'nin Musâhip Mustafa Paşa kahyalığından azli üzerine şu hicviyyeyi yazar.

Bir vezîre kethüdâ olmak neden lâıyk idi

Bir senüñ gibi nuhûset bî-nemâz ü bî-siyâm

Bulduñ ey kem-pâye fırsat kat'ı ta'yînât idüp

Kethüdâlıkda kapu halkından alduñ intikâm

Kethüdâlık hem vekilharçlık kim itdi hey denî

Vezn olan çiy baklavâ pişse bulur mu vezn-i tâm

Şöhret-i Pintî Hamîdi mahv kıldı hissetüñ

Habbezâ mel'ânetde eyledüñ tahsîl-i tâm

Oldı nasbuñla 'umûr-ı âstâne herc ü merc

Buldı azlûñle yine külli nizâm u intizâm³⁸⁰

³⁷⁸ Beyazlı, 1994: 216.

³⁷⁹ Salim, 1315: 357-358.

³⁸⁰ YÖNTEM, Ali Cânîp: "Nabî", *Çınaraltı* S. 132, 1 Nisan 1944, s. 11-12.

44. Sırrî (öl. 1111/ 1699)*

Asıl adı İbrahim'dir. Üsküdar'da doğmuş ve büyümüş olduğundan Üsküdarlı Sırrî diye tanınmıştır. Mâliye kâtipliğinde yetişmiş, çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, Girit defterdarı iken 1111/1699 yılında Girit'te ölmüştür. Şakaları ile tanınan bir şâirmiştir. Dîvânı vardır.

Salim Tezkiresinde "*Letâyifi bir yere cem' olunsa Hoca Nasrû'd-dîn müdâhikinden eltâf ü ber-ter bir mecmu'â-yi dil-pezir*"³⁸¹ meydana geleceği söylenmekte ve iki şakasından bahsedilmektedir.

Tezkire sâhibi Safâyî Efendi, Elmas Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Defter Emânetine ta'yin edilince Sırrî şu beyti söylemiş:

Didi Utarid gel gör belâyı

Defter emîni oldu Safâyî³⁸²

Bir mecmûada Sırrî'ye âit şu hicviyye bulunmaktadır.

Hicv-i Sırrî-i Üsküdârî Berây-i Hasan Paşa-zâde

Nedür ol turfa mukallak sank ey kahbe neden

Tâşdan kesme midür çıkma mıdur mengeneden

'Ayni-i mühreze biñ zarta çekersin her şeb

Müteharrik olıcak meysereye meymeneden

Koçsañ ardından o kün-dâde-i lâgar cesimi

Fark olunmaz keçi gönine yapışmış keneden

Sadr-ı kâşânede etvâr-ı kibârâne ile

Hâdis e sormadasın sen her gelene Edrineden

Sofyutuz(?) nâzın Meskeş mütevellîsi gidi

Ne tutar ikisi di bir seneye bir seneden

Pırasa sapını sok g.t.n. kim bulmuşlar

Hükemâ 'illet-i bâsûra zafer gendeneden

Âb-ı gusl ile harâb oldu ki temyîz idemem

Nerdübân başını cısr-i kühen-i Edrineden

* Salim, 1315: 344.; Belig, 1985: 195-200; T.Y.D.K., II: 507; Mehmed Süreyyâ, 1313, III, 14 YÖNTİM, Ali Canlıp: "Şakacı Fakat Tahilsiz Şair: Üsküdarlı Sırrî", *Hayat*, nr.55, 15 Kanûni-evvel 1927, s. 44-45.

381 Salim, 1315: 345.

382 Yöntem, 1996: 265.

Kıssa böyle olıcak hadde tayandı kaldı
 Gıtdi silk-i nesebümüñ sâkıt olup 'an'aneden
 Dil-hıraş olmaz idi olmasa zâtuñ ma'dûr
 Bir ketan taragı kindîlmeci(?) çingeneden
 Nice şâyeste-i sohbet olur ol müflîs kim
 Rûz u şeb gözleri dâ'in gözedür revzeneden³⁸³

45.Nâbî (d. 1052- öl. 1124/1642 -1712)*

1052/1642 yılında Urfa şehrinde doğmuştur. Avcı Sultan Mehmet zamanında İstanbul'a gelmiş, Musâhip Mustafa Paşa'nın himâyesini görmüştür. Nâbî bu sırada yirmi, yirmibeş yaşlarındadır. Nâbî, Musâhip Mustafa Paşa'ya önce dîvân efendisi sonra kahya olmuştur. Bir müddet sonra kahyalıktan azledilmiştir. Azliyye diye isimlendirilen kasîde bu olay üzerine kaleme alınmıştır. Bu manzûmede çevresindekilerin azilden önce ve sonraki tavırlarını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle sosyal bir hiciv olarak gösterilebilir. Nâbî, azilden sonra da Paşa'nın lutuf ve ikramlarını görmüştür. 1678'de hacca gitmiş, *Tuhfetü'l-Harameyn* isimli eserini yazmıştır. Resmi bir vazîfe alamayan Nâbî 1680 yıllarında Halep'e gitmiş 30 yıl kadar orada ikamet etmiştir. Nâbî, Musâhip Paşa'nın yanında kahya olduğu sırada, Râmî Efendi'yi gözetip ona yanında masraf kâtipliği görevi vermiş. Bu Râmî Efendi Reîsü'l-küttâb olunca Nâbî'ye Şam defterdârlığı görevinin verilmesini sağlamıştır. Nâbî'nin Râmî'ye yazdığı mektuplardan anlaşıldığına göre iki defa Şam defterdarlığı görevine getirilmiştir. Nâbî Halep'te yaşadığı dönemde müreffeh bir hayat sürmüştür. 1708 yılında Sadrazam Çorlulu Ali Efendi'nin hışmına uğramış, geliri elinden alınmış mâlikânesi ortadan kaldırılmıştır. Halep vâlîsi Baltacı Mehmet Paşa 1710 yılında Sadrazam olup İstanbul'a gelirken 70 yaşlarında olan Nâbî'yi de İstanbul'a getirmiş ve baş muhâsebeciliğe tayin etmiştir. Nâbî 1712 yılında ölmüştür.

³⁸³ Ü. 3004: 102a-102b

Salim, 1315: 628; Mehmed Tahir, 1333, II: 448; MENGİ, Mine: *Divan Şirinde Hükemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1987, Atatürk Kültür Merkezi Yayını; KÂPLAN, Mahmud: *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)* Ankara, 1995, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.; YÖNTEM, Ali Cânîp: "Nâbî" (Haz. A. Sevgi ve M. Özcan) Prof. Dr. Ali Cânîp Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri, İstanbul 1996, Sözler Yayınları.

Nâbî'nin divânı Silahtar İbrahim Paşa tarafından tertip edilmiştir. Nâbî bununla övünür. *Hayr-âbâd, Hayriyye, Tuhfetü'l-Hâremeyn, Zeyl-i Siyer-i Veysi, Gazâ-nâme, Münşeât, Sur-nâme* diğer eserleridir.

Nâbî'den bahseden şuarâ tezkirileri onun şiirinden övgü ile bahsederler. Salim, tezkiresinde

"Lisân-ı tasavvufdan âgâh bir pîr-i muhterem ve hak bu ki müsellemler idi. Eger 'irfânı kadar fazîlet-i zâhiresi ve cevelân-ı himmeti kadar ma'rifet-i bâhiresi olsaydı fazl-ı dahi kemâli gibi 'alem ve beyne's-şu'arâ müsellemler olduğu gibi beyne'l-fuzalâ dahi nâdire-i 'âlem olur idi. Lisân-ı Fârisî'de ve zebân-ı Türkî'de ve fasâhat-ı 'Arabîyye'de zihni çâlâk bir cevher-i pâk sâhib-tab'-ı derrâk idi."³⁸⁴

diyerek, onun üç dili başarı ile kullanabilen ve şâirler arasında ilim ve irfanı ile tanınan biri olduğunu belirtir.

Safâyî de onu lâtifeci, nüktedan biri olarak tanıtır.

"Ol mâlik-i memâlik-i iklim-i 'irfân, hakkâ ki sezâvar-ı sohbet-i vüzerâ ve nedim-i pâdişâhî olmaga sezâ, meclis-ârâ ve letâyif-güyâ, şüh u nüktedân bir zât-ı sâhib-'irfândur."³⁸⁵

Nâbî hicve karşı olan bir şâirdir. İsim belirterek de hemen hemen hiç kimseyi hicvetmemiştir. Ancak Edebiyât tarihlerinde ve eserleri hakkında yapılan çalışmalarda onun bir münekkid olduğu, zamanını hicvettiği, sosyal hicvin başarılı örneklerini verdiği daima dile getirilmiştir.³⁸⁶ Vasfi Mâhir Kocatürk bu yönüyle onun Rûhî'nin bir devamı olarak görür.

"Rûhî ile akrabılığı inkar edilemeyen içtimâî tenkid ve hiciv temâyülü ve tamâmiyle kendi bünyesinin malı olan hâkimâne edâ ilâve edilince şâirin esas şahsiyeti meydana geliyor."³⁸⁷

³⁸⁴ Salim, 1315: 628.

³⁸⁵ Safâyî Tezkiresi, DTCE. Kütüphanesi, M. Con., 601: 242a

³⁸⁶ Bu konuda başvuru kaynakları : Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* II. Ege Univ. Edb. Fak. Yay. İzmir 1984, s. 83-116; Mine Mengi, *Divan Şiirinde İlkemi Taizın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayın. Ank. 1987, Mahmut Kaplan, *Hayriyye i Nâbî* (İnceleme Metin) Ankara Ün. (Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edb. Anabilim Dalı Doktora Tezi) Ank. 1990.

³⁸⁷ KOCATÜRK, Vasfi Mahir: *Büyük Türk Edb. Tarihi*, Ankara 1970, s. 462.

Nâbî'nin hicvi konusunda hazırlanan bir lisans tezinde Dîvân-ı Nâbî ve Hayriyye-i Nâbî'nin 10500 civarında olan beyitlerinin mısra mısra incelendiği, hiciv ve mizah örneği olarak tespit edilen beyit sayısının yüzde dört oranında olduğu ve bunun ancak yüzde üçünün hiciv olarak değerlendirilebileceği şeklinde istatistikî bilgiler verildikten sonra şu değerlendirme yapılmıştır.

"Nâbî Dîvânı başından sonuna kadar mısra ve mısra tarandıktan sonra tespit edilen hiciv ve mizah miktarı devede kulak kabilinden bir şeydir. Ve bunlar da müstakil manzûmeler olmaktan ziyâde, ekseriya, gazel, kasîde, kıt'a vs... içerisine serpiştirilmiş beyitlerden ibârettir."³⁸⁸

Nâbî'nin hiciv hakkındaki düşüncelerini, oğluna hicivden sakınmasını tavsiye ettiği şu beyitlerden öğreniyoruz.

Hicvden el-hazer iy cân-ı peder
 Ki virür meşreb-i 'irfâna keder
 El-hazer hicvün olur gâyeti şûm
 Halk beyninde hakîr u mezmûm
 Hicve mâ'il süfehâdur ancak
 'Âkil itmez anı eyler ahmak
 Kisve-i nazmde gaybetdür hicv
 Sebeb-i zenb ü nedâmetdür hicv
 Hicv kat kat sebeb-i rû-siyehî
 Kim okursa saña a'id günehi
 Seni itmiş biri farzâ dil-gîr
 Kavl ile fi'l ile kalbün tekdîr
 Anı lâzım mı hemân hicv itmek
 Süfehâ gıtdüğü râha gitmek
 Inkisârı yitişür kâsır ise
 İntikâma çalışur kâdir ise

³⁸⁸ ÇULUÇ, Seyit : "Nabî Divanında Hiciv ve Mizah," (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1949- 1950, Tez no: 2802, s. 39.

Anı sen lutf ile eyle bende
'Afv ü ikrâm ile it şermende ³⁸⁹

Nâbî, Hayriyye'sinin *Der-beyân-ı Zarar-ı Hezlü Müzah* başlığıyla verilen 39 beyitlik bir bölümünde de oğluna şu nasihatta bulunur.

Der beyân-ı zarar-ı hezl ü müzah

İy talebkâr-ı huzûr-ı dû-cihân
Râh-ı cûy-ı taraf-ı râhat-ı cân
Eyleme hezl ü müzâh-ı pîşe
Düşürür dostlarını teşvîşe
Dostı itme lâtifeyle fidâ
Hakk-ı nan ü nemeki itme hebâ
Asdikâya sebep-i nefret olur
Âkıbet vâsıta-i vahşet olur
Âb-dâr olsa lâtîfe hoşdur
Lîk bir semti yanar âteşdür
Hiç lâtîfe dime ol söz okına
Ki ucu hâtır-ı yâre dokına
Garaz-âlûde nikât-ı ser-tîz
İder ahabûnı lebrîz-i sitîz
Didiler aña lâtîfe zürefâ
Ki mahallinde ola cîlve- nümâ
Lafzı endek ola ma'nâsı kesîr
İtmeye kimseyi aslâ dil-gîr ³⁹⁰

Nâbî hezl ve mizahla beraber bir ucu hatır-ı yâre dokunan lâtifeyi de reddettikten sonra lâtifenin nasıl olması lâzım geldiğini anlatır:

Bag-ı dilden yeni kopmuş gül ola
Gûş iden vasfı ile bülbül ola
Bûy-ı gül gibi aç a sîneleri
Sînelerden gidere kîneleri

³⁸⁹ Nâbî, Hayriyye, 1995: 129

³⁹⁰ Nâbî, Hayriyye, 1995: 219-220.

Müjde-i vasl gibi gûşa gele
 İşiden ragbet ile cûşa gele
 Anı nakl eyleyeler şehir-be-şehir
 Kala 'âlemde mesel dehr-be-dehr
 Böyle olursa lâîfe ne güzel
 Olmasa terkini bil hayr-ı 'amel³⁹¹

Ve nihâyet oğluna kimsenin gıyâbında laf söylememesini ve kimseyi zemm etmemesini, bunun âkil olan için ayıp ve aynı zamanda zevksiz ve lezzetsiz birşey olduğunu tekrarlayarak, nasihatı şu şekilde bitirir.

Eyleme kimseyi zemm ü gıybet
 'Aybdur 'akıl olana bu sıfat
 Zevki yok 'âlemi yok lezzeti yok
 Günehi gayri me'âsîden çok
 Dostlar olmaz olur senden emin
 Nâmuñ anılsa iderler nefrîn
 Zemm ü gıybet ider ehlin bed-nâm
 Behremend olduğu yokdur zemmâm
 Hak seni hıfz ide ol dağdağadan
 Olasın sâde-dil âsûde-beden³⁹²

Hicve, hezle, mizaha bu şekilde karşı çıkan Nâbî'nin, yakınması, şikâyeti; zamanındaki bozuk idâreden, insanların iki yüzlülüğünden, sorumsuzluktan, görevi kötüye kullanmaktan, ahlaka ayrı davranışlardan yani toplumsal çürümüşlüktendir. Hicvi de onlara yönelmiştir. Bir gazelinde zamanını şöyle tasvir ediyor.

Bir devrde geldük ki 'azîzân unudulmuş
 Tutmuş yirini hurd u büzürgân unudulmuş
 Gitmiş nemeki mâ'ide-i h'vân-ı vefânuñ
 'Âlemde hukûk-ı nemek u nân unudulmuş
 Nâ-pâk yatur dest-i kerem dâmen-i 'ismet
 Haspûş kalup çeşme-i hayvân unudulmuş

³⁹¹ Nâbî, Hayriyye, 1995: 220.

³⁹² Nâbî, Hayriyye, 1995: 221.

Kalmış ser-meydân-ı muhabbet tek ü tenhâ
 Zen-tab'lar almış yeri merdân unutulmuş
 Nâdânlık olup mu'teber ebnâ-yı zemânda
 Hattı bozulup nusha-i 'irfân unutulmuş
 Hikmet taleb-i mâlda Kârûn gibi şimdi
 H^vâhişgerî-i lokmada Lokmân unutulmuş
 Olmuş o kadar halk-ı cihân mekr de üstâd
 Kim sâbika-i şöhret-i şeytân unutulmuş
 Halk açmadadır birbirine pençe-i tarâc
 Ahkâm-ı Hüdâ ma'nâ-yi Kur'ân unutulmuş
 Nâbî kimi görsen yürüdür hükmini nefsün
 Hakkuñ bize gönderdiği fermân unutulmuş³⁹³

Nâbî hayli harîs, sözü ile özü birbirini tutmayan bir kişi olarak tanınmıştır. Nezaketten yoksundur. Onun bu yönleri muâsırları tarafından daima hicvedilmiştir. Özellikle Osman-zâde Tâib'in Nâbî hakkında söylenmiş birçok hicvi vardır. Bunlardan en çok zikredileni tamamını Osman-zâde Tâib bölümünde vereceğimiz manzûmedeki şu beyittir.

Hem-şehrilerün ta o kadar kesreti var kim
 Nâbînün evi şimdi katır hânına benzer³⁹⁴

Osman-zâde'nin hicivleri için Nâbî şu karşılığı vermiştir.

Âferin kullandun ey Tâ'ib eyü tîg-i zebân
 Nazmuña gülbang-ı tahsîn çekdi cümle şâ'irân

Hars-bâzâne kalem raks eyledi şâdi-künân
 Saña meymun u mübârek ola bu tâze lisân³⁹⁵

Nâbî'nin, sosyal hicivleri haricinde söylenmiş birkaç hicvi daha bulunmaktadır. Başlığından Haleb Mollası Abdulhalim-zâde için söylendiği anlaşılan şu hicvide Nâbî memleketteki sıkıntıdan ve tat-tuz olmayışından onu sorumlu tutmaktadır.

³⁹³ Nâbî, Divân, (Haz. Ali Fuad Bilkân) "Nâbî'nin Türkçe Divânı, Karşılaştırmalı Metin," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1993, s. 636.

³⁹⁴ Yöntem, 1996a: 106.

³⁹⁵ Nâbî, Divân, 1993: 1048.

Bu gûne dadı tuzu kalmadığı Şehbâ'nun
 Emîn-i memlehânun bî-nemekligündendür
 Bu gûne bârı girân olduğu bu memleketün
 Hımâr-zâde fakîrün eşekligündendür³⁹⁶

Hicvedilen kişinin belli olmadığı bir hicvinde hicvedilen kişi keldir:

Didiler kel köpegün yârânı
 Başına gördiler urmuş saykâl
 Çeşm-i bedden seni hıfzetmek için
 Saña lâzımdur asılmak heykel³⁹⁷

Dîvânda "Der hakk-ı Muhassıl-ı Haleb" başlığı ile zamanındaki
 Halep tahsildarı için şu kıt'a vardır.

Hân-ı 'asele idüp mukaddemce sefer
 Bî-çâre muhassıl alayum sandı nefes
 Lâkin yine fevc fevc erbâb-ı hukûk
 Hân-ı 'asel üzre üşdi mânend-i mekes³⁹⁸

Ashında hicvedilen hukuk erbâbıdır. Nâbî'nin isim zikrederek
 hicvettiği kişilerden biri Kalaylıkoz Ahmed Paşa'dır. Vezir olması
 üzerine söylenmiştir:

Der-hakk-ı Kalaylıkoz Ahmed Paşa
 Nâgehân bir gün Kalaylıkoz gelüp oldu vezîr
 Her gören didi vezâret 'ırzını eyler şikest
 Ben didüm uslandı zîrâ çerh te'dîb eyleyüp
 Terbiyet kılmak gerekdür anı bunca ser-güdaht
 Didi bir dâna-yı kâr-âgâh ü sâhib-tecribe
 Terbiyet nâ-ehl-râ çün kirdgâr ber-günbedest³⁹⁹

Nâbî'nin dünyanın geçiciliği, insanların bu dünyadaki mevki ve
 makamlarının kalıcı olmadığı, makamlar, rütbelere dağıtan kişilerin de
 bir gün gözden düşebileceği, zalimlerin hayatının kısa olacağı gibi
 çeşitli düşünceleri dile getirdiği gazellerinden:

³⁹⁶ Nâbî, Dîvân, 1993: 1034.
³⁹⁷ Nâbî, Dîvân, 1993: 1043.
³⁹⁸ Nâbî, Dîvân, 1993: 1038.
³⁹⁹ Nâbî, Dîvân, 1993: 1028.

Bâg-ı dehrün hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtun da gamun da rûzgârın görmüşüz⁴⁰⁰

Encâmı bed gurûra ser-âgâz idenlerün
Noksan-ı halka dîdelerin bâz idenlerün⁴⁰¹

Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanlarun
Hengâm-ı fırsatında dil-âzâr olanlarun⁴⁰²

matlâ'lı olan üç gazelini, 1708 yılında "malikânesini ref' ve medar-ı ma'îşetini kat" eden Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'yı zemmetmek için söylediğini Prof. Ali Canip Yöntem Nâbî ile ilgili bir makâlesinde kaynak belirtmeden söylemektedir.⁴⁰³

Başka bir makâlede ise eski bir mecmûada tesadüs ettiği, Nâbî hakkında söylenmiş, Seyyid Vehbî'ye isnad edilen aşağıdaki hiciv kıt'asını nakleder:

O yeşilli hahamı eylediler nefy-i beled
Ol Selânîk'e eşeksüz gidemez kim aparur
Nâbî'ye bindirelüm fitne basılsın yohsa
O yahûdî eşegüm deyü kıyâmet koparır⁴⁰⁴

Hezliyyelerinde Hevâyî mahlasını kullanan Kubûrî-zâde Rahmî, Nâbî'nin bir çok gazelini tehzîl etmiştir. *Dîvân-ı Hicvî Gazeliyyât-ı Nâbî*⁴⁰⁵ adlı bir yazma, önce Nâbî'nin bir gazeli sonra Hevâyî'nin tehzîli olmak üzere düzenlenmiştir. Bütün tehzillerin Kubûrî-zâde'ye ait olup olmadığı konusunda tereddütlerimiz bulunmaktadır. Çünkü bu mecmûadaki iki tehzili başka bir mecmûada⁴⁰⁶ "Gazel-i Nâbî Tehzil-i Hevâyî-Perterv başlığı ile bulduk. Bu husustaki düşüncelerimizi daha önce belirttiğimiz için burada Nâbî'nin bir gazelinin ve tehzîlinin matlâ'ını vermekle yetiniyoruz.

Nâbî: Gülsitân-ı dehre geldük renk yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Nâbî, *Dîvân*, 1993: 619, 319. Gazel.

⁴⁰¹ Nâbî, *Dîvân*, 1993: 701, 426. Gazel.

⁴⁰² Nâbî, *Dîvân*, 1993: 702, 427. Gazel.

⁴⁰³ Yöntem, Nabl, 1996a: 102-103.

⁴⁰⁴ Yöntem, Nabl, 1996a: 107.

⁴⁰⁵ U. 1822/2, *Dîvân-ı Hicvî-i Gazeliyyât-ı Nâbî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Ty. 1822/2.

⁴⁰⁶ M. 558, Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmuası, Millet Kütüphânesi, Ali Emîri (Manzum).

⁴⁰⁷ U. 1822/2: 4b

Hevâyî: Edrine şehrine geldük hây yok hû kalmamış
Gice çorbâsı çıkar bir bellü kapû kalmamış⁴⁰⁸

Hevâyî ve Kiyâmî için Nâbî şu hiciv kıt'asını söylemiştir.

N'ola şi'rde itseler ittihâd

Hevâyî Kiyâmî çü şi'r ü şeker

Ara yirde var nisbet-i imtizâc

Hevâyî dübürdür Kiyâmî zeker⁴⁰⁹

"Nâbî Dîvânında Hiciv ve Mizah" isimli bitirme tezinde Nâbî'nin hicvi için yapılan şu değerlendirmeyi subjektif bulduğumuzu belirterek veriyoruz:

"Hicvi küfür telakkî eden bir zaman içerisinde sarayın ve vezirlerin atıfetleri ile sebeplenene ve onlardan hiçbirini gücendirmemek mevkiinde olan, hodgam ve harîs bir şâir için takip edilecek tek bir yol vardı: Zülfü yâre dokunmamak. İşte Nâbî ömrünün sonuna kadar bu yolu takip eder. Halbuki "Şâirin vazifesi itaat etmek değil fethetmektir." O ise daima itaat etmek ve daima yalvarmak mevkiinde kalmıştır. Bunun içindir ki, onda cesur hamleler, sarayı, sadâreti, devrin kodomanlarını hedef tutan hicivler kat'iyen yoktur. Nâbî'nin hiciv-mizah karakterinde görülen en muhim hususiyet yukarı değil aşağı tükürmesindedir."⁴¹⁰

46. Rahmî (Hevâyî) (öl. 1127/1715)*

İstanbuldudur. Adı Abdurrahman olduğu için Rahmî mahlasını kullanmış, **Kubûrî-zâde** sanyyla tanınmıştır. Rûz-namçe-i evvel hülefâsı zümresindendir. Gençliğinden hezliyyâta heves ederek "Hevâyî" mahlasıyla bu vâdîde şiirler yazmıştır. Ömrünün sonuna doğru hezl yazmaktan vazgeçmiş bin yediyüz onbeşte deniz yoluyla hacca giderken Kâhire'de ölmüştür. *Mürettep Dîvânı*, *Vamuk u Azrâ* ve *Yusuf u Zülcyhâ* manzûmeleri vardır.

⁴⁰⁸ U. 1822/2: 4b

⁴⁰⁹ Nâbî, Dîvân, 1993: 1036

⁴¹⁰ Güleç, 1950: 37.

Salim, 1315: 281 ; Mehmed Tâhîr, 1333, II: 489.

Sâlim Efendi. tezrikesinde Rahmî'nin hezle rağbet etmesine hayıflanır:

"Zihni pâk, semt-i hüsnîyânda çâlâk iken dil-i pür-ma'âri-fine rahm ü merhamet itmeyüp vâdî-i mübâdi-i nedâmet ve vâdî-i hezliyyâta rağbet itmegin şihâb-ı sâkıt gibi sipîhr-i itibânı ehl-i me'ârifden lâkıt olmuşdı. Hezâr hayfa ki, Hevâyî nâmına tertib eyledüğü dîvân zemân-ı hayatında tekdîr-i yârân eyledüğünden gayri kendüden soñra badi-i su-i zikr-i cihâniyân ve rûz-ı mahşerde o zehârif-i nâ-şâyân kendüyle bile der-keffe-i mîzân olmasını mülâhaza eyleyüp evâhir-i ömrinde tövbe vü istigfâr ile..."⁴¹¹

Rahmî'nin hezl ve hiciv vâdisinde Hevâyî mahlasını kullanarak yazdığı şiirler "Hevâyî Dîvânı" diye tanınmıştır. Bu dîvânın, Rahmî ile ona uyarak hezl tarzında yazdıkları şiirlerde Hevâyî mahlasını kullanan dostlarının ortak eseri olduğunu Ali Cânîp Yöntem, Nâbî hakkında yazdığı bir makâlede dipnot olarak belirtmektedir.

"Kubûrî-zâde: Onsekizinci asır edebiyâtının meşhur sîmâlarından. Adı Abdurrahman olduğu için şiirde Rahmî mahlasını kullanmıştır. Rûz-namçe-i evvel hülefâsı züm-resinden idi. Gençliğinde hezliyyâta heves ederek "Hevâyî" mahlasıyla bir hayli gazel yazmıştır. Dostları da kendisine uymuşlar, ortaya Hevâyî Dîvânı diye şöhret alan bir dîvân çıkarmışlardı."⁴¹²

Hevâyî Dîvânındaki manzûmelerin hepsi Rahmî'ye mi aittir? Yoksa başka Hevâyî'lere ait manzûmeler de var mıdır? sorusuna kesin bir cevap getirmek çok zordur. Hevâyî mahlasını kullanan başka şâirlerin de bulunduğu bilinmektedir. Hevâyî mahlası, 16. yüzyılda Bursalı Mustafa Efendi tarafından kullanılmıştır. Bu Hevâyî'nin imamlık yapan edip bir kişi olduğunu Bustân ve Gülistân şerhi yazdığını belirten Hasan Çelebi'nin "*mahlası gibi hevâî olmayup*"⁴¹³ ifâdesine dayanarak Hevâyî mahlasını meşhur eden ve bu mahlasla hevâiyyat ismini verdiğimiz (Bkz. I. Bölüm) tarzda manzûmeler yazan ilk şâir Kubûrî-zâde Abdurrahman'dır diyebiliriz. Rahmî'nin muâsırları arasında ve daha

⁴¹¹ Sâlim, 1315: 281.

⁴¹² Yöntem "Nabî", 1996a: 105, 3 nolu dipnot, (Çınaraltı nr. 132, 1 Nisan 1944:11 12)

⁴¹³ Hasan Ç. 1989, II: 1068.

sonraki asırlarda bu tarzda yazdıkları manzûmelerde Hevâyî mahlasını kullanan bazı şâirler bulunmaktadır ki Pertev, Kânî, Sürûrî, Refî, Kâlâyî, Fâzıl Paşa, Fatîn, Behçet tespit edebildiğimiz isimlerdir.

Tokatlı Ebûbekir Kânî' (Bkz. Kânî)'nin:

Degüldür kimseye sıklet garaz kırlarda konmakdan
Hevâyî- meşreb olan bâd-serlerle konuşmakdur

...
Degüldür herze-gûlukdan murâdı başka Dâdînün
Kıyâmetde Hevâyî-i kadîm ile buluşmakdur⁴¹⁴

beyitlerinde "Hevâyî-i Kadîm" olarak bahsi geçen kişi Rahmîdir. Hevâyî-meşreb olan başka Hevâyîlerin de bulunduğunu bu beyitlerden çıkarmak mümkündür.

Rahmî'nin Hevâyî mahlasıyla ortaya koyduğu manzûmelerle, tarz-ı Hevâyî denilen bir tarzın gelişmesini sağladığı ve söylediği hezl ve hicivlerde kendi mahlasını kullanmak istemeyen şâirler için bir mahlas ortaya koyduğu muhakkaktır.

Herze söyleme geleneğinin Hevâyî-i Kadîmden kaldığını Kânî Efendi "Bâdî"ye söyler:

Esbâba ihtiyâc üdebâyâ nakîsedür
Şî'rümde vezn ü kâfiye hic hâcetüm degül

Bâdî Hevâyiden bâña kaldı bu yâdgâr
Âyîn-i herze-gûyi benüm bid'atüm degül⁴¹⁵

Kubûrî-zâde Rahmî başta Nâbî olmak üzere aynı devirde yaşadığı şâirler ile kendisinden önce yaşayan şâirlerin gazellerine tehzîller söylemiştir. Bunlar kütüphânelerde bazen müstakil olarak bazan de mecmûalar içinde bir bölüm olarak, "Dîvân-ı Hevâyî", "Dîvânçe-i Kuburî-zâde-Hevâyî" Dîvân-ı hicv-i Gazaliyyat-ı Nâbî gibi isimlerle yer almaktadır. Bu dîvânlarda önce tehzil edilen gazelin matlâ'ı veya tamamı kime ait olduğu belirtilerek yazılmış, sonra "gazel-i Hevâyî" başlığı ile tehzil yazılmıştır. Bazılarında bu bölümden sonra alfabetik sırayla düzenlenmiş gazeller de bulunmaktadır.

414 U. 3027, Lelâyîf ü Hezliyyât-ı Kânî, İstanbul Üniversite Kutüphanesi, Ty. 3027: 36a.
415 U. 3027: 49b.

Kubûrî-zâde Hevâyî'nin arkadaşları ile karşılıklı müstehcen hicivleri bulunmaktadır. Arkadaşlarının da Hevâyî mahlasını kullanarak karşılık verdikleri veya nazire söylediklerini göstermesi bakımından aşağıdaki beyitler önemlidir. Hevâyî, Boşnak-zâde için söylediği bir hicivden sonra sözü Behçet isimli arkadaşına havâle ediyor:

Ey Hevâyî saçma güftânı 'arz it Behcete
Eylesün nazire hemen gayri sen dizgini çek

...
Ey Hevâyî b.kları ta'dâd idince zatuña
Kimisi manda b.kı dir kimi yabânî tezek

...
Tekyede bulur isen dervîşi aç Ahmed gibi
Çomacı sok g.ti ortasına tâ dibine dek⁴¹⁶

Birbirine nazîre olarak söylenmiş bu beyitler gibi yine birbirine nazîre olan bazı gazeller bulunmaktadır ki, bunları çok çirkin olan ifâdeleri sebebiyle almıyoruz. Zâten Hevâyî de kendi şiirinde pak mazmûn bulunmadığını söylemektedir.

Bulunmazsa 'aceb mi güftesinde pâk mazmûnı
Hevâyî ekseriyyâ sözlerin işkembeden söyler⁴¹⁷

Bazı beyitlerinde Hevâyî'nin yerini aldığını, "Herze-gülük'ta üstâdının Hevâyî olduğunu belirten Kânî Efendi bir gazelinde boş, gereksiz, anlamsız, eğri söz söylemede Hevâyî'yi geçtiğini belirtmiştir.

Benem ol yâve-gû şâ'ir ki ma'nâ dâgdâgumdur
Sevâd-ı satr-ı şî'r-i bî-mezem magz-ı dimâgumdur
Togar yer kuklası şeklinde tab'-ı bî-mezâkumdan
Senüñ mazmûn kıyâs itdüklerüñ oglum uşâgumdur

...
Dilümde cem olan efkâr-ı kec-elfâz-ı bî-hûde
Suhan- nâ-fehm olan eblehlere gizli duzâgumdur

...
Tayanmazmış burûcî rûzgâra hergiz ey Bâdî
'Aceb bilsem şu 'alemde Hevâyî ne t.ş.g.mdur⁴¹⁸

⁴¹⁶ M. 768: 202.

⁴¹⁷ Beyânî, 1994: 142.

⁴¹⁸ U. 3027: 39b.

Gazelleri incelendiği zaman Edirne şehrine gitmiş olduğu anlaşılan
Rahmî Edirne şehri hakkında, Nâbî'nin:

Gülsitân-ı dehre geldük renk yok bû kalmamış
Sâyce-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cu kalmamış

matlâ'lı gazelini tehzilen

Edirne şehrine geldük hây yok hû kalmamış
Gice çorbâsı çıkar bir bellü kapû kalmamış⁴¹⁹

matlâ'lı bir gazel söylemiştir. (Bkz. Şehir Hicvi)

Osman-zâde Tâib ve Gümrükçi-zâde'nin isminin geçtiği bir gazeli
şöyledir. (Tâib'in Gümrükçi-zâde hakkında hicivleri bulunmaktadır.
Bkz. Osman-zâde Tâib)

Yari açdum açar ey mantı dehânum diyerek
Bezme geldi gele ey yahni kapânum diyerek
Âh bir kerre lâlâ tarzı açup kollarımı
Kuçaga alsam o beg-zâdeyi pânum diyerek
Ardına hışlayarak bâri düşeydüm yârûn
Bire tur kaçma aman kesdün imânum diyerek
İbn-i Gümrükci Begi oynadur 'Osman-zâde
Kalk ayag üstüne oyna balabânum diyerek
Geveze itdi gazellerde Hevâyî bizi yâr
Söyleye söyleye ey yañşak ozânum diyerek⁴²⁰

47. Osman-zâde Tâ'ib (öl. 1136/1723)*

İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmet'tir. Süleymâniye Vakf-ı rûz-
namçesi ve Mâliye tezkirecisi Osman Efendi'nin oğlu olduğu için
Osman-zâde sanıyla tanınmıştır. İyi bir tahsil görüp 1089/1678 de
Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'den müzâalim olmuştur. Çeşitli
medreselerde müderrislik yapmış, Kemankuş Mehmet Paşa, Şam vâlisi

⁴¹⁹ U. 2816: 2a.

⁴²⁰ U. 3004: 87a.

* YÖNTEM, Ali Canlip: "Reis-i Şairân Osmanzade Tâib", A. Sevgi ve M. Özcan, Prof. Ali Canlip
Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri, İstanbul 1996, Şözler Yayınları, s. 149-181.
Solim, 1315: 178.; Tâin, 1271: 32.; Râmiz, 1994: 50-52.

olunca onunla birlikte Şam'a gitmiş ve bunun üzerine müderrislikten çıkarılmıştır. İki sene sonra Fevziye Medresesini yeniden Fevziye-i cedîde ismiyle inşâ etmek şartıyla müderris olmuş, va'd ettiği medreseyi binâ etmediği için tekrar müderrislikten çıkarılmıştır. Ancak 1703 de Horhor semtinde bir medrese inşâ ettirince buranın müderrisliği kendisine verilmiştir. Müderrislikte terfi veya tenzil-i rütbelerle görev yapmış, Mustafa Aga Medresesi, Kara Mustafa Paşa Medresesi, Mihrümâh Sultan Medresesi, Kâsım Paşa Medresesi müderrisliklerinde bulunmuş, sahn müderrisliğine yükseldikten sonra 1129/1716 da Halep kadısı olmuştur. Bir sene sonra azledilince Damat İbrahim Paşa'nın himâyesine sığınmıştır. Bu dönemde çeşitli vesilelerle sunduğu kasîdeler III. Ahmet'in takdirini kazanmış 1720 yılında hatt-ı hümayunla **re'îs-i şâ'irân** ilan edilmiştir. 1135/1722 tarihinde Mısır kadısı olmuş 1723 senesinde zehirlenerek ölmüştür. Hicvi yüzünden zehirlendiği Ramiz Tezkiresinde belirtilmektedir. (Bkz. II. Bölüm.)

Osman-zâde Tâib, yaşadığı dönemde heccavlığı ile tanınmıştır.

"Dilinden kaleminden herkes bîzâr olmuştu. Ötekine berikine harf-endâzlık ediyor, çok ağır, hatta müstehcen hicviyyeler yazıyordu. Bittabî bu hâreketlerinin zararını da, mukâbelesini de görüyor, zaman zaman azl sadmesine uğruyor, müderrislik mesleğinde geriye hâreket ettiriliyor, başına biñ türlü belâ geliyordu."⁴²¹

Safâyî Tezkiresi, **Hamdî** mahlasını kullanan Osman-zâde'nin hiciv yazmaktan vazgeçip tövbe eden anlamındaki **Tâ'ib** mahlasını aldığını belirtmektedir.

"Tevfik-i Bâri ile sûtürde-i gezlik istifâ eyleyüp bi'l-küllîye ol vâdîden pa-keşîde-i ferâg ve mükeffer-i seyyi'ât olacak semte sâlik-i hidâyet-i sürâg olup mahlasın dahi kendü gibi Ta'ib eylemişdür."⁴²²

Adab-ı Zürefâ'da yer alan

".... evâsıt-ı hâllerinde cemî'-i menhiyyâta tâ'ib ü istigfâr ve tevbelerinde sâbit ü ber-karâr olmagla mahlas-ı merkûmı

⁴²¹ Yöntem, 1996c: 157.

⁴²² Yöntem, 1996c: 157 (Safai Tezkiresinden naklen.)

vesîle-i ihtiyâr olup meşâyih-i 'asrınun birinden münib ü sâlik
ve ser-rişte tezkiye-i nefse mâlik olmakla ...⁴²³

ifâdesi de mahlasını ömrünün ortalarında değiştirdiğini göstermektedir

Yine Adab-ı Zürefâ'da

"Hicviyyât ü hezliyyâtı elsine-i meşhûre ve mazmûn u
letâyifi mecmu'a-i suhan-verânda mestûr u mezkûr olmanın
bu rütbe îrâd ile taklîl-i sevâd kılındı."

ifâdesi kenarına "*Hicviyyâtda Sâkıbiyye gibi beş kasîdeden ma-'adası benim
değildür, deyü kascem idüp cümlesi iftirâdur didigi müsbet ü müsellemdir*"⁴²⁴
notu düşülmüştür.

Ramiz'in naklettiğine göre Osman-zâde hicivlerine sâhip çıkmasa
da mecmûalara onun adıyla kaydedilmiş birçok hiciv bulunmaktadır.
Hicivlerinden bazılarını altıncı bölümde vereceğimiz için burada birkaç
örnek vermekle yetiniyoruz.

Tâib, memleketimize sığınan İsveç Kralı'nın yanında bulunan ve
ona kasîde yazan Sâkib hakkında **Sâkıbiyye** başlıklı bir hicviyye
yazmıştır. Sâkib da buna cevap vermiştir. (Bkz. VI. Bölüm)

Tarihimizde **Edirne Vakası** diye geçen ayaklanma üzerine bir
kasîde ile bu olaya katılanları hicvetmiştir. (**Kasîde-i Hezl-âmiz** ve
Hicviyye. Bkz. VI. Bölüm)

Osman-zâde Tâib "re'îs-i şâ'irân" ilan edildikten sonra

Aceb mi ba'd-ez-in teshîr idersem Mısır-ı 'irfânı
Ki oldı sözlerüm şâyân-ı istihsân-ı Sultânî

matlâ'ıyla başlayan bir kasîde yazmıştır. Bu kasîde de zamanının
şâirlerinden bahsederken bazıları için övgü dolu sözler kullanmış,,
bazılarını ise şâir sınıfına bile sokmamıştır. *Nazma âşinâ şâirin çok az
olduğunu, şâir geçinenlerin bir çoğunun şiir yolunda çocuk sayılacağını bunları
saymanın baş ağrısı vereceği* belirtir:

Benüm şimden gerû mahkûm-ı fermân-ı mutâ'umdur
Gerek erbâb-ı tedrîs ü gerek küttâb-ı dîvânî

⁴²³ Râmlz, 1994: 52.

⁴²⁴ S. 3873, Âdâb-ı Zürefâ, Süleymaniye Kutuphânesi, Esad Efendi, No: 3873 17b. Der-kenar.

Velikin Hüsrev-i mülk-i me'ânî Râşid ü Vehbî
 Birisi nûr-ı çeşmümdür birisi cânımuñ cânı
 Eğer emr itseler ez-cümle Mahtûmî-i serhengi
 İderdüm Fârisân-ı sâha-ı nazma atoğlânı
 Mevâlî zümresin addeylemem şâ'ir gürûhından
 Ki nâdir bulunur nazm-âşinâ merd-i suhândânî
 Belî birkaç yeni şâ'irleri şimdi zuhûr itdi
 Ki zu'munca kimisi Germiyânî, kimi Kirmânî
 Velî ben bildiğüm şâ'ir fakat Neylî vü Kâmî'dür
 Hatâdur gayre itmem şâ'iriyet ile bühtânı

....
 Reşid ü Sâlim ü Şehrî vü Lem'î vü Rahîmîdür
 Be-nâm-ı şâirân-ı zümre-i küttâbı dîvânî
 Belâ bunda nice etfâl-ı endeksâl vardır kim
 Dahî üstâddan görmüş degüllerken "Gülistân"ı
 Öñüne geçmek içün dâ'imâ merdân-ı meydânıñ
 Kemâl-i şevkile teşmîr iderler sâk u dâmânı
 Sudâ' îrâs ider nakli sayılmaz mahlas erbâbı
 Kimi şehrî kimi Mâzenderânî kimi dihkânî⁴²⁵

Osman-zâde Tâib yârânı dil-gîr etmekten çekindiğini belirterek
 Seyyid Vehbî'yi kendisine vekil tayin edip herkesin ayarını ve haddini
 onun belirtmesini istiyor:

İderdüm Tâ'ibâ her fırkanuñ erbâbını ta'rîf
 Velî havfüm budur şâyed ki dil-gîr ide yârânı
 Vekîlümdür benüm Vehbî-i mu'ciz-dem beyân itsün
 Sunûf-ı tâze-gûyânı gürûh-ı yâve-destânı
 Ayânın herkesin ta'rîf idüp ol bildürür haddin
 Virür mânend-i ta'rîfât-ı Seyyid başka unvânı.⁴²⁶

⁴²⁵ YATMAN, Mustafa: Osman zâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler, Ankara 1989, Kültür
 Bakanlığı Yayınları, s.28-38

⁴²⁶ Yatman, 1989: 28-38

Tâib'in bu kasidesi üzerine bazı beyitlerde -özellikle *Gülistan* kelimesinin geçtiği beyitte- kendisine ta'riz bulunduğunu düşünen Vanlı Sa'dî, 37 beyitlik bir kasîde ile cevap vermiştir.

Bi-hamdi'llâh ki oldum mazhar-ı tevîk-i Rabbânî
Yine medh itmege bed' itdim ol sultân-ı zî-şânî

matlâ'yla başlayan bu kasîdede:

Olursa çok degül şî'r-âşînâ her tıfl-ı ebced-hân
Katı çokdan felek göstermemişdür böyle devrânı
O deñlü itdi ehl-i tab'a ihsân şî're rağbet kim
Begenmez Nâbi'yi İstanbulun tıfl-ı sebak-hânı
Bu da vâya yeter şâhid o düstûr-ı kerem-pîşe
Benüm gibi bir ednâ bendesine itdi fermânı
Nigâh-ı lutfına mağrûren ol zât-ı kerem-kârûn
Takaddüm eylesem ma'zûrdur emsâl ü akrânı
'Aceb mi şâ'iriyyet 'arz idersem ben de yârâna
Suhan-perverliğe çün virdi ruhsat ol kerem-kânı
Benem ol şâ'ir-i rengîn-hayâl ü nazm-pîrâ kim
Kasîde yâ gazel-gûlukda itsem hâme-cünbânî
Degül ma'nâsı elfâz-ı latîf ü hüsn-i ta'bîrüm
Ider pür piç ü tâb reşk-i tab'-ı nûkte-sencânı

....
Velîkin bî-mürüvvetlik idüp ba'zı suhân-fehmân
Dimişler Sa'dî dâhî görmedi bilmez Gülistân'ı
Bilür ammâ murâdı imtihân olmak gerek belki
Nice bilmez o kim Mâzenderânî ola yâ Vânî 427

Tâib'in kasidesinde Nedim'in isminden hiç bahsetmemesi onu şâirler arasında saymayıp işi Vehbî'ye bırakması dikkat çekicidir. Nedim'in aşağıdaki beyti Tâib'in bu davranışına cevap olsa gerektir.

Saymazsa hisâba n'ola ahhâb bizi
Biz cümle-i şâ'irânda müstesnâyız 428

427 S. 763: Suleymânîye Kütüphânesi, Halet Efendi No: 763: 224b "Cevab-nâme-i Sa'dî Berây-i Ta'riz-i Tâib Efendi Per-sîlâyî-i Hazret-i İbrahim Paşa"
428 Yatman, 1989: 6

Tâib, Damad İbrahim Paşa'nın Nedim'e olan yakınlığını kıskanmış olmalıdır. Bir beytinde Nedim'i kaz biçimindeki şarap sürahisine benzetir.

Tâ'ibâ bezm içre geh sen neşve-rîz-i câm iken
Geh Mulakkab-zâde dolaşdı bat-ı sahbâ gibi⁴²⁹

Nedim bu beyte şöyle cevap vermiştir:

Sen bat-ı sahbâ degül tâvûs-ı kudsîsin Nedim
Kim zuhûr-ı hâletin meclisde cevânûndadır⁴³⁰

Tâib'in Nâbî hakkında söylenmiş çirkin ta'rizleri hâvî birçok hicvi bulunmaktadır. Manzûm bir lâtifesinde Nâbî'nin evini hemşehrilerinin çok ziyâret etmesinden dolayı *katır hanına* benzetir.

Sekbân-ı sefer-dide-i pejmürde kıyâfet
Kadıların ardındaki oğlânına beñzer
Hvânendelerün sahte-i nâmus-ı vâkârı
Çingânelerün şübhelî îmânına beñzer

Bahrî ki binâ eylediği çeşme-i bî-âb
Pintî Hamid'ün itdiği ihsânına beñzer

Şehr oğlanının yolda sefî hâne edâsı
Sarhoşların edâ ile erkânına beñzer

Görmek dileyen mâh-ı hilâl-i ramazânı
Devletlilerin sofradaki nânına beñzer

Küttâbların mahfazası ekseri şimdi
Kassâbların yağlıca cüzdânına beñzer

Hem-şehrilerin tâ o kadar kesreti var kim
Nâbî'nün evi şimdi katır hanına beñzer⁴³¹

Nâbî'nin Çirkinlikte bir eşinin daha bulunmayacağını söyleyerek onu "*şekl-i kâbus*" diye niteler.

Eğer resm itmek isterse musavver şekl-i kâbûsı
Gelüp görsün mukaddem hey'et-i Nâbî-i menhûsı

⁴²⁹ Yatman, 1989: 6

⁴³⁰ Yatman, 1989: 6

⁴³¹ M. 558: 10a.

Bu gûne 'ucbe sûret görmedük dir deyr-i 'âlemde
Gezenler ülke-i Efrenc ü Rûm u Moskov u Rûsı⁴³²

Ali Canip Yöntem'in "Eski bir mecmûada Seyyid Vehbî'ye isnad
olunan bir kıt'aya tesadüf etmiştim" diyerek verdiği beyit bir mecmûada
Tâib'in hicivleri arasında kaydedilmiştir.

Çün yeşilli hahamı eylediler nefy-i-beled
O Selânîk'e eşeksüz gidemez kim aparur
Nâbi'ye bindirelüm fitne basılsun yohsa
O yehûdî eşegüm deyü kıyâmet koparur⁴³³

Aşağıdaki kıt'ada çirkin bir ta'riz bulunmaktadır.

İtmedüm bir 'amel-i hayr deyü
Nâbi'yâ olma sakın girye-künân
Yâd idüp rûhuñı senden soñra
Hayriñe çok 'amel eyler yârân⁴³⁴

Osman-zâde'nin hicivleri arasında Vehbî için iki hiciv
bulunmaktadır ki, kendisine vekil ta'yin ettiği bir şâir hakkında bu
sözleri onun söylemiş olabileceğini düşünemiyoruz:

Mûytab Ahmed geçüp Vehbî-i hîzûñ ardına
San'atın icrâ için şeb- tâ-seher be-dîdâr olup
Kârgâh-ı kûnine atup mekîk-i mehrezin
Esb-i kîr-i muglimâna çul tokur der-kâr olup⁴³⁵

...
Nekâtî Vehbî-i sîmîn-tene ifrât-ı şevküñden
Mebâdî-i s.k.ş.d.n nice kâr-ı nev idüp îcâd

Miyânuñdan der-âgûş eyleyüp dirmiş dem-i yec'âl
Zi hem(?) kûn-i safâ-bahş u mahall-i zevk-i lark-âbâd⁴³⁶

Ârif-zâde hakkında:

O geñez kahbe cenâbet deli 'Ârif-zâde
Görmemiş çeşm-i felek mislini hiç dünyâda

432 U. 3004: 98b. Der-kenar.

433 U. 3004: 99a. Der-kenar.

434 U. 3004: 99a. Der-kenar.

435 U. 3004: 99a. Der-kenar.

436 U. 3004: 98b. Der-kenar.

Bir eşekden anı perverde-i âgûş itmiş
Har s.k.rk.n pederi mezra'a-i Şehbâda⁴³⁷

Sâlim hakkında:

Niçün rahm itmeyüp dögdün kaçırdun öyle oğlanı
Behey fersûde bî-rûhu's- sanem yer kuklası zâlim
Tekellûf ber-tarâf alurdum anı herçi bâd âbâd
Firengîden olaydı husyeteynüm mehrezüm Sâlim⁴³⁸

Tırsî hakkında, arsızlığını ta'rizen:

Eyleyüp âb-ı rûyını rîzân
Derbeder gezme meşrebûñ kunsun
Dün yazıldıñ dilenci defterine
Hele Tırsî mürekkebûñ kunsun

...
İbn-i Gümrük ile bizim Tırsî
Hayli eglence idi yârâna

Hazı var idi ger olmasaydı
Biri çengî birisi çingâne⁴³⁹

Arabacı-zâde hakkında:

Dirler ise Arabacı-zâde
Kâmrân oldu yine mey süzeyor
Aşlı yokdur fakîri dün gördüm
İgne yutmuş köpek gibi gezeyor⁴⁴⁰

Ta'ib muasırlarından "Adlî" ile geçinemediği için hasmının yazdığı
gazelleri müstezad şekline getirmek suretiyle hicviye haline sokarmış.
Bu manzûmelerden birisi:

O dem ki mültefet-i yâr-ı dil-firîb olurum
Dürüst söyleyemem
Fenâ-resîde-i sermâye-i rakîb olurum
Fenâ-resân diyemem

⁴³⁷ U. 3004: 98b. Der-kenar

⁴³⁸ U. 3004: 97b. Der-kenar

⁴³⁹ Yatman, 1989: 164.

⁴⁴⁰ U. 3004: 98a. Der-kenar.

Ümîd-i zirve-i dil-hvâh ile bu vâdide
 Hemîşe zirvalarum
 O reh-revüm ki zebûn-ı firâz u şîb olurum
 Yine pilav yiyemem
 Gelû-girifte-i kuhl-i gam olur isem de
 Misâl-i kelb-i 'akûr
 Yine o gül-ruhı gördükde andelib olurum
 Velîk havlayamam
 Hemân birine irişür elüm o güncişk-veş
 O kim üçün biridür
 O bûm-hâne-harâbum ki kem- nasîb olurum
 İksin avlayamam
 Nabız-girift dil-i Adlî helâka teşne iken
 Acep murâd nedür
 Yine firifte-i ülfet-i tabîb olurum
 Bu haltı anlayamam⁴⁴¹

48. Haşmet (öl. 1182/ 1762)*

Asıl adı Mehmet'tir. Yenişehirli, Kazasker Abbas Efendi'nin oğlu olduğu için Abbas-zâde sanyla tanınmıştır. İlk eğitimini babasından almış medrese eğitiminden sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Koca Ragıp Paşa'nın yakın dostu olan Haşmet, Ragıp Paşa'nın Halep vâliliği sırasında onunla beraber Halep'te bulunmuştur. Müderrislikte sahn müderrisliğine kadar yükselmiş, ancak hicivleri sebebiyle İstinye, Bursa, İzmir ve Rodos'a sürgün edilmiş, 1768 yılında Rodos'ta vefat etmiştir.

Dîvân ve Senedü's-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sur-nâme), İntisâbü'l-Mülûk (Hab-nâme) isimli eserleri vardır.

⁴⁴¹ Yontem, 1996: 171.

* Ramiz, 1994: 77-79; ; Fatih, 1271: 21.; KAPLAN, Mehmet: "Haşmet", İslam Ansiklopedisi (M.E.B.), V/1, s. 354; ; Mehmed Süreyyâ, 1308, II: 293; ; *Haşmet Kulliyah* (Haz. Mehmet Arslan I. Hakkı Aksoyok.), Sivas 1994; ; Mehmed Tâhîr, 1333, II: 141-142.

Abbas-zâde Haşmet hicivleri sebebiyle sürgünlere gönderilmiş olan bir şâirdir. (Bkz. II. Bölüm) Onun şâirliği hususunda epeyce övücü sözler kullanan Adâb-ı Zürefâ müellifi Râmiz, onun; hicve meyyal olması, hicivleriyle çevresindekilere tekdir ve teşhir etmeyi adet haline getirmesi, büyük küçük herkesi rahatsız etmesi ve kendinden uzaklaştırması sebebiyle itibârını kaybettiğini söylemektedir.

"Lâkin hicve mâ'il ve ednâ infî'al ile tûl-i dirâz hicv ile tekdir ü teşhire gâyet şifte-dil olmalarıyla zebânından sıgâr u kibâr ihtirâz ile kendüden mücânebet ve mazmûn u hicvleri 'âkıbet kendüye bâ'is-i gurbet ü giryet olmuşidi. *Tecâveze'llâhü 'an-seyyi'atihi*. İnsaf olunsa âteş-pâre-tabî'at ve şî'r ü inşâda yek-tâ-süvâr-ı pehnâ-yı mahâret bir şâ'ir-i mâhir i zî-vakâr u Haşmet olup lâkin hicviyyât ü hezeliyâtı şehir-yâb olmagla Haşmet ü şân-ı şâ'iriyyet olan hüsnîyyâtları kem-yâb-ı i'tibâr olmak mertebesin iktisâb itmişidi."⁴⁴²

Araştırmalarımız neticesinde Haşmet'in ancak beş tâne hicvini tespit edebildik. Bunlardan kasîde şeklinde söylenmiş olan iki tânesinin Haşmet'e ait olduğu dört ayrı mecmûadaki⁴⁴³ başlıklarla kesin olarak bellidir. Bunlardan birinde mahlasını da zikretmiştir.

Bâ- husus Haşmet-i mu'ciz-deme kimler tayanur
Saña kanlar s.ç.rur nişter-i güftân⁴⁴⁴

"Ümmü'l-fesad Ebu'l-fitne Hemadan-ı bi-hayânun ahlak-ı zemime-i lavâtasından hikâye ebyatdur" başlığı ile verilen

Yine bir müfsid itdi hâtırum gâyet perîşânî
Gönül mülki harâb oldı yapılmaz gayri vîrânî⁴⁴⁵

matlâ"lı olan ve Nefî'nin Gürcü Mehmet Paşa hakkında söylediği

Zihî hüsrân-ı dîn ü devlet ü neng-i müsülmânî
K'ola bir dîv-i hüsnî mâlik-i mühr-i Süleymânî⁴⁴⁶

matlâ"lı hicviyyesine nazîre olduğu metinlerin karşılaştırılmasıyla anlaşılan 31 beyitli bu kasîde "Kasîde-i Haşmet berây-ı Hicv-i Kîsedâr-ı

⁴⁴² Râmiz, 1994: 79.

⁴⁴³ U. 3004: 81b-84a.; M. 558: 1b.; M. 769: 45-48; U. 3240: 183b, 184a.

⁴⁴⁴ U. 3004: 82a.

⁴⁴⁵ M. 558: 3b.

⁴⁴⁶ U. 3004: 1b.

Hâremeyn ü Emîn-i Matbah" başlıklı kasîdeden sonra kime ait olduğu belirtilmeden Millet Ktb. Ali Emiri [Manzûm] 558 numaralı mecmûada bulunmaktadır. Bu mecmûadaki manzûmelerin kimlere ait olduğu genellikle belirtilmiş olmasına rağmen bu kasîdenin Haşmetin kasîdesinden sonra isim belirtilmeden yazılmış olmasından ve üslûbunun önceki kasîdeye benzemesinden hâreketle bu kasîdenin de Haşmet'e ait olduğunu zannediyoruz.

İstanbul Üniversite Kütüphanesi, Ty. 3004 nolu mecmûada "Hicv-i Tatar Rahmî berâ-yi Haşmet" başlıklı

Abbas Efendi-zâde o mahdûm-ı bî-vefâ
Nâ-mihrbân ü bü'l-heves ü hîz-i pür-cefâ⁴⁴⁷

beyti ile başlayan terkîb-i bendden önce ilk bendi

Yüri ey 'ilk-ı cihân apşut u eclef murdâr
Sakaluñla s.k.l.rsüñ bire kahbe kanı 'âr
Ermenilerle Yehûdî vü Mecûsî vü Macar
Seni s.km.de degül mi geñezâ leyl ü nehâr
Bu degül mi senüñ ahlâk-ı zemîmen ne ki var
Bire şehvet tulumı b.k kınığı tohm-ı Tatar⁴⁴⁸

olan mütekerrir müseddes de Haşmet'in olmalıdır. 10 bendlik bu müseddeste "tohm-ı Tâtâr" sözü ile Asıl adı Abdurrahim (öl. 1187/1773) olan ve **Tatar Rahmî** diye tanınan Haşmet'in çağdaşı şâir⁴⁴⁹ kastedilmektedir.

Tatar Rahmî'nin Haşmet'e cevabı çok sert olmuştur.

'Abdu'r-rahîm mollaya nâzı 'aceb lezîz
Ammâ nevâziş ü keremi aña heb lezîz
Hayret gelür derûnına 'âkillerüñ görüp
Ol kâfirü'n-ni'âmla olur mı tarab lezîz
Erbâb-ı devletüñ olur ekser nedimleri
Her hâli dil-pesend ü sözi müntehab lezîz

⁴⁴⁷ U. 3004: 109b.

⁴⁴⁸ U. 3004: 107b.

⁴⁴⁹ İPKTEN, Haluk ve Diğerleri: *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimleri Sözlüğü*, Ankara 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 363.

Mel'un nedâmetün yüzi muhmel sözi çepel
Bir zır zıpır ki kendüsine la'n ü seb lezîz

Câzûdur ol Yezîd-i belîd ezraki nejâd
Kim sihr ile olur revîş-i bî-edeb lezîz⁴⁵⁰

Tatar Rahmî Haşmeti hicvetmenin bir gazâ-yı ekber olacağı
fikrindedir.

Hicv itseler seni şu'arâ ser-be-ser mahal
Ammâ seni hayâl virür keyfe hep kesel

Sen 'ayn-ı necs-i lâşe-i murdâr kündesin
Şâyestesün temâmi ile zemme bî-cedel

Hakkâ gazâ-yı ekber olur eylemek hiciv
Sen kâfirü'n-ni'âm gibi bî-dîni mâ-hasal

Darb-ı sinân-ı hicve tayan ey habîs hîz
S.ks.n anañı babañı miskin ü kör ü kel

Madrûb-zâde gibi seni eylemem hiciv
Kim gûş idince sende kala kudret-i 'amel⁴⁵¹

Tatar Rahmî'nin hicvinde ismi geçen Madrub-zâde Haleb kadısı olan Re'fet Çelebidir. Haşmet Halebpde bulunduğu sırada aralarında hicivleşme olmuştur. Re'fet çelebi Haşmet için hiciv söylemiş olmalıdır ki Haşmet onun hakkında kasîde şeklinde çok kaba küfürleri hâvî bir hiciv söylemiştir. Bu kasîde ,M. 769 da 19; Ü. 3240 da 46; Ü. 3004 de 58 beyittir. Bazı beyitlerini veriyoruz.

Ben gibi şâ'ir-i mu'ciz-suhana söz ne gerek
Nutkımı vird-i zebân itmiş iken ins ü melek

Feyz-i halk tâ ezeli lâzime-i zâtumdur
Gıpta-keş nâtıkama gökde melek yerde semek

Ben saña öğredegüm hicv-i suhan-sencânı
İşte ey hîz-denî tavr-ı suhan böyle gerek

Var halâlarda dahî kîr-i mukallak ara sen
Şâ'iriyyet nerede sen neredesin a köpek

⁴⁵⁰ Ü. 3004: 109a.. İkinci mısra' bu nüshada, "Anuñ nevâziş ü keremî ana heb lezîz" şeklinde.
⁴⁵¹ Ü. 3004: 110b.

Nedir ol halt-ı muzehref mûta'affîn kışsa
 Zartaveş cümle g.t.nden mi sudûn bilsek
 Pederüñde var iken mansıb-ı Rûma ragbet
 İtdün izlâl harîfî 'Arabistân diyerek
 Tatlı mansıb deyü Şehbâya heman cân atdun
 Haleb'ün tâtına kün-dâde olayum deyü tek
 Şöyle s.k çekdi eşek gibi 'Arablar saña kim
 Oldı dergâh-ı g.t.n hân-ı katırdan işlek
 Ya'ni Re'fet Çelebî necs-i necîs-i madrûb
 İbn-i sañson-ı şiyem pîç-i 'alemdâr-ı künek⁴⁵²

Haşmet epey sövüp saydıktan sonra sözü anası ve babasına getirerek onlar içinde agza alınmayacak sözler sarfeder. Kasîde şu altı beyitle bitmektedir.

Size şâ'ir diyenün ben s.k.y.m anasını
 Pederüne saña 'izz ü suhan itmek ne dimek
 Pederün levha-i dîvânına sarf it 'amelün
 Sarı kârîz-i anuñ safhasına cedvel çek
 Nâm-ı dîvânçesidür bu kılık âsâr-ı selef
 Meselâ mezbele-i karpuz u kâvûn u kelek
 Ya'ni şol vechile sen b.k yedi şâ'ir olduñ
 Kenup olmaz yele-i haltına mânend-i sinek
 Dilini sok g.t.n. bilmedigin b.k. yime
 Dinle bu beyt-i dil-âvîzi kulagın tut pek
 Men ne ânem ki zebûnî keşem ez-çarh-ı felek
 Felegi hicv iderüm kahrını görmem a köpek⁴⁵³

Haşmet'in Hâremeyn (Mekke ve Medine şehirleri) kesedârı ile onunla yakınlığı olan mutfak emîni hakkında söylediği 80 beyitlik kasîde mecmûalarda çok karşılaştığımız bir hicivdir.

Kîsedâr-ı Haremeyn ey geñezün bî-'ân
 Be gibi 'avretini s.kd.g.müñ murdân⁴⁵⁴

⁴⁵² U. 3004: 84a. ; M. 769: 48. ; U. 3240: 184a.

⁴⁵³ U. 3004: 84b. Son beyit Ne'î'nin Gırcu Mehmed Paşa hicviyyesindendir.

⁴⁵⁴ M. 558 : 1b.

matlâ'ıyla başlayan bu kasîdede şâir yine yakası açılmadık küfürler sıralamaktadır. Bu küfürlerin tatlı sözlerini acılaştıracağını bildiği halde gerektiği için bu sözleri söylediğini belirtir:

Ben seni hicve tenezzül mi iderüm böyle
N'ışleyüm terk idemem kâ'ide-i eş'ârı
Nutk-ı şîrînümi telh eylemedüm bunca zemân
Açmadum tîşe-i hicvüñle reh-i eskân
Dimesünler saña sarf-ı suhan itdügüm için
Haşmetâ atdı b.ka bunca dürr-i şehvân
İktizâ eyledi şimdi saña kâfir kahbe
Kilk-i ejder- menişüm tatdıra zehr-i mân⁴⁵⁵

Haşmet'in Tatar Rahmî hakkında söylediği hicvin hemen altında "Der-hakk-ı Müsta'nî Efendi" başlığı ile yazılmış olan şu kıt'anın da Haşmete ait olduğu düşüncesindeyiz.

Ey cihân içre yüzi kara bed-eskâr gidi
Cîfe-i seg gibi müstekreh ü murdâr gidi
Dost u düşmeni bilmezlere serdâr gidi
Yürü ey gayreti yok nekbet ü bî-'âr gidi⁴⁵⁶

49. Kânî (d. 1126—öl. 1206 / 1712–1791-92)*

Tokatlı'dır. İsmi Ebûbekir olup, Tokatlı Kânî olarak tanınmıştır. Memleketinde iken nazmı ve nesriyle şöhrat kazanmış olan Kânî, Trabzon Vâlisi Hekimoğlu Ali Paşa üçüncü defa Sadrazam olmak için İstanbul'a giderken Tokat'a uğradığında ona kasîde ve tarih manzûmesi sunarak onun takdirini kazanmış; Paşa da onu beraberinde İstanbul'a götürmüştür. Kısa süre sonra Silistre Vâliliğine atanan Hekimoğlu Ali Paşa'nın ve Sadrazam Yegen Mehmed Paşa'nın dîvân kâtipliğinde bulunan Kânî, bir müddet de Ulah Beylerinin husûsî kâtibi olarak Bükreş'te kalmıştır. 1782'de Yegen Mehmed Paşa'nın ikinci sadrazamlığı

⁴⁵⁵ U. 3004: 82a.

⁴⁵⁶ U. 3004: 108b.

Fatih, 1271: 352.; GOÇKUN, Önder: "Tokatlı Kânî" *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, I. Konya 1991: 153-160.; Muallim Naci, Osmanlı Şâirleri, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1986: 254.; İbuzziya Tevfik: Numûne-i Edebiyyât-ı Osmaniyye İstanbul 1308: 43.; Mehmed Tâhir, 1333, II: 392.

sırasında Paşa'nın isteğiyle İstanbul'a dönmüş; ancak lâubâli davranışları ve Paşa'nın bazı sırlarını açıklaması yüzünden önce idama mahkum olmuş, sonra bağışlanarak Limni'ye sürgün gönderilmiştir. Bütün mallarına da el konulduğu için ömrünün sonlarında sıkıntı içinde yaşayan Kânî, 1206/1792 yılında vefat etmiştir.

Kânî'nin eserleri Reisü'l-Küttâb Mehmed Raşid Efendi'nin gayretiyle Nuri Efendi tarafından toplanmıştır. Nat, kasîde, tarih ve gazeller yanında münşe'âtından 120 parçayı muhtevi dört yüz büyük sahifeden teşekkül eden bir nüshanın elinde bulunduğunu Mu'allim Naci Esâmî'sinde belirtmektedir.⁴⁵⁷

Fatîn Tezkiresinde dîvânı olduğu belirtildikten sonra "*Birkaç cüz-i müstemil hezl-güne bir eser-i letâfet beyânı dahi vardır*"⁴⁵⁸ denilmektedir. Bu ifâdeden Letâifi'nin ayrıca toplandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Letaif ü Hezliyyat adıyla İst. Üniv. Kütübhânesi Ty. 3027 numarada kayıtlı olan 70 varaklı mecmûanın tamamı ile Millet Kütüphanesi Ali Emiri (Manzûm) 1125 numarada "*Letâif-i Kânî ve Hezliyyât-ı Sürûrî*" adıyla kayıtlı Mecmuânın 16a-74a varaklarında Kânî'nin latîfe, hezl ve hicivleri bulunmaktadır. (Bkz. VI. Bölüm)

Ebûbekir Kânî'nin hicivlerinin hemen hepsi Allâme isimli biri hakkındadır. Asıl isminin Ali olduğu, hakkında söylenen hicivlerden anlaşılan Allâme hakkında "*fi'l asl dîvân kâtibi iken gâh yeniçeri yazıcısı ve gâh derviş ve sâ'ir herşeye bir kerre heves idüp ve birinde pâyidâr olmamak hassa-i lâzimesinden olmakla*"⁴⁵⁹ şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Kâtip zümresinden olduğu belirtilen Allâme'nin aynı zamanda şâir olduğu anlaşılmaktadır.

İkisi de gülmeden patlarlar idi görseler
Şi'r-i nâ-mevzûnı 'Âşık Ömer ile Gevherî
Hazreti 'Allâme-i saçma-feşân kim bir eşi
Gelmedi Çarsû-yı dehre ta Hevâyiden beri
Çizmesi çâmurını silmek için anuñ gibi
Var mı yanında taşur yazıcılarda süngeri

⁴⁵⁷ Nâci, 1986: 262.

⁴⁵⁸ Fatîn, 1271: 353.

⁴⁵⁹ U. 3027: 56b. Der-kenar.

Silmeden her bâr bıkmış ayagı çamurların
Dâ'ire-i semtine gelse yas ıder iç mehteri

...
Rütbe-i iz'ânını bundan kıyâs eyle hemân
Kıbtî zann eyler nerede görse şahs-ı esmeri⁴⁶⁰

Allâme'nin şiirini hezl etmemenin abes olacağını düşünmektedir:

Şî'r-i 'Allâmeye dikkat ile bakmak da abes
Vezni yokdur diyerek başına kakmak da abes

Gerçi tahsîne de gelmez suhan-ı bî-magzi
Lik hezl itmeyüp âsûde bırakmak da 'abes⁴⁶¹

Çünkü Allâme'nin nazmı Emevî devrinin meşhur Arap heccavları
Carir ve Ferazdak'a rahmet okutturacak derecede berbattır.

'Asl-ı fazîletinle gören rûy-ı nazmını
Rahmet okur ne şüphe Carîr ü Ferazdaka⁴⁶²

Kânî'nin nazmı da bazan Carir ve Farazdak'a rahmet okutturacak
derecede çirkinleşir. Allâme vasfında söylediği bir hicvi şu şekildedir:

Bir 'Arab yâ bir tellak(?) görse hamâmlarda hemân
Kırveş 'Allâme heb kalkar kendin gösterür

Bir müsülmân görse furnı kapusunda der-'ukab
Seg gibi kalkar hemân portâr kendin gösterür

İki kere ihtilâm oldum deyü fahr iderek
Ol cünib 'Allâme-i murdâr kendin gösterür

Bir papas varmış manastırda dise bir Ermeni
Fevricek pâpâslık taslar kendin gösterür⁴⁶³

Bu hiciv Ragıp Paşa'nın

Pîç u tâb-ı sîneden eskâr kendin gösterir
Cevher-i âyîneden jengâr kendin gösterir⁴⁶⁴

matla'lı gazelinin tehzilidir.

⁴⁶⁰ Ü. 3027: 2b. 3a.

⁴⁶¹ Ü. 3027: 13a

⁴⁶² Ü. 3027: 2a.

⁴⁶³ Ü. 3027: 10a. Vezin bakımından bozuk. Türkçe ekler uzatılmış.

⁴⁶⁴ Ragıp Paşa Divânı, Bulak 1252, s.25

Kânî'nin lâtifelerinde Karagöz ve Hacivat, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş gibi Türk mizah tarihine geçmiş kişilerden bahsedildiğini görüyoruz. Nasreddin Hoca hemen herkesin bildiği "*kazanın doğurması*" ile ilgili fıkraya telmih yoluyla anılmaktadır.

Bizüm Deli 'Ali sâyislere amân mı virür
Acından ölmeyicek bârgire samân mı virür

...
Yüzün gözün şişirüp sokmayınca arıları
Bizüm kovancı köse adama kovân mı virür

Togurtmayınca bayagı misâl-i Nasrû'd-din
Pilav pişürmek için konşular kazân mı virür

Yidürmeyince acı sarmısâk gibi soğan
Bu bağçıvan köpegi tatlu askulân mı virür

...
Eğer g.t.nd.n inüp düşmeyince ey Bâdî
Bizüm Mutâf köpegi bir kavi kolân mı virür⁴⁶⁵

Nasreddin Hoca'nın gözlük takıp rüya seçmesiyle ilgili bir fıkrası olmalı ki, Kânî bir gazelinde böyle bir lâtifeden bahsetmektedir.

Şîşebâz oldu bütün tüccâr-ı Bec
Şimdi kâr itmez bize ma'cûn-ı vec
Bumîna gözlük ko Nasrû'd-dîn gibi
Gördüğün rü'yaları bir hoşca sec⁴⁶⁶

Kânî'nin lâtifelerinin çoğu Dâdî ve Bâdî adındaki iki ahabab çavuşun birbirlerine nazire söylemeleri şeklinde düzenlenmiştir. Dâdî ile Bâdî Karagöz ile Hacivat'a benzetilmektedir.

Dâdiyle Bâdi Hâcî 'İvâz Karagöz gibi
İnsâf olunsa haylice uygun degül mi ya
Bilmez 'arûz şu'belerin bir alay harîf
'Allâmenüñ dişleri mevzûn degül mi ya
Bâdî Mısırlı harcı bir eşkenci p.şt ise
Dâdî dahî tekâ'üd-i ma'bûn degül mi ya

⁴⁶⁵ U. 3027: 37a 37b.

⁴⁶⁶ U. 3027: 34a.

Bâdî sanâ'î-i suhanı bilmesem ne gam
Şî'rüm müzahrefât ile meşhûn degül mi ya⁴⁶⁷

Kânî kendisini Hevâyî'ye halef olarak görmektedir. Hevâyî öldükten sonra onun yerini tuttuğunu, Hevâyî'nin tahtına Hevâyîyyat söyleme sanatında kendisinin oturduğunu söyler:

Yirin kim tutdı bilseydüñ ozanlarda Hevâyî'nün
Nedîm-i jâjha-yı halt-ı bezm-i neketün kimdür
Yirin bu Kânî-i bî-mâye tutmuşdur Hevâyî'nün
Su'al itmek ne lâzım câ-nişîn-i hırfetün kimdür⁴⁶⁸

Başka bir kıt'ada Dâdî agzından şöyle demektedir:

Degüldür herze-gûlukdan murâdı başka Dâdî'nün
Kıyâmetde Hevâyî-i kadîm ile buluşmakdur⁴⁶⁹

Dâdî ve Bâdî mahlasıyla söylediği manzûmelerin çoğu çirkin, müstehcen ifâdelerle doludur. Bunu kendisi de dile getirir.

Kîr ü kün mazmûnıdur Bâdî'nün eş'ân bütün
Nev- cevanlık 'âlemin her bâr hatırlar gibi⁴⁷⁰

18. yüzyılda Hevâyî mahlasını kullanarak hicv ve hezl vâdisinde bir divân ortaya koyan Sürûrî Kânî'nin şiiri için şu değerlendirmeyi yapmıştır.

Bulur b.kd.n s.d.kt.n söz hemîşe
Kelâm-ı Kâniye hem s.ç hem .şe⁴⁷¹

Kânî Sürûrî'ye doğrudan cevap vermez, ancak Allâme vafında söylediği iki ayrı gazelde sözü Sürûrî'ye getirir.

Cenâb-ı nûrî-i devr-i zamâne Sürûrî yâ
İtmek nazîre olmaz var iken 'âli-nâbımız⁴⁷²

İkinci gazelde Sürûrî'ye ses çıkarmamasının sebebini hesaplarının bir olmasıyla açıklıyor:

467 U. 3027: 32a.
468 U. 3027: 24a.
469 U. 3027: 36a.
470 U. 3027: 64b.
471 U. 3027: 93a.
472 U. 3027: 20a.

'Allâme ben Sürûrî'ye açdurmazum ağız
Ayvaz kasâbdur bizüm hep bir hesabımız⁴⁷³

Sürûrî Kânî'yi Lûtî (Lut kavmine mensup, ahlaksız kişi) olarak
niteler. Kânî'nin,

Fâsık u mahrûm ider bu 'âr u gayret adamı
Ben de Allâme gibi bî-'âr olaydum kâşki⁴⁷⁴
hatırlatan bir beytinde Kânî için,

Kânî-i Lûtî kadar dirdüm Hevâyî muglimüm
Ben de 'Allâme gibi bî-'âr olaydum kâşki⁴⁷⁵
demektedir.

Kânî Efendi kendisine doğrudan veya dolaylı olarak saldıran
kişileri hicvetmekten hiç çekinmemiştir. Hicivlerinin asıl hedefe 'Allâme
olmakla birlikte bir kaç manzûmesinde başka kişileri de hicettiği
olmuştur.

"Bir kimesne tefâhür-gûne bir terci'-i bend yapup ve her
bendini zîrde mestûr olan beytle terci' idüp terci'-i bend-i
mezkûn ba'zıları Kânî Efendi merhûma irâ'e ve bir cevap tahrîr
itmelerini tergîb itmeleriyle der-hâl inşâd itdükleri cevabdur.

Şu'arâda baña bulunmaz deng
Añlamaz neyleyüm biraz pûzveng

Cevab: Kec-tab' kec-edâ kec-endâzı
Ki olur egrilikde gıpta-i ceng
Sensün ol suhre-i felek pûzveng
Zât-ı nâ-pâki nusha-i erjeng⁴⁷⁶

Kânî, bu beyitlerle başlayan 36 beyitlik çok müstehcen ve kaba
küfürlerle dolu bir cevap verir. Bununla da yetinmeyerek her bendi 20
beyitten meydana gelen 4 bendlik bir terkib-i bendle de sözü edilen
kişiyi hicveder. Bu terkib-i bendin bazı mısraları Farsça ve Arapça'dır.
Bu şekilde "Añlamaz neyleyüm biraz pûzveng" diyen o şâirin anlaya-
mayacağı bir cevap ortaya koymaya çalışmıştır diyebiliriz.

473 U. 3027: 20a.

474 U. 3027: 63a

475 U. 3005: 57a.

476 U. 3027: 24b.

Kânî'nin Allâme hakkında söylediği bir hicvin kenarında bazı açıklamalar yazılmıştır. Bu açıklamaları görmeden beyitleri anlamak zordur.

"Allâme bir kerre Mısra gitmiş olmakla Mısırda şöyle bir kâmûsum var idi deyü tefâhür itdiginden başka orduda çadur-be-çadur mütâlaga idecegüm deyü kâmûs arayup ma'-hâzâ kâmûsdan bir harf anlamak şânından anlamamak ile bu beyt o kaziyyeye mebnîdür"

Mısırda 'Allâme bakdıkça kaçan kâmûsına
Ehl-i fazluñ işte meydân dir idi kamusına⁴⁷⁷

Kevsere ahibbâsından biri size ebânet isnad ediyorlar
didükde O dahi cevabında ne mâni' 'o da bir şâ'irâne edâdur"
dimiş. Bu kıssa şâyi' olmakla beyt-i mezkûr aña mebnîdür.

Şâ'irâne cünbiş u reftârını eşrâb ile
Geldi kevserden hâlel şâ'irlerüñ nâmûsına⁴⁷⁸

Kânî, Allâme hakkındaki bir hicvinde onun *nohut gibi her aşâ girdiğinden* yani her mecliste kendine yer bulduğundan yakınmaktadır.

Neden manzûrdur enzâr-ı a'yâna bu 'Allâme
Kim itdi bilsek anı herze-güyân üstüne nâzır
Nohud-âsâ girer her aşâ her dûzahda sâhib-post
Yeri her şems-hâne kûşesinde çam gibi hâzır⁴⁷⁹

Kim hakkında söylendiği beli olmayan bir gazelde bektâşî kıyâfetli milleti belli olmayan birinden bahsediyor. Söylediklerinin hezl değil nasihat olarak değerlendirilmesini istemektedir.

Degüldür hezl ü istihzâ bu sözler hep nasîhatdür
Ne deñlü at arık olursa da adı yine atdur
Ne câmi'de ider secde ne halvetde gelür vecde
Şu bektâşî kıyâfetlü gidi bilmem ne milletdür⁴⁸⁰

477 U. 3027: 59a

478 U. 3027: 59a.

479 U. 3027: 7b.

480 U. 3027: 42a.

50. Sünbül-zâde Vehbî (d. 1133- öl. 1224/ 1718-1809)*

Asıl Adı Mehmet'tir. Maraş'ta Sünbül-zâdeler diye tanınan aileden Reşid Efendi'nin oğludur. Büyük babası Maraş'ın meşhur müftülerinden *Fıkıh* konusunda eserleri bulunan Mehmet Efendi'dir. 1133/1718 yılında doğduğu, ölüm tarihi olan 1224/1809 da yaşının doksanın üzerinde olmasından ve 1203/1788-89 yılında Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'ye takdim ettiği kasîdede, yazının yetmiş olduğunu belirtmesinden anlaşılmaktadır. Sünbül-zâde; babası 1133 yılında Halep'te kadı vekili olarak bulunan Seyyid Vehbî'nin kahyahğını yaptığı sırada doğmuştur. Vehbî mahlasının kendisine babası tarafından Seyyid Vehbî'nin arzusu üzerine verildiğini, Tuhfe-i Vehbî Şârihi Hayâtî Efendi onun ağzından nakleder.⁴⁸¹

Şâirin çocukluk ve gençlik yılları Maraş'ta geçmiş, Medrese tahsilini de orada görmüştür. İstanbul'a geliş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Devrin ileri gelen şahsiyetlerine kasîdeler, tarihler sunarak kendisini tanıtmış, onların himmetiyle kadılığa intisap ettirilmiştir. Nerelerde ve kaç yıl kadılık yaptığı kesin olarak belirlenememiştir. Bir müddet sonra inşâdaki mahâreti sebebiyle bazı mühim yazışmaları kaleme alma görevi kendisine verilmiş ve hâceganlık sınıfına terfi ettirilmiştir. 1187/1775 yılında Bagdad Vâlisi Ömer Paşa ile İran'a hâkim olan Kerim Han arasındaki anlaşmazlığı çözmek için İran'a elçi olarak gönderildi. Anlaşmazlık çözüldü, ancak Ömer Paşa ile arası açılan Vehbî'nin anlaşmazlığın Ömer Paşa'dan kaynaklandığını belirten bir rapor düzenlemesi üzerine Ömer Paşa da onun İran'da bir elçiye yakışmayacak davranışlarda bulunduğunu, Kerim Han'a yakınlığı yüzünden devletin menfaatlerini gözetmediğini belirten bir mektubu İstanbul'a gönderdi. Bunun üzerine I. Abdülhamid Vehbî'nin idamını ferman buyurdu. Vehbî'nin yakın dostu ve koruyucuları Yenişehirli Osman Efendi ve İsmail Râif Efendi Vehbî'ye bir ulak göndererek, idam emri Bagdad'a ulaşmadan oradan ayrılıp İstanbul'a gelmesini telkin ettiler. Üsküdar'a gelip saklanan ve hâimleri ile görüşen Vehbî "*Tannâne*" adlı bir kasîde yazarak Padişah'a ulaştırmış. Olayın

* BEYZÂDEOĞLU, Süreyya : *Sünbülzâde Vehbî*, İstanbul 1993. ; HAYÂTÎ : *Tuhfe Şerhi*, İstanbul 1251, s. 63. ; YÖNTEM, Ali Canip : "*Sünbülzâde Vehbî*", *İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1946 S. 3, s. 81-104. ; Mehmed Tahir, 1338, II: 236 ; Fatih, 1271: 443-445. ; AKÜN, Ömer Faruk : "*Sünbül-zâde Vehbî*" *İslam Ansiklopedisi*, 1993, XI: 238-242.

⁴⁸¹ Hayâtî, 1251: 63.

tekrar tahkiki neticesinde Vehbî affedilmiştir. Ancak kendisine yeni bir görev verilmez. Yedi sene kadar sıkıntı içerisinde yaşayan Vehbî'nin çeşitli vesilelerle devlet büyüklerine sunduğu kasîdeler rağbet görmez ve istekleri dikkate alınmaz. Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın elinden tutması ile nihâyet kadılık mesleğine tekrar atanır. Rodos kadılığına gönderilir. Rodos kadısı olduğu sırada, önce Ruslarla anlaşıp Osmanlıya ihânet eden sonra Ruslarla arası açılıp Osmanlıya sığınan **Şahin Giray** Rodos'a sürgüne gönderilmiş arkasından idam emri verilmiştir. Emri uygulamak da Sünbül-zâde'ye düşmüştür. *Tayyâre* ismini verdiği bir kasîdede bu olayı anlatmaktadır. Rodostan sonra Silistre kadı vekilliğine, Avusturya Seferi sırasında Ordu-yı Hümâyün kadı vekilliğine daha sonra da Eski Zagra kadılığına atanır. Eski Zagradaki kadılığı sırasında, Sürûri'ye göre adâletsizliği, Sünbül-zâde'ye göre Şahin Giray'ın idamı hâdisesi sebebiyle, halk ayaklanmış ve malını mülkünü yagma edip onu adamları ile birlikte hapsetmişlerdir. Bu olaydan sonra Vehbî görevinden azledilir. İstanbul'a gelen Vehbî 1791 yılında padişah adına dîvânını düzenleyip sunar. Padişahın teveccühünü tekrar kazanır. Bir çok hediyeler alır. Bir müddet sonra önce Manisa'ya sonra da Siroz'a kadı olur. Siroz kadılığından sonraki görevi Manastır ve Bolu kadılığıdır. Bu görevinden ayrılıp İstanbul'a döner. İlerlemiş yaşına rağmen zevk ve eğlenceden vazgeçmez. Ömrünün sonuna doğru, yatağa düşmüş gözleri görmez olmuş, şuurunu kaybetmiştir. Zaman zaman hastalığı hafiflemesine rağmen son beş yılını yatalak olarak geçirmiş, 1224/1808-09 yılında vefat etmiştir.

Vehbî'nin *Dîvân*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî*, *Şevk-engiz Münşeât* isimli eserleri vardır.

Sünbül-zâde Vehbî'nin hicviyelerinin bulunduğu, bilhassa Eski Zagra kadısı iken kethudası olan Surûri ile karşılıklı hicivleştikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Vehbî hakkında bir doktoza tezi hazırlayan Süreyya Ali Bey-zâdeoğlu⁴⁸² tezinden seçmeler yaparak yayınladığı kitapta bu hususta şöyle bir kanaate varmıştır:

"Eski Zagra olaylarından sonra şâir Sürûri ile Sünbül-zâde Vehbî arasındaki dargınlık ve bu dargınlığın ortaya çıkardığı

⁴⁸² BLYZADEOĞLU, Süreyya Ali: Sünbülzâde Vehbî, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanının Tenkidli Metni ve İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1985. Tez. No: 1858.

hiciv türü şiir yazmalar, karşılıklı olarak sürüp gitmiştir. Devrinde zevkle takibedilen bu karşılıklı şiirlerden Vehbî'ye ait olanlar elimizde yoktur. Bir rivâyete göre Vehbî, yazdığı hicivleri sonradan yakmıştır. Kaynağı belli olmayan bazı eserlerde rastlanan çok müstehcen bir kısım hicivlerin Vehbî'ye mal edilmesi doğru değildir. Sürûrî'nin hiciv türü şiirleri ise Hezeliyyat adlı eserinde toplanmıştır."⁴⁸³

Sürûrî'nin hezliyyâtında *Hicviyât ve Hezliyyât* başlığı altında yer alan iki gazelde Vehbî hicvedilmiştir. Ayrıca yirmi tânesi târih kıt'ası olmak üzere 160 civarında Vehbî'yi hicveden kıt'a tesbit edebildik. Tarih kitalarının biri 87 beyitlik bir tânesi de 15 beyitliktir. Her ikisi de Vehbî'nin Eski Zagra kadılığı sırasındaki davranışlarını, adâletsizliğini, kadınlara düşkünlüğünü ve bunlar neticesinde halkın ayaklanıp Vehbî'yi habssetmesini konu almıştır. Sürûrî kıt'alarının bazılarında Vehbî'nin de kendisini hicvettiğini söylemektedir. Vehbî eğer kendisini hicvetmese o da Vehbî'yi hicvetmeyecektir:

Başlamaz hicve Sürûrî-i Suhanver hod-be-hod
Kılmayınca kıt'a evvel tab'-ı Vehbîden sudûr
Müslümanlar eylemez meydânda âgâz-ı gazâ
İtmeyince tob sesi tâbur-ı düşmenden zuhûr⁴⁸⁴

Sürûrî'nin aşağıdaki kıt'ası da Vehbî'nin hiciv söylediğine bir işârettir.

Evliyâ nâmında sûfî-i kerâmet pîşeyi
Zemm iden zemmî 'aceb kim Vehbi-i şâ'ir midür
Hey müslümânlar idün müftî-i hak-gûdan su'âl
Evliyâyı hicv iden fâcir midür kâfir midür⁴⁸⁵

Sürûrî bazı beyitlerinde Vehbî ile olan hicivleşmelerini bir kavgaya benzetir.

Kıt'alar âmâde kıldum Vehbi-i kassâl içün
İşte meydân şâ'ir ise kendi de hazırlasun

⁴⁸³ Beyzâdeoğlu, 1993: 18.

⁴⁸⁴ Ü.3005 : 81a.

⁴⁸⁵ Ü.3005 : 75b.

Her ne söylerse bana benden aña budur cevap
Dinlemem anı eşekdür zırlasun ha zırlasun⁴⁸⁶

Aşağıdaki iki kıt'a da Vehbî'nin söylemiş olduğu hicivler üzerine yazılmış olmalıdır.

Varmañuz Vehbî-i kelbün yanına
Yañşak olmuş kimi görse ürüyor
'Âlemün çigneyüp evvel b.k.nı
Adamun çehresine püskürüyor⁴⁸⁷
...

Sözüm aña köpek gibi Vehbî
Ürmüş ardumca her ne dirse dimiş
Âferin hazm iderse mi'desine
B.kı zîrâki bunda çokca yimiş⁴⁸⁸

Bir çok hiciv şâirinin mahlasını gizlemesi gibi Vehbî'nin de hicivlerinde mahlasını kullanmadığını görüyoruz. Sürûrî bunu onun korkusuna bağlayarak dile getiriyor.

Vehbîye yazık kim beni hicv eylediğinde
Korkuya düşüp mahlasın ihfâ ide hey hey
'Aynî ile şol zartaya beñzer o suhan kim
Mesmu' olur âvâzı görünmez göze bir şey⁴⁸⁹

Vehbî'nin hicivlerinden bir tânesi Sürûrî'nin müstezad şekline getirmesiyle *Hezliyyât-ı Sürûrî*'de yer almıştır. "*Kıt'a-i herze-tiraz-ı Vehbî-i Pîr, Müstezâd-ı Sürûrî-i dilgîr*" başlığıyla verilen bu manzûmeden çıkardığımız Vehbîye ait olan kıt'a şöyledir.

Ser-zârta-keşân oldı gürûh-ı şu'arâdan
(Erbâb-ı şakâdan)

Şâ'ir g.t.n. döndürüp agzın o Sürûrî
(Tükrük kor oraya)

Dirmiş ki 'aceb gördi mi agzum gibi yârân
(Ahbâb-ı suhandân)

⁴⁸⁶ Hezliyyât ı Sürûrî, (Matbû, Tarihsiz,) s.54
⁴⁸⁷ Ü.3005: 82a.

⁴⁸⁸ Ü.3005: 82b.

⁴⁸⁹ Ü.3005: 81b.

Her bir nefesinde iki târîh osurur

(Enf-i hüsamâya)⁴⁹⁰

Vehbî'nin bu hicvini Sürûrî, parentez içerisinde gösterdiğimiz ziyâdeleri ekleyerek müstezad haline sokmakla kalmamış, birçok kıt'a ile de cevaplandırmıştır. Bundandan bir tanesi şöyledir.

Zarta-keşdür didi Vehbî baña hicvinde anı

Ben de berbâd ideyüm belki cevâbın özler

Gâlibâ agzına gelmiş g.t.nüñ bâsûrı

Her nefesinde bulur oldu .s.r.kdan sözler⁴⁹¹

Sünbül-zâde Vehbî'nin 52 beyitlik bir hicvini, İst. Üniversite Kütüphanesinde 3004 numaralı mecmûada, 100a-108b. varakları arasındaki bazı varaklarda kenarda yazılı olarak tesbit edebildik.

"Berây-i Hicv-i Nâib-i Zagra Hacı Mollâ Güfte-i Sünbül-zâde Vehbî Efendi" başlığını taşıyan bu hiciv Osman-zâde Tâib Efendi'nin "bu mıdur" refidli hicvine nazîredir. Sünbül-zâde hicvinde çok ağır sözler ve küfürlerle Hacı Mollayı hicvetmektedir. Bu hicivden bazı beyitler veriyoruz.

Bre hey it a köpek şân-ı hükûmet bu mıdur

Bre deyyûs-ı felek ırz-ı şerî'at bu mıdur

Sen gibi mübtezel oglana hükûmet ne dimek

Âh kim ehline teslim-i emânet bu mıdur

...

Be köpek çehreli eski zagara beñzersün

Zagrâ nâ'ibi olmaga liyâkat bu mıdur

...

Vatanuñ balçık imiş b.k bulaşıksuñ bilirüz

İşlerüñ böyle çamur olmaga hikmet bu mıdur

Ol havâlîde ya Bulgâr ya çingâne çıkar

Anadan togma vücûdunda habâset bu mıdur

...

Yok sepedde pamugın hep kavuga toldurdun

Şimdi başuñdaki sermâye-i siklet bu mıdur

...

⁴⁹⁰ U.3005: 81a.

⁴⁹¹ U.3005: 81b.

Tükürüp çehre-i murdârını kim görse didi
 () sefih ü o mülevves o hıyânet bu mıdur⁴⁹²

Bu hicivden de anlaşılacağı gibi Sünbül-zâde'nin hicivleri vardır ve bu hicivler çok ağır küfürleri muhtevîdir. Mecmûalarda fazla hicvine rastlanmayışı, hicivlerini yırttığı ile ilgili rivâyeti haklı çıkarabilir. Ancak mecmûalardaki müstehcen hicivlerin ona ait olmadığı konusundaki görüşe katılmak mümkün değildir. Sürûrî'nin bir tarih kıt'asından da anlaşılacağı üzere Vehbî'nin hicvettiği Hacı Molla Vehbî'nin Eski Zagra'ya kadı olmasından evvel oranın kadı naibidir. Sünbül-zâde Eski Zagra'ya kadı olunca onun kendisinden önceki uygulamalarını beğenmeyerek çok müstehcen bir şekilde hicvetmiştir.

Mahkeme böyle s.k.ş-hâne mi olur p.z.veng
 Yoksa zu'munca ehâlî ile ülfet bu mıdur⁴⁹³

beyti, burada vermediğimiz beyitlerin en ehvenidir.

Sünbül-zâde Vehbî'nin sosyal konulu hicivleri de bulunmaktadır. Yaşadığı dönemdeki *yolsuzlukları*, *rüşveti*, hicveden beyitlerini dîvânı içinde tespit etmek mümkündür.

Bî-çâre saña müftîne mansıb mı virürler
 Sarrâf ile kavl itmeyicek ahz u 'atâya
 Hep rüşvet ile eylediler devleti berbâd
 Bak şu 'ulemâya, vükelâya, vüzerâya.⁴⁹⁴

Sünbül-zâde Eski Zagra kadısı iken halkın ayaklanıp mahkemeyi basmasını adamları ile onu hapsedmesini, Tatar alan halkın Şahin Giray'ın intikamını almak istemesi sebebine bağlamaktadır. Tatarların kendisine yaptıkları eziyetleri ve düştüğü perişan durumu manzûm bir şikâyet-nâme ile hükümdara şu şekilde bildirir:

Bu kadar âteş-i derd ü gama düş olmuş mı
 Nâr-ı Nemrûda düşünce acebâ İbrâhim
 Çekmedi Vak'a-i Kıbtîde bu rütbe havfı
 Kavm-i Fir'avnuñ elinden dahi Mûsâ-yı Kelîm

⁴⁹² U.3004: 100a-108b. Der-kenar.

⁴⁹³ U. 3004: 108b. Der-kenar.

⁴⁹⁴ Yöntem, 1946, Sayı.3: 85.

Bana itdüklerini itmedi İsâ'ya Yehûd
 Çıkıdı eflâke figânum bilür ol Rabb-i 'alîm
 Peder-i Pîri Tatar kurdu helâk itdi deyü
 Kanlar ağlatdılar etfâlîme mânend-i yetîm
 Ka'be-i kalbümi Haccâc-ı sitem yıkdı meded
 Kıl o virâneyi lutf ile efendüm termîm
 Ne revâdur ki zemânuñda amân hünkârüm
 Ola pâ-mâl-i erâzil bu emekdâr-ı kadîm.⁴⁹⁵

Sürûrî'nin aşağıdaki kıtası onun bu şikâyet-nâmesi üzerine söylenmiş olabilir.

Her taraftan vakt-i hükmünde çalar çarpardı mâl
 Takdılar zencîre şimdi Vehbi-i dîvâneyi
 Suçlu kendi hem vilâyet halkını hicv eylemiş
 Dilli hırsız basdırur elbetde sâhib-hâneyi⁴⁹⁶

Sünbül-zâde Vehbî'nin "Kelâmiyye (sühan) kasîdesinde *liyâkatsizleri, şâirliği dilencilik haline getirenleri, eski şâirlerin eserlerini çalıp çırpırları* hicveden beyitler bulunmaktadır.

Bir alay şâ'ir-i nâ-muntazım-ı bed-mahlas
 Nazm-ı rüsvâyî ile eyledi rüsvâ-yı sühan
 Vezn-i eş'ân terâzûlara vaz' itmişler
 Tartılır şimdi dükânlarda mukaffâ-yı sühan
 İktidâ eylediler meslek-i Âşık Ömer'e
 'Âşk u şevkile nice kâfiye-cûyâ-yı sühan
 Çalışur hicve dahî harf-i hecâ bilmez iken
 Sanki merdâne olur dâhil-i heycâ-yı sühan
 Mey ü meyhâne ile mugbeçeyi yâd iderek
 Oldılar Bekrî gibi meykede-pîrâ-yı sühan
 ...
 Kalmadı şâ'ir ile farkı heman cerrâruñ
 Müntic-i cerr ü su'âl oldu kazayâ-yı sühan

⁴⁹⁵ Yöntem, 1946, 3: 91.

⁴⁹⁶ U.3005: 75b

Toldılar bâb-ı kibâra gazelüm var diyerek
 Oldı sâ'il kapısı dergeh-i vâlâ-yı sühan
 Kudemânun bulup âsârını gencîne-misâl
 İtdiler cümle harâmî gibi yağmâ-yı sühan
 Sirkat-i şi'r idene kat'-ı zebân lâzımdur
 Böyledür şer'-i belâgatda fetâvâ-yı sühan⁴⁹⁷

51. Sürûrî (d. 1165- öl. 1229 / 1752 - 1814)*

Adana'da 1165/1752 yılında doğmuştur. İsmi Osman'dır. Fatîn Tezkiresine Mustafa olarak kaydedilmiştir. Ancak Refî'-i Kâlâyî'ye cevap olarak söylediği bir kıt'adaki

Âhir-i hicve Sürûri'nün adın yazdı Refî'
 Müstehak mı bu hakâretlere ism-i Osman⁴⁹⁸

beyti isminin Osman olduğunu göstermektedir. Hâfız Mûsâ Efendi'nin oğludur. Tahsilini Adana'da görmüş, **Hüznî** mahlasıyla şiirler yazmaya, tarihler düşürmeye başlamıştır. Bu sırada yirmi yaşlarında olduğunu 1187/1773-74 yılına işaret eden şu tarih kıtası göstermektedir.

Eş'âra tab'um iki sene sa'y idüp aña
 Gâyetle oldı semt-i tevârih mültemes
 Târih-i sâl-i bedeni mu'cem yazıp didüm
 Hüznî rakamla itdi müverrihligi heves⁴⁹⁹

Mekke'den dönerken Adana'ya uğrayan Yahya Tevfik Efendi'nin teşvikiyle 1193/1779 tarihinde İstanbul'a gitti. Tevfik Efendi'nin ona Sürûrî mahlasını vermiş olduğunu kendisi söylemektedir.

Mukaddem altı yıl Hüznî tahallüs eylemişdüm ben
 Bi-hamdi'llâh meserret-yâb kıldı Hayy-ı bî-enbâz

⁴⁹⁷ Beyzadeoğlu, 1993: 99-111.

* Arif Hikmet: Tezkire-i şuarâ, Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî (Manzum) NO: 789, vr. 35a-b.; U. 9577. Süleyman Fakî Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Ty. 9577 vr. 75b-85a. Fatîh, 1271: 189. ; Ebuzziya Tevfik, *Sürûrî-i Müverrih* İstanbul 1305.; Mehmed Tâhir, 1333, II.238. ; ERGÜN, Sadettin Nüzhet: *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi* ve *Numüneleri* İstanbul 1931: 635 vd. ; Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri* (Haz.) Cemal Kurnaz, 186-198. ; AKÜN, Ömer Faruk: "Sürûrî" *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), c. XI, s.251-252.

⁴⁹⁸ U.3005: 86b.

⁴⁹⁹ Naci, 1986: 186.

İşitdüm baña hâtif didi kim yaz bî-nukat târîh
Sürûrî sana mahlas virdi Tefvik-i sühan-perdâz⁵⁰⁰

Sürûrî İstanbul'da Esad-zâde Mehmed Şerif Efendi'den mülâzım oldu. Uzun süren sıkıntılı bir mülâzemet hayatından sonra Hayâtî-zâde Mehmed Said Efendi'den imtihan verip Anadolu Sadâret kaleminde kadılığa geçebildi. 16 yıl süresince dört ayrı yerde kadılık yaptı. 1203-1204/ 1788-1790 yılları arasında Sünbül-zâde Vehbî'nin kethüdâsı olarak Eski Zagra'da bulundu. Sünbül-zâde ile birlikte hapsedilmiş ancak kısa bir sürede serbest bırakılmıştır. Bu olayı kendisi şu kıt'a ile dile getirir.

Kodılar habse sizûnle beni de ey Vehbî
Ağlaşurduk silerek çeşmimüzi yağlık ile
Çünkü yokdur güneğim işte vilâyetli beni
Geldi kurtarmaga siz bunda kalın sağlık ile⁵⁰¹

İstanbul'a dönen Sürûrî'ye III. Selim tarafından yeni bir mansıb verilir. 1211/1796-97 Rumeli Kazaskerliği hizmetine nakl olunup Yeni-Pazar kadılığına tayin edilmiş, 1215/1800-1801 de Mostar kadısı olmuştur. 1217/1802-03 de sunduğu bir kasîde üzerine Anadolu Kazaskerliğinden bir mansıba getirilmiştir.

1818'de Neşât-engîz adıyla dîvânını tertip edip Pâdişah'a sunması üzerine rütbesi biraz daha yükseltilmiştir. 11 Safer 1229/2 Şubat 1814'de vefat etmiştir.

Sürûrî'nin *Dîvâm*, *Hezliyyâtı* ve *Tarih Mecmuâsı* vardır. Hiciv ve hezl tarzında söylenmiş olan gazellerini, kıt'alarını, tarihlerini, beyitlerini ve bir muhammes ile bir müseddesini *Hezliyyât-ı Sürûrî* ismi altında dîvânından ayrı olarak düzenlemiştir. Hezliyyatındaki gazellerinde "Hevâyî" mahlasını kullanan Sürûrî bir kıt'a ile hezliyyatını tertip ettiği tarihi de bildirmektedir. Bu eserinin Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ'sına* denk olduğunu ve çoğunun Vehbî hakkında olduğunu belirtir:

Kâdîliguñ rezîl itmiş ey Vehbî-i muzır
Hezl tohumundan irişdi bize keder

⁵⁰⁰ Nacl, 1986: 187.
⁵⁰¹ U. 3005: 75a.

Urdum okı derûnuña Nefî gibi yazup
Hicvünde bir kitâb Sihâm-ı Kazâ kadar⁵⁰²

Vehbî Eski Zagra halkının ayaklanması ve kendisini hapsedmesi konusunda Sürûrî'nin parmağı olduğu düşüncesindedir. Sürûrî, Sünbül-zâde Vehbî'nin bütün suçu kedisine yıkacağıının ve İstanbul'a gidince kendisini şikâyet edeceğinin farkındadır.

Habsden kurtulup İstanbula varursañ eger
Vehbiyâ atdıracaksın beni bahre hey hât

Keşti-i 'ırz u vekârûñ karaya urdı senûñ
A cünüb var ise 'akluñ deñize kendüñi at⁵⁰³

kıt'asında bunu söylerken aşağıdaki kıt'asında da suçu başkasında da değil, eşekçe davranışlarında araması gerektiğini belirtir:

Oldı âhurda samanlık yerûñ ey Vehbi-i (har)
Habse zırlaklıgındur sebab itme buña şek

Bundan evvel çekilüp gitdûñ iki arpalığa
Kangısından sürülüp gelmedûñ ey koca eşek⁵⁰⁴

Bir beytinde:

Yakışmaz şâ'ire vâdî-i cerrâr
Budur erbâb-ı tab'a pek büyük âr

diyerek şâirlerin kasîdeler sunarak câize ummalarını dilencilik olarak niteleyen ve bunun şâirler için utanılacak bir durum olduğunu söyleyen Sünbül-zâde Vehbî'ye Sürûrî aşağıdaki kıt'a ile karşılık verir:

Gayri şâ'ir gibi sâ'il degülüm ben dersün
Vehbi'yâ bî-hude-güftâr degülsün de nesün

Her kasîdende sözi cerre idersün müncer
Hey dilenci gidi cerrâr degülsün de nesün⁵⁰⁵

17. yüzyılın meşhur heccavları Nefî ve Küfrî Bahâyî'nin kendilerinden sonra gelen hicve yatkın kişiler üzerinde etkili olduklarını

⁵⁰² U. 3005: 72a b. Vezni bozuk olan birinci beyit matbû nüshada şu şekildedir. Tarihstz, s.44.
Kâdîhân rezîl imiş ey Vehbi-i muzır
Hezl ü tahakkümünden irişdi bize keder

⁵⁰³ U. 3005: 75a.

⁵⁰⁴ U. 3005: 75a.

⁵⁰⁵ U. 3005: 80b

gösteren beyitler çoktur. Sürûrî'nin aşağıdaki kıt'ası da bunun bir örneğidir.

Ey Sürûrî gerçi kim memşâ-yı hicv ü hezle
B.k yidiler biri birinün yalamışlar g.t.n

Başlarına ben de Nefîyle Bahâyî'nün basup
Herze-gûyân-ı cihânı b.ka basdurdum bütûn⁵⁰⁶

Sürûrî hicvi bir silah olarak görmektedir ve bu silahla kendisini savunmaktadır. Rakibe göre bu silahın tanımını değiştir. Muarız köpek olarak nitelenirse hicv taş veya âsâ olur:

Koca Vehbî ulusu olsa da ehl-i sühanuñ
Kalmamış dişleri yokdur o köpekden elemüm

Seng-i hicv atsam alup kavrır anı ammâ kim
Gelemez yanuma var elde 'asâ-yı kalemüm⁵⁰⁷

Muâsırlarını uyuz hastalığına yakalanmış, sürtünecek yer arayan kişiler olarak gördüğü aşağıdaki kıt'ada ise hicvini uyuza karşı bir ilaç olan kürükt diye niteliyor. Hicviyle kükürt tütsüsü yapıp onları kendisinden uzak tutmuştur:

Uzlaşup "Ayntablî 'Aynîyle Refî'-i Âmedi
İttifak itdi beni fasl itmegiçün Türk ü Kürd

Ol uyuzlar sürtünürdi çok zemân böyle baña
Virmesem tütsi yakup eczâ-yı hicvümden kükürt⁵⁰⁸

Aynî hakkında söylediği başka bir beytinde ise onu hicv kemendiyle etkisiz duruma getireceğini ileri sürmektedir.

Zor-ı tab'umla hezli rabt iderüm
'Aynî-i yâve-gûyî habt iderüm

Boynuzına kemend-i hicvi takup
Gergedan olsa dahî zabt iderüm⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ U. 3005: 92b.

⁵⁰⁷ U. 3005: 81a.

⁵⁰⁸ U. 3005: 85b.

⁵⁰⁹ U. 3005: 85a.

Refî"yi domuz olarak nitelediği şu kıt'ada hiciv kalemini bir şiş olarak kullanmak istemektedir. Böylece kendisine aşçıya benzeterek hicveden Refî'iyile yemek sohbetine girişmiştir.

İtmesün bizi hicvinde Refî' aşçıya teşbîh
Açdur köpek ister ki yemek sohbeti olsun
Şeyh-i kalem-i hicve anı saplıyayum ben
Tek şişde bulunsun da ko hınzır eti olsun⁵¹⁰

Sürûrî'nin hicvinden nasîbini alan iki Refî'i vardır. Sünbül-zâde Veysî'den sonra en fazla hicvi Refî'i Kâlâyî için söylemiş olan Sürûrî'nin Refî'i ile karşılıklı hicivleri Refî' dîvânında yer almıştır. (Bkz. Refî'i Kâlâyî) Sürûrî Refî'leri şöyle tanıtmaktadır:

İtdi ta'yîn-i lakabla şâ'irân temyîz kim
İki mahlasdâş var biri bözork biri hürd
Şehridür Kâlâyî kûsec kun bir çingânedür
Âmedidür koca kel ayı ki yüzi kılı kürd⁵¹¹

Antepli Aynî uzun zaman ayakkabıcılık yapmış olan bir şâirdir. Sürûrî Aynî hakkında söylediği hicivlerinde ayakkabı, çizme, ayağa giymek, postal, postalın delinmesi gibi mazmûnlar bularak çok çirkin sözler sarfetmektedir. Bu hicivleri bir tarafa bırakarak Aynî'nin şâirliği hakkında söylediği şu kıt'ayı veriyoruz:

Kızmış gözün ey sùhte-i hâm şî'rün
Pişkin görünüp saña idersin aña tahsîn
Söz böyle olur dikkatle eyle nazar kim
Görsün çıkacak gözlerün ey 'Aynî-i hod-bîn⁵¹²

Farsça bilgisinin iyi olması sebebiyle devrinde Farsça dersler verdiği için Hoca Neşet diye ün kazanmış olan Neşet, takdir ettiği şâirlere birer manzûm mahlas-nâme yazarak vermiştir.⁵¹³

Sürûrî Neşet hakkında şu hicvi söylemiştir:

Neş'et ol denlü telâmîzine mahlas-nâme
Söylemekden tükenüp tükrügi agzı kurumış

⁵¹⁰ U. 3005: 86a.

⁵¹¹ U. 3005: 86a.

⁵¹² U. 3005: 84b.

⁵¹³ Naci, 1986: 76.

Kalmadı var ise ta'lim idecek ma'rifeti
Şimdi her s.km.de şâkirdine mahlas korumuş⁵¹⁴

Hoca Neş'et'in mahlas koyduğu şâirlerden biri de önceleri Es'ad mahlasını kullanan Şeyh Galip'tir. Sürûrî onun mahlas değiştirmesi ile ilgili olarak.

Bilmem ey menhûs aduñ Es'ad mıdur Gâlib midür
Zâtuñı ta'rîf kıl kimsüñ kime mensûbsun

Gerçi dırsın şâ'irâne ben tegallüb eyledüm
Pîş-i merdân-ı suhande Gâlibâ maglûbsun⁵¹⁵

kıt'asını söylemiştir. Sürûrî'nin bu hicvine karşılık olarak, dönemin şâirlerinden biri de onun Sürûrî mahlasından önce altı yıl kullanmış olduğu Hüznî mahlasını hatırlatarak şöyle karşılık vermiştir.

Magrurlugun olmasa da günden güne ezfûn
Şâyeste idi mahlasuñ olsaydı Gurûrî

Gâlib görünen Es'ad'a menhûs diyorsun
Hüznî'yi unuttun mı ne yapdın a Sürûrî⁵¹⁶

Sürûrî'nin hezliyâtında yüksek mevki sâhiplerine karşı yazılmış bir hiciv yoktur. O daha çok yaşadığı dönemde yakından tanıdığı kişilere hiciv söylemiştir. En çok hiciv söylediği kişiler sırasıyla Vehbî, Refî'-i Kâlâyî ve Aynî'dir. Bu şâirlere çeşitli sebeplerle bir çok hiciv söyleyen Sürûrî Hevâyî mahlasıyla söylediği aşağıdaki gazelinde de şâirlik yönlerini hicvetmektedir. Bu hicvinde kendisini onlardan ayrı tutmaz. Sözde mazmûn bulamadığı zaman da müverrihlik yaptığını belirtir.

Bıkdırır Vehbî gibi halkı ozânı şâ'irüñ
Agzı yañşakdur katı ol pîr-i fânî şâ'irün
Kizbi yakışdırmayınca söyleme 'Aynî gibi
Diñlenilmez her zeman zîrâ yalanı şâ'irüñ
Koynı evrâk-ı perişân ile mânend-i Refî'
Toldurup şişmek gerekdür iki yanı şâ'irüñ

⁵¹⁴ U. 3005: 88b.

⁵¹⁵ U. 3005: 89a.

⁵¹⁶ Naci, 1986: 118.

Şî'ri nâ-hoş olsa da hoş gösterür ihyâ idüp
Hüsn-i hatla hâme-i mu'ciz-beyânı şâ'irün⁵¹⁷

Hoş gazel yapmaz Sürûrîveş müverrihlik ider
Ey Hevâyî sözde mazmûn bulmayan şâ'irün⁵¹⁷

Sürûrî halk tabakasından insanları da şiire sokmuştur. Kasap, berber, Çingene Ali, Öksüz Ahmed, Eşekci Hamza gibi birçok kişiyi hicvetmiştir. Bu hicivlere genellikle evlenme, boşanma, idam edilme ve benzeri dikkate değer olaylar hakkında söylediği tarih kıt'alarında rastlanır.

Bir mülakkab var idi kim yog idi öyle eşek
Vefret-i humkıla vâkıf olamazdı remze

Sûhteyüm dirdi sükûn hâreke bilmez idi
Ya'ni yek idi zu'munca elifle hemze

Gazelinde dise bir şâ'ir-i 'âşık- meşreb
Âh kim cânuma geçdi gam-ı tîr-i gamze

Beyt-i ma'hûdı virürdi götürüp ma'sûka
Mübtelâ idi rakîbâne revîşle gamza

Her zaman böyle himâr olmaz işit târîhin
Semeri urdı yire öldi Eşekçi-zâde⁵¹⁸

...

Urdı cellâd-ı felek boynını kel kassâbuñ
Lâşesi düşdi yire üşdi köpekler etine

Çiş idince başına ceyş didüm târîhin
S.çd.lar Kel Bekirün kelle-i bî-devletine⁵¹⁹

...

Yine evlendi Bozoklı Kocaman
Kâmeti olmuş iken hemçü kemân

Ak imiş saçı didüm târîhin
Kara kurı karı aldı Nu'mân⁵²⁰

⁵¹⁷ U. 3005: 50a.

⁵¹⁸ U. 3005: 59b-60a.

⁵¹⁹ U. 3005: 70b.

⁵²⁰ U. 3005: 65b.

İyi bir tarihçi olan Sürûrî bu hususta bir çok şâiri hicvetmiştir. Vehbî'nin söylediği imâretin yapılmasıyla ilgili bir tarihi zirva olarak nitelendirir.

Böyle çorba gibi târîh-i 'imâret yapmak
Şân-ı Vehbî-i füzûla yine virdi noksân
Ta'miye zu'mı ile halt-ı kelâm itdigine
Zirva te'vîl götürmez didiler suhtegân⁵²¹

52. Refî'-i Kâlâyî (d. 1174- öl. 1237 /1759-1822)*

İstanbuldudur. Babası kumaşçı olduğu için Kâlâyî Refî' sanıyla tanınmıştır. Önceleri babası yanında kumaşçılık yaparken ilim yoluna heves edip Fatih Medreresinde yirmi yedi sene eğitim görmüştür. Kadılık mesleğine girmiş, bir müddet kadılık yaptıktan sonra 1237 senesinde 63 yaşında iken vefat etmiştir.

Refî'-i Kâlâyî Dîvânı taş basma olarak 1284 yılında Fatih Matbaasında basılmıştır. Dîvânın sonuna Sürûrî (Osman) ile olan muhâvereleri eklenmiştir. Bu bölümde Sürûrî'nin iki gazelinin tezyifi, bir hevâyî gazel, biri Sürûrî biri Mihalici Mehmed Ağa hakkında lâtîfe olarak söylenmiş iki gazelden sonra Sürûrî ile Kâlâyî'nin birbirlerine lâtîfe şeklinde söylenmiş kıtaları bulunmaktadır. Kitalardan 36 tânesi Kâlâyî'ye 20 tânesi Sürûrî'ye aittir.

Kâlâyî'nin bu hezl, hicv, hevâyî ve lâtîfelerinden başka Sürûrî hakkında söylendiği anlaşılan 5 bendlik bir muaşşeri (Bkz. III. bölüm) Fâzıl Paşa Mecmûasında (M. 558) kime ait olduğu belirtilmeden kaydedilmiştir. Bu muaşşerdeki,

N'ola evsâfuñ anuñ Kâlâyî aytsa biñde bir⁵²²
mısrâ'ı Kâlâyî'nin olduğunu göstermektedir.

Refî'-i Kâlâyî'nin bazı hiciv ve hezillerinde Hevâyî mahlasını kullandığını göstermesi bakımından bir gazelini başlığı ile birlikte veriyoruz.

⁵²¹ U 3005: 80a-80b.

* Fatih, 1271: 161, Dîvân-ı Refî' i Kâlâyî mukaddimesi, İstanbul. 1284: Fatih Matbaası.

⁵²² M 558: 14a.

Letâif-gûn Kâlâyî-i Refî' Der-Hakk-ı
Mihâlici Mehmed Aga, Hevâyî

Bir zât saña vasf ideyüm ismi yasakdur
Vaktinde Mihâlic kuzusu disem ahakdur
Gelmez koyuna vakti geçüp koç yiğit olmuş
Eşkenciligin savmış o şimdi oturakdur

Heb bâd-ı hevâ- genc iken ol halka satardı
Şimdi zulâtâ(?) virseler almazlar ufakdur

Bir genç irisi tâzeye olsa n'ola muhtâc
Kim râh-ı ebânetde aña arka tayakdur
Maksûdı Hevâyî bu suhandan heman ancak
Devletlü 'inâyetlü efendüm okumakdur⁵²³

Refî'-i Kâlâyî'nin Topkapılı olduğunu gösteren bir kıt'ada Sürûrî
Topkapı kelimesinin çağrıştırdığı kelimelerden istifâde ederek Kâlâyî'yi
hicvetmektedir.

Ey müdde'î 'aceb neden alduñ fitil sen
Böyle lâtıfe humbarasın çatludur mısın
Ey zarta bir gürüldi idüp sen de burnına
Topkapılı Refî'in ödün batladur mısın⁵²⁴

Refî'nin cevabı:

Dimişsin kim Sürûrî bal-yemezdür şâ'irân içre
Bu bir ağız tûfengidür ki ancak halka söylersin
Saña bir kıt'a yapdum ki metin bir kal'adur gûyâ
Görünce anı bilmem bal-yemez sen de ne b.h yersin⁵²⁵

Kâlâyî de bir kıt'asında Adana kelimesinin "dana" kısmından
hâreket ederek öküz, büvelek, tamga, sakar kelimeleriyle Sürûrî'ye hücum
etmektedir.

O Sürûrî öküzü kim Adana şâ'iridür
Görse danaları şimdi o denî eğri bakar

⁵²³ Refî', 1284, Divan: 131-132.

⁵²⁴ Refî', 1284, Divan: 132.

⁵²⁵ Refî', 1284, Divan: 132.

Büvelek tutdı anı kim gidecek bir yeri yok
Fakat alnında yazar tamgası fi'n-nâr-ı sakar⁵²⁶

Sürûri Refî'-i Kâlâyî'yi hicvederken Refî' Âmedi'yi unutmaz.
Anlaşıyor ki iki Refî' de Sürûri hakkında hicivler söylemişlerdir.

Müteşâ'ir dü şahs-ı mahlasdâş
Oldı peydâ kim iddi'âları çok
Bulâşıkdur bu andan ol bundan
Birisi p.h deli biri deli p.h⁵²⁷

Kâlâyî de Sürûri'nin arkadaşı olan Antepli Aynî'yi Sürûri ile birlikte hicveder. Kâlâyî'nin Sürûri'ye devamlı olarak "O Sururi" şeklinde hitap etmesi kasıtlıdır:

O Sürûrî ile 'Aynî iki p.hdan şâ'ir
Olsa mahlasları lâıyk idi Kabzî Leynî
Ki disek buña galiz âhiri andan ağız
Birisi 'aynî necesdür biri neces 'Aynî⁵²⁸

Birbirleri hakkında çok müstehcen ve kaba küfürler söyleseler de Refî', Sürûri'nin tarih söylemedeki ustalığını kabul etmektedir. Sünbül-zâde Vehbî ile Sürûri arasındaki hicivleşmeyi de hatırlatan bir kıt'ada Sürûri'nin üstadı olduğunu söyler:

Nesc-i Kâlâyî suhanda döndi 'aynî Vehbîye
Rište-i nazmın ucun kaçırdı şânı kalmadı
Fenn-i târîh içre üstâdum Sürûrî olsa da
Şöyle ahz itdüm ki kendinde feşânı kalmadı⁵²⁹

Refî'nin Sürûri hakkında söylediği hicivler çoktur. Sürûri bir beytinde bundan şikâyetçidir.

Âhir-i hicve Sürûrî'nün adın yazdı Refî'
Müstehak mı bu hakâretlere İsm-i Osman⁵³⁰

526 Refî', 1284, Divan: 133

527 Refî', 1284, Divan: 134

528 Refî', 1284, Divan: 134

529 Refî', 1284, Divan: 133

530 Nâci, 1986: 186.

53. İzzet Mollâ (d. 1200- ö. 1245/ 1786- 1829)*

İstanbul'da 1786 yılında doğmuştur. On üç yaşındayken babası Rumeli Kazaskeri Salih Efendi'yi kaybedince enişterinin himâyesinde yetişmiştir. Sıkıntı içerisinde bir öğrenim hayatı geçiren İzzet Molla içkiye olan düşkünlüğü sebebiyle medreseden uzaklaştırılınca intihar etmeye karar vermiş, bu kararını uygulayacakken tesâdüf eseri tanıştığı Hançerli Bey'le yaptığı sohbet neticesinde intihardan vazgeçmiştir. Hançerli Bey vasıtasıyla saray kethüdâsı Hâlet Efendi ile tanışır ve onun himâyesine girer.

Hâlet Efendi yanında kendisini yetiştiren İzzet Molla Pâdişâh'ın da takdirini kazanınca 1809 yılında Bursa'ya müfettiş olarak gönderilir. 1810 yılında Rikâb-ı Hümayûn kethüdâlığına, 1820 yılında Galata Kadılığına getirilir.

Hâlet Efendi 1822 yılında Bursa'ya sürgüne gönderilmiş ve akabinde boynu vurdurulmuştur. İzzet Molla, Hâlet Efendi'nin düşmanları hakkında hicivler söylediği ve Sadrazam aleyhinde konuştuğu için Hâlet Efendi'nin ölümünden beş ay sonra Keşan'a sürgüne gönderilir.

Keşan'da bir yıla yakın bir zaman kaldıktan sonra bağışlanır ve İstanbul'a döner. Pâdişâhın itimâdını tekrar kazanınca 1825 yılında Mekke Kadısı, bir yıl sonra da İstanbul Kadısı olur. 1827 yılında Eyâlet Defterleri Tevzî Müfettişliğine yükseltilir.

1828 yılında Rusların Osmanlı topraklarını tecâvüzü konusunun görüşüldüğü mecliste bulunan İzzet Molla çoğunluğun oyuyla alınan Rusya'ya savaş açılması yönündeki karara katılmayıp bu konudaki düşüncelerini dile getiren bir lâyiha kaleme alır. Düşünceleri mesnetsiz bulunup lâyihası kabul görmez ve Sivas'a sürgüne gönderilir. Dokuz ay sonra burada vefat eder. Ölümünden önce Rusya ile olan savaş yenilgiyle sonuçlanınca, İzzet Molla'nın haklılığı ortaya çıkmış ve affı için ferman çıkarılmıştır. Ancak bu ferman ölümünden sonra Sivas'a ulaşmıştır.

* Latın, 1271: 288. ; Muallim Nâci, *Osmanlı Şâirleri* (İsâmî ile birlikte) Haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1986: 311. ; BULBUL, İbrahim: *Keçecizâde İzzet Mollâ*, Ankara 1989; CENGİZ, Halil Erdoğan *Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1972: 667-680

İzzet Molla'nın *Gülşen-i aşk*, *Mihnet- Keşân* mesnevileri, *Bahâr-ı effâr* ve *Hazân-ı âsâr* ismini verdiği iki divânı ve mensur eserleri vardır.

İzzet Molla'nın Mihnet-Keşân isimli eseri Keşân'a sürgün edilîşinin ve Keşân'da yaşadıklarının manzum bir hikâyedir. molla bu eserinde gördükleri ve yaşadıklarını alaylı bir dille anlatır.

Mihnet Keşân'da Keşân'daki bekçi şu şekilde tanıtılır.

Takat geceler vardı bir pâsbân
Bed- elhân ü bed- sûret ü bed- zebân

'Aceb bekçi kim pâsbân-ı felek
Sadâsın işitdükçe ürkmem gerek

Verür nagmesi savma belkim zarar
Sezâ Ermeni zangocu olsa ger

Gelür ehl-i tab'a eger konsa hem
Yanuñda eşek bülbül-i hoş-nagâm

Çıkık gögsü manend-i dünbelek
Sadâ hırre vü kaz ile müsterek

Kanı bü'l-aceb heykeli var idi
Başında biraz da keli var idi

'Acebdür ki hem kel hem fodul
Olur olmaz çalmaz idi davul ⁵³¹

İzzet Molla'nın Keşân'a giderken kaldığı hanları tasvir ettiği bölümler güzel hiciv örnekleridir.

Ne mümkün o hanlarda insan yata
Meger gice gul-i beyâbân yata

Ne kalmış birinde sukûf u cidâr
Hemân ortada bir takım tahta var

Gice anda cinnîye vahşet gelür
Degül cin şeyâtine dehşet gelür

Behâim dahî i'tibâr itmemiş
Köpekler kediler karâr itmemiş

⁵³¹ DOĞRULR, Hikmet : "Keçeci zâde İzzet Molla'nın Eserlerine Nazaran Zamanın Telakkî Edîşi", İstanbul Üniversitesi. (Yayınlanmamış Mezunluk Tezi), 1945-46, s. 41

Fakat kahvede bir uyuz tazi var
 Biraz hancımın ördegi kazı var
 Gelüp hancı bir oda itdi küşâd
 Meger dûzehiler girüp ola şâd
 Yank merdibânı o kadar yüce
 Çıkar bâmına yek kademde cüce

....

Didüm hancıya bu ne âlâ mahâl
 Ne cây-ı müferrih ne ra'nâ mahal
 Nedür bu letâfet nedür bu hevâ
 Nedür bu şetâret nedür bu sefâ⁵³²

Izzet Molla'nın şahıslara yönelik hicivleri çok nadirdir. Bunlardan bir tanesi şöyledir.

İbnü Yâsin ile Hâlet ne acîb
 Âkıbet devleti bu hâle kodu
 Birisi devleti nez'e getirüp
 Digeri üstüne Yâsin okudu⁵³³

Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla ilgili olarak söylediği tarih kıtası meşhurdur.

Tecemmu' cyledi Meydân-ı lahme
 İdüp küfrân-ı ni'met bunca bağı
 Koyup kaldurmadan iki de bir de
 Kazan devrildi söndürdü ocağı⁵³⁴

54. Aynî (d. 1170- öl. 1254 / 1756 - 1839)*

Gazianteplidir. Adı Hasan olan Aynî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çeşitli yerlerde bulunduktan sonra 1205/1790 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. İlim ve eğitim yoluna giren Aynî kadılık ve

⁵³² Doğaner, 1945: 63

⁵³³ Bulbul, 1989: 182

⁵³⁴ Bulbul, 1989: 92

* Latın, 1271: 309.; Mehmed Tâhir, 1333, II: 322.

müderrişlik yapmıştır. 1247/1832 yılından itibaren Arabça ve Farsça dersi vermek üzere hocalık ünvanıyla Bâb-ı Âliye tayin edilmiştir. 1254/1839 yılında vefat etmiş ve Mevlevî olması sebebiyle Galata Mevlevî- hânesinde toprağa verilmiştir. *Divân* ve *Nazm-ı Cevâhir* isimli na't-nâmesi basılmıştır.

Tarih söyleme hususunda Sürûrî'den sonra devrin ustalarındandır. Aynî'nin Sürûrî, Sünbül-zâde Vehbî ve Refî'-i Kâlâyî gibi çağdaş şâirlerle karşılıklı hicivleri bulunmaktadır.

XVIII. Yüzyıl ortalarında Haşmet'te gördüğümüz çirkin hiciv dili yüzyıl sonlarında Sünbül-zâde Vehbî, Sürûrî, Refî'-i Kâlâyî, Aynî gibi şâirlerde tamamıyla sövgüye dönüşmüştü. Fakat işin garibi bu şâirler birbirleri hakkında bu kadar ağır sözler sarfetmelerine rağmen dostluklarını devam ettirmişlerdir. Söylenilenleri birer şaka, lâtife olarak kabul etmişler ve aynı şekilde cevap verme gayreti içinde olmuşlardır.

Refî'-i Kâlâyî, Sürûrî'nin bir gazelini tezyîf ederek söylediği hicvinde:

Nâm-ı diger yâdgâr idüp Refî'â anlara
Aynî'ye çengân Sürûrî'ye kör ayu koymuş ad⁵³⁵

demektedir.

Aynî İstanbul'a gelmeden önce ayakkabı ve çizmecilikle uğraşmış olabilir. Sürûrî onun hakkında söylediği hicivlerde sık sık ayakkabıcılıkla ilgili kelimeleri kullanmıştır. Çizme koncu, kalıblamak, postala dönmek gibi ifâdelerin kullanıldığı bu çirkin hicivlere Aynî de aynı şekilde cevap vermiştir.

'Aynî der-hakk-ı Sürûrî

O Sürûrî teresî kim baña keşşger dir imiş
Ben dahî 'avretinüñ ferc-i mezâkın s.k.r.m
Kalıbı sokar iken yırtılır ise s.k.me
Ben anuñ ustasıyum hem sökerüm hem dikerüm⁵³⁶

⁵³⁵ Refî', 1284, Divân: 130

⁵³⁶ M. 769: 11.

Sünbül-zâde Vehbî hakkında hiciv söyleyen kimselerin, onun Yeniköy'de katıldığı eğlencelerden sık sık bahsettikleri görülür. Aynî de Sünbül-zâde'nin bu yönünü dile getirmiştir.

Nazm-ı 'Aynî der-hakk-ı Sünbül-zâde Vehbî

Yeniköyünde komış tâze yemiş eski şerâb
Bak şu Vehbî gavuruñ eylediği pîşesine
Yesün içsün deyü Dib oğlu da s.ç.mış .ş.mış
Meze demmî yerine sofrasına şîşesine⁵³⁷

Aynî'nin Vehbî hakkında bu söylediğine Sürûrî cevap vermiş:

Sebeb nedür Vehbi-i rinde gavur didûñ 'Aynî
Ki nuklini yedirür saña bâdesin içirür
Dib oglum niçün ol sofraya s.ç.rmışsun
S.k oğludur koca şâ'ir o da seni s.ç.r.r⁵³⁸

Aynî, Sünbül-zâde Vehbî ile Sürûrî'yi birlikte hicvettiği bir kıt'asında onları Firavun ile Nemrud'un yerini tutan kişiler olarak gösterir.

Gitdi Fir'avn ile Nemrûd cihândan şimdi
Eylemez dehri felek şâşa vü b.k.t.n tâhir
Yerini tutdı anuñ şu iki merd-i habîs
Biri Vehbî-i la'în biri Sürûrî-i kâfir⁵³⁹

Sürûrî'nin aşağıdaki kıtası buna cevap olmalıdır.

Vehbiyâ ikimizi birden edebsiz 'Aynî
İşte hicv itmiş a puşt bende cevâbın dikeyüm
Gayretüñ yok mı alup ortaya uslandıralum
Sen baş tut deli puştuñ g.t.n. ben s.k.y.m⁵⁴⁰

Aynî ile diğer şâirler arasındaki hicivlerin, hemen hepsi bu örneklerde görüldüğü gibi insanın yüzünü kızartacak kadar galiz küfürlerle doludur.

⁵³⁷ M. 769: 10.

⁵³⁸ U. 3005: 83a.

⁵³⁹ M. 769: 11.

⁵⁴⁰ U. 3005: 83a ; M. 769: 11.

Bunların en edeplisi olarak Sürûrî'nin Aynî hakkında söylediği şu kıtayı görüyoruz.

Kefşgerlik baña bühtândır dimişsin Ayniyâ
Bir ağız huffâfı mazmûnum saña iblâg idüp
İftirâ olsaydı maksûdum dimezdüm keşşger
İt b.k.na taldırurdum ben seni debbâg idüp⁵⁴¹

Kendisi de Sürûrî ve Aynî'den küfür söyleme konusunda pek aşağı kalmayan Refî-i Kâlâyî onları birbirinden ayırmaz. Ona göre ikisi de aynıdır.

O Sürûrî ile 'Aynî iki p.hd.n şâ'ir
Olsa mahlasları lââyık idi Kabzî Leynî
Ki disek buña galîz âhiri andan aqlîz
Birisi 'ayni necesdür biri neces 'Aynî⁵⁴²

Refî' ile Sünbül-zâdeye karşı genellikle Sürûrî'nin cephesinde yer alan Aynî zaman zaman onun hakkında da hicivler söylemiştir. Sürûrî, onun hiciv söylemesini başkaları tarafından kandırılmasına bağlamaktadır.

Keyf-i sahbâdan ayakda turamazken 'Ayniyâ
Gayrın igvâsıyla düşdün hicvine şâ'irlerün
İstedükçe bezm-gâh-ı herzede tab'ın meze
B.kı yetmez mi şarâbın içdigün kâfirlerün⁵⁴³

55. Fatîn (d. 1229- öl. 1283/ 1814 - 1866-67)*

Asıl ismi Davud'dur. 1814 yılında Drama'da doğmuştur. Dramalı Halid Bey'in oğludur. İlk öğrenimini Drama'da yapmıştır. Kâhire'de bulunan amcası Mehmed Hüsrev Bey'in yanında sekiz yıl kadar kalmış ve bu arada Bulak Matbaası musahhihlerinden Salih Râcih Efendi'den ders görmüştür. 1836 yılında İstanbul'da Dîvân-ı Hümâyûn kalemine

⁵⁴¹ U. 3005: 84b.

⁵⁴² Refî', 1284, Divan: 136.

⁵⁴³ U. 3005: 83b.

* Mehmed Sureyyâ, 1315, IV: 25. Mehmed Tâhir, 1333, II: 373.; Inal, 1969: 367 8.; KOPRULU, Orhan F.: "Fatîn" *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), 1993, c. IV s. 528 30.; Levent, 1973: 339.; İpekten, 1986: 139.

girmiş, burada Fatî'nin mahlasını almıştır. Sadâret Mektubi Kalemi ve Ticârethâne-i Âmire l'lamât Odasında memuriyet yapan Fatî'nin 1866-67 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Fatî'nin "*Hatimetü'l-Eş'âr*" adını verdiği tezkiresi ve *Dîvân* vardır. Fatî'nin İstanbul'a geldikten ve memuriyete başladıktan sonra devrin şâirleri ile yakın dostluklar kurmuş, onlara nazîreler söylemiş, zaman zaman da onları hicvetmiştir. Fatî'nin hicivlerinden pek çoğunu; aynı dönemin şâirlerinden olan ve Fatî'le iyi arkadaş olduğu anlaşılan İzmit Mutasarrıfı Fâzıl Bey, yazmış olduğu mecmûada bir araya getirmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıl şâirlerinin hicivleri bulunduğu bu mecmûadaki hicivler şâirlerin birbirleriyle olan ilişkilerini göstermesi bakımından incelenmeğe değer.

Fatî'nin hicviyelerinde genellikle Hevâyî mahlasını görüyoruz. Şerîf Bey-zâde Rauf Bey, Fatî'nin hakkında hiciv söylediği kişilerden biridir. Rauf Bey "*mektubî-sadr kalfası*" olunca, Fatî'nin onu 13 bentlik bir muhammesle hicvetmiştir. Bu hicivde onun kanburluğunu, şeklinin bozukluğunu, liyakatsizliğini dile getirmektedir.

N'eyledi n'işledi gördün mi bu çarh-ı gayûr
İtdi bir şahs-ı denî tab'a 'atâ-yı mevfûr
Var iken cild-i sakîlinde nice 'ayb u kusûr
Kalfalık nâmi ile odaya oldı me'mûr
Kîri var himmeti yok deyü menîş bir kanbûr

Öyle bir şahs-ı denî hilkat ü sîret(dür) kim
Cism-i nâ-pâki ile mâtem ider nâr-ı cahîm
Geldi 'âleme anuñ gibi bir merd-i sakîm
Dûn- perverligin isbât için ol çarh-ı le'im
Virdi ol har-menişe bu derece 'izz u gurûr⁵⁴⁴

Rauf Bey hakkında mabeyn kâtibi olan Ziyâ Bey (Ziyâ Paşa) bir medhiye yazmış, Fatî'nin ise bunu hicviye şeklinde tazmin etmiştir. Ziyâ Bey'in söylediği övgü dolu sözlerin hepsini tersine çeviren Fatî'nin bu hicvinin sonunda Hevâyî mahlasını kullanmaktadır. Ziyâ Paşa'nın kasidesiyle birlikte verilen bu hicviyede önce Ziyâ Paşa'nın beyti sonra Fatî'nin beyti yazılmıştır.

⁵⁴⁴ M. 558: 15b. Bendlerin birinci mısra'ları vezin bakımından eksik.

Ziyâ: Senden olur ne olur ise yine sultânım
Lutf idüp çâker-i mahzûnuñı eyle mesrûr

Fatîn: N'eyleyüm hicvini yazmakdan usandı cânım
Saña ta'n eylemede yokdur egerçi mahzûr

Ziyâ: Ey Ziyâ lâfı koyup eyle du'âya âgâz
Mazhar-ı hüsn-i kabûl eyleye tâ Rabb-i gafûr

Fatîn: Inkisâr eylemeye eyle Hevâyî âgâz
Diye âmîn işidüp ins ü perî vahş u tuyûr

Ziyâ: Mazhar-ı lutf-ı İlâhî ola tâ rûz-ı kıyâm
Ola kâşâne-i ikbâli dem-â-dem ma'mûr

Fatîn: Mazhar-ı kahr-ı Hüdâ ola sabâh u ahşam
Olmaya tab'-ı sakîm(üñ)den elem bir dem dûr⁵⁴⁵

Ziyâ Beg, Rauf Bey'den bir görev isterken, kendisini bir aslan olarak gören Fatîn, öyle bir köpeğin hizmetinde görev yapmayacağını söylemektedir.

Ziyâ: Yok midur bizde liyâkat 'aceb istihdâma
Niye nisyânda bıraktı bizi bu çarh-ı gayûr

Fatîn: Göremem zâtumı lâyık saña istihdâma
Şîr mahkum-ı seg olmaz bu meseldür meşhûr⁵⁴⁶

Ziyâ Paşa *kitâbette kâbiliyetinin olduğunu* bildirerek görev isterken; Fatîn, *kalfa mümeyyiz demeden hicvedecek kadar cesur olduğunu* söylemektedir.

Ziyâ: Yok kitâbetse garaz hâlimüzi 'arz iderüz
İktizâ eylese bir tezkere yâhud memhûr

Fatîn: Tab'ımız h'âhiş iderse ulı orta giderüz
Dimeyüz kalfa mümeyyiz oluruz hicve cesur⁵⁴⁷

Fatîn'in Ziyâ Beg ile aralarının açık olduğu anlaşılıyor. Rauf Bey'i methettiği için midir bilemiyoruz ama, Ziyâ Bey'in Fatîn'le görüşmek istemesine Fatîn bir kıt'a ile cevap verir. Ziyâ Bey'in himmetinin olmasına sitem etmektedir.

⁵⁴⁵ M. 558: 18a.

⁵⁴⁶ M. 558: 17a-17b.

⁵⁴⁷ M. 558: 17b.

Söyleyüm sana zamîr-i deli bir kıt'a ile
Münfa'îl olma hatâ var ise de bunda bana
Himmetün yok ne ararsun iki de bir de beni
Tâlkâvukluk ide togrısı bî- hûde saña⁵⁴⁸

Fatîn'in Hevâyî mahlasını kullanarak yazdığı 26 dörtlükten oluşan bir manzûmesi bulunmaktadır. Başlık olarak "*Virâniyeli Hüseyin Paşa-zâde Süleyman Begi Iz'âc için söylediği Ebânet-nâmedür*" ibâresini görüyoruz. Çok çirkin ve müstencen sözler bulunan bu manzûme

Fâilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu ebânet-nâmemüz bu vezn ile buldı hayat
Var ise 'akluñ Hevâyî kıl ebânetde sebât
Başka bir şeydür kabul etmez ifâde .bn.lik⁵⁴⁹
dörtlüğüyle bitmektedir.

Manastırlı Şâir Nâ'ilî Efendi bu ebânet-nâme hakkında şu kıt'ayı söyler:

Bir ebânet-nâme tanzîm eylemiş miskin Fatîn
Halka-i ma'bûn olduğın i'lân itmiş âferîn
Ol dahî bu yüzden itdi dehrde ibkâ-yı nâm
Yâd olunsun haşredek mânend-i şeytân-ı la'în⁵⁵⁰

Fatîn de Nâilî hakkında birçok hiciv söylemiştir.

Saymayup nân ü nemek hakkın edebsüz Nâ'ilî
Sâhibüñ Kıbtî Hüsâmı zemm idermiş rû-be-rû
Böyle nankör olduğın derk itmiş ecdâdı gibi
Kulahiya gönderür eski ayudur deyu⁵⁵¹

Nâilî'nin Manastırlı olmasından istifâde ederek Sürûrî'nin, Sünbül-zâde Vehbî'nin Manastır kadısı olması üzerine söylediği kıt'alara benzer bir kıt'a söyler. *Manastır, Papaz, İsevi, Patrik* kelimelerini kıt'asına toplamıştır.

⁵⁴⁸ M. 558: 21b.

⁵⁴⁹ M. 558: 20a.

⁵⁵⁰ M. 558: 20a.

⁵⁵¹ M. 558: 20a.

Nâilî'ye 'İseviler hürmet eylerse değer
Dinsiz bir feylesôf-ı küfr istînâsıdur

Rûm patriki olur kâfir kendi hasbe'l-fürûr
Babası şehri-i Manastırda büyük pâpâsdur⁵⁵²

Nailî hakkında 15 beyitlik bir kıt'a-yı kebîr ile 3. kıta daha vardır.
Bunlarda ona çirkin isnatlarda bulunmuştur.

Fatîn'in, Karantina Kâtibi Hayrî, Şeyh Fazlî Efendi, Mektub müyyeyizi Râşid Efendi, Hülefâyı mektûbîden Halim Bey, Hülefâ-yi Mektubi'den Kâtip Niyâzî gibi kişiler hakkında söylenmiş çokça hicviyesi bulunmaktadır. Hicivlerinde muhataplarını nankörlük, ibnelik, hırsızlık, dalkavukluk, pezevenklikle suçlar. Hicivlerinde en ağır sözleri söylemekten çekinmemiştir.

Der-hakk-ı Hülefâ-yı Mektûbîden Halim Beg

Bir zemândan berü rüsvâlığı basılmış idi
Yine meydân-ı rezâletde Halim taş dikdi
Yine kanbûra varup itdi şikâyet benden
Ben anuñ 'avretini mi s.k.r.m emîr s.kdi⁵⁵³

Der-hakk-ı Ota-i Mektûbîden Mümeyyiz Râşid

Deli Râşid beni çingâne mi sandı bilmem
Sıçradı üstüme birden bire mânend-i şebek
İltizâm eyledi kendi gibi bir har-menişe
'Av 'avı itmedi te'sîr abes ürdi köpek⁵⁵⁴

Der-hakk-ı Hayrî (Kâtib-i Karantina hâlâ)

Küdemâdan bir alay .bn. zuhûr itdi yine
Birisi ser-.bn. olsa gerekdür gayri
İçlerinden berâyîşe lâyıf olan var mı deyü
Düşünüp kalmış idüm hâtıra geldi Hayrî⁵⁵⁵

⁵⁵² M. 558: 20b.

⁵⁵³ M. 558: 22b.

⁵⁵⁴ M. 558: 24b.

⁵⁵⁵ M. 558: 21a

Fatîn, Lûtfî-zâde Azmi Bey hakkında, beylere paşalara dalkavukluk ve pezevenklik yaparak tezkireci olduğu iddiasında bulununca Azmi Bey de onun şu'arâ tezkiresi hakkında söz söyler.

Der- hakk-ı Ömer Lûtfî-zâde 'Azmi Beg

'Azmi-i deyyûs kim kat'-ı rûtb itmek için

'Avret ü oğlan taşurdu beglere pâşalara

İtdiler âhir o har tab'ı küçük tezkîreci

Rabbim imdâd eylesün mahkûm olan dânâlara

Der- hakk-ı (Fatîn)

Yogiken kudreti nîk(?) didi tefrîka Fatîn

Şu'arâ hakkına bir tezkire tenmîk itmiş

Cühelâ zümresini medh ü senâ itdi deyü

Ba'z-ı memdûhı virüp hak anı tasdîk itmiş⁵⁵⁶

56. Ziyâ Paşa (d. 1241- öl. 1297 /1825-1880)*

1825 yılında İstanbul'da doğmuştur. Galata Gümrük Kâtiplerinden Feridun Bey'in oğludur. Bayezid Rüşdiyesinde öğrenim gördü. Daha 17 yaşındayken Sadâret Mektubî Kaleminde memuriyet hayatına başladı. Burada Fatîn'den aruz öğrenmiştir. 1854 yılında Mabeyn kâtipliğine getirilir. Bu görevi sırasında Ali Paşa'nın azledilmesi için çalışmıştır. 1861 yılında Ali Paşa'nın yerine getirilen Fuad Paşa ile anlaşamaz. Onun aleyhine çalışınca önce Zabtiye Nezâreti Müsteşarlığına hemen sonra Atina sefâretine atanır. Bu görevinden istifâ ettikten sonra Paşalık rütbesiyle 1861 yılında Kıbrıs Mutasarrıflığına atanır. Adanın havasının sağlığına menfi etkisi üzerine Meclis-i Vâlâ âzâlığı görevi ile İstanbul'a döner. Bosnâ-Hersek bölgesi müfettişliğine atanırsa da bu görevde de fazla kalamaz, İstanbul'a döner. Meclis-i Vala üyeliğine sonra da Deâvî nezâretine tayin edilir. 1280/1863 yılında Amasya Mutasarrıflığına 1865'te Canik Mutasarrıflığına atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılır. 1866 da Meclis-i Vâlâ âzâsı olarak İstanbul'a geri dönmüş

⁵⁵⁶ M. 558: 21b.

* BİL.GİĞİL, Kaya : Yeni Osmanlılar, Ankara 1976 ; BİL.GİĞİL, Kaya : Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma I. Cilt, 2. Baskı, Ankara 1979 ; Ebuzziya Tevfik: Numune-i Edebiyat-ı. Osmanîye, Kostantiniyye 1308 ; GÖÇKUN, Önder: "Ziya Paşa'nın Zafer-name'si", Türk Edebiyatı. Araştırmaları, I. Konya 1991: 175-201 ; TANPINAR Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı. Tanhi, 4. Baskı, İstanbul 1976: 301-341 ; Inal, 1969: 2029

ise de Yeni Osmanlılar Cemiyetine girdiği için Cemiyetin diğer üyeleri gibi İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla ikinci defa Kıbrıs Mutasarrıflığına atandı. Ancak Kıbrıs'a gitmeyerek Mustafa Fâzıl Paşa'nın da'vetine uyarak Pâris'e kaçtı. 1872 yılına kadar, Pâris, Londra ve İsviçre'de kalıp gazetecilik yaptı. 1872 de Ali Paşa ölünce İstanbul'a döndü. İcra heyeti reisliğine getirildiyse de rüşvet iddiası ile azledildi. Mütercim Rüşdü Paşa'nın Sadrazamlığında Rüşdü Paşa'nın muhâlefeti sebebiyle Hâriciye nâzırı olamadı ancak Şûrâ-yı Devlet âzâlığına getirildi. 1876 da Mabeyn başkâtibi oldu. Fakat kısa sürede azledildi. Aynı yıl içinde Marif nezâreti müsteşarlığına ta'yin edildi. İstanbul'dan uzaklaştırılmak için 1877'de Suriye vâililiğine üç buçuk ay sonra Konya vâililiğine sonra da Adana vâililiğine atandı. 1880 yılında Adana'da ölmüştür.

Ziyâ Paşa'nın *Eş'âr-ı Ziyâ* ismiyle, sonra da *Külliyât-ı Ziyâ* ismiyle basılan şiirleri yanında *Harâbât* isimli 3 ciltlik şiir antolojisi, *Rüyâ'sı*, *Zafer-nâme'si*, *Endülüs* ve *Engizisyon* tarihleri *Emil* Tercümesi, *Tertüf* Tercümesi, *Arzuhalî* ve *Veraset mektupları*, *Terkib-i bend* ve *Terci-i bendi* bulunmaktadır. Ziyâ Paşa, eserlerinin çoğunda Ali Paşa başta olmak üzere devrin devlet ricâlini hicvetmiştir. Onun heccavlığı konusund Ahmed Hamdi Tanpınar şunları söyler:

"... O daha ziyade kendisini heccav sayar ve hayatı da'vası addettiği düşmanları ile ve kinleriyle meşgul olur. "Terkib-i bend" in nizamsız dünyasında ne Ali Paşa'yı ne de öbürlerini bir lahza gözden kaçırmaz.

Bütün yollar nasıl Roma'ya çıkarsa bütün kâfiyeler de şâiri onlara doğru götürür. Hiciv, teşhir, tehdit, her fırsatla kırbaç gibi şaklar. Onlar bittiği zaman sızlanma ve talihden şikâyet gelir.

.... Bütün silahlar onun için müsâvîdir elverir ki kendisini kinle takip eden adamı, İmparatorluğun kötü talihi sandığı Ali Paşa'yı (Fuat Paşa da beraber) vursun."⁵⁵⁷

Ziyâ Paşa'nın *Zafer-nâme'si* Ali Paşa'yı hicvetmek için yazılmış 66 beyitlik bir kasidedir. Bu kasîde İzmit Mutasarrıfı olan Fâzıl Paşa'nın

⁵⁵⁷ Tanpınar, 1976: 324.

ağzından yazılmıştır. (Bkz. VI. Bölüm) Daha sonra Ali Paşa'ya yakınlığı bilinen Karantina Kitâbetinden emekli Hayri Efendi'nin (Türk Hayri) ağzından bu kasîde tahmîs edilmiş, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa ağzından da şerhedilmiştir.

Zafer-nâme, neşir yeri ve tarihi belirtilmeden taş basması olarak neşredilmiştir. Zafer-nâmenin yalnızca kasîde kısmının yazma bir nüshasını bulduk. Bu yazmanın özelliği kasîdeyi yazmış olarak gösterilen İzmir Mutasarrıfı Fâzıl Paşa'nın kaleminden çıkmış olmasıdır. Fâzıl Paşa kasîdeyi,

"Meşreb-i lâubâliyânesi sebebiyle Mâbeyn-i Hümâyün Kitâbetinden matrud şâ'ir Ziyâ Bey'in def'a-yı sâniye olarak Kıbrıs mutasarrıflığına, icrâ-yı me'muriyetinde mahall-i me'mûriyyetine gitmeyüp mukteza-yı kibr ü nehûnı Paris'e karar eylediği miyanda yazmış olduğum kıt'adan üzerüme infî'âl ile hakkumda iftirâ olarak zât-ı hazret-i sadr-ı penâhîyi hicvi manzûmen neşr eylediği hezl kasîdesidür Neşr-yâb-ı sâhtesi 'aynîyle kayd olundu" 558

ifâdesiyle sunmaktadır. Bu ifâdeden anlaşılıyor ki matbu olan Zafer-nâme'yi gören Fâzıl Paşa hicivleri topladığı mecmûaya Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme'sini de kaydetmiştir. Zafer-nâme'den hemen sonra Fâzıl Paşa'nın reddiye manzûmesi bulunmaktadır. Bu manzûmenin şimdiye kadar bilinmediğini zannettiğimiz için tamamını veriyoruz. (Bkz. VI. Bölüm). Fâzıl Paşa reddiyeden sonra 66 beyitlik kasîdenin her beytine karşılık bir kıt'a yazarak Ziyâ Paşayı hicvetmiştir. (Bkz. Fâzıl)

Hâl ü şânın tercüme itdüm hakikat üzre kim
İşte her bir beytine bir kıt'a terkîb eyledüm

'İbret olsun haşre dek la'net olunsun cânına
Her vukû'atın Yezîdüñ nazm u tertîb eyledüm⁵⁵⁹

Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâmesi Dîvân Edebiyatındaki hicivlerden biraz farklıdır. Zafer-nâme'nin terbiye sınırlarını pek zorlamayan ve, bayağılaşmayan bir dili vardır. Mübalağalı bir şekilde methetme beraberinde edebî bir hicvi getirir.

⁵⁵⁸ M. 558: 26a

⁵⁵⁹ M. 558: 34a.

Bu ne gayret ne hamiyyet ne şecâ'atdûr bu
 Hiç görünmüş mi tevârih-i selefde emsâl
 Askere virdi kumandayı misâl-i Bonapart
 Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde Cenerâl
 Virmedi ablukada şân-ı donanmaya halel
 İngiliz devletine olsa sezâdur amirâl⁵⁶⁰

Ziyâ Paşa, Ali Paşa'yı öyle metheder ki lafın ucu pâdişaha kadar uzanır. Ona göre, Pâdişâh dirâyetsiz olduğu için Ali Paşa'ya bu kadar yetki verilmiştir. Pâdişahın yalnızca adı vardır.

Öyle bir kudrete sâhib ki murâd eyler ise
 Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl
 Kendi sultân degil ammâ ki nice sultânı
 Maksûdı üzre ider bende gibi isti'mâl
 Pâdişâhın adı vardur yalnız dillerde
 Zâtıdur taht-ı hükûmetde hakikî fe'âl⁵⁶¹

Ali Paşa'nın sadâret makamına tekrar tekrar gelmesi, rakiplerine rağmen gözden düşmemesi Ziyâ Paşa'nın şaşıtığı bir durumdur. Bu nasıl talih ki düşmanlarına rağmen makamındadır. Ali Paşanın kıymetini hiç kimse anlayamıştır.

Ne dirâyet bu ki yigirmi senedür va'd iderek
 Aldadup Avrûpa'yı 'âlemi itdûn igfâl
 Bu ne tali' ki cihân hasmuñ iken bunca zemân
 Müstekilen olasın taht-nişin-i ikbâl
 Müslüman la'net ide gayr-i müsülmân la'net
 Kimse kıymetini bilmedi hâlâ ne bu hâl⁵⁶²

Ziyâ Paşa'nın Avrupa'yı gitmesi üzerine bir kıt'a söyleyen Fâzıl Paşa da kendi ağzından hicvedilir.

Talkavuklukda müdârâda zemânum geçdi
 Olmadum şimdiye dek mazhar-ı feyz ü a'mâl

⁵⁶⁰ M. 558: 26a.

⁵⁶¹ M. 558: 26b.

⁵⁶² M. 558: 27b.

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş idi
Bu kasîdem beni vâllîge eyler îsâl⁵⁶³

Bahsi geçen kıt'a Ziyâ Paşa'nın Avrupa'ya kaçması üzerine söylenmiş olan ve onu bu davranışından dolayı hicveden kıt'adır. Fâzıl Paşa "reddiye" sinde buna değinerek şöyle der:

Kıt'a takdîmini yazmış hezeyânında 'anîd
İtmîş olsaydum o nazmumla olurdum fâhir
Hadd-i âdâbı bilür devletün ednâ kulıyam
'Arza itseydüm emel kıt'alarum var vâfir
Yazdığım kıt'aların neşr ideyüm bak birini
Haklı nazm eylemişüm gün gibi zâhir bâhir

Kıt'a: *Bunca lutf u ni'am-ı pâdişeha mazhar iken
Mültecî oldı kim Efrenci Ziyâ-yı bed-kâr
İmrü'l-Kaysa bedel 'asrda bir şâ'ir idi
Bu sefer Avrupaya itdi (firâr) ol bî-'âr
Bî-sebeb zâtuma gadr ile 'adâvet itdi
Sırası geldi hicv yazdum. o şahsa dâ'ir*⁵⁶⁴

Zafer-nâme ve tahmîsinin yazıldığı sırada Fuad Paşa ölmüştür. Ancak Ziyâ Paşa Zafer-nâme tahmîsinde Fuad Paşa'yı hicvetmeden edemez.

Şam'da nâm bırakmaksa Fuâd'ın kâmı
Katl-i 'amm itmeye hâce: ne idi İslâmı
Etse taklîd yetişmez mi o nîk-encâmı
Böyle iş görmeli ibkâ ise maksad nâmı
Ne revâ şöhret içün zenzeme olmak bevvât⁵⁶⁵

Zafer-nâme tahmis edilirken eklenen üç mısra beyitteki manayı, tamamlayıcı mahiyettedir. Bu mısralarda hicvin dozu biraz daha fazlalaşır.

Bozdu ahlâkını hep Millet-i 'Osmâniyye
Kalmadı kimsede hiç gayret-i 'Osmâniyye

⁵⁶³ M. 558: 27b.

⁵⁶⁴ M. 558: 28a.

⁵⁶⁵ GÖÇKÜN, Önder: Tanzimat Devrinin Bir Hiciv Aladesi, Ziya Paşa'nın Zafername, Türk Edebiyatı Araştırmaları I. Konya 1991, s. 190.

Gitdi eski şeref ü şevket-i Osmâniyye
Girdi bir hâlete kim Devlet-i 'Osmâniyye
Hissolunmaz gibidir şâ'ibe-i izmihlâl⁵⁶⁶

Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâmesi ile ilgili olarak Ahmed Hamdi Tanpınar'ın değerlendirmesi de bu yöndedir:

"... Kasîdenin kendisi bizdeki hiciv edebiyâtının oldukça terbiyeli ve temiz örneklerindendir. Tahmis beklenmedik kâfiyelerin alaycı medihten keskin hicve düşüşlerin gafil avlayışıyla bazı muvaffak mısralarla, bu tesiri zaman zaman daha ilerilere götürür.

Fakat bu kendi yazdığı kasîdeyi tahmis ederken, her redif ve kâfiyeyi, tekrara düşmeden, aynı kuvvette üç defa muvaffakiyetle kullanmak Ziyâ Paşa'nın kanı degildir."⁵⁶⁷

görüldüğü gibi Ahmed Hamdi Tanpınar, "Tahmîs'i "Zafer-nâme" kasîdesi kadar başarılı bulmamaktadır. Zafer-nâme Şerhi'ni ise bayağı ve zoraki olarak görmektedir.

"Şerhe gelince, hem zalim, hem de yer yer bayağı ve zorakidir. Hüsnü Paşa'nın cehâletini anlatmak, bu cehâlete bürünerek, Bab-ı âlî gasletlerini saymak, düşmanlarına hücum etmek, hülâsa saflık ve hamâkat perdesi altında bu kadar kinle, deşilmeye hazır çibanla ikiyüz sahife zeki olmak zaten güç bir işti."⁵⁶⁸

Adına Zafer-nâme yazılan Fâzıl Paşa, hasmı olmasına rağmen Ziyâ Paşa'nın nazm ve mesrine söyleyecek lafı olmadığını belirtmektedir.

Nazm ü inşâsına yokdur dinecek söz katırñ
Vardı meclisde re'îsü's-süfehâ bir a'zâ

Sıgmadı hitta-i Islâma gurûr u kibri
Yürüdü Avrupa'ya oldı def şer ü belâ⁵⁶⁹

Ziyâ Paşa'nın hicvi yalnızca Zafer-nâme, tahmisi ve şerhinden ibâret değildir. Rûhî'nin Terkib-i bendini örnek alarak yazdığı Terkib-i

⁵⁶⁶ Göçkün, 1991: 193.

⁵⁶⁷ Tanpınar 1976, 326.

⁵⁶⁸ Tanpınar, 1976: 326.

⁵⁶⁹ M. 558: 29b.

bendinde de bazı gazellerinde ve mensur eseri "Rüya"sında da hicvinden örnekler bulmak mümkündür.

Bulundum ben dahî dârü's-şifâ-yı Bâb-ı Âlî'de
Felâtun'u begenmez anda çok divâneler gördüm

...

Cihân nâmındaki bir maktel-i âma yolum düşdü
Hükümet derler anda bir nice salhâneler gördüm⁵⁷⁰

beyitlerini sosyal hiciv örneği olarak değerlendirebiliriz.

Ziyâ Paşa'nın Terkîb-i bendinin sekizinci bendindeki şu üç beyitte Sadrâzam Âlî Paşa'ya ta'riz bulunduğu Sofu-zâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Külliyyât-ı Ziyâ Paşa üzerindeki "Der-kenâr" notlarından anlaşılmaktadır.

Sayın Hocam, Abdulkerim Abdulkadiroğlu'nun makaleleri ile tanıdığımız Sofu-zâde Mehmed Tevfik Efendi,(d. Kastamonu, 1873- öl. aynı yer, 20. 4. 1960) bu notların bir kısmını eksik ve hatalı kayıtları tashîh için bir kısmını da Ziyâ Paşa'yı eleştirmek için koymuştur.

Ziyâ Paşa'nın beyitlerini ve Sofu-zâde'nin bu beyitler kenarına düştüğü notu Sayın Abdülkadiroğlu'nun makalesinden aktarıyoruz.

"Külliyat s. 142:

Kibre ne sebep yoksa vezîrim deyû gerçek
Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın
Ey müftehir-i devlet-i yek rûze-i dünyâ
Dünyâ saña mahsûs u müsellemler mi sanırsın
Hâlî ne zaman kaldı cihân ehl-i tama'dan
Sen zâtını bu 'âleme elzem mi sanırsın
Terkîb-i bend/ 8. bend

Sofu-zâde'nin notu: Bu beyitler, o vaktin sadrâzamı olup Ziyâ Paşa'nın mebgûzu olan Âlî Paşa'ya ta'rizdir. Fakat Paşa'nın vefatından sonra kadrini bilmişler ve nedâmet etmişlerdir. M.T.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ GÖÇKÜN, "Ziyâ Paşa'nın Bir Şiiri", *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*. Konya 1991, s.169.

⁵⁷¹ ABDÜLKADİROĞLU, Abdulkerim: "Ziyâ Paşa'nın Külliyyâtı'nda Sofuzâde'nin Der-kenâr Notları", *Kültürümüzden Esintiler*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 1997, s. 337-353

57. Fâzıl Paşa (d. 1210- ö. 1300 / 1795-1882-83)*

Sofya kadılığı yapmış olan Mustafa Nûreddin Efendi'nin oğludur. Bosna'da 1210/1795 yılında doğmuştur. 1239'da Edirne'de müderrislik görevine nâil olmuş 1242 senesi Saraybosna Nakibü'l-Eşraf kaymakamlığına getirilmiştir. 1249 senesinde Bosna Kazâsına hâkim ve sonra Bosna'ya mütesellim olmuştur. 1253 senesinde Paşalık rütbesine yükseltilmiştir. Bir müddet Rumeli'de askeri ve idârî görevlerde bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür. 1284/1867 de İzmit Mutasarrıfı olmuş, 1300/1882-83 de ölmüştür.

Fatîn Efendi bazı güzel tarihlerinin olduğunu bildirmektedir. Fâzıl Paşa'nın 18. ve 19. yüzyıl şâirlerine ait hicivleri topladığı bir hiciv mecmûası bulunmaktadır. Bu mecmûada Fatîn Efendi'nin pek çok hicvi, Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâmesi, Fâzıl Paşa'nın Zafer-nâme'yi kendisine mal edilmesine karşılık yazdığı bir *reddiyye* kasidesi ve Zafer-nâmenin her beytine karşılık bir kıt'a ile Ziyâ Paşa'yı hicvettiği kıt'aları bulunmaktadır. Mecmûada bazı kıt'aların kime ait olduğu belirtilmemiştir ki, bunların kendisine ait olduğunu tahmin ediyoruz. Mecmûa "Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzûm 558 numarada, Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmûası olarak kaydedilmiştir.

Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa hakkında yazdığı hicivlerinde 66 kıtaya tamamlayacağım diye çok tekrara düşmüştür. Kıt'alarda Ziyâ Paşa'nın hayatıyla ve özellikle memuriyetiyle ilgili bir çok bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler kıt'aların kafiyesine göre alfabetik sırayla dizilmiş olması sebebiyle kronolojik bir sıra takip etmemektedir.

Hâl ü şânın tercüme itdüm hakikat üzre kim

İşte her bir beytine bir kıt'a terkîb eyledüm

'İbret olsun haşre dek la'net olunsun cânına

Her vukûatın Yezîdüñ nazm ü tertîb eyledüm⁵⁷²

Fâzıl Paşa ile Ziyâ Paşa'nın tanışıklığı Fâzıl Paşa'nın Bosna'da bulunduğu sırada Ziyâ Paşa'nın müfettişlik görevi ile oraya gittiği döneme rastlamaktadır.

* Ebuzziya Tevfik: *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Haz. Ziyad Ebuzziya), İstanbul 1973, I: 215, ; Fatîn, 1271: 322.

⁵⁷² M. 558: 34a

Müfettişlik ile me'mûr olmuş Bosna'ya geldi
 Ziyâ Beg gûyiyâ Fir'avnı 'asrun kibr ü nahvetle
 Aşup taşdı gurûru kibri sığmaz oldu dünyâya
 Muvaffık olmadı teftîşe 'avdet itdi nekbette⁵⁷³

Fâzıl Paşa'ya göre Ziyâ Paşa, Hz. Musa döneminde halkın içine fitne sokmaya çalışan, onları, yaptığı bir buzağıya tapmaya teşvik eden Sâmirî'nin bu asırdaki bir örneğidir.

Sâmirîsidür bu 'asrun halkı ifsâd itmede
 Şöhreti şâ'ir Ziyâ câmus-ı gayyâdur la'în
 Kendi yüzün görmesün şehr-i Stânbul bir dahî
 Haşre dek itsün diyâr-ı Frengde âh u enîn⁵⁷⁴

Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa hakkındaki kıt'alarında fitne, fesat çıkarması, hırslı ve kibirli olması, tuz ve ekmek hakkı nedir bilmemesi ve daha çok Avrupa'ya kaçışı konularını işlemektedir. Onun Avrupa'ya kaçışını müslümanlığı ile bağdaştıramaz. Tekrar, tekrar ve benzer şekillerde bunu dile getirir:

Hicret itmez mülk-i Efrence ger olsa müslümân
 Hânûmânın terk idüp gitdi Ziyâ-yı bed-hisâl
 Pâpanuñ şâyed velî'ahdı olur zann itdi kim
 Rütbesi hâk oldı çünkî olsa câ'iz gardinâl⁵⁷⁵

...

Mülk-i Islâmdan diyâr-ı Frence gitmez müslümân
 Hânûmânın terk idüp gitdi Ziyâ-yı dal-tabân
 Pâpanuñ belki velî'ahdi olur ümmîd ile
 Eyledi 'arz-ı cebânet olsa câ'iz gardiyan⁵⁷⁶

Fâzıl Paşa Ziyâ Paşa ile beraber Avrupaya kaçan Ali Suâvî'yi de unutmaz:

Su'âvî dirler imiş geldi Islambola bir fâcir
 Ne Tevratı ne İncili ne Kur'ânı tanur kâfir

⁵⁷³ M. 558: 33a.

⁵⁷⁴ M. 558: 33a.

⁵⁷⁵ M. 558: 32a.

⁵⁷⁶ M. 558: 32b.

Münâfık hey'etinde 'âleme cyler iken tedrîs
Ziyâ-yı şem'-i bî-dîn ile oldu Pârîse hâcîr⁵⁷⁷

Fâzıl Paşa bazı kıt'alarda hicvin dozunu iyice artırır. Ziyâ Paşa için
kudurmuş köpek, kâfir, çingene gibi sözlerini kullanmaktan hiç çekinmez.

Mu'azzez muhterem olmuşdı bu 'asruñ ricâlinden
Unutdı nân ü nemek kadr ü şân-ı devleti kâfir

Ziyâ-yı bî- hayâ şol rütbe kibr ü nahvete sapdı
Kudurmuş kelbe döndi tanımaz oldu hey'eti kâfir⁵⁷⁸

...

Bir fûrû- mâye denî vardı ricâl-i devletde
S.kt.r.p gitdi rezâletle Frengistâne

Her bir etvân tutumbacıya beñzerdi anuñ
Kendi Frengî isede silsilesi çingâne⁵⁷⁹

Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa'yı kendisinin hicvetmesi ile yetinmeyip, üstad
olarak kabul ettiği, hicivlerinde devletin aleyhinde bulunmadığını
söylediği Kâzım Paşa'yı da Ziyâ Paşa'yı hicvetmeye davet etmektedir.

Kıt'alarla tercüme oldu Ziyânuñ hâli kim
Ta'n olmaz olsa şeh-nâme kadar inşâdımız

Kendisi hicvi yazarken devleti tanur bilür
Eylesün tanzîre himmet Kâzım üstâdımız⁵⁸⁰

Fâzıl Paşa'nın yaşadığı devirdeki başka kişiler hakkında da
hicivleri bulunmaktadır.

58. Nâmık Kemâl (d. 1840- öl.1888)*

1840 yılında Tekirdağ'da doğdu. Babası müneccimbaşı Mustafa
Asım Beydi. Dedesi Abdülatîf Paşa'nın yanında büyümüştür. Dedesinin
memuriyeti sebebiyle öğrenimini İstanbul, Kars, Sofya'da yapmış, Yirmi
iki yaşındayken dîvân sâhibi olmuştur. 1857 yılında Sofya'dan

⁵⁷⁷ M. 558: 30b.

⁵⁷⁸ M. 558: 31a.

⁵⁷⁹ M. 558: 33b.

⁵⁸⁰ M. 558: 34a.

* Tanpınar, 1976: 342-444. ; KAPLAN, Mehmet: *Namık Kemal* İstanbul 1948.;
BİLGİLİ, Kaya : *Harâbât Karşısında Namık Kemal*, İstanbul 1972. ;

İstanbul'a dönmüş Encümen-i Şu'araya katılmıştır. Şinâsi ile tanıştıktan sonra edebî anlayışı değişmiş, Tasvîr-i Efkar'da yazılar yazmaya başlamıştır. Burada tanıştığı arkadaşlarıyla birlikte Yeni Osmanlılar cemiyetini oluşturdular. Hükümetin kendisine zararlı gördüğü kişileri İstanbul'dan uzaklaştırmak için onları çeşitli yerlere göndermeye başlaması üzerine Erzurum Vâli Muavinliğine tayin edilen Nâmık Kemâl arkadaşlarıyla birlikte Avrupa'ya kaçmıştır. Paris'te ve Londra'da çıkardıkları gazetelerde Ali ve Fuad Paşaların aleyhinde yazılar yazarak İstanbul'da başladıkları mücadeleye devam eden Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa, Ali ve Fuad Paşaların ölmesi ve Yeni Osmanlılara Umumi af çıkması üzerine İstanbul'a dönmüşlerdir.

Vatan Yahut Silistre piyesinin Gedikpaşa tiyatrosunda oynanmasından sonra Nâmık Kemal Kıbrıs'a sürüldü. Sadrazam Mehmed Nedim Paşa'nın azlinden ve Sultan Aziz'in tahttan indirilip V. Murad'ın tahta geçişinden sonra affedilip İstanbul'a dönebildi.

Sultan Abdulhamid tahta çıkınca hürriyet taraftarlarını İstanbul'dan uzaklaştırmaya başladı. Nâmık Kemâl, ikâmet'e memur olarak Midilli'ye gönderildi. Bir müddet sonra Midilli Mutasarrıfı kendisine verildi. Rumlarla geçinemeyince Rodos'a sonra da Sakız'a mutararnf oldu. 2 Aralık 1888 de Sakız'da öldü.

Nâmık Kemâl'in tiyâtro, roman, tenkid, tarih, biyografi türünde eserleri vardır. Manzûmeleri iki dönem olarak değerlendirilebilir. Birinci dönem onun dîvân şâiri olarak yazdıklarıdır ki bir dîvânı vardır. İkinci dönem şekil ve muhteva açısından yeni olan manzûmelerdir.

Nâmık Kemâl; Dîvân şiiinin hiciv türüne yabancı değildir. O, yaptığı siyasi mücâdelede düşmanlarını yeri geldiği zaman hicvetmekten çekinmemiştir.

Mahmut Nedim Paşa hakkında yazmış olduğu bir mütekerrir müseddes çok meşhur olmuş, bestelenerek notasıyla beraber satışa çıkarılmıştır. Hirre-nâme adı verilen bu müseddes bir kedi için söylenmiş mersiye'dir. Mersiye'nin bir bendini vermekle yetiniyoruz.

Kedinin her gece böbrekle dolardı sepeti
Yok idi ni'metinin râhatının hiç adedi

Çeşm-i şehîlâ-nigehi târik iken nik ü bedi
 Sardı etrâfını biñ dürlü adû'lar türedi
 Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
 Buna yandı yüreğim âh kedi! vâh kedi!⁵⁸¹

Nâmık Kemâl, Kânûn-i Esâsî projesinin hazırlamasında çalışırken
 Abdulhamid'in taraftar olduğu metne itiraz ediyor. Bir kasîdesinde ,

Bünyân-ı mülke verdi hakkıyla indirâsı
 Abdülhamid Hân'ın kânûn-ı bî- esâsı
 Mahv oldu din ü devlet devr-i şe'âmetinde
 Mülkü bitirdi gitdi zulmiyle kahr olası⁵⁸²

diyerek bu durumu hicvetmiştir.

Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme'sine Türk Hayrî diye anılan kişinin
 ağızından tahmis yazdığını belirtmiştik. Nâmık Kemâl Karantina Kâtibi
 olan Şâir Hayrî için bir dizi hiciv söylemiştir. Bu hiciv kıtalarına
Te'dîbiyye (edeblendirme), *terhibiyye* (korkutma), *teşhiriyye* (rezil etmek için
 gösterme), *tahkiriyye* (haraket etme, aşağılama) isimlerini vermiştir.
 Ayrıca bir de mahlas kıtası yazıp, bunun şâirlerin ittifâkı ile
 kararlaştırıldığını söylemiştir.

Kıt'ayı Te'dîbiyye

Gördigün bâb-ı rezâletle cebîn-i sây olarak
 Hayriyâ paraladuñ perde-i nenk ü 'ânı
 Eylemez perdeye muhtâc anı efrât-ı zinâ
 Yüzüne tut var ise 'avretinün şalvârı

Kıt'a-i Terhîbiyye

Deyyuslugun itmeyelim 'âleme teşhîr
 İkrâr-ı hatâ 'arz-ı ricâ kesb-i felâh it
 Ogluñ kızıñ olmazsa dahî 'avretün olsun
 Ahbâba getür vâsta-i sulh u salâh it

⁵⁸¹ Diyojen No: 128, 14 Ağustos 1872.

⁵⁸² HİSAR, Abdülhak Şinasi: *Geçmiş Zaman Fıkraları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1958, s. 133 ;
 SEMİH, Mehmet: *Türk Şiirinde Hiciv Taşlama Yeri*, İstanbul 1983, s. 53

Kıt'a-i Teşhiriyye

Talkavuklukdan ne hâsıl 'arz-ı zilletden ne sûd
Hayriyâ aldun bırakma eski hâl ü kâruñı
Eylemişdün kârhâne bir zemân icâr ile
Kendün işlet şimdi nekbet-hâne-i murdâruñı

Kıt'a-i Tahkiriyye

Yok kısmetün ten'im-i h^van-ı makâldan
Poyraza aç köpek gibi Hayrî dehânını
Bir kâse buldunsa cihânda yalatmaga
Köhne şe'âl g.t.ne sok var zebânını

Kıt'a-i Mahlas--nâme-i Hayrî Be -İttifâk-ı Şu'arâ

Şimdi bir kâ'ide-i ntlin yog
Hayriye mahlas ararken şu'arâ
Buz gibi kendi sogukdur nâmı
Didiler berf-i ayyâş olsun sezâ⁵⁸³

Zafer-nâme'ye şerh yazmış gibi gösterilen Hüsnü Paşa, Zaptiye nâzırı olduktan sonra mahalle bekçilerini nizâm altına almak için çalışmıştır. Belçilere birer düdük verilince Nâmık Kemâl şu kıt'ayı söyler.

Zabtiyyede mûşîr olıcak nâ-sezâ teres
Çok ehl-i iffeti yüz üstü sürükledi
Âfâkı tutdı velvele-i sayt-ı şöhreti
Bekçileri dâhî yola koydı düdükledi⁵⁸⁴

59. Kâzım Paşa (d. 1821- öl. 1889)*

Asıl adı Mûsâ'dır. 1237 senesinde Konîçe'de doğmuştur. Babası Hüseyin Hüsnü Bey'le birlikte İstanbul'a gelmiştir. Dîvân-ı Hümayun kalemi ve Evrâk-ı Mühimme Odasında bir müddet çalıştıktan sonra

⁵⁸³ M. 558: 14b.

⁵⁸⁴ Guldeste:26.

* İatın, 1271: 346. ; Türk Dünyası El Kitabı, III. Edebiyat, Ankara 1992, s.215,

Mâliye mektub odasında kâtiplik yapmıştır. Kitabet hizmetliyle 'asâkir-i Hâssa-i Şâhâne'ye (Padişahın özel askerleri) dahil olduktan bir kaç sene sonra *Sancak kâtipliği* ve *Alay emînliği* görevlerine getirilmiştir. Binbaşılığa kadar yükselmiş, ancak devrin ileri gelenlerine hicivler yazması sebebiyle Kıbrıs'a sürülmüştür. 1863 yılında bağışlanmış, 1876-77 Osmanlı-Rus harbi sırasında Döndüncü Ordu Erkânı Reisliğinde bulunmuştur. 1889da İstanbul'da vefat etmiştir. Encümen-i Şu'arâya katılan Mûsâ Kâzım Paşa'nın Ehl- beyt hakkında yazdığı mersiyeleleri "*Makâlid-i aşk*" adıyla tarihsiz olarak, 93 sayfadan oluşan dîvânı ise 1328 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme'sini İzmit Mutasarrıfı Fâzıl Paşa'nın ağızından yazması üzerine Fâzıl Paşa bir reddiye yazmış, aynı zamanda Zafer-nâme'nin her beytine bir kıta ile karşılık vermiştir. Altmış altı kıt'adan sonra bir kıta ile sözü Kâzım Paşa'ya havâle eder. Ona göre Kâzım Paşa hicivlerinde devleti bilip tanımaktadır.

Kıt'alarla terceme oldu Ziyânuñ hâli kim
 Tam olmaz olsa şeh-nâme kadar inşâdımız
 Kendisi hicvi yazarken devleti tanur bilür
 Eylesün tanzîre himmet Kâzım üstadımız⁵⁸⁵

Bir asker olan Kâzım Paşa Osmanlı'nın son zamanlarındaki asker-in durumunu şöyle tarif eder:

Pâdişâhum nazar it hâline 'askerlerinüñ
 Sevb-i sad-pâre ile her biri keklik gibidür
 Ne itâ'atde tekâsül ne ma'âş ü ta'yin
 Ser-be-ser cümlesi efrâd-ı memâlik gibidür⁵⁸⁶

Osmanlı ülkesinde Tanzimat'tan sonra özellikle Fransaya duyulan hayranlık son hadde varmıştır. Kâzım Paşa bunu eskiler bozuldu diyerek ifâde eder:

Şimdi âsâr-ı terfîdür bozuldu eskiler
 Mösyö Tahsin nâmını Petro diye tahvîl itdiler

⁵⁸⁵ M. 558: 34a.

⁵⁸⁶ M. 558: 11b. Der-kenar.

Sen de göster kendüñi baş kaldurup eyle kıyam
Ey s.k.m endâzeyi metr diye tebdîl itdiler⁵⁸⁷

Maaşların devamlı olarak azaltılması üzedine şu kıtayı söyler,

Rub' u hums u sūdûs u cümle maaşın kesilüp
Şimdi de geldi üçün birini kat'a növbet
İki de bir de bu hamyâzeyi çekmekden ise
Bâri vaktiyle olunsaydı dibinden sünnet⁵⁸⁸

Lazımsa redifli bir gazelinde devlet ricâlinden ve kötü yönetimden şikâyetçidir. Bu kötü gidişi düzeltmek için gerekirse canını vermeye hazır olduğunu da belirtir.

Kurulsun konferanslar mecmu'-ı bîdâd lâzımsa
Siyâset ehli dolsun âleme cellâd lâzımsa
Etibbâ-yı 'umûrun elverir dârû-yı tedbîri
Mizâc-ı sıhhat ü âsâyîşi ifsâd lâzımsa
Hirâmendân-ı asrın cümlesi sâhib- kıyâfetdür
Fünûn-ı cinneti ta'lim için üstâd lâzımsa
Yine bir meclis-i millet teşekkül itsün İslâma
Eger âzâdelik nâmında istibdâd lâzımsa
Haleb andaysa arşın bundadır 'azmeyle Şâm'a
Hülâgûlarla tahrîb itmege Bagdâd lâzımsa
Ricâl-i devletin erbâb-zühd ü iffetin göster
Cihânda bag-ı cennet yapmaga Şeddâd lâzımsa
Temâşâ eyleye matbûamızda imtiyâz ehlin
Delîl-i kavm olan efrâda isti'dâd lâzımsa
Fedâ-yı cânı şîrin etmege ben hâzırım Kâzım
Bu kasr-ı bî-sütûn bünyâda bir Ferhâd lâzımsa⁵⁸⁹

Bu manzûme Eşref tarafından tanzir edilmiştir.

⁵⁸⁷ M. 558: 13a Der-kenar.

⁵⁸⁸ M. 558: 13a Der-kenar.

⁵⁸⁹ ARIKBAĞ, Z. ve D. AKÜNAL, Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah Şiirleri, İstanbul 1944, s.21

60.Eşref (d. 1846- öl. 1912)*

Adı Mehmet Eşref'tir. Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gülenbe bucağında 1263/1846 yılında doğmuştur. Babası Gelenbeli sülâlesinden Usûlî-zâde Hafız Mustafa Efendidir. İlk öğrenimini Gelenbe Sıbyan mektebinde yapmış, Manisa'nın Hâtuniye Medresesinde Arapça ve Farsça okumuştur. Ayrıca özel dersler almış Kur'ân'ı da altı ay gibi kısa bir sürede hıfzetmiştir.

İlk memuriyetine 24 yaşındayken Manisa Tahrîrat kaleminde başlamış 1872 de Turgutlu Tahrîrat kalemine ta'yin edilmiştir. Bu görevde fazla kalmayıp istifa etmiş, Manisa'ya dönerek Manisa Muhâsebe kalemine girmiştir. 1874 yılında Akçahisar Mal Müdürlüğüne bir yıl sonra da Alaşehir Mal Müdürlüğüne getirilmiştir. 1878 de istifa ederek İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da imtihana girerek üçüncü sınıf kaymakamlık ehliyeti almış ve 1879 yılında Fatsa Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Fatsa Kaymakamlığından sonra 1881 yılından 1891 yılına kadar sırasıyla Çapakur, Hisar, Ünye, Tirebolu, Garzan, Akçadağ kaymakamlıklarında bulunmuştur. İki yıllık bir aradan sonra 1893-1900 yıllarında Garbikarağaç, Buldan, Kula, Kırkağaç, Daday kaymakamlıklarında görev yapmış, bu görevinden istifa ettikten sonra aynı yıl içinde Gördüs kaymakamlığına tayin edilmiş 1902 yılında bu görevinden de ayrılmıştır.

Evine yapılan bir baskında hükümet aleyhinde çalıştığı ve zararlı kağıtlar bulundurduğu suçlamasıyla bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu zararlı kağıtların çoğu devlet adamları hakkındaki hicivlerdi. Cezâsını çektikten sonra polis nezâretinde İzmir'e gönderilen Eşref 1903 yılında Mısır'a kaçtı. Mısır'dan sonra Paris, İsviçre ve Kıbrıs'ta kaldı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'a dönen Eşref, önce Kasaba kaymakamlığına, sonra Adana vâli muavinliğine tayin edildi. Kısa süre kaldığı bu görevi, makamın kaldırılmasıyla sona erdi. 22 Mayıs 1912'de Kırkağaç'ta vefat etti.

* GÖÇGÜN, Önder: *Şâir Eşref*, Ankara. 1988.; YÜCEBAŞ, Hilmi: *Şâir Eşref, Hayatı-Hatıraları-Şiirleri*, 1. Baskı, İstanbul. 1958.; SOLOK, Cevdet Kudret: *Eşref'ten Hicivler*, İstanbul. 1953, KUTAY, Cemal : "Şâir Eşref'in Gurbet Günleri". *Tarih Sohbetleri I*, İstanbul 1956: 271-279 ONAN, Kenan: *Hiciv Üstadları: Neyzen Tefik, Şâir Eşref*, İstanbul 1961.; UZUN, Fahri: *Bütün Eşref*, İstanbul 1964. ;PAKALIN, M. Zeki : "Resmî Siciline Göre Şâir Eşref" *Akademi Mecmuası*, İstanbul 1946, c. I, S. 4.

Eşrefî eserleri: *Deccal* (Birinci kitap), *İstimdad*, *Şah ve Padişah*, *Deccal* (ikinci kitap), *Hasbihal* yahut *Eşref ve Kemal*, *Iran'da Yangın Var*, *Şâir Eşref'in Külliyyâtı*.

Bu eserlerden başka gazetelerde tefrika edilmiş eserleri ile yayınlanmamış müsvedde halinde bulunan eserleri de bulunmaktadır.

Eşref Türk Hiciv Edebiyatı'nın önde gelen bir şâiridir. XIX. yüzyıl sonlarında, XX. yüzyıl başlarında Klâsik Türk şiirinin hiciv çizgisini devam ettirmiş ve eserlerinin hepsinde Pâdişâhtan başlayarak, her kâdemedeki devlet adamlarını hicvetmekten çekinmemiştir. Onun yöneticilere yönelik hicivleri yanında şahıslara yönelik hicivleri de vardır. Ancak o şahıslara yönelik hicivlerinde isim zikretmeyi tercih etmez; çünkü onun söylediği hiciv aynı durumda olan herkes için kullanılabilirdir.

Eskiden hicvimde ta'yin-i esâmî eylemem
Fikr-i mahsûsumca bu halin şudur ki mûcibi
İsterim her bir denîye kâbil-i tatbîk olup
Kullansın her biri bir numrosuz gözlük gibi⁵⁹⁰

Eşref hiciv söylerken onda bir mazmûn; yani hoş, güzel bir nükte bulunması gerektiğine inanmaktadır. Mazmûn bulunduktan sonra herkes hicvedilir. O, eğer mazmûn bulursa kendini dahi hicvedeceğini söyler.

Eylemem ölsem de kizbi ihtiyâr
Dogruyu söyler gezer bir şâirim
Bir güzel mazmûn bulunca Eşrefâ
Kendimi hicv eylemezsem kâfirim⁵⁹¹

Eşref hicivlerinde aslı olmayan hiçbir konuda hiciv söylemediğini ve hiç kimseyi haksız yere hicvetmediğini düşünmektedir. Hicvi ancak hak edenler için söylemiştir.

Kimsenin hakkında tahkîk etmeden söz söylemem
Eski bir darb-ı meseldir gerçi orman taşlamak

⁵⁹⁰ *Deccal* (ikinci kitap) Mısır 1907, s. 34.

⁵⁹¹ Göçgün, 1988: 27.

Hecv edersem hâ'ini zâlimi zâhid günâh etdin deme
Dîn-i islâmda sevâbdır çünkü şeytân taşlamak⁵⁹²

Oğlu Mustafa Şatir de babasının en büyük zevkinin aşağılık kimselere sövmek olduğunu; ancak hicivlerinde asla iftirâya yer vermediğini söyler:

En büyük zevki sövüp durmak idi alçaklara
Dogrudur bil-cümle hicvi eylemezdi iftirâ⁵⁹³

Eşref'in eserlerinin hemen hepsi hicivdir. O hicivlerinde en kaba kelimeleri kullanmaktan çekinmemiştir. Ancak onun hicivleri XVII ve XVIII. yüzyıllardaki kadar çirkin değildir. En kaba kelimeleri bile bulduğu nükteler içerisinde yumuşatarak söyleyebilmiştir.

Pâdişâhum görüyorsun çokdan
Çıkıyor meseleler hiç yokdan
Arap lzzet kılavuz oldukça
Burnu kurtaramazsın b.kd.n⁵⁹⁴

Hiciv yazmak onun karakteridir. Bundan vazgeçemeyeceğini, kendisine hiciv yazmayı bırak diyen birine şu kıta ile anlatıyor.

Pek kolaylıkla tabîat değişir zannetme
Ey baña târik-i hicv olmayı tavsiye eden
Güvenirsen g.t.ne gel ikimiz and içelim
Sen bırak .bn.liği terkedeyim hicvi de ben⁵⁹⁵

Oğlu Mustafa Şatir babasına, (II. Meşrutiyetin ilanından sonra) *heccavlara hicvedilecek bir şey kalmadı* diyerek, artık tarzını değiştirmesini ister:

Müstebîdler mahvedildi sâyesinde ordunun
Gayri alçaklar yüzünden âh çekmek kalmadı
Tarzı tebdil et terk eyle artık hicvi sen
Geldi hürriyet peder, heccava ekmek kalmadı⁵⁹⁶

⁵⁹² Deccal II. kitap, Mısır 1907: 34.

⁵⁹³ Mustafa Şatir, Şair Eşref'in Hayatı, İzmir 1943: 23.

⁵⁹⁴ Uzun, 1964: 62.

⁵⁹⁵ Uzun, 1964: 28.

⁵⁹⁶ Yücebaşı, 1958: 6.

Eşref Meşrutiyetten sonra da hicvedecek bir şeyler bulmuştur. Meşrutiyet ilan edilmiş, İttihât ve Terakkî Cemiyeti idârede söz sâhibi olmuştur. Bundan sonra Hürriyet'in bir elektiriğe benzeyen ziyâsını iyi kullanmak gerekir.

Gûyâ elektrikdir hürriyetin ziyâsı
Kullanmayı bilenler eyler evi münevver
Bilmeksizin ederse iş'âle kim tasaddî
Hem kendisi olur kül hem ev yanar beraber⁵⁹⁷

Eşref'in sosyal konularda yazdığı hicviyeler genellikle kasîde şeklindedir. Bu hicivlerinde hükümetin kötü yönetimini, uyguladığı baskıyı, halkın içinde bulunduğu acıklı durumu dile getirmiştir.

Rûm-ı Sultâna sükût etmemek isyân gibidir
Cop yiyüp of dememek ni'mete şükrân gibidir⁵⁹⁸

matlâ"ıyla başlayan kasîdesinde pâdişâhın devrinde yapılan zulmü Haccac'ın ve Cengiz'in devriyle mukayese eder:

Devr-i Haccâc'ı da Cengîz'i de az çok tanınız
Bunların hangisi ayâ şeh-i devrân gibidir⁵⁹⁹

Ülkenin bu kötü yönetiminde suçun büyük kısmı pâdişâhta olmakla birlikte vekilleri de unutmamak gerekir.

Vükelâyı sıraya çeksen eger zâhir olur
Kimisi hırsız, ugursuz kimi nâdân gibidir⁶⁰⁰

Eşref bu beyitten sonra yöneticilei teker teker ele alarak üç beş beyitle hicveder.

İşte ez-cümle sadâretdeki Rifat Pâşâ
Bir manastırda olan a'zâm-ı ruhbân gibidir

...

İşte şimdi sırası geldi Sa'id Pâşâ'nun
Bâb-ı Âlîde O da mervâha cünbân gibidir

...

⁵⁹⁷ Solok, 1953: 96.

⁵⁹⁸ Eşref, Deccal II. Kitap, 1907: 12.

⁵⁹⁹ Eşref, Deccal II. Kitap, 1907: 13.

⁶⁰⁰ Eşref, Deccal II. Kitap, 1907: 13.

Hele o Nâzır-ı Bahriye Hasan Pâşâ'nın
Devlet ü millet için varlığı tûfân gibidir

...

Zühdi Pâşâ ki Ma'ârifde bugün nâzırdır
Cümle düşvâr olan işler âna âsân gibidir

...

Nâzır-ı hâzır-ı Evkâf Cenâb-ı Gâlib
Süfre-i 'âlem için o koca mihmân gibidir⁶⁰¹

Nâmık Kemâl'in Hürriyet Kasîdesindeki

Biz ol nesl-i kerîm-i dîde-i Osmâniyânız kim
Muhammerdir ser-a-pâ mâyemiz hûn-ı hamiyetden

beytine Eşref:

Neden Osmanlıyız bilmem ki, biz Türk oğluyuz yâhu
Yalancı şâhit olduk gitdi bî-hûde şahâdetden⁶⁰²

beytiyle karşılık verir.

Eşref'in asıl kişiliği yerine ve zamanına göre söylediği nükteli kıt'alarında kendini gösterir. Bu kıtaların çoğu anında irticalen söylenmiştir. Onun meclisinde bulunmuş olan kişilerin bu konuda anlattıkları gösteriyor ki anında hiciv söylemek onun için çok sıradan bir iştir.

Süleyman Nazif, Diyarbakır'da kendilerine uğrayan Eşref'le ilgili hatırasını naklederken onun şiirler okuduğunu söyler: "*Bizde kaldığı müddetçe birçok şiirler, hicivler okudu durdu. Eski şiirlerini mi okuyordu, yeni mi yazıyordu, anlayamadım.*"

Hüseyin Rifat, Nazif'in bu hâtırasını naklettikten sonra şöyle devam eder.

"Üstâdım Eşref'in cebinde ancak serçe parmağı büyüklüğünde bir kurşun kalem vardı; sakat onun da ucu yoktu... Zîrâ merhum kıt'aları zihninde hazırlar okurdu... Bu sebeple nasıl yazı yazdığını bilmem."⁶⁰³

⁶⁰¹ Eşref, *Deccal* (II. Kitap), 1907: 14-21.

⁶⁰² Yucebaş, 1958: 110.

⁶⁰³ Hüseyin Rifat, "Eşref Nasıl Yazardı" *Vakit Gazetesi*, 5 Aralık 1944; Naklen, Yucebaş, 1958

Eşrefin kıt'alarında zamanının bir çok olayını ve bu olayların kişiler üzerindeki etkisini gözlemek mümkündür.

Halley kuyruklu yıldızının dünyaya çarpacağı ve kıyâmet kopacağı söylentileri üzerine Yıldız Sarayı ile Kuyruklu Yıldız arasında ilişki kurup Yıldızdan kormadığını söyler:

Çille çektim bir zaman kuyruksuzundan Yıldız'ın
Nâgehânî öyle çarpıldım ki hâlâ sersemim

Gelse biñ kuyruklu yıldız bâ'demâ korkar mıyım
Çünkü açlıktan cihânda çokdan ölmüş âdemim⁶⁰⁴

Kuyruklu yıldızın Rûmî takvimine göre Mayıs'ın beşinde çarpacağı söylenmiş olmalıdır ki, Eşref bu tarihte mülkün gerçek sâhibi kimmiş belli olacak diyor:

Aman verme ilâhî kimseye Rûmî Mayıs beşde
Asıl kimdir bu mülkin sâhibi yıldızla isbât et
Kudurdu sığmıyor kuyruksuz insanlar bu dünyâya
Şu kuyruksuzları kuyruklu yıldızla mücâzât et⁶⁰⁵

Eşref hiç sevmediği Üsküdarlı Arif Paşa ölünce söylemiştir.

Beyt-i âtiyi revâ eylese herkes nakarat
Vâli Pâşâ bu gece dâr-ı bekâya gitdi
Hiç iş görmedi eyyâm-ı hayâtında o zât
Devlet ü millete öldü de bir hizmet itdi⁶⁰⁶

Bahriye Nâzırı olan Celâl Paşa için:

Şimdi nâzır-ı bahriyye Celâl Pâşâyı
Şöyle ta'rîf ediyor vak'a-nüvîsân-ı Ümem
Gelecek olduğunu bilse idi neslinden
Almadan Hazret-i Havvayı boşardı Âdem⁶⁰⁷

Vebâ salgını olduğu zaman Bahriye Nâzırı Hasan Paşa için:

Ugrarsa vebâ râhın semt-i Halice
Bir mûş ile Tersâneye git ref-i nikâb et

⁶⁰⁴ Göçgun, 1988: 108.

⁶⁰⁵ Göçgun, 1988: 108.

⁶⁰⁶ ÇOPANOĞLU, M. Süleyman: Şair Eşref, "Tarihten Sesler", 1.8.1944.; Yücebaş, 1958: 74-81.

⁶⁰⁷ Yücebaş, 1958: 130.

Bul nâzır-ı bahriyyeyi Allâhı seversen
Al cânını bin katle bedel bir de sevâb et⁶⁰⁸

Kamil Efendi adlı birisi kendi aleyhinde yazılar yazmaya başla-
yınca onu köpek ve eşek olarak nitelemiştir:

Bir deni çıksa aleyhimde bulunsa çok mu
Kamere 'av'ave eyler ne köpekler bilirim
Ka'be-yi kible-nümâ-yı zürefâyım Eşref
Bilemez kadrime hâlâ, ne eşekler bilirim⁶⁰⁹

Kırkağaç'ta Ahmed isimli yaşlı biri için:

Gelen mihmânı bir suretle def'eyler kapusundan
Misâfir gelse Azrâ'ili de alçak kabul etmez
Tecâvüz etse de doksanbeşi Dolmancının sinni
Niçin ölmez deme ol kâfiri toprak kabul etmez⁶¹⁰

Oğlunun şâirliği için:

Ben ölünce demeli ahbablar
Behresi söğmek için eksikdi
S.çt. şâ'irlige Eşref, gitdi
Üstüne oğlu gelip tüy dikdi⁶¹¹

Gazeteci Hüseyin Cahit'i Tanin gazetesindeki yayın politikası
bakımından hicvetmiştir:

Arzu ettiği eşkâle koyup ma'nâyı
Hokkabazlıkda Süreyyâ'yı serâ gösteriyor
Ne mehâret ki Tanîn'inde Cenâbı Câhit
Karayı ak, akı isterse kara gösteriyor⁶¹²

Seccâdecî İzzet Ağa İzmir gümrüklerinin hammâl başılığına gelip
bu görevde iken kesesini doldurunca, Pâdişâh'a şöyle seslenir:

İzmire hammâl başı olduysa Ser seccâdecî
Anlaşıldı kendisi bir abd-i mümtâzdır saña

⁶⁰⁸ Yucebaşı, 1958: 131 (Deccal II. kitap, s.)

⁶⁰⁹ Coşkun, 1988: 43.

⁶¹⁰ Uzun, 1964: 26.

⁶¹¹ Uzun, 1964: 22.

⁶¹² Yucebaşı, 1958: 55.

Etdiğin cürm ü günâhı boynına almak için
Pâdişâhım öyle biñ hammâlbaşı azdır sana⁶¹³

Eşref "*Şah ve Padişah*" isimli eserinde Türk soyundan gelen Muzafferüddîn Kaçar Şâh'ı överken Abdulhamid'i onunla karşılaştırır ve hicveder. 1906 da yayınlanan bu eserden iki sene sonra 1908 yılında yayınladığı eserine "*İran'da Yangın Var*" ismini vermiştir. Artık İran Şâhı, Muzafferüddîn Kaçar Şah'ın zalim oğdudur. Oğul Şah babasının açtığı Millet Meclisini topa tutmuş, millet vekillerini öldürtmüştür. Eşref Şah ve Padişah isimli eserinde olduğu gibi yine İran Şahı ile Abdulhamid'i karşılaştırır. Ancak bu sefer her ikisini de hicvetmektedir.

Eski bir top yükledip bir merkebe
Rastgele salmakda halka süngü Şâh
Pâdişâhım sen hayâ etmez misin
Senden eşnâ zulüm yaptı dünkü şâh⁶¹⁴

Eşref öldüğü zaman oğlu Mustafa Şatım bir mersiye yazar. Bu mersiyede babasının heccavlığı konusunda bazı beyitler bulunmaktadır:

Hâ'ini hicveylemekte Nefî'den mâhir idi
Yılmayıp kırk beşe sene etti denîlerle gazâ

...
Ehl-i istibdâdı Deccâl'iyle berbâd eyledi
Susmadı bil vâsita etdiyse de Yıldız ricâ⁶¹⁵

Eşref'in mezar taşında sağlığında iken yazdığı şu kıt'a bulunuyormuş.

Kabrimi kimse ziyâret etmesin Allâh için
Gelmesin reddeylerim billâhi öz kardaşımı
Gözlerim ebnâ-yı âdemden o rütbe yıldı kim
İstemem ben Fâtihâ tek çalmasıñlar taşımı⁶¹⁶

Yusuf Ziyâ Ortaç bu mezartaşının kırıldığı haberini, Eşref'in oğlundan aldığı bir mektuptan öğrendiğini belirterek "*Eşref ve Mezar Taşı*" isimli küçük bir yazı ile bunu 10.6.1928 tarihli İkdam Gazetesinde duyurmuştur.

⁶¹³ Yücebaş, 1958: 42.

⁶¹⁴ İran'da Yangın Var. İstanbul 1946, İkinci Baskı, s. 3.

⁶¹⁵ Mustafa Şatım, Şair Eşref'in Hayatı, İzmir 1943, s. 4.

⁶¹⁶ ORTAÇ, Yusuf Ziya : "Eşref ve Mezar Taşı" İkdam Gazetesi, 10.6.1928.

VI. BÖLÜM

HİCİV MECMÛALARINDAN SEÇME METİNLER

A. SİHÂM-I KAZÂ

Nefî'nin hicivlerini topladığı bu mecmûanın birbirinden farklı sayıda hiciv içeren bir çok nüshası bulunmaktadır. Sihâm-ı kazâ nüshaları yalnız Nefî'nin değil XVII. şâirlerinin hicivlerinin bir araya getirildiği mecmûalardır. İnceleme imkanı bulduğumuz altı nüshadan kıt'a bakımından en hacimli İst. Üniv. Ktp. Ty. 3004 nolu mecmûadır. Bu mecmûanın 1b- 16a varaklarında 160, çeşitli varaklarda diğer şâirlerin kıtalarıyla karışık ve der-kenâr olarak 28 kıt'a bulunmaktadır. Bazı kıt'alar tekrar edilmiştir. Bu mecmûada bulunmayan başka mecmûalarda bulduğumuz kıt'aları da hesaba katarsak Nefî'nin 200 civarında kıt'asının bulunduğunu söyleyebiliriz. Kıt'a bakımından zengin olmasına rağmen bu mecmûada Nefî'nin diğer hicivlerinin sayısı azdır. Birinci varaktan sonra bir varak veya bazı varaklar kopmuş olmalıdır. Nefî'nin Gürcü Mehmet Paşa için söylediği diğer nüshalarda 60 beyit civarında olan kasîde, bu mecmûanın birinci varağının "b" yüzünde yalnızca 14 beyit olarak yer almakta, ikinci varak Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa'nın hicvedildiği Terkîb-i bend ile başlamaktadır. Terkîb-i bendden hemen sonra kıt'alar bulunmaktadır. Aynı kütüphâne-deki 511 ve 1653 numaralı nüshalarda bulunan Ali Paşa, Halil Paşa, Veysî, Nevî-zâde Atâyî, Gürcü Mehmet Paşa (köpek redifli) ve babası için söylenmiş kasideler ile Hekim başı için söylenmiş bir kıt'a-ı kebîr ve Peyk-nâme (Ü. 511: 68a , 27 beyit), Şehrengiz (Ü. 511: 70a, 16 beyit) başlığı konulmuş manzûmeler bu nüshada yoktur. Mecmûadaki diğer şâirlerin hicivleriyle karışmış olan biri eksik iki kasîde ise Nefî'ye aittir. Bu kasideleri başlıklarıyla birlikte veriyoruz.

Berây-i hicv-i Veysî Güfte-i innehû(? اته انه)

Bâreka'llâhü zihî kudret-i Hak celle celâl

Nedür ol Türk-i müzevver suhan ü turfa makâl

Öyle Türkûn kasabû's- sebk-ı belâgat yerine
 Kef-i destinde ya ser-deste gerekdür ya kavâl
 Öyle Türkûn yaraşur kanda ise yanında
 Kise-i defter-i ma'nâ yerine eski çuvâl
 Köhne -resm-i kalemi tâzeligi neydi anuñ
 Kim elindeydi 'asâ-yı reh-i pîrân-ı zülâl
 Türk-i Tûsen tutalum kendi imiş bu fende
 O da olmazsa ya Rûytîn* ola yâ Rüstem-i zâl
 Hüneri vâir ise gelsün bericik elleşelüm
 İşte tîg-i suhan işte ser- meydân-ı nibâl
 Kâdî-i mültezim-etvâr u harâmî sîret
 Müftî-i mes'eledân-ı zürefâ-yı cühhâl
 Şâ'ir-i muhteşem-i devlet-i habbâziyye
 Nâzım-ı gûher-i har-mühre-i medh-i erzâl
 Hokkadâr olmakıla gerçi kim ol devletden
 Kâmrân oldı biraz eyledi tahsîl-i menâl
 Reh-nişîn- müflis-i cerrâr gibi tab'ı velî
 Reh-rev-i şehir-i me'ânîden ider cerr ü su'âl
 Ne 'amel kavline ger eylese da'vâ-yı suhan
 Nice isbât-ı hüner idebilür bir kavnâl
 Türke Hak çeşme-i idrâki harâm itmişdür
 Eylese her ne kadar sözlerini sihr-i halâl
 Fark-ı resm-i kühen ü tâze 'ıyândur hâşâ
 Beyt-i ma'mûr ile bir ola rüsûm-ı ıtlâl
 Nice taklîd ider ehl-i dil olan yârâna
 Şâ'ir olmuş tutalum Hazret-i mollâ Kulfâl(?)
 Kendi bakkâl-ı ser-kûçe-i şehir-i yâve
 Sözleri seng-i terâzû-yı dükân-ı bakkâl¹

⁴ Bu kelime رويتين/رويتين şeklinde yazılmış, İran şâhlarından İsfendiyar'ın oğlu olan bu kişinin ismi Rûyinten'dir. Vezin gereği Rûytîn okuduk.
¹ Ü.3004: 90a-90b

Kâ'il-i nâ-ma'lûm u nâkîsdur (Kenarda "Nef'îdür")

O çok gördi baña devletle ya'mâ-yı mansıbdâ
Koca samson gibi kapdı elümden bir dilim nânı

Sipâha söz geçer mi deyü 'özü eyleser kizb eyler
Niçün itdün himâyet bir niçe bî-hûde hayvânı

Baňa bu güç gelür ammâ hakîkâtde 'adâletdür
Niçün harlık idüp medh eyledüm bir böyle nâdânı

Ki ne idrâki var ne rüşdi var ne hüsn-i ahlâkı
Hiç insan medh ider mi böyle hâris çengelîstânı

Cezâsı bu günâhuñ kendümi hicv itmedür zîrâ
Çerâ kârî koned 'âkil ki bâz âyed peşîmânî

Belâ bu kim bu harlıkde şerîkümdür iki mahdûm
Ki zu'munca geçinür her biri 'Örfî vü Hâkânî

Anuñ vassâfı yâ Veysî gerekdür yâ bizüm Çengâl
Sitemdür bu mahalde yâd idersem gayrı yârânı

Urus-zâde nezâketle .s.rsa burnuña lâyık
Katı nâzîkdür ol medhe tenezzül eylemez ânı

Hele 'ömründe Çengel itmemişdür böyle bir harlık
Har-ender-harlığında var mı gör Veysînüñ akrânı

Ki Etmetçi gibi bî-dîn medh itmişdür ol(eksik)
Aña nisbet dinür bu harsa Eflâtûn-i şeytânî

Hele ben tâ'ib oldum hicvile hem intikâm aldum
Eger Veysî o harlıkde kalursa yine erzânî

Yazık tîg-i zebâna gerçi kim darbü'l-meseldür bu
İderler cânavarda tecrîbe şemşîr-i perrânı

Velî ben 'aksini itdüm bunuñ gör 'akl u idrâküm
Ki hicv itdüm mukaddem cümle yârân-ı suhandânı

Soñunda böyle bir hınzîr ile düşdi ser ü kârum
Ki çıkmaz dâmen-i endîşeden tâ haşre dek kânı

Meger bir katl-i 'am idem yine yârân-ı nâ-ehle
K'ola endîşemüñ yek-reng dâmân u girîbânı

Bu denlü iltimâs itmek de çokdur böyle mel'ûna
 Demîdür tayy iderse hâme ger vâdî-i hezyânı
 Du'âlar idelüm şimden gerû sıdkıla Mevlâya
 Ki olsun hânedân-ı Âl-i 'Osmânuñ nige-h-bânı
 Gidersün bu har-ı ebleh-firîbî sadr-ı dîvândan
 Geçürsün yerine bir âsaf-ı pākîze 'ünvânı
 Sütûn-ı keşti-i hicvümle (o) kâfir ko yılan olsun
 Frengistânı seyr itsün dolaşsun Berberistânı
 Kadîd olsun kazık başında kalsun haşre dek öyle
 Kurutsun ânı tâb-ı âftâb-ı kahr-ı Yezdânî²

B. DÎVÂN-I KÜFRÎ BAHÂYÎ

Küfrî Bahâyî Dîvânı hiciv ve hezl türündeki şiirlerin toplandığı bir dîvândır. Yazma nüshaları çeşitli mecmûalar içerisinde yer almaktadır. Tespit edebildiğimiz en geniş nüsha, İst. Üniv. T. 3004 numarada Sihâm-ı Kaza ve Hiciv Mecmûası adıyla kayıtlı mecmûanın 21b-47a varaklarında kayıtlı olanıdır. Bu dîvânda:

8 kasîde, 7 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezad, 2 mesnevî, 2 kıt'a-yı kebîre, 61 gazel, 22 kıt'a ve rübâî, 3 tarih, 14 beyit ve matla' bulunmaktadır.

Millet Kütüphanesi, Âli Emîrî (Manzum) 768 numaralı mecmûanın 1-69 sayfalarındaki Dîvân-ı Küfrî'de de benzer bir tabloyla karşılarız.

5 kasîde, 7 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezâd, 67 gazel, 18 kıt'a, 2 mesnevi, 13 beyit,, 3 tarih, 2 rübâî

Ü. Ktb. T. 3005 numaralı mecmûanın 1b-24b varaklarında yer alan dîvân ile Süleymaniye Kütüphanesi A.N.Tarlan Bölümündeki Ty. 10 nolu mecmûanın 1-33 sayfalarında yer alan dîvânda diğer iki nüshaya göre daha az sayıda manzume bulunmaktadır.

² U.3004: 90b-91a

Bahâyî divânındaki hicivlere başka mecmûalarda da rastlamak mümkündür. Gazellerinin bir çoğu kimin hakkında söylendiklerini belirten başlıklar konularak, 1288/1873 yılında basılmış olan bir mecmûanın içinde yer almaktadır. Ancak bu matbû mecmûa bilgi ve okuma yanlışlarıyla doludur.³

Bahâyî Divânı'ndan:

Müseddes⁴

Bakma dehrûn 'ârif ü nâdânına
Her kesûn bir şîve düşmüş şânına
Ta'nı ko gâv u har u insânına
Kalmazuz ehl-i dilûn noksânına
Dahlimüz yok kimsenûn 'irfânına
B.k zarîfûn la'net olsun cânına

İhtilâf-ı tab' ile cins-i beşer
Yâ Mesîhâ yâ har olmuş ser-be-ser
'Ârife andan nedür sûd u zarâr
Türk ü şehri hep zarîf olsa eger
Dahlimüz yok kimsenûn 'irfânına
B.k zarîfûn la'net olsun cânına

İsteyenler gevhere hârâ disün
İsteyen hâre gül-i ra'nâ disün
İsteyen hardür bütün dünyâ disün
Birbiri 'akınca bir ma'nâ disün
Dahlimüz yok kimsenûn 'irfânına
B.k zarîfûn la'net olsun cânına

Ehl-i dil yârânı inkâr itmezüz
Har-mizâc etrâke ikrâr itmezüz

³ Bu mecmuâyı Millet Kutuphanesi 769 numarada kayıtlı olduğu için (M.769) kısaltmasıyla gösteriyoruz.

⁴ Ü. 3004: 30a-30b.; M. 769: 36-37 (Bu mecmuada son benddeki **makbul** kelimesinden hareketle bu hicvin **Makbûlî** isimli biri hakkında söylendiğine dair **der-hakk-ı Makbûlî** başlığı konulmuş)

Ma'rifet kesb itmeden 'âr itmezüz
 Ia'nimüzle halkı bî-zâr itmezüz
 Dahlimüz yok kimsenün 'irfânına
 B.k zarîfün la'net olsun cânına

Herze-gülük şîve-i rindân ise
 Bî-hünerlik zîver-i insân ise
 Zemm ü gıybet mâye-i 'irfân ise
 Bu sıfat makbûl-i ins ü cân ise
 Dahlimüz yok kimsenün 'irfânına
 B.k zarîfün la'net olsun cânına

Der-Hakk-ı Dede⁵

Zümre-i eşrâfdan her şeb gezek eksik degül
 Birbirin her gün ziyâfet eylemek eksük degül
 Gerçi her sohbetde bir dün u ma'ak eksük degül
 Meclis-i 'irfândan ammâ bir eşek eksük degül
 Hâsılı ehl-i dile cevri felek eksük degül
 Kanda gitsen bir dede bir dünbelek eksük degül

Mesken oldı şimdi dervîşâne eşrâfuñ evi
 Ber-tarafdur kûşe-i 'uzletde olmak münzevî
 Oldı bunlar mihnet sûrı belâ-yı ma'nevî
 Kanda kim varsañ mukarrer nâyzen bir Mevlevî
 Hâsılı ehl-i dile cevri felek eksük degül
 Kanda gitsen bir dede bir dünbelek eksük degül

'Âlem içre bir nefes ehl-i dile râhat mı var
 Yâ huzûrile nihânî sohbeta fırsat mı var
 Bir sakîl-i bî-nevâ harsuz meger sohbet mi var
 Def ü nây ü dünbeleksiz şimdi cem'iyyet mi var
 Hâsılı ehl-i dile cevri felek eksük degül
 Kanda gitsen bir dede bir dünbelek eksük degül

⁵ U. 3004: 29a-29b.; M.769.: 34-35. (Bu mecmuada eksik degil ve son benddeki kesretli sözünden hareketle der hakk-ı kesretî başlığı konulmuş)

Eyler oldu Mevlevîler ehl-i dünyâyâ hücûm
 Hâşe-li'llâh kim buña râzı ola mollâ-yı Rûm
 Sûr u mâtemde iderlerbunlar icrâ-yı rüsûm
 'Âlemi tutdı sadâ-yı nây ü gülbang-i küdûm
 Hâsılı ehl-i dile cevri felek eksük degül
 Kanda gitseñ bir dede bir dünbelek eksük degül

Tutdı dünyâyı tugânînüñ kemâl-i şöhreti
 Şimdi oldu ehl-i dünyânun medâr-ı devleti
 Şol kadar oldu merîdan u muhibbün kesreti
 Her biri bir hâneye virmekde dâim sıkleti
 Hâsılı ehl-i dile cevri felek eksük degül
 Kanda gitseñ bir dede bir dünbelek eksük degül

Der-hakk-ı Şer'î ve Mer'î⁶

İki şâ'ir geldi Rûma her biri ma'nâ deyer
 Biri birinden sözi mümtâz u müstesnâ deyer
 Kîr-i har görse biri vasf eyleyüp surnâ deyer
 Kün-i pâpâsa birisi künbed-i mînâ deyer
 Şîşe-i pür- şâşa Şer'î sâgar-ı sahbâ deyer
 İt b.k.n görse eger Mer'î-yi har halvâ deyer

Birisi teres hımârı dârû-yı huşber sanur
 Hastenün karveresin bâdeyle pür sâgar sanur
 Âb-gîne görse ger biri bilûr-i ter sanur
 Böyle iken her biri kendin hüner-perver sanur
 Şîşe-i pür- şâşa Şer'î sâgar-ı sahbâ deyer
 İt b.k.n görse eger Mer'î-yi har halvâ deyer

Biri fark itmez girîbânı ile dâmânını
 Biri teşhîs cylemez destârdan tûmânını

⁶ U. 3004: 28b.

Görmedi kimse cihânda anların akrânını
 Ol iki fâzıl efendînüñ görüñ iz'ânını
 Şîşe-i pür- şâşa Şer'î sâgar-ı sahbâ deyer
 İt b.k.n görse eger Mer'î-yi har halvâ deyer

Birisi fark eylemez mâhiyyet-i eşyâ nedür
 Birisi fark eylemez sûret nedür ma'nâ nedür
 Sorsalar bilmez birisi b.k nedür halvâ nedür
 İki de ebleh ü lâ-ya'kil u dîvânedür
 Şîşe-i pür- şâşa Şer'î sâgar-ı sahbâ deyer
 İt b.k.n görse eger Mer'î-yi har halvâ deyer

Hak budur Şer'î Efendî fazlın itmişdür 'ıyân
 Anda olmuş bî-tekellûf 'ilm ü 'irfân tev'emân
 Mer'inüñ dâhî olur mı cevher-i zâtı nihân
 Ol iki mollâların ancak budur 'aybı hemân
 Şîşe-i pür- şâşa Şer'î sâgar-ı sahbâ deyer
 İt b.k.n görse eger Mer'î-yi har halvâ deyer

. (Başlıksız Kıt'a-yı Kebîr)⁷.

Gele ey Mer'i-yi har müşkilimüz hal eyle
 Ki dinür şimdi saña mes'eledân-ı sürekâ
 Cümle hırsızların esrârını sen fâş itdün
 Sende keşf oldu bu gün râz-ı nihân-ı sürekâ
 Şer'i-zâde nicedür ugrı mıdur togrı mıdur
 İdeyor her kişi hakkında gümân-ı sürekâ
 Gerçi hâcet dahi yok saña su'âl eylemege
 Sûretâ zâhir iken anda nişân-ı sürekâ
 Siz kadar kâr idemez kîse-berân-ı düzdân
 Siz kadar yol uramaz râh-zenân-ı sürekâ
 Sizdedür san'at-ı düzdî revîş-i 'ayyârî
 Oldıñuz her biriñüz rind-i cihân-ı sürekâ

⁷U. 3004 yk. 33a-33b.

Bu kadar rind iken ammâ tuyulur san'atınız
 Görmedim sizcileyin nekbetiyân-ı sürekâ
 Oldunuz hırsıla pesmânde-hor-ı kirye vü müş
 Zâdınız itdi tama' pâre-i nân-ı sürekâ
 Okuyan defter-i eş'ârûnuzı fehmi eyler
 Nicedür kâ'ide-i şerh ü beyân-ı sürekâ
 Yine beg (gitdi) Hisâra evi tenhâ kaldı
 Ne turursuz gidiler geldi zemân-ı sürekâ
 Bilürüz molla Şehâbâ ne fenâ virdün sen
 Peserün yâ o ser-i nev-hevesân-ı süreka
 Tuyulup oldunuz âhir o kapudan dahi dūr
 Bildünüz neydüğini sūd u ziyân-ı sürekâ
 Pepegi oldı Neşâtî Çelebi havfinden
 Lerze-nâk eyledi nutkın hafakân-ı Sürekâ

(Başlıksız)⁸

Eylemek zümre-i nâdân ile ülfet ne belâ
 Ehl-i 'irfân olana böyle rezâlet ne belâ
 Hod-pesend ehl-i nezâket geçinen yârâna
 Mevl ü rağbet ne belâ mihr ü muhabbet ne belâ
 Ol ki her vaz'ı münâfıkcasına ola anı
 Yâr-ı sâdık sanup envâ'-ı muhabbet ne belâ
 Ol muhabbet k'ola zımnında 'adâvet zâhir
 Anuñ erbâbına izhâr-ı sadâkat ne belâ
 Kendüden gayriye âdem dimeyen har tab'a
 Yâr olup muttasıl unsıyyet ü sohbet ne belâ
 Ol tevâzu' k'ola âmîhte -i istihzâ
 Anı izhâr idenün vaz'ına ragbet ne belâ
 Ol ri'âyet k'ola âlûde ce'al u suhre
 Anı icrâ idenün zâtına 'izzet ne belâ

⁸ Ü. 3004: 22a-23a.

Ol ki tab'ında ta'assub görine ânuñ ile
 Yûsuf-ı vakt ise de tarh-ı uhuvvet ne belâ
 Ol ki sermâye-i 'îrfâna degüldür mâlik
 Geçine h^vace-i Kâlâ-yi zarâfet ne belâ
 Ol ki zâtında hünerden yogiken hergiz eser
 'Ayb-bîn olmağı 'add ide nezâket ne belâ
 Ol ki fahr eyleye hâtır-şiken olmakla anuñ
 'Irzını hâtırını hıfz u siyânet ne belâ
 Hâsılı böyle olan bî-hired ü bed-hûnuñ
 Tarıup sözlerine bugz u 'adâvet ne belâ
 Sözi ne kendisi ne oncılayın eşhâsuñ
 İncinüp her birine kasd-ı ihânet ne belâ
 Her ne söylerse kişi kendi sıfâtın söyler
 Gam çeküp ol söz için renc ü meşakkat ne belâ
 Ehl-i dilden geçinüp 'ârif olan yârâna
 Böyle ahlâk-ı zemîme bu denâ'et ne belâ
 La'übâlî vü tekellüfsüz olan ihvâne
 Bu kadar kibr ü tehevvrle bu hiddet ne belâ
 'Âkiluñ kârı mıdur böyle dil-âzâr olmak
 Hilm ü re'fet var iken hışm ü husûnet ne belâ
 Ne beter bir kişinüñ hâtırını yıkmakdan
 Nefs ü şeytâna uyup halka hakâret ne belâ
 'Ârif-i pâk-nazar merd-i kabâhat- fehmuñ
 Görine kendi vücûdında kıyâhat ne belâ
 Bu felâket felegüñdür yine erbâb-ı dile
 Gayriden yok yere bî-hûde şikâyet ne belâ
 Âdemüñ zîver-i zâtı siper-i nîkûdur
 Bu kadar bed sıfat ü ziştî-i haslet ne belâ
 Gûş ider vâr ise şekvâyı felekden itme
 Sitem-i zümre-i nâdânı hikâyet ne belâ
 Şeref-i necm-i sa'âdet eser itmez çünkim
 Ehl-i 'îrfâna bu te'sîr-i nühûset ne belâ

Sebeb-i nekbet ise ehl-i kemâlün hüneri
 Muttasıl kesb-i kemâl itmege himmet ne belâ
 Bâ'is-i devlet ise cehl ü hamâkat kişiye
 Ya bu tahsîl-i hüner kılmaga zahmet ne belâ
 Tay olunsa n'ola tømâr-ı şikâyet demidür
 Gerdiş-i çarha bu isnâd u bu töhmet ne belâ
 Her ne hâlet ki ire âdeme kendindendür
 Gayriden zann idüp ol hâl i isâ'et ne belâ
 Olmasa sende hatâ böyle sitem görmez idün
 Nefsün islâh ide gör gayre nasîhat ne belâ
 Herkesün çünki sözinden bilinür ahvâli
 Bir bölük tâife hakkında mezemmet ne belâ
 Cânib-i hasmı yüri Hakka havâle eyle
 Bu kadar çekdigün endûh u kasâvet ne belâ

C. DÎVÂN-I HEVÂYÎ

Hevâyî Dîvânı'ndaki manzûmelerin sayısını ve nazım şekillerini tespit etmek çok güçtür. Hevâyî mahlasını kullanan birden çok şâirin bulunması, bu şâirlerin aynı tarzda şiirler söylemeleri ve bunların dîvânlara dahil edilmiş olması dîvân nüshalarının birbirlerinden çok farklı olmasına sebep olmuştur.

Üniversite Kütüphânesi Ty. 3298 numaralı mecmûanın 9b-45a varaklarında yer alan Hevâyî Dîvânı, bir müstezâddan sonra Âgâz-ı Gazeliyyât başlığıyla, alfabetik sırayla dizilmiş olan gazellerden meydana gelmiştir. Bu dîvânda Hevâyî'nin Nâbî, Nef'î, Nâ'ilî, Ârif, Sırrî, Bahâyî, Behçetî, Sâbit, Ecrî, Lâmî Paşa, Mevcî, Bâkî, Cevrî, İzzetî, Yahyâ Vahdetî, Neşâtî, Şehrî, Fasîhî, Ruhsatî, Vecdî, Rif'at, Nedim, Riyâzî, Sâkî, Fursatî, Hayretî, Mezâkî, Kabûlî gibi şâirlerin gazelleri yer almakta, her gazelden sonra Hevâyî'nin o gazelle ilgili olan tehzîli bulunmaktadır. Nâdir olarak tehzillerde kâfiyenin değiştiği görülür. Meselâ Nef'î'nin:

"Gird-i kâkülüne dilleri bend itdi sabâ
Kadr-i erbâb-ı dili hayli bülend itdi sabâ"

matla'lı 5 beyitlik gazeli, Hevâyî tarafından:

"Dem-be-dem yelbezeden gelmede irâd-ı hevâ
Gün-be-gün masrafuñ oldıysa n'ola bâd-ı hevâ"

matla'lı 5 beyitlik bir gazelle tehzîl edilmiştir.⁹

Bu nüshada 140 civarında gazel bulunmaktadır.

Süleymaniye Kütüphânesi, Ali Nihat Tarlan Bölümünde 10 numarayla kayıtlı olan mecmûanın 44-68. sayfalarında yer alan **Dîvânçe-i Kubûrî-zâde Hevâyî**'de alfabetik sırayla dizilmiş 30 kadar gazelden sonra Nâbî'nin 5 matla'ı ile her matla'dan sonra Hevâyî'nin bir gazeli bulunmaktadır. Dîvânçe 1(bir) Takrîz ve 1(bir) müstezâddan sonra bitmektedir. **Takrîzât** başlığı ile verilen gazel Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî (Manzum) 558 numaralı mecmûada "**Gazel-i Hevâyî ez-Letâyif-i Pertev**" başlığı ile kayıtlıdır.

Takrîzât¹⁰

Aglayup didi beşikde bebegüm
Şişeden idi kınıldı sübegüm
Aba kadın baña çömlek ursun
Yüregim yandı ya düşdi göbegüm
Bir zemân ben de mürekkebeci idüm
Gice gündüz dögülürdi dibegüm
Kendümi şimdi degirmene kodum
Un olup geçdi elekden elegüm
Kör yılanı kutudan çaldurmuş
Meymun ile güleşirken şebegüm
Bâş göstermedi bir kerre dahi
Deligine gireli köstebegüm
Ey Hevâyî sözü çok söyler idüm
Şi'rüme baksa begenseydi begüm

⁹ Ü. 3298: 33a

¹⁰ S. 10: 66. ; M. 558: 10a Der-kenâr

İstanbul Ünivirsite Kütüphânesi, 1y. 2816 nolu Mecmuânın 1b-8a varaklarında

"Nâbî Efendi ile Hevâyî'nin letâifden birbirlerine ta'rizen gazelleridir" başlığı ile biri Nâbî'nin diğeri Hevâyî'nin olmak üzere 22 gazelden ve 1 (bir) takrîzden sonra Dîvânçe-i ez gazeliyyât-ı Hevâyî başlığı altında alfabetik sırayla 28 gazel ve 1 (bir) müstezâd bulunmaktadır.

Nâbî:

Bülbül sanur ol gonçe-i ra'nâ kimi görse
Pervâne bilür şem'-i şeb-ârâ kimi görse
Resm-i edebin gör bu kadar dürr ü güherle
Rû-mâle gelür pâyine deryâ kimi görse
Bî-hûde degül bûy-ı hakikat taleb eyler
Bir kez tokunur bâd-ı sebük-pâ kimi görse
Mey-keşlere ta'lîm-i edeb olmasa kasdi
Baş egmez idi bezmde mînâ kimi görse
Mümkin mi miyânını görüp açmaya âgûş
Ol kâfir ider şekl-i çelîpâ kimi görse
Ahvâl -i Felâtûn'u ider humda be-dîdâr
Bu meykede içre hum-ı sahbâ kimi görse
Hicrân ile dem-beste olursa n'ola Nâbî
Tûtîdür ol âyîne-i gûyâ kimi görse¹¹

Hevâyî:

Çingân koparur bir kurı gavgâ kimi görse
Kendi gibi zann eyler o rüsvâ kimi görse
Kayd-ı rakibe olma hased 'âdetidinme
Mühlid çalışur def'ine zîrâ kimi görse
Muglîm isen ey sûfi hemân tâze 'Arab sev
Hergiz dimiye vaslîna lâ lâ kimi görse
Zenpâreliğin setr içün gizlice lûtî
Piç gibi yanaşup diye bâbâ kimi görse

¹¹ Ü. 2816: 3b

Mâbûn(?) gibi olma talebkâr Hevâyî
Üstine çeker bîve-i dünyâ kimi görse¹²

Ç. OSMAN-ZÂDE TÂ'İB

Osman-zâde Tâ'ib'in hicivleri çeşitli mecmûalarda dağınık vaziyettedir. Bunların bir kısmı, İst. Üniv. Ktp., 1y. 3004 numaralı hiciv mecmûasında, 85. varaktan sonra düzensiz olarak bulunmaktadır. Osman-zâde'nin hicivlerinden bazılarının bulunduğu belirtilen İst. Üniv. Ktp. 1y. 4100 numaralı Süleyman Fâik Mecmûasını kaybolmuş olduğu için göremedik. Burada, Ü. 3004 numaralı mecmûadan ve Osman-zâde üzerine yapılmış çalışmalardan seçtiğimiz hicivleri veriyoruz.

Hicv-i 'Osman-zâde Tâ'ib berây-ı Sâkib

Senûn ahvâlûñi Sâkib gelenlerden su'âl itdüm
Didiler suhre-i bezm-i Krâl-ı mülk-i İsveçdür
Başında âftâbe arkasında câme-i Rûmî
Hemân gûyâ mücessem-sûret-i büthâne-i Beccdür
Bisât-ı 'işret ü âlât-ı tersâyı müheyyâdur
Fakat noksânı yanında çelîpâ ile bermecdür
Emârât-ı müsülmânîden anda nesne yok ancak
Elinde bir muzahref nüsha vâd nâmı Kebîkecdür
Yaraşur mı saña fistân-ı zerrîn-bâf-ı Efrenci
Büyükçe hil'at-ı şâyeste ancak köhne berzecdür
Mübâhat eyleyüp mektûb-ı meşhûnu'l-'uyûbuñda
Dimişsin kim gıdâmuz nûş-dârû ile emlecdür
Behey dîvâne bu bengî hayâlidür bilür herkes
Ki Efrencüñ gıdâsı mâr-ı mâhî ile yengeçdür
Velî germî-i ülfet öyle telh itmiş dimâguñ kim
Tezek dâhî mezâkında mürebbâ-yı helîlecdür

Saňa yetmez mi bu töhmet ki yazmışsun kasidende
 Krâlum Âl-i Kısra pûr-ı Rüstem-nesl-i İrecedür
 Düşer mi şânuña ümmîd-i devletle Freng olmak
 Behey kâfir vücûduñ gibi kâruñ dâhi mu'vecdür
 Saňa ni'me'l-halef bir herze-gû şâ'ir zuhûr itdi
 Ki ol dâhî 'acîbü's-sûre bir udhûke kûsecdür
 Kavâre hokkası yer kuklası ismi dürür Meymûn
 Habâsetde saňa gâlib fakirde senden ahvecdür
 Senüñ ahvâlini nakl itdüm icmâlen aña bir gün
 Didi aña nasîhat ba'd-ez-in bî-hûde bir lecdür
 Eger tecdîd-i îmân eyleyüp insâfa gelmezse
 Anı katl eylemek mânend-i ecr-i rûze vü hacdur¹³

Cevâb-ı Sâkîb

Senüñ 'Osman Efendî-zâde orduyla gelmekden
 Murâduñ sohbet-i bezm-i Kral-ı mülk-i İsvecdür
 Krâluñ var ise gûş eyledüñ tebzîr ü isrâfın
 İnânma aña ol kâfir fakirde senden ahvecdür
 Sakın bel baglama ihsânına îmân zügürdidür
 Büyük lutfi saňa gelsen ya zünnâr u ya bermecdür
 Eger dersen gazâdur maksadum dön bu hevesden kim
 Saňa halkuñ kulûbin yıkmamak çün rûze vü hacdur
 Garaz tarh-ı bisât-ı 'işret itmekse Stânbûluñ
 Kemîn meyhânesi reşk-âver-i meyhâne-i Becdür
 Hemân balyozlaruñ tertîb-i bezmin gör kanâ'at kıl
 Bunuñ da revnak-ı ser-meclisi mâhî vü yengecdür
 Dimâgın vâr ise telh eylemişdür hantal-ı bed-kâm
 Dimişsin kim tezek dâhî mürebbâ-yı helîlecdür
 Firengî âgız ile kim yidi eyâ bu halvâyı
 Ki Efrencüñ gıdâsı nûş-dârû ile emlecdür

Kadimî dîn-himmet eskicisün olsa da lutfun
 Peder-mânde kühen bir kutnidür yâ köhne berzecdür
 Hele cehl-i mürekkeb olduğın bundan 'ıyân oldı
 Ki emr-i dinde kangı nüshanuñ nâmı Kebîkecdür
 Meger Sâkıb gibi ümmîd-i devlet sende muzmerdür
 Saña n'oldı hele ol mu'vecin her kânı mu'vecdür
 Bırakmış şâ'iriyyet da'vi-yı bî-hûdesin şimdi
 Mükellef bir agadur bindigi har olda kevkecdür
 Başında âftâbe deyü isnâd itdigün mahzâ
 Mürîd-i şeyh-i Aydın Dededür şimdi mütevvecdür
 'Aceb turfâ-kıyâfet 'ucbe bir kanbûr-ı bed-gûdur
 Misâl -i hatt-ı tersâ harf-i eş'ârı kec ü mecdür
 Ne hâsıl ânı hicv itmekle teşhîr itmeden bî-câ
 Ki ol bir şâ'ir-i deryâ-dil ü bî-kayd ü bî-lecdür!¹⁴

Edirne vakası üzerine kaleme alınmış olan Hicviyye olayın gelişimini anlatır. Halk kesiminden bu olaya katılanların hicvidir.

Hicviyye

Zihî bî-'âr imiş kavm-i İstanbul nâ-müsûlmânî
 lhânet kasd idüp dîn-i mübîne dökdiler kânı
 Cebeci eşkiyâsıdur iden bu fitneyi tahrik
 Bulardur şûriş-i âşûba bâ'is nesl-i merdânî
 Gelüp bir yere cem' oldu nice eşhâs-ı nekbetler
 Didiler meşveret bize yeter vesvâs-ı şeytânî
 'Ulûm ehli dahî tâbî olup bu zümre-i şûma
 Virüp nâ-şer'i fetvâyı idüp sa'y-i firâvânı
 Tarîk-i Hak'dan îyâb eyleyüp kavm-i Yehûdâsâ
 İdüp mâla tama' bir nice hâ'in düzd-i tugyânî
 Açup bayrakların yer yer şeyâtîne nidâ idüp
 Derilüp altına fi'l-hâl nice gûl-i beyâbânî

¹⁴ U. 3004: 85b-86a.

Çalık Ahmed Ağa bi-dîn idi fi'l-cümledenün başı
 Atup tutdı bir iki gün bulup hâlî bu meydânı
 O kâfirden eşed kul kethüdâsı Div Ali'nün de
 Ne idi kerr ü ferr ile bu denlü zîb ü ünvânı
 Ya ol muhzır Süleymân'uhn gurûrın 'ucbını gör kim
 Vezâret pâyesiyidi kamû evza'-ı nâ-dânı
 Dürûcan eski hırsızdur anuñ keyfiyyeti ma'lum
 Karâkâş ibn-i mel'undur bulardur fitne-i sâni
 Dürûcan nâmını kangı müsülmân irtikâb eyler
 O nâm aña yeter rûz-ı cezâda n'eyler edyânı
 Karâkâş'ı gören zâhirde der kim bu müsülmândur
 Ne mel'ûn ibn-i mel'ündür ne dîni vâr ne î mânı

 Talâka şart idüp cümle revânî oldılar râha
 Edirne şehrinüñ yagmasına bir nice düzdânı
 Kimi döngel satan etrâk kimisi arka hammâlî
 Yalan şâhidlerinüñ hod yogidi hadd ü pâyânı

 Azîmet itdiler çün kim Edirne şehrin ihrâka
 Çeküp tob u tüfenk itmek içün âlân u talânı
 Bî-hamdi'llâh muvâfık gelmedi itdükleri tedbîr
 Bozup cem'iyet-i kübrâların takdîr-i Rabbânî
 Nice mü'min muvahhid dinilür bu kavme ba'de'l-yevm
 Ulu'l-emre itâat itmeyüp itdiler isyânı
 Idüp 'ayn-ı hakâretle nazâr ol şâh-ı mazlûma
 Serîrinden cüdâ idüp o sultân ibn-i sultânı
 Cülûs idüp yirine çünki Ahmed Hân şevketle
 Serîr-i saltanât üzre olup Iskender-i sâni
 Aña da ol gürûh itdi nice evzâ'-ı bed ammâ
 Metânet eyleyüp her vechile gösterdi bürhânı
 Olup sâbit-kadem tahtuñda çün kim şeh-i 'âdil
 Nizâm-ı 'âlem içün eyledi tedbîr-i insânî

Kıyâs ilme kalır yanına ol kavmün bu bed ef'âl
 Birisi kurtarımaz ol gürûhuñ baş ile cânı

 O 'âlim fâzıl u âl-i resûli katl idüp nâ-hak
 Girüp kanına mazlûmuñ yiyüp herze vü hezyânı
 Şehîd itdükleri yetmez mi idi sad hakâretle
 Süriyüp meyyitin göturdiler önünce rehbânı
 Ne din kaldı ne mezheb cümlesinüñ katli vâcibdir
 Geçerse tîg-i kahruñdan şeh-i devrânun erzânı
 Tekâsül eylemez hiç intikâm almakda anlardan
 Hudâ virdi bize bir pâdişâh-ı pâk-iz'ânı
 Cihân âsûde-hâl oldu bihamdi'llâh ki devrinde
 Mübeddel oldu handâna hezârân çeşm-i giryânı
 Şehenşâh-ı mu'azzam pâdişâh-ı a'del ü ekrem
 Sezâdur aña bu taht-ı serîr-i mülk-i Osmânî
 İlâhî ömrin efzûn it 'adûsı kem- bekâ olsun
 İlâhî sen hatâlardan emîn it şâh-ı devrânı
 'Adâletle şecâ'atle ola ecdâdına gâlib
 İlâhî sen kabûl eyle du'â- yı müstmendânı¹⁵

Kasîde-i Hezl-amîz (?)¹⁶

Hûn-ı nâ-hakkı ibâhet ile itdün iftâ
 Hây Kandilci gidi resm-i şerî'at bu mıdur
 Cümle imzâladı fetvânı gürûh-ı fesekâ
 Cehl ile teşmiyet-i hedm-i diyânet bu mıdur
 Tütalum lâzım imiş katli o ehl-i ilmün
 Hadd-i meşrû'ı ikâmetle tarîkat bu mıdur
 Nefyini hiss idicek soñra didin zâr olarak
 Cebr ile müfti olan şahsa ihânet bu mıdur

¹⁵ Yatman, 1989: 150-154

¹⁶ Yatman, 1989: 136-150. Bu manzûmenin bir kasîde olduğu hususunda tereddütlerimiz bulunmaktadır. Ancak metnin aslını göremediğimiz için kesin bir hükme varamıyoruz.

Göricek Add-i Rahimoğlu'nu Hünkâr dimiş
 Ced-be-ced zorba başı kân-ı şakâvet bu mıdur

 'Ârif'i dersen eğer keyfine uydı gitdi
 Berş ü afyonda olan tarz-ı cesâret bu mıdur
 Seng-i ta'n ile kırılun hele Lâ'li-zâde
 Pâk-gevher olan insâna alâmet bu mıdur
 Yerini buldı mı Mebsût-ı Serâhsî'de 'Atâ
 Ey mürâyî gidicek şart-ı fekâhet bu mıdur
 Didi Mecdî küçük oğluyla idüp meşvereti
 Acebâ mollacığım semt-i ticâret bu mıdur
 Bir ticâret idiş itdi ki anuñ tek kocasık
 Biñ yıl olsa idemez emr-i kalâşek bu mıdur
 Bir perende atış atdı karalar aşdı gitdi
 Kara Bekr'ile Kara Hâlil'i sebkât bu mıdur
 Cümle eskilerini arda bıraktın birden
 Dokuz ayda çekilen zahmete rahmet mıdur
 Hazm iderler mi sanırsun seni erbâb-ı tarîk
 Diyesin bilmez idim sonra nedâmet bu mıdur
 Hayli ünvan satıyor doğrusu çingânelere
 Bir Kalaylı Koz ile halka eziyyet bu mıdur
 Vak'ada sebkât iden şahsa iderken ta'nı
 Koz kodun ortalığa resm-i riâyet bu mıdur
 Zorba kâdîsı o Begler Hocası 'Asbe-i vakt
 Ne fesâd itdi görün hükm-i hükümet bu mıdur
 O Behaklı Hasan'ı eyliyeler tezkireci
 Mecdiyâ sadr-ı Anadolu'ya şöhet bu mıdur
 Yazı yazmak mı kolay tambura çalmak mı kolay
 Söyle Mektûbi Efendi o mı zahmet bu mıdur
 Kadıköyli Hasan'ı eyleyeler der-zincir
 Müslümanlıkda olan elçiye 'izzet bu mıdur

Lik hakkı o da ketm eyledi anda varıcak
 Bilmedi emr-i Hak'ı hakk-ı risâlet bu mıdur
 O dibek harcı Çivi-zâde kazıkda kurusun
 Dîni bey' eyledi dünyâya diyânet bu mıdur
 Oldu meydânda enik halk ile kelb-a-kelb
 Kimseler it yerine saymadı 'izzet bu mıdur
 Kodılar bakmadılar 'av'ava feryâdına hiç
 Mescide girse köpek aña ihânet bu mıdur
 Zorbalarda hele fetvâcî-ı sâni olduñ
 Ey sümükli böcecik şart-ı emânet bu mıdur
 Ey müsevvid ne aceb fitne'ler ikâz itdüñ
 Mekk ile hîlede sad gûne mahâret bu mıdur
 Virdi hükmüni hele şimdi Kevâkib-zâde
 Ey meh-i burc-i fiten hükm-i kesâfet bu mıdur
 Hem küçük zorba içün didi müneccim başı
 Fitne burcında olan necm-i nuhûset bu mıdur
 Şeyh-zâdem ne aceb râh-ı hatâya gitdüñ
 Hak-güzârî-yi veliyyü'n-ni'amiyyet bu mıdur
 Kanı ol Cübb-i Vefâ medresesin gasb idesin
 Ya Selîm ile ola 'akd-i uhuvvet bu mıdur
 Seni mebhût-ı kunût eyledi 'Osman-zâde
 İbn-i Gümrükçi beyüm söyle şahâdet bu mıdur
 Takılup yanlarına gitdi kabak gibi geñez
 Bogazı iplilere cây-ı selâmet bu mıdur
 Hâne-ber-duş iken ev sâhibi oldu o köpek
 Mâl -i mevrûs gibi nehb ü gâret bu mıdur
 Hayra sevk eylemedüñ Kizbi'yi ey Sun'ullâh
 Şeyhü'l-islamlara hak şart-ı vesâyet bu mıdur

 Şaşkın ördek gibice havf u hırâs ile gelen
 İbn-i Sahhâfa su'al eyle hikâyet bu mıdur

Kişi lâayık mı velî-nî'metine âk olmak
Mâhirâ fenn-i sadâkatda mahâret bu mıdur

....

Eyledin nâm-ı şerîfi Dürücân'a tebdil
Oldu rüsvâ-yı cihân nâm-ı şerâfet bu mıdur

İrtişâ ile Yeñişehri pür itdikde hemân
Eskişehre didiler kim yeni 'âdet bu mıdur

....

Takye kapdı geçicek sadra Kavukçı-zâde
Biri döndi dedi s.ç başına devlet bu mıdur

....

Genç Alî ispiri dâmâdını gördükde dimiş
Türk Batlamyos u hammâl- kıyâfet bu mıdur

Gökde aranur iken yerde bulundu İsâ
Dirgaman şeyhi saña mûcib-i rifat bu mıdur

İbn-i Himmet s.çm.ya gitmege himmet etdi
Sonra kel başına em bulmadı himmet bu mıdur

İbtidâ kaçdı Edirne'ye Kebîrî-zâde
Bakdı el virmedi saklandı hamıyyet bu mıdur

Hârem arabacısı-zâde'de pinhân olduñ
Hây Râmî Çelebi şân-ı vezâret bu mıdur

....

Ehl-i İslâmı biri birine katduñ söz ile
Söyle ey Sadri-i çingâne meşihat bu mıdur

Katline cümle mevâlînün iderdüñ teşvik
Mustafâ Hân'a olan va'z u nasihat bu mıdur

Koydı eşrâfa kılıç sa'y ile Seyfî-zâde
İrz-ı sâdâtı şikest itdi nikâbet bu mıdur

....

Alalar mâ-melekin vermiyeler medrese hiç
Râşid-i hasta-dilün hâline şefkat bu mıdur

Biri gördükde didi havf ile şeytân oğlın
Vâlideynine olan bâ'is-i lâ'net bu mıdur

Kat-i cumhûra ne mümkün k'ide tahrir-i hüccet
Hâdi-zâdem bilürâ tarz-ı niyâbet bu mıdur

Yazdı ise eger ol hüccet-i nâ-meşrû'ı
Kat'-ı yed itmeyeler aña siyâset bu mıdur

Kethüdâ-zâde de sarf eylerek mâ-melekin
Taraf-ı Edrine'ye gitdi hasâset bu mıdur

....

Hasakî medresesin aldı çü ibn-i Parmak
Tâlib-i fodla vü kuzgûn-i imâret bu mıdur

Türk Süleymân-ı imam düşdü yola Endek'den
Netli itmek gidelüm tarz-ı imâmet bu mıdur

Aldana kizbi-yi kezzâba gide Edrine'ye
Âl-i Siddık olan âdemde sadâkat bu mıdur

Gitmedi eyledi bâsûrını illet acebâ
Kara İsmâil Efendi'deki illet bu mıdur

Baş açık kel Hüseyin yollara düşmüş gelicek
Didiler dehre viren havf ile haşyet bu mıdur

Öreke-zâde iken oğlu Ağırsak Çelebi
Şimdi sivrildi biraz şîme-i kâmet bu mıdur

....

Müstakîmâ saña lâyük mı ola kec-hareket
İstikâmet ile doğru diye şöhret bu mıdur

Oldı Fethîyeli 'Osman Çelebi nîze-be-kef
Viren âyâ 'ulemâ sınıfına zînet bu mıdur

Köse Şa'bân'ı görünce didi Mirzâ-zâde
A sakaldaş saña lâyük mı fütüvvet bu mıdur

Her gören didi Zülâlî vü Tatâr dâmâdın
O mıdur mashara-yı meclis-i sohbet bu mıdur

Göricek Edrine yolında gider Yahyâ'yı
Didiler pîş-rev-i râh-ı dalâlet bu mıdur

Çukacı-zâde de postı satıyor alma mısın
Sühan-ı kizbeye aldandı siyâdet bu mıdur

Ya o Dürri didiğin yere bakan ehl-i fesâd
 Neler itdi ya neler hükm-i sükûnet bu mıdur
 Fitne kaynatmağa evvel varan İbn-i Tefsîr
 Göz koyup sonra çekildi girü şirret bu mıdur
 Bile can-bazlık idüp geldi Tatar-zâde dahî
 Kârına çapsa kişi ayb u kabâhat bu mıdur

 Bû's-su'ûdoğlu Ocak-zâde düşer miydi saña
 Soyu yokluk idesin söyle zarâfet bu mıdur
 O haham fitne hekîmi Köse Şa'bân'a dahî
 Nice müslim dinilür şart-ı tabâbet bu mıdur

 Ya o yebrûh-ı sânem çehreli İzmid öküzü
 Mahlası Ra'di hafî sâ'ika şöhret bu mıdur

D. LETÂİF-İ KÂNÎ

Tokatlı Ebubekir Kânî Efendi'nin lâtîfe, hezl ve hicivlerinin toplandığı eserdir. İki nüshasını tespit edebildiğimiz bu eser Kânî Efendi'nin Kânî mahlasını kullanarak söylediği manzumelerle Bâdî ve Dâdî mahlaslı iki ahabab çavuş agzından onların birbirine nazîre olarak söyledikleri manzumelerden meydana gelmiştir.

İstanbul Üniversite Kütüphanesi Ty. 3027 numarada "Letâif-ü Hezliyyât" adıyla kayıtlı mecmûanın başlangıcında

"Kânî Efendi merhum bi'z-zâtihi hicv vâdisine ma'il olmayup ancak ca-be-ca kendülerini ba'z-ı letâif inşâdına igrâ iden 'Allâme yâd-gari hakkında ve kezâlik sefer-i sâbıkda Yegen Mehemed Paşa hizmetinde Dâdî ve Bâdî mahlas iki nefer çavuşlar agzından gûyâ birbirlerine nazîre olarak inşad itdükleri müdhikât ve sa'ir ba'z-ı manzûm u mensur letâifleridür ki bir kimesneyi teşhîre mebnî hicv makulesi olmyup mücerred letâife dâ'ir şeyler olmagla bu mahalle sebt ü imla olundu." açıklaması yapılmıştır. Bu mecmûanın 1b-31a varaklarında düzensiz olarak sıralanmış ve çoğunda Kânî mahlası kullanılmış olan karışık olarak toplam 50 tâne kasîde ve gazel, 3 müstezâd (bir tânesi Allâme'nin) iki bendi 9 iki bendi

10 mısralık bir manzûme, 2 muhammes, Allâme'nin manzum lügazı ve Kânî'nin takrizi, Nâbî'nin bir gazelinin Allâme tarafından yazılan tahmisi ve buna Kânî'nin yazdığı takriz, Allâme'nin müstezâdı ve Kânî'nin nazîresi, 2 Mesnevi Şu'arâdan birinin terci-i bendine terki-i bend şeklinde cevap, 1 terki-i bend, Mesnevi tarzında 147 beyitlik manzum bilmece, 2 kıta, 1 kıt'ayı kebir ve 7 beyit bulunmaktadır.

Mecmuâda 31a'dan başlayarak alfabetik sıra ile dizilmiş 190 civarında gazel 3 müstezâd, 1 müseddes, 17 kıta, 3 beyit, 1 tarih ve beş mısralık 1 ta'riz manzûmesi bulunmaktadır. Gazeller Dâdî ve Bâdî mahlasıyla birbirine nazîre olarak söylenmişlerdir.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri (Manzum) Ty. 1125 numarada "Letâyif-i Kânî ve Hezeliyyâtı Sürûrî" adıyla kayıtlı olan mecmûanın 1b-74a varaklarında yer alan Letâif-i Kânî, bir kaç manzume eksik olmakla berâber diğer nüshanın bir benzeridir.

Kânî'nin manzumelerin çoğu Allâme hakkında söylenmiştir. Kasîdelerinden biri Nefî'nin Sultan İkinci Osman'ın methinde söylediği:

Aferin ey rûzgâruñ şehsüvâr-ı safderi

Arsa as şimden gerü tîg-i süreyyâ-cevheri

matla'lı kasîdenin Allâme vasfında tehzîlidir. "Nazîre-i Kasîde-i Nefî der-vasf-ı Allâme" başlığı ile kaydedilmiş olan bu kasîde

Aferin ey sûrgâhuñ çingiraklı kaşmiri

Dik külâhuñ başına kuyruk gibi püskülleri

matla'ıyla başlamaktadır.

Bir diğer kasîde Allâmenin ağzından söylenmiştir.

Allâmeyüm eşekdeki hâşâya beñzerüm

Kizb ü dürug içindeki hâşâya beñzerüm

matla'lı bu kasîdeden bazı beyitler Ü. 3004 ve M. 558 nolu mecmûalarda da bulunduğu göre tanınmış bir hicviyye olmalıdır.

Letâ'if ü Hezliyyât-ı Kânî'den:

Nâbî merhûmuñ bir gazelini mestûr olduğu üzre 'Allâme tahmîs idüp Kânî Efendi merhûmuñ manzûrî oldukda derhal inşad itdükleri takrizdür.

Zevk-i gam dâğ-ı derûn dilde midür tende midür
 Neş'e meyde mi ya bûlbûl-i gülşende midür
 Zâhidün âh u enini külhande midür
 Zevk-i gam dilde midür dagda midür tende midür
 Neş'e bûlbûlde midür gülde mi gülşende midür

Kânî Efendi'nin takrizi

Div(?) her şeb kün-i 'Allâme ney-i Kânîde midür
 Nâ-be ma'nî suhan andan heme zânîde midür
 Keç-fehimlik nice bir bulmayacak mı payân
 Surh-serlik gibi zâtında bu pâyende midür
 'Azabdur halıların hak yalan yanlış iken
 Yohsa andan heme tahlis hoş âyende midür
 İnkıbâzın sebebin vâ r mı bilür yohsa heman
 Geh yah-beste(?) magbûzını hâbende midür
 Sâyesinde geçinür cümle zehârif anuñ
 Der-i her süfleye ruhsarını sâyende midür
 Cild-i hınzîr ile dendan-ı sek-i nâ-pakûñ
 'Allâme kezâ صد دین و بده yende midür
 Suhanında ruh-ı ma'nâyı da görmüş var mı
 Bâdiyâ hod-be-hod ol şive nümâyende midür¹⁷

Moskovlu ile seferler esnasında birgün mülâzemet lafzı zal ile yazılır deyü 'Allâme mu'âraza idüp ve sözüm çıkmazsa kabak tururum deyü 'inad iderek bu vechile mülzem olmamakla ol meclisde Kânî Efendi merhûmun inşad itdükleri nazmdur.

Almış bu imtihanda eline mülâzemet
 Zal ile yazılır deyü lafz-ı mülâzemet
 'Allâme itdi ders-i 'inâda müdâvemet
 Mümkün egerçi rû-siyeh ile müsâlemet
 Cehl-i mürekkebe hele olmaz mukâvemet

Sâl-i 'inâd hâsılı milâd-ı yevm-i şek
 Beyne'l-enâm şöhret-i hâsı deli fişek
 İlzâma ihtimâm ise zâyi' 'abes emek
 Mümkün egerçi rû-siyeh ile müsâlemet
 Cehl-i mürekkebe hele olmaz mukâvemet

Keşf itmege bu safsatayı bî-kemî vü kâst
 Eylerse cehd eger biri nâr u zi-bâr h^vâst
 Gelmez bu bâbda açılan fallar da rast
 Mümkün egerçi ru-siyeh ile müsâlemet
 Cehl-i mürekkebe hele olmaz mukavemet

İlzâm bû cehil-menişân emr-i sehl nist
 Fehm-i çenîn mülâzeme yârânı cehl nist
 Girmege zel şeved zi be- fehmîden ehl nist
 Mümkün egerçi rû-siyeh ile müsâlemet
 Cehl-i mürekkebe hele olmaz mukâvemet

Esb-i cemûh-ı çarha eger baht eger ura
 Mâh-ı nevûn kulâgını dest-i zuhal bura
 Ma'mûldur eger küre üzre kabak tura
 Mümkün egerçi rû-siyeh ile müsâlemet
 Cehl-i mürekkebe hele olmaz mukâvemet¹⁸

E. HEZLİYYÂT-I SURÛRÎ

Kütüphânelerde çeşitl yazması bulunan Hezliyât-ı Sürûrî biri taş basması olmak üzere iki defa basılmıştır. Her ikisinde de baskı tarihi yoktur. Basılmış olan "Hezliyât-ı Sürûrî Osman" ismini taşıyan kitapta nazım şekillerine göre diziliş şöyledir.

1. müseddes, 1 muhammes, alfabetik sırayla dizilmiş 56 gazel ile sıraya umayan 6 gazel, 1 tânesi 85 beyitlik, 14 tânesi, 6 veya 7 beyitlik olmak üzere toplam 110 tarih kıt'ası, 260 kıt'a, zeyl olarak 8 gazel.

¹⁸ U. 3027: 17b-18a.

Bazı gazellerin üzerinde kimin hakkında yazıldığını belirten başlıklar vardır. Gazeliyyât başlığı altında verilen bir manzûme 35 beyitten meydana gelmiştir ki bunu gazel olarak kabul etmekte tereddütlüyüz. Kıt'alar arasında bir müstezâda rastlanmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin Sürûrî hakkındaki bir kıt'asını Sürûrî müstezâd haline getirmiştir. "Kıt'a-yı Herze-tırâz-ı Vehbî-i pîr Müstezâd-ı Sürûrî-i dilgir" başlığını taşımaktadır. İncelediğimiz yazma nüshalarda gördüğümüz "Hezliyyât, Hicviyyât gibi tür belirten bölüm başlıkları konulmamıştır.

Yazma nüshalardan İst. Üniv. Ktb. 3005 nolu mecmûanın 41b-94a varaklarında yer alan Hezliyyât-ı Sürûrî şu sırayla tertib edilmiştir.

Müdhikât-ı Sürûrî Osmar: başlığından sonra 1 müsedde, 1 muhammes bulunmaktadır. **Gazeliyyât** başlığı altında 56 gazel yer almaktadır. Dördüncü gazel Farsçadır.

Bu bölümde elif-ba sırasıyla, (yalnızca 18 harfle kafiye) gazeller bulunmaktadır. Gazeliyyât'tan sonra **İbtidâ Hezliyyât** başlığı altında birincisi 37 beyit olan toplam 8 manzume bulunmaktadır.

Hicviyyât başlığı altında, ikisinin kim hakkında söylendiği belli olmayan, bir tânesi Kôr Hâfız, bir tânesi de Veysi ile Aynî hakkında söylenmiş olan gazel şeklinde 4 tâne hiciv yer almaktadır.

Tarih başlığı altında toplam 112 kıta bulunmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin Eski Zagra kadılığındaki davranışlarının ve halkın ayaklanmasının anlatıldığı kıta 85 beyitten meydana gelmiştir. 15 beyitlik iki kıt'a 6 veya 7 beyitlik 12 kıt'a bulunmaktadır. Diğer kıt'alar genellikle iki beyitlidir.

Kıta'at başlığı altında, 140 tânesi Sünbül-zâde Vehbî hakkında olmak üzere Aynî, Refî'-i Kâlâyî, Refî'-i Âmedî, Şeyh Galib, Hoca Neş'et, Âbid gibi şâirlerle Abdullah, Uzun Ahmed gibi halktan kişilerin hicvedildiği 264 kıt'a bulunmaktadır.

Kıt'alar arasında Vehbî'nin bir kıt'ası Sürûrî tarafından müstezâd haline getirilmiştir.

Müfredât başlığıyla 38 beyit verilmiştir. Yazma nüsha ile matbu nüsha karşılaştırıldığında görülür ki rakamlar birbirini tutmaktadır.

Matbû nüshadaki gazellerin toplamı 70'tir. Bu gazeller yazmada 56'sı gazel, 8'i hezliyyât, 4'ü hicviyyât ve 2'si tarih kıt'ası halinde ayrılmıştır. Matbudaki 110 tarih kıt'asına karşılık yazmada 112 kıt'a vardır. İki kıt'a matbu nüshada gazeller içindedir. Müfredât bölümleri birbirine eşittir. Yalnızca kıt'a sayısı yazmada 4 tâne fazladır.

Sürûrî'nin hezliyyâtında kullandığı mahlas Hevâyî'dir. Yazma nüshalardan Köprülü Kütüphanesinde II K. 422/1, numarada bulunan1 isim olarak Hevâiyyât ve Hezliyyât-ı Sürûrî ismiyle düzenlenmiştir. Hevâiyyât başlığına karşılık incelediğimiz nüshada "Müdhikât" başlığı kullanılmıştır. Sürûrî'nin hezliyyâtı hayatında iken düzenlenmiştir. Düzenleme tarihini, tarih kıt'alarının sonunda kendisi şöyle belirtir:

Hâme kim itdi sebt-i hezliyyât
Mündericdür letâ'ifinden hayâl
Hasmı giryân idüp ahibbâya
Hande-fermâ olur bu turfa makâl
Harf-i mu'cemle oldu târîhi
Müdhikât-ı Sürûrî-i Hezzâl

Kıt'adaki noktalı harflerin toplamı 1207 tarihini (1792-93)) göstermektedir. Bu tarih Sürûrî'nin Eski Zagra'dan İstanbul'a döndükten sonra İstanbul'da kaldığı yıllara rastlıyor. (Bkz. Sürûrî).

Tahmîs¹⁹

Ekûl-i lokma-i târâcdur 'Allâme-i 'âciz
Harîs-i lezzet-i güllâcdur 'Allâme-i 'âciz
Tehassür-hurde-i sekbâcdur 'Allâme-i 'âciz
Efendüm yok ta'âmı âcdur 'Allâme-i 'âciz
Katı çıplâkdur muhtâcdur 'Allâme-i 'âciz

Hidîvâ sen tururken gayre talkavuklğın itmez
Bilürsün digerânuñ sofrasında aña aş yitmez
Giderse karnı toymaz çehresi gülmez işi bitmez
Hukûk-ı nân u ni'met neydüğün ta'dâd idüp gitmez
Sakın zann itme kim kabkâcdur 'Allâme-i 'âciz

¹⁹ Ü. 3005: 42a-b. Matbû nüshada "Muhammes-i der hakk-ı Allâme" başlığı var.

Nefâyisden nasîbi yok degil halvâya dil-dâde
 Habâb-âsâ anuñçün çeşmi kalmış tâs-ı çarbâda
 Erişte âşını yirken kaşık çaldırmaz 'ırgâda
 Pilâv u yahniden me'yûs olup h'vân-ı temennâda
 Kanâ'at kerde-i tûtmâcdur 'Allâme-i 'âciz

Çıkarduñ dâverâ sen koymaduñ anı yataklarda
 Yığılmış kalmışidi rif'at virüp âsâ bucaklarda
 İderdi pâ-y-mâl ol bî-kesi derbân konaklarda
 Ayaklarda papuclar gibi kalmışken sokaklarda
 Ser-i yârânda şimdi tâcdur 'Allâme-i âciz

Kalup küb gibi altında 'acûze hum- süvârnuñ
 Yılandan kamçısın yir zevce-i câdû- şî'ârnuñ
 Kırar koymaz derûnında kemük cild-i nizârnuñ
 Virilmezse eger ta'yîn elinden koca karnuñ
 Cerîh-i darbe-i kırbâcdur 'Allâme-i 'âciz

Hevâyîveş elinde her nesi kim vârdur anuñ
 Ser-i kîri gibi gâ'ib ider ardında oğlanuñ
 Budur menkûha-i menhüsesiyle asl-ı gavgânuñ
 Olur lerzende-gûn penbe g.t.n görse hûbânuñ
 Sanursın husye-i hallâcdur 'Allâme-i 'âciz

Berây-i Katl- şoden Gedük Müftî²⁰

Katl olundu o Gedük Müfti ki dendânı gibi
 Rahne-dâr eyler idi ni'metini çînedigin
 Dış gıcırdatmak idi halka darıldukça işi
 Halt iderdi yine bilmezdi ne herze yidigin
 Her müzharif sözi olmakla hilâf-ı fetvâ
 Zeyd ü 'Amr itmedi ısgâ olur olmaz didigin

²⁰ Ü. 3005: 59a.

Sadr-ı fetvâya edeblerle oturmuşdı geçüp
 Atmamışken ayakından dahi ol Türk idigin
 Yazdı menkûtle ehl-i Adana târihin
 Kodı ardında tehî müfti-i müfsid gedügin

F. FÂZIL PAŞA MECMÛ'ASI

Millet Kütüphânesi Ali Emîrî (Manzum) No: 558 de bulunan bu mecmûa İzmit Mutasarrıflığı yapmış olan Fâzıl Paşa tarafından düzenlenmiştir. Mecmûa, *Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmûası* ismini taşımaktadır. Mecmûada XVIII ve XIX. yüzyıl şâ'irlerinin hicivleri bulunmaktadır. Fatîn'in hicivleri çoğunluktadır. Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâmesi ile Fâzıl Paşa'nın Reddiyyesi ve Ziyâ Paşa hakkındaki altmış altı kıt'ası bu mecmûadadır.

*Şu'arâ-yı 'asrdan İsmâil Paşa-zâde el'an garîk-i cezbe olan Hakkı Begin
 Meşhûr Vak'a-nuvîs Sâmî-i Kâfir Hakkında İnşâd İtdiği Hicviyyedür*

Ey le'im-i dîv- sîret hâ'in-i dîn-i mübîn
 Vey sakîm-i hîz- ester düşmen-i Rabbü'l-'âlemîn
 Sensün ol kârîz-i deyr-i kâfirân kim dâ'imâ
 Zihnine s.çm.ş mibâs(?) köhne sâl-i kâfirîn
 Sensin ol mürted Yezîd kâfir-i bî-dîn kim
 Eyledün tahkîr zât-ı rahmeten li'l-'âlemîn
 Fâcir-i iblîs-sîret masdar-ı her mel'âmet
 Râyet ârâ-yı dalâlet reh-nümâ-yı hâsirîn
 Dest-gîr-i kibr ü tersâ kâfir-i küfr-intisâb
 Kıbtı-i Efrenc kıyâfet kâse-lîs-i müşrikîn
 İncilâ-yı jâyi şem'-i havra-i kavm-i yehûd
 Târkî-yi rûyi çün küfr-i şeni'-i fâcirîn
 Öyle bed-ahter köpek kim tîre zâtından olur
 Zulmet-ârâ encüm-i eflâk-i çarh-ı heftümîn
 İki dünyâsı harâb olduğunu i'lân için
 Bum-ı küfr olmuş serinde âşiyân-sâz-ı mekîn

İtse hıncıra isâbet gılzat-i şekli eger
 Derd ü yâsından iderdi kûh u sahrâda enîn
 Âb-ı rûy-ı reşhası karışsa deryâya olur
 Hirmen-i 'âlemde nâ-bud dâne-i dürr-i simîn
 Fâcirâ bî- mezhebâ dîv ü mecûs sîretâ
 Ey Yezîd-i fil-peyker esfel-i rûy-ı zemîn
 Fazl ü rüchan-ı resûlu'llâhı inkâr eylemez
 Belki meb'ûs-ı 'Arab dirler gürûh-ı müşrikîn
 Öyle iken anları dûzahla tebşîr itdi Hak
 Gayri fark it nerde dûzahda saña cây-ı nişin
 İt b.kıyla yaksa ger lâşe-i murdârını
 Saña 'âlemde yine olmaz mücâzât yakîn
 Lîk bulmazsın rehâ şemşîr-i hicvümden benüm
 Ger domuz gibi olursan dahi în içre mekîn
 Geçirdüm zîr-i zemîne tîg-i hicvümle seni
 Tâ olunca murg-ı cânım vâsıl-ı 'arş-ı berin
 Bir gazâ-yı ekber itdüm tîg-i hâmem ile kim
 Sûr ider bâg-ı bekâda Haydâr-ı kerrâr-ı dîn
 Meftunum oldum nekûd-ı magfiretle neylerüm
 Ba'd-ez-in bulsam dahî 'âlemde biñ genc-i defîn
 Ey mühimsâz-ı ihânet mülcem-i devr-i zeman
 Vey nakkâz-ı(?) habâset pîşvây-ı mülhidîn
 Sensin ol bî-mezheb-i rû-yı zemîn kim yakışur
 Başına sıçsa kilâb-ı evvelîn ü âhirîn
 Böyle izbâr eylemiş elkâb-ı murdârın senüñ
 Levh-i mahfûz-ı ezelde hâme-i şân-ı berîn
 İhtilâl ü sîreti murdâr-ı inhâdan mecûs
 İhtimâl ü tiynetî çingâne-i çirke -nişîn
 Mülhid-i 'ifrît heykel nâmı Sâmi kim odur
 Pîr-i Nemrûd-ı müjek kâfir-i dûzah-karîn

Öyle tiz- refîâr-ı yâbân-ı dalâlet kim aña
 Dîv-i kibr-ârâ la'în olmuş hemîşe râsitin
 Itse füccâre sirâyet zulmet-i nakri anuñ
 Tâ kıyâmet râh-ı deyrin bulamazdı râhbîn
 Tâ ki ol kâfir cihânda rû-yı râhat görmeyüp
 Mûnis olsun heb gumûm u gussa vü âh ü enîn
 'Arşa çıkdıkça şerâr-ı dud-ı âh-ı 'âşıkân
 Yaga kahru'llâh aña mânend-i berk-i âteşîn
 Ugrasa gülzâre bû-yı hulki çün bâd-ı semûd
 Mesken-i zâgân olurdu lâne-i murg-ı hazîn
 Bilse ger kârîz zu'mın millet-i murdârına
 Turfa eyler sayhayı havrâya hâhâm-ı meşîn
 Sen o hıznîr-ı mecûsî- hîzsin ki eyledün
 Bî-mahâbâ bugz-ı zât-ı dîn-i fahrû'l- mürselîn
 İntikâmın alurum peygamberün senden köpek
 Eyleyüp dâ'im havâle başına şemşîr-i kin
 Her ne deñlü eylesem şâyân bu vâdîde fahr
 Çün bu hicv oldu baña ilhâm-ı Rabbü'l-'âlemîn
 Bir gazâ itdüm ki rûh-ı Hamzâyı şâd eyledüm
 N'ola reşk itse bu feyza Rüstem-i zûr âferîn
 Nev kasîdem rûz-ı mahşerde berât-ı 'afv ola
 Safha-i a'mâl i aldukda 'usât-ı mü'minîn
 Gayri bitdi söz du'âya başla turma Hakkıyâ
 Böyledür çünki selefde tarz-ı üslûb-ı güzîn²¹

Kasîde-i Mûmâileyh Ra'uf Beg Hakkında Mabeyn Kâtibi Ziyâ
 Medh ve Mûmâileyhin (Fatîn'in) Hicv Olan Tazmînîdür

Ziyâ: Bâreka'llâh zihî 'âtıfet-i Rabb-i gafûr
 Eyledi 'âleme lutf u kerem-i nâ-mahsûr

²¹ M. 558: 11a-12a.

- Fatîn: La'ina'llâh 'aceb seyr-i sipihr-i pür-şûr
Çıkdı meydâne yine turfa edâ bir kanbûr
- Ziyâ: Nice şâd olmaya erbâb-ı hüner bu demde
Olmasun mı bütün ashâb-ı me'ârif mesrûr
- Fatîn: Nasıl âh eylesün ehl-i kalem bu demde
Ne şekil olmasun 'âkil olan âdem makhûr
- Ya'ni bir zât (ile) fahr ider erbâb-ı kalem
Kim anuñ kâse-şuy-ı matbahı şâh-ı sagfur
Öyle bir câhil ile kahr ider erbâb-ı rakam
Ki anuñ ta'ne zebûndur bütün ashâb-ı şu'ûr
- Ser- halife olıcak ota-i mektûbîde
Eylediler hülefâ her biri izhâr-ı sürûr
Kalfalıkla gelicek ota-i mektûbîye
Hülefâ la'net ile ismini itdi mezkûr
- Nükte-perdâr kerem-pîşe Ra'uf Beg kim odur
Çarh reşk-i der-i iclâ' ile kesb-i gurûr
Fitne -perdâz hile-bâz u fûsun-sâz kim odur
Reviş-i iskaline hande sipihr-i kanbûr
- Sadr-ı tende şeref-i re'fet lclâl-i celi
Sîretinde güher-i 'ilm ü me'ârif setur
Hey'etinde keder ü sıklet vâr bâr-ı celi
Tıynetinde zarar u 'ayb u denâ'et mestur
- Re'yi rûşen güheri şu'le-i râh-ı savâb
Dil-i 'irfân eseri h'vâce-i ashâb-ı şu'ûr
Fikr ü endîşesi târîk-i reh-i râh-ı savâb
Dil-i güm-geştesi sûdâger-i dükkân-ı kusûr
- Mazhar-ı Yemen kadem-pûsı ile meclisde
Yanarak eşk döker pâyına şem'-i kâfur
Masdar-ı fısk u fücûr oldugiçün 'âlemde
Serzeniştan olamaz hâlî çü şem'-i kâfur

Nezd-i 'irfan pesendinde me'arif-i makbûl
 Meclis-i feyz ü kemâlinde cehâlet menfûr
 Asl u neslî nesebî n'oldığı cümle mechûl
 Vâkı'â nâsiyesinde hat-ı nekbet mestûr

Sâhib-i lutf deyû elsinede darb-ı mesel
 Mütevaffık deyû efvâh-ı cihânde meşhûr
 Altı kulâç deyû elsinede darb-ı mesel
 Hile- perdâr deyû beyne'l-ehâlî meşhûr

Kime nâzı geçer erbâb-ı dilin olmasa ger
 Zât-ı pâkûn gibi bir sâhib-i ferhenk-şu'ûr
 Neyle ahkâm iderdi zürefâ olmasa ger
 Sen gibi dehrde bir mudhi-i bî-'akl u şu'ur

Yok mıdur bizde liyâkat 'aceb istihdâma
 Niye nisyânda bıraktı bizi bu çarh-ı gayûr
 Göremem zâtımı lâyık saña istihdâma
 Şîr mahkûm-ı olmaz bu meseldür meşhûr

Töhmet olduysa eger kesb-i me'ârif bi'llâh
 Neyleyim elde bulunmuş bırakılmaz magdûr
 Hüner 'ayb ise yanunda senün ey hasm-ı
 Gelmez ehl-i hünere anuñ ile ye's ü fütûr

Bilmiş olsaydun eger kesb-i hüner cürm idüğün
 Eylemezdüm bu kadar aña da bezl-i makdûr
 Âh kim bilmez idüm hasm-ı me'ârif idüğün
 Hicvine eyler idüm ben dahi bezl-i makdûr

Maksad 'irfân ise bizde de az çok bulunur
 Yazacak denlü meş'âr ile lafz-ı mezkûr
 Ger namussa garaz anada himmet olunur
 Yok mıdur tab'-ı belâgimde nim kuvvet ü zûr

Yok kitabetse garaz hâlimizi 'arz iderüz
 İktizâ eylese bir tezkere yahud memhûr
 Tab'ımız h'vâhiş iderse ulı orta giderüz
 Dimeyiz kalfa mümeyyiz oluruz hicve cesûr

Yohsa nakkaşlık ise Fazlı Paşa Hânında
 Olalım bir boyacı Türkinе şâkird-i setur
 Yaraşur meskenün olursa katır hânında
 Bulunur anda saña haylice şâkird-i 'abur

Ne ise lâyıkımız anı bize teshîm it
 Bî-kesân melcaısın ey himem ârâ-yı vakûr
 Lâyikuñdur süfehâ ile görüş ülfet it
 Müdirân eger hey sen ey hezeyân-ı güm-gurûr

Cür'et eyler mi idüm böylece tasdika eger
 Şu'le-zâr eylemese sînemi âlâm u hûr
 Böyle mi hicvine sa'y eyler idüm olmasa ger
 Tab'-ı pâkimde gubar-ı elem nâ-mahsûr

Sen gibi böyle efendüm var iken lutf ile
 Kime ahvâl-i perîşânum ideyim 'arz-ı huzûr
 Var mıdur sen gibi bir mashara insâf eyle
 Vechine kim nazâr eylerse ider kesb-i sürûr

Senden olur ne olur ise yine sultânım
 Lutf idüp çaker-i mahzûnını eyler mesrûr
 Neyleyim hicvini yazmakdan usandı cânım
 Saña ta'n eylemede yokdur egerçi mahzûr

Ey- Zîyâ lâfı koyup eyle du'âya âgâz
 Mazhar-ı hüsn kabul eyleye ta Rabb-i gafur
 İnkisâr eyleme ye eyle Hevâyî âgâz
 Diye âmîn işidüp ins ü peri vahş u tuyur

Mazhar-ı lutf-ı llâhî ola ta rûz-ı kıyâm
 Ola kaşâne-i ikbali dem-â-dem ma'mur
 Mazhar-ı kahr-ı Hüdâ ola sabâh u ahşam
 Olmaya tab-ı sakîmden elem bir dem dur²²

²²M. 558: 16b- 18a.

Başlıksız.

Deli kâdî vefat itmiş idi Çaldır kazâsında
 Yeri bir 'âkile tevcîh olunmuşıdi bu esnâda
 'Aceb 'âkil ki re'yi cümle 'indinde müsellemdür
 'Aceb kâmil ki akrânı bulunmaz dâr-ı dünyâda
 Nedir bu kuvve-i tâli' nedür bu rütbe istidrâc
 Hatâsı sıhhate makrûn olur elfâz ü ma'nâda
 Olur mahmûl-i hikmet iltidî bunca sefâhetler
 Aña fâsık dinilmez olsa da biñ fısıkrâda
 Koca kâdî-ı Islambol olursa ol kara câhil
 Anuñ cediti koca bâtıl idi sadr-ı mu'allâda
 Ta'âm-ı hoş-guvâre ihtimam eyler hakîmâne
 Risâle olmadıkça ekl ü şürbe olmaz amâde
 Galiz söz söylemekden ehl-i dâniş ihtirâz itsün
 Mu'ârizdur anı çarh eyler ol 'Allâme-i sâde
 Umûr-ı şer'a ta'yin itseler hükm-ı hüküm bilmez
 Alınsa meclise kadr ü meziyyet kalmaz inhâde
 Meger baykuş gibi vîrânelerde eyleye ahkam
 Diger bir şey'e istihkâk yok ol bî-ser ü pâda
 Garâbet bunda kim bî-kadr ü bî-vâye iken bile
 Gurûr u kibrde mânenddür Fir'avn ü Şeddâde
 Me'ârif ehline cevri itmedür endîşesi dâ'im
 Vücûd-ı ahbesi tîn-i sitemden olmuş amâde
 Dem-â-dem bir takım magdûr-ı hâ.. itmedür kan
 O zâlim mühtedî herkes getürmez mi 'aceb yâda
 Niçün bilmem o şekl-i bü'l-'aceble iftihâr eyler
 Aña beñzer nice pâpâslar vardur kilisâde
 Olup remkürde itmez bir dahî 'âlemde meyl-i h'vâb
 O cinnî manzarı bir kerre âdem görse rü'yâda
 'Aceb divânedür kim fark u temyîzi degil mümkin
 Beyân-ı tavr-ı düşvârı virür 'aciz emr-i imlâda

İki begden egerçi bir deli çıkmak mukarrerdür
 Yegâne zâtdan ammâ kusûrî sâdiku'l-'âde
 Buña Zencirkıran-zâde denilse pek münâsibdür
 Egerçi bî-har-ı bisyârdur evlâd-ı pâşâda
 Bu hal ile hadûs fitneye ol rütbe-i kâdir kim
 Murâd eylerse bir demde virür dünyâyı ifsâde
 Bir özge tefrikâ virmiş idi bir nev' insâna
 Tenezzül itmemiş idi henüz ervâh-ı ecsâda
 Hayûlâsı bunun iblîsi itdi mazhar-ı la'net
 Bu oldu mebd-i 'illet zuhûr-ı küfr ü ilhâda
 Perîşân eylemek halkı bir iş midür o mekkâre
 Mukaddem kâdir olmuşken bu gûne mekri icâde
 O turfâ köhne takdîm-i riyâset kim zemâniyle
 Kalup genc-i sefâletde olur fersûde tenhâda
 Mu'ammâ-gûne zât u şöhreti ol şahs-ı ma'hûdun
 Müsâvi-i be-nâm oldu hesab-ı ilm ü hicâda
 Karîni bir yehûdî suret olmuşdı bu günlerde
 Anuñla ittifâk üzre bulundu ba'z-ı da'vâda
 Cehûd ammâ har u deccâli hayli aındurur şekli
 Yehûd ammâ kuduz kelbe müşâbe cümle eczâda
 Talarsa bir yeri zahmı kabul-i iltiyâm itmez
 Emerese zahmeyi âdem düşer vâdî-i feryâde
 Dir idim h'vâce Nasrû'd-dîn Efendinüñ hımândur
 Eger ol har-menîş 'âlemde olsaydı o esnâde
 Har-ı Deccâldür dirdüm eger olsaydı palânı
 Sözi intâk-ı Hâk imiş meger Nef'î-yi üstâde
 Har-ı Deccâlür lîkin bunun altında palânı
 Seg-i çobândur ammâ gezer kurd ile sahrâda
 Derende kürk ile kelb-i mu'allim ittihâz itmiş
 Te'accüb eylesem yâ Rab n'ola bu cem"i ezdâde

İki fâsık ki her dem birbirinden eyler isti'an
 Birisi münker-i neş'e biri ülfete-i bâde
 Buyurdi Hazret-i hayrû'l-beşer lâ-hayr niye'l-asfer
 Anuñ çün şerden irilmez vire Hâk 'ömrini yâre
 Ne kâfirlikler itdi Hazret-i 'Îsâya ecdâdı
 Yazılmışdur kitablarda ne hâcet ketb ü ta'dâde
 Bunuñ itdükleri lâ- şey 'adâdinde olur ma'dûd
 Eb u ceddı neler itmiş bilinse vakt-i mülgâda
 Be hükm-i âferîneş nesl-i pâk-i âl hakkında
 Bulundı özge bir hidmetde kim ma'zurum inhâda
 Cihânda öyle bir zât-ı şerîfe itmedi hurmet
 Ne yüzle varacak bilmem huzûra dâr-ı 'ukbâda
 Beni asferdür evlâdı har-ı Deccâldür kendi
 Stanbuldan zuhur itdi 'alâmet vakt-i mi'âda
 Familyâsı bedel olsa n'ola Ye'cûc u Me'cûca
 Metin bir sedd-i pâkin hedmine olmuşlar îstâde
 Hevâyî lâfı ko eyle du'âyı çarha peyveste
 Melekler tâ diye âmîn bir bir 'arş-ı a'lâda
 Vücûd-ı mel'anet âlûdını ref' eyleyüp Allâh
 Müselsil kayd-ı mekrinden cihânı itsün â-zâde²³

Zafer-nâme

Meşreb-i lâubânesi sebebbiyle mâbeyn-i hümayûn kitâbetinden
 matrûd şâ'ir Ziyâ Begiñ def'a-i sâniye olarak Kıbrıs mutasarrıflığına icrâ-
 yı me'mûriyetine gitmeyüp muktezâ-yı kibr ü nahveti Parise firâr
 eylediği miyanda yazmış olduğum kıt'adan üzerime infi'âl ile hakkımda
 iftirâ olarak Hazret-i Sadr-ı Penâhîyi hicvi manzûmen neşr eylediği hezl
 kasîdesidür,

²³ M. 558: 23b-24b.

Zât-ı Hazret-i Sadâret-penâhî'nüñ Girid me'mûriyetlerinde
muzafferiyetlerine dâ'ir İzmîd mutasarrıfı sa'âdetlü Fâzıl Paşa
Hazretlerinüñ nazm eylediği Zafer-nâme'dür:

Bârek-Allâh zihî kevkebe-i 'âlû'l-âl
Levhaş-Allâh aceb nusret ü feyz'ü ikbâl
Hak bu kim görmedi âgâz ideli devre felek
Böyle bir feth ü zafer böyle şükûh u iclâl
Na'ra saldı felege nara-i "Hayyâka'llâh"
Ra'ş'e virdi küreye gulgule-i "Yâ Mûte'âl"
Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar
Ne Skender ne Hülâgû ne Sezâr ü Anibal
Aferîn himmetine âsaf-ı 'âlî-kadrüñ
Oldı şâyeste-i tevîk-i Cenâb-ı Mûte'âl
Girid'i aldı gerü savlet-i seyf ü kalemi
Halkına gelmiş iken dâ'iye-i istiklâl
Devleti eyledi bir öyle belâdan âzâd
Yoksa pek müşkil olurdu şu zemanda ahvâl
İhtiyâr eyledi bu kışda şu müşkil seferi
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskâl
Bu ne gayret ne hamîyyet ne şecâ'atdır bu
Hiç görülmüş mi tevârîh-i selefde emsâl
'Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde cenerâl
Virmedi ablukada şân-ı donanma'ya hâlel
İngiliz Devletine olsa sezâdır amirâl
Vâkı'â haylice cân haylice mâl oldı telef
İtdi ammâ ki cezîre şerefîni istihsâl
İktifâ eyledi "El-afvü zekâtü'z-zafer"
İtmedi tâ'ife-i bâğıye'yi istîsâl
Ya o takrîr ki tafsîl ider icrâ'âtı
İlûsn-i ta'bîr ü belâgatde bulunmaz emsâl

Ser-be-ser şîve-i i'câz ü ser-â-ser mazmûn
 Lafzı pür-nükte dahî nüktesi lebrîz-i hayâl
 Kan saçar hâme-i hun-rîzi mürekkeb yerine
 Meşrebi ma'reke-i rezm'e olunca meyyâl
 Zülf-i yâre tokunur mes'elede hâmesinüñ
 Târ-ı ma'nâ dökülür pâyine kangal kangal
 Yazdığı şeylere Mümtâz ü Fu'ad alkış-h'vân
 Gördüğü işlere Takvîm ü Cerîde dellâl
 Öyle bir şöhrete mâlik ki mülûk-ı 'âlem
 Nâmını bilse eger elbet añar bi'l-ibcâl
 Öyle bir kudrete sâhib ki murâd eyler ise
 Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl
 Kendi sultân degil ammâ ki nice sultânı
 Maksudı üzre ider bende gibi isti'mâl
 Pâdişâh'uhn adı vardur yalnız dillerde
 Zâtı'dur taht-ı Hükûmet'de hakîkî fa'âl
 Her ne işler ise "Lâ-yüs'el-ammâ yef'âl"
 Her ne hükm eylese a-zâde-i takyîd-i sü'âl
 Mısır'da eyledi tagyîr-i verâset hükmü
 İtdi bir Yüzbaşı'yı Memleketeyn üzre krâl
 Belgrad kal'asın ihsân ile Sırbistân'e
 Devletin kıldı temâmiyyetini istikmâl
 Karatag kullelerin yıkdı ise hükmü n'ola
 Peş'e tevfik-i Hüdâ ile eder kâl'-ı cibâl
 Rûm'dan Ermeni'den yaptı müşîr ü bâla
 Eyledi resm-i müsâvât-ı hukûkî ikmâl
 Virdi mâliyyeye tedbîr-i musîbi bereket
 Buldı hep sâye-i lutfunda cihân vüs'at-i hâl
 Tuz tütün resm'e girüp oldu hazîne leb-riz
 İtdi tahvîl-i kavâ'imle nukûd istihsâl

l'tibân ile yaptı nice istikrâzât
 Yohsa mâliye işinde görölürdi işkâl
 Tatalum cümle umûnnda hıyânet itmiş
 Şu Girid hizmetini var mıdur inkâra mecâl
 Böyle iş görmeli ibkâ ise maksad nâmı
 Ne revâ şöhet için Zemzem'e olmak bevvâl
 Ehl-i seyf ehl-i kalem ehl-i dil ehl-i insâf
 Muhsin ü mükrim ü memdûh u gayûr u fa'âl
 Hâmi-i dîn-i mübîn muhyi-i şer'-i enver
 Hâfız-ı devlet (ü) dirhem-keş (ü) evsân-ı dalâl
 Kangı hengâmeye girdiyse muzaffer oldu
 Degmedi ârızına latme-i "*El-harbü sicâl*"
 Esb-i Devlet bu terâkkîde gider miydi 'aceb
 Olmasa himmeti mihmîz-zen-i isti'câl
 Kendinûn gayret-i milliyyesi koymaz yoksa
 Çekilir yük mi bu mihnet kişi olsa hammâl
 Nazar it sûret-i zîbâsına mâşaa'llâh
 Nedir ol vech-i mübârek nedir ol hüsn-i cemâl
 Kad değil kâmet-i matbû'ası bir serv-i sehî
 Göz değil çeşm-i dil-ârâsı yenâbi'-i zülâl
 Öyle düstûr-ı mu'azzam ki Nakîbü'l-eşraf
 Gelse ger meclisine câyı olur saff-ı ni'âl
 Öyle nâzik ki eger şapkalı bir kunduracı
 Evine gelse ider tâ kapudan istikbâl
 Öyle bir cezbeze-i nutkı da var kim eyler
 Hasminuñ hakkı dahî olsa elinde ibtâl
 Çok mıdur Avrupa'ya gitse ukâb-ı şânı
 Beykoz'a Gekbüze'den gelse aceb mi kartal
 Kahrına uğramadı uğrasalar bir kerre
 Ne tavanlarda gezer(fâre) ne taglarda çakal

Hep te'ennî-yi hakîmânedeyler neş'et
 Tab'-ı pâkinde eger var ise cüz'i ihmâl
 Himmet ü meşrebi de kaddi gibi'âlîdür
 Çünkü esmâ olunur nâsa semâdan inzâl
 Sâyesinde o kadar itdi cihân kesb-i huzûr
 Eylemez kimse du'âsında dakîkâ ihmâl
 Hân mânî yıkılırdı nice ehl-i hünerün
 Cânib-i afva eger olmasa tab'ı meyyâl
 Nakd-i va'di ile hemyân-ı zarûret leb-rîz
 Zer-i lutfu ile ceyb-i fukarâ mâl-â-mâl
 Kale-i servet ü dârâtına olmaz arşun
 Galle-i ni'met-i bî-gâyeti bilmez mikyâl
 Vâli-yi Mısır ile Sultân'dan alurdu ihsân
 Maksadı olsa idi cem'-i nukûd ü emvâl
 Beytini mâlını yakdı ise ger nâr-ı harîk
 Kârgîrini binâ eyler anuñ Beytü'l-mâl
 Âsafâ himmet-i mahsûsa-i tedbîrûndür
 Eyleyen devleti bu hadd-i kemâle îsâl
 Geldi bir hâlete kim Devlet-i 'Osmâniyye
 Hissolunmaz gibidür şâ'ibe-i izmihlâl
 Ne dirâyet bu ki yirmi senedür va'dederek
 Aldadup Avrupa'yı âlemi itdün igfâl
 Bu ne tâli' ki cihân hasmuñ iken bunca zemân
 Müstakillen olasın taht-nişîn-i ikbâl
 Müslümân la'net ider gayr-i müsülmân la'net
 Kimse kıymetini bilmedi hâlâ bu ne hâl
 Erba'îne kadar elbette sürer germi-yi bahş
 İstesem ben ne kadar vasfını itmek icmâl
 Âsafâ ömrümi evsâfına haşr eyleyeyim
 Bir zemân kâbız-ı ervâh iderse imhâl

Fâzıl-ı pîre ateh gelse de söyler medhin
 Soy köpek olmasa da dişleri turmaz battâl
 Talkavuklukla müdârâda zemânım geçdi
 Olmadum şimdiye dek mazhar-ı feyz ü a'mâl
 'Âcizim şükrini îfâda ki etdi lutfuñ
 Şem'-i maksûdumı âhir nefesimde iş'âl
 Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş idi
 Bu kasîdem beni vâliliğe eyler îsâl
 Yeter ey hâme ko tasdî'i du'â mevsimidir
 Tut yüzüñ kibleye aç başını bâ-safvet-i bâl
 Tâ ki pervâz ide âfâkda sîmurg (u) hüma
 Kebg-i dârâtını pâk itmeye şâhîn-i zevâl
 Lutf u ihsânı gibi ömri ola nâ-ma'dûd
 Dîn ü îmânı kadar kesb ide feyz ü ikbâl ²⁴

İmzâ kâziyyesi

el-fakîr Fâzıl-ı Bosnavî

Mutasarrıf-ı İzmid

Kâfir Yezid tab' itdürüp der-sa'âdetde neşr itmişdi hazele. Allâhü te'âlâ kâzib-i mesfûruñ hicv ü hezline karşılık olarak tarafımızdan inşâd ve neşr olunan reddiyye manzumesidür. Kayd -şode

Bir köpek dişli teres hâ'in-i dîn ü millet
 Devletüñ nân ü ni'âm azgunıdur ol kâfir
 Eylemiş nâmıma isnâd ile hicvi imlâ
 Tîr-i kudretle anı recm ide Rabb-i kâhîr
 Devletüñ şânile nâm-ı vükelâya tokunur
 Ebedi hicv ü hezl olmadı benden sâdır
 Hâric-i tavr-ı edeb nazm u nesir söylemedüm
 Bilür ehl-i dil ü dâniş şu'arâ-yı sâ'ir
 Sadr-ı 'âlî keremüñ bunca sene bendesiyim
 Borcudur boynımuñ ihsânına olmak şâkir

²⁴ M. 558: 26a-27b.

'Ömr ü ikbâlin ide hazret-i mevlâmız dâd
 Olmuşım leyl ü nehâr ed'îyesinde zâkir
 Kıt'a takdîmimi yazmış hezeyânında 'anid
 İtmiş olsaydum o nazmımla olurum fâhir
 Hadd-i âdâbı bilür devletin ednâ kulıyam
 'Arza itseydüm emel kıt'alarım var vâfir
 Yazdığım kıt'aların neşr ideyim bak birini
 Haklı nazm eylemişim gün gibi zâhir bâhir

Kıt'a

Bunca lutf u ne'am-ı pâdişaha mazhâr iken
 Mültecî oldu kim Efrence Ziyâ-yı bed-kar
 İmriü'l-Kays'a bedel 'asrda bir şâ'ir idi
 Bu sefer Avrupaya itdi firâr ol bî-'âr
 Bî-sebeb zâtıma gadr ile 'adâvet itdi
 Sırası geldi hiciv yazdım o şahsa dâ'ir
 Gıtdığı yerde ehâlîye ne yaptı bilürüz
 İtdi Haccâc gibi zulmini icrâ gâdir
 Fi'l-i makbûhı cihân içre şuyu' bulmuşdur
 Bilür a'lâ vü edânî anı emr-i bâdir
 Piç atan 'avrete beñzer tagıdur mel'anetin
 Şimdi oldu o cesâretli müzevver hâsir
 Nâm-ı diger ile ben neşre kıyâm eylerdim
 Nice itmiş o denî kim müteşâ'ir şâ'ir
 O cehud mahlasını şöhret ile derc itsün
 Ketm-i nâm eylesün kahbe misâl -i sâhir
 Eylemiş sirkat ile Sîham-ı Kazâya taklîd
 Kimseye hicvini gadr itmedi Nef'î mâhir
 Kabihî kendüsünüñ bed meniş îhâm itmiş
 Beyt-i meşhûn musaddık kim o kıbtî zâhir
 Dîvden mâderi rahminde olupdur peydâ
 Andan oldu mütevellid o edepsiz mâkir

Sıfat u tavrı Tulumbâcıya beñzer toñuzun
 Bu 'asırda aranılsa dahi misli nâdir
 'Âr u nâmûs u hayâ cevheri yok zâtında
 Şi'r-i nâ-pâki gibi tiyneti gayr-i tâhir
 Kim bakar hezl-i rezîle o kudurmuş köpeğin
 Ezüp içsün anası südi gibi ol fâcir
 İdeyüm kâzibi ifşâ ki bile halk-ı cihân
 Baña söyletdi bu nazmı kim o fitne-sâhir
 Kimsede görmedim anda görinen kizb ü cini
 Bilür ahvâlini ol bî-edebin her âmir
 Ba'zılar hicret iderler Hâremeyne gerçi
 O denî milletinüñ 'aksine oldu hâcir
 Kangı millet ile hem-bezm olursa o şaki
 Olur ânîde o mezheb yolına ol 'âbir
 Kulagı kim virür ol savbet-i kerîhâ eşegin
 Tulaşub lâgar u aç arar iken bir şâ'ir
 Anı bir besleyecek hıdmet işitdüm Şirede
 Olsa mellâhı Anosis vapunnuñ sâgir
 Bıkr-mazmûn ile hâmem bu kasîde yazdı
 Mâl -i mesrûk degil oldu gönülden sâdır
 Aña yetmez mi 'aceb hâlini itdüm izâh
 Kâzib ü nâşirine işte cevâbum hâzır
 Hâmemi itdi mülevves ateşe yakdum anı
 Aña yetmez mi bu reddiyyemiz evvel ü âhir
 Göremem şânıma lâyık o köpekle itişem
 Ben şerîf ibn-i şerîfim nesebim de tâhir
 'Ömri oldukça ola san'at ü kesbi hezeyân
 Çîn ü Hinde o nekes olsun anuñla tâcir
 Eylesün hicv ile infâs-ı hayâtın ikmâl
 Eyledüm Hakka du'â ide kabûl ol Kâdir²⁵

²⁵ M. 558: 27b-29a.

SONUÇ

Klâsik Türk Şiirindeki hiciv türünü incelediğimiz bu çalışmayla ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz.

Türk Edebiyatında hiciv, önceleri hoşnutsuzluğun dile getirildiği şahsî şikâyetler hâlinde ve diğer edebî türler içerisinde görülür. Müstakil bir tür haline gelmesi XV. yüzyılda olmuştur. Çoğunlukla manzumdur. Nazım şekli, vezin, kafiye ve redifler, edebî sanatlar ve mazmunlar bakımından İslâmî şiir tipinin özelliklerini taşır.

Hiciv, eğlenmek ve şakalaşmak için, diğer şâirleri alt etmek ve onlara karşı üstünlük sağlamak için, ya da muhâtabını teşhir etmek suretiyle rezil etmek için söylenir. İlgi çekme ve kendini kabul ettirme arzusu ile kendini beğenme, menfeat, hoşnutsuzluk, kıskanlık, kin, nefret ve düşmanlık gibi duygulardan kaynaklanır.

Hiciv, hicveden kişinin ağzından, doğrudan muhâtaba yöneltilen hakaret ve küfür şeklinde, üstü kapalı olarak ta'riz şeklinde veya latife şeklinde söylenir. Hicvin, hicvedilen kişinin ağzından veya başka birinin ağzından söylenilmesi ya da bir manzûmenin tehzîl, tezyîf veya tazmîn etmek suretiyle hicve çevrilmesi, diğer hiciv söyleme tarzlarıdır.

Hicivler bütün nazım şekilleriyle söylenmiştir. Kasîde nazım şekliyle söylenen hicivler XVII. yüzyılda artış gösterir. Bunlar methiyyenin karşıtı olan hicivlerdir. Bazan zamanın kötülüğünden bahseden girişler yapılmakla birlikte hiciv ve bedduâ olmak üzere başlıca iki bölümden meydana gelir. XVIII. yüzyılda ise gazel nazım şekliyle söylenen hicivlerin sayısı artar. Bunlar daha çok tehzîl ve tezyîf yoluyla yapılan hicivlerdir. Ancak kıt'a nazım şekliyle söylenmiş hicivlerin sayısı her zaman diğerlerine göre daha fazladır.

Hicivlerde kinâye, tevriye cinas mübâlağa teşbîh ve istiâre sanatları başta olmak üzere bütün edebî sanatlar kullanılmıştır. Hicivde mazmunun ilginç, çarpıcı ve nükteli olmasına önem verilmiştir. Hicivde söylemede *ne söylendiğinden ziyâde nasıl söylendiği* ön plana çıkmış, karşılıklı hiciv söylemede asıl yarış, söyleyiş ustalığında olmuştur.

Hiciv türü içerisinde şahıslara yönelik hicivler büyük bir yer tutar. Şahıslar; fizikî yapıları, kılık kıyâfetler, mizaçları ve davranışları bakımından hicvedilmişlerdir. Sosyal hicivlerde yönetimin ve düzenin bozulması, hayat şartlarının ağırlaşması, insanların câhil ve anlayışsız olmaları hicvedilir. Makam, mevkî ve meslek sahiplerine yönelik hicivlerin hem şahsî hem de sosyal yönü bulunmaktadır. Şâirler, şiirlerinin kötü olması veya şiir hırsızlığı yapmaları; kadılar, rüşvet alıp haksız kararlar vermeleri; defterdarlar, zimmete para geçirmeleri; vezirler, liyâkatsizlikleri yönünden hicvedilmişlerdir. Pâdişâha yönelik hicivler azdır ve bunlar da çoğunlukla XIX. yüzyılda söylenmiştir. Nadir olarak bazı kasaba ve şehir ve memleketler hakkında söylenmiş hicivler de bulunmaktadır. Bunlarda o yerin ismi, iklimi, tabii yapısı veya ahâlisi hicve konu olur.

İslâm dini, hicvi hoş görmez, Hiciv yolunda sarfedilen sözlerin boşa gitmiş sözler olduğunu şâirler bizzat kendileri de dile getirirler. Hiciv söyleyen şâirlere zaman zaman görevden azletme ve sürgün cezası verilmiş, bazı şâirler de hicivleri sebebiyle öldürülmüşlerdir. Buna rağmen hiciv Klâsik Türk şiirinde yaygın olarak görülen bir türdür. Bilhassa XVII. ve XVIII. yüzyıllarda şâirlerden bir çoğu hiciv söylemiştir.

Bu çalışma göstermiştir ki hiciv, mizahın bir alt dalı değildir. Mizahî bir ifâde tarzı olarak kullanmıştır. Hiciv küfürden ibâret de değildir. Hicvin tarzı ve derecesi, söylenme sebep ve amacına göre değişir. Hiciv diğer edebî türlere göre sosyal hayata daha bağımlıdır. Şâir konularını içinde yaşadığı toplumdan, çevresindeki kişilerden, meydana gelen sosyal olaylardan seçer. Hicvettiği konunun eksiklerini, kusurlarını, aykırılıklarını, çirkinlik ve kötülüklerini sergilediği için hicivlerde yazıldığı dönemin genel kabullerini ve eğilimlerini gözlemleyebiliriz. Bu yönüyle Dîvân Edebiyatının halktan kopuk bir saray edebiyatı olmadığını da bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim

1985 İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li- Zeyli Zübdeti'l- Eş'âr*, (Haz. Abdulkerim Abdulkerimoğlu), Ankara, Gazi Ün. Yay.1985 *Bursalı İsmail Belîğ.*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları,1997 *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, Anıl Matbaası,

AHDÎ

1995 *Gülşen-i Şu'arâ. (Ahdî Tezkiresi).* (Haz. Süleyman Solmaz, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi.

AHÎ

1994 *Ahî Divânı*, (Haz. Necâti Sungur), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

AKDOĞAN, Yaşar

1988 *Ahmedî Divânından Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

AKTEPE, Münir

1978 *Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi*, İstanbul, II A, İstanbul, 47-48.

AKÜN, Ömer Faruk

1993a "Sünbül- zâde Vehbî" *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), XI: 238-242.1993b "Sürûrî", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) XI : 250-252

ÂLÎ (Gelibolulu)

1995 *Kühü'l-ahbar*, (Haz. Mustafa İsen) Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Ali Ekrem (BOLAYIR)

1341 "Nefîde Tasannu'", *Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mec.muası*, İstanbul, IV : 3-4, .

ALPAY, H. Cevdet

1976 *Hicivler*, , İstanbul, Nakışlar Yayınevi.

ANCYCLOPEDIA AMERICANA

Newyork, XXIV: 294-295

ANCYCLOPEDIA BRITANNICA

London, XX: 6-7.

ANCYCLOPEDIA INTERNASIONAL

1970 Newyork, XIV: 213

- ARIKBAĞ, Z ve D. AKÜNAL (Der)
 1944 *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah Şiirleri*, İstanbul, Aydınlık Basımevi,
- ARISOY, Sunullah
 1967 *Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi*, İstanbul, Varlık Yayınları.
- ARİF HİKMET
Tezkire-i Şu'arâ, Millet Kütüphanesi Ali Emiri (Manzum) No. 789
- ARSLAN M. ve İ. H. AKSOYAK (Haz.)
 1994 *Haşmet Külliyyatı*, Sivas.
- ÂŞIK ÇELEBİ
 1994 *Meşâ'irü's-Şu'arâ* (Âşık Çelebi Tezkiresi), (Haz. Filiz Kılıç), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gâzi Üniversitesi
- ATEŞ, Ahmet
"Hassan B. Sabit B. al-Munzir", İslam Ansiklopedisi (M.E.B.), IV. Baskı, İstanbul, 1993, V/1: 343-347
- AYAN, Hüseyin
 1981 *Cevrî, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
 1983 *"Celîlî'nin Mehek-nâmesi"*, *Türk Dili Araştırmaları Dergisi*, İzmir (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı), II: 5-13.
- BAHADIR, Nevin
 1986 *"İran Şiirinde Hiciv"* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi, Tez No: 327.
- BANARLI, Nihad Sami
 1971 *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, I-II
- BAYBURTLU ZİHNÎ
 T.Y. *Hicviyyat* Ankara Millî Kütüphane Yz. A. 1878
- BAYDAR, Mustafa (Der.)
 1960 *Edebiyatçılarımız Ne Diyor*, İstanbul.
- BELİĞ
 1302 *Güldeste-i Riyâz-i İrfan*, Bursa, Hüdâvendigâr Matbaası.
 1985 *Nuhbetü'l-Âsâr Li Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, (Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu) Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- BERGSON, H.
 1945 *Gülme*, (Çev) Mustafa Şekip Tunç, İstanbul.
- BESSET, Rene
 1993 *"Ka'b b. Zübeyr"* *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), VI: 5-6

- BEYÂNÎ
- 1994 Tezkire-i Şu'arâ. (Haz. Aysun Sungurhan) "Beyânî Tezkiresi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara : Gazi Üniversitesi,
- BEYZADLOĞLU, Süreyya Ali
- 1985 "Sünbülzâde Vehbî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Tez. No: 1858.
- 1993 Sünbülzâde Vehbî, İstanbul, İklim Yayınları, .
- BİLGİLİ, M. Kaya
1972. Harâbât Karşısında Nâmık Kemal, İstanbul, İrfan Yayınevi,
- 1976 Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I Yeni Osmanlılar, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- 1979 Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma I. Cilt, 2, Baskı, Ankara.
- 1980 Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâgat, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları
- BİLMEN, Saffet Sıtkı (Haz.)
- 1943 Nefî ve Sihâm-ı Kazâsı, İstanbul, Hiciv ve Mizah Serisi,
- BLACHERE, R.
- 1993 "Mütenebbî", İslam Ansiklopedisi (M.E.B.), VI: 858-862.
- BOŞKOV, Vanço
- "Hica Şâ'iri Şahin Ağa ve Hicviyeleri (17/18yy)" Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (İstanbul Üniversitesi), XXIV-XXV: 39-44.
- BROCKELMANN, C.
- 1993 "Arap Edebiyatı" İslam Ansiklopedisi (M.E.B.) I: 524-540.
- BRUNETIERE, F.
- 1902 "Satire", La Grande Encyclopedie, XXIX: 543-547, Paris.
- BOZTEPE, Halil Nihad
- 1921 Sihâm-ı İlham, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası.
- BURIAN, Orhan
- 1951 "Bozuk İdareden Şikâyetçi İki Şa'ir" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, VIII (4. sayıdan ayrı basım), 678-681.
- BÜLBÜL, İbrahim
- 1988 Keçecizâde İzzet Mollâ, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CENGİZ, Halil Erdoğan (Der)
- 1972 Divan Şiiri Antolojisi, İstanbul, Milliyet Yayınları.

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed
 1970 "Zâtî'nin Letâyîfî", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul Üniversitesi), XVIII: 25-51
 1975 "Dukagin-zâde (Taşlıcalı) Yahya Bey", *Diriliş*, 13: 34-59
 1977 "Zâtî'nin Letâyîfî II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul Üniversitesi), XXII: 143-161.
 1993 "Zâtî, *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) XIII: 464-467.
- ÇELEBİOĞLU, Amil
 1994 *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul.
- ÇETİN, Nihad M.
 1973 *Eski Arap Şiiri*, İstanbul
 1973 "Arapça Birkaç Darb-ı Meselin ve Şeyhî'nin Har-nâme' sinde İşlediği Hikâyenin Menşei Hakkında", *Şarkiyat Mecmuası* VII (aynı basım): 227-243.
- ÇOPANOĞLU, M. Süleyman
 1944 "Şâir Eşref", *Tarihten Sesler*, 1. 8. 1944, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem
 1983 *Ömeklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, T.D.K. Yayını,
- DOĞRUEK, Hikmet
 1946 "Keçecizâde İzzet Mollâ'nın Eserlerine Nazaran Zamanını Telakkî Edişî", (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul
- EBUZZIYA TEVFIK
 1305a *Surûrî-i Müverrih*, İstanbul.
 1305b *Nef'i*, İstanbul.
 1308 *Numûne-i Edebiyât-ı 'Osmâniyye*, İstanbul.
Yeni Osmanlılar Târîhi, İstanbul, I: 215
- ERGÜN, Saadettin Nüzhet
 1931 *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numûneleri*, İstanbul.
 1936 *Türk Şâirleri*, III, İstanbul.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet
 1952 *Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul.
- ERTEM, Sadri
 1939 *Hiciv ve Mizah, Fikir ve San'at*, İstanbul

EŞREF

- 1902 *Deccal* (I. Kitap), Mısır.
 1907 *Deccal* (II. Kitap) Mısır.
 1928 *Eşref'in Küliyatı*, İstanbul
 1946 *İran'da Yangın Var.*, İstanbul, (2. Baskı)

FARES, Birchir

- 1993a "Hicâ", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) V/1: 473-475.
 1993b "İrz", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), V/2 : 680

FATİN

- 1271 *Tezkire-i Hâtimetü'l- Eş'ar* (Fatin Tezkiresi) İstanbul.

FRANCE, Hektor

- 1902 "Humour", *La Grande Encyclopedie*, XX: 401-403

FEHİM

- 1991 *Fehim-i Kadîm Dîvânı*, (Haz. Tahir Üzgör), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

G. R.

- "Satire", *Ancyclopaedia Britannica*, XX: 6-7.

GÖÇGÜN, Önder

- 1988 *Şair Eşref*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
 1991a "Tokatlı Kânî" *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayını, , 153-160.
 1991b "Ziyâ Paşa'nın Bir Şiiri", *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayını, 169-174.
 1991c "Tanzimat Devrinin Bir Hiciv Abidesi, Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme'si", *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayını, 175-201

GÜFTİ

- T.Y. *Teşrifâtü's- şu'arâ*, (Güftî Tezkiresi) İst. Ün. Ktp, Ty.1533

GÜLEÇ, Seyit

- 1950 "Nâbî Dîvânında Hiciv ve Mizah", (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi, Tez No: 2802

GÜVEMLİ , Zahir(Der)

- 1955 *Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, Varlık Yayınları,.

HASAN ÇELEBİ

- 1989 *Tezkiretü's- şuarâ* (Hasan Çelebi Tezkiresi), (Haz. İbrahim Kutluk), 2. Baskı, I-II , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

HAYÂTİ

- 1251 *Tuhfe Şerhi*, İstanbul.

- HİSAR, Abdülhak Şinasi
 1958 Geçmiş zaman Fıkraları, İstanbul. Hilmi Kitabevi.
- HOLMAN, G. Hugh
 "Satire", *Ancyclopedia Americana*, XXIV: 294-295
- HOROVITZ, J.
 1993 "Ebu Dülâme", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IV: 16.
- HUART, Cleman
 1993 "Arap Tarihi", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), I: 227, II: 337.
- HUSAYN, Muhammed Muhammed
 1947 *Al Hicâ va'l Hicâ'ûn fil-Câhiliyye*, Kahire .
- HÜSEYİN RİFAT
 1944 "Eşref Nasıl Yazardı?" *Vakit Gazetesi*, 5 Aralık 1944: 4.
- İBN MANZÛR
 1307 *Lisânü'l Arab*, Kahire .
- İNAL, Mahmud Kemâl
 1928 "Nef'i'ye Dâir", *TTEM*, İstanbul, 19.
- 1969 *Son Asır Türk Şâirleri*, İstanbul, I-IV.
- İPEKTEN, Haluk
 1973 *Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara.
 1983 *Bâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara
 1986 *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri* Erzurum.
- İPEKTEN, H., M. İSEN, T. KARABEY, N. OKÇU, R. TOPARLI
 1988 *Tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- İSEN, Mustafa
 1980 Tezkire, "Heşt- Behişt" (Haz. Mustafa İsen) , İstanbul.
 1990 *Latîfî Tezkiresi* , (Haz. Mustafa İsen) Ankara .
 1993 *Acıyı Bal Eylemek "Türk Edebiyatında Mersiye"*, Ankara, Akçağ Yayınları
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ
 1993 İstanbul, Millî Eğitim Basımevi,
- İZ, F. ve G. KUT
 1985 "Ahmed Daî", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul, II: 109-110.
 K. 357/1
- I.Y. Mecmu'atü'l- eş'âr, Köprülü Kütüphanesi, II.K. 357/1

- K. 422/1
 I.Y. Hevâiyyât ve Hezliyyât, Köprülü Kütüphânesi, II. K. 422/1
 KABAKLI, Ahmed
 1973 *Türk Edebiyatı*, 4. Baskı, İstanbul, I-III.
 KAPLAN, Mehmet
 1948. *Namık Kemal*, İstanbul.
 1993 "İlâşmet", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) V/I: 354-355
 KARAHAN, Abdülkadir
 1954 *Nef'i*, İstanbul, Varlık Yayınları
 1961 "Vesîkalar Işığında Nef'i'nin Hayatından Çizgiler", *Türk Dili Dergisi*, İstanbul, III: 29.
 1985 *Nef'i Divanından Seçmeler*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
 1993a "Nev'î-zâde Atâî", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IX: 226-228
 1993b "Mesîhî", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) VIII. s. 124.
 1993c "Nef'î", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IX: 177-179.
 KOCATÜRK, Vasfi Mahir (Der)
 1963 *Dîvân Şiiri Antolojisi*, Ankara, 2. Baskı
 1970, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
 KORTANİAMER, Tunca
 1977a Ahmed-i Da'î ile İlgili Yeni Bilgiler, *Türkoloji Dergisi* (A.Ü/D.T.C.F.) VII: 103-138.
 1977b "Ahmed-i Da'î, Mütâyebeât", *Türkoloji Dergisi*, (A.Ü/D.T.C.F.) VII: 138-147.
 1984 "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Ege Üniversitesi), II: 83-116.
 KÖPRÜLÜ, M. Fuad
 1917 "Hamâme", *Yeni Mecmua*, 13: 253-256.
 1928 "Edimeli Güftî", *Milli Mecmua*, 108-109.
 1931 *Eski Şâirlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul.
 1933, "Anadolu Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umûmî Bir Bakış, XV. Asır", *Yeni Türk Mecmuası*, I, 5: 383, İstanbul.
 1993 "Bâkî", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), II: 243-253.
 KÖPRÜLÜ, Orhan Fuad
 1993 "Tatin", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IV: 528
 KÖROĞLU, Kâzım
 1969 *Eş'ar ve Hatıratından Ahfada Yadgâr*, Konya.

- KUDRET, Cevdet
1953 Eşreften Hicviyeler, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- KUFRALI, Kasım
1993 "Beşşâr" *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.) II: 574-576.
- KURNAZ, Cemâl
1987 Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını
1992 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz) Ankara, Diyânet Vakfı Yay.
- KUT, Günay
1974 "Gazâlî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektub ve Ona Yazılan Cevaplar", *Belleten* (TDAY 1972-1973), 223-252.
- KUTAY, Cemâl
1956, "Şâir Eşref'in Gurbet Günleri", *Tarih Sohbetleri I*, 271- 279.
- KÜÇÜK, Sabahattin
1988, *Bâkî Divânından Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÜLEKÇİ, Numan
1989, *Ganî-zâde Nâdirî ve Divânından Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edib
1949 "Nefinin Bilinmeyen Birkaç Şiiri", *A.Ü./D.T.C.F. Dergisi*, Ankara, VIII, 2: 287-294.
- LAMMENS, H.
1993 "Ahtal", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), I: 226-227
- LATÎFÎ
1314 *Tezkire-i Latîfî* (Latîfî Tezkiresi), İkdâm Matbaası, İstanbul.
- KÂNÎ
T.Y. *Letâyif ü Hezliyyât-ı Kânî*, İstanbul Üniversite Kütüphânesi Ty. 3027.
- LEVENT, Agah Sırrı
1988 *Türk Edebiyatı Tarihi, Giriş*, 3.Baskı, T.D.K., Ankara.
- M. 439
T.Y. *Lamî'î Külliyyatı*, Millet Ktp. Ali Emîrî (Manzum) No: 439.
- M. 558
T.Y. *Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmuası*, Millet Ktb., Ali Emîrî (Manzum) No: 558
- M. 768

- T.Y. M. 769 *Mecmu'a*, Millet Ktb. Ali Emîrî (Manzum) No: 768
- 1284 M. 1027 *Mecmu'a*, Millet Ktb., Ali Emîrî (Manzum) No: 769
- T.Y. M. 1125 *Sihâm-ı Kazâ*, Millet Ktb. Ali Emîrî (Manzum) No: 1027.
- T.Y. *Letâyif-i Kânî ve Hezliyat-ı Surûrî*, Millet Ktb. Ali Emîrî (Manzum) No: 1125
- MAŞTAKOVA, Elene 1.
- 1972 *İz, İstarii Satiri i Yumora v Turetkoy Litarature (XIV-XVII vv)* Moskva
- MASSE, Henri
- 1993 "Rûdakî", İslam Ansiklopedisi (M.E.B.), IX, 761-763.
- MEHMED SÜREYYA
- 1308 *Sicill-i Osmânî*, I- IV, Matba'a- i Âmire, 1308-15, İstanbul.
- MEHMED TAHİR
- 1333 *Osmanlı Müellifleri*, I- III, Matba'a-i Âmire, İstanbul.
- MENGI, Mine
- 1977, "Harnâme Kime Sunulmuştur". *Türkoloji Dergisi* (A.Ü. / D.T.C.F.) VII: 79-83.
- 1987 *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, .
- 1994 *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Akcağ Yayınları.
- MESÎHÎ
- 1995 *Mesîhî Divânı* (Haz. Mine Mengi), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını,
- MÜSTAKİM ZÂDE S. Sadettin
- 1986 "İstılahatü'-ş-Şi'riyye", (Haz. Harun Tolasa), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul Üniversitesi), 1980-86, XXIV-XXV: 363-380.
- N. 4967
- T.Y. NÂBÎ *Mecmu'a*, Nuruosmâniye Kütüphanesi, No: 4967
- 1993 "Nâbî Divânı", (Haz. Ali Fuat Bilkan, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- 1995 *Hayriyye-i Nabî*, (Haz. Mahmut Kaplan), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, .

- NÂCI (Muallim)
- 1986 *Osmanlı Şâirleri*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- 1996 *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz. M. A. Yekta Saraç) İstanbul, Risâle Basın- Yayın LTD.
- NAİMÂ
- 1280 *Nâimâ Tarihi*, III, İstanbul.
- NEFÎ
- 1269 *Türkçe Dîvan*, İstanbul.
- 1993 *Nefî Dîvânı*, (Haz. Metin Akkuş), Ankara, Akçağ Yayınları.
- NUR, Rıza
- "Türk Şiiri Hakkında Mütâlâlar VIII", *Tanındağ Mecmuası*, 15: 3.
- OCAK, F. Tulga
- 1987 "Nefî ve Edebiyatımızdaki Yeri" *Ölümünün Üçyüellinci Yılında Nefî*, 1-44, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, "Nefî İçin Söylenmiş Bir Hiciv Beyti Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, V, 1:19
- OLGUN, Tahir
- 1931 *Edebiyat Târihimize Dâir Manzum Bir Muhtıra*, İstanbul.
- 1949 *Germiyanlı Şeyhî ve Har-nâme'si*, Giresun.
- 1973 *Edebiyat Lügatı*, (Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul, Enderun Kitabevi.
- ONAN, Kenan
- 1961 *Hiciv Üstadları: Neyzen Tevfik, Şâir Eşref*, İstanbul.
- ONAY Ahmet Talat
- 1992 *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.) Cemal Kurnaz, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- 1996a *Türk Halk Şiirinin Şekil ve Nev'ileri*, (Haz.) Cemal Kurnaz, Ankara
- 1996b *Türk Şiirlerinin Vezni*, (Haz.) Cemal Kurnaz, Ankara.
- ORHON, Orhan Seyfi
- 1951 *Hicivler*, Ankara, Doğu Matbaası.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya
- 1928 "Eşref ve Mezar Taşı", *İkdam Gazetesi*, 10.6.1928. İstanbul.
- PAKALIN, M. Zeki
- 1946 "Resmî Siciline Göre Şâir Eşref", *Akademi Mecmuası*, I, 4: 19-21 İstanbul.

- PAKALIN, O. Zeki
1983 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, I-III.
- RÂGİP PAŞA
1252 *Ragıp Paşa Divânı*, Mısır, Bulak.
- RÂMİZ
1994 *Adab-ı Zürefâ* (Râmiz Tezkiresi), (Haz. Sadık Ertem), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- RECAİZÂDE M. EKREM
1305 *Küdemâdan Birkaç Şâir*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul.
- REFÎ'-İ KÂLÂYÎ
1284, *Divan-ı Refî'-i Kâlâyî*, İstanbul, Fatih Matbaası, (taşbaskı).
- RİZÂ
1316 *Tezkire-i Rızâ* (Rızâ Tezkiresi), İstanbul, İkdâm Matbaası.
- RIYÂZÎ
T.Y. *Riyâzü'ş-Şu'arâ* (Riyâzî Tezkiresi) Nuruosmâniye Kütüphânesi, No: 3724
- S. 10/3
T.Y. *Hicviyât-ı Nâdide*, Süleymaniye Ktp. Tarlan No: 10/3
- S. 76
T.Y. *Mecmu'a-i Eş'ar ve Fevâ'id*, Süleymaniye Ktp. Tarlan No: 76.
- S. 246
T.Y. *Nef'-i Divânı*, Süleymâniye Ktp. M. Arif, M. Murad No: 246
- S. 481
T.Y. *Lâmi'î Divânı*, Süleymâniye Ktp. Lala İsmâil Efendi No: 481.
- S. 763
T.Y. *Mecmu'a*, Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi No: 763.
- S. 1414
T.Y. *Ravzatü'l- kübrâ*, Süleymâniye Ktp. Murat Molla No: 1414
- S. 1660
T.Y. *Mecmu'a* (Süleyman Faik), Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi No: 1660.
- S. 2877
T.Y. *Atâyî Külliyyatı*, Süleymâniye Ktp. Es'ad Efendi No: 2877.
- S. 3629
T.Y. *Dâfi'ü'l Gumûm ve Râfi'u'l- Humûm*, Süleymâniye Ktp. Es'ad Efendi, No: 3629.

- S. 3873
 T.Y. Âdâb-ı Zurefâ, Süleymaniye Ktb. Esad Efendi No:3873
 SÂLİM
 1315 Tezkire-i Sâlim (Sâlim Tezkiresi), İstanbul.
 SCHAADE, A.
 1993a "Carir", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), III : 109
 1993b "Ferezdak", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IV: 556-558
 SEHÎ
 1325 Tezkire-i Sehî (Heşt Bihişt), İstanbul
 1980 Tezkire "Heşt Bihişt", (Haz. ve Sad. Mustafa İsen), İstanbul
 Tercüman 1001 Temel Eser,
 SEMİH, Mehmet (Der.)
 1983 Türk Şiirinde Hiciv, Taşlama, Yergi, İstanbul.
 SEVGİ, A. ve M. Özcan
 1996 Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine
 Makaleleri, İstanbul, Sözler Yayınları,
 SOLOK, Cevdet Kudret
 1953 Eşref'ten Hicviyeler, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
 SURÛRÎ
 ? Hezliyât-ı Surûrî, İstanbul.
 ŞATIM, Mustafa
 1943 Şair Eşref'in Hayatı, İzmir.
 ŞEMSEDDİN SAMÎ
 1308 Kâmusü'l-A'lâm, İstanbul
 1902 Kâmûs-ı Türkî, İstanbul.
 ŞEYHÎ (Germiyanlı)
 1990 Şeyhî Dîvânı, (Haz. M İsen ve C. Kumaz), Ankara, Akçağ
 ŞEYHÎ (Mehmed)
 Vekâyi'ü'l-Fuzalâ, Nuruosmaniye Ktp. No: 2945
 ŞİNASÎ
 Müntehâbât-ı Eş'ar, İstanbul.
 TANPINAR, Ahmet Hamdi
 1976 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 4.Baskı, İstanbul, Çağlayan
 Kitabevi.
 TARLAN, Ali Nihad
 1944a İran Edebiyatı, İstanbul.
 1944b Nef'inin Farsça Divanı Tercümesi, İstanbul.

TAŞKINLI, Seniha

"George Bernard Show ve Hiciv Dramı", (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), Tez No: 1510, İstanbul Üniversitesi.

TEKİN (Alpay), Gönül

1993 "Riyâzî", *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IX: 751,

TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1946 "XVII. Asır Şairlerinden Güftî ve "Teşrifat-üş-Şüera" 'sı" (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi. Tez No: 1243 (Faruk Demirtaş)

1968 *Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul.

1971 *Şeyhî'nin Harnâmesi*, İstanbul.

TOLASA, Harun

1983 *Selî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16. Y.Y.'da Ebediyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.

TURAL, Sadık Kemal

1982 *Zamanın Elinden Tutmak*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.

TÜRÇE SÖZLÜK

1988 Türk Dil Kurumu, I-II, Ankara.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

1971 "Hiciv veya Hicviye" XIX: 221- 222, M.E.B., Ankara.

T.D.L.K.

1992 *Türk Dünyası El Kitabı, Üçüncü Cilt, Edebiyat*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,

T.Y.D.K.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu
I: XII-XVI Asır, II: XVII. Asır.

ULUNAY Refî'i Cevad

1957 "Hicivler ve Küfürler", *Milliyet Gazetesi*, 22.7.1957

UZUN, Fahri

1964 *Bütün Eşref*, İstanbul. İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.

Ü. 319

T.Y. *Hezliyat-ı Atâyî*, İstanbul Üniversite Ktp. Ty. 319.

Ü. 511

T.Y. *Sihâm-ı Kazâ*, İstanbul Üniversite Ktp., Ty. 511.

Ü. 1532,

T.Y. *Mecmu'a*, İstanbul Üniversite Ktp., Ty. 1532

Ü. 1653

T.Y. *Sihâm-ı Kazâ-yı Nef'i Efendi*, İstanbul Üniversite Ktp. Ty. 1653.

- Ü.1679
T.Y. *Divânçe-i Mantıkî*, İstanbul Üniversite Ktp. ,Ty.1679.
- Ü. 1822
T.Y. *Divân-ı Hicv-i Gazeliyyât-ı Nâbi*, İstanbul Üniversite Kütüphânesi Ty. 1822/2.
- Ü. 2816
T.Y. *Divân-ı ez Gazeliyyât-ı Hevâyî*, İstanbul Üniversite Ktp. . Ty. 2816.
- Ü. 2889
T.Y. *Mecmu'a*, İstanbul Üniversite Ktp., Ty. 2889.
- Ü. 3004
T.Y. *Sihâm-ı Kazâ ve Hiciv Mecmu'ası*, İstanbul Üniversite Ktp. Ty. 3004
- Ü. 3005
T.Y. *Hezliyyât-ı Bahâyî-i Küffî*, İstanbul Üniversite Ktp., Ty. 3005.
- Ü.3027
T.Y. *Letâif üHezliyyât-ı Kânî*, İstanbul Üniversite Ktp. ,Ty. 3027.
- Ü. 3240
T.Y. *Mecmu'a-i Letâif Gencine-i Me'ârif*, İstanbul Üniversite Ktp. ,Ty. 3240
- Ü. 3298.
T.Y. *Mecmu'â*, İstanbul Üniversite Ktp. , Ty. 3298
- Ü. 5571
T.Y. *Mecmu'â*, İstanbul Üniversite Ktp. , Ty. 5571
- Ü. 9577
TY. *Mecmu'a (Süleyman Fâik)*, İstanbul Üniversite Ktp. Ty. 9577
- ÜNVER,İsmâil
1987 "Övgü ve Yergi Şâiri Nefî", *Ölümünün Üçyüz Ellinci Yılında Nefî*, 45-78, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- 1993 "Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, XI, 1: 51-91, Ankara.
- ÜZGÖR,Tahir
1991 *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, .
- WIGGINS,Robert A.
1970 "Satire", *Ancyclopedia Enternasional*, Newyork, XVI: 213
- YAHYÂ BEĞ
1977 *Yahyâ Beğ Divânı* (Haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul, I İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

YATMAN, Mustafa

- 1989 *Osman-zâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler*, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayını.

YÖNTEM Ali Canip

- 1927b "Şakacı Fakat Tahilsiz Şâir Üsküdarlı Sırrı" *Hayat*, 55:44-45
 1928 "Dürri" *Hayat*, 69: 323-324.
 1993 "Tehim" *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), IV: 538.
 1996a "Nabi" (Haz. A. SEVGİ ve M. Özcan) *Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, 97-117, İstanbul.
 (1944)
 1996b "Nef'i'nin Gazelleri" (Haz. A. SEVGİ ve M. Özcan), *Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, 79-83, İstanbul.
 (1927)
 1996c "Sünbülzade Vehbi" A. SEVGİ ve M. Özcan, *Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, 322-347, İstanbul.
 (1946)
 1996d "Reis-i Şâirân Osman-zâde Tâib", (Haz. A. SEVGİ ve M. Özcan) *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, 97-117
 (1929)
 1962 "Her yönü ile Namık Kemal", *Yakın Tarihimiz*, 40: 3-6

YÜCEBAŞ, Hilmi

- 1953 *Türk Mizahçıları -Nüktedanlar ve Şâirler-* İstanbul.
 1958 *Şâir Eşref, Hayatı-Hatıraları-Şiirleri*, 2. Baskı, İstanbul.
 1976 *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*, 2. Baskı, İstanbul.

YÜKSEL, Sedit

- 1977 "Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri", *Türkoloji Dergisi* (A.Ü.D.T.C.F.) VII: 23-34

YÜMNİ

Tezkiretü'ş-şuarâ (Yümnî Tezkiresi) Millet Kütüphanesi .
 Ali Emîrî (Tarih) : 780.

ZEKERİYYA A.

- ? "Hica", (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi, Tez No: 153

Zeydan, Corci

- 1328 *Medeniyyeti İslamiyye Târîhi*, (Çev. Zeki Megamiş). İkdâm
 (1902) Matbaası, İstanbul.

ŞAHİS VE YER ADLARI DİZİNİ

- A. Crimski: 2
 A. P. Kanjdan: 2
 Abbas Efendi: 375
 Abdî (Şebinkarahisarlı), 75, 93
 Abdî, 123, 199, 218, 259
 Abdulaziz Çelebi: 161
 Abdulhalim-zâde, 360
 Abdülkerim Abdulkadiroğlu: 420
 Abdullah b. el- Za'har: 14
 Abdullah b. Revaha: 15, 16
 Abdullah b. Zibârâ: 15
 Abdullah Cevdet: 120
 Abdullah Hatifi: 248
 Abdullah: 463
 Abdurrahim (Bkz. Tatar Rahmî): 377
 Abdurrahman İmâdî: 321
 Abdurrahman (Bkz. Hevâyî): 363, 364
 Abdü'l-Mâlik: 20
 Abdü's-Samed: 253
 Abdülgani Efendi: 301
 Abdülhayy: 297
 Abdüllatif Paşa: 423
 Abid b. el-Ebras: 12, 13
 Âbid: 463
 Adana: 71, 177, 394, 395, 402, 403, 415, 429, 465
 Âdem: 334, 434
 Adlî: 84, 110, 374
 Adnî (Mahmud Paşa): 233
 Aesop: 10
 Afrika: 171
 Aga Şapûr: 347
 Ağırşak Çelebi: 458
 Agop Paşa: 169
 Agras: 250, 253
 Ağlasun: 122
 Ahdî: 36, 248, 249, 281, 286, 288, 290
 Âhî: 165, 241, 268, 270
 Âhî-zâde Abdulhalim, 308
 Ahkerî: 342
 Ahmed Çelebi (Bursalı): 129
 Ahmed Çelebi (Tıflî): 344
 Ahmed Efendi (İstanbulu Beyânî): 349
 Ahmed Hamdi Tanpınar: 415, 419
 Ahmed İbn-i Nâim: 23
 Ahmed Nâim Efendi: 71
 Ahmed Paşa, 165, 233, 256, 273
 Ahmed Şubaşı: 328
 Ahmed-i Dâî: 171, 205, 220, 221, 228
 Ahmed: 353, 367, 435
 Ahmedî: 217, 220, 221, 226, 227, 228, 229, 230
 Ahmet Talat Onay: 296
 Ahlak: 19
 Aktefî: 329, 343
 Akvân: 25
 Akçadağ: 429
 Akçahisar: 429
 Akçisar: 210, 304
 Akşehir: 211, 250, 253
 Akca Memi, 296
 Akşehir: 304, 429
 Alesno Bombacı: 3
 Ak (Gelibolulu), 38, 48, 50, 53, 67, 72, 84, 156, 161, 202, 241, 248, 249, 250, 255, 213, 242, 264, 265, 267, 274, 287, 312, 331, 332
 Ak (İstanbulu): 93, 207
 Ak, 198,
 Ak (Bkz. Allâme): 383
 Ak (Gıftî) 348, 381, 424
 Ak Bey, 155
 Ak Canip (Yöntem): 68, 70, 353, 362, 373
 Ak Paşa, 46, 58, 139, 169, 268, 270, 299, 414, 415, 416, 417, 437
 Ak Südvî, 422
 Allâme, 80, 81, 108, 109, 152, 192, 212, 351, 352, 384, 385, 386, 459, 461, 464, 465, 472
 Almanya: 275
 Amasya: 221, 226, 247, 272, 414
 Âmil Çelebioğlu: 43
 Âmir b. Tufayl: 11
 Âmir b. el- Hind: 13
 Âmir b. Gülsüm: 12, 13
 Âmir: 240
 Anadolu: 172, 219, 282, 283, 293, 330, 350, 395, 455
 Andelibî: 194, 222, 266, 273
 Anibal: 475
 Ankâ: 139, 143
 Ankara: 226, 228
 Antep, 216, 406
 Arabacı-zâde: 118, 374
 Arabistan: 10, 14, 16, 237, 379
 Araç: 151
 Arap İzzet: 431
 Archilochus: 9
 Arif Paşa (Üsküdarlı), 434
 Ârif-zâde: 373
 Ârif: 447, 455

- Ârifî Hüseyin Çelebi: 179
 Ârifî: 280
 Aristo: 6
 Arracan: 25
 Âsım: 313
 Askerî (Edirneli): 201, 202
 Aşçı-zâde Hasan Çelebi, 36, 61
 Âşık Çelebi, 33, 36, 53, 56, 57, 61, 66, 88, 135, 156, 161, 230, 240, 241, 242, 248, 251, 255, 257, 260, 262, 266, 267, 268, 270, 272, 274, 275, 276, 278, 282, 283, 284, 288, 290
 Âşık Ömer: 381, 393
 Âşık Paşa: 220
 Âşkî: 53, 344, 351, 352
 At meydanı: 65
 Atâ Çelebi (Atâyi): 286
 Atina: 171, 414
 Avrupa, 158, 165, 199, 206, 418, 417, 422, 424, 477, 478, 480
 Avusturya: 167, 201, 388
 Ayas Bey: 226
 Ayas Paşa: 267
 Aydın Dede: 452
 Aydın: 217, 219, 304
 Ayıntab (Antep) 397
 Aynî (Antepî). 37, 49, 54, 76, 127, 138, 225, 397, 398, 403, 406, 407, 409, 463
 Ayvansaray: 114, 158
 Azerbaycan: 28
 Azizi Bey: 291
 Bâdi. 81, 383, 384, 459
 Bağdat, 25, 58, 244, 325, 328, 387, 388, 428
 Bahâyi (Küfri): 77, 87, 92, 95, 103, 108, 141, 143, 218, 338, 339, 340, 341, 343, 441, 447
 Bahâyi (Küfri). 133, 135, 185, 223, 348, 397, 440
 Bahri: 87, 372
 Bahsi: 119, 155, 302
 Bahşi: 141, 266, 344, 345, 346
 Bâkî Paşa, 125, 174
 Bâkî, 157, 218, 222, 267, 281, 282, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 447
 Balıkesir: 266, 267, 270
 Balıkpazarı: 67
 Baltacı Mehmed Paşa: 174, 203, 355
 Basiri, 54, 56, 76, 148, 154, 218, 222, 244, 246, 247
 Basra: 18, 249
 Başsar B. Burd: 23
 Batlamyos: 457
 Batlankabûr: 323
 Bayburul Zihni: 40
 Bâyezid Çarşısı, 71
 Bâyezid, 227, 239
 Bâyezid-i Bistâmi, 91
 Bayram Paşa: 46, 68, 69, 167, 312
 Bec: 176, 383, 450
 Behaklı Hasan: 455
 Behcet: 365, 366
 Behcetî: 40, 447
 Bekri: 394
 Belgrad: 299, 476
 Belig: 41, 313, 351
 Bergama, 213
 Beşiktaş: 67, 72, 250
 Beşsar b. Burt: 23
 Beyânî: 238, 252, 262, 282, 284, 349, 353
 Beykoz: 266, 477
 Bîsâtî: 251
 Bîsûtân: 142
 Bichr Fares: 7
 Birgili Mustafa Efendi: 330
 bnü Sinâ: 6
 Bodur 'İsâ: 159
 Boğdan: 212
 Bolayır: 255, 275
 Bolu: 388
 Bolvadin: 282
 Bonapart: 417, 475
 Bosnâ-Hersek: 414
 Bosna: 421, 422
 Boşnak-zâde: 366
 Boynu Eğri Mehmet Ağa: 69
 Bozburun: 242
 Bozok: 400
 Buhturî: 25
 Buldan: 429
 Bursa: 62, 63, 217, 221, 229, 233, 241, 242, 250, 258, 280, 375, 404
 Bükreş: 380
 Câfer Çelebi (Bursalı): 260
 Câmî: 274
 Can Memi: 286, 287, 289
 Canik: 414
 Carir: 20, 382
 Cavlak Ahmed Paşa: 136
 Celâl Paşa: 434
 Celâlî Canbalatoglu: 297
 Celili: 95
 Cem Sultan: 164
 Cem'i Çelebi: 198
 Cemâlî: 222, 282
 Cemâlî'd-din-i İsfahânî: 28
 Cengiz: 432
 Cervantes: 10, 34
 Cevri: 218, 335, 336, 338, 344, 351, 447
 Çağırıcı Şeyhî,

- Çakşırı Şeyhî, 135, 218, 221, 233, 235, 268, 270
 Çaldır: 471
 Çalık Ahmed Aga: 452
 Çapakur: 429
 Çengel: 439
 Çeste Bâli: 72
 Çeşmî: 131, 331, 332
 Çiftelerli Osman Ağa: 321
 Çingene Ali: 400
 Çivi-zâde: 456
 Çorum: 216
 Çukacı-zâde: 458
 Dâ'î (Kastamonulu): 53
 Dabel: 22
 Daday: 429
 Dâdî: 383, 384, 459
 Damad İbrahim Paşa: 368, 372
 Dârende: 216
 Darri: 312
 Davud Efendi: 100, 409
 Dâvûd-ı Basirî: 138
 Deccâl: 118, 436, 473
 Defterdar Bâkî: 307
 Defterdâr İskender Çelebi: 195
 Defterdâr-zâde: 281
 Deli Kostâ: 81
 Deli Lutfî: 71
 Deli Râşid: 413
 Dellak 'Arab: 296
 Denizli: 257
 Develi: 79
 Dib oğlu: 163, 408
 Dilirî: 194
 Div Ali: 453
 Divâne Hüsrev: 162
 Diyarbakır: 433
 Doktor Abdullah Cevdet: 155
 Drama: 409
 Duâyî: 177
 Duhânî Bey: 253
 Dursun: 65, 88
 Dülger Bâli: 176
 Dürri-zâde Mustafa Efendi, 62
 Dürri: 39, 128, 138, 458
 Dürücân: 457
 Düv oğlu: 90
 I. Maştakova, 1, 220, 232
 I. Maştakova, 31
 â Vâlibe: 23
 ü Nüvvas: 23
 ü Süfyan b. el-Hâris: 15
 ü Cehil: 129, 142
 Dülâme: 23
 İammam: 25
 Ebu's-Suud Efendi: 43, 258
 Ebûbekir Kânî, 40, 41, 42, 76, 80, 87, 108, 141, 150, 152, 158, 192, 212, 223, 224, 365, 366, 381, 382, 383, 384, 385, 461, 459
 Ecri: 447
 Edhem: 36
 Edirne kapı: 267
 Edirne: 67, 111, 212, 213, 221, 226, 229, 230, 238, 240, 247, 285, 290, 291, 296, 301, 312, 348, 354, 363, 367, 369, 421, 452, 453, 457, 458
 Eflak: 141, 212
 Eflâtûn: 439
 Efrenc, 146, 373, 422
 Egriboz, 264
 Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa: 46, 100, 162, 167, 168, 437, 439
 el Me'mûn: 22
 el-Buays: 20
 el-Buhturî: 23
 el-Hutâye: 17
 El-Mehdi: 23
 el-Mütelemmis: 12, 13
 Elmas Mehmed Paşa: 354
 Elvanoğlu Ali Paşa: 249
 Emânî: 195
 Emir Süleyman: 171, 226, 229, 230
 Emri, 151, 157, 222, 281, 282, 294, 295
 en-Nâbigâtü'z-Zübyânî: 12
 Endek: 458
 Enverî: 270, 345
 Ercüment Ekrem Talu: 226
 Erjenk: 345
 Ermenistân: 90
 Erzurum, 312, 313, 424
 Esad, 399
 Esad-zâde Mehmed Şerif Efendi: 395
 Eski Zagra: 173, 181, 182, 343, 388, 389, 392, 395, 396, 463, 464
 Eskici-zâde: 159, 265
 Eskişehir: 457
 Estergon Kalesi: 199
 Eşek Hasan: 80
 Eşekci Hamza: 400
 Eşekçi-zâde: 400
 Eşref, 3, 45, 112, 113, 120, 128, 130, 155, 166, 169, 170, 177, 178, 180, 184, 185, 196, 208, 209, 210, 212, 225, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436
 Eyüp semti: 275
 Eyyüp Paşa: 215, 333, 334
 Fahrî Çelebi (znikli): 143
 Fakirî: 188
 Fânî: 86
 Faruk K. Timurtaş: 231

- Fasîhi: 447
 Fatîn: 40, 46, 47, 71, 74, 105, 111, 118, 121, 123, 125, 126, 129, 148, 156, 158, 160, 177, 189, 225, 365, 394, 410, 411, 413, 414, 421, 468
 Fâtih Sultan Mehmed, 53, 65, 121, 205, 233, 238
 Fatsa: 429
 Fâzıl Ahmet Aykaç: 226
 Fâzıl Bey, 365, 410
 Fâzıl Paşa, 40, 83, 107, 120, 158, 159, 161, 214, 225, 415, 416, 417, 419, 421, 423, 427, 466, 474, 479
 Fâzıl Paşa, 174
 Fazlı Paşa: 470
 Fazl-i leng: 152
 Fazlî, (Edirneli) 151
 Fedâî: 141, 341
 Fehîm-i kadîm, 188, 214, 215, 121, 333, 334
 Fenarî-zâde: 234, 241
 Fenâyî: 53
 Fennî: 224
 Ferazdak: 18, 21, 274, 382
 Ferhâd: 142, 428
 Feridî (Üsküplü), 144
 Feridî: 54, 124, 268, 270, 271, 272
 Feridun Bey: 414
 Ferit Öngören: 32
 Ferrûhi: 268, 270
 Fevrî Ahmed Efendi: 183
 Feyzî (Topkapılı), 351
 Feyzi: 147, 351
 Feyzullah (İstanbul): 351
 Feyzullah, 351
 Fırsatî: 132, 147, 222, 316, 328, 342, 447
 Firt: 217, 257
 Fığânî: 65, 66, 67, 167, 222
 Fikrî: 248
 Filibe: 255
 Firâkî: 284, 332
 Fırvun, 408, 304, 393, 422, 472
 Fırdı (Uzun): 48, 164, 221, 273, 314
 Fırdı-i Tûsî: 26, 48, 164
 Fırsat: 206
 Fırd Köprülû: 32, 230
 Fırd Paşa, 414, 418, 424, 476
 Fırdî, 51, 181, 182, 194
 Fırdî: 289
 Fırd Köprüsü: 208
 Fırd: 237, 260, 261, 263, 288, 404, 414
 Fırd Nâdirî: 46, 155, 222, 301, 303
 Fırd karağaç: 429
 Fırd: 429
 Gassan b. Züheyl b. Süleyt: 20
 Gazâlî Deli Birader: 36, 38, 50, 72, 73, 204, 211, 222, 250, 251, 253, 254
 Gazanfer Ağa: 301
 Gâzî Giray: 201
 Gazne: 27
 Gazneli Mahmud: 3, 48, 164
 Gekbüze: 477
 Gelibolu: 255, 264
 Germiyan: 226, 282, 370
 Gevherî: 381
 Girid, 108, 354, 474, 476
 Göle: 199
 Gubârî (Hamidli): 274
 Gubârî: 222
 Gurûrî: 399
 Güftî (Edirneli): 95, 142, 192, 223, 343, 348, 349, 350, 351
 Gülenbe: 429
 Gülşehrî: 227, 228
 Gümülcine: 304
 Gürcü Mehmed Paşa, 46, 61, 67, 117, 127, 167, 168, 306, 312, 376, 437
 Güre Kedi: 137, 234
 Haccac: 18, 20, 78, 90, 112, 299, 393, 432, 480
 Hacı Beştaş Veli: 283, 230
 Hacı Hasan-zâde: 129, 266
 Hacı Molla: 391, 392
 Hacı Veli: 145
 Hacivat: 383
 Hadım Ali Paşa: 235, 236
 Hadım Hasan Paşa: 293
 Hadîdî: 265
 Hâdi-zâde: 457
 Hâfız Mûsâ Efendi: 394
 Hâfız-ı Leng: 151
 Hâfız: 283
 Hâfızî (Bursalı): 349
 Hâkânî-i Şîrvânî: 27, 307, 439
 Hâkî (Kastamonulu): 49
 Hakîm Sanâî: 27
 Hakkı Bey: 466
 Halep, 25, 109, 260, 292, 297, 321, 330, 355, 360, 361, 368, 375, 387, 428
 Hâlet Efendi: 64, 328, 404, 406
 Hâletî, 338, 342
 Hâlî: 329
 Halic: 434
 Halid Bey: 409
 Halil Nihat Boztepe: 226
 Halil Paşa: 92, 437
 Halim Bey: 156, 413
 Hâlis: 83
 Hamdî: 241, 368

- Hamid ili: 122
 Hâmid (Abdülhak): 4
 Hammaloğlu (Bursalı): 234
 Hamzâ: 468
 Hamzavî: 220
 Hançerli Bey: 404
 Haraccı Hüsâm: 144
 Harace: 9
 Harîmî: 270
 Hasan Abdal: 216
 Hasan Çelebi, 33, 40, 61, 65, 172, 230, 234, 236, 240, 244, 246, 247, 255, 258, 262, 265, 282, 284, 288, 289, 291, 338
 Hasan Paşa oğlu Hacı Ali Beg: 71
 Hasan Paşa-zâde, 354
 Hasan Paşa: 170, 433, 434
 Hasan: 406
 Hasankale: 309, 312
 Hasbî: 56
 Hassan b. Sâbit: 7, 14, 16, 19
 Haşmet: 37, 46, 61, 62, 63, 101, 146, 224, 375, 376, 377, 380, 407
 Hâtemî, 171
 Hâtîmî Bey: 291
 Hayâlî Bey: 46, 52, 53, 71, 119, 153, 218, 222, 254, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 279
 Hayâtî, 65, 221, 233,
 Hayâtî-zâde Mehmed Said Efendi, 395
 Hayâtî Efendi: 387
 Haydar Re'is: 288
 Haydâr: 467
 Hayreddin Paşa: 75
 Hayret Efendi: 209
 Hayretî: 276, 447
 Hayrî (Türk Hayrî): 413
 Hayrî: 225
 Hayrî Bey, 108
 Hayrî Efendi, 83, 416
 Hayret-i Hüseyin: 242
 Hay Ahmed Efendi (Sükûnî): 353
 Hay France: 31
 Hay 'Atâ: 289
 Hay başı: 437
 Emîrek: 53
 Sinanoğlu: 285
 Gülü Ali Paşa: 380
 Gülü, 232
 Zâde Ahmed Paşa: 266
 Kuburî-zâde Rahmî) 40, 41, 47, 76, 79, 87, 93, 149, 150, 181, 223, 224, 362, 363, 364, 381, 400, 402, 410, 411, 447, 449, 465
 Tev: 362
 Tev: 361
 Hilâlî (Bursalı): 179
 Hilmi Yücebaş: 32
 Hipponax: 9
 Hirnik: 12, 13
 Hisar: 429
 Hoca İlyasoğlu İlyas Çelebi: 235
 Hoca Nasreddin: 354
 Hoca Neş'et: 463
 Hoca Sâdettin Efendi, 293, 297
 Horace: 7
 Horasan: 244
 Horhor semti: 368
 Hulvî: 343
 Hülâgû: 90, 428, 475
 Hüseyin Ayan: 335
 Hüseyin Cahit: 426, 435
 Hüseyin Paşa-zâde Süleyman Bey, 111, 412
 Hüseyin Rifat: 226, 433
 Hüseyin: 458
 Hüsnü Paşa: 416, 419, 426
 Hüsrev: 137
 Hüznî: 394, 399
 Hz. Ali: 15, 16
 Hz. İbrâhim: 167
 Hz. Muhammed: 14, 15
 Hz. Musa: 422
 Hz. Ömer: 16, 17
 II. Yakub, 228, 230
 III. Ahmet, 368
 İlqın: 333
 İtrî: 155, 302
 İsâ, 162, 334, 393, 457, 474
 İbn-i Dabbâbe: 16
 İbn-i Gümrukçi: 456
 İbn-i Hâlikan: 22
 İbn-i Himmet: 457
 İbn-i Sahhâf: 456
 İbn-i Tefsîr: 459
 İbn-i Parmak: 458
 İbni- Hatal: 16
 İbnü Yâsin: 406
 İbrâhim Alaaddin Gövsa: 226
 İbrâhim Paşa: 52, 56, 58, 65, 71, 72, 167, 170, 261
 İbrahim: 335, 354, 393
 İkbâlî: 352
 İlhamî: 89, 91
 İlyas Paşa: 320
 İmam Pendî: 322
 İmriü'l Kays: 12, 13, 318, 480
 İncili Çavuş: 80, 383
 İran, 128, 205, 220, 230, 237, 299, 387
 İsâ Paşa: 268, 270
 İsâ, 159, 235

- İstahan, 28
 İshak Çelebi: 161, 260, 270
 İskender Çelebi: 53, 57, 61, 67, 261
 İslî Abdi: 258
 İsmail Râif Efendi: 388
 İsmâil Paşa-zâde: 466
 İstanbul, 20, 65, 73, 159, 167, 176, 177, 212, 220, 222, 224, 235, 250, 254, 258, 260, 262, 266, 269, 275, 281, 282, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 297, 301, 308, 312, 321, 325, 330, 333, 335, 338, 344, 349, 351, 353, 355, 363, 367, 380, 387, 388, 395, 396, 401, 404, 406, 409, 410, 414, 415, 421, 423, 424, 426, 427, 429, 451, 452, 464, 474
 İstikâmet Efendi: 125, 174
 İstinye: 375
 İsveç: 152, 450, 451
 İsviçre: 429
 İvaz: 266
 İzmir, 62, 210, 212, 375, 435
 İzmit, 83, 158, 410, 415, 421, 459, 466, 474, 479
 İzmit, 214
 Izvornik: 275
 İzzet Molla: 225, 404, 405
 İzzeti: 447
 İzzî: 82, 83
 Juvenal: 7, 9
 Kâ'b b. Cuayl: 19
 Kâb b. Mâlik: 16
 Kâb b. Züheyr: 15, 16
 Kâb İbn-i Eşref: 16
 Kâb- İbn-i Mâlik: 14
 Kabûlî: 447
 Kabzî: 403
 Kadı Bozan: 260
 Kadı Mehmet Efendi, 304
 Kadıköylü Hasan', 455
 Kadı-zâde, 292,
 Kadirî Efendi, 258
 Kadirî Efendi, 253
 Kaf oğlu (Bkz. Kaf-zâde): 301, 311
 Kaf-zâde Fâizî: 68, 75, 77, 159, 222, 297, 299, 301, 306, 343
 Kaf-zâde Feyzullah Efendi: 297, 308
 Kâhire: 205, 215, 330, 333, 409
 Kalâyî (Refî'), 138, 139
 Kalâyîkız Ahmet Paşa, 169, 361, 455
 Kalecikli Mir'atî: 184
 Kâmî: 224, 350, 370
 Kamil Efendi: 435
 Kamil Paşa: 210
 Kanbur Ahmed: 149
 Kandî, 53, 56, 71, 277
 Kanije: 297
 Kanuni Sultan Süleyman, 52, 57, 167, 178, 208, 222, 238, 261, 266, 267, 275, 288, 293
 Kara Bekr: 455
 Kara Fazlî: 278
 Kara Hâlîl: 455
 Kara İsmâil Efendi: 458
 Kara Seydi: 135
 Kara T.ş.k: 332
 Karabekir-zâde Ahmed Efendi: 62
 Karagöz: 383
 Karâkâş: 453
 Karaman: 98, 135, 292
 Karatag: 476
 Karçı-zâde Abdi Şah: 307
 Karga-zâde: 294,
 Kars: 423
 Kârûn, 98, 173, 360
 Kâsım: 143
 Kasımpaşa: 344
 Kastamonu: 151, 284
 Katip Şevkî: 1621, 87
 Kâtip Nâilî: 158
 Kâtip Niyâzî: 189, 413
 Kavukçı-zâde: 457
 Kâzım Köroğlu: 226
 Kâzım Paşa,
 Kâzım Paşa: 225, 423, 427, 428
 Kazvin: 28
 Kazzaz Ali: 238, 239
 Kebîrî-zâde: 457
 Kebîrî: 187
 Keksud: 217, 257
 Kec-dehân Abdi: 143
 Keçeci-zâde Fuad Paşa: 169
 Keçeci-zâde İzzet Molla: 64
 Keklik Sinan: 248
 Kel Bekir: 400
 Kemal Paşa-zâde: 179
 Kemâl-i zerd: 213
 Kemâlî: 281
 Kemalpaşa-zâde: 196
 Kemankeş Mehmet Paşa: 368
 Kerbelâ: 283
 Kerîmî: 295
 Kerim Han: 387
 Kerkükî Nevres Efendi: 62
 Kesbî: 331
 Keşan: 64, 404, 405
 Keşfî, 38, 54, 56, 76, 77, 123, , 145, 157, 218, 268, 270
 Keşiş Tağı: 81
 Kevâkib-zâde: 456
 Kıbrıs: 414, 415, 424, 429, 474
 Kıbtî Hüsâm: 158, 412

- Kırk Kilise: 195, 210, 211
 Kırkağaç: 212, 429, 435
 Kuyâmi: 363
 Kızılada: 242
 Kızkapan-zâde Cezbî: 349
 Kirli Nigar: 119, 302, 316, 303
 Kireççi-zâde Ahmed Çelebi, 273
 Kireççi-zâde Mahmud Çelebi, 274
 Kireççi-zâde, 248
 Kirli Nigâr, (Bkz. Gani-zâde) 155, 156
 Kizbi: 456
 Koca Râgıb Paşa: 63, 375
 Konîçe, 426
 Konya, 219, 221, 275, 333, 415
 Konyalı Hâfız, 197
 Köprülü, 464
 Kör Asvâdur, 138
 Kör Hâfız, 138, 463
 Köse Me'âlî, 254
 Köse Şa'bân, 458, 459
 Krotova, 37
 Kubûrî-zâde Hevâyî, 41, 362, 363, 364, 365, 366, 448
 Kudsi (Galatalı) 184
 Kudus, 330
 Kufe, 24
 Kula, 429
 Kulalı, 158
 Kum, 300
 Kûm, 317
 Kuyucu Murad Paşa, 297
 Kuçuk Mustafa, 343
 Kütahya, 221, 219, 230
 Lâ'li-zâde, 455
 Lahsa, 249
 Lâmi Paşa, 447
 Lâmi'î, 242, 244, 258, 259
 Latîfî, 33, 36, 51, 65, 87, 124, 230, 236, 238, 239, 244, 246, 255, 262, 265, 266, 267, 282, 283
 Le'âlî, (Tokalı) 205
 Lebib, 224
 Lem'î, 370
 Leynî, 403
 Leys Çelebi, 234
 Likâyî, 142, 143, 187
 Limni, 381
 Loşca, 144, 308
 Lokmân, 360
 Londra, 415, 424
 Lucilius, 7, 9
 Ma'ânî-yi rekik, 286
 Madrûbî-zâde, 46, 378
 Mahmud Çelebi',
 Mahmud Çelebi, 267, 273
 Mahmud Nedim Paşa, 169
 Mahmud Paşa, 65, 233, 301
 Mahremî, 61, 157, 270
 Mahtûmî, 370
 Makâlî, 304, 344
 Manastır, 210, 211, 308, 388, 412, 413
 Manisa, 212, 221, 255, 350, 388, 429
 Mansur, 179
 Mantıkî, 71, 222, 223, 320, 321
 Maraş, 387
 Mâşi Şemseddin, 247
 Mâşi-zâde, (Bkz. Fikrî) 247
 Mâzenderân, 371
 Me'âlî, 33, 50, 51, 136, 142, 172, 194, 217, 222, 255, 256, 257
 Mebsût-ı Serâhsî'de 'Atâ, 455
 Mecdî, 222, 295, 296, 455
 Mecnun, 346
 Medine, 18, 21, 150, 293
 Mehmed Celâl, 3
 Mehmed Çavuşoğlu, 268
 Mehmed Hüsrev Bey, 409
 Mehmed Raşid Efendi, 381
 Mehmed Şah Çelebi, 268, 270
 Mehmet Ali, 170
 Mehmet Efendi, 292, 387
 Mehmet Eşref, 429
 Mehmet Şerîf, 329
 Mehmet Zühdi Efendi, 81
 Mehmet, 330, 350, 375, 387
 Mekke, 10, 19, 73, 150, 250, 330, 395, 404
 Mektûbî Efendi, 455
 Menemen, 258
 Mennar-zâde, 68
 Merhâbâ Efendi, 57
 Mervan b. el-Hakem, 21
 Mervan bin Abdülhakîm, 18
 Meryem, 159
 Merzifonlu Mustafa Paşa, 353
 Mesîhî, 54, 189, 205, 218, 220, 221, 222, 236, 237, 269, 270
 Mevci, 447
 Meydân-ı lahme, 406
 Mezâkî, 335, 447
 Mısır, 25, 78, 87, 170, 205, 215, 220, 226, 260, 299, 301, 304, 333, 368, 384, 386, 429, 476, 478
 Midhat, 166
 Midilli, 424
 Midillili Şeyhî, 142
 Mihalıç, 217, 257
 Mihalıcı Mehemmed Ağa, 401, 402
 Mihaloglu Ali Bey, 260
 Mihri, 220, 268, 270

- Mimar Sinan, 55, 290
 Mir Mehmet, 325
 Mir Süleyman, 226
 Mirza Nâsir, 190
 Mirzâ-zâde, 458
 Molière, 10
 Molla Câmî, 206, 241, 244
 Molla Çelebi, 273
 Molla İmâd, 347
 Molla Şeref Dımışki, 320
 Molla Zeynüddin, 320
 Moskov, 146, 373
 Mostar, 395
 Mu'allim Naci, 381
 Muaviye, 16, 18, 19, 20
 Muhammed Asar, 248
 Mulakkab-zâde, 372
 Murtazâ, 330
 Musa Bey, 226
 Musâ Çelebi, 229
 Mûsâ, 426
 Mûsâ-yı Kelim, 393
 Musâhip Mustafa Paşa, 353, 355
 Mustafa Asım Bey, 423
 Mustafa Çelebi (Karaferiyeli) : 57
 Mustafa Efendi (Yarhisarlı), 254
 Mustafa Fâzıl Paşa, 415
 Mustafa Nûreddin Efendi, 421
 Mustafa Sâ'î, 290
 Mustafa Şatım,
 Mustafa Şatır, 431, 436
 Mustafâ Hân, 457
 Mustafa, 238, 351, 394
 Mustafâ-yı Kûçek, 344
 Müytab Ahmed, 373
 Muzafferüddin Kaçar Şâh, 436
 Mü'eyyed-zâde,
 Mücirüddin Beylekânî, 28
 Müeyyed-zâde Abdülkadir Efendi, 330
 Müeyyed-zâde, 171, 247, 260, 264
 Müftî Ali Çelebi, 273
 Mümin, 210
 Müminzâde Ahmed Hasib Efendi, 70
 Mümtâz, 476
 Mürekkebcî, şâir Enveri, 271
 Müsta'nî Efendi, 380
 Müstakim-zâde,
 Müstakimzâde Süleyman Sadettin, 7, 47
 Mütenebbî, 23, 24
 Nâ'îlî Efendi, 129, 412, 413, 447
 Nâ'îlî (Manastırlı), 111
 Nâbî, 36, 54, 77, 87, 119, 126, 145, 146, 157, 160, 169, 172, 178, 182, 190, 191, 195, 202, 203, 213, 218, 223, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 365, 371, 372, 373, 447, 448, 449, 459
 Nâbigatü'z-Zübyani, 13, 16
 Nâdimî, 328
 Nâdirî, 301, 302, 303
 Nahcivan, 275, 320
 Nâimâ, 68
 Nakkaş Sâ'î, 222, 287, 291, 292, 319, 343
 Nâmîk Kemâl, 4, 169, 128, 225, 424, 425, 426, 433
 Nâmî, 293
 Napolyon, 207
 Nâsır Efendi, 175
 Nasreddin Hoca, 383, 473
 Nâzik, 343
 Necâtî, 162, 165, 220, 267, 270
 Nedim, 225, 371, 372, 447
 Nef'î, 3, 45, 46, 54, 59, 61, 67, 68, 75, 86, 88, 91, 100, 111, 102, 117, 120, 122, 124, 127, 128, 129, 131, 139, 145, 147, 153, 155, 159, 162, 163, 167, 174, 192, 218, 222, 223, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 336, 337, 338, 339, 342, 343, 376, 396, 397, 436, 437, 447, 460, 480
 Nemçe Hasan Ağa, 176
 Nemrûd, 129, 141, 393, 408, 467
 Neşâtî Çelebi, 445, 447
 Neşet, 398, 399
 Nev'î-zâde Atâyî: 36, 37, 46, 87, 147, 156, 222, 308, 309, 311, 312, 437
 Nev'î Yahyâ Efendi, 308
 Nevâ'î, 244
 Nevin Bahadır, 25
 Neylî, 370
 Neyzen Tevfik, 226
 Nidâyî, 187
 Nihad Bey, 118
 Nihâlî (Câfer Çelebi), 32, 33, 61, 135, 197, 222, 260, 261, 262, 263
 Nihânî, 198
 Nişancı Câfer Çelebi, 267
 Niyâzî Mısri, 180
 Nizâmî (Karamanlı): 156
 Nizâmî, 194, 274
 Noman b. Beşir, 19
 Noman b. el-Munzir, 13
 Numan Külekçi, 302
 Nuri Efendi, 381
 Ocak-zâde, 459
 Orhan Gâzî, 275
 Orhan Seyfi Orhon, 226
 Osman Çelebi (Tethiyeli): 458
 Osman Çelebi, 241

- Osman Efendi (Yenişehirli), 388
 Osman Efendi, 367
 Osman, 394
 Osman-zâde Tâib, 39, 69, 84, 86, 110, 118, 126, 146, 152, 160, 176, 218, 224, 360, 368, 367, 369, 370, 391, 450, 456
 Osman-zâde Tâib, 369, 371, 372
 Othçı-zâde, 137
 Öksüz Ahmed, 400
 Ömer Paşa : 387
 Öreke-zâde, 458
 Örfi, 307, 317, 347, 439
 Papazoğlu, 301
 Paris, 415, 423, 424, 429, 474
 Paşa Çelebi, 272
 Patrona, 159
 Pendi, 147, 344, 345, 351, 352
 Persius, 9
 Pertev, 36, 40, 365, 448
 Peş, 476
 Peykî, 36
 Piri Paşa, 247, 267
 Piri Paşa-zâde Mehmed Çelebi, 61, 72
 Pilevne, 260
 Pinti Hamîd, 87, 99, 154, 166, 246, 350, 353, 372
 Piri Paşa, 293
 Piriştine, 235
 Piyâle Beg, 251
 Ra'dî, 459
 Ra'uf Beg, 469
 Râhimî, 370
 Rahimoğlu, 454
 Rahmî (Bkz. Hevâyî), 40, 92, 242, 363, 364, 367
 Rakkas Ali, 137
 Râmî Çelebi, 457
 Râmî Efendi, 355
 Râmiz, 70, 368, 369, 376
 Râşid Efendi, 413
 Râşid, 370, 457
 Râşit Vatvat, 28
 Rauf Bey, 46, 47, 59, 74, 121, 123, 160, 411
 Re'fet Çelebi, 379
 Re'fet Çelebi, 378
 Recep Paşa, 46, 167, 168
 Refî'-i Âmedî, 120, 122, 397, 403, 463
 Refî'-i Kâlâyî, 36, 38, 40, 43, 54, 76, 85, 113, 120, 127, 132, 187, 225, 365, 394, 398, 400, 401, 402, 403, 407, 463
 Refikî, 111, 213, 240
 Resmî (Bursalı): 48
 Reşid, 370
 Reşid Efendi, 387
 Reşid kasabası, 304
 Reşid Paşa, 165
 Revâni, 54, 76, 87, 88, 148, 154, 175, 189, 190, 222, 246, 253, 254, 272
 Rızâ, 125, 313, 330
 Rifat Paşa, 170, 432
 Rifat, 447
 Rifatî Çelebi, 342
 Riyâzî, 46, 131, 222, 239, 244, 262, 280, 287, 320, 330, 332, 338, 447
 Rodos, 62, 375, 388, 424
 Roma, 415
 Rûdegi, 25
 Rûhî, 81, 307, 356
 Ruhsatî, 447
 Rum, 146, 274
 Rûm, 192, 206, 227, 255, 283, 299, 328, 334, 373, 379, 413
 Rumeli Kazaskeri Salih Efendi, 404
 Rumeli, 78, 153, 172, 214, 229, 275, 277, 282, 293, 301, 333, 348, 350, 395, 421
 Rûmî, 450
 Rusçuk, 217, 308
 Rusya, 224
 Rûyetin, 305, 438
 Rûstem Paşa, 46, 167, 292
 Rûstem, 450
 Rûstem-i zâl, 305, 438, 468
 Rûşdü Paşa, 415
 Sa'dî, 39, 53, 298, 371
 Sa'id Paşa, 432
 Sâatî, 36, 282, 283, 284
 Sâbit b. Kays, 15
 Sâbit, 447
 Sabrî, 329
 Sadrazam Ali, 266
 Sadrazam Çorlulu Ali Efendi, 355
 Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, 362
 Sadrazam Halil Hamid Paşa, 388
 Sadrazam Mehmed Nedim Paşa, 424
 Sadrazam Öküz Mehmet Paşa, 321
 Sadrazam Rûstem Paşa, 275, 279
 Sadrazam Semiz Ali Paşa, 275
 Sadrazam Âli Paşa, 420
 Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, 301
 Sadrettin-zâde: 351
 Sadri, 457
 Safâyî, 119, 351, 354, 356, 368
 Safvet, 83
 Sâgarî, 88, 213, 222, 238, 239, 240
 Sâkîb, 152, 369, 450, 451, 452
 Sakız, 424
 Salih Paşa (İzmirli) : 175
 Salih Râcih Efendi, 409
 Sâlih, 136

- Sâlihîye, 321
 Sâlim, 356, 364, 370, 374
 Salman-ı Savacı, 29
 Sâmî, 222, 304, 466, 467
 Sâmîrî, 422
 Sâni, 208, 222, 265, 286, 287, 288, 289, 291
 Saraybosna, 421
 Sarı Asma, 238, 240
 Sebzi, 266
 Seccâdecî İzzet Ağa, 435
 Sehâbî, 274
 Sehi Bey, 32, 65, 230, 233, 235, 236, 251, 261, 266, 270, 273
 Selânik, 301, 348, 362, 373
 Selim, 347, 456
 Selman-ı Fârisî, 27
 Semerci-zâde, 242
 Semerkand, 26
 Semiz Ali Paşa, 292
 Serez, 304
 Seyfî, 88
 Seyfî-zâde, 457
 Seyyid Gazi, 283
 Seyyid Hayâtî, 242
 Seyyid Vehbî, 39, 70, 78, 362, 370, 373, 387
 Sezâr, 475
 Siddik, 458
 Sıdkî, 81, 82
 Sırbistân, 476
 Sırrî, 280, 447
 Sırrî, 354
 Sırrî,,
 Silahtar İbrahim Paşa, 356
 Silistre, 308, 380, 388
 Silivri, 293
 Simkeş Hasan (İstanbul), 351
 Sinoplu Seyfî, 122
 Siroz, 388
 Sivas, 82, 226, 312, 404
 Sivrihisar, 210, 211, 250, 252
 Siyâhî, 280
 Skender, 475
 Sofu-zâde Mehmed Tevfik Efendi, 420
 Sofya, 255, 421, 423
 Sokullu Mehmed Paşa, 293
 Sonburn, 201
 Subûlî, 135
 Sucûdî, 222
 Sultan Abdulaziz: 169
 Sultan Abdülmecid: 169
 Sultan Avcı Mehmet: 355
 Sultan Aziz, 424
 Sultan Çelebi Mehmed 226, 229, 230, 231
 Sultan I. Ahmed, 297, 312, 330
 Sultan I. Bayezid, 226
 Sultan I. Bayezid, 233
 Sultan I. Selim,
 Sultan I. Selim, 87, 260
 Sultan II, Bayezid, 266
 Sultan II. Abdulhamid: 166, 28, 209, 224
 Sultan II. Abdulhamid: 424, 425, 436
 Sultan II. Bayezid, 161, 241, 244, 245, 254
 Sultan II. Bayezid: 48, 88, 164, 222, 235
 Sultan II. Murad: 226, 229, 230, 231
 Sultan II. Osman: 297
 Sultan II. Selim: 293
 Sultan III. Ahmed: 453
 Sultan III. Mehmed: 293
 Sultan III. Murad: 293, 308, 330
 Sultan III. Selim Hân, 291
 Sultan III. Selim: 395
 Sultan IV. Murad: 67, 91, 170, 222, 312, 321, 325
 Sultan Korkud, 250, 251
 Sultan Süleyman (Bkz. Kânûnî), 255
 Sultan V. Murad', 424
 Sultan V. Murad: 315, 344
 Sun'î (Gelibolulu): 150
 Sunu'llah Efendi, 293, 301, 456
 Sunullah Arısoy, 32
 Sûriye, 320, 415
 Sûzanî-i Semerkandî, 27
 Sûzenî, 251
 Sûzî Çelebi, 57
 Südeyf, 19
 Sûkûnî, 223, 353
 Süleyman 'İzzî, 81
 Süleyman b. Hüşşâm, 22
 Süleyman Fâik, 328
 Süleyman Nazif, 433
 Süleymân, 453, 458
 Sünbül-zâde Vehbî, 38, 54, 60, 70, 76, 84, 118, 119, 127, 130, 131, 138, 144, 157, 161, 173, 186, 188, 190, 211, 224, 370, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 395, 396, 398, 401, 403, 407, 408, 412, 463
 Süreyya Ali Bey-zâdeoğlu, 389
 Sürûrî, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 54, 60, 70, 76, 84, 85, 87, 92, 103, 113, 118, 119, 120, 122, 123, 127, 130, 132, 135, 137, 136, 138, 139, 140, 146, 149, 155, 157, 163, 173, 181, 187, 211, 223, 224, 225, 365, 384, 385, 388, 389, 390, 393, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 403, 407, 409, 412, 460, 462, 463, 464
 Suvârî, 121,
 Swift, 34

- Şaban, 327
 Şahâbî, 27
 Şahin Giray, 388, 392
 Şam, 16, 25, 320, 321, 330, 353, 355, 368, 428
 Şânî (Kastamonulu) : 196
 Şânî, 289, 290
 Şavur (Kastamonulu) : 151
 Şeddâd, 428, 472
 Şehba, (Bkz. Halep), 361, 379
 Şehri, 370, 447
 Şeh-zâde Mustafa, 167, 275, 279
 Şem'î, 237
 Şemdânî-zâde Süleyman Efendi, 62
 Şerif Beg-zâde Rauf Bey, 105, 126, 148, 410
 Şerif Feyzullah Çelebi(Sofyalı) , 351
 Şevket, 191
 Şeyh Attar, 191
 Şeyh Ekmelüddin, 226
 Şeyh Fazlî, 413
 Şeyh Gâlip, 191, 225, 399, 463
 Şeyhî, 95, 205, 220, 221, 230, 232, 234, 235, 237
 Şeyhî:(Darendeli) 78, 80
 Şeyhoğlu Mustafa, 227
 Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, 368
 Şeyhülislam Mehmed Efendi, 315
 Şeyhülislam Bahâyî Efendi, 321
 Şeyhülislam Mehmed Efendi, 75
 Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi, 387
 Şeyhülislam Yahyâ, 54, 120, 153, 162, 318
 Şîrâz, 300, 317
 Şikârî, 80
 Şinâsî, 165, 424
 Şîraz, 25
 Tâbî, 286
 Tâci-zâde Câfer Çelebi, 50, 51, 256, 260
 Tacüddîn İbrahim, 226
 Tâhir Efendi, 318
 Tâhir Olgun, 231, 314
 Tahtakale, 67, 333
 Tâib (İstanbul), 349
 Tal'atî Çelebi, 342
 Tâlib, 347, 458
 Tâliî, 151
 Tameşvar, 199
 Tanzer oğlu, 90
 Tarafa b. el- 'Abd, 12, 13
 Tarzî, 83, 142, 223, 336, 337, 343, 344, 346
 Tatar Memi, 259
 Tatar Rahmi, 46, 63, 101, 146, 377, 378, 380
 Tatar-zâde, 459
 Tebriz, 300, 317
 Tekfurdağı, 304
 İekirdağ, 423
 Telli Dede, 86
 Tesalya, 171
 Theophrastus, 10
 Tifli, 83, 148, 223, 343, 344, 345, 346, 347
 Tırâşî, 159, 264
 Tırâşî: 265
 Tırhala, 308
 Tirmova, 308
 Tırsî, 40, 79, 126, 145, 160, 374
 Timûr, 151, 226, 227
 Tire, 304
 Tirebolu, 429
 Tiryâki Hasan Paşa, 297
 Tokat, 380, 459
 Toklu Dede, 79
 Topal Hâfız, 150
 Topçı-zâde, 268
 Topkapı, 351, 402
 Trabzon, 221, 344
 Turâbî, 163
 Turgutlu, 429
 Tus,
 Tûs, 26, 305
 Tûti-i Latîf, 195
 Türk Hayrî, 425
 Ubayd-i Zâkânî,
 Ubeyd oğlu, 257
 Ubeyd-i Zâkânî, 28, 249, 250, 251, 287, 288, 290
 Uğurlu Sultan Ahmed, 245
 Ukaz Panayın, 10
 Ulvî, 233
 Urfa, 355
 Urfalı İsmail Efendi, 349
 Urus-zâde, 307, 439
 Usturmca, 264
 Usûlî-zâde Hafız Mustafa Efendi, 429
 Uzun Ahmed, 463
 Ünsî, 306, 310, 311
 Ünye, 429
 Üsküdar, 293, 354, 388
 Üsküp, 304
 Vahdetî, 124, 128, 129, 163, 222, 310, 325, 326, 327, 328, 329, 342, 343, 447
 Varadin, 348
 Varoş, 176
 Vasfî Mâhir Kocatürk, 32, 356
 Vecdî, 447
 Veysî, 77, 118, 222, 298, 304, 305, 306, 307, 437, 439, 463

- Veysi, 306
 Visâli Aydınî), 162, 268, 269, 270
 Viyana, 275
 Wiggins, 6
 Yahya Tevfik Efendi, 395
 Yahyâ Bey, 46, 52, 66, 97, 119, 146,
 153, 162, 167, 222, 275, 276, 277, 278,
 279, 280, 447, 458
 Yahya, 57, 61
 Yahyâli, 275
 Yakomi, 141
 Yakub b. Davud, 24
 Yakub Bey, 230
 Yavuz Sultan Selim (Bkz. I. Selim) 57, 61,
 165, 222, 236, 267
 Yazıcı Tursun, 233
 Yegen Mehmed Paşa: 459
 Yegen Mehmed Paşa, 380
 Yemen, 469
 Yemişçi Hasan Paşa, 304
 Yeni-Pazar, 395
 Yeniköy, 161, 408
 Yenişehir, 375
 Yetim, 52
 Yezid, 18, 19, 90, 159, 176, 239, 378,
 242, 416, 421, 466, 467, 479
 Yozgad, 75
 Yumnî, 325
 Yusuf Efendi, 71
 Yusuf Kâmil Paşa, 169
 Yusuf Sinâneddin, 230
 Yusuf Ziyâ Ortaç, 226, 436
 Zahir Güvemli, 32
 Zâhirî, 154
 Zaîfî, 37, 345
 Zarîfî, 174
 Zâtî, 34, 38, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 76,
 77, 123, 124, 135, 144, 145, 146, 157,
 189, 190, 218, 221, 222, 235, 236, 237,
 266, 267, 268, 269, 270, 272, 292, 293,
 296
 Zebrekan b. Bedir, 15
 Zeynî, 121, 135
 Zeyrekoğlu, 50, 51, 247
 Zeyrek-zâde Paşa Çelebi, 234
 Zeyrek-zâde, 256
 Zîrar b. el-Hattap, 14
 Ziya Paşa, 107
 Ziyâ Beg, 422, 474
 Ziyâ Bey, 410, 416
 Ziyâ Paşa, 46, 47, 58, 59, 83, 120, 139,
 158, 159, 160, 161, 166, 169, 190, 191,
 225, 411, 417, 418, 419, 420, 421, 423,
 424, 425, 427, 468, 480
 Ziyâ,
 Zühre, 53

Zühtü Paşa, 170, 433
 Zülâli, 458